

184

185

186

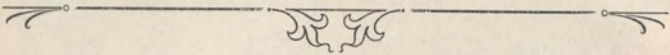
187

K. 6. -

УКРАЇНСЬКО - РУСЬКА БІБЛІОТЕКА.

ТОМ ОСЬМИЙ.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА БІБЛІОТЕКА
ВИДАЄ ФІЛЬОЛЬОГІЧНА СЕКЦІЯ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
ТОМ VIII.



ЖИТЕПИСЬ

ОСИПА ЮРІЯ

ГОРДИНСЬКОГО-ФЕДЬКОВИЧА.



В. 4124

ЖИТЕЛИСЬ

ОСИПА ЮРІЯ

ГОРДИНСЬКОГО-ФЕДЬКОВИЧА.

НАПИСАВ

Др. Осип Маковей.



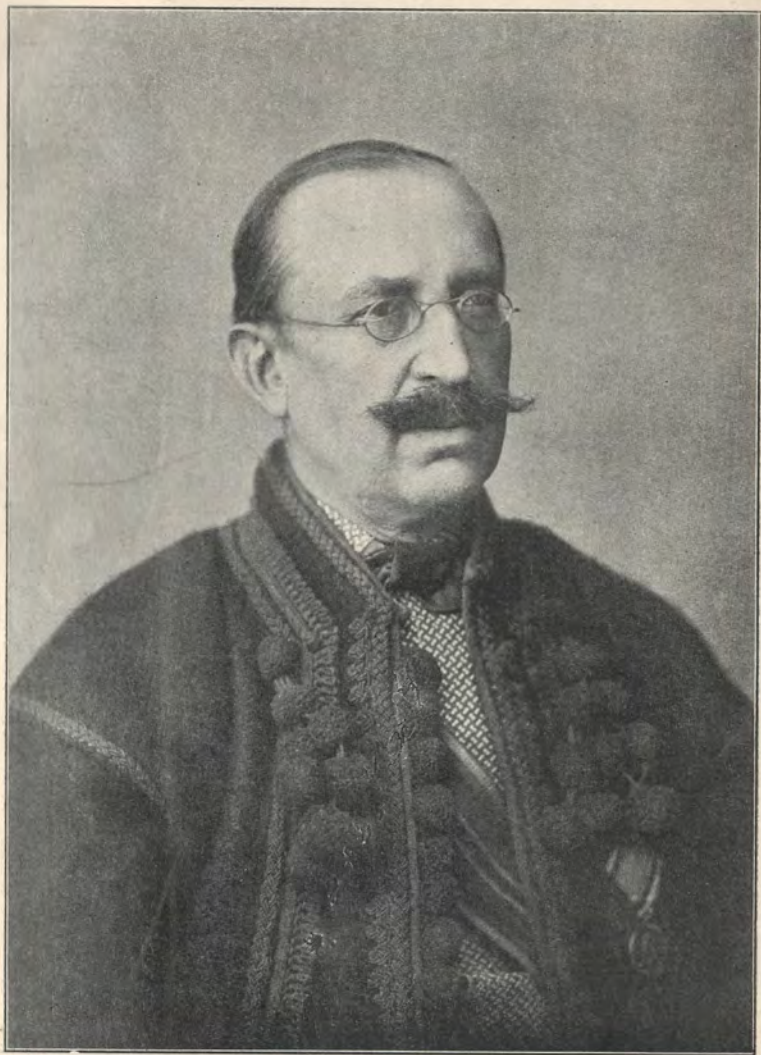
У ЛЬВОВІ, 1911.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

с. 170058

B-4124 7p

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И.37218



Андрей Федорович.

ПЕРЕДМОВА.

Зібравши матеріали до житєписи Осипа Федьковича, я побачив, що на основі їх уже можна писати про жите поета повнїйше і вірнїйше, як доси писали. Отже і зважив ся я зладити першу повну житєпись Федьковича, використовуючи до неї не лише відомі вже матеріали, видані мною і иньшими людьми, але й невідомі та забуті, порозкидані по ріжчих часописах і книжках, в невиданих листах, писаних до Федьковича, судових актах і и. Се видко н. пр. в розділах про маєткові відносини поета, про його астрольогічні занятя і в иньших уступах.

По кождім періоді житя Федьковича розглядав я також його писаня, звертаючи увагу на біографічні моменти в них, бо дійсно мало в нас таких письменників, котрих жите так сильно відбилось би на їх творах, як се бачимо у Ф-ча. Тільки знаючи жите поета, можемо зрозуміти багато його писань.

Коли-ж про деякі роки в житю Федьковича я таки не знав багато сказати, не я тому винен; уже нігде не міг я розвідати більше. Проте я не сумніваю ся, що віднайдуть ся ще нові матеріали, н. пр. листи Ф-ча до Кониського, котрими можна буде виповнити деякі малі прогалини.

В житєписи помістив я 31 образків, а то 9 портретів самого поета, потім портрети: його

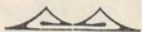
батька, Роткеля, Найбавера, Кобилянського і Ем. Марошані, 14 краєвидів із Сторонця-Путилова й околиці, групу Гуцулів, автограф поета і пам'ятник на могилі. Потреби портретів не потребуую доказувати; про краєвиди скажу, що се все околиці, серед яких поет жив; він за ними тужив і описував їх; отже образки помагають нам красше, як слова, зрозуміти його любов до своїх гір.

Ся житєпись Федьковича являє ся саме у 50-ті роковини відродження буковинської Руси, котре почало ся його поезиями, виданими 1861. р. Я був би дуже рад, коли-б ся моя праця була гідною пам'яткою із сих роковин, коли-б вона нагадала всім землякам великі заслуги першого буковинського поета.

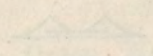
Львів, 6. падолиста 1911.

Осин Маковей.

ЖИТЄПИСЬ ФЕДЬКОВИЧА.



ЖИТНИЦА ФЕДКОВНА



Оцінка жерел до житєписи Федьковича.

Три автобіографії поета і їх оцінка: — Що писав і говорив Федькович про своє походження, родину, хлопячі літа і 1848/9 рік. — Про побут у Молдові. — Про військову службу. — Про дальше житє від 1863. р. — Біографічні студії Івана Франка, Олександра Колесси і Романа Заклинського. — Показчик друкованих праць про Федьковича.

Минуло вже більше, як двацять літ від смерти Федьковича, а його повної і по змозі докладної житєписи все ще нема. Причина тому передовсім така, що сам поет не багато сказав про своє житє; а те, що сказав, більше перешкодило, як помогло написати вірну його житєпись. В історії нашої літератури просто нема письменника, котрий би пустив у свѣт стілько фальшивих відомостей про себе, як се зробив Федькович. Пізнавши ціле його житє, ми зрозуміємо, що сего не робив він свѣдомо; се була ся невідома йому самому тайна його організму, унасліджена може по предках, панах та сьвящениках, рід неврастенії, котра у нього то змагала ся то слабля і доводила його між иньшим і до видумок про себе. Був се поет, котрого по його хоробливій вдачі треба поставити побіч так само недужих, хоч і не однаково, письменників: Гоголя, Достоевського, Грільпарцера, Кляйста і иньших, що збогачували літературу працями сьвітової слави, а сами були більше або менше нещасними людьми. Нещасливий був і Федькович, тому що не мав сили побороти в собі

сю „превелику тугу“, яка мучила його від молодости аж до смерти, яка знівечила його таланти з него самого зробила мовчаливого відлюдка. Федькович, хоч і не переступив сего порога, де кінчить ся розум і свідомість, а починає ся божевіле, однак душею так наче би перехилиював ся у сей світ несвідомости і завертав ся з острахом назад до буденного житя, до світа і людей. Коли-б мати докладні відомости про жите і здоровле його предків та його самого, то тут лікар-психопатолог міг би сказати слово правди, хоч, звісно, і він не вгадав би, звідки взяла ся у „божевільного“ чоловіка ся „божа іскра“, яка висщила його понад других людей, яка дала йому спромогу не лиш відчутти своє і людське щасте і горе сильнійше, але й виповісти се гарними словами у гарній формі. Таких відомостей про родину поета у нас нема — і ми тільки бачимо, що він сам був „ненормальний“ — а пізнаємо се й по тім, що про своє жите мало сказав правдивого.

Друга причина, чому тяжко було написати житєпись Федьковича, така, що він більшу часть свого віку прожив здалека від культурних осередків, то в Семигороді, то в горах у Путилові, де люди не займали ся ним, як поетом, бо таких людей біля него не було; а коли він і попав на якийсь час у Львів, а потім у Чернівці, де такі люди були, то сам уже був для них скринєю, на сім замків замкненою; з него вже не можна було нічого правдивого видобути про його жите. Тому то і споминів про него не багато. Є загальні характеристики, що вказують на таке чи сяке його „дивацтво“, але нема деталів, — поет мало з ким жив щирійше, а без того нема й споминів.

Самих листів Федьковича також не багато; хоч очивидно деякі затратили ся, проте, можна думати, так занадто багато їх не пропало; Федькович відразу вибив ся на верх в літературі і всі ті люди, що мали діло з ним, зберігали пильно його листи, хиба що по їх смерти хтось несві-

домий їх закинув. Ми знаємо, з ким Федькович переписував ся, і у всіх тих людей його листи найшли ся; пропали тільки ті, що їх н. пр. забрано при ревізії, як у Кониського, або що їх закинув недбалий чоловік, як директор театру Ом. Бачинський. Отже й Федьковичевих листів було і є замало, щоб уважати їх богатим жерелом до його житєписи; а яка вартість саме найважнійших, бо автобіографічних його листів, про се ще буде мова.

Таким способом приходиться ся складати житєпись поета на основі иньших жерел, його документів, чужих споминів і листів, до него писаних, і т. п., хоч, звісно, і т. зв. ділові листи поета і його твори стають у пригоді, одні більше, другі менше. Так я й пишу далі про жите поета, користуючись уже готовими жерелами і такими, що я сам зібрав та видав (у материялах до житєписи Федьковича).

А покищо вважаю потрібним розібрати критично те, що Федькович писав сам про себе. Сю оцінку його автобіографічних відомостей треба тому взяти окремо, бо в них — коротко сказавши — занадто мало правди, щоби їх можна без застереження ужити в самій житєписи. Треба перше показати зовсім непевну вартість автобіографій поета, щоби потім на основі иньших жерел розповісти, яке справди було його жите. Так я й перегляну по черзі сі відомости, що поет подавав про себе, спиняючи ся передовсім на тих, що або зовсім неправдиві, або не заслугоють на віру.

Є три автобіографії Федьковича.

Першу автобіографію (для Дідицького) написав Федькович у Семигороді 1861. р., коли переживав „велику тугу“ за рідним краєм, за своїми горами, за волею, — коли зненавидів військо і бажав його покинути¹⁾). В його тодішніх листах і поезіях знати певні обяви меланхолії.

¹⁾ Вона надрукована в „Поезіяхъ Іосифа Федьковича“, 1862, у передмові Дідицького.

Другу автобіографію написав Федькович також у Семигороді в січні 1863. р., перебувши що йно тяжке запаленє легких і олегочної. Про обяви мелянхолії у себе під той час він і сам пише виразно в листах. Се треба памятати при оцінці сеї автобіографії¹⁾.

Третю автобіографію записав 1885. р. зі слів Федьковича Т. Ревакович. Коли поет скінчив оповіданє про себе і зміркував, що Т. Р. записував його слова, сказав: „Ану-ко прочитайте, що ви там написали, бо може що не так, як я говорив.“ Т. Р. прочитав і Федкович сказав: „добре“²⁾. Але чи правду сказав і сим разом, се ще покаже ся.

Крім сих автобіографій є ще деякі біографічні відомости у листах і творах Федьковича й у споминах Р. Роткеля — і я їх, де буде потрібно, ужию також для контролі автобіографій.

Сї всі відомости від самого поета про його жите я подаю у такім порядку, як саму житепись, а то:

1. Що писав або говорив Ф. про своє походженє, родину, хлопячі літа і 1848/9 рік.

Першу автобіографічну вістку про Федьковича находимо у споминах Рудольфа Роткеля. Сї спомини тим є певні, що Роткель, як бачив і пізнав Федьковича ще в Молдові в роках 1851—1852, так потім не сходил ся і не переписував з ним ніколи, не знав, що з ним стало ся, і тільки 1886. року, довідавши ся припадково про ювілей Федьковича, написав йому лист. Отже у своїх споминах пише Роткель те, що чув колись від Федьковича, — і нам цікаво довідати ся, що поет уже в роках 1851—1852 вирікав ся батька: „Городинський не є моїм батьком — я нази-

¹⁾ Материяли, стор. 58 і 66—70

²⁾ „Зоря“ 1888, ч. 2.

ваю ся Федькович“ — казав він. Роткель думав, що Гординський се вітчим Федьковича... І вже тоді, коли ще батько поета не мав і гадки віддавати Осипа до війська, той гнівав ся на нього, видумував чомусь, що він Серб, а за те любив маму. Отже не сама військова служба була причиною його гніву на батька; вона лише скріпила незгоду між обома. Для зрозуміння сего треба звернути увагу на характеристику молодого Федьковича під той час, написану Роткелем, на велику нервовість його, що відбирала йому вже тоді спромогу, оцінювати свої відносини вірно.

У першій автобіографії написав потім Федькович таке:

„Моя мама були вперед за сторонецким панотцем Д. віддани, а поодовівши, віддали ся за мого батька, зайшлого з Галичини, і жили собі з господарства, котре їм витекало, аби мого старшого брата Івана і мене щось трошки до шкіл дати.

Нас тривало пятеро дітей: два брати і три сестрі. Старший брат Іван, вернувши зо шкіл, був при дому на господарстві, а разом і депутатом на наш окіл враз з Кобилицев, о котрім сте може чули.

Старша і молодша сестра були дома, а середуца була віддана за панотцем Т. далеко від дому, де скоро померла.

Так ми собі тривали щастливе, аж не прийшов нещастний рік 1848/9, котрий нашу фамілію унещастливив, а нас дітей сиріт по світі роздув.

Мої обидві сестри померли з жалю та з туги за старшим братом... Де він ся тепер (1861) обертає, того і до сього дня не знаю, бо я, поховавши сестри, пішов був в наддунайські краї, хліба собі глядіти, і — не чув єм більше о домі.

Тільки мені о моєм домашнім бутку та родині лиш сказати можна, а більше і не рад бим.“

В сім уступі написав Ф. правду про батька, що він був зайшлий з Галичини, але замовчав,

що батько був мандатором і з того певно мав більші доходи, як з господарства. Батько і мати мали з чого давати „щось трошки“ синів до школи.

Пятеро дітей, про які поет згадує, бо сам запам'ятав їх, се були по першій батьку, Дашкевичу: сестри Марія (* 1817, † 24. липня 1848), Одокія (* 1820, вийшла замож 1836 і небавом померла) і Іван (* 1823, оженив ся 21. жовтня 1848 і виїхав у Молдову); по другім батьку, Гординськім, син Осип і донька Павліна (* 1841, † 1853 в Чернівцях). Вистане подивити ся тільки на роки смерти сестер, щоби бачити, чи вони померли з жалю та з туги за старшим братом. Марія і Одокія померли ще перед весіллям і виїздом брата Івана у Молдову; а Павліна (Гординська) мала тоді сім літ і вмерла пять років пізнійше).

Про старшу сестру Марію написав ще Ф. тут, що від неї ще хлопчиком навчив ся багато казок і пісень. В часі від осені 1846 р. до 2. липня 1848 був Ф. у школі в Чернівцях і приїздив до дому лише у вакації та у сьвята. Сестра Марія померла 24. липня 1848, отже Ф. мав би запам'ятати єї пісні та казки ще в тих часах, коли сам мав найбільше 13 літ. Хоч у тім і могло бути трохи правди, але вірити в таку пам'ять хлопця не дуже можна і не дуже треба. Се у Федьковича про нещасні „сестрички“ витворила ся ціла поетична легенда в ті часи, коли він сам був хорий.

Житє родини до 1848 р. називав Ф. у першій автобіографії щасливим; тільки рік 1848/9 мав унещасливити родину і роздути дітей по сьвіті. Як і чому, не сказано виразно.

Та про сей 1848/9 рік я зберу потім відомости разом, а тут розгляну ще уступ про батька з другої автобіографії.

1) Дати взяті з путилівських метрик.

Вже в р. 1862. поет просто мстив ся на батькови, найбільше в поезіях, а в однім листі ні з того ні з сего зачислив його навіть до покійників¹⁾. В р. 1863. по тяжкій недузі, ще хорий, в листі до Тянякевича написав таке:

„Ще спімну про мою „Любу-згубу.“

Ни є це нибилиці, але кавалок мого житя. Так я дома тривав; а я ся з дому ни називаю Осип Федькович, але Юрій Коссован, ци як мене дома звали: Коссованючок. — Федьковичем то мене лиш в рекрути вписали, бо мене, знаєте, без паса з Молдови видали. — Рад би я вам і білше ще уповісти та ще ни можу, але Костеви (Горбалеви) я дещо про себе напишу, аби, як загину, хоть він дещо вам знав про мене розказати.

Гий, гий!

Та виріс в наймах, в неволи,

Та ни мав я долі ніколи, —

Та гий же!²⁾

Чи „Люба-Згуба“ є кавалком Федьковичевого житя, чи ні, про те не тут місце говорити; зрештою не знати, як він се розумів і вільно було йому в оповіданю видумувати, що уважав потрібним; але дальша вістка про себе, як бачимо, цілком серіозна — і Тянякевич очевидно й не сумнівав ся, що все те правда, що сказав Федькович, хоч і він міг подумати над словами: „мене без паса з Молдови видали.“ Як се так? Адже коли Федькович ішов у Молдову і там служив то в інжинера то в аптикаря, то пашпорт мусів мати і з тим пашпортом вернув ся й на Буковину; з Молдови не потребували його „видавати“, бо нічого злого не вчинив. І самим прізвищем „Федькович“ не вписали його в рекрути, бо справди вписали його: Josef von Fedkowiez Nordyński³⁾, — се доказують війскові документи його. Звідки-ж взяв він Юрія Коссована?

¹⁾ Мат. ст. 39.

²⁾ Мат. ст. 58.

³⁾ Мат. ст. 353.

Як обіцяв, так і справди написав він Костеві Горбалеві про сю Коссованщину ось що :

„Ни сердь ся на мене про те, що так ни скоро тобі відписую, але щож робити: ни раз і ни два брав я ся уже до пишка, та годі було як з каменя що написати, така мене туга, бачиш, переймила та і доти терла, доки мене не звалила на постіль.

Ти уже-с мав чути про мою недугу? Решту тобі Танячкевич найуповість, а я хіба тільки додам, щом дуже слабий, та бою ся, аби ни впасти у сухоти, бо дуже кашляю. От видиш, брате, на що собі самому смерть за-подівати, коли Бог милосерний сам допомагає.

Але на всі способи маю тобі багато ще дечого розказати, абес хоть ти знав про мене що сказати, як загину, але аж як загину, — пам'ятай! бо моя няня ще тривають, та ни треба, аби люде без часу усьо знали. — Слухай же :

Моя няня потропопи дехтенецького донька, а віддали они ся дуже молоденькі за одного попа сухотника.

А буйні гірські дівчині що за трай за таким чоловіком? Був у Сторонци красний, прикрасний легінь, Іван Коссован: от і полюбили ся моя няня з ним.

Піп умер скоро. [Справди жив 16 років з жінкою і мав осьмеро дітей, котрі скоро повмирили, очевидно через те, що батько був сухітник].

Потропопа присилували(?) неню піти за якогось (!) окомана, що звав ся Федькович, — няня его страх ни любили та нищечком усе ся з Коссованом кохали. Я его син, братчику, а брат старший, Іван, і сестри — то само. [Іван Коссован родив ся р. 1809, 11. січня, а р. 1834 оженив ся¹⁾. Марія Дашкевич родила ся 1817, Одокія 1820, Іван 1823, Олександра 1824, — батько їх, панотець Дашкевич помер 1830, — отже Коссован,

¹⁾ Ю. Коссован, Колеси, 48.

маючи 9 літ, мав би бути батьком Марії — а найбільше 15 літ — батьком Олександрі. Очевидно нісенітниця. Та хоч Коссован тоді, як уродився Осип, мав уже 25 літ, то таки не був його батьком].

Який тривок у нашій домі був, — пише далі поет — ни треба тобі уповідати, бо сам здоровенький можеш зміркувати; зросли ми поміжи чужі люди (?), бо як ся бувало домів навернем, то вбиває нас песій Лях, ни инак. — А що моя ненька ни витерпіла! — лиш хіба оден Бог знає. [В житєписи буде показано, скільки тут неправди і прибільшеня. Діти зовсім не зростали помежи чужими людьми].

Але довго се так ни було, — підріс мій старший брат, а удав ся він був зовсім у свого батька, Коссована (?!), — гарний, як який лицар. — Скоро-ж він почув ся у силі, зараз уступив ся і за ненею і за нами; Ляшок ни знав уже, що робити, тай повіяв ся на дідьчу маму (sic!), а ми росли при братови на своїм господарстві, і дуже добре нам було. „Люба згуба“ узята з того веремя. — А я за чим тужу, братчику? — Ти ни годен і зміркувати, як щастливо ми собі жили! — Правда, що ненин рід, самі се попи були, нас зовсім був ся відцурав, але добрі люде і любили нас і жалували нас, хоть ми байстріюки були, — а вирчи се слово ніхто ся не важив, бо брат би го був порубав. [Все з гори на діл одна велика видумка. Вистане сказати, що Ад. Гординський переніс ся тільки в лютім 1848 р. до Черновець, де Осип уже другий рік ходив до школи, — і переніс ся лише тому, бо знав, що панщина буде скасована і з мандаторства уже не буде їсти хліба. Осип не мав тоді ще й 14 літ житя і не міг навіть бути тим Юрієм з „Люби згуби.“ Отже як „Люба згуба“ є собі іділлею, так і тоті щасливі часи за „панованя“ Івана Дашкевича дома є також іділлею, хоч мандаторська родина могла справди жити зовсім вигідно].

Що я тобі про мою неньку писав та і про мене, ни кажи нікому, аж хіба я загину і моя ненька. — Я тобі отсе лиш розповів, абес у посліди знав, як тай що, — а по мої смерти, братчику, най ни друкуют під мої поезії Осип Федькович, але просто Юрій Коссован або Коссованюк. — Се я так жилаю, а сес мій лист послужит за поруку. — А як би я ни загиб і вернув домів, віступивше з війська, так я зараз перебираю назад своє імя.

Та відай сего ни діждати, бом дуже слабий, братчику, дуже, лиш оден Бог ми вірит, а нічо ми вже так віку ни уймає, як та туга. І ни можу їй ся збути, — а докторі усе покивають головами та кажут: ни журіт-ця, та ни журіт-ця. Ім добре говорити, а помочи нема кому. Навіть Господь Бог мене ся відцурав; ни раз збираю ся, Богу помолить-ця, та з превеликої туги годі. [Федькович жив ще по тій слабости 25 років і не змінив свого прізвища на Коссованюка. Причиною усіх тих його видумок були горячкові делірії, які ще мав по запаленю легких, разом з неврастенією, „превеликою тугою“, яка його мучила від 1861. року, коли не сягати аж до побуту в Молдові].

В третій автобіографії розказав Федькович про часи до 1848. р. таке:

„Мати моя Ганіцка з дому.

Перший єї чоловік був Николай Дашкевич, православний сьвященик на Буковині; по двох роках пожитя помер. [Се не вірно, бо Дашкевич жив 16 років з жінкою].

Моя мати віддала ся другий раз за мого тата.

Мама й тато говорили по руски.

Мама була православна, тато — уніят, уважав себе за латинника. [Тато не був уніят, тільки римо-католик].

Мене хрестив православний піп, но тато записав мене у метрику латинського ксендза. [Поет був римо-католиком аж до 1863 р., потім перейшов на православіє. Коли-б його був хрестив

православний піп, то був би і записав у своїх книжках; тимчасом у путилівських метриках уроджених нема Осипа записаного].

З моїм татом мали нас мати пятеро дітей. [Лише троє, а иньші діти були від Дашкевича].

Я мав брата старшого і три сестри.

Тато кинув нас усіх. [Не добровільно, а через службу].

Мати лиш сама опікувала ся нами й провадила господарку. Мати раз враз нам казала: „Діти, учіть ся!“ Початки науки побирав я у дяка в Путилові. І дяк Лукаш учив нас на церковних книгах: „Блаженъ мужъ“ і прч. Дяк нераз пяний збиткував нас; але й ми раз єго попобили — і 16—18 хлопців утекли ми зі школи. [Все Федьковичеві видумки: бо і батько і мати дбали про те, щоби діти вчили ся. Поет учив ся приватно у свого вуйка по матери, в Кисилицях, а не в дяка — се взяв він із Шевченкового житя і приложив до себе. Потім батько посилав його до низшої реальної німецької школи в Чернівцях, де Ф. добре вчив ся].

Три мої сестри вмерли.“

Хоч у сій третій автобіографії уже менше видумок про батька і хлопячі літа, однак у подробицях є їх досить.

Але є ще один, дійсно важний Федьковичів лист з 1886. р., котрий появил ся тільки в Материялах (ст. 325), а в нім є вістка така, що може засмутити всякого прихильника таємничости у житю поета. Знайомий Федьковича з давніх літ, адвокат Мелітон Бучинський, вичитав в урядовій часописи, що сі і ті люди жадають від Андрея Гординського Федьковича, властителя реальности в Гордині, суду окружного Самбірського, щоби він або звернув їм ґрунта або щоби заплатив за них. Суд у Луці не знав, де сей Андрей Гординський жив, і взивав його в урядовій часописи, щоб він зголосив ся. Бучинський прочитав се і погадав собі, що коли не знати, де Андрей Гординський обер-

тає ся, то може його і взагалі нема (справди-ж він жив і був лікарем), але є натомісць иньший Гординський, Осип Федькович, мабуть свояк Андрея, що міг би ґрунта дістати, бо може і без права забагли їх иньші забрати, — і написав сей свій здогад поетови.

Поет доїдав 1886 р. уже останки свого маєтку і був хорий. Спадщина, нехай і невеличка, була би дуже йому придала ся. І от він перший раз на своєму віку признав ся Бучинському до свого роду, бо і сам се розумів, що судови годі писати про Коссована. Не багато він знав про свій рід і тому Бучинський не приняв ся заступати його справу, але й те, що сим разом сказав Федькович, цікаве і — правдиве.

„Я похожу з Гордині, мій дід був властителем села Гордині. Той Андрей Гординський Федькович є на певне мій кривний, но не знаю, в яким степені він мені покривнений. Мій тато Адальберт мав брата Йосифа, котрий єще тепер ц. к. старостою в Самборі є. Білше кривних не нагадую собі.“

Та хоч і не нагадав поет собі більше кривних, нам і сих його слів досить; хоч раз почувли ми від него правду про його родину...

Розгляньмо ся тепер у сих вістках, що поет подав про 1848,9 рік.

Уже було сказано висше, що відомости про брата Івана Дашкевича, подані поетом у першій автобіографії, зовсім невірні. Жадна сестра не вмерла з туги за ним; депутатом на довгопільський окіл він не міг бути, бо в 1848 р. мав лише 25 років (притім не знати, як і розуміти се депутатство зовсім молодого парубка); в розрухах Кобилищі не брав участі, бо вже в жовтні 1848. року повинчав ся в Чернівцях (жінка його була із Серета) і десь незавагом потім виїхав у Молдову.

„Де він ся тепер обертає — писав поет 1861 р. — того і до сьогодні не знаю, бо я, поховавши сестри, пішов був в наддунайські краї, хліба собі глядіти, і не чув єм більше о домі.“

І в сїм уступі повно неправди: поет пішов у північну Молдову, а не в наддунайські краї, по похороні одної сестри, а не сестер. І про свою родину він чув, бо був на Буковині і в Чернівцях 1852, 1854. і 1859—1860. року і про побут Івана Дашкевича знав дещо більше, як признавав ся, бо не даром же писав 1863. р.: „Я гадаю сего літа або сеї осени у Мольдову до роду¹⁾“ — очевидно до нікого иньшого, лише до Дашкевича.

В другій автобіографії Федькович поклав уже Івана Дашкевича поруч Кобилиці виразно: „Мій брат був дуже буйний. Удав ся він 1848 року з Кобилицев (а Кобилиця, колис за него чув, мав зраду з Угри) — тай попацив нищасте. — Нашу хату зруйнували, наше господарство спустошили, сплїндрували. Неня утекли до зятя (а зять був уже удовец), а я пішов світом блукаючи.“ — Як видко із сих слів, Федькович не знав, що Кобилиця не мав ніякої зради з Мадярами, і не знав також, ще ніхто хати Гординських не сплїндрував¹⁾). Правда, частина війська стояла 1849. р. постоем в домі Гординських у Путилові, але не за кару, тільки на квартирі. Що мати утекла під час гуцульських розрухів до Черновець до чоловіка, се могло бути. В поета лишили ся про той час тільки неясні спомиви з чужих оповідань.

У третій автобіографії з 1885. р. Федькович уже не лучив свого брата з Кобилицею, лише казав: „Мій старший брат став літографом в Яссах на Молдові, забогатів пізнійше, — відтак зволовив ся і назвав ся Грігорій Арапі. Коли я мав 14 літ (Федькович мав 14 літ 1848 р.), пійшов до Ясс, де заслуговав за прості роботи одного гальбена (т. є. дуката) на місяць, бо хотів у брата учити ся літографії, але се була для мене за тяжка робота, бо не мав тільки сили.“ Поминувши неясну стилізацію слів: „заробляв за прості

¹⁾ Мат. ст. 79.

²⁾ Др. Франко: Лукіян Кобилиця, стр. 34

роботи, бо хотів у брата учити ся“ — деінде заробляв, щоби у брата учити ся?! — з иньших слів самого Федьковича виходить не те, що він перше писав про Івана Дашкевича; виходить таке, що сей Іван був в Яссах ще перед розрухами Кобилиці...

Отже що із сих споминів поета про 1848/9 рік і про Івана Дашкевича можна уважати правдою? Нічого! Хиба сю одну замітку, що Осип покинув Буковину, коли мав 14 літ, треба би додати: уже скінчених. В роках 1861. і 1863. поет переконував Галичан найбільше в тім, який він нещасливий, і на доказ сего — видумував нещастя; а 1885 р. він уже й не розбирав добре того, що говорив Т. Реваковичеви.

2. Що писав і говорив Ф. про свій побут у Молдові.

В першій автобіографії Ф-ич написав, що по пригодах 1848/9 р. він пішов шукати собі хліба в „наддунайські краї.“ Із споминів Роткеля відомо нам, що Федькович був у Яссах і в Нямц у північній Молдові, звідки до Дунаю ще дуже далеко...

Про те, якого хліба він собі там глядів, не сказав Ф. тут нічого, лише про знайомість з малярем Роткелем написав ширше, хоч знову не все вірно.

„Бувши в Молдаві, дав ми Бог був таке щасте ци може нещасте, що м ся запізнав був з одним славним німецьким маляром Р., котрий ся за мнов так уступив і мене так дуже полюбив, що мене не лиш з усев силов німецької мови і єї поезієв обізнав, але навіть і з гишпансков мовов і єї горячов поезієв. Ціла душа того великого, непонятного мужа була чиста, правдива поезія; він і мою душу нев так наситив, що нині всі брані пекельні мені той чудотворний скарб вирвати вже не годні... О милий Боже! коби був не прийшов

той так нещастний 1852. рік, котрий мене на асент-пляц ставив, то я би-м сьогодні (1861) не тужив так озде в Семиградчині, mezi гордими Мадярами, а не розставав ся з сердешним тим маляром і його краснотушнов женов, в которих домі приятно і щасливо жив я, посвятивши ся лиш поезії і науці.“

З малярем Роткелем розстав ся Ф. не через війскову бранку, як пише, тільки тому, що сам не хотів уже служити в аптикаря Бредемаєра в Нямц; його жите в сего аптикаря далеко не було таке „приятне і щасливе“, як каже; він не „посвячував ся лиш поезії і науці“, тільки служив і таки гірко служив в аптиці, хоч з Роткелем проживав присмні хвилі. На те, щоб Роткель навчив Ф-а еспанської мови, не дав потім Ф-ич ніколи ніякого доказу. Як і знав він дещо з еспанської поезії, то тільки з німецьких перекладів.

В другій автобіографії не сказав Ф. нічого про свій побут у Молдові, за те в третій оповів, як ми вже знаємо, що брат став літографом і що в него він ніби то учив ся також літографії, але не мав сили до того. Одно і друге без найменшого сумніву є видумкою.

„Відтак — каже він — служив я у багатій боярки в Яссах, Бранкованіци, великої добродійки бідних. У неї було мені дуже добре й тут пережив я до 18-ого року.“

Се також невірно, бо зі споминів Роткеля, про котрого і сам поет писав у першій автобіографії, відомо, що „до 18-ого року“ Ф. практикував у інженера і в аптиці. Про сю свою практику Ф. взагалі ніколи не згадував, а сим разом не згадав ані словом і про Роткеля, за те видумав що инше про себе і про брата. Цікаво ще, що, будши в Молдові, Ф. нічого не згадував Ротке-леви про Івана Дашкевича, лише про якогось приятеля в Яссах. Може бути, що сей приятель був саме брат Іван Дашкевич.

3. Що сказав Ф. про свою військову службу.

З першої автобіографії: Служба у війську була для Ф-а „також не без поезії.“ Його товариші — як він пише — були би того розщипали, хто би йому згідне слово був сказав, так його любили за казки і співанки, які знав від сестри Марії. А він оповідав товаришам і справдішні казки про свою вандрівку по Сербії і по Україні — і пише про се в автобіографії так, як би він дійсно коли був у сих краях. „Але такі щасливі часи не довго, горе, тривали, бо мене далі поклали на фрайтера, ба і на капрала, ба по тому і на фельфебра, а нарешті 1859. року і на офіцера, бо я таке щасте, ци нещасте (sic!) у Бога мав, що мене не лиш мої камратя, але і старшина любила..“

Кільканацять рядків перед сим уступом писав Федькович: „О милий Боже! Коби був не прийшов той нещасний 1852. рік, котрий мене на асент-пляц ставив, то я бим сьогодні (1861) не тужив так озде в Семиградчині, межі гордими мадярами,“ — а той нещасний 1852. рік приніс йому щасливі часи, котрі ніби то від того погіршали, що Ф-ич мав щораз більше значіне у війську і ставав старшим, бо його всі любили. І він сам не знає, чи то щасте чи нещасте!... А далі знов каже, що воякам „винен стільки щасливих годин свого життя..“

Так безкритично не пише здоровий чоловік, котрий знає, чого має вимагати від життя і від людей. До тодішніх його поезій з військового життя нема чого й сягати — в них читаємо уже тільки про нещасте чоловіка, котрого всі любили. Шукати у поглядах поета на військову службу послідовности — дарма. Він служив уже (1861 р.) дев'ять років при війську і воно йому знудило ся; се було понад його силу, — він у цілім своїм життю в жадній службі так довго не видержав..

В другій автобіографії не сказав нічого про свою військову службу; за те про обставини матери, правдиві і видумані, писав так:

„Неня жили у зятя, а ґрунта наші стояли пустопаш.“ — Се не вірно, бо хоч неня бувала справди у зятя Теодоровича, але бувала і в чоловіка в Чернівцях, найбільше-ж у Путилові, де дуже запопадливо пильнувала господарства.

„Але як постановили бецирки, так староста післав за ненею карту, щоби вертали домів на господарство, бо як ні, то скаже усе зліцитувати. От і вернули неня і зачали на ново господарувати, а Бог та добрі люде допомагали. От і справили на ново усе, трохи що ни так, як давно було. [Де-ж се могло бути, щоб староста грозив ліцитацією господарства через те, що воно стояло пустопаш! Мати справила на ново усе, трохи що не так, як давно було, а давно було добре, — а тимчасом у першій житєписи написав Федькович, що 1863. р. застав свою неньку „в великій нужді та бідности“, хоч від постанови бецирків (староств) 1861. р. не минуло і два роки, а Гординська не мала вже ким опікувати ся].

А кілька мині они (неня) усе писували: прийди та прийди, синку, домів, та прийди, — чо тобі ся у тім війску понівіряти, коли ти ни сирота ще, Богу дякувати. — А гадаєш, брате, що я пішов! — ні, ни пішов; а чоґо, відписував я неньці, чоґо маю домів вертати, — аби на мене люде справляли: от ади байстрик! Таке в мене, бачиш, каменне серце. [Нема сумніву, що так не писав Ф-ич до рідної матери, бо не мав підстави так осуджувати її. А мати тішила ся 1859. р., що Осип став офіциром].

Аж перед 3-ма неділями пишут знов ненька: Синку, я дуже ся постаріла, дуже ослабла. Коли в Господа праведного віруєш, то верни домів хоть тепер, аби моя праця ни пішла марне на чужі руки, — а ци-ж я така бідна нищастлива на чужі діти кривала, та ні випила ні ззіла, а усе

старала ся, аби мої дитині притулок який лишити? — Або хоч ти, синку, аби ни було міні навіть кому руки на вхрест скласти? — Синку, я отце до тебе кровавими сльозами пишу: Збудь ся твої фудулїї, збудь ся того проклятого війська та верни до рідної твої неньки, — я вже доста за свій гріх відпокутувала (?!), а коли Господь милосерний простив, чому ти мене ни хочеш простити? [Сей уступ здає ся на перший погляд таким правдивим, що тільки присягай на него, але сі слова, що ними мати ніби то признає ся до видуманої сином історії з Коссованом і покути за свій гріх, відбирають сему уступови за одним замахом всяку вартість. Се знову видумка Федьковича, на котрій могло бути стілько правди, що мати писала йому: „Вертай до дому, адже маєш з чого жити та й мені буде лекше при тобі“].

Прочитав я сес лист тай затужив. — Ни така в мене туга, аби їй можна розбити, — звернула мене на сам наш новий рік; та коби мня була таки добила, то би ліпше було було. [Отже сей видуманий лист матери був ніби-то писаний під кінець 1862. р., бо Ф. захорував на новий рік 1863. Про справдішні листи матери є згадка в листі Ф-а до Горбала з грудня 1862¹⁾), але там сказано лише: „Сегодне кортит мене ще до ненечки дещо написати, бо так ся і убиває за мнов! Ох, Боже, милий Боже! потїш ти і єї та поратуй, бо нікому, бо тяжко сироті одові(!) без своїх дітий погібати.“ — І не туга звалила Ф-а на постіль, тільки запалене легких].

А знаєш ти, який я нищастливий? — Слухай: Читвертої днини в мої тяжкі недузї приходит міні лист з дому, — пише до мене наш громацкий писар: „Ihre Mutter liegt sterbenskrank; wenn Sie sie noch sehen wollen, so kommen Sie gleich per Post, — а я сам дожидаю смерти.“

¹⁾ Мат. ст. 48.

[Маємо два листи Ф-а, написані не четвертої днини в недузї, а так найменше в тиждень або й пізнійше, майже в один час із сим листом до Горбала, — Ф-ич міг тоді уже встати з ліжка і писати — се є листи до Танячкевича, Климковича і Шашкевича; в них повно усякого наріканя, але про недугу матери ані слова, хоч вістку про се ніби-то мав уже четвертої днини в недузї. Він би був замовчав таку „тугу“?! Ніколи. Тільки тоді він ще її не видумав, а при писаню листу до Горбала уже й се придумав, так як і лист від мами про її „покуту“.]

Тепер мені вже лехше і хоть бих міг зза пару неділь і поїхати, так — ни маю з чим, хоть ще був який грейцар при душі, увес пішов на ліки та на лікарі, а трьох їх платити, то треба, бо я мусїв, бачиш, цивільних лікарів кликати, — наші войскові дурні, як саки. — Або ни щісте, або ни талан, братчику? — Ех, Боже милий! — за що мині тільки кари на сему світу, таже я нікому ще так злого ни зробив.

А з дому все ни маю відомости, що там ся діє. Ненька моя може вже в гробі. — Я писав до того писаря, що і як я тут попацив; може він умисне мене ни хоче турбувати, та і ни пише. Як би що доброго, то він би уже був написав, бо він мині і ни чужий доводитця: він тримає мою непоту. — Боже милий! — Коби ненька моя ще тривали, а я абих ни загиб, зараз вертаю домів. — Поли рубаю від сего войска та іду домів; може бих свої неньці старенькі хоть пару день єї послїдних ще осолодив. — Та Бог уже знає! [Мати Ф-а мала тоді вже 63 роки і по тій „смертельній“ недузї, про яку пише Ф., жила ще цілий рік. Може й справди була хора, але коли читати про се в листі, де стілько було інших видумок, — з них найбільша про Коссована, — годі розпізнати правду від неправди і вірити поетови на слово не можна].

В третій автобіографії подав Федькович багато невірних відомостей також про свою військову службу:

В августі 1852. року взято мене до війська. [Невірно, бо се стало ся 1. падолиста 1852. р].

Тут учив ся я по німецьки читати в *Kompanie-schule*. Фельдвებель Баранецкий учив мене. В війську научив ся по німецьки говорити. [Невірно, бо Федькович знав добре німецьку мову ще зі школи і писав навіть німецькі вірші ще перед війском].

Капітан Аппель давав мені книжки читати і учив мене що день по французки. [Вістка зовсім непевна, бо доки Ф. був підофіциром, ледви чи капітан учив би щодень французької мови (!) навіть фельдвებля; коли-ж Ф. став офіциром, тим більше ні, бо міг сам учити ся і справди вчив ся, бо знав французьку мову. Що книжки діставав від капітана, се може бути].

19. цвітня 1859. р. став я офіциром. [Се було 11. цвітня, а не 19].

Був я в битві під Кастенедолью. — Оповідав нам ще поет — пише Т. Ревакович — що по битві під Кастенедолью відкомендеровано відділ війська під его командою до гребаня упавших. Коли жовніри збирали мерців, надбігла може 16-літня, красна дівчина Італіянка і впала на груди помершому Італіянцеві й яла дуже голосити: „Caro mio fratello!“ [Все те поетова видумка, бо він під Кастенедолью не був. Таку сцену з чужих оповідань він описав у „Пісні молодецькій“, том II, ст. 116, і там сказано, що се було під Сольферіном].

По руски научив ся я писати 1859. року в Чернівцях від Антона Кобилянського й Костя Горбала. [Як раз А. Коб-ий і К. Горбаль навчили його писати латинсько-чеським письмом а не руським, а руську мову він сам знав.].

По російськи й по польськи навчив ся я також. [Польську мову Ф. знав, се певне, російську мову мабуть лише розумів].

В війську служив я до 1863. року. На середопістє пішов я в пенсію. —

Як бачимо, то і вісти про війскову службу, які подав сам Федькович, дуже непевні або й зовсім не вірні. Натомість в його оповіданнях, писаних, так сказати-б, не про себе, а про товарищів, є кілька правдивих уступів з його військового житя. В кількох листах є також місця, що заслугоють на віру, бо можна їх перевірити.

Про своє дальше жите від 1863. р. Федькович уже не багато писав та оповідав. Драгоманову написав був докінчене до своєї автобіографії з 1861. р., зложене тільки із самих фактів. Невірно тут лише те, що шкільним інспектором був він не від 1867. р., лише від 1869. р., а цікаве те, що 14 місяців свого побуту у Львові назвав „чорними“; по них вернув ся „розчарований“ в гори.

В третій автобіографії сказав лише коротко: „Від 1863. до 1876. жив я в Путилові, з того був 14 місяців ві Львові.

20. серпня 1876 прийшов до Черновець і жию тут до тепер.

Словами „Ich gehöre zu denen, die am Wege sterben“ — закінчив поет свою біографію (записану Т. Реваковичем) і повторяв з гіркостию сі слова з „Урієля Акости.“

Сей перегляд автобіографій Федьковича показує, з якою осторожнотию треба їх брати. Вони є документами з його житя, однак документами більше його душі, його психічної недуги, яка, як бачимо, не покидала його від молодих літ аж до смерти. Брати сі автобіографії за основу житєписи поета, зверхніх пригод його житя, годі, бо можна зайти на манівці, так як і зайшли вже деякі історики літератури.

До самої смерти Федьковича користували ся ті, що писали про поета, звичайно його автобіографією з 1861. року. Тільки по його смерти появиля ся в „Зорі“ 1888 житєпись, записана Т. Реваковичем, і в „Товаришу“ 1888 лист Федьковича

до Тянячкєвича з 1863. р., де вже є згадка про Коссована. Сей лист про Коссованщину збив з пути передовсім Івана Франка, котрий у статі про „Молодий вік Осипа Федьковича“ (у „Правді“ 1888) заговорив про деякі фальшиві деталі в житєписи Федьковича — „правда, для самого поета нераз дуже важні і болючі, але для широкої публіки менше інтересні, деталі так інтїмного характеру, що поет мав право промовчати о них і не видавати їх на поталу цікавим язикам.“ Очевидно, повірив Франко Федьковичєви, гадав, що імя Федькович се псевдонім, а Юрій Коссован справдишне імя, хоч і не по Гординським. Уже в другій частині сеї своєї статі Франко спростував свої здогади, діставши вістку від проф. Ст. Стоцкого і д-ра Кліма Ганкевича, що поет справди називав ся Осип Гординський де Федькович. Через те статя Франка вийшла тільки, як приготєвленє до житєписи Федьковича.

Інтересний в сій статі один уступ, котрий вказує на те, що поет, нагадавши свої листи до Тянячкєвича і Горбаля про Коссована і байстрюків, хотїв се якось направити. „Др. Клим Ганкевич чув з уст самого поета ось яке поясненє тої клички (Коссован). Давно колись жив у Сторонци Гуцул, що звав ся Коссован. Був се чоловік нелюдяний, скорий до бійки і кривди людської, а затим загально нелюблений в селі. Мусїв він добре дати ся в знаки людям, коли імя єго перейшло опісля в поговірку; всякого нелюдяного і недоброго чоловіка в селі почали називати Коссованом, так як деінде з подібних причин прозивають Довбущуком, Дралюю, Драгарюком і т. п. Таким прозвищем охрестили сторонєцькі Гуцули й батька нашого поета, Гординського, а відси пішло й те, що синів єго прозивали Коссованючками¹⁾).

¹⁾ „Правда“ 1888, ст. 61—62.

Др. Кл. Ганкевич жив у Чернівцях від 1872. року, отже міг чути се від поета в 70-их роках. Як бачимо, се оповідане про Коссована далеко не подібне до того, що Федькович написав про него 1863. р.

Автобіографічний лист Ф-а до Горбала з 1863. р., що доповняв лист його до Тянячкевича (про Коссована), надруковано в „Зорі“ 1892. Відпис сего листу мав ще перед тим Олександр Колесса, повірив словам Федьковича і написав цілу студію п. з. „Юрій Коссован (Осип, Домінік, Ігор Гординський де Федькович. — Проба критичного розбору автобіографічних його повістей та його житеписи. У Львові, 1893.“ — Крім повістей і згаданого листу д. Колесса слідив ще й у Сторонци-Путилові за матеріялами до житеписи поета і зладив працю, інтересну і цінну там, де пише про гуцульські відносини за молодих літ Федьковича, але слабу там, де на силу хоче доказати правду Федьковичевого листу. Богато з того, що найшов Колесса, доказувало якраз щось иньше, як написав поет, але молодий учений, очевидно, не міг повірити тому, щоби поет написав неправду, — і тут, звісно, була перша вина по стороні Федьковича, а не його житеписця.

Роман Заклинський має ту заслугу, що розбив усю ту легенду про Коссована і в студії п. з. „Чи можна Федьковича Коссованом звати? Слово в обороні правди. У Львові 1896“ — доказав, так сказати-б, самому поетови, що він написав про себе неправду. Заклинський розібрав увесь матеріял, який знаходимо у самого поета, а котрий промовляє за походженем Юрія від Коссована; опісля-ж той, що свідчить против такого походження, будьто в листах та автобіографіях Юрія, будьто в иньших записках, оповіданнях та листах. В автобіографіях самого поета, як ми бачили, можна було найти докази, що промовляли за Коссованом і против него, та місця, де поет не хотів правди сказати, або на-

писав видумки і про інші справи, не лише про Коссована. Заклинський сконтролював дуже пильно сі уступи, вказав на те, що поет був дуже подібний до Адальберта Гординського, зібрав різні вісти від поетової родини, що також не не годилися з „Коссованщиною,“ звернув увагу на те, що Федькович писав свої видумки в недузї (се справди важне) — і так розбив сю легенду.

І в праці Колесси і в праці Заклинського є зрештою досить багато подробиць, дуже придатних до житеписи Федьковича, але загально дають вони мало позитивного до цілої житеписи поета. Один автор доказував, що „Коссованщина“ — се правда; другий доказав, що Коссованщина — се видумка, і хоч, без сумніву, обі праці причинилися до вияснення сеї справи, але остаточний висновок був такий: Ми довідалися, що Федькович не був Коссован, але хто він був і як жив, про се і далі не багато знали.

Відчував се і д. Заклинський і в двох нових працях: Спомини про Федьковича і За слідами Федьковича подав багато нових матеріялів про батька і матір Федьковича, про його службу у війську, особливо про роки 1861—1863, про жите його в Путилові від 1863. р., про сервітутовий процес, двірництво, літературні занятя, педагогічну діяльність і т. п. Сими матеріялами вияснив д. Заклинський справди багато подій у житю Федьковича і поширив значно наші відомости про нього.

Про дальші праці інших авторів над Федьковичем нема потреби тут довше розводити ся; що з них буде придатне для житеписи поета, буде на своїм місци ужите і відповідно оцінене. Всіх праць про Федьковича назбирало ся вже досить велике число, хоч загалом біографічного матеріялу в них небогато; я подаю тут їх показчик за порядком роками, як друкували ся. При сих працях, про котрі я ще не згадував або котрих заголовки не каже нічого, що в них є, я подаю і короткий зміст.

ПОКАЗЧИК

друкованих уже статей про Федьковича.

Автобіографія Федьковича, друкована у „Поезіяхъ Іосифа Федьковича“, часть I, виданих Б. Дідицьким у Львові 1862, стор. X—XVI. Доповнене до неї у виданю Драгоманова.

Józef Fed'kowicz. Poeta ludowy. Друковано в варшавськiм ілюстр. тижневнику Kłosy 1873 N-ro 424 з 2 (14) серпня.

Коротка житєпись поета (після автобіографії з 1861 р.) і дуже прихильна оцінка його діяльности; до того портрет поета (дереворит) і польський переклад трох поезій: 1. *Moje dumy (Dumy moje, ruskie dumy! skądęście się wzięły!)*, 2. *Marsz do Włoch. (Zaświeć gwiazdka, moje zorze!)* і 3) *Pod Magentą, (Na żołnierskie ubranie spojrzuj, matko kochanie!)*.

Ukraino. Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia (1798—1873), статя М. Драгоманова, друк. в „Rivista Europea“, Firenze 1873. Переклад сеї статї у „Правді“ 1873, стор. 552 і д. Тут бесіда і про Федьковича.

Передне слово про галицько-руське письменство, Михайла Драгоманова, у виданю „Повістий Осипа Федьковича“, Київ 1876, стор. I—LVI. Тут і автобіографія Федьковича, доведена до 1873. року.

Замітки про взаємини руского язика и народної літератури — Івана Верхратского, друковані у „Денниці“ (Станіславів, 1880) частинами майже у всіх числах річника. В сих інтересних замітках оповідає ся про початки 60-их років мин. стол. у Львові і в Галичині і між иньшими говорить ся також про перші праці Федьковича (на стор. 135—137 і 189—191).

Річниця двадцятьпятилітної літературної діяльности Осипа Федьковича, празнована літературнымъ товариствомъ „Руска Бєсѣда“ вь Чернівцяхъ, дня 24. червня (6. липня) 1886. — Друковано в Календарі Рускої Бєсѣди в Чернівцях на рік 1887 (сам календар вийшов з друку під koniecь 1886. р.).

Поданий тут докладний опис ювілею і відчит проф. С. Стоцького про діяльність і значіне поета, читаний підчас ювілею. Опис зладив Омелян Олексів т. в. Омелян Попович. (Сеї опис ювілею, тут в календарі розширений, взятий з „Буковини“ 1886, ч. 13; друкований після „Буковини“ також в „Ділі“ 1886, ч. 69, 76 і 77. Подяка Федьковича за ювілей надрукована у „Буковині“ 1886, ч. 13).

Kartka z dziejów literatury mało-ruskiej. (Z powodu 25-letniej rocznicy literackiej działalności Józefa Fed'kowicza). Napisał Wł. Ma*** (Maślak). — Друковане в краківським дневнику „Nowa Reforma“ 1886, чч. 152 і 153 (з 8. і 9. липня).

Передмова про літературний рух в Галичині від М. Пашкевича до Б. Дідицького, потім коротка житєпись Федьковича (після автобіографії з 1861. р.) і оцінка діяльності його (після Драгоманова). До того доданий переклад оповіданя „Таліянка.“

Осипъ Юрій Федьковичъ. (Кілька слівъ по поводу 25-лѣтнього ювілея его литературной діяльности) — написав Іван Франко. Друков. в „Зорі“ 1886, стор. 236—237. Коротка оцінка діяльності Федьковича, єї сильні і слабї сторони.

Оглядъ житя і творівъ Юрія Федьковича. Написавъ Олександръ Барвѣньскій (у літературнім збірнику „Ватра“, стор. 135—142, виданім у Стрию 1887. Се в популярний відчит з нагоди ювілею Федьковича.

Josef Fed'kovič a jeho literární význam pro rakouské Rusiny. Napsal K. V. Kadlec. Друковано у „Slovanskij Sbornik.“ Ročník VI. Redaktor Edvard Jelinek v Praze 1887. (Сторони 257—260, 325—328, 374—377).

Осипъ Федьковичъ. — Статя Омеляна Огоновського, друкована спершу в „Зорі“ 1888, стор. 189 і дальші, потім в „Історіи литературы рускои“, том II, стор. 615—661.

Перша проба, подати житєпись і загальний огляд діяльності поета. Житєпись зладжена на основі автобіографії з 1861. і 1885. р., отже дуже непевна.

Опис похорону Юрія Федьковича надрукований в „Буковині“ 1888, чч. 1 і 2. (Такий самий опис в „Ділі“ 1888 чч. 3 і 9).

Посвячене памятника Ю. Федьковичеви описане в „Буковині“ 1888. ч. 12.

Осипъ Федьковичъ. Статя Григорія Цеглинського в „Зорі“ 1888, ч. 2.

Кілька слів про теоретичне народолюбство у Галичан, що справди хлять ся радо до шляхетчини, у противенствї до Федьковича, що був Гуцулом „з роду, ходу, мови, думки, звичаю і всеї поведінки.“ Він „одинокий серед сучасної інте-

літгенції, твердий, демократичний характер на вні і внутр.“ Далі подає автор кілька черт для характеристики поета з життя у війську, у Львові і в Чернівцях, величаючи його як „ідеал демократичної інтелігенції.“

Франко називає сю посмертну згадку Цеглинського „більш ефективною, чим правдивою.“ (Правда“ 1889, ст. 59).

Причинки до біографіє Ос. Федьковича. Подав Тит Рєвакович — в „Зорі“ 1888, ч. 2.

Автор пише, яка була вдача у поета, і подає відомости про его житє, записані з оповідань поета 1885. в домі Івана Тимінського. Про сі причинки була вже мова вище.

Причинки до біографіє Ос. Федьковича. Подав Евстахій Цурковський — в „Зорі“ 1888, ч. 8.

Спомини о. Цурковського відносять ся до р. 1873, коли поет був у Львові. Цурковський описує, яке вражєніє зробив на нїм поет, та гостину его підчас Великоднєя у Дмитровичах. Тут був о. Цурковський парохом. Федкович приїхав у гості і дуже всім сподобав ся, а найбільше вже селянам, у котрих також гостив.

Молодий вік Осипа Федьковича. Написав Іван Франко. Друк. у „Правді“ 1888, стор. 59—66 і 125—132.

На початку полемізує автор зі статью Гр. Цеглинського в „Зорі“ 1888, ч. 2, а потім пише про молодий вік Федьковича, використовуючи житєписні материяли повнїйше і докладнїйше, ніж се до того часу (1888) зроблено. Дає віру листови Федьковича до Танячкєвича (про Коссована), що доводить його до фальшивих здогадів; поясняє, звідки взяв ся у Федьковича той іділлічний настрій у картинах гуцульського житя, його любов до Гуцульщини — зрештою статья повна тільки непевних здогадів, оснований на листах та писанях Федьковича.

Осипъ Федьковичъ. Письмо въ редакцію А. Кониського. Друк. Вѣстникъ Европы, 1888, томъ I, ст. 888—892.

Се є посмертна згадка з житєписю поета (головно на основі автобіографії) і коротка характеристика його творів. Кониський знав особисто Федьковича.

Про знакомство з Роткелем говорив Ф. Кониському, що се був найщасливїйший час в його житю. „Я живо помню, какъ при личной встрѣчѣ со мною въ 1884 г. поэтъ съ восторгомъ и съ какимъ то благоговѣніемъ вспоминалъ это время...“ (стор. 889).

„Къ великому моему огорченію, рядъ писемъ ко мнѣ Федьковича, полныхъ поэтическихъ описаній горной природы Карпатъ и ея обитателей, погибъ въ 1869 году невозвратно.“ (Стор. 890). Мова про листи з років 1865—1869.

Про часи при Просвіті оповідав Ф-ич Кониському: „Тяж лѣбе всего въ это время было для меня то — жаловался мнѣ въ 1884 г. покойный поэтъ — что Просвіта не только указывала мнѣ темы и планъ для народныхъ сочиненій, но правленіе общества цензирировало и поправляло мой слогъ и языкъ...“ (стор. 891).

„Какъ человекъ, покойный отличался необыкновенною скромностію, симпатичною добротою и беззавѣтною любовію и преданностію къ русинамъ, въ особенности къ своимъ Гуцуламъ. И Гуцулы знали и любили „своего батька Федьковича!“ Въ сердцахъ ихъ онъ никогда не умретъ (стор. 892).

„Новобранчикъ“, поема Ю. Федьковича, друков. у „Зорі“ 1889, стор. 124 і д.

Від редакції додана тут передмова, що „Новобранчикъ“ переписаний з автографу К. Горбала, і надруковано лист Федьковича до Горбала з 1862, 25. жовтня. Відомости до зносни Горбала з Федьковичем.

Юрій Коссован. (Осип, Домінік, Ігор, Гординський де Федькович). Написав Олександр Колесса. У Львові 1893. (Передрук із „Зорі“ 1893). Стор. 99, 8-ка. Автор назвав свою працю „пробою критичного розбору автобіографічних його повістей та його життєписи.“ Спонукала його до того така сама „проба“ Франка у „Правді“ 1888.

Чи можна Федьковича Коссованом звати? (Слово в обороні правди). Написав Роман Заклинський. У Львові, 1896. Передрук із „Зорі“ 1895 з доповненем. Сторін 45, 8-ка.

О. Федькович в послідні місяці військової служби — друковано в „Буковині“ 1896, ч. 128. Подав Т. Галіп.

Се в спомини господаря Дмитра Гудими з Брідка на Буковині, котрий знав Федьковича в роках 1862 і 1863, коли служив у війську. Гудима оповідає, як людяно обходив ся Федькович з війском і як съвяткував з вояками Різдво в зимі 1862/63, саме перед своєю слабostí.

Федькович яко політик і педагог. Статі Анатоля Вахнянина в „Руслані“ 1897, чч. 171—173 (передруковані потім у „Буковині“ 1897, чч. 169—171). Тут подано лист Федьковича з 1869 р., 11. падолиста і його статю про потребу живої мови в народних школах, вісти про Федьковичів буквар і його замітки до меморіялу.

Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina. Erste Folge von Dr. R. F. Kaindl. Czernowitz 1897.

Тут надруковано 6 листів Федьковича до свояка Юрія Гайцікого, з поясненнями того-ж Гайцікого і Кайндля. Вони вставлені у відповідні місця переписки Федьковича.

Зь педагогічної писательскої творчості Юрія Федьковича — в „Ділі“ 1899, ч. 217. Автор статі Г. П. подає кілька уступів (віршом і прозою), які собі колись виписав з рукописів читанки Федьковича. Подані тут з деякими відмінами казочки: 1. Дитина, вогник і мама (друк. потім у „Писаннях“ Ф-а, том. I. стор. 524). 2. Медвідь і бжолі (друк. *ibid.* стор. 530). 3. Кінь і батіг (друк. *ibid.* стор. 531). 4. Наша хата (друк. *ibid.* 520). 5. Церков (О церков божа, Спасів храме! Яка-ж ти красна межи нами!) — сеї поезії нема в повнім виданю, — і дві байки прозою після Грімма: 6. Перепеличка, 7. У бога тай богачка — їх також нема в повнім виданю. Друковано їх в „Матеріялах.“

Леся Українка про Федьковича. У „Буковині“ 1900, ч. 44 надрукований відчит Л. України про Федьковича, Кобилянську і Стефаника. Про Федьковича подає Л. У. коротку характеристику його літературної діяльності.

Причинок до повного видання творів Ю. Федьковича. Подав Др. Василь Щурат в „Ділі“ 1901, ч. 163. Маловажні спомини члена тернопільської студентської „Громади“ Танчаковского і кілька уступів, списаних з пам'яті, з Федьковичевого „Послання.“ Се „Послання“ написано 1866 або 1867; надруковане також у „Матеріялах,“ стор. 570.

Інформації д-ра Щ. про те, що в церкві в Камянках сховані листи Федьковича разом з п'яними з літ 1863. і 1864. показали ся хибними, як се сконстатував д. Р. Заклинський.

Перше повне видання творів Федьковича. Статі Івана Франка в „Ділі“ 1901, ч. 237, 242, 243, 282, 283 і в „Ділі“ 1902, ч. 1. Се є критичні замітки до поезій Федьковича (Франко приладив їх до друку) і історія, як їх збирано та порядковано.

Спомини про Федьковича. Зібрав Роман Заклинський. (Передрук з Літературно-наукового Вістника). У Львові, 1901, стор. 32, 8-ка.

Про Федьковича. Написав Осип Маковей (в „Буковині“ 1901, ч. 133 і 134). У першій статі подає автор свідощтва поета з низшої реальної школи в Чернівцях з р. 1846/7 і 1847/8; у другій статі подає в перекладі з німецького перерібку Федьковичевого „Побратима“ п. з. Д о н Ж у а н, що друкував ся в „Czernowitzer Zeitung“ 1868.

Федькович, концертант і прелегент, статейка Івана Франка у Лт. Наук. Вістнику 1901, книжка 12, стор. 175—177. Про те саме пише Іван Верхратский у „Злобних видумках д-ра Івана Франка“ (Львів, 1907) на стор. 15—19. Говорить ся про ті часи, як Федькович був у Львові.

Поезії Федьковича. Написав Ярослав Левицький. Друк. в „Альманаху руско-українських богословів“, зібрав Олександр Сушко. Львів, 1902, стор. 2—17. Це є оцінка і характеристика Федьковичевих поезій.

Осип Федькович шкільним інспектором. Написав Омелян Попович (у „Bukowiner Schule“, 1904, стор. 75—84).

На основі урядових документів і справоздань Федьковича, подає автор характеристику діяльності поета, як інспектора шкільного, в часі від 31. серпня 1869 до 20. червня 1872, отже за три роки.

Причинок до біографії Федьковича — в „Ділі“ 1904, чч. 178 і 179. Др. Денис Лукіянович переповідає тут статтю Ом. Поповича про інспекторство Федьковича, друковану в „Bukowiner Schule“ 1904.

Мій приятель Федькович Написав Густав Кудерна. Друковано у „Проміні“ 1905, чч. 11—13.

Кудерна не годить ся з гіпотезою проф. Колесся про походження Федьковича, виясняє відносини Адальберта Гордінського до своєї жінки (вона була 8. роками старша від чоловіка і через те заздрісна, а він не дуже вірний жінці) і поетів лист про Коссована бере на карб його фальшиво понятого демократизму. Дальше згадує Кудерна про те, як поет зложив офіцирську гідність, як любив свою матір, яким був інспектором шкільним і яка була його влада. Подає також характеристику батька.

За слідами Федьковича. Записки з прогульки по Буковині — Романа Заклинського. Друковано в Літер. Наук. Вістнику 1905, книжка 9-та, стор. 205—234 і книжка 12-та, стор. 179—190.

Історично-літературні записки, друковані у літ. наук. часописи „Свѣт“ 1906, ст. 44 - 46.

Перша замітка В. Щурата п. з. До „Сонних мар“ Федьковича вказує на те, що у сій поезії є сліди лектури Плятена.

Другі „Замітки про Федьковичеві перводруки“, Волод. Бирчака, показують, що редактори, котрі видавали твори Федьковича, н. пр. Заревич, В. Пашкевич, Драгоманів і н. поправляли мову Федьковича, звичайно українчили. Потім у „Свѣті“ 1906, стор. 60 надруковано „Безталанне захоханє“ Федьковича на основі рукописи його і показано поправки редакторів. Мова Федьковича була більше туцувельська ніж у перводруках.

Спомини Б. А. Дідицького про Ю. Федьковича й Із. Воробкевича, друковані в „Руславі“ 1907, чч. 49—52. Сі спомини від-

носять ся до 1861. р., коли Дідицький видавав поезії Федьковича.

Причинки до жителіси Юрія Федьковича. Подав др. Осип Маковей. Друк. у „Проміни“ 1907, ч. 9.

Се є спомини Івана Кирстюка, пенсіонованого респіцієнта скарбової сторожі, котрий в рр. 1869—1871 жив у Путилові і знав Федьковича. У сих споминах є мова про відношенє поета до батька, „ґоссованцину“, про те, як Ф. був двірником і заступав громади при сервітутовім процесі — та який він був сам по своїй вдачі. Найважнійша частина споминів — се сервітутовий процес. Кирстюк освѣчує діяльність поета в сїм процесі инакше, як проф. Колесса у своїй студії.

Дещо про жите й поезії Осипа Юрія Федьковича і два слова про иньші його писаня. Написав др. Денис Лукіянович. Стор. 43. Се є передмова у виданю „Поезій О. Ю. Федьковича“ для молодежи, зладженім Іл. Кокорудзом. — У Львові 1907.

Перша справди поважна, хоч і коротка та неповна, жителісь поета.

До родословної Федьковича. Замітка для біографів поета. Подав др. Богдан Барвіньскій (у „Русланї“ 1908, ч. 175).

Автор звертає увагу біографів Федьковича на то, що у гербарях польських згадують ся два роди Федьковичів, які вийшли з Росії. Наш поет належить, як видко, до роду Федьковичів-Гординських гербу Сас, що 1782. легітимував ся в Австрії. Порівнай в наших матеріялах шляхоцький дилльом Федьковича. Рід його був з Гординї в Самбірщинї.

З переписки двох поетів, Ю. Федьковича й Із. Воробкевича. Подав Осип Маковей — у „Буковинї“ 1909, чч. 46 і 47.

У передмові говорить ся про переписку обох поетів у 1876-ім році з нагоди видавн альманаха „Руська Хата“ і про візиту Федьковича у Воробкевича. Далї подані листи обох, доповнені иньшими вістками про жите і праці обох.

Про Юрія Федьковича написав Осип Маковей. Чернівці 1909. Видало тов. „Руска Бєсїда в Чернівцях. Се є коротка (на 24 сторони) жителісь поета, зладжена на основі новїйших матеріялів.

Шипітські берези. Замітки до кількох поем Федьковича подав др. Осип Маковей — у „Буковинї“ 1909, чч. 232 і 234. Статя про жерело і обробленє поем: „Юрій Гїнда“ і „Шипітські берези“ в трох редакциях.

Матеріали до життєписи О. Федьковича. Зібрав і упорядкував др. Осип Маковей. Видало Наук. тов. ім. Шевченка. Львів 1911. Зміст: I. Переписка Федьковича. II. Документи і спомини про Ф-а. III. Недруковані писання Ф-а і варіанти.

Крім сих праць були ще друковані короткі замітки та оцінки по різних часописах.

I.

Родина Федьковича і його хлопча літа.

Родовід Гординських-Федьковичів. — Адальберт Гординський і його кар'єра. — Анна Дашкевичева і її родина. — Женитьба Адальберта з Анною. Нещасливе життя обох і причини того. — Адальберт Гординський мандатором до 1848. р. — Осип Гординський, його уродини і життя в родині. — Його наука дома і в Чернівцях. — Свідчення з низшої реальної школи. — Виїзд Ад. Гординського до Черновцеь.

Рід Федьковича по батькови не мужицький, як він писав про себе, лише панський, шляхотський, і навіть не український, лише польський, або що найменше спольщений уже в початках 19-го століття. В часі прилученя Галичини до Австрії і мабуть довгий час ще й перед тим сей рід проживав у Гордині, шляхотським селі у Самбірщині в Галичині. Від сего села й мав він своє родове прізвище: Гординський. Шляхотський придомок його був Федькович (eques de Fedkowicz); печатав ся гербом Сас. Гординські-Федьковичі живуть ще й досі в Гордині і взагалі в Галичині.

По прилученю Галичини до Австрії сей рід легітимував ся в земськім перемиськім суді 1782. р.

У шляхотським дипльомі¹⁾ з того часу поданий родовід Гординських-Федьковичів сягає у 17-те столітє — і коли-б се на що здало ся, можна би без труду поназивати предків поета Гординського-Федьковича майже за три столітя.

Можливо, що в давні часи Гординські-Федьковичі були справди маючі люди, але вже у 18-ім століттю було їх стілько, що мабуть не сиділи вже всі в Гордині на своїй батьківщині і шукали собі занятя поза своїм селом.

Прадід поета, Н и к о л а й, був два рази жонатий і мав — як видко з дипльому — шістьох синів; дід поета М и х а й л о (*Generosus Michaelis Hordyński eques de Fedkowicz*) названий ще в одній метриці *haeres honorum* — і поет памятав се, очевидно з оповідань батька, що дід його був дідичем села Гордині — але в иньшій метриці²⁾ він названий вже *praefectus sylvarum* (управителем лісів); з того-ж, що його син, Адальберт, уродив ся вже не в Гордині, а в Селисках у Станіславівщині, видко, що вже він покинув свою батьківщину.

Дід Михайло був також два рази жонатий³⁾ і мав трох синів і доньку; називали ся вони:

1. А д а л ь б е р т (1809—1876), батько поета Осипа.

¹⁾ Пор. Мат., стор. 337. — Др. Богдан Барвінський (у „Руслані“ 1908, ч. 175) вказав на шляхотський рід Федьковичів, але вивів родовід поета неправдивий, тому, що було кілька родів, що звали ся Федьковичами.

²⁾ В реєстратурах повітового і краєвого суду в Чернівцях є акти, що відносять ся до служби Адальберта Гординського, і акти спадкові по його смерти та по смерти сина. Коли помер син-поет, його свояки думали, що він лишив значний маєток, отже зголосили свої претенсії до спадщини і поприсяли свої метрики, які й лишили ся в актах, і з них тепер — та ще при помочи шляхотського дипльому — можна без великого заходу зложити родовід поета. Сї акти мають знак IV ¹⁸⁸⁸/_{1.}

³⁾ У згаданих метриках названа, як його жінка, Юліяна Бенецка; у шлюбній метриці Адальберта — Катерина без прізвища. — Пор. Л. Н. Вістник 1905, XXXI, 221.

2. О с и п, був старостою в Самборі і радником в намісництві у Львові, помер 1884 р.

3. А н д р і й (1834—1906) був лікарем, помер у Бережанах.

4. Т е к л я, замужна Жураковська, жила 1876. у Глібоці на Буковині, — про неї більше нічого не відомо.

Із того, що дід Михайло двох своїх синів, Андрія і Осипа, посилав і на університет, видно, що дбав про діти і хотів, щоби вони мали якісь красші становища; однак чому й Адальберта не посилав далі до шкіл, а згодився на те, щоб він уже хлопцем писарював по мандаторських канцеляриях, се лишить ся на завсїгди тайною. Адальберт писав¹⁾, що не мав за що вчити ся далі, однак коли його брати могли ходити до висших шкіл, міг і він, тим більше, що був талановитий, — се потверджують його знайомі. Може тут мачоха була виною, а може й сам він не дав себе вести, як потрібно було йому за молоду, про се ми вже правди не дізнаємо ся.

Адальберт Гординський-Федькович родив ся в Селисках (у Станіславівщині) 21. жовтня 1809. року. Вчив ся в нормальній школі у Станіславові і скінчив її р. 1823. Не мав, як каже, за що ходити далі до шкіл і тому практикував у мандаторських канцеляриях в домініях Дубки, Босанче, в Кучурові Великім і в Тисьмениці, отже в Галичині і на Буковині, до вересня 1829. р. Був там очевидно нічим більше, як звичайним писарем.

Від жовтня 1829. р. був зайнятий в комісаріаті для стягання належитостей (Gefallen-Commissariat) у Вижниці. Покликав його туди бувший мандатор, а потім комісар Ільницький, у котрого А. Гординський перше служив.

Коли сей комісаріят на весну 1830. скасовано, вступив Гординський знову на практику до

¹⁾ Див. Personal-Standes-Ausweis його, у Mat., стор. 339—342.

мандатора Вінкентія Рудковського в Путилові. Тут уже був він рівночасно і управителем (dispositor) дібр путилівського дідича Михайла Ромашкана¹⁾. Тут він і оженив ся за згодою свого батька, бо був ще неповнолітнім, 23. падолиста 1830. із вдовою по сьвященику Дашкевичу, Анною. Він мав тоді ледви скінчених 21 років житя, а жінка його мала вже трицять літ (родила ся 1800. р.²⁾. Вінчанє їх відбуло ся в латинськїм костелї у Вижницї.

Анна Гординська була донькою протоєрея з Дихтинця, Михайла Ганїцького³⁾, віддала ся була за о. Миколу Дашкевича у п'ятнадцятім році житя і мала з ним осьмеро дітий. Дашкевич по-

¹⁾ Пор. метрику його шлюбу, де він названий dispositor in Putilla, і в метриці сина Осипа dispositor Domini Michaelis Romaszkan in Putilla. — За слїдами Ф-а, Літ.-Н. Вістник 1905, т. XXXI, 221.

²⁾ Літ.-Н. Вістник 1905, т. XXXI, 221. Сю дату взяв Заклинський з метрики родин. Колесса (Коссован, 48) подає рік 1801, як рік уродження матери Осипа. В путилівських парохіяльних книжках я сам бачив р. 1802 коло імени Анни Дашкевичевої. Здаєть ся, вона вменшувала собі при нагодї літа з уваги на молодого мужа. Вірити треба метриці родин.

³⁾ Тому що в житєписи часто прийде ся згадувати родину матери. подаю тут єї родовід:

Ганїцький Василь

Петро		Михайло і Евдоксія Овад:			
Іван		Марія, муж о. Дияко- нович. Діти: Анна Вікторія Юлія Лев	Олена	Анна	
Юрій, парох із Сергіїв	Веронїка		муж: Юрій Кантемір	1. муж: Дашкевич 2. муж: Гординський	
			Григорій Кантемір, протоєрей з Ростік	Осип Федькович.	

До родини Федьковича числив ся ще писар і господар з Розтік буковинських: Олександр Волянський (жінка Анна, перва сестра Осипа, їх син Василь, учитель, сестра Олександра Волянського, П а в л і н а) і Олекса Чернявський, первий брат Федьковича, а рідний брат Анни Волянської, (його жінка Катерина з Дашкевичів, за другим чоловіком Никифорова).

мер на сухоти 15. цвітня 1830. З дітий його лишило ся по смерті його всего троє і то найстарші: Марія (роджена 1817), Одокія (роджена 1820) і Іван (7. січня 1823) і ті діти жили, коли мати їх віддавала ся за Гординського. Молодші вимерли, очевидно через те, що батько був сухітник; від 1824. р. майже що року вмирала якась дитина, а 1830. р., коли батько помер, відбув ся похорон ще одної дитини¹⁾. Очевидно, що найменше кілька остатніх літ не зазнала Анна Дашкевичева гаразду, маючи хорого безвихідно чоловіка²⁾, тай пізнійше не вели ся їй діти з першого подружа; найстарша донька Марія була хрома і вмерла 1848, середуца Одокія вмерла небавом, як вийшла замуж (1836) за сьвященника Теодоровича-Гаврилецького, при першій дитині; один Іван, той, що пішов у Молдову, був ще 1848. р. живий і, здасть ся, прожив довше.

Федькович писав у своїй недузї 1863., мов би то батько Анни Дашкевичевої, коли вона повдовіла, присилював її вийти замуж за „якогось окомана.“ Як там справди було, про се вже не довідаємо ся, але можемо собі уявити, що і сама вдова і єї батько певно журили ся, що далі робити. Правда, по Дашкевичу лишило ся гарне господарство, але як його вести молодій вдові з троїма дітьми? Хоч найстарше з них мало вже 13 років, а наймолодше сїм, проте великої помочи з них не було. Такій вдові не легко було вдруге віддати ся; перебирати між кандидатами на чоловіка вже не могла. А тут у самім Путилові жив

¹⁾ Пор. Колесси: Коссован, стор. 48—49. Ту є помилка, що крім названих дітий жила ще дочка Олександра і вийшла замуж за Теодоровича. Тимчасом жінкою Т-ча була Євдокія, а Олександра вмерла ще дитиною 1824. р.

²⁾ Федькович писав також Горбалеви: „Моя няня віддали ся дуже молоденькі за одного попа сухотника. А буйні гірські дівчині що за трай (щастє) за таким чоловіком?“ — Пор. Мат., стор. 67.

21-літній управитель, А. Гординський, що мав охоту взяти її за жінку. Для вдови по сьвященнику, що сама мала з чого жити, він не був „партиєю“, свого маєтку не мав і міг хіба потішати її надіями на красшу будуччину. Можна дуже сумнівати ся, чи саме батько Анни силував її віддавати ся за Гординського, — се вже мабуть було ділом тільки їх обоїх. І досить спішно було обоїм побрати ся, коли від смерти Дашкевича ледви минуло сім місяців — і вони вже повінчали ся¹⁾.

Двох людей, що добре знали Ад. Гординського і його відносини, о. Григорій Кантемір і Густав Кудерна²⁾, згідно кажуть, що се було подружжє більше з рахунку, як з любови. Анна мала маєток — казав Кантемір, а „Полячок не мав нічого“³⁾. „Против него — казав Кудерна — була вона сієрпа wdówka, бо він був голий, але за те против неї кількома роками молодший. Він одержав маєтну жінку, а вона молодого чоловіка“⁴⁾. Хоч воно і не поетично сказано, але так могло бути, тим більше, що, як сьвідчить Кантемір, Анна була вродлива сама собою і притім добра господиня. Вона вбирала ся по панськи чи по міщанськи, тільки капелюха не носила, бо в ті часи селами навіть обивательки не вбирали капелюхів, значить: підходила і з того боку під шляхотську міру. Правда, мала одну недостачу, яка з часом могла разити її мужа: не вміла ні читати ні писати (попівська донька!) і не знала говорити ні по польськи ні по німецьки, що тоді належало на Буковині до доброго тону, лише говорила по

1) Колесса: Коссован, 49.

2) Мати Григорія Кантеміра і Анна Гординська були собі рідні сестри, а Кантемір все проживав недалеко Сторонця. — Густав Кудерна знав Гординського з пізнійших часів, уже з Черновець, але його відомости про Федьковича, поминувши недокладність в роках, загалом вірні.

3) ЛНВістник 1905, XXXI, 224.

4) Тамже, XXXII, 179.

руськи¹⁾. Народних шкіл давно у горах взагалі не було; найблизша від Путилова школа була аж на долах у Вашківцях над Черемошом, — не диво, що й попівська донька зросла без науки і хіба деякими звичаями та ношею ріжнила ся від селянок.

Так дібрало ся, чи справди не дібрало ся се подруже — і ми для зрозуміння їх дальшого пожитя, котре у їх сина Осипа дало пізнійше причину до нечуваних видумок, мусимо вже зразу вказати на сю ріжницю, яка була межі Адальбертом і Анною. Коли він мав 21 літ, а вона 30, все ще могло бути і було в порядку, але вже по кільканацятьох роках ріжниця в віку обоїх ставала виразнійша: він був ще молодим і тільки набрав смаку в житю, а вона вже була, хоч і не старою, а все таки вже жінкою в літах; уже весна єї проминула; з Дашкевичем мала осьмеро дітей, з Гординським троє — стілько дітей не піддержує молодости.

Так як зростала між ними ріжниця в літах, так зростала і в значіню, якого Гординський з часом набирал, а якого жінка по власній заслужі не набирала, хіба завдяки чоловікови. Коли він женив ся, він був лише незначним писарем і управителем маєтку. Оженивши ся, він зробив іспит, що називав ся *Mandatar-und Polizei-Prüfung*²⁾, — перед ним усміхнула ся надія стати мандатором, що мав у ті часи велике значіне, і він се небавом дійсно осягнув, став справдешнім паном. Оттоді вже він помітив красше ріжницю поміж собою, а своєю неписьменною, простодушною та навіть забобонною³⁾, підстаршою жінкою. Не так би він

¹⁾ Стверджує се Кантемір (ЛНВістник 1905, XXXI, 224) і Никифорянка (тамже, 233). Також у Колесси: Коссован, стор. 58.

²⁾ З оповідань Кантеміра, пор. ЛНВістник 1905, XXXI, стор. 224.

³⁾ Пор. Колесси: Коссован, 58. Кантемір оповідав Колессі, що Анна ходила часто до ворожок і Осипа брала

був оженив ся, коли би був почекав до мандаторства — відгадуємо його думки на основі того, як він пізнійше поводитив ся зі своєю жінкою. Тимчасом сего вже не можна було поправити, треба було „терпіти.“ І коли його жінка зі зростом поваги і значіння свого молодого чоловіка могла лише тішити ся з того, бо за його головою стала панею мандаторкою, то він міг, як не явно, то тихцем, жалувати свого молодечого поступку. Уже йому що найменше маєток жінки, зрештою не такий то дуже великий, не міг подобати ся; уже він його й не потребував, щоби жити і то навіть добре жити. А тут ще й пасерби, чужі діти, в хаті, — найстарша донька ледви вісім літ молодша від нього, від вітчима...

Але придивім ся перше його дальшій карієрі. Ще як був Адальберт у Путилові управителем у Ромашкана, уже й иньший дідич, Джурджован, що сидів у Вижниці, уживав його також до завідування своїх маєтків в Довгопільськiм околі, бо Адальберт пише у своїм „виказі“, що се діяло ся рівночасно з його управою в Путилові. Потім він служив уже лише в Джурджована і був актуаром домiнii в Довгопільськiм околі, де стягав податки. Коли-ж став повнолітним, то став небавом і мандатором (27. липня 1833) і поліційним судією (27. лютого 1835) (Mandatar und Polizei-Richter) у Довгополи, потім ще у Брошківцях і Кабині на Буковині.

І в метриках находимо зазначену сю карієру Ад. Гординського. Коли йому родив ся син Осип (8. н. ст. серпня 1834.), він був все ще управителем (dispositor) у Ромашкана — так записано у метриці Осипа¹⁾, — у метриці другого сина Панкратія Ізидора Любина 1836. р. він названий вже мандатором у Довгополи. Очевидно, не міг лишити ся Адальберт у Путилові, бо там був мандатором Руд-

з собою, коли він був дома. Від ворожок навчила ся й вона ворожити і сина навчила.

¹⁾ ЛНВістник 1905, XXXI, 221.

ковський¹⁾, а коли сам хотів стати мандатором — на те й учив ся — то мусів приймати посаду, де була, отже й прийняв у сусідстві, хоч і не близькім, у Довгополю. З Путилова до Довгополя на поперек через гори недалеко дорога, розуміє ся, літом і в погоду; однак в зимі зовсім не близька, бо треба обїздити хребет гір дорогою на Усте Путилови і Устеріки. Коли-ж погім крім мандаторства в Довгопільськїм околі Ад. Гординський обняв ще таку саму посаду у Брошківцях і Кабині — се вже було далеко від Путилова, бо сі місцевости лежать коло Сторожинця, — то через саму свою службу мусів він часто жити здалека від жінки. Мандатором був він до 20. лютого 1848. р., отже що найменше від 1836. року не сидів безвиїдно в Путилові, лише навпаки був тут гостем. А що служив у домініях ревно — так що майже всі жалували за ним, коли він відходив — на доказ сего покликуює ся Ад. Г. у своїм виказі (Personal-Standes-Ausweis) на сьвідоцтва сих доміній — то очевидно тим менше мав часу сидіти у Путилові.

Така була кар'єра Адальберта Гординського в горах за той час, як Осип уродив ся і підростав.

Хрестили Осипа не зараз, коли він уродив ся (8. серпня), тільки почекали до 17. падолиста 1834., завезли його до Вижниці і тут reverendus dominus Емерик Зборай охрестив будучого поета по латинському обряду двома іменами Осип Домінік²⁾. Адальберт мав рідного брата Осипа і йому, видко, було мило назвати так і свого сина, а дати йому ще друге ім'я — се вже мабуть було по шляхотськи. До хресту тримали Осипа дві пари кумів, котрі нам виразно показують се товариство, в яким Адальберт жив: перша пара

¹⁾ Якийсь час (1836. р.) заступав Адальберт також сего мандатора в Путилові; пор. P. St. Ausweis (besondere Vorfälle), Mat. стор. 341.

²⁾ Пор. метрику Осипа у Л. Н. Вістнику, 1905, XXXI, стор. 221.

кумів — Вінкентій Маковецкий, економ з Путилова, і Антоніна Ржепецка, жінка економа з Пйотрова; друга пара: Вінкентій Рудковський, мандатор у Путилові, і Текля Пшибиловска, донька бувшого економа з Жабя. Мандаторське та економське товариство, до того ще й польське — нікого з родини жінки, з панотців або Гуцулів-господарів, бо се син колишнього дідича з Гордині, шляхтич, латинник і Поляк, хрестив свого першого сина, хоч і від православної матери... Чи було се до смаку самій матери і її батькови, не знаємо; може й було, може тоді ще не відчували так тяжко віроісповідної та національної різниці, як тепер.

В нецїлі два роки пізнійше (1836) уродив ся Гординському другий син, охрещений знову після латинської віри і трома іменами: П а н к р а т і й І з и д о р Л ю б и н. До хресту тримали його православний свьященик з Путилова і жінка мандатора Рудковського. Дитина померла до двох місяців¹⁾.

Потім через пять літ не було у паньства Гординських хрестин, аж знов 1841. р. 21. червня вродила ся їм донька П а в л і н а, котра померла 1853. р. в Чернівцях (так записано в Путилівських метриках), коли вже її брат Осип був при війську²⁾. Більше дітей у Гординських не було.

Так отже в часї до 1848. року, доки Ад. Гординський був мандатором, його син виростав разом із дітьми Дашкевича і своєю рідною сестрою Павліною. Про самі дитячі літа Осипа годї щось певного сказати; дитиною він не помічав ще

¹⁾ ЛНВістник 1905, XXXI, 222 — Легенький натяк на своє польське походжене читаємо і в автобіографії Федьковича у словах: „Ци я Русин, ци я не Русин.“

²⁾ Про сестру Павліну поет нігде не згадував, лише у гороскопі записав рік її смерти (пор. тут дальше). Слова поета: „Я, поховавши сестри, пішов в наддунайскі краї“ очевидно не згідні з правдою, бо Павліна померла значно пізнійше.

певно ніякого розладу в родині і проживав свій вік так, як усі діти.

Про него самого відомо нам лише, що він ще дитиною нездужав на очі і що ся недуга не була легка, бо уже молодцем у війську мусів носити окуляри і війскову службу мусів покинути між иншим також з причини слабих очий¹⁾.

Домашні відносини він міг тільки тоді замітити, коли уже дещо розумів, а се не могло бути скорше, як по році 1840. Батько його, як мандатор, їздив тоді то сюди то туди за ділами, а дома лишала ся мати з дітьми. Із тих дітей, рідних Осипови тільки по матери, як не рахувати Павліни, що була від Осипа сім років молодша і не могла його нічого „навчити,“ — запам'ятав він собі найбільше сестру Марійку, старшу від себе о 17 років. Вона була хрома, так що до церкви носили її у кріслі. „Якесь таке було дебеле, — говорив про ню один старий Гуцул, що запам'ятав її — та жалосливе, та тихе, як сьвяте. А що гарне!... Шкода, що така дівчина, та каліка!... А співачка була! Такої не було на всі гори. Як бувало засьпіває, то каміне би плакало, не то люди).

Ся хрома сестра дуже любила Осипа і як нещасна каліка, що не могла помагати в господарстві, занимала ся найбільше малим хлопцем. „Моя старша сестра — каже сам поет в автобіографії — знала незраховані казки і пісні русько-народні (в нас дома, натурально, лиш по руськи бесідовано), а же ми ся обоє так дуже любили, то я, хлопчиком будши, раз у раз при ній ся забавляв, і всі такі співанки і казки попережняв.“

Про середущу сестру Одокію (родж. 1820) знаємо, що вона 1836. р. віддала ся за о. Теодо-

¹⁾ В першій автобіографії пише про се так: „На очі я з малого хлопця не був дужий.“

²⁾ Колесса: Коссован, 60.

ровича і небавом померла далеко від Путилова, отже Осип не запам'ятав її добре. За те згадував він ще, хоч і непевно, брата Івана Дашкевича, старшого від себе о нецілих дванацять років. Сего Івана, як каже сам Федькович, посилав „щось трошки“ до шкіл вітчим Гординський — і се справди так було; Іван учив ся в роках 1832—1835 в т. зв. головній школі в Чернівцях¹⁾. Пізнійше проживав він уже дома і виручував, здаєть ся, матір та вітчима в господарстві, поки не оженив ся і не вивандрував в Молдову.

Для зрозуміння ролі сих пасербів дома і їх впливу на Осипа, треба розглянути ся в оповіданнях сучасників про пожите Гординського з жінкою. Без сумніву, Марія і Іван, пасерби Гординського, помічали розлад між ним і своєю матерю, бо вже були старші і розуміли, о що йде. Доки їх вітчим не був ще мандатором і поліційним судією, доти ще не буяв, посилав Івана до школи і хату своєї жінки вважав безпечним для себе пристановищем. Коли-ж став мандатором, пожите його з жінкою почало псувати ся. А треба памятати, що мандатор у передконституційних часах мав поважне становище між селянами, яке приносило не тільки честь, але й доходи. Коли трафив ся мандатор без сумління, гірка була година селянам; се був тиран, якого хату й особу обминали люди здалека з капелюхом в руках²⁾.

Ад. Гординський зовсім не належав до ладних мандаторів. Гнат Хмелівський, котрий був також мандатором і знав Адальберта, казав, що він був чоловік славний із своєї строгости в обходженю з селянами. „Бояли ся його більше, як Господа Бога. Він був хитрий, а для хлопів тиран. Перед ним всьо трясло ся. Як хлоп ішов попри

¹⁾ Се записано в катальогах давньої Kreis-Hauptschule, які находять ся тепер в архіві учительської семинарії в Чернівцях.

²⁾ Пор. оповідане Григ. Кантеміра в Л. Н. Вістнику 1905, т. XXXI, ст. 227.

него, то як здохнув капелюх сто кроків перед ним, так заложив на голову аж в сто кроків за ним. А такий був себе певний, що бувало, як приїде до Коломиї, то каже: „Хоть я тут, а знаю, що в Путилові діє ся“¹⁾.

Інший знакомий Гординського, Г. Кудерна, описав його подібно: „Ад. Гординський був чоловік наскрізь практичний і розумний. Він був мандатор в цілім значіню того слова (се значуще слово). У справах звичайного життя не давав над собою нікому старшувати. Найлекша проба з боку його жінки, наложити йому роги, не уйшла би його бачности. А коли би правдою було те, що Федькович наплів про своє натуральне походженє, то Гординський був би ніколи не узнав його своїм сином і тим менше не лишив йому спадщини“²⁾.

То не Гординська, лише єї чоловік, спанівши і не злюбивши собі старшої від себе жінки, позволяв собі бути їй невірним. Вона лиш почувала в душі, що втратила у свого чоловіка ласку, і сценами заздности, замість навернути його до себе, ще більше відтручувала його. Єї свояк, Гр. Кантемір, оповідав, що вони часто й сварилися з тої причини і для прикладу навів таку пригоду:

Панський двір був один у селі Розтоках, а другий у Довгополи. Сюди приходив Адальберт полагоджувати всякі мандаторські справи. Раз перебрала ся Анна за Гуцулку і прийшла до Розтік підзирати його, що він тут робить. Зазирала вона, зазирала, а він її пізнав; злий був за то, що його підглядає, та вислав пушкарів, аби їй дали доброго перцю: „Що за нужда ходить! Ідіть, дайте їй!“ Дали їй кілька кольбів; вона втікла і не признала ся, що вона мандаторка³⁾.

¹⁾ Чи можна, 21—22.

²⁾ Промінь, 1905, чч. 14, 15, стор. 163.

³⁾ ЛНВістник, 1905, XXXI, 224.

Густав Кудерна розказував також, що жінка нераз докоряла Адальбертови його невірністю. Скоро він прийшов до дому, то вона зараз зачинала суперечку: „Я бачила“, або „мені казали, що ти з тою, або з тою говорив, а за тою заглядав“ і т. д.; він відгризався і се була звичайна причина до сварки. Того всього зразу не було. Аж коли він став мандатором, розбогатів та спанїв, тоді почав брикати¹⁾.

І у своїх споминах Кудерна сам написав, що се подружна невірність з боку Адальберта була причиною непорозуміння між ним а жінкою. „І ще тепер живють старі люди, як приміром панотець декан Кантемір²⁾, що могли би оповісти про тодішні загально знані ріжні сцени зависти, які виправляла панї Гординська своему мужови, котрий щось трошка за багато на боки скакав. Но пан Гординський, не меньше вразлива натура, не міг знести таких вибухів зависти без огляду на їх мотиви і, як загально відомо було, дуже грубими манерами робив кінець таким виступам. Ті обставини, а може ще більша ріжниця в пониманню господарських основ життя могли викликати тревалий заколот межі подружем Гординських. Остаточню таке жите довело до віддільного господарюваня“³⁾.

Священик о. Іван Левіцький, що жив у Путилові від р. 1864—1875, чув також від путилівських людей, що А. Гординський мав любаски, хоч зрештою не чув про него нічого злого, з чого міркував, що він не був лихим чоловіком; про інших мандаторів гірше говорили⁴⁾.

Ще два свояки Гординської свідчать також, що се подруже не було щасливе і що причиною тому був передовсім Гординський, як чоловік

¹⁾ ЛНВ. 1905, XXXII, 179.

²⁾ Кудерна писав свої спомини 1903. р., а Кантемір помер 1904. р.

³⁾ „Промінь“ 1905, ч. 11. ст. 138.

⁴⁾ Чи можна Ф-а, 38.

гордий, без характеру і тиран, що понижав і зневажав жінку, уважаючи себе чимсь більшим і вищим¹⁾. Однак, хоч зле жив з жінкою, проте дітий не збиткував. Він був чоловік інтелігентний, але гордий — оповідав Кантемір²⁾ — будь із ким не говорив, але щоби він понижався аж так далеко і бив діти — як писав потім поет — про се Кантемір не чував ніколи ані від матери дітий ані від нікого. „Тоді діти сиділи більше в офіцінах,“ значить, батько і мати не займалися дуже дітьми, а лишали їх більше на опіку слуг, або як у домі Гординського, на опіку старших дітий. А діти по Дашкевичу уже й не були такі малі, щоби Гординський міг на них чинно знущати ся. Вони лиш бачили і чули сварку вітчима з матерю, слухали нарікань зневаженої матери і очевидно ставали по її стороні, бо вона була їм рідна мати. Сестра Марія (родж. 1817. р.), тиха та жаліслива з причини свого каліцтва, була вже на стілько доросла, що коло 1840. р. і пізнійше могла й дуже добре розуміти матір та відчувати її горе — і те, що сама відчувала, впоювати в малого Осипа. У пасербів взагалі не могло бути любови до строгого вітчима, а що сей вітчим і Осипом не мав часу займатися, то пасерби виховували й Осипа в ненависти до рідного батька. Чи завсїгда та ненависть була оправдана, чи не кривдили може й діти свого вітчима тільки за те, що він, як звичайно батько в хаті, не розпускав дітий, чи не була ся ненависть тільки наслідком фальшивої домашньої педагогії — батько тримав діти остро, а мати пестила — сї питання і сумніви ми мусимо також для справедливости матери в памяти, щоб не скидати усеї вини на Адальберта. Осип писав пізнійше, що його брат Іван був „дуже буйний,“ а й сам він, як ціле його жите засьвідчило, зовсім

¹⁾ Дмитро Никифорян і Василь Волянський, пор. Чи можна, 43

²⁾ ЛНВ. 1905, XXXI, 224.

не був із тихих та слухняних дітей, навпаки найшлося в Осипа досить багато таких самих прикмет, як мав його батько Адальберт, — так можна собі легко уявити, що мандатор мусів хоч десь колись ужити своєї поваги, коли вже не против Марії, то хоч против пасерба Івана і свого сина, котрого — як оповідав Кантемір¹⁾ — мати дуже пестила.

У таких то домашніх відносинах треба також шукати причин пізнійшої ненависти поета до батька. Коли-б не те, що ся ненависть виявлялася у него різними способами і між иньшим завела також велику путаницю в житєписи, було би більше людяно, про жите покійних батька і матери писати більше обережно; а так не можна не сказати правди, бо без сеї правди не зрозуміємо поета. І не треба нам разом з ним видумувати таких страховищ, що батько побивав діти і ті діти в наймах були і треба було аж Івана Дашкевича, щоби боронити матір і нагнати „песього Ляха на дідьчу маму“ — усі такі поетові видумки можемо відложити спокійно на бік, а натомість прийняти се цілком звичайне і природне поясненє, яке й подавали ровесники Адальберта та Осипа про жите Гординських і яке найбільше може нас переконати.

Сей самий Адальберт Гординський, що зле жив із жінкою, на стілько дбав про хлопців, що й пасерба Івана Дашкевича і свого сина Осипа посилав до шкіл. Осип учив ся перше приватно. О три кільметри від Сторонця, в Киселицях жив стриєчний брат Осипової матери, протоєрей Іван Ганіцький, і мав домашнього учителя для своїх дітей. Туди доходив і Осип учити ся²⁾. В Путилові міг і Іван Дашкевич йому дещо показати, доки сам сидів дома.

¹⁾ Колесса: Коссован, 56.

²⁾ ЛНВ. 1905, XXXII, 183.

Від 4. жовтня 1846. р. вчив ся Осип у низшій реальній школі в Чернівцях¹⁾. Із чотирох його свідощів, які тут подаю, видно, що Осип мусів уже бути досить добре підготованим, заким прийшов до сеї німецької школи. Передовсім мусів уже дома навчити ся німецької мови, а попри те очевидно і всего того, що йому уможливило потім учити ся далі геометрії, стереометрії, механіки, географії, історії природи і фізики, рисунків і будівництва. Значить, уже дома в Путилові, та у вуйка в Киселицях, він мусів досить багато „пріти“ над книжками і коли може батько часом ужив своєї поваги і в тім напрямі, то треба се вчислити у його заслугу навіть тоді, коли би педагогічна метода мандатора була Осипови неприємна. Батько очевидно хотів, щоби з Осипа були люди, і хоч сам не жив ще в Чернівцях, посилав його сюди до такої школи, яка під той час попри гімназію була тут найвисша.

Про себе писав Адальберт 1855. р.²⁾, що він знав німецьку, польську, руську і волоську мову в слові і письмі, — а розумів „у меншій степені“ і російську, а то навіть і латинську, хоч нам не відомо, де він без гімназії міг її навчити ся. Та вже чи знав він латину, чи не знав, бачимо, що чоловік був, як на свій час, не з простих, освічений хоч троха; не диво, що такий батько міг жадати й від сина, щоб учив ся, і тому посилав його до школи.

¹⁾ В Чернівцях була в 40-их роках т. зв. окружна головна школа (к. к. Kreis-Hauptschule); вона складала ся в роках 1846—1848 з клас: елементарної, першої, другої і третьої; а четверта класа ділила ся на два роки— отсе й була двокласова низша реальна школа. Каталоги сеї школи знаходять ся і доси в архіві учительської семінарії в Чернівцях і звідти я виписав свідоща Федьковича та оголосив їх у „Буковині“ 1901, ч. 133. Тут я передрукую сї свідоща наново, бо з „Буковини“ мало хто знає про них. Скорочене sg. значить sehr gut, g-gut, E-Eminent, (в перекладі дд-дуже добре і д-добре).

²⁾ Пор. Personal-Standes-Ausweis в Mat. ст. 340.

Учеників низшої реальної школи в Чернівцях відзначували у свідоцтвах такими титулами: найліпші ученики були „преміанти“, другий степень був „акцедент“, третій „емінент“; тільки по них ішли сі ученики, що мали „першу клясу“, а потім сі, що мали „другу.“ Осип, як видно з його свідоцтв за два роки, все мав на перший курс лише першу клясу і тільки на другий ставав „емінентом“, значить у порівнянню з „преміантами“, та „акцедентами“ не був найліпшим учеником, а так середнім. І спосібности його означувано у свідоцтвах все лише словом „добрі.“

У шкільнім році 1846/7 Федькович записаний два рази „v. Hordyński Joseph“, значить шляхтичем „von“, в другім році без von. Придомку „Федькович“ нема у жаднім свідоцтві; видно, батько не подав зарядови школи свого шляхотського диплому¹⁾). А самі свідоцтва Осипа такі:

¹⁾ Місто Чернівці, у котрім Федьковичеві довелося хлопцем прожити майже два роки, було в тих часах нічим незамітне. В часах прилученя до Австрії Чернівці були селом, в яким було ледви 900 мешканців (разом з передмістям Рошошом 1620); мурованих домів було тут ледви кілька. В роках 1846—1848 Чернівці разом з Буковиною належали ще до Галичини і хоч за кількадесять минувших літ вони значно піднесли ся, все ще були малим містечком. Була тут від р. 1808. гімназія, від 1827 богословська школа, крім того окружна головна школа (народна і реальна), були очевидно й ріжні уряди, але красші будівлі, як прав. катедру, церкву св. Параскеви, ратуш і и. тільки тоді почали мурувати; перше церкви і дома були звичайно деревляні. І жите черновецьких мешканців до 1848. р., о скільки йде о духові інтереси, нічим не було замітне, — так що говорити про якийсь особливий вплив міста Чернівців на Федьковича трудно. Одно певне, що школа і люди помогли йому вивчити ся красше німецької мови. Рідної мови він навіть не мав нагоди у школі вчити ся.

Осип Гординський	Зим. курс 1846/7	Літній курс 1847	Зим. курс 1847/8	Літній курс 1848
Вік	11 ¹⁾	13	14	14
Релігія	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.
Місце уродження	П у т и л і в			
Заняте родичів	М а н д а т о р			
Принято до класи	$\frac{4}{10}$		$\frac{11}{10}$	
Обичаї	дд.	дд.	дд.	дд.
Способности	д.	д.	д.	д.
Не був у школі	13	—	—	—
Катехизм	д.	дд.	дд.	дд.
Біблійна історія	д.	дд.	дд.	дд.
Красне писанє	д.	д.	д.	д.
Рахунки	д.	д.	д.	д.
Німецька мова	дд.	дд.	д.	дд.
Правописні вправи і диктати	д.	дд.	дд.	дд.
Письменні задачі	д.	дд.	д.	дд.
Геометрія	д.	д.	—	—
Стереометрія	—	—	д.	д.
Механіка	—	—	д.	д.
Опис землі австр. цісарства	д.	д.	—	—
чужих земель	—	—	д.	дд.
Історія природи	—	—	д.	дд.
Фізика	—	—	дд.	дд.
Красне читанє	—	—	—	—
Штука будівництва	д.	д.	д.	дд.
Рисунки	дд.	дд.	дд.	дд.
Загальний поступ	І.	Е.	І.	Е.

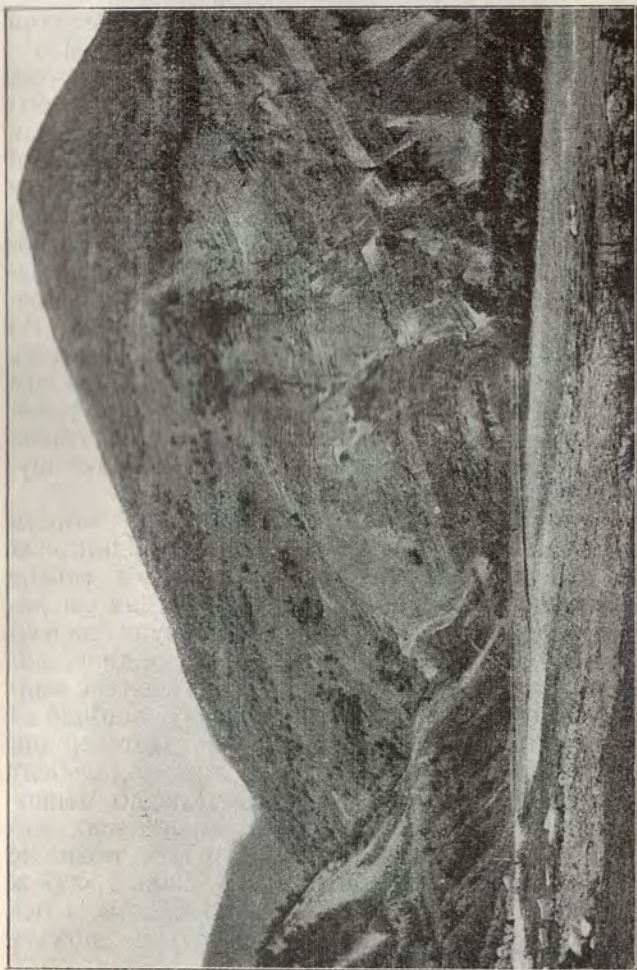
¹⁾ Се була помилка, яку справлено зараз на другий курс

Сьвідоцтво за перший рік дістав Осип, як записано в катальогах, — 11. серпня 1847, а за другий рік 2. липня 1848. р. В тім часі, як він ходив до другої реальної кляси, в лютім 1848. р.¹⁾ спровадив ся його батько до Черновець. Причина тому була ясна: панщині надходив кінець, заносило ся на конституцію; Адальберт не мав уже чого, як мандатор, сидіти в горах і очевидно шукав собі завчасу иньшої служби. Начальник магістрату в Чернівцях, Краль, котрий перше був у Довгопільськїм околі окружним комісарем і знав Гординського, порадив йому перенести ся на службу до черновецького магістрату. Гординський послухав і став у Чернівцях поліційним судією і помічним референтом, а потім зробив іспит (1850) і провадив черновецькі книги ґрунтови. Здаєть ся, по мандаторськїм панованю не дуже мила була йому нова канцелярська служба, тим більше, що спершу, майже три роки, не мав і сталої плати, а тільки діставав дієти; — але треба було шукати собі нової служби, на те не було иньшої ради. Таким способом зажив А. Гординський уже й зовсім далеко від Путилова і від своєї жінки, котрій жалко і шкода було покидати своє господарство, тим більше, що єї чоловік, утративши мандаторство, що найменше три роки не мав нічого певного в руках.

Так-то склало ся, що з чотири місяці (марець, цвѣтень, май і червень 1848-го року) жив Ад. Гординський із сином Осипом в Чернівцях, та передумував серед змінених обставин власного житя, що далі робити з собою та сином.

Під той час, як Осип учив ся в Чернівцях, він очевидно у більшї сьвята та вакації бував у Путилові; мати приїздила по него (се була далека дорога на два дні їзди) та забирала в гори. Так було й тоді, як Адальберт спровадив ся до

¹⁾ Пор. Мат., стор. 341.



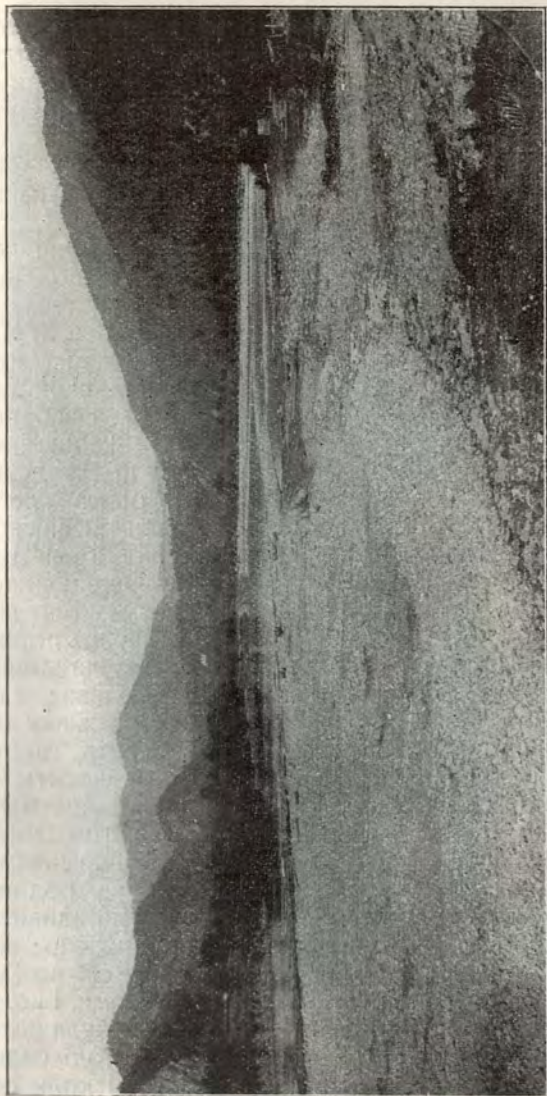
Гора Сокільський.
В глазу Черемош.

Черновець¹⁾). Однак смутні вакації мав Осип 1848. року, бо тільки він приїхав з Черновець, як небавом, 24. липня померла на сухоти у 31-ім році життя сестра Марія, котра його так любила²⁾). Вітчим Адальберт може й був на похороні, а може й ні; а коли й був, то мусів вертати до служби; дома у Путилові лишила ся мати із сином Іваном і Осипом та з дочкою Павліною. Чи Іван тоді весь час проводив у Путилові, можна сумнівати ся, бо він загадував женити ся і найшов собі суджену далеко від Путилова; з того-ж, що нарешті пішов у Молдову, видно, що невелику надію покладав на материн маєток, який по справедливості мав би розпасти ся на три пайки, бо було троє дітий, а при тім мав вижити і матір. Маєток той не був такий великий, щоб на нім могли всі троє дітий лишати ся, і се, серед змінених по скасованю панщини обставин в горах, наводило навіть малолітнього Осипа на думку шукати собі хліба десь дальше.

Коли так, без зайвого трагізму, зібрати тільки самі факти з життя родини Гординських до 1848/9 року, то без сумніву сей рік можна уважати, разом з поетом, нещасним для сеї родини; однак причини сего нещастя були далеко не ті, що поет назвав; тут не лише родинні обставини так склали ся, але навіть і знесене панщини, само собою чей же не нещастє, відбило ся ся тяжко на мандаторській родині. Дотеперішні пани опинили ся ні в сих ні в тих; Адальберт Гординський пішов на непевне місце до Черновець, жінка його розважала цілком розумно, що шкода покидати хату і господарство, поки не знати, що буде з чоловіком; а сини і собі-ж оглядали ся за хлібом. Так то 1848. рік, і без окремих заходів з боку батька і матери, „роздув

¹⁾ Оповідав Кантемір, пор. ЛНВ. 1905, XXXI, ст. 225 і Колесса: Коссован, 56.

²⁾ ЛНВ. 1905, т. 32, ст. 181.

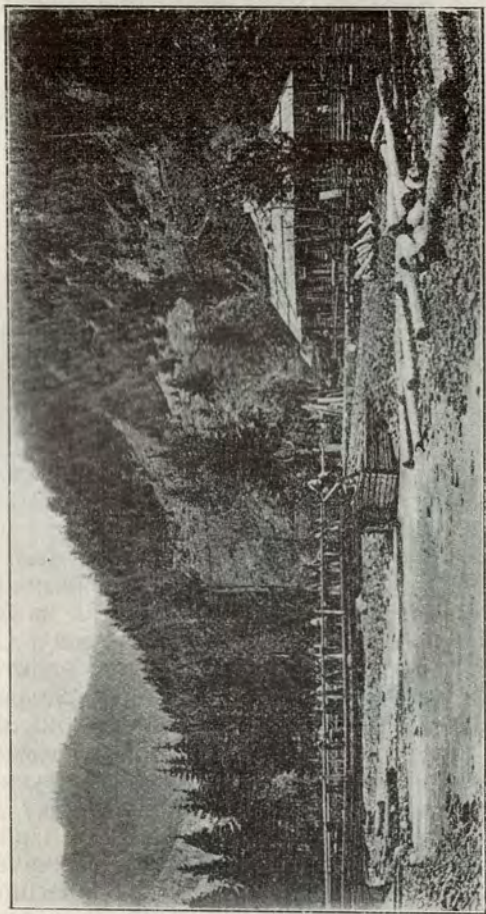


Долина між Підзахаричем а Розтоками.
(Знято під горою Німчичем).

по світі“ родину, яка — хто знає — без скасування панщини була-б може й инакше далі жила.

Стільки всего можна сказати про родину поета і його хлопячі літа на основі певніших документів, ніж його автобіографії. Лишає ся до розгляду його оповідане „Люба згуба“, про котре він написав: „Не є це небилиці, але кавалок мого життя; так я дома тривав.“

Дотеперішні житєписці Федьковича (Франко, Колесса і и.) повірили поетови на слово, що в „Любі згубі“ він писав про себе, і помилили ся; бо хоч яке се оповідане само собою гарне, в нім можна дошукати ся лише зовсім невиразних згадок поета з хлопячого віку, доповнених пізнійше у війську розмовами з Гуцулами-воєвками, і забарвлених його великою тугою з 1862. р. — Федькович памятав справди мало що про свій побут дома до 1848. р. — що найменше не описав сего нігде так, як н. пр. описав деякі сцени з військового життя, коли вже все сам розумів добре. Що „Люба згуба“ не може бути частиною Федьковичевого життя, хоч би навіть з 1848. року, коли він мав уже 14 літ, се зразу видко, як тільки порівняти хлопячий вік поета з подіями у згаданім оповіданю. Так він сам дома не тривав; так і брат його, Іван, котрий взяв собі за жінку не Гуцулку, тільки дочку шляхтича із Серета, також ледви чи „тривав.“ Що найменше мати, досить — як знаємо від сучасників єї — горда на своє мандаторство, певно не дуже годила ся з тим, щоб єї син був калфою (старшим) між гуцульськими парубками. Сам же Осип, що покинув родину 14-літнім хлопцем, не мав навіть коли придивити ся з дозрілою розвагою гуцульському життю; він не розумів, що довкола нього діяло ся на Гуцульщині 1848/9 року і попередніми літами, і коли що виніс з гір на вандрівку життя, то се була його любов до гір, яку він відчув тільки тоді сильнійше, коли вже сих гір не міг бачити і коли серед тяжких обставин життя забажав волі.



Краєвид з Устя Путилови.

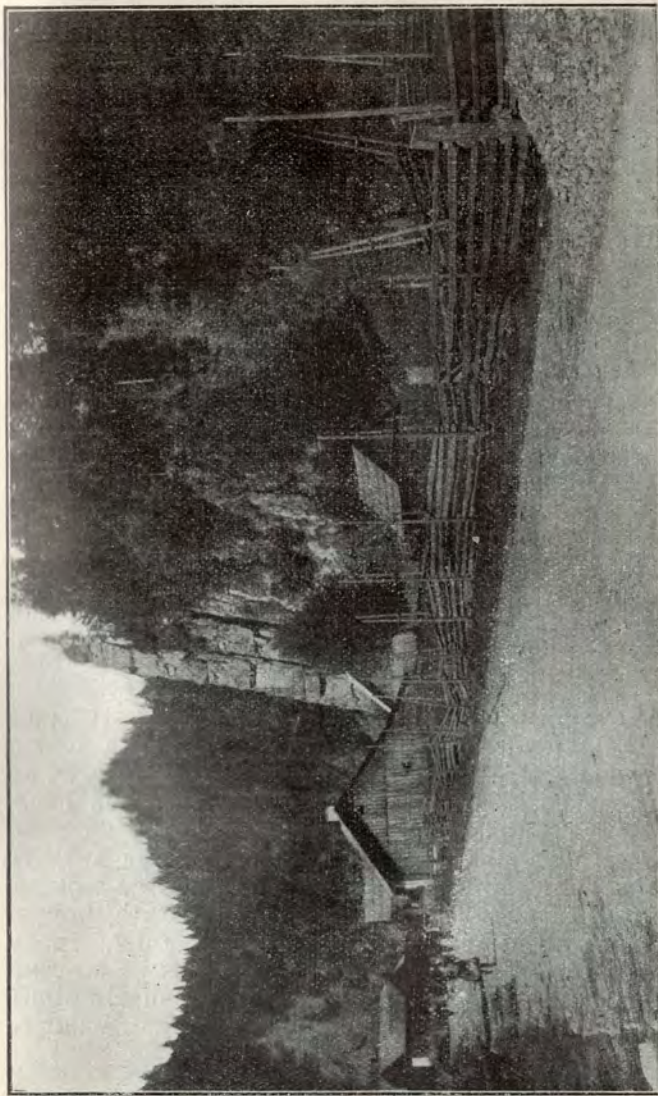
(Тут розходяться дві дороги : одна праворуч веде до недалеких Устерік, де зливаються разом оба Черемоші, Білий і Чорний, і далі до Довгополя та до Яолоніці, а друга ліворуч до Сторонця-Путилова).

Тому то до оповідання про хлопчачі літа поета можна би додати ще тільки опис сих околиць, серед яких він жив і які бачив, вертаючи зі школи з Черновець до Сторонця-Путилова. Сі околиці від Вижниці аж по Сторонець понад Черемошом і Путилівкою вбили ся йому в пам'ять своєю дикою красою і перша велика туга, яку він висказав кільканацять літ пізнійше своїми поезіями, се була туга за сим Путилівським Підгірем¹⁾.

Вїзджає ся у сі гори або буковинським містечком Вижницею або другим боком Черемоша, де є галицьке містечко Кути. Сі два містечка лежать наче у воріт гір, розділені бистрим Черемошом, котрий у повінь дуже часто зриває довгий, деревляний міст, який їх лучить. Федьковичеви випадала дорога на Вижницю. Се містечко, як тепер є, так і колись було майже зовсім жидівське; тільки давнійше воно певно було значно біднійше і бруднійше, як є тепер. Жили тут Жиди, що спершу були тільки звичайними дрібними купцями і перепродавцями та з часом обмотали всі гори у свої сіти і знищили економічно та морально трохи не всю сусідну Гуцульщину.

З Вижниці їде ся понад потоком Виженкою під круту гору Німчич, високу більше як на 500 метрів. Ся гора з правого боку Черемоша і Сокільський з лівого боку — се два камяні велитні, що ще в часи, як Федькович був хлопцем, справди замикали вхід у Гуцульщину. Тут Черемош, перпливаючи круто поміж двома високими пасмами гір, від непамятних часів лупав з одного і другого боку береги і скали так, що понад саму ріку не було жадної дороги і люди їздили в гори і з гір верхом на конях то Сокільським то Німчичем. Німчичем і доси їздять, правда, далеко красшою дорогою, ніж колись була, та проте й сьогодні дуже стрімкою й тяжкою; а на скалистім Сокіль-

¹⁾ Я даю тут і далі образки околиць над Черемошом і Путилівкою; вони більше скажуть ніж опис словами.



„Великий камінь“ або „Погар“, також Бісків званий, за Устем Путилови.

ським тільки сліди остали ся з тих давних стежок-плаїв, якими Гуцули колись на силу добували ся до своїх домівок. У лиху „годину“ — як Гуцули кажуть — се були дороги такі, що могли хоч кого задержати на довгий час дома, бо були дійсно небезпечні.

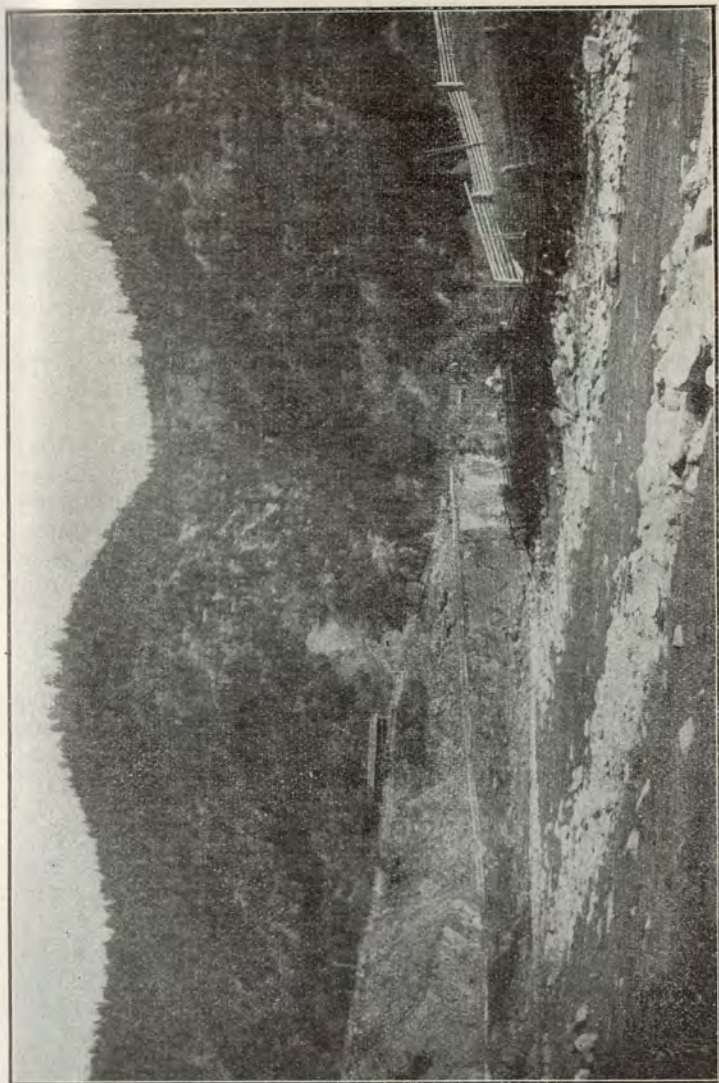
Німчича називає Федькович кровавим — мабуть на основі народних переказів — а Соکیلського гордим¹⁾, очевидно тому, що його скалиста стіна над Черемошом піднімає ся на кільканацять поверхів у гору майже прямовисно. (Образок на стор. 53). Про сего Соکیلського читаємо часто у Федьковичевих поезіях²⁾; тут він посадив давних богів і короля Гуцула і Льореляй Гайного (соکیلську княгиню) і взагалі приклав ріжні перекази до сеї гори. Сї перекази він сам повидумував, захоплений величю стрімкої скали-гори. У його німецькій поезії „An Sokilski“ так і видно се його зачароване :

Wie 'ne Riesenburg der Hünen	Zeig', o zeig' mir diese Mähren,
Ragst empor du in den Raum!	Öffne deine Eisenbrust!
Und in deinen Hallen innen	Lass' mich schauen, lass' mich
Spuckt es, wie ein Märchen-	[hören.
Ist's auch Wust, ist's Märchen-	Ist's auch Wust, ist's Märchen-
[traum.	[wust !...

Коли минути сих двох велитнів, Німчича і Соکیلського, і зійти на широку долину понад Черемошом, на душі стає відраднійше: тут уже по буковинським і галицьким боці ріки живописні гуцульські села, — країна добре відома Федьковичеві, бо він тут усюди бував. Як подивити ся зпід Німчича в право, видно напротив Соکیلського церкву у Підзахаричу і деякі хати, порозкидані по обочи гори; а по лівім боці, трохи подальше, село Розтоки (по волоським і по лядським, себ то по буковинським і по галицьким боці), назване так від Черемоша, котрий тут на широ-

¹⁾ Писаня, т. I, 408.

²⁾ Тамже, 411, 443, 458, 465, 745, 770.



Краєвид із Дихтинця.

кій долині розтікає ся кількома раменами. (Образок на стор. 55).

У Розтоках бував Федькович і за молоду, бо тут жили його свояки, а по 1863-ім році перебував тут нераз цілими тижнями і дуже хвалив собі се село. В оповіданю „Опришок“ згадане село Р... — се Розтоки. „Село велике, пишне — описує Федькович. — Все сади, все сади, все горихи волоські, та вишні, та черешні. По-через плоти понадвисала червона калина. Зпоміж садів видко побої пишні: серед села стоїть церков нова, велика — хрести золочені“¹⁾. Дійсно село гарне і вражає найбільше своїми садами, котрі тут не переводять ся через те, що стоять у затишку, заслонені горами.

Сусідне село се Петраші, по галицькім боці Білоберезка і далі Бервінкова. Долина Черемоша у погоду тут чудова; ріка, хоч і пливе бисто, але не страшна; однак у повінь вона покриває всі острівці, лози і купи ріни та творить велике озеро, — ані гадки тоді перебрести Черемош або переплисти човном.

За Петрашами село Мариничі, далі Усте Путилови. Всюди овочеві дерева, як і в Розтоках. Боками гори, а понад ріку на берегах сади, які саме через те сусідство гір дуже дивують зайшлого з долів чоловіка. Село Усте Путилови називає ся так тому, бо тут річка Путилова (Путилівка) вливає ся до Черемоша. (Обр. на ст. 57). Понад сею Путилівкою вузкою долиною серед гір веде дорога у Сторонець-Путилів. Недалеко за Устем Путилови є потік і цілий хребет гір, що зве ся Бісків.

Тут — як каже Федькович — „уздриш на березі страшний великий камінь, мов манастир який заклятий, або замок який, що до половини засунув ся у землю. І хто зна, чи се справди не є який заклятий замок, бо що ночі, бачите, скоро

¹⁾ Писаня О. Федьковича, т II, 171.



Скалиста стіна над Путилівкою в Киселицях недалеко Церкви.

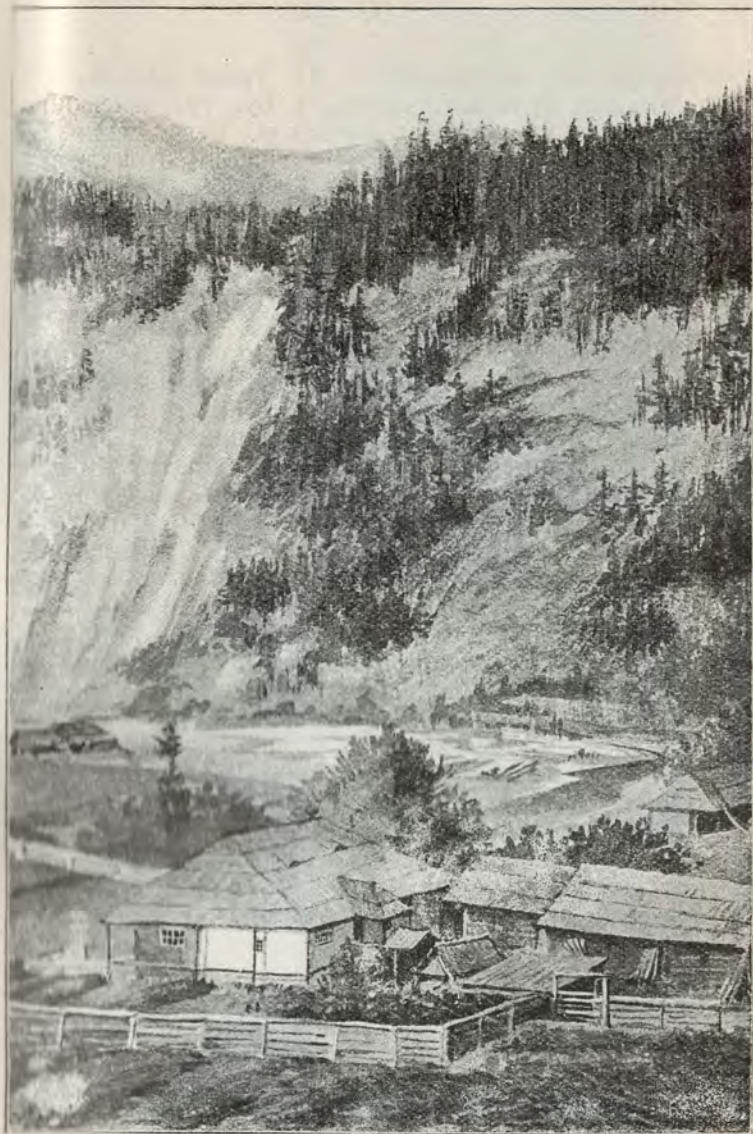
місяць у повні, сидить він (щез би) у одній дірі або на прискалку де, та так вам сумно та жалісливо на скрипоньці приграває, що подорожний, аби не знати що, то мусить стати і заплакати. У нас тому назвали тот камінь Бісків (бо ніби біс там грає), а по нему назвали й цілий верх против того каменя Бісковом¹⁾. Гуцули називають згадану скалу також „Великий камінь“ або „Погар.“ (Образок на стор. 59).

Чим далі, тим гори щораз висші і дикші. Путилівка шумить серед зарослих берегів. Село тягне ся вже за селом так, що одно лучить ся з другим: Дихтинець, Киселиці, Тораки, Сторонець-Путилів і Сергії. (Образок з Дихтинця на стор. 61). Се та справдишня Федьковичева батьківщина, звісна йому з-малку. Тоді було тут певно більше нерушаних лісів, як є тепер, і гори не світили так готими боками і не обсіпали ся так, як се тепер буває місцями, н. пр. в Киселицях, що небезпечно їхати дорогою. (Образок такої небезпечної стіни-скали на стор. 63).

Чим ближе до Сторонця-Путилова, тим гори щораз низші, так що можна зрозуміти, чому Федькович сі свої родинні сторони називав лише Підгірєм. Дійсно, гори у Сторонці, коли порівняти їх хоч би з недалекими верхами в Устю-Путилови і Дихтинці, доволі низкі, хоч незвичайно живописні²⁾. Теперішній Сторонець-Путилів се переважно жидівське містечко, що тягне ся довго вузкою долиною понад Путилівкою; гуцульських хат тут зовсім нема; вони у верхах. За хлопячих літ поета було в Сторонці зовсім инакше; року 1846-ого — як записано у метриках місцевої православної церкви — було тут 1020 православних

¹⁾ В оповіданю „Штефан Славич“; пор. Писаня т. II, ст. 47—48. Переказ про чорта, що на Біскові грає на скрипці, поданий також у поезиях „Бісків“ і „Biskof“ — пор. Писаня т. I, ст. 410 і 730.

²⁾ У дальшій частині житєписи Федьковича є кілька образків із Сторонця-Путилова.



Родинна хата Федьковича.
(Найдавніший образок)

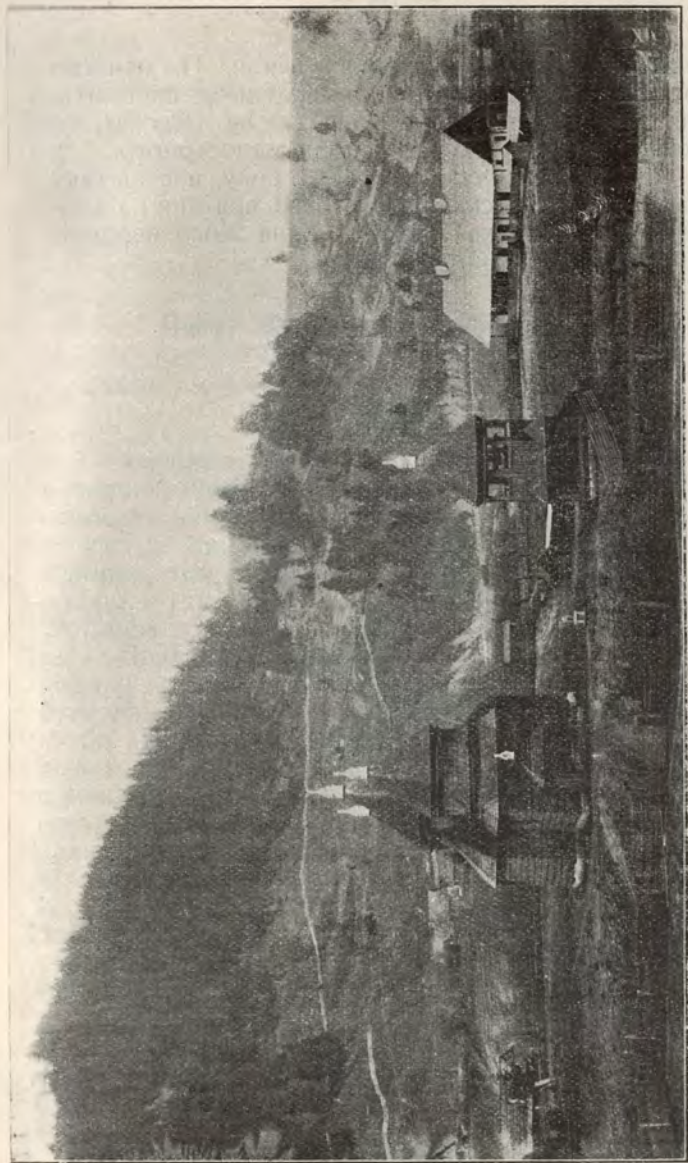
Гуцулів, 23 латинників і 11 греко-католиків, а Жида не було ані одного...¹⁾). Був тут панський двір, у котрім урядував мандатор, була церква; зрештою ся долина над Путилівкою була тоді мабуть зовсім незамешкана Гуцулами, бо вони своїм звичаєм жили собі по сусідних горах, здалека один від другого, кождий окремо на своїм господарстві.

Родинна хата Федьковича (Обр. на ст. 65). стояла в низу над Путилівкою, з краю великої левади, яка належала колись до його матери, а потім до него. Маленька церква, яку Федькович описує в „Любі згубі“, не стояла там, де теперішня стоїть, тільки позаду теперішньої — дзвінниця була також в иньшій місци (Обр. на ст. 67), так що перед церквою справди було „базариско страх велике“ — і тут могло помістити ся багато Гуцулів, що сходили ся на храм та на розривку. Молодий Осип, котрий жив недалеко від церкви, міг такі „храми“ нераз бачити. Зрештою не мав він за хлопячих літ так багато нагоди придивляти ся гуцульському життю, бо в сусідстві його дому ще у 60-их роках мин. ст. — як оповідають старші люди — було ледви кілька хат. Отже було тут звичайно тихо і відлюдно; мандаторський син міг хиба на прогуляках бачити несьвяточне гуцульське жите.

Однак околиці його родинного села вбили ся йому сильно в память. Се Підгірє звеличав він потім у поезиях „Сонні мари“ і „Вечір на Підгірю“²⁾, а взагалі про гори сказав у „Штефані Славичу“: „Най каже, хто що хоче: я все своєї: нема й нема кращого сьвіта понад гуцульські гори. Небо над ними чисте, як дорогий камінь, смеречина зеленіє, як зимі так літі, пташка не втихає, а хрещатий барвінок стелить ся по шовкових травах, що цілу

¹⁾ Пор. мої записки п. з. „По дорозі в рідне село Федьковича“ в „Руслані“ 1910 чч. 261—269.

²⁾ Писаня, т. I, 13 і 28.



Теперішня церква в Сторонці.

З правого боку хата, на місці котрої стояла колись Федьковичева. (Фотографія з 1909. р.).

Буковину своїми запахами обвіяли. О, панство моє миле! як у кого коли серденько заболить, най лиш іде до нас, а коли тут не подужає, то вже нема йому ліку у Господа милосерного...“¹⁾).

Так писав Федькович 1863. року, але на таку думку про гори склали ся у него вражіня і з хлопчячих літ; гірська природа була його першою учителькою поезії.

¹⁾ Писанл, т. II, 47.

II.

Побут Федьковича у Молдові.

1848/9 рік. — Побут Федьковича у Молдові. —
Спомини Р. Роткеля.

Оповідання Осипа Федьковича про пригоди в родині 1848/9 р. такі непевні і помотані, що найбезпечнійше буде майже зовсім не брати їх на увагу. Він запевнював усіх, до кого писав чи говорив, що того року склала ся катастрофа в родині — яка, се вже відомо¹⁾. Але-ж бо ся катастрофа зовсім не виглядала так, як він її описав! Правдою є тільки те, що батько покинув родину і переніс ся до Черновець, бо вже не міг бути далі мандатором; він був за гордий чоловік, щоби лишати ся без посади в тих околицях, де кільканацять років був таким значним паном; однак — після того, як сей батько жив з родиною, уважати його виїзд катастрофою, доста дивно. Се було нещастє для матери, але не для дїтий. Друга правда така, що сестра Марія померла — смерть єї міг Осип глибоко відчути. До дальшого нещастя матери причинили ся вже сини, хоч і сего нещастя нема причини брати занадто трагічно, коли зважити, що ішло о шуканє хліба.

Іван Дашкевич оженив ся 21. жовтня 1848 в Чернівцях з Александрою (Касандрою), дочкою пок. Павла Сочевана, резеша (шляхтича) із Серета, і жив — найменше до січня 1849 на Бу-

¹⁾ Порів. його автобіографії, тут на стор. 12—14.

ковині¹⁾. З того, що весіле відбуло ся в Чернівцях, можна би здогадувати ся, що тут була вся родина: і батько і мати з иньшими дітьми. З початком 1849. р. вивандрував Іван з жінкою у Молдову, не спонуканий до того ніякою родинною катастрофою, ані гуцульськими розрухами на аграрнім тлі, лише потребою шукати собі занятя.

„Був звичай ходити в Молдову“ — оповідали сучасні, отже пішов і Іван Дашкевич і був писарем при австрійськїм конзуляті в Яссах, — кар'єра дуже правдоподібна у чоловіка, хоч і письменного, але з невеликою осьвітою. Коли хто устроїв матери катастрофу, то був се Осип, котрий — як сам каже — маючи 14 літ пішов також у Молдову за Іваном Дашкевичем, „хліба собі глядіти“²⁾. Можна собі уявити недолу матери; вона сама в Путилові дома з малою донечкою Павліною, вже 48-літня жінка; чоловік єї, котрий ще не мав 40 літ, у Чернівцях, а два сини у Молдові. Се був справди рік, котрий „фамілію унещасливив“ і „дітей (дійсно лише двох синів) по сьвіті роздув“ — як писав Федькович — але причиною тому не були розрухи Кобилиці, тільки потреба „глядіти хліба“, так у батька, як і в синів, та незгідливе пожите батька і матери.

Нам не відомо, чи Осип пішов у Молдову за згодою матери і батька; натомісьць відомо, що він практикував у Молдові в інжинера Чунтуляка, Буковинця родом, і на тій основі можемо здогадувати ся, що се батько Осипа, знайомий мабуть з Черновець з Чунтуляком, коли той виїздив до Молдови, міряти землю, дав йому до помочи і на

¹⁾ Між паперами поета був запис Івана Д. для жінки з дати: Чернівці 1849, 15. січня. (Пор. спадкові акти в повіт. суді в Чернівцях, IV. 1888/1).

²⁾ Оповів Кудерна, ЛНВ 1905, XXXII, 180: „Юрій пішов у Молдаву, бо там був його брат у Ясах писарем при австрійськїм уряді (нинішнім конзуляті). Юрій відай старав ся також дістати там місце. В Яссах мав нагоду вчити ся і осьвічувати ся“

практику свого сина. Осип скінчив школу саме відповідну до такої практики — і батько думав, що таким способом вийде з сина геометр.

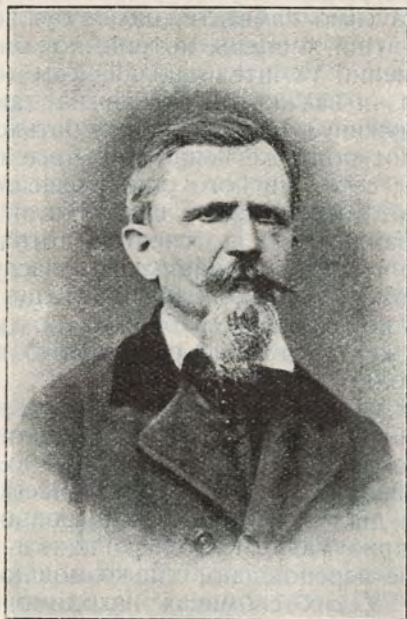
Котрого місяця виїхав Осип у Молдову, ми не знаємо, і про цілий 1849. рік не маємо взагалі жадної певної вістки, коли не брати на увагу дуже підозрілих оповідань Осипа про те, що він учився літографії і служив у якоїсь боярки Бранкованіци. Мусимо пам'ятати, що се був зовсім молодий, 15-літній хлопець, котрий, хоч би який був уже розвинений та інтелігентний, сам на власну руку ледви чи зважив би ся був на таку далеку дорогу в чужину. З другого боку батько, хоч міг уважати своє подружжя недібраним, все таки дбав про Осипа; се-ж був його рідний син. Ми не маємо ніякого доказу на те, щоб могли закинути батькови байдужність до сина аж до часу, як він став повнолітним; і пізнійше він не заслужив собі на такий докір. Так коли Осип був ще хлопцем, ми ще менше маємо яке небудь право думати, що батько не журився ним і пустив його так у світ на божу волю.

Однак, як сказано, нічого певного, принаймні про перший рік побуту Осипа в Молдові, не знаємо. Одно певне, що був у Яссах, бо се видно з його пізнійшої поезії: „Ніч в Яссах“. А що далі з ним діяло ся, про се вже розповість нам гладко і гарно маляр Рудольф Роткель, котрого споминів не переповідаю, тільки подаю у вірнім перекладі. У сих споминах находимо і факти з побуту Осипа в Молдові і його характеристику, дуже придатну для зрозуміння дальшого життя його. Роткель пише у своїх споминах так:

„Було се, коли не помиляюся¹⁾, пізнім літом 1851-ого року, як я пізнав Федьковича в Нямц

¹⁾ Роткель пише далі, що знав ся з Федьковичем рік і кілька місяців. Федькович вступив до війська 1. падолиста 1852. р.; коли від того часу відчислити „рік і кілька місяців“, то, виходить, що справди в літі 1851. Федькович почав практикувати в апікаря, а перед тим був у Чунтуляка.

у Молдові, в домі мого швагра, аптикаря Бредемаєра, що мав в аренді мійську аптику, належну до нямецького монастиря. Я жив перше у Романі (в Молдові) і тільки за намовою швагра Бредемаєра спровадив ся до Нямц, щоби моя жінка провадила йому, своєму нежонатому братови, господарство.



Рудольф Роткель.
(Фотографія з 1872. р.)

Федькович був тоді на практиці у землеміра Чунтуляка, що був родом з Черновець і жив також у Нямц, і вчив ся у него землемірства. Небавом потім, як я приїхав до Нямц, покинув Федькович свого дотеперішнього принципала-землеміра; може йому не подобав ся сам Чунтуляк, чоловік мало

інтелігентний і взагалі милий, а може не злюбив і його занятя; досить того, що покинув його і вступив у науку у мого швагра, щоби стати аптикарем. Отут я, як сказано, пізнав Федьковича.

Він мав тоді може сімнацять або вісімнацять літ, був стрункий і гарно збудований хлопець; поводив ся несміливо і здержливо; на його правильнім лиці знати було черточку, котру можна було брати за ознаку почуття відрази до чогось, глуму або й болу. Можете собі подумати, що сьвіт не дуже прихильний до таких людей, котрі так виглядають, — сьвіт відчуває якусь дивну антипатию до таких, у котрих міркує, що в них є дух, талант.

Так то склало ся, що найблизші люди, а передовсім мій швагер і його мати, дуже скоро не злюбили молодого Федьковича. Инакше було зі мною; я в цілім моім житю держав ся засади:

Не суди завчасу!

Дороги жизни дуже неоднакі;

Ти знаєш се із досьвіду свого.

Ти перше придивляй ся чоловіку

і слухай, що він каже, а тоді зміркуєш

і знати будеш, хто він є й що вміє¹⁾.

Так коли иньші дивили ся на Федьковича скоса, мене тягло до него і ми дуже скоро заприятзнили ся, хоч між нами була ріжниця віку з 15 літ.

Дуже радо служив я молодому приятелеви своїми невеликими відомостями і житєвим досьвідом. Я родом з Прусів (з Берліна), учив ся в гімназії в Кведлінбург, потім в академії штук в Берліні і Діссельдорфі, щоби стати малярем красвидів і портретистом, — нарешті відбув далеку подорож з Німеччини через Галичину до Буковини і Молдови, — така подорож в ті часи, коли ще не було залізниць, щось значила; — так коли я по тім

¹⁾ Се є слова із Роткелевої драми: „Твардовський у дворі Жигмонта II.“

усім думав, що міг дечого навчити молодого чоловіка, то чей мені ніхто не возьме сего за зарозумілість з мого боку. Коли-ж би я сказав, що іменно я намовив Федьковича писати поезії, то отсе вже була би дійсно неправда: Федькович був уже поетом тоді, коли я пізнав його у Нямц, однак писав поезії, о скільки нагадую собі, тільки по німецьки.

Про його першу шкільну науку стільки всего мені відомо, що учив ся в якійсь школі в Чернівцях. Я замітив дуже скоро, що у него була велика охота до наукових студій, був талант і бистре розумінє; він дуже тішив ся, коли я обізнав його з німецькими клясиками; я дав йому між иньшими і Історию німецької національної літератури Вільмара, навчив його і початків латинської мови.

Про його родинні відносини мало що знаю.

Пан Городинський, вітчим Федьковича, провадив ґрунтові книги в Чернівцях. Спершу, як Федькович прийшов у дім мого шваґра, ми не знали, що се вітчим, бо нам і Федьковича представили Городинським. Федькович жив мабуть з паном Городинським не в найліпшій згоді. Раз у розмові сказав він мені, не без деякого гніву (Indignation): „Городинський не є моїм батьком, — я називаю ся Федькович“.

[Коли проф. Стоцкий написав потім Роткелеви, що Гординський таки був батьком, а не вітчимом Федьковича, Роткель відповів: „Від Вас, пане професор, чую вперше, що Городинський був рідним батьком Федьковича. Я вже Вам писав, що по словах Федьковича, дуже неприхильних для батька, я мусів дійти до думки, що він жив з ним у незгоді: „Адже він не є мій батько“ — сказав раз Федькович“].

Городинський був раз у нас з відвідинами у Нямц, щоби пізнати мого шваґра. Коли маю правду сказати, пан Городинський не припав мені до вподоби, хоч був тихий та скромний.

Про свою матір говорив Федькович з великою любовію. Казав мені також, що його батько з роду Серб (чи може походить від Сербів), і висказував ся у той час з великою симпатією про Сербію — так про край, як і про людей.

Так то найшов я собі тоді у Федьковичу любого приятеля і справди, не пригадую собі, чи я у цілім своїм житю пізнав коли молодого чоловіка, з котрим би я так симпатизував, як із Федьковичем; наші чуття, наші уподобаня і думки завсїгди годили ся; чи ми розмовляли про сего-світну прозу, чи ми займали ся поетичними мріями, все ми у своїх думках сходили ся і розуміли один одного. У Федьковича не було тоді помітно ані трохи охоти, зажити легко; він не знав, що то значить по молодечому погуляти, як то робить кожний молодець, забувши ся хоч на хвилину. Характер Федьковича був такий, що він дивив ся на жите поважно; одна лише страсть була у него, а то до науки, охота вчити ся. А притім любив він усе, що добре, усе, що благородне; підлі характери — (а Молдова, звісно, богата підлими і низкими характерами) — так його разили, що він ніяк не міг здержати себе і виглядом свого лиця, своєю міною виявляв, що думав про таких людей; сї люди зараз се і помічали. Можете собі подумати, як через те багато людей напосїдало ся на него та говорило: „Такий ще недоварений, а який зарозумілий!“ Кілько то я мусїв говорити, щоби людей пересвідчити, як несправедливо вони Федьковича судять. Але звичайно се мені не вдавало ся. Тимчасом я старав ся подати мойому молодому фільзофови-приятелеви хоч початки рутини, як у сьвітї з людьми себе поводити, і вчив його, що чоловікови з поважними фільзофічними поглядами нераз потрібно вдягати на себе відповідну маску перед сим придуркуватим, безглуздим сьвітом.

Федькович був під той час дуже нервовий, дуже вразливий; на доказ сего я мушу

тут розповісти ще одно про него. Тому що я дуже люблю природу, гарні краєвиди і проходи у красній околиці, то я старався брати з собою і свого молодого приятеля. Коли тільки було можна, просив я свого швагра, щоби пустив його на ціле пополудне, і ми ходили тоді у Карпатські гори, у котрих підніжа лежить містечко Нямц. Ох! се були найкрасші години, що я прожив підчас мого десятилітнього побуту у Молдові, — сі години, в котрих я блукав з моїм молодим приятелем горами, щоби відсвіжити духа і тіло здоровим гірським повітрям.

Хтось мені оповідав та сьміявся і глузував собі притім, що Федькович боїть ся, коли хто стріляє, не може стерпіти гуку і т. п. Отже я постановив собі призвичаїти мого приятеля до стрільної зброї, бо се справди так і було, що він, як би то сказати, мав якусь нервову відразу до гуку по вистрілі. Я то переконував його приязно то робив кілька разів проби і таким способом довів до того, що Федькович не лише привик до вистрілів, але нарешті і сам брав рушницю або пістоль в руку та стріляв. Чи нагадував він собі потім при війську, як ми в Нямц учили ся стріляти?

Так минув рік і кілька місяців — і за той час я мешкав в домі швагра та жив з моїм приятелем Федьковичем. Тимчасом Федьковичеви знудило ся вже аптикарство. „Із сего хлопця ніщо в житю не зведе ся, він нігде і в ніякій службі не видержить довго“ — говорили люди; я розумів його красше. Мій швагер (він помер 1854. р. в Нямц) не був справди злим чоловіком; походив він з німецької родини в Галичині, але з повітря польського краю, де родив ся, набрав ся стілько „польських вибагів“ (polnische Mucken), був такий примховатий і притім нераз такий прикрий, а навіть і грубіянський, що чоловіка аж руки свербіли попобити його. Яке було положенє практиканта, як Федькович, у такого принципала, се можна собі легко уявити. Так Федькович нарешті не міг уже

тут довше видержати; я його потішав та втихомирював; (зі швагром годі було чи при сій чи при иньших нагодах договорити ся до чогось розумного); вкінци й я зміркував, що так дальше не може бути; хоч мені було дуже жалко, що втрачу свого молодого приятеля, пристав я нарешті на його просьби і поговорив зі швагром та розяснив йому, що Федькович утратив всяку охоту до аптикарства, мусить шукати собі иньшого занятя і т. п. Мій швагер дуже розлютив ся, наговорив багато немилих річий на Федьковича, прозивав його всіляко і сказав між иньшим, що взяв Федьковича на практику в надії, що потім субектом відробить йому довг, а тепер що він з него має? і т. д. (Тут мушу я замітити, що швагер не був скупий і лакомий чоловік, але у злости говорив, що на язик попало).

Досить того, що нарешті вдало ся мені втихомирити швагра, тільки замітив ще: „Се ви напхали Федьковичеви всяких непотрібних ідей, се ви зіпсували чоловіка!“ Я прийняв сей докір спокійно; я знав, що не зіпсував Федьковича. Він прийшов до нас тверезим, невинним і з чесними думками (*edelgesinnt*) молодцем; таким самим неіпсованим він і відійшов від нас. Виїхав з Нямц, щоби вернути ся до Черновець.

З того часу не чув я про него нічого аж до тої хвилини, коли один знакомий у Львові звернув мою увагу на замітку в часописи про ювілей Федьковича і на букви Р. Р., що мали значити моє імя. —

Пізнійше і я покинув Нямц і жив потім рік у Яссах, вкінци у молдовськім місті Пятра.

Як часто нагадував я собі свого приятеля Федьковича! Однак він не подавав про себе ніякої вістки і я не знав, де він проживав. В р. 1857. виїхав я з Молдови на завсїгди і вернув ся до Німеччини. По дорозі вступив я до Черновець, тут звідував ся за своїм приятелем, однак не дізнав ся нічого“.

До сих споминів додав Роткель німецьку поезію Федьковича, яку мав у своїм альбумі, — в ній Федькович величає Роткеля за те, що він розуміє божеську красу світа і що сам такий добрий. „Я не знаю — каже Федькович — більшого щастя, більшої святости, як красу, яку всюди видко, і на землі і на небі, а ти сю красу бачиш, розумієш і відчуваєш найліпше. За те тобі, ангеле світла, припадає честь і слава, бо ти улєкшуєш иньшим терпіня, втираєш сльози, провадиш серед бурі до ясного сонця — о доброго! я не знаю нічого більше божеського від тебе!“

„О скільки знаю, — додає ще Роткель — Федькович не писав ще під той час поезий по руськи.

Я все мав надію, що приїду до Черновець там найду собі роботу і проживу ще якийсь час з моїм приятелем із молодих літ, але надія одурила мене, як се вже нераз бувало в житю. — Ой коли б я був міг хоч раз ще побачити мого любого Федьковича! Я справди гордий на те, що я перший пізнав духа, талант і характер молодого тоді чоловіка, пізнав уже у той час, коли люди не добачували у Федьковичу нічого більше, як лиш молодого, „немилого“ молодця“.

Професор Стоцкий спитав ще Роткеля, чи не чував він чого від Федьковича про Івана Дашкевича. Роткель відповів :

„Про Федьковичевого брата (літографа), що „у той час“ проживав в Яссах, я нічого не знаю і не можу собі нагадати, щоб коли чув що про него. Але про якогось приятеля говорив часом Федькович — сей приятель жив тоді в Яссах, коли Федькович пробував у нас в Нямц. З ним і був він, як здавало ся, у дуже щирих зносинах“.

Стілько знаємо про побут Федьковича у Молдові із споминів Роткеля. Хоч як не богато сих споминів, однак зміст їх дуже важний і інтересний. Із фактів, поданих у споминах, певні два,

а то що Федькович практикував у інженера Чунтуляка і з півтора року в аптиці в Нямц, і непевний, чи може „сей приятель в Яссах“ не був саме Іван Дашкевич. Але важнійша від фактів характеристика молодого Осипа, яку подав Роткель. Отже довідуємо ся тут у перве, що Федькович уже тоді (1851. і 1852. р.) писав німецькі вірші, що вже прийшов до Нямц поетом. Роткель дав йому читати німецьких клясиків та історію німецької літератури Вільмара, учив його латини і крім того ще й розмовами розвивав його духа.

Сам Федькович описаний у споминах так вірно, що ся його характеристика годить ся зовсім з його пізнішими поступками, хиба є та різниця між житєм його в Молдові і пізнійшим, що тут був ще Федькович зовсім молодим, невиробленим чоловіком, лише із завдатками тих прикмет, добрих і злих, які потім пізнійше у него розвинули ся або йому на добро або на шкоду. Отже яким змалював нам Роткель Осипа у ті часи?

Молодий поет був несміливий, здержливий, тверезий і невинний, поважний, нецікавий до молодечої гулянки; з лиця гарний, але знати було на нїм вираз відрази і глуму, чи може внутрішнього болю; до науки мав і талант і охоту; любив усе чесне і гарне; підлих людей не терпів і се виявляв без лукавства; був дуже нервовий і вразливий, бояв ся спершу вистрілів. Звичайні люди не терпіли його, бо не могли його зміркувати, але зрештою виворожили йому зовсім вірно, що він не видержить довго у нїякім занятю.

Та що притім найцікавійше для дальшої характеристики Федьковича: уже в Молдові вирікав ся він батька, хоч ще і в думці не мав, що той віддасть його до війська, і називав батька вітчимом та зачисляв його до Сербів. Тимчасом сей „вітчим“ не лякав ся відбути далеку дорогу з Черновець

до Нямц (возом, бо залізниці ще не було), щоби подивити ся, як живе ся його одинакови... Ось тут уже, у Молдові, ми бачимо той початок трагедії, у котрій зростала з літами щораз більше ненависть сина до батька, хоч той йому не був ворогом. Батько і мати сварили ся і мирили ся, а у сина, як засіла думка не признавати ся до батька, так він не викинув її із своєї голови майже цілий свій вік. Нема сумніву, що тут не лише перші вражіння з рідного дому так випачили його душу; тут уже зводила його на манівці його, здаєть ся, вроджена нервовість і вразливість, з якої він собі і не здавав справи. Хто знає, чи на карб сеї нервовости не треба зарахувати і його подорожи в Молдову в таким молодім віку, бо чейже годі се напевно сказати, щоби батько силував його до того; адже і в Чернівцях або на Буковині міг найти йому службу. Охоту до вандрівки находимо звичайно у нервових людей, і в богатъох письменників вона також була. Якась невідома сила гонила їх з місця на місце, не давала душі втихомирити ся...

Із споминів Роткеля виходить, що Федьковичеви не так то світло поводило ся в аптикаря; він мусів там не лише працювати, але й терпіти великі примхи аптикаря, так, що нарешті аж просив ся, щоби его пустили на волю. Тимчасом до десятиох років він усі неприємности забув і свій побут у Молдові звеличав 1861. р., якби не знати які гаразди. Але й видко тут з його слів також, який великий і добрий вплив мав на него Роткель.

„Бувши в Мольдаві, — писав Федькович 1861. р. — дав ми Бог був таке щастє, ци може нещастє, шо м ся запізнав з одним славним німецьким маляром Р., котрий ся за мнов так уступив і мене так дуже полюбив, шо мене не лиш з усев силов німецької мови і єї поезієв обізнав, але навіть і з гишпансков(?) мовов і єї горячов поезієв. Ціла душа того великого, непонят-

ного мужа була чиста, правдива поезія; він і мою душу не так наситив, що нині всі брані пекельні мені той чудотворний скарб вирвати вже не гідні... О милий Боже! Коби був не прийшов той так нещасний 1852. рік, котрий мене на асент-пляц ставив, то я бим сьогодні не тужив так озде в Семиградчині, межі гордими мадярами, а не розставав ся з сердешним тим маляром і його краснодушнов женов, в котрих домі при-ятно і щастливо жив я, посвятивши ся лиш поезії і науці(?)“.

Є прибильшенє в сих словах, — се зразу видко — але є й потвердженє того всего, що Роткель написав. Видко вдячність поета і одушевленє „великим, непонятним мужем“ — і такі чутя до Роткеля заховав він до самої смерти. Ол. Кониському оповідав Федькович про свій побут у Молдові, що се був найщасливіший час в його житю. „Я живо помню, — пише Кониський у некрольогу Федьковича¹⁾ — какъ при личной встрѣчѣ со мною въ 1884. г. поэтъ съ восторгомъ и съ какимъ то благоговѣніемъ вспоминалъ это время“.

Для нас сї слова про приятне і щасливе житє в Молдові, про сей найщасливіший час в його житю, є загадкою через те, що він же сам уважав нещасливим 1848/9-ий рік, котрий „роздув дітий по свїті“; тимчасом сей рік, ся вандрівка в Молдову, в чужину, далеко від матери, котру любив, принесла йому „найщасливіший час“. Виходить з того, що вдоволенє з вандрівки і з житя на чужині, хоч обставини були зовсім не милі, було таке велике, що перемагало його тугу до гір і до матери; він був би радо не „розставав ся з сердешним тим маляром і його краснодушнов женов“. Се все очевидно почуваня поета з пізнійших літ, хоч про його велике поважанє для Роткеля

¹⁾ Вѣстникъ Европы, 1888, томъ I, стор. 889.

ми не маємо причини сумнівати ся; і в поезії з 1851. або 1852. р. і в автобіографічній замітці з 1861. р. і в розмові з Кониським 1884. р. він однаково згадував Роткеля дуже радо і з вдячністю. І ми, коли цінимо високо Федьковича, повинні також згадувати з вдячністю сего першого, благородного учителя нашого поета, типового добродушного Німця, бувалого і високо інтелігентного чоловіка, що „наситив душу Осипа поезією, так що всі брані пекельні не годні були вирвати йому сего чудотворного скарбу“¹⁾).

Федькович писав, що коли б не військо, він був би не розставав ся з Роткелем, — і тут, легко сказавши, написав видумку, аби зіпхати вину на батька, що позбавив його „приємного та щасливого життя“ в Молдові; коли тимчасом він сам по своїй вдачі чи нервовости не хотів уже служити в аптикаря, уже йому ся служба знула ся, уже чув — як пізнійше нераз у життю — що він „не на своїм місці“, що треба йому шукати собі чого иньшого. Коли його батько був у гостях в аптикаря Бредемаєра в Нямц, очевидно розвідував ся передовсім про свого одинака, як він справує ся. Що міг йому сказати Бредемаєр, се легко зміркувати з оповідання Роткеля. Були се зовсім нерадісні для батька замітки про сина, з котрих виходило, що такого дивного хлопця, хоч і цікавого до книжки, та не цікавого до служби, що давала йому хліб, здалось би взяти сильнійше в руки, бо инакше ніщо з него не зведе ся. „Тихий та скромний“, як каже Роткель, батько не забув розмови з аптикарем, зрештою і сам мусів знати вдачу Осипа, і зробив так, як зробив би і деякий иньший батько з ліпшою славою, як мав Адальберт:

¹⁾ Роткель (Rudolph Rothkähl) помер 5. мая 1895. р. у Великополи коло Янова в Галичині, в домі свого сина, Юлія, котрий там і тепер є лісничим.

віддав сина до війська не на кару, а на те, щоби став з часом офіціром; не в „неволю“, а у службу таку, що могла з непевного хлопця виробити чоловіка. Поет чув до смерти жаль до батька за те, але ми можемо батька легко зрозуміти і повинні оправдати.

III.

Федькович у війську 1852—1859. р.

Пожитє батька і матери за час від 1848—1863. — Поворот Осипа з Молдови. — Служба його в канцелярії купця Добрянського. — Бранка Федьковича до війська і його військова кар'єра. — Похід у Семигород 1853. р. — Перші літа служби. — Приставанє з простими вояками. — Побут у Чернівцях 1854. р. — Роки 1855—1859 у Семигороді. — Принагідні німецькі вірші Ф-а і народні пісні. — Зневіра його 1858. р. — Побут у Відни і похід в Італію 1859. р. — Іменованє офіциром. — Перший український вірш. — Поворот до Черновцеь. — Стріча батька з сином; характеристика обох.

Про дальше жите батька і матери Федьковича ми не маємо багато відомостей, але й те, що знакомі їх запам'ятали, або що лишило ся в документах, вистарчає, аби уявити собі, як воно виглядало. В січни 1851. р. батько став урядником в Чернівцях, що вів міські ґрунтові книги і мав 500 зр. річної плати; в липни 1855. став офіциалом краєвої табулі і ґрунтових книг з такою самою платою — і на тій посаді вся його кар'єра скінчила ся¹⁾.

За весь той час, як Осип служив у війську, батько його не був нічим більше і провадив скромне жите малого урядника, бо й не було

¹⁾ Пор. Мат. 339—343.

за що гуляти. Притім жив так ошадно, що в родині уважали його дуже скупим¹⁾; тимчасом він складав гроші, щоби купити собі невеличкий дім за кілька тисяч зр.

У Чернівцях виступав він явно Поляком. Доки був мандатором, то не грав ролі Поляка ані не ходив у польським убраню²⁾, а в Чернівцях ходив радо аж до смерти в польській ноші³⁾. Хто знає, чи іменно ся польська ноша батька не навела його сина Осипа, перебрати ся потім по гуцульськи, на перекір цілій родинній традиції батька, мовляв: коли ти носиш ся по польськи, то ось я тобі на злість переберу ся цілком инакше: по гуцульськи. Не даром же помічали в родині, що досить батько був чоловік завзятий, але син був ще завзятійший і крім того дивак⁴⁾.

Коли Ад. Гординський жив у Чернівцях, жінчина родина відвідувала його при нагоді і не цурала ся його. Бував у него писар і господар з Розтік буковинських Олександр Волянський з жінкою, о. Гр. Кантемір з жінкою, Катерина Чернявська (з дому Дашкевичівна, за другим чоловіком Никифорянова) і її муж Олекса Чернявський, писар в Розтоках буков. Адальберт уважав їх за свояків і приймав⁵⁾.

Тай зі своєю жінкою Адальберт зовсім не зірвав зносин; їх пожитє зовсім не виглядало так трагічно, як би можна думати на основі слів поета. Зазнала, правда, Анна Гординська ще одного нещастя, котре мусіло її тяжко прибити: її одинока донька Павліна померла 1853. р. в Чернівцях, проживши 12 років⁶⁾ — і так не стало і сеї звязи, яка ще лучила недібане супружєство. Але з того, що вона в Чернівцях умерла, а не в Пу-

¹⁾ Чи можна Федьковича Косованом звати, 9.

²⁾ Оповідав Кантемір, ЛНВ. 1905, т. 31, стор. 224.

³⁾ Чи можна, 15.

⁴⁾ Чи можна Ф-а, 27.

⁵⁾ Тамже, 27 і 28.

⁶⁾ Так записано у путилівських парохіяльних книгах.

тилові, видко, що жила у батька, — може бути, що й разом з матерію.

Бо і справди Адальберт і Анна жили нераз разом; або він приїздив до Путилова, або вона приїздила до Черновець. Раз навіть наймили собі обоє більшу хату в Чернівцях і мешкали разом. Але її все тягло в гори; господарство єї було велике і приносило значні доходи, а що без догляду упадало, то вона вертала знов, бо мусіла вертати; там були не лише кури, качки, гуси, але й коні, воли, корови, плуги і вози, — треба було того всего допильнувати. Так хоч нераз приїздила до Черновець, то сиділа тиждень, або й місяць і знову вертала ся. Того ніколи не було, щоб він її зовсім покинув¹⁾ — так оповідав о. Гр. Кантемір, близький свояк Гординських.

П. Никифорянова оповідала також, що Гординська сиділа якийсь час у Чернівцях, але їй було тут скучно, вона не мала що робити і дуже дивувала ся, чого чоловік сидить цілими вечерами в касині. Раз убрала ся в білий капелюх тай пішла за ним до касина, бо гадала, що там бувають і жінки, але переконала ся, що не було. Побула трохи тай пішла до дому. У неї все на гадці було єї господарство, тому вертала назад в гори, хотіла придбати добра для свого „Юзя“. Коли бувала в Чернівцях, Адальберт рад би був, щоби вона говорила з ним по польськи або по німецьки, але вона того не знала²⁾).

По сих оповіданнях ми так і бачимо, що з літами жите Гординських складало ся смутнійше, але й спокійнійше. Анна мала вже більше як 50 літ; жити мала з чого, бо їй, самотній жінці, зовсім вистарчало єї господарство; він, хоч і не панував, як за мандаторства, не потребував також помочи жінки. Покинути посаду і вертати ся до Сторонця було не розумно і не було по що; так

¹⁾ ЛНВ. 1905, XXXI, 225.

²⁾ Л. Н. Вістник 1905, XXXI, 231.

само їй, простодушній жінці, що зросла в горах і привикла за пів століття до інших обставин, не було чого сидіти в німецьких Чернівцях — і ми дуже добре можемо зрозуміти її душу підчас гостини у чоловіка, як вона, запопадлива господиня, журила ся, що там діє ся з її господарством в Путилові, полишеним на ласку Божу, або на опіку непевних слуг. Ні з ким побалакати в смак, бо читати не знала, ні в кого порадити ся, чоловік то в уряді, то в касині — скучно тай годі.

Не треба і нема підстави придумувати, за прикладом поета, ще якусь незвичайну трагедію між батьком, а матерю; вони обоє серед нових обставин і з літами втихомирювали ся, хоч і не обійшло ся часом без сварки¹⁾, — і коли мали ще якусь більшу журбу, то з причини таки самого „Юзя“, котрому 1852. р. було уже 18 літ і він все ще не був нічим. Пробував сего і того, а нарешті лишив ся тим, чим був.

¹⁾ Про одну таку сварку, яка мала бути 1852 р., оповідав Іван Кирстюк, респіцієнт скарбової сторожі, що від 1869 до 1871. жив у Путилові і чув неодноразово про Гординських. „Федькович — казав він — не любив тата за те, що той зле обходив ся з мамою. Тато жив окремо у Чернівцях, а мати господарила у Путилові. Тоді, як Федькович вернув ся з Молдови і жив у Чернівцях, склало ся, що мати мала приїхати сюди з гір. Хтось доніс наперед Ад. Гординському, що його жінка їде зі своїм любасом, надстражником Воронкою. Вона справді їхала з сим чоловіком, але він зовсім не був її любасом. Гординський вийшов на зустріч жінці, на дорогу, що веде до Сторожинця, і справди побачив їх обє, як їхали. За те дома він страшенно збив жінку. Бачив се син, Осип, побіг до бурмістра за помочію, бурмістр вислав якогось урядника і той спам'ятав загонистого мандатора. Зі злости на сина за такий скандал, батько казав його асентерувати — а в ті часи батько міг таке з сином зробити. Звідси ненависть сина до батька — і за маму і за військо. Тому він пізнійше вирікав ся батька і не хотів його знати“. — На сїм оповіданю Кирстюка щось може й бути трохи правди, але прийняти його без застережень годі. Жінка Гординського мала тоді вже 52 роки; причина до сварки могла бути иньша; підозрівати о невірність могла радше вона його, а не він її. — Пор. „Промінь“ 1907. ч. 9.

Вернувши з Молдови, Осип — се можна сказати майже на певно — перебував у батька в Чернівцях, як довго не відомо, — може місяць, може й довше, не знаємо. В листі д-ра Павлусевича з 1866. р.¹⁾ находимо вістку, що Осип був писарем у канцелярії купця Добрянського. Здається, було се не иньшого року, тільки 1852. р. Пізнійше не могло бути, а скорше хіба 1848. р.; але 14-літній писар ледви чи багато поміг би купцеві, а 18-літній уже дещо розумів — і тому можна здогадувати ся, що се було 1852. р. Та коли-б воно й не було, сей факт свідчить нам, що молодий Федькович до 19-ого року життя пробував уже троякого хліба і жаден йому не смакував. Отсе й було причиною, що батько віддав Осипа до війська, в надії, що тут будуть його остро тримати і з него буде по часі офіцер.

Житєписці Федьковича майже зовсім не доторкали ся доси його військової служби, хоч вона найбільше заважила і в його житю і в його писаннях. Найкрасший час своєї молодости, від 19-ого до 29-ого року життя перебув він при війську. Ся служба, що забрала йому десять років і не цілих 4 місяці, пережитих звичайно на чужині, була жерелом і його великого невдоволення з життя і значної частини його поезий та оповідань. Тому пізнати той час хоч о стілько, о скілько позвляють досить скупі жерела, доконче потрібно²⁾.

¹⁾ Мат. 123.

²⁾ Сю частину житєписи я складаю на основі відомостей з міністерства війни, історії полку 41-ого (автор Яромір Форманек), оповідань самого Федьковича, згадок у листах і з споминів Федьковичевого товариша із 41-ого полку, Івана Каспшицкого, котрий 1859. р. у стрічі під Кастенедоль втратив цілу ліву руку по плечі (за се дали йому лицарство: Ritter von Castenedolo). Сей Каспшицкий жив у Чернівцях пенсіонованим майором. Він родив ся 1835. р. Розмову з ним про Федьковича мав я 25 вересня 1909. р. Небавом потім, на весні 1910. р., він умер — В архіві 41-ого полку піхоти, де я сподівався найти кваліфікації Ф-а, трудно було що небудь найти, бо не упо-

Найпевнішим жерелом до опису військової служби Федьковича є відомости з міністерства війни. Подаємо їх на початок, як основу до дальшого опису. В письмі міністерства війни сказано¹⁾:

Федькович „служив 10 років, 3 місяці і 17 днів активно з дуже доброю кондуітою, відбув похід 1859. р., але не брав участі у битві. Пішов у пенсію 1. жовтня 1864. з причини короткозорости; тяжко було дібрати для него окуляри²⁾. В падолисті 1868. р. зложив офіцерську шаржу; за причину подав у своїй просьбі родинні відносини і намір, старати ся о цивільну службу. Інші дати міністерству не відомі“.

У другім письмі з рахункового відділу міністерства війни подана ціла його військова кар'єра на основі т. зв. Grundbuchsblatt-y. Сі відомости такі:

Осип де Федькович Гординський.

Місце уродження: Путилів.

Рік уродження: 1834.

Релігія: рим. кат.

Заняте: ніяке.

Відобраний до війська: добровільно 1. падолиста 1852. на 8 років служби в лінії і 2 роки в резерві до 41-ого полку піхоти. Дістав на руку 3 зр.³⁾

рядкований: так само у коменді доповняючого округа ч. 41. (Ergänzungs-Bezirks-Kommando) не найшло ся нічого. Старші у сих урядах казали мені, що ледви чи що й найде ся у них коли, бо всі важні документи про офіцирів відсилають до Відня, а при полку їх по якимсь часі нищать.

¹⁾ Мат. 352—354.

²⁾ Так треба розуміти слова: beschränkte Akkommodationsfähigkeit.

³⁾ Gegen 3 fl. Handgeld. Сей одноразовий даток був призначений на дрібні річі, потрібні воякови: шітки до

- 1853, 13. цвітня став полковим кадетом і пішов до полку.
1854, 16. марця став капралем.
1855, 18. мая став фельдвелем.
1859, 11. цвітня став підпоручником 2 кл.
„ 25. мая став підпоручником 1 кляси.
„ відбув похід до Італії.
1863, 1. серпня пенсіонований тимчасом з річною платою 291 зр.
1864, 1. жовтня пенсіонований на все.
1868, 5. падолиста зложив офіцерську шаржу, задержавши собі пенсію 291 зр.
1881, 1. січня дістав додаток до пенсії 9 зр. річно.
1888, 11. січня помер у Чернівцях.

Отсе урядово стверджені дати про військову службу Федьковича, сухі і скупі, що правда, але за те зовсім певні. Інші жерела допоможуть нам доповнити їх та сказати дещо більше про військову службу Федьковича.

Отже відобрали Федьковича до війська 1. падолиста 1852. р.¹⁾ Несьміливий, поважний і нервовий молодець, що тільки недавно скінчив 18-ий рік життя і бояв ся, як оповідає Роткель, взяти рушницю в руки, пристав „добровільно“ до війська, де саме з рушницями найбільше діла. Чи справди з доброї волі та з охоти він зробив се, можна сумнівати ся, хоч по 18-літнім молодци годі й сподівати ся основаної на власнім досьвіді від-

чищення, ложку, вилки, ніж і т. д. О тих 3 зр. є н пр. згадка в поезії Федьковича: *Думи мої*:

І ци можна дивувати тому тулачеви,
Що продав ся до жовнярства за три срібні леви?
(Поезії, 18).

¹⁾ Сю дату подає і Ф. у присьвяті „Новобранчика“ Горбалеви, „аби згадував 2-го німецького просимця 1852. року, коли мене обстригли“. Очевидно 1-го просимця (прозимця = падолиста) Ф. зголосив ся до війська, а другого дня його „обстригли“.

рази до війська. Він міг знати тільки се, що мусить служити цілих вісім років у службі такій, де ще карали буками, або пускали засудженого „улицею“ з голими плічми, по котрих два ряди вояків били прутами¹⁾, і де старші при всякій нагоді носили при собі тростинки та палиці. Сьвідомість сего не могла дуже захочувати його до військової служби, але він дав перемовити себе; долю його, — сина такого, що ще в 19-ім році не мав певного заняття і малу надію на красшу будуччину — рішив батько²⁾. Про се оповідав о. Гр. Кантемір так: „Адальберт Гординський просив мене, щоб я намовив Юрія, що найліпше буде, як він піде до війська, а за те тато купить йому кадецтво. Так я його на те наклонив, а він пристав. То подали до відомости старому і се склонило його, що казав його асентерувати. Тато купив йому кадецтво; 120 зр. коштувало³⁾“. Також о. Іван Левіцький, котрий знав Федьковича, каже, що „тато купив єму кадецтво⁴⁾“. Що воно справди так було, бачимо з того, що року 1853. Федькович уже був кадето́м, то значить: кандидатом на офіцера.

Р. 1851. вийшла постанова, після котрої всякий молодий чоловік, без уваги на те, хто він з роду і з якого стану, міг старати ся о кадецтво. Отсе й була головна причина постанови Федьковичевого батька що до сина. Найважнішим услівем до прийняття в кадети був іспит; кождий аспірант на кадета мусів його зложити⁵⁾. Сей іспит не був дуже трудний; вимагали при нім головних відомостей з німецького, математики,

1) Сї кари знесено тільки 1855. р. — Пор. Geschichte d. 41 Rgmts, стор. 567.

2) Так і оправдував себе Ад. Гординський перед своєм Василем Волянським, що віддав сина до війська для його добра, бо що з него було би? — Пор. Чи можна Ф-а, стор. 27.

3) Л. Н. Вістник 1905, том 3і, стор. 225 і 226.

4) Чи можна Ф-а Коссованом звати? — стор. 38.

5) Geschichte d. 41 Rgmts, 545.

географії й історії, — можна думати, що Федькович, як добрий ученик низшої реальної школи не мав з ним великого клопоту. Такса 120 зр. була лише вступною оплатою, мабуть на одягу. Кадети — як оповідав Каспшицкий — були тоді троякі: 1. цісарські — Kaiserkadeten, звичайно сини шляхти та офіцерів, 2. полкові — Regimentskadeten — сини урядників, і 3. кадети ex proprio — що служили при війську за свої гроші. Перше право до авансу мали завжди цісарські кадети і тільки, коли вже їх не було на черзі, приходила черга на полкових кадетів, а там уже на кадетів ex proprio. Федькович, як син урядника, був т. зв. полковим кадетом і через те мусів, як пізніше почуємо, троха чекати на аванс.

Від 1. падолиста 1852. р. аж до весни 1853. р. перебував Федькович у війську в Чернівцях при вербецирці (Werbbezirk). Це був час його першої військової муштри („абрихтунку“ — Abrichtung) і час, коли він зложив свій іспит¹⁾. Тільки з весною 1853. р. виправили його з Черновець до 41-ого полку в Семигороді. Призначили його туди до другої компанії гренадирів, як вояка високого росту і інтелігентного, і при сій другій компанії він служив аж до часу, як став офіцером²⁾. Такий був початок військової служби поета.

У двох Федьковичевих оповіданнях, дуже подібних до правди, (Сафат Зінич і Штефан Славич) читаємо такі його спомини про перший рік служби (у „Зіничу“ він тільки в частині має себе на думці):

¹⁾ Під той час був він мабуть на похороні своєї сестри Павліни, а також дома у горах, очевидно за відпусткою, а не як дезертир — се хибно здогадує ся Колесса (Коссован, 87).

²⁾ Кождий полк піхоти мав у ті часи свій баталіон гренадирів. Се були вибрані, високі вояки, що добре вели ся. Пізніше мали полки лише по дві компанії гренадирів і шість полків разом складали ся на один баталіон гренадирів.

„Я собі вже нераз оттак сижу та гадаю: як то, бідний світе, деякого сердешнього некрута бють та глузують при ті науці! — а мене, було, і палцем ніхто не кине, не то що. Алеж бо я і бравсь швидко тої муштри! було капраль міні ні покаже, а я вже так і вдав. А пан майор наш і розсудили: „Тобі“, кажуть, „не при вербицирці маятись; скоро по абрихтунку, підеш до полку“.

От і пішов.

Наш полк стояв тоді аж у Банаті, далеко. Трохи не два місяці машерували, доки зайшли.

Мене дано до гранадирів до першої компанії, до третього цугу, що по квартирьох собі стояв. — А добрі квартирі мали! все в Сербів; богачі знаєте. — Туда ситні краї, не такі, як у нас, чи що¹⁾“.

Що такий інтелігентний вояк, як Федькович, „брав ся швидко муштри“ і не потребував коштувати буків (хоч пізнійше у поезиях, н. пр. „Думи мої“ писав се), сего можна було сподівати ся, бо се-ж і невеликі мудрощі. Знаючи німецьку мову, він розумів усі прикази і легко міг навчити ся того, що так мучило його товаришів-вояків. З оповіданя „Штефан Славич“ довідуємо ся, що йому не дуже то так і скучно було в початках; були й у війську добрі люди та веселі години — він і сам згадує їх радо. — У сім оповіданю пише він про ті часи, як уже кадетом машерував кілька тижнів у Семигород до полку — і се, що він тут каже, має всі прикмети правдивости. Він і говорить тут про себе зовсім виразно, називаючи себе Федьковичем.

Годить ся подати в житєписи Федьковича сі спомини його-ж таки словами:

„Та бо не довго того нашого гуляння й було. — Штефана остригли як на весні, а мене в осени, але я його вже в Чернівцях не застав, бо зараз, скоро його взяли, так і займили, сер-

¹⁾ Писаня, т. II., стор. 94. (Оповідане: Сафат Зїнич).

дешного в Ардял до регементу, а я ще служив більше як пів року при вербицирці, доки і мене тудя займили¹⁾. Не дїждав би я був ні тот Ардял видїти, ні тотї цїсарскї дорожечки бити!

Нас провадив один оберлейтмай, молодий, білявий, — Господи, що минї добре з ним було! Шо днини, що днини, бувало, платить минї або горівки, або снїдання, або дасть доброго турецького тютюну в люльку. Скоро лиш рушимо зо стациї, він зараз і кричить: — „А де мій Гуцулячок, де!“

„Гир! пане оберлейтман“.

„А чому „гир“, чому не „гір“? питає бувало.

„Або тото не однако, пане оберлейтман, чи так, чи так гаркати?“

Він у смїх. „Ану заспївай“, каже.

„Сегодня бігме не можу, пане оберлейтман!“

„А то чому би не міг?“

„Захрип, пане оберлейтман.“

Він знов у смїх: а віттак кричить на свого профатина: „Мїхал! а дай но там, серце, мому Гуцулови що поснїдати. Ну, а тепер спївай, або гроші вертай!“

„А я відки гроші маю, пане оберлейтман? Доки ще стояли на Рошоші²⁾ по кватирах, то все перепало по копїчинї від дївчат, коби здоровенькі, а тепер і те урвало ся. Не всїгди в середу Петра“.

„Та ти, пташку, і тепер не гинеш з голоду“, стали декотрі з ряду обзивати ся.

„А, не гину! а ви коби знали, що я ще сьогондя навїть і не кутив“.

Пан оберлейтман нашї зараз і виймають капшук з тютюном, тай дають минї повну жменю. „Ну, а тепер же спївай!“

Я зараз заведу якої там, що він любив, а

¹⁾ Виходило-б, що Ф-а займили в Семигород в маю 1853. Ардял, Erdely — се Семигород.

²⁾ Рошош — називає ся передмісте в Чернівцях.

дуже він наші співанки любив! Дві чи три навіть собі написав, так йому були уподобали ся.

Оттак зайшли ми поволи й до Турди, де моя компанія стояла.

Не велике містечко було собі ся Турда, але гарне та веселеньке, мов у віночку. На горбу стояла церківця з трьома верхами, улиці скрізь широкі та чисті, доми білені та цеглою криті, люди приємні та ввічливі, дівчата як намальовані, а доокола міста зеленіли гори-виногради¹⁾.

Не далеко міста вийшов протів нас один товстий черлений капітан з охвицирами, ніби того нас зустрічати, а сам такий якийсь неласкавий, надутий, — по чому би й капітан називав ся? Пообзирав нас, пообзирав, напалив нашого пана оберлейтмана, та й потік ся у місто, а нас казав роздати по компаніях. Девять нас відобрав один молоденький фельфебер, та й повів до своєї компанії, звісно: до нашої, а тут віддав нас капралям, що вже умисне того чекали. Я ще з двома прийшов до третього цугу до одного чорнявого капраля, що його Круком звали.

Чемний се був козак, дуже чемний, — дай Боже, де він тепер обертається, щоби йому щасливо вело ся на кождім поступі, бо се не капраль був нам, але батько рідний, а може й батько рідний не дбав би так за своїми дітьми, як він за нами; він, бувало, сам кару прийме, а чоловіка до біди не приведе. А був він з Галичини родом, либонь чи не з Шупарки коло Заліщик.

[Іван Крук справди не видумана, лише жива особа. Коли Федькович 1862. р. писав лист до свого товариша з війська, Семена Нарівняка у Новосілці Костюковій коло Заліщик, казав йому поздоровити і Івана Крука із Шупарки. Нарівняк

¹⁾ Містечко називає ся справди Торда, а не Турда. На весні 1853. р. займав 41 полк такі кватири в Семиго. родї: Klausenburg, Deés, Szilágy-Somlyó, Carlsburg, Zalatna. Abrud-bánya, Torda. — Поп Geschichte, 553 i 554.

пішов з листом до Шупарки і Крук дуже втішився тим, що Федькович не забув за него. На Нарівняковім листі до Федьковича він дописав ся: „Также уклін засилаю пану лейтнантови за так добру память, що ще прецінь о своїх давних не забувають¹⁾“. — Се zarazом доказ, що, як поперед, так і далі Федькович пише не видумки, тільки правду про себе і других, хоч і не без дотинок на адресу батька: „може й батько рідний не дбав би так за своїми дітьми, як він (Крук) за нами“, а далі, що він „одної вдовиці син і „сирота...“ — Треба пам'ятати, що „Штефан Славич“ написаний 1863. р.]

„А ти відки?“ став мене (Крук) випитувати ся, пообзиравши нас на усї боки.

„Я з Сторонця, пане капраль, з Буковини, коли знаєте“.

„З Сторонця? де тото той Сторонець, що я його не знаю?“

„Ледви й знати мете, пане капраль, бо се дуже далеко, на Гуцулах“.

„А як ти називаєс-ся?“ став далі допитувати.

„Так і так“ кажу я йому. [Коли Федькович назвав себе повним іменем і прізвиськом перед Круком, то мусїв сказати: Осип Домінік Гординський де Федькович. Тому то Крук замітив]:

„Якесь не просте імя, — чи не попович?“

„Є з нашого роду богато й попами, пане капраль, але я не тудя: я собі так, простий, одної вдовиці син.

[Федькович мав очевидно на думці свого діда по матери, панотця Ганіцького, у котрого роді були справди сьвященики, потім о. Дашкевича і о. Теодоровича, що був жонатий із сестрою Ф-а. Сам же не числив себе „туда“, вважав себе „простим“, одної вдовиці сином, „сиротою“ — з жалю до батька].

¹⁾ Мат. стор. 49—51.

„Нічо тото, синку, нічо“, став він (Крук) мене попід бороду гладити, — справуй ся лиш добре, то добре тобі буде.“ —

„Не жури ся, небоже,“ стали жовніри, що там були в хаті, один від одного вмовляти, — „наш пан капраль — батько рідний, вони тобі кривди певно не зроблять“.

Мині аж сльози стали в очах від такого ласкавого слова моїх товаришів. „Браття“, став я казати, „будьте й ви на мене ласкаві, я вас буду слухати і поважати по старшині, лиш навчайте мене на добре та наводіть на розум. Я сирота, не обіжайте мене, товариші мої милі!“

Усі зараз приступили, тай стали мене цілувати¹⁾. —

Так описує сам Федькович свою першу дорогу в Ардял (т. зн. в Семигород) і свій прихід до полку. Поміж своїми новими товаришами він, як доброволець, був наймолодшим, не мав ще й 19 років; а його товариші, як котрі старші, то й по 30 літ могли мати і дивити ся на Федьковича, як на хлопця, що справди потребував опіки. І промова Федьковича до сих „старших“ товаришів, котрі його так ласкаво привитали, дуже подібна до правди. Чути в ній і жаль і страх і послух і вдячність; адже від доброї волі старших товаришів дуже залежало його нове жите.

Такий був початок його служби. Як вело ся йому далше? чим він займав ся? Вело ся йому, як кадетови, мабуть незле, бо вже 16. марта 1854. р. став капралем і порівняв ся з такими своїми наставниками, як Крук і иньші; а займав ся, звісно, передовсім тим, чим у війську мусів займати ся: муштрами та вартами. Часом висилали його з иньшими в яке село на екзекуцію для втихомирення збунтованого населеня. В оповіданю „Штефан Славич“ згадує ся про таку екзекуцію в однім селі недалеко Торди, де Во-

) Писаня, II, 50—52. (опов. Штефан Славич).

лохи побунтували ся та не хотіли податок платити. Постій війська на кватирах у селян був карою за „бунт“. Самож військо уважало такий постій відпочинком для себе, волею — „по-за-яка того вже у війську й воля“ — додає смутно Федькович¹⁾).

Зрештою серед сірого одностайного життя з дня на день складали ся часом такі пригоди, як от зі Штефаном Славичем, що застрілив ся на стійці з любови до Волошки, або із Сафатом Зіничем, що з великого розуміння людської кривди застрілив невірного парубка, котрий зрадив дівчину — або й звичайніші пригоди, що дали Федьковичеви основу до пізнійших поезій: самоубійства вояків з туги за родиною, смутний похорон вояка без родини, дезертирство, арешт, туга за молодими літами і рідним краєм, стійка на морозі, бите буками, „улиця“ і и.²⁾ Такі пригоди западали глибоко в душу молодого кадета і вироблювали в нім помалу сей неприхильний погляд на військо, що вже до кількох літ перемінив ся у него в охоту покинути сю службу, а нарешті і в нестерпну тугу за волею.

Кантемір оповідав, що Федькович „дуже виобразував ся“ у війську³⁾. Яке було се „образованє“, не відомо; здаєть ся, читав доволі книжок — і то очевидно німецьких — бо в 50-их роках він не тільки в Семигороді, але й на Буковині не міг так легко роздобути руські книжки, хоч би такі, які тоді виходили у Львові. До того він спершу не знав і нашого письма і тільки мабуть аж у війську навчив ся читати по руськи; а писати почав руськими буквами ще пізнійше. Одно певне з тих часів, що від товаришів навчив ся багато народних пісень, котрими вони уприємню-

¹⁾ Писаня II, 55

²⁾ Пор. поезії: В церкві, (ст. 39), Похорон жовняра (56), Рекрут (41), Св. вечір (42), Дезертир (43), В арешті (44), Ой нічка то тиха (45), Шельвах (107) і и.

³⁾ Л. Н. В. 1905., т. 31, ст. 226.

нали собі своє одностайне жите та розважали свою тугу, як то у війську й доси буває. Се й було першим жерелом його симпатий до української літератури.

У своїй автобіографії пише Федькович так про перші роки своєї військової служби: „Як я перші місяці в війську прожив, то не буду тут уповідати, бо Ви сами, коби здорові, відгадаєте; але по-малу присвоїв ся я до мого стану, котрий для мене также не був без поезії. — Моя старша сестра знала незраховані казки і пісні русько-народні (в нас дома, натурально, лиш по руськи бесідовано), а же ми ся обоє так дуже любили, то я хлопчиком бувши, раз у раз при ней ся забавляв, і всі такі співанки і казки попережняв. Не гадала певно моя сестричка тогді, що тоті співанки і казки мене не од одного бука, не од одної зневаги заступя; але то претці так було, бо мене мої камратя, сами Буковинські і Чортківські молодці, за мої співанки так бувало любили, що би того були рощипали, хто би мені згїрдне слово був сказав. Здавало ся, що с тими піснями і казками душечка моєї сестри, яко благий ангель-хранитель, мою скраню од горя заступала.

Ще сього дня нагадую собі ті любі вечери, коли бувало під касарнев в світлі луни мене братя обсядут, а я їм співаю, аж ся не одному часом сльози лицем котили; а як ся наспіваю, та уповідаю їм або сестрині казки, або о вандрівці по Волющині, по Сербії і по Україні¹⁾). Але такі щастливі часи не довго, горе, тривали, бо мене далі поклали на фрайтра, ба і на капраля, ба потому і на фельфебра, а нарешті 1859. року і на офі-

¹⁾ Оповідати про вандрівки у Волющині Федькович міг, бо бував там; міг і про угорських Сербів дещо знати, але в самій Сербії і на Україні він не був. Се одна з його видумок, яку повторяв і Антонови Кобилянському, бо і той писав у „Slov-i na slovo“ про Федьковича: „Той пізнав Україну (сам в ню ходив) і Сербів“.

цира, бо я таке щастє ци нещастє в Бога мав, що мене не лиш мої камратя, але і старшина любила¹⁾“.

Є в сих споминах Федьковича (*nota bene* з 1861. р.) дещо прибільшене, дещо недоцінене — як н. пр. ті слова про щастє чи нещастє (?!) тому, що всі його любили²⁾; — можна думати, що й пісень та казок сестриних не запам'ятав так богато, — коли то чув він їх? ще хлопцем, найбільш 13-літнім! — але уподобанє до народних пісень та казок у него справди було. Не потребував він ними боронити себе „від бука“, бо не було за що його бити, такого інтелігентного хлопця, що все скоро розумів і за те скоро авансував, — але бавити себе і товаришів піснями та казками міг — у се можемо повірити.

В маю 1854. р., з уваги на кримську війну, заповіджену вже Росії Францією й Англією, поставлено, між иньшими, і 41. полк піхоти на воєнну стопу та заразом переведено три баталіони його із Семигороду до Буковини (четвертий лишив ся в Семигороді). Тут сі три баталіони стояли цілий рік в околиці Снятина, у Сторожинци, Глиниці, Драчинцях і Чернівцях, а від вересня 1854. р. в околиці Черновець, поки в червни 1855. р. вернули ся до Семигороду, а четвертий баталіон прийшов натомісць до Буковини³⁾.

При сій нагоді — як оповідав мені майор Каспшицкий — був і Федькович на Буковині і то в Чернівцях, бо гренадири стояли в сім місті. Шкода, що про сей цілий рік побуту уже 20-літнього Федьковича в Чернівцях ми не маємо ніяких певних відомостей. Знаємо лише, що за сей рік він дослужив ся степеня фельдвєбля (18. мая 1855, коли не мав ще повних 21 років житя), значить за нецілих три роки служби, як на його обста-

¹⁾ Повісті, вид. Драгоманова, III—IV.

²⁾ Порів. тут на стор. 16.

³⁾ Geschichte, 559—566.

вини, він досить скоро авансував і перевищив своїх старших товаришів, як „панів капралів“: Крука, Лагадина, Українця, Кримера, Ципрису, що по імені названі в оповіданню „Штефан Славич“. Сим дав він доказ, що справував ся у війську дуже добре.

Як фельдвებель, що у війську розпоряджав уже сам вояками, він очевидно був уже дозрілим мущиною — і нам цікаво було би довідати ся, як він у Чернівцях жив зі своїм батьком, котрий також тут служив. По тій ненависти, яку чув поет потім до свого батька, можна би здогадувати ся, що причини до неї „збирав“ він уже скорше і то передовсім тогди, коли сам міг контролювати жите батька і матери. Мати, жінка уже 50 і кількалітня, господарила в Путилові і тільки доїжджала десь колись до Черновець, подивити ся, як живе єї значно молодший чоловік у столиці, а то певно і до сина у війську. Може бути, що у той час склали ся такі події, що відвернули ще більше сина від батька, але, коли нема ніяких певних вісток про ті часи, то нема й потреби вдавати ся в здогади, тим більше, що Федьковичеві й не треба було вже більше причин, щоб ненавидіти батька.

Важнійше було би знати хоч дещо про те, що Федькович у ті часи читав, з ким знав ся, щоби зміркувати, якими дорогами ішов розвій його таланту, але й про се годі щось певне сказати. В Чернівцях, правда, міг він роздобути книжки до читання лекше, як у Семигороді, але само собою се місто було тоді занадто скромною „столицею“, щоб могло було мати якийсь більший вплив на него. Не було тут університету, лише духовний семинар; із середних шкіл лише одна гімназія і низша реальна школа на всю Буковину; а загальне жите було таке старосьвітське, що люди вдоволяли ся присиланими з далека часописями, а самі у себе, у столиці Буковини, не чули потреби мати якусь свою часопись. У гімна-

зиї, правда, було кілька інтелігентних професорів, між ними Ернст Рудольф Найбавер, котрий як раз 1855. року видав свої досить гарні „Lieder aus der Bukowina“, але не маємо ніяких доказів на те, що Федькович уже тоді знав ся з Найбавером та іншими. Одно, що міг Федькович винести із тодішніх Черновець, се був німецький дух, який майже всевладно опанував всю інтелігенцію.

В літі 1855. р. Федькович був уже разом зі своїм полком знову у Семигороді і прожив тут тепер майже чотири роки. В історії 41-ого полку, котрий пробував тут до січня 1859. р., не зазначено нічого для нас цікавого, крім ріжних змін квартир і великих маневрів (1857. р.) коло Фогарашу і Германштадту. Федькович не жив на однім місці, тільки змінював постій разом зі своєю компанією. Як йому у той час поводило ся, що він робив, про се також багато вісток не маємо. Стілько всего знаємо, що сказав д. Каспшицкий.

Як раз про сі роки 1855—1859. оповідав Каспшицкий, що Федькович з товаришами-кадетами не жив, у них не бував, до розмови і забави з ними не був охочий, а ті його й не шукали, бо Федькович, хоч був добрим чоловіком, але не знав товариських форм, „fein war er nicht“, а до того був занадто поважним, замкненим і маломовним з ними. Про те, що бував колись у Молдові, товаришам ніколи і не згадував. Було щось дивачного у його поступках, так як і у його тата — говорив Каспшицкий. Однак уже й тоді він складав німецькі, принагідні вірші то на честь властителя полку, то свого полковника, на іменини або на памятку якоїсь битви і т. п. Каспшицкий нагадував собі, що сі вірші автографовано і вони були загально знані в полку.

Як Федькович нерадо приставав з рівними собі, так знову — оповідав Каспшицкий — він любив товариство „менших“, чи то шарж чи й „простих“ вояків. Скликував їх до себе, гостив, частував горівкою, — вояки оповідали йому всяку

всячину, співали, а він се списував собі. Так пізнавав свій нарід. У таким товаристві нераз можна було його застати дома у неділю: всі вигідно порозбирані, а він між ними. Се були ті „щасливі хвилі“, що їх Федькович пізнійше так радо згадував, се була та Федьковичева школа, з якої він виніс любов до свого народа, хоч сам по всім правилам свого часу був знімченим, як на кандидата на офіцира пристало. Адже перші його вірші були не иньші, тільки німецькі...

Може і се товаришуванє з „мужиками“ шкодило Федьковичеви в дальшій авансі, а може і справди черга на него не приходила, — досить, що в літі 1858. р. ми уже бачимо, як він нетерпеливить ся¹⁾. Про ті часи можемо вже дечого дізнати ся з трох листів (капітана Аппеля, Федьковичевого батька і швагра о. Теодоровича²⁾), які затримали ся і до сегодня.

Чотири роки ждав Федькович на дальший аванс. Хоч, як сказано у письмі міністерства, мав „дуже добру кондуїту“, офіциром його не робили. Товариші, що пізнійше від него вступили до війська, ставали офіцирами, а він все ще лишав ся фельдвებлем. Журило се його подвійно, бо не заспокоювало його амбіції і не давало більших доходів, а 35 кр. денної плати³⁾ було очевидно за мало для чоловіка, що, як кадет, повинен був жити з офіцирами і бавити ся разом з ними. Батько його каже, що помагав йому, посилаючи йому додаток (Zulage) до плати, але що сам мав лише 500 зр. річно, то яка то й могла бути його

¹⁾ У гороскопі Федьковича, де подані зрештою правдиві і самі важні події з життя поета, хоч роки не певні, записано під р. 1858: „Sturz von der Stiege“ — упадок із сходів. Не маємо нігде жадної иньшої вісти про се, однак, здаєть ся, поет мусів тяжко потовкти ся, коли сю подію аж у гороскоп поставив. Може у звязи з тим був і його намір покинути військо.

²⁾ Mat. стор. 3—7.

³⁾ Geschichte, 581.

запомога? Товариське жите, як звичайно у війську, вимагало, щоб кандидат на офіціра своїми доходами і житєм порівняв ся з офіцірами, тимчасом Федькович мав за мало гроший, щоби жити відповідно до такого погляду на товариське жите. Се очевидно було також причиною до того, що він у товариство офіцірів мало заходив, а радше жив собі у приязни з простими вояками. Другої причини здогадував ся цілком вірно батько, що знав добре вдачу свого сина. Він писав до властителя полку: „Я довідав ся, що мій син тішить ся найліпшими кондуїтами (себ то дуже добре записаний у війську). Поминають його при авансі мабуть лише через те, що у него нема охоти до товариського жита (*Mangel an Gusto zur Geselligkeit*), а нема її мабуть тому, що його вже кілька разів поминули при авансі — він через те нераз так гриз ся, що аж лежав хорий у шпиталю. Ся недостача відпаде сама собою, коли його відносини поправлять ся і його честилубність заспокоїть ся“.

Однак отся неохота до товариського жита (розуміє ся з офіцірами та кадетами), мала ще й иньшу причину, про яку батько не згадував, а може й не добачував її: се були початки його мужицького світогляду, недовіре до всяких „панів“, вічно чужих для тих вояків, над котрими старшували. Ті вояки пригорнули зразу Федьковича до свого простого, нехитрого, щирого серця ще тоді, як він сам був рівний з ними і з недовірем та з жалем відносив ся до батька та всякої висшої старшини. А тут, щоби порівняти ся з офіцірами, треба було не лише гроший, але ще й їх, так сказати-б, байдужности до долі вояків, по народности їм звичайно чужих, а на се не міг Федькович здобути ся.

Лише тим способом можна вияснити знеохоту Федьковича до війська, про яку читаємо в його листі до капітана (пізнійше генерала) Осипа Аппеля з 26. липня 1858. Несподівано для сего

капітана, Федькович написав йому, що не має надії зробити кар'єру при війську і хоче старати ся о посаду писаря або управителя вязниці (керкер-майстра). До сего й просив помочи і протекції капітана. Той відповів йому, щоб не тратив надії, а вже ті посади, про які Федькович думав, уважав зовсім невідповідними для него. „Я не вірю в те, — писав він, — щоб ви на такій посаді були коли вдоволені“. Радив добре розважити діло, заким на него рішить ся — і тільки в крайнім випадку обіцяв протегувати його на такі посади. Федькович надумав ся і сим разом ще стерпів.

Прийшов рік 1859-ий. Полк 41-ий дістав наказ перенести ся до Відня. В січні вибрав ся пішки до Темешвару, а звідси вже залізницею заїхав у перших днях лютого до Відня і замешкав у касарні „Штіфт“ при улиці Маріягільф. У Відни стояв полк до 5. цвітня¹⁾. Тут очевидно був і наш поет, все ще не офіцер, тільки фельдвелель. Батько знав сю його журбу, а як йому залежало на тім, щоб він став офіцером, видко із його листу до властителя 41-ого полку, барона Фрідріха Кельнера. Просив його, щоби з уваги на літа служби Осипа, на його здатність до служби і офіцерської шаржі, на його дуже добрі кондуїти і гарний зверхній вигляд зробив його офіцером. Притім і він, батько, що посивів у державній службі, бажав би собі²⁾, в 50. день своїх уродин, які мав обходити в жовтні 1859. р., мати сю потіху, що його син має вже своє становище.

На бруліоні сего листу дописано олівцем, рукою самого батька :

Der Inhaber hat gelacht
Und den Joseph zum Offizier gemacht,

¹⁾ Geschichte, 585 - 586.

²⁾ Бруліон сего листу задержав ся між паперами Ад. Гординського. Мат. 4. — Крім того предложив він військовим властям і свій шляхотський диплом, як видко з того, що відпис його казав потвердити 1858. р. 31. серпня в тім уряді, в котрім сам служив. — Пор. Матер., стор. 339.

але вірити сему, щоби старий Федькович своїм листом се осягнув, ледви чи можна. (Майор Каспшицкий не вірив сему). Се похід в Італію і війна були причиною, що Федькович став офіцером; потрібно було офіцирів, отже й його зробили. Полк вибрав ся залізницею з Відня до Трієсту дня 5. цвітня 1859, а вже 11. цвітня (в дорозі до Трієсту) став Федькович підпоручником 2-ої кляси. По кількох тижнях, дня 25. мая, уже підчас війни, Федькович став підпоручником 1-ої кляси, отже авансував з нагоди війни зовсім скоро.

З того часу затримав ся лист о. М. Теодоровича, пароха з Джеміни (він був швагром Федьковича¹⁾). Із сего листу видно, що Федькович повідомив його про свій аванс і своє здоров'я. Він дуже довго не давав про себе вістки, так що мати журила ся, що з ним діє ся, і старала ся затримати путилівське господарство для него; не продавала його, хоч лучали ся купці; — тепер же, по авансі Федьковича, певно буде тішити ся і його щастем і його здоров'ям. Про батька нема ані згадки в листі...

Так отже підчас війни в Італії Федькович був уже офіцером. В ночі з 23. на 24. цвітня переїхав 41. полк кораблями з Трієсту до Венеції; 24. цвітня був і Федькович у сім дивнім місті. Дня 25. і 26. цвітня відїхав полк далі залізницею до Бреши²⁾ (Brescia). Разом з иньшими відділами війська сей полк становив самостійну резерву, котра мала дбати про спокій у власнім краю (Льомбардії), забезпечувати головну армію в плечах против можливих бунтів у краю або й нападу ворога з заду і уважати на залізниці і телеграфи. Ся задача вимагала безнастанних, скорих походів з одного місця в друге (fliegender Corps) і безнастанної готовости до маршу.

¹⁾ Мат. 6.

²⁾ Geschichte, 586.

При сій резерві був і Федькович. Після зовсім певної вістки з міністерства війни він не брав участі у жадній битві¹⁾, бо із 41-ого полку тільки частину (один баталіон) приділено до оперуючої армії. Федькович разом зі своїм полком відбував лише великі марші²⁾ по різних місцевостях поміж Медіоляном, Комо і Брешою, та пильнував потім залізниці з Бреші до Бергамо і Тревіліо³⁾. Спека і дощі страшно докучили тоді воякам.

На однім з таких маршів, в таборі під Касано⁴⁾ в долині Маргораббія, в околиці збунтованій Гарібальдім, написав Федькович свою першу руську поезію п. з. Нічліг (се було мабуть 31. мая 1859.). Дише з неї неспокій вояка, що ось завтра може померти, і резигнація:

Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниць ймут світити⁵⁾.

Коли Французи переступили границі Льомбардії, австрійські війська почали цофати ся, отже і резерва також. Підчас битви під Маджентою (4. червня) цілий 41. полк стояв коло Варезе і Монци⁶⁾ і зовсім не брав участі у битві. Чули там громи пушок зпід Мадженти, але через три дні не мали певної вістки, як випала битва. Коли-ж стало відомо, що битва зле скінчила ся для Австрії, почав ся дуже тяжкий відворот війск у сторону Верони. Спека і дощі, голод, тяжкі марші, з котрих один тривав 30 годин, дуже знеслили військо. При тім відвороті на високорівни Кастенедольо дня 14. червня мала частина 41. полку стрічу з

¹⁾ Мат. стор. 352.

²⁾ Geschichte 591 і дальші.

³⁾ Geschichte. 596.

⁴⁾ Geschichte, 613.

⁵⁾ В „Писаннях“ Федьковича, т. I, 3 сказано, що ся поезія написана „літом 1858(?)“ — се очевидно помилка.

⁶⁾ Geschichte 617—618.

повстанцями Гарібальді-ого, що випала корисно для Австрійців, хоч із 41. полку згинуло притім 12 вояків, а 26 ранено¹⁾. Тут ранено тяжко Каспшицкого; Федьковича у сій стрічі не було.

Дня 20. червня 41. полк був уже у Вероні, призначений на залогу для сеї кріпости. Звідси чув лише далекий гомін пушок у нещасливій битві під Сольферіном (24. червня), що забрала стілько жертв (убитих 94 офіцирів і 2198 вояків, а ранених 500 офіцирів і 10.307 вояків). Отже Федьковича і під Сольферіном не було.

Дня 28. червня ціла австрійська армія зібрала ся коло Верони; 3. липня підійшли сюди і Французи; заносило ся на нову битву — тимчасом 12. липня 1859. прийшло до згоди і мира у Вілляфранка і війна скінчила ся. Льомбардию (без міст Пескієри і Мантуї) відступила Австрія Франції, а Франція віддала її Сардинії; решта австрійських земель в Італії (з містами Тоскана, Парма і Модена) лишили ся покищо при Австрії²⁾.

Нещасливий кінець війни мав такі наслідки, що від 22. липня 1859. на кілька літ здержано дальший аванс офіцирів, а що їх було за багато, то дозволено їм брати відпустки на шість або і 12 місяців за половиною плати³⁾.

Дня 29. липня виїхав 41. полк з Верони на Відень до Пешту, куди приїхав 8. серпня. Головна частина полку стояла тут до жовтня 1859, 4. і 5. баталіон вернули ся до Черновець, а з ними прийшов сюди і Федькович.

Він і сам пише у своїй автобіографії⁴⁾, що в літі 1859. р. (очевидно, не скорше, як у серпни) був у Чернівцях. Похід в Італію, порохи і жара

1) Geschichte 625 – 632.

2) Geschichte, 639.

3) Geschichte, 640.

4) Повісті, вид. Драгоманова, IV. і VI.

дуже зашкодили йому на очі, що в него були слабі ще з дитинства, і в Чернівцях він мусів передовсім лічити ся.

Приїхавши до Черновець, він замешкав у готелю під Чорним Орлом. Довідав ся про се батько і післав поліціянта до готелю з приказом,



Осип Федькович.

(Фотографія з 1859. або 1860. р.)

перенести синові річи до него. Так і стало ся, але без відомости Осипа. Коли-ж Осип про се довідав ся, післав жовніра з головної варті (Hauptrwache) до дому батька, відобрати річи. Було се, очевидно, з його боку зовсім не делікатно, але свідчило, в яким настрою до батька вернув ся Осип з війни.

Опісля просив батько безнастанно свого Юзя, щоби прийшов на обід і він раз справди прийшов — та тільки на те, щоби знову зробити батькови прикрість. Прийшовши, привитав ся холодно, відопняв шаблю, повісив на шарагах — і оба засіли до обіду. Юзьо не відзивав ся ані словом. Тоді батько почав нарікати: „Przedstaw sobie, kochany Józiu, że ty jesteś ojcem, a ja twoim synem; przychodzę do ciebie i ani słowem do ciebie się nie odzywam“. — Старий Гординський, як бачимо, говорив зовсім розумно, — щож зробив Юзьо? Встав, припняв шаблю, взяв шапку тай вийшов з хати...

Так гнівав ся Федькович на батька за те, що віддав його до війська та й за те, що з мамою зле обходив ся. „Нехай йому Бог простить за кривду мамину“, говорив нераз Федькович до Василя Волянського, котрий і розповів нам сї дві сцени з життя Федьковича по повороті з війни¹⁾.

Розуміє ся, що після того батько з сином не сходили ся і жили собі окремо в Чернівцях. А прецінь сей батько був також нещасливий, хочби тому, що рідний син так його зневажав! Не терпіли себе обидва, очевидно, тому, що оба були такі подібні до себе і оба мали в собі з роду якісь душевні прикмети, за котрі й відповідати не могли. Про батька знаємо ми за мало, щоб — так сказати — подати цілий діагноз його душі; деякі прикмети його ми пізнали, але сего за мало, щоби повести паралелю між ним, а сином; про сина знаємо більше, знаємо стілько, що його ненависть до батька мусимо рішучо покласти на карб його нервовости, його недуги. Що він сю нервовість міг унаслідити саме по батькови — у тім і вся трагедія сих нещасливих людей, батька і сина.

Одного і другого знав у той час коло 1860. р. Антін Кобилянський і описав їх. Сим описом

¹⁾ Чи можна Ф-а, 43 і 44.

хотів він, правда, доказати, що проф. Колесса зі своєю Коссованщиною помилився, але він подав притім і характеристику обох, яку варта пізнати. „Хто знав — каже він — старого Гординського, хто го видів, хто з ним говорив, бував або був у него хотьби лиш раз один, — так як я, або і інші, — тому ані через ум не могла перейти гадка, не могла ані навинути ся жадна инша мисль, лиш одна: „Що то за вірний образ свого вітця є тот Йосиф Гординський, тот „Федькович!“ То „викапаний“ отец! Ба навіть, лебой (либонь) чи не буває то дуже, а дуже зрідка, аби так дуже були до себе подібні отец із сином!

Таже то — якби так один із них не був старший і будовов тіла ширший і чорнобривий, а тот знов молодший не був більше блондин, то був би чоловік в немалій колізії, сказати, котрий з них Йосиф, а котрий его отец? Гей тот жартовна приспівка каже: „Микито, чи ти то? — Не я то, — мій тато!“ — Весела річ!

Але подібність — можна би сказати: рівність образу обоїх особистостей іде так далеко, що навіть голос мали майже той самий, тай тоті самі уста — любіжно (пристрасно) розширені і повні, видатні, — тот сам взрок, тоті очи, тот сам вираз мелянхолійний, — лише що у Йосифа дивили ся тоті очи більше гей би крузь мраку, на світ ся проборюючи¹⁾, — а у вітця мали они більше практичного змислу в собі — були більше земско огністі. А очей тих повічки также лиш мало відружнювали ся від себе. У обох були трохи набресклі, лише що у сина (Йосифа) береги повічків більше бляді (бліді), анемічні були, а у вітця більше червоні, гей би від нічного диму, від куреня при картах або і при вині для забитя „червака...“

У обох же: у сина і вітця був один вираз, що аж в очи впадав, а то був той: образ не-

¹⁾ Федькович був дуже близорукий.

звичайне видатний болю умислового, а то так, що у сина перемагала фантастичність, ясність чувства etc., що также відбивало ся і на цілій фізіономії і у всіх мінах і рухах, — а у старого то була більше сконцентрована смута, ховаюча ся перед сьвітом, але переважно зраджує жаль ізза сина — ізза того, що син его Йосиф так якось гей би по чужому заходив ся із вітцем, не зносив ся із ним так, не сходив ся так, як би то вітцеви було мило. Віразно ж бо він і виявив міні річ тоту, той отец бідний, а то навіть майже сими словами — той біль свій ізза річи осеї. Тай стиснув же він плечима, бідацтво, і зітхнув крадки майже, гей би закривав якусь журу тяжку, якусь і єму самому навіть невіяснену причину нещастя¹⁾“.

Кобилянський приписував „умисловий біль“ Осипа його мелянхолії, але ся мелянхолія була тільки одним з об'явів його надрушеної чимсь душі — кажу: чимсь, бо годі певно знати, що се було. Ми бачили, що він уже в Молдові, хоч який зрештою був інтелігентний і чесний, вирікав ся батька, — і на основі того обяву можемо здогадувати ся, що він мав се з роду, по батькови, котрий також терпів від „умислового болю“ і також ще хлопцем покинув батька. Було справди якесь фатум в житю і батька і сина, неясне їм обом...

Так, приїхавши до Черновець, жив Осип з далека від батька. Чи видав ся з матерю, на те в нас нема доказів. На всякий випадок не було се так, як він написав у своїй першій автобіографії, що як пішов (1848. р.) у „наддунайські“ краї, то вже „не чув більше о домі“ до 1861. р. І чув і знав він, що „дома“ діяло ся, тільки не хотів сказати...

¹⁾ Материяли, стор. 355—357.

IV.

Федькович у Чернівцях 1859—1861. р.

*Федькович у Чернівцях від літа 1859. до лютого 1861. р. — Його нові знайомі: Е. Найбавер, А. Кобилянський і К. Горбаль; короткі життєписи їх і характеристика. — Спомини Горбала про життя в Чернівцях коло 1860. р., про Л. Лукашевича, про Кобилянського і його знайомість з Федьковичем і про сходини у пані Марошані. — Що Федькович читав. — Федькович і Емілія Марошані. — Федькович і Семен Нарівняк. — Брошури А. Кобилянського: *Slovo na slovo* і *Holos na holos*.*

Від літа 1859. р. пробував Федькович у Чернівцях, де стояла і частина його полку. Настав для него час, дуже важний для його літературної діяльності, час, коли він під впливом інтелігентного товариства, у яке попав, почув у собі свідомість свого таланту, а то й національну. Не довго він сим разом жив у Чернівцях; як рахувати від серпня 1859. до лютого 1861. р., то не більше як 17 місяців, і се ще з перервою, але й сего часу вистало, щоб із него виробив ся свідомий Українець і щоби дозрів його талант. За весь той час свого побуту в Чернівцях жив Федькович дуже солідно, з офіцерами поза службою не сходив ся, а перед жіноцтвом був дуже соромливий¹⁾.

¹⁾ Се оповідав мені о. Гр. Кантемір 1901. р.

У сїм короткім часї припадок звів до купи кількох таких на скрізь самостійних, не пересічних людей, як Ернст Найбавер, Антін Кобилянський, Кость Горбаль і Федькович. Усі вони (крім Горбала), як ціле жите їх засвідчило, були фантасти й ідеалісти, яких мало, без практичного зміслу для щоденного житя, котрого ніколи не вміли довести до ладу; усі вони з материяльного боку все були у клопотах, один більше, другий менше; усі ціле жите шукали тих ідеалів, що їм за молоду присьвічували, і не найшовши їх, зневірювали ся на час, щоби потім знову жити для своїх мрій. Федькович з них може ще найменше міг мати претенсії до сьвіта і він справди мало й мав, тому що в жите вложив, так сказати-б, найменше капіталу, науки і підготовлення, але за те він пізнійше, не маючи кріпких основ під собою, і найскорше з них звихнув ся.

У своїй автобіографії Федькович пише про тодішній свій побут у Чернівцях зовсім не багато, але й те, що він сказав, мусимо взяти на початок опису сего часу. „Вернувши уже офіцером в літі 1859. року з Італії до Черновець, пізнавем ся з любим німецьким черновецьким поетом, професором Найбавером, котрого так високо ціню, як самого півця Всеволода Тура¹⁾); тóму-м прочитав мої німецькі думи, котрі-м ще в Молдаві писав, а той ревний німецький поет так мене дуже полюбив, що я не лиш вступ в його високочесний дім отримав, але він мені навіть раз казав, що я в ліриці з кождим німецьким поетом міряти ся можу... Но не мав я ще доси случаю тії поезії обявити, бо не маю до того гроший; але скоро німецька часопись на Буковині ожие, то

¹⁾ Був се, коли не незаслужений комплімент для Б. Дідицького, то доказ, що Федькович тоді ще не добре розумів ся на вартости такої „літератури“, яку писав Дідицький. Мабуть лише з чемности написав він таке, бо-ж се було призначене для збірки його поезій, яку видавав Дідицький.

редактор Найбавер мене вже наперед до уділь-
ствования запросив, і при тій okazji буду міг не
лиш мої німецькі думи в сьвіт пустити, але і ні-
мецький народ з чудеснов наріднорусков поезиев
ознакомити, до чого мене Найбавер, читаючи
деякі мої німецькі переклади з руских народних
дум, як найдужше заохочує, бо він ся в солодкій
воні нашої поезії налюбовати не може“.

Стілько всего сказав 1861. р. сам Федькович
про свою знайомість з Найбавером, а пізнійше
він сих звісток не доповнив.

Федькович, Найбавер, Кобилянський і Гор-
баль жили тоді в однім місті, отже не потребу-
вали писати до себе — і так їх листів з того часу
нема. Найбавер у своїх споминах, про котрі далі
згадаю, не каже про Федьковича нічого, проф.
Стоцкому обіщованих споминів про Ф-а не при-
слав, а всі свої листи попалив — і так помер. Від
А. Кобилянського годі було щось докладнійше
дідзирати ся, хоч я особисто відвідав його у Львові.
Один К. Горбаль лишив деякі спомини, невеликі
також, але все таки інтересні. Иньше приходило
ся роздобувати ще у живих людей, а що й сего
не вийшло багато — не диво, се-ж уже пів сотні
літ, минуло з того часу...

Треба нам очевидно насамперед пізнати,
о скілько можна, сих людей, що мали такий рі-
шучий вплив на нашого поета. Між ними на пер-
шій місци мусимо покласти професора черновець-
кої гімназії, Ернста Рудольфа Найбавера, німець-
кого поета й голосного імпровізатора, чоловіка
бувалого і з широкою осьвітою. У творах Федь-
ковича ми находимо сліди Найбаверового впливу
(найбільше в поглядах на походжене Гуцулів);
однак більший вплив Найбавера був особистий;
він заохочував його писати, цінив його таланти,
друкував потім його німецькі вірші (1862. у своїй
газеті) і відносив ся завсїгда дуже прихильно до
него. Федькович, як ми читали, сам хвалив ся,

що Найбавер „дуже його полюбив“, і зі свого боку назвав його також „любим“.

Що наш поет пізнав ся з Найбавером, коли не скорше, то певно вже 1859. р. по повороті з війни, про се свідчить картка Найбавера:



Ернст Рудольф Найбавер.

„Herr Lieutenant von Fedkowicz wird für Donnerstag den 10. November 1859, abends 7 Uhr, zu einer kleinen Privat-Feier des ersten 100-jährigen Jubiläums von Schillers Geburt höflichst eingeladen von Prof. E. R. Neubauer“. Цікаво, що Чернівці

у той час не могли ще спромогти ся на публичне сьвяткованє Шілерового ювілею і що Найбавер відчував потребу помянути німецького поета хоч домашнім сьвятом. Як се сьвято випало і в кого воно відбуло ся, не відомо, — мабуть у домі самого Найбавера; все-ж таки Федькович мав нагоду чути і бачити не пусу забаву, а якусь більше ідейну.

А про те, що Найбавер і Федькович справди жили вже тоді у приязни, сьвідчить посьвята, написана Найбавером на його збірці *Lieder aus der Bukowina*: „Dem innig geliebten Freunde Oberl. Fedkowicz von Hordinski zur freundlichen Erinnerung an seinen treuen E. R. Neubauer. — Czernowitz 26. Juni 1860“.

Так сі два приятелі знали ся вже 1859. р. і сею знайомостию нам треба починати оповіданє про побут Федьковича в рр. 1859—1861. в Чернівцях. Хто був Найбавер? Його ученик, а потім учитель і приятель, що разом з ним служив, Кароль Вольф, тепер директор І-ої гімназії в Чернівцях, подає таку його характеристику¹⁾:

¹⁾ Пор. Ernst Rudolf Neubauer. Von Professor Karl Wolf. Друковано в Чернівцях у „Deutscher Kalender für die Bukowina, 1906“, стор 105—109. — Подаю тут коротку житєпись Найбавера, зладжену на основі згаданої статі К. Вольфа у німецькїм календарі на р. 1906. і автобіографічних записок самого Найбавера, друкованих у Czernowitzer Allgemeine Zeitung 1908. в маю, чч. 1295—1300 п. з. „Biographische Momente aus dem Leben E. R. Neubauers. Von ihm selbst geschrieben“.

Ернст Рудольф Найбавер уродив ся 1828. р. в Ігльві. Там скінчив гімназию; потім учив ся в Празі і у Відні. Ще студентом видав 1847. збірку віршів п. з. „Schilf und Weide“. В р. 1848. належав до студентського легіону і був навіть адютантом команданта Месенгавзера, котрого потім, коли війско здобуло Відень, застрілили як бунтівника. Найбавер лише припадком уйшов подібній карі. Перед облогою Відня він за відпусткою поїхав до Ігльви, відвідати родину, і та не пустила його до збунтованого Відня.

У Відні видавав він 1848. р. кілька місяців свою газету „Der freie Wiener“ і належав також до інших ре-

„Поміж многими високоталановитими мужами, що за австрійського володіння прийшли з німецького заходу на Буковину, щоби тут ширити німецького духа і німецьку освіту, був шкільний радник Ернст Рудольф Найбавер одним з найвизначніших.

Природа наділила сего мужа незвичайним поетичним талантом. Сей талант виявив він не лише у численних поезіях, дуже старанно оброблених, гарних формою і повних змісту (з них лише частину оголошено); він мав ще й дар, дуже рідкий у Німців, що міг говорити віршами так само плавно, або й ще плавніше і красше, як невязаною мовою (прозою). Притім сі його вірші, сказані відразу, мали і розумний зміст, гладку,

дакий. В р. 1849. видав нову збірку вішів п. з. „Oesterreichische Gedichte“. Коли-ж абсолютизм почав знову брати верх, Найбавер покинув журналістику і поїхав до Черновець, де 1850. р. став суплентом при гімназії. Тут найшов собі скоро приятелів та прихильників. На Буковині чув ся зовсім щасливим; він сам казав, що се його справдишня батьківщина. В р. 1855. видав він у Чернівцях „Lieder aus der Bukowina“, що виявили його поетичний талант у повнім розвою. В р. 1857. вийшла „Die illustrierte Bukowina“, яку він видав разом з черновецьким малярем Кнаппом. Кнапп нарисовав образи, а Найбавер подав до того текст. (Звідси Федькович узяв тему до своїх поем: Юрій Гінда і Шипітські береги).

Від р. 1862. до 1869. редагував Найбавер урядову газету „Bukowina“, що потім змінила назву на „Czernowitzer Zeitung“. Найбавер мав і свою друкарню. Але і часопись і друкарня принесли йому тільки втрати. До того люди, яким він вірив, ошукали його і обікрали (1866), він попав у великі довги і кілька років сплачував їх, хоч сам жив у біді. Все попродав: свій дім і друкарню, ще й зі своєї плати докладав. Газету переняв також инший редактор. Ще у своїй друкарні надрукував він свої „Erzählungen aus der Bukowina“ 1868. р. В р. 1870. написав студію: „Über die Teilnahme normännischer Fürsten an den Kreuzzügen“.

В р. 1872. став Найбавер директором гімназії в Радівцях. І на сім становиску найшов він ще час для письменської діяльності, тоді надрукував свої наукові праці: „Grundzüge zur Geschichte vom Serethland“ 1873, „Ueber das Gudrunlied“ 1876, „Ueber Tristan und Isolde“ 1876, „Anakreons

красну форму — і через те поетичну силу та вплив. Найчастіше казав Найбавер притомним давати йому тему, яку мав поетично обробити, — і всі самі переконували ся, що він віршував без приготування. Мало того, він казав нераз подавати собі і кінцеві рими, яких мав ужити при обробленю поставленої теми, і сі трудности перемагав, як іграшку. При своїх імпровізаціях уживав незвичайно зручно навіть античних строф і тяжких італіянських форм сонета, станци і терчини. А то й акростиhi (себ то вірші, у котрих початкові букви рядків дають якесь імя) складав у хвилині дуже легко.

Oden“ 1876. „Konstantin Brankowan“ 1877, „Ueber Basedow“. Крім сих наукових праць видав 1876. поему „Nogaia oder die Steppenschlacht“, а 1882. свою головну філософичну поему „Die Ideonen“. де в поетичній формі подав свій погляд на світ і людей.

Більше знаним був Найбавер як імпровізатор. Ще професором виступав він з імпровізаціями по німецьких містах західної Австрії; коли-ж 1882. пішов у пенсію, то в зимі 1883-4 об'їхав усі більші міста Австрії і Німеччини і своїми імпровізаціями здобув собі великий розголос. Часописи дуже величали його тоді за сей незвичайний талант, хоч гроший він тим способом не заробив.

Як учитель відзначав ся широкими відомствами і дуже цікавим викладом. З учениками поводив ся людяно та поважно; всі дуже його любили. Як директор не легко давав собі раду з адміністрацією та канцелярською роботою, котрої не любив; за те його педагогічний провід був гідний всякої похвали.

Сам собою Найбавер був красавець, гарний з лица, з темносиніми очима, з буйним, чорним волосем. Уже 60 років мав, а все ще приманював жінок до себе. А Найбавер був дуже до жінок прихильний; його жите — каже К. Вольф — було далеко багатше на любовці, ніж годило ся жонатому чоловікови. Жінку мав, хоч розумну, але значно старшу від себе (оженив ся 1854. р.) — і се мабуть була одна з причин, що любив ся в інших. Помер в два місяці по смерті своєї жінки, 5. мая 1890 в Радівцях. Перед смертю попалив усі свої листи, бо не мав уже коли поділити їх на такі, що їх можна лишити, і такі, що світ про них не повинен знати (се були численні любовні листи). Таким способом загинули і листи Федьковича та пам'ятки по нім.

Такий дар імпровізації трапляє ся у романських народів частійше, у Німців мало коли. Бо німецька мова, хоч як гарно надає ся до висказу і найглибших думок і найвисших почувань, таки зовсім трудна до імпровізованя. Знати її зовсім докладно і уживати з легкостію — се вже знак високої духової осьвіти. А повне знанє і цілком легке уживанє мови — се перше і найважнійше услівє для імпровізатора, хоч і не одинокє. Імпровізатор мусить ще крім того скоро похопити думку і передумати її, мусить мати смак, дотеп, притомність духа і поетичний полет — а се такі прикмети, що їх лиш мало у кого можна найти разом. А у Найбавера вони були, і тому то кождий, хто лиш мав щастє, чути його імпровізації, не міг надивувати ся великому талантови сего чоловіка і відчував притім, яке се боже чудо наша красна (німецька) матірна мова. Нею і самотний поет, що помалу творить, і мислитель списують свої твори; нею й імпровізатор складає скоро, як чародій, свої блискучі, барвисті видумки, що, на жаль, дуже скоро і розлітають ся, як баньки з мила. Коли-б Найбавер був жив і працював не в малій Буковині, лише в якімсь великім німецькім осередку культури, то був би мав щастє, стягнути на себе увагу великих сего сьвіта, жите його пройшло би щасливійше та яснійше і його імя стало би славнійше. Та не все дали боги одному чоловікови: щастя не мав Найбавер ніколи, він не мав практичного змислу до житя і не розумів ся на інтересах“.

Такий був Найбавер, Німець.

Неменше інтересні були і сі Українці, що з ними познакомив ся Федькович у Чернівцях і переняв ся їх думками: Антін Кобилянський і Кость Горбаль. Із записок А. Кобилянського довідуємо ся, що Федькович познайомив ся з ним і з Горбалем тільки під конєць 1860. р. Коб-ий зійшов ся перший раз з Федьковичем 22. падолиста 1860. у Марошанки і тоді намовляв його

писати по українськи, другий раз 24. падолиста, потім 9., 16., 18., 23. і 25. грудня. Дня 26. грудня виїхав Федькович на Станіславів до Пешту за якимись військовими орудками і вернув ся аж по місяци. Дня 7. лютого 1861. Кобилянський і Горбаль бачили ся з ним знову. Дня 11. лютого 1861. радив Федькович Коб-ому свій лист до Дідицького (Slovo na slovo) надрукувати. Коб-ий послушав і вже в лютім складала ся його перша брошура; Ф-ич був ще в Чернівцях. Ще 26. лютого були Горбаль і Коб-ий у Федьковича — і тоді читав він їм частину свого німецького твору: „Abenteuer aus meiner Korporalszeit“. Небавом потім — мабуть у перших днях марта — він пішов з війском у Семигород.

Як бачимо з того, Ф-ич не більше, як кільканацять разів зійшов ся з Кобилянським і Горбаль, або лише з одним з них. Проте і ся коротка знайомість з ними дуже заважила в його життю та думках.

Кобилянський ще на шкільній лавці був дуже вільнодумний; був рішучим противником тої мертвої мови, що тоді зачала ся витворювати, і горячим прихильником народної мови. К. Горбаль, котрий знав Кобилянського у Чернівцях, каже про нього у своїх споминах¹⁾, „що мало було людей між галицькими Русинами, котрі би так вчасно і так незалежно зрозуміли народну руську ідею, як А. Кобилянський і, хоть про него світ забув, то він з того взгляду мусить його високо цінити, що він сам від себе, без нічийого впливу або приміру відразу, неначе інстинктом пізнав, що Русинам треба народною мовою писати і на народі оперти ся — і що ніколи не зміняв пересвідчення і не служив чужим богам... Взагалі був А. Кобилянський ідеаліст, а навіть фантаст, а притім зимний діялектик: писав слабії вірші і вельми їх перецінював, поезії

¹⁾ „Зоря“ 1892, 333.

других одначе умів добре оцінити. Мав немалий дар слова і був досить оборотний. Мимо того був він у своїм життю в високім степені непрактичний; він усе підготовлював ся до життя і на тім йому зійшло жите¹⁾“.

Докладнійшу характеристику А. Коб-ого можна зложити з його власних мемуарів. В його записках про роки 1860. і 1861. читаємо все в суміш: і найбільші пустяки і важні події. Він записував трохи не всяку булку і яблуко, що з'їв, і поруч з тим вісти н. пр. про знаомство з Федьковичем, характеристику єпископа Гакмана і т. п.,

¹⁾ Антін Кобилянський родив ся 29. січня 1837. в селі Перерослі під Надвірною у східній Галичині, де його батько був дяком. Низші і середні школи кінчив у Станіславові, від 1857. до 1858. учив ся на теології у Львові, потім до 1861. р. на теології в Чернівцях, де прийняв православну віру. В тім часі пізнав ся з Федьковичем.

Скінчивши теологію 1861. р., Кобилянський не хотів бути православним священиком, лише подорожував кількома наворотами по Німеччині та по інших краях. В Німеччині був спершу проповідником „вільної релігійної громади“, що її заложив Рунге 1948. р.

В газеті *Bukowina* з 31. січня 1866. ч. 11. (цю газету видавав Найбавер) читаємо про Кобилянського, що він „перебув кілька літ на німецьких університетах, нарешті виступав актором на польській і німецькій сцені (також у Чернівцях) — і всюди, де був, звертав на себе увагу своєю дивною вдачею як вегетаріянець, зрештою своїм талантом і космополітичними поглядами доказував, що він чоловік бистроумний. Недавно у Липску дістав він місце проповідника старокатолицької громади (т. зв. німецьких католиків). Його проповіді дуже подобають ся: багато людей ходить їх слухати“.

Потім виїхав Кобилянський до Америки проповідувати і там перебув якийсь час. Притім завсїгди радо займав ся медициною, особливо т. зв. природним ліченем. Так прожив він десять років.

Других десять років або учив по школах або сам учив ся до професорського іспиту. Від 1872. до 1874. р. був учителем при висшій реальній школі у Львові: сю службу мусів покинути через те, що не признавав ся до жадної релігії ((*warum?* — *aus Religion!* — як казав німецький поет), хоч се не перешкаджало йому видати саме тоді свій переклад євангелія Луки кирилицею і чеською право-

не розбираючи, що важне, а що пусте. Із сих записок видно виразно, що вже тоді був се справди фантаст, фанатичний вегетаріянець, ворог горячих напоїв і тютюну, гігієніст, що жив не то скромно, але бідно, тілом дужий і здоровий, сьпівак з гарним голосом, добрий проповідник, притім дуже певний себе і навіть зарозумілий на свою красу і довге, русяве волосє, на свою оригінальність і свої відомости. Любив, коли його величали реформатором і пророком, подібним з лица до Христа, і записував собі пильно, чим кому вподобав ся: чи то

писю). Від 1874. до 1877. р. учив ся в університеті у Відні, потім учительовав рік в реальній школі в Більску, а другий рік при такій же школі в Новім Ічині на Мораві. В р. 1880. зложив іспит у Відні з мов: української, польської, німецької, румунської і французької. Крім сих мов він знав ще й чеську мову та розумів англійську й італіянську.

Потім покинув і учительованє і від 1882. до 1888. р. вчив ся медицини у Празі, у Відні і в Кракогі. В р. 1889. став доктором медицини у Празі, здавши іспит з відзначенєм — мав уже 53-тий рік життя! Як лікар він був завжди прихильником природного лічення, але поводило ся йому матеріально зле і тому зміняв часто місця побуту.

Крім лікарювання займав ся також винаходами і мав патенти на т. зв. фізіократичну камеру (прилад з поля медицини) і димолов чи димовлад (прилад до повного спалювання вугля і диму, Rauchverzehrungs-Apparat), однак і сї винаходи не принесли йому зиску та не виратували з біди. Два роки перед смертю переніс ся з Відня до Львова і тут помер 8. лютого 1910.

Кобилянський мав шестеро дітей, котрі так поназивав: синів: Гелїос, Зорин, Лютвор і Айзіос; доньки: Прозора і Салюта..

Дня 22. грудня 1909. відвідав я його у Львові, щоби дізнати ся дещо про него і про Федьковича, однак старий не памятав уже багато. Я сконтролював лише його власну жителісь, подану у „Русській Правді“ 1889 чч. 11 і 12 (звідси взяв я деякі відомости про нього, дістав його фотографію з 1862. р., котру тут подаю, та провірив, о скільки можна було, деякі вісти про Федьковича. Уже по смерти його, мав я нагоду у д-ра Гелїоса Кобилянського в Чернівцях бачити кількадесять зошитів мемуарів його пок. батька, писаних протягом майже цілого життя, і в записках з років 1860. і 1861. найшов вістки про Федьковича, з котрих тут користаю.

була краса його чи довге волосе чи талант, за котрий поважав його навіть єпископ. Самі записки його свідчать як не можна красше, що в талановитій голові А. Кобилянського вже за молододу назбирало ся всякого краму — і корисного і пустого — і се лежало у ній без ладу, як зерно і полова, не відділене одно від другого. Тут і релігійна боротьба (кінчаючи православну теологію 1861. р., він уже не вірив у те, з чого робив іспити), тут і охота реформувати жите, віра у своє



Антін Кобилянський.
(Фотографія з 17. З. 1862. р.)

велике післанництво і пророцтво, — і тут же велике незнане щоденного житя і потреб його та дитяча наївність у ріжних справах.

К. Горбаль¹⁾ був чоловік инакший: він мав більше безпосередного теплого чутя, був усе

¹⁾ Кость Горбаль родив ся у Тисьмениці 1836. р. Вчив ся приватно і дуже бідував. Року 1858. переніс ся на Буковину і тут заробляв на жите лекціями по селах та здавав іспити до поодиноких клас гімназії. Іспит зрілости зложив у Чернівцях 1861. р.; мав тоді вже 25 літ. Підчас

свіжий, живий, веселий і дивився досить тверезо на світ. Умів багато пісень народних, знав добре народну мову, знав також досить добре і старославянську. Любив дуже книжки і скуповував їх собі, хочь се його немало коштувало. Між його книжками знаходилися: „Вѣнокъ“ Івана Головацького, „Зоря яко альбомъ“ Дідицького, (котру саме тоді передплачував, але не подобалася вона ані йому ані Кобилянському), збірники пісень народних Жеґоти Павлі і Вацлава з Олеська і інші. Крім того читав він з польських часописий *Dziennik literacki*, а з руських „Вѣстникъ“, видаваний у Відні Василем Вислобоцьким-Зборівським, однак у „Вѣстнику“ мало що було цікавого і розумного; з *Dziennik-a literacko*-го хіснував троха більше. Коли прочитав у нім бібліографічну оцінку поезій Шевченка, гадав, що вони мусять уже бути у Львові; тому записав собі з книгарні Вільда Шевченкового Кобзаря, а при сій нагоді Кулішеву Хату, Максимовичеві Пісні народні, Маркевичеву Історию Руси, Венгліньського Поезії і інші. Вільд прислав йому усе крім найважнішого, се є Кобзаря; але з піснями Шевченка міг уже був познакомити ся з „Хати¹⁾“.

Олександр Барвінський, котрий знав добре К. Горбалья від осені 1865. р. і жив з ним у при-

побуту у Чернівцях познакомив ся з Федьковичем. Від осені 1861. учив ся далі у Львові і належав до кружка „Вечерничників“. Університет скінчив 1864. р.; знов дуже бідував. В році 1865. видавав літер. наук. часопись *Нива* (вийшло всего 20 чисел); 1867. р. видавав політичну часопись *Русь* (двічі в тиждень; вийшло лише 75 чисел).

В осені 1868. став Горбаль гімназьяльним учителем в Тернополі; від 1877. учителював у Стрию, в січні 1891. перейшов до гімназії в Перемишли і тут помер в січні 1903. р. [Пор. його некрольог у „Руслані“ 1904, ч. 232. Тут у числах 232—241. подані також спомини К. Горбалья з молодих літ, але вони не доведені до часів знакомости з Федьковичем. В дальших числах (243—262) надруковані деякі літературні праці Горбалья].

¹⁾ „Зоря“ 1892, 333.

язни аж до його смерті, писав про него так: „Се була щира душа, що горячо любила свій нарід. На становищі учителя (учив головню української мови і літератури) мав великий вплив на молодіж, умів заохотити її до читаня і розбудити до самостійного думаня, хоч наука його не була систематична. Тай сам безнастанно працював над собою, щоби доповнити своє знанє, якого трудно було тоді набратись з викладів Головацького. Мав він незвичайний дар помічуваня і пізнаваня людей, їх вдачі і характеру, а визначав ся також природним гумором і чутливістю, що проявляло ся в його цікавих оповіданях в кружках знакомих і приятелів. Коли-б так можна було нераз стенографувати все те, що Горбаль розказував часто до пізної ночі, вийшла б була з того не одна вельми цікава повість¹⁾“.

З такими то інтелігентними людьми зійшов ся і заприятнив ся Федькович у Чернівцях. Нам потрібно було пізнати їх близше, бо всі вони мали на Федьковича великий вплив, хто тільки підчас побуту в Чернівцях, а хто й пізнійше, як Горбаль та Найбавер.

Про те, як вони всі пізнали ся, і дещо прожите в Чернівцях коло 1860. р. оповідав Кость Горбаль²⁾ — і ми повинні дати тут його слова, бо се оповідає сьвідок тих часів.

Кость Горбаль був 1858,9 домашнім учителем в одного буковинського сьвященника. Приготовивши ся до іспиту із шестої гімназияльної кляси, він приїхав 1859. р. до Черновець, щоби зложити іспит. У Чернівцях почав вивідувати ся у тамошніх школярів-ровесників про шкільні відносини, про професорів і про інші такі речі,

¹⁾ Руслан, 1904, ч. 232.

²⁾ „Знакомство О. Федьковича з А. Кобилянським і К. Горбалем. Записки після оповідань К. Горбала“ — зладив Володимир Левіцький (Василь Лукич), редактор „Зорі“ (рік 1892, стор. 332—333). По сих записках надруковано в „Зорі“ вісім листів Федьковича до Горбала.

котрі йому могли придатись до іспиту. Тим чином познакомив ся з кількома учениками-Русинами. Зробивши іспит, вписав ся К. Горбаль як приватист до семої кляси і знов поїхав на село учити чужі діти. З села приїзджав часами до Черновець, де видав ся зі своїми знакомими товаришами.

У Горбалья почуте руськості було уже розвинене, — ще з Галичини його виніс — то-ж звернув зараз пильну увагу на стан руськості в Чернівцях. Відразу впало йому в очи, що тамошні ученики Русини говорили між собою то по польськи то по німецьки, а руського слова та духа й чути не було; вони уміли вправді сьак-так по руськи, та фальшивий встид, привичка, вихованє, чуже окруженє віддрулювали їх від рідної мови.

Кость Горбаль зачав їх вговорювати, що вони повинні говорити по руськи і якомсь трохи рущиною заінтересуватись. Вони йому відповідали: „Ет, знаєш ти що, ми до того не звикли, ту таке оточенє, такі обставини; але є ту оден такий самий, як ти, загонистий, що згідно з тобою думає, але стоїть осібняком. Добре би було, щоби ся з ним познакомив“.

Тим рідким чоловіком, з котрим Горбаль невдовзі заприязнив ся, був Льонгін Лукашевич. Він пробував тоді в Чернівцях, яко приватний ученик VI. гімн. кляси і учив одного з семої кляси: добре йому за того платили. Був се хлопець добрий, здібний і мислячий: особливо занимала його дуже географія і історія, умів також греку і латину, а і в математиці та фізиці орієнтував ся. Знав він уже тоді досить добре етнографію Славян після Народопису Шафарика (в перекладі польським), мав до географії земель славянських усілякі мапи і карти і мав який-такий погляд на історію руську, що в тодішніх часах була річ надзвичайно рідка. Знав уже він і Шевченка — длучайно побачив раз на ляді одної черновецької книгарні — Гергарда липське виданє: „Neue Ge-

dichte von Puschkin und Schefftschenko“ — і зараз купив собі.

Приїзджаючи часто до Черновець, бачив ся Горбаль нераз з Лукашевичем: вони балакали з собою на різні теми, найбільше-ж про руські справи. Від него почув Горбаль перший раз імя Шевченка, але з поезіями його не міг познайомитись, бо Лукашевичеви на той час липське виданє Шевченка десь було поділось. Лукашевич деклямував йому деякі Тарасові твори і з того вже вносив Горбаль про великі поетичні спосібности Шевченка. Слова: „За горами гори, хмарами повиті, засіяні горем, кровію політі“ зробили на нїм вельми сильне вражіє. Одначе про особу і жите великого Кобзаря не знав тоді Лукашевич ще нічогосінько.

„Раз, тямлю — оповідав К. Горбаль — проходжували ся ми одною з відлюдних улиць Черновець і балакали про руські річі: він щось знав, я щось докинув і так піддержували ми розмову і підживляли наші чувства.

Вкінци зійшла бесіда на Федьковича. — От знаєш, каже Лукашевич, жие тутки в Чернівцях один офіцер, високого росту, русявий, у цвікері, Русин-Гуцул родом, пише несогірші вірші німецькі і зве ся Федькович. — При сих словах показав він мені німецьку баляду Федьковича, надруковану в Чернівцях на малім піваркуші і присьвячену панночці Марошані. Оба ми прочитали вкупі сю баляду і обом нам вона припала дуже до вподоби. Я знав уже тоді німецьких поетів-клясиків, то-ж міг я її бодай в части добре оцінити. І я і Лукашевич призналисьмо немалий талант поетичний Федьковичеви і обом нам була шкода, що він не пише руських поезій, але німецькі“.

Незадовго потім показав Лукашевич Горбалеви Федьковича на улиці.

Ще таки того самого року (1859) відїхав був Лукашевич до Тернополя і Горбаль його вже більше в Чернівцях не бачив, аж у Львові. —

А усе тото — казав Горбаль — стало ся 1859. р., з початком котрого Федькович, зіставши офіціром, замешкав у Чернівцях¹⁾“.

Нам уже відомо, що Федькович замешкав у Чернівцях тільки „від літа“ 1859. р. отже й говорити про Федьковича та читати його баляду могли Лукашевич і Горбаль тільки в осени 1859. р. Однак із сих споминів Горбалья не виходить, що Федькович знав ся з Лукашевичем. Вони, правда, пізнійше переписували ся, хоч і не часто, але Горбаль далі виразно каже, що А. Кобилянському першому пощастило ся пізнати Федьковича.

Особисто познакомив ся К. Горбаль з Федьковичем, коли був в осьмій клясі (себ то в р. шк. 1860/61).

А було се так: Коли К. Горбаль, здавши екзамен з семої кляси, вписав ся знов яко приватист до осьмої, то вже не їхав на село, а лишив ся в Чернівцях, аби міг тим лекше приготовитись до матури. Удержував ся з лекцій і мешкав вкупі в одній хаті з Антоном Кобилянським. Се був його колишній шкільний товариш з пятої кляси (ще зі Станіславова), але що К. Горбаль кілька літ стратив на лекциях, то-ж був доперва в осьмій клясі, коли тимчасом А. Кобилянський був уже на третім році богословія. Для якихсь причин не прийняли його до семінаря, то-ж жив він на екстерні. Оба вони, мешкаючи вкупі, жили з собою в приятні і спомагали ся, як могли. К. Горбаль привіз був з вакацій 100 злр. (значну на той час суму), котру заробив приватними лекциями на селі, то-ж з початку оба жили за Горбалеві гроші, а коли вони розминулись, ділив ся з ним Кобилянський своєю працею, (бо дістав був тоді дуже добру лекцію).

Так вони у той час, Горбаль і Кобилянський, хоть не однакові успособленем, однак зближені

¹⁾ „Зоря“ 1892, стор. 332.

житем і ідеєю, жили в купі у великій приязни під одним дахом.

Кобилянському першому пощастило ся пізнати особисто Федьковича.

Бо жила у той час в Чернівцях одна богата вдова по купці Румуні, сама Німкinya родом, і мала дуже гарну доньку-чорнобривку, уже дорослу панночку¹⁾. Була се дівчина, вихована в душі польсько-німецьким, говорила обома язиками добре і складно, була очитана і трохи науково осьвічена.

Тота вдова, по мужу Марошані, і тота гарна донька — був се той „поважаний дім“ черновецький, в котрий впровадив був Федьковича проф. Ернст Рудольф (не Роберт, як казав К. Горбаль) Найбавер, чоловік вельми поважаний і осьвічений, „Schöngeist“, навіть поет... — Офіцер Федькович і проф. Найбавер бували нераз — а навіть часто — в домі паньства Марошані, тим більше, що наш буковинський Кобзар мав був залюбити ся в панні Марошанці.

В той дім вкрутив ся також невдовзі Антін Кобилянський і бував там на вечерках, де збирало ся численнійше а веселе товариство, в котрім, розуміє ся, говорило ся виключно по німецьки. Там пізнав ся він і сходив ся нераз з Федьковичем і Найбавером і балакали часто на усякі теми, хоть розуміє ся, руської справи зовсім не тикано, бо лише оден Кобилянський міг би був тоді щось на той темат говорити. Помимо знайомости з Федьковичем не старав ся Кобилянський спершу зблизити ся до нього, а учинив то доперва за намовою Горбалья, котрий йому радив, щоби він близше познакомив ся з Федьковичем і щоб заохочував його писати руські вірші.

¹⁾ Се не була вдова по купці Румуні, тільки по губерніяльнім секретарі зі Львова, Осипови Марошані. Написано се в метриці його доньки Емілії, а ся метрика є у п. Меляні Гергель в Чернівцях. Я сам її читав. — Инакше трудно би було вияснити польсько-німецьке виховане його доньки Емілії.

Одного вечера вибирав ся Кобилянський до п. Марошанї. Горбаль йому дуже наказував, аби не забув на Федьковича. (Було се, як знаємо із записок Кобилянського, 22. падолиста 1860).

Вже було по одинайцятїй, коли вернув Кобилянський до дому; Горбаль ще не спав — читав книжку.

— А що, — каже Горбаль — говоривесь що з Федьковичем?

— Та, знаєш, в товаристві ялось не було як; доперва, як уже-сьмо вертали, я прилучив ся до нього тай зачав вивідувати ся, чому він не пише руських поезий. Він менї відказав, що він Русин, що того не встидає ся, що по гуцульськи добре уміє, але руської історії, літератури і взагалі про Русинів майже нічого не знає, а навіть писати по руськи не вміє, хоть кирилицю читає. А що дотичить руських поезий, то на його погляд нема для кого писати. „Але абисте си не гадали, що я си свого вже відцурав, то маєте явний доказ“, — сказав вкінци Федькович чисто по гуцульськи і, підходячи до ліхтарні, показав менї думку „Нічліг“, написану в таборі під Касано. Мова у тій думці чиста, народня, гуцульська, а писана правописию чеською. —

Сам Федькович каже про сю свою розмову з Кобилянським таке у своїй першій автобіографії:

„Знайомість з Найбавером дала менї вступ не в єден чесний дім в Чернівцях. При такій оказії обізнав я ся і з п. Кобилянським, котрий, чувши мої деклямації німецькі, на мене все налягав, чому я по руськи не пишу, будши з роду Русином? Я єму на тоє: „Хотя я по руськи не пишу, то преці я славянську, а особливо русько-народну поезию дуже високо ціню, а аби ви знали, що я і по руськи вже щось написав, то дивїть ся озде в мій дневник з походу тогорічного, шо я якоїсь буйної години, в таборі під Касано, і на одну руську думочку ся зважив“. І показав єм єму мою думку „Нічліг“.

„Сеся думочка, запевно без усього поетичного вартунку, єсть моя перша руська поезія, котра але ся п. Кобилянському (котрий у мене з-часта бував і котрому я не одну народну пісню співати мусів) так сподобала, шо він мене конче просив, аби єму з-пару думок до єго „Слова на слово“ написати, шо я также і зробив, і котрі думки Вам знані є; при сій okazji перевів я і німецький гимн народний на просто-руське, а додавше до нього ще з-пару співанок, мною утворених, казавем то усе друковати і межи мої руські молодці-вояки роздати, котрим я тільки щасливих годин мого житя винен є“.

Як бачимо, оповіданє Горбалья згідне з оповіданєм Федьковича та ще деякими подробицями і докладнійше. А. Горбаль таке ще оповідав про сї часи:

Від того часу жив Кобилянський з Федьковичем у великій приязни і бував нераз у нього. Розмовляючи згадував часто К-ий Федьковичеви про Горбалья, то-ж Федькович рад був з ним познакомити ся. Щоб догодити бажаню Ф-ча, вибрав ся Кобилянський з Горбалем до него в гостину, але його не застали дома.

Другий раз повело ся їм ліпше. Коли отворили двері, представив ся їх очам такий вид: комната невеличка, убого уладжена, осьвітлена промінем заходячого сонця, котре вдирало ся через вікно; під вікном сидів слуга-жовнір на подорожнім куферку і курил люльку, а обіч нього на кріслі при столі сидів Федькович і сьпівав якусь пісню руську баритоном, приграваяючи на цитрі. [Обох їх, Кобилянського і Горбалья, дуже здивувала тота „поуфалість“ офіцера з жовніром].

Федькович привитав своїх гостей щиро, а ще щирійше приймав їх. Просив їх сідати і честував їх тютюном з пушки, котра представляла голову Турка в завою. Тоді зачали говорити про пісні народні; Федькович, котрий перед хвилею що-йно

співав якусь народну пісню, не міг нахвалити ся народних пісень: він справди ентузіязмував ся ними.

Показував їм опісля деякі свої поезійки, котрих тоді було ще не багато¹⁾, а між іншими переложений на руський язык: гимн народний. Про Шевченка не знав Федькович нічогосько. Горбаль перший сказав йому про нього і виголосив звісний засьпів: „Думи мої, думи“. Поезія вельми подобала ся Федьковичеви. Тоді просив Федькович Горбалья, чи би йому не міг яких книжок позичати і той позичав йому опісля усе, що мав. Характеристичним є се, що „Альбом“ Дідицького не припав був зовсім Федьковичеви до вподоби.

По сій першій стрічі був ще Горбаль у Федьковича щось два чи три рази; відтак розлучила їх доля на довший час: Федькович в зимі 1861. року пішов разом зі своїм дівізіоном на Ардаль до Семиграду²⁾, а Горбаль пішов до Львова на університет. Між ними розпочала ся сердечна переписка...

Спомини Горбалья відносять ся, як бачимо, саме до того часу, як Федькович жив у Чернівцях по повороті з війни. Щож нам кажуть сї спомини про самого Федьковича?

Для нас передовсім цікаве те, що замітили Кобилянський і Горбаль у него: перше, що він дуже любив народні пісні, друге, що він уже починав складати поезії по українськи від 1859. р., хоч не мав їх ще багато. Був се очевидно наслідок його розмов з А. Кобилянським, хоч першу поезію написав без його впливу („Нічліг“).

Від своїх нових знайомих, сьвідомих Українців, він позичав книжки, то значить від Горбалья міг дістати в руки і читати збірники пісень Вацлава з Олеська, Жеготи Павлі і Максимовича, „Вінок“

¹⁾ Дня 25. грудня 1860. дав Ф-ич Кобилянському свою поезію: „Під Маджентов“. (Із записок Коб-ого).

²⁾ Ардаль, Ардял, по малярськи Erdely, а Семигород, — то все одно.

— Івана Головацького — а се були самі такі книжки, що або зміцнювали його уподобане до народних пісень, або — як книжки Маркевича і Куліша — розвивали його національну свідомість.

Такий був початок діяльності Федьковича на ниві рідної літератури.

Крім того і сам Федькович згадує свої німецькі поезії, що їх деклямував в домі Марошанки, — значить, се не була у нього новина, він справди писав німецькі поезії ще перед тим. За сі поезії цінив його високо Найбавер і просив о літературну поміч для часописи „Вukowina“, яку загадував видавати.

Крім сих знакомих, що мали вплив на розвій думок у Федьковича, на зріст його таланту і національної свідомости, Федькович в pp. 1859—1861. перебув ще одну новину у своїй душі: він залюбив ся у панні Емілії Марошані. Сам Федькович тільки згадав у своїй автобіографії той „чесний дім“, у котрий його запровадив Найбавер. Очевидно, годі було йому прилюдно признавати ся, що в тім „чеснім домі“ він не тільки слухав розмов гостей та імпровізацій Найбавера і не лише деклямував свої німецькі вірші, але й зітхав у своїй душі за ідеалом, який отсе приняв подобу панночки Емілії, котра й справди, як описують свідки, була гарна і грала та співала дуже гарно.

Уже Лукашевич показував Горбалеві 1859. р., значить: небавом по приїзді Федьковича до Черновець, друковану німецьку баяду на честь Емілії Марошані¹⁾, на основі котрої оба Галичани признали Федьковичеві значний поетичний талант. Видко, що знакомість Федьковича з Марошанкою

¹⁾ Роздобути сю баяду я не міг у нікого; очевидно Федькович надрукував небогато примірників.

й почала ся уже 1859. р. Була се любов, здасть ся, не без взаїмности, але безнадійна о стілько, що офіцир не міг женити ся без кавції, а ні сам Федькович ні панна Емілія такої великої суми не мали. (Мабуть чи не 30.000 зр. кавції вимагали



Емілія Марошанї.

(Фотографія мб. ще з перед 1860. р.)

тоді від офіцира). Була отже перешкода, яка і поета і панночку могла настроювати дуже сентиментально і безнадійно. Обоє були, так сказати-б, невинні своїй долі і обоє могли тільки зітхати, чому такі нещасливі.

Є ще свідок з тих часів, що з-близька бачив і знав закоханих — і від нього я довідався дещо більше про сю пригоду поетового серця, яка його — разом з іншими пригодами — на ціле жите настроїла сумовито: він мало коли описував щасливу любов; за те повно у його творах нещасливих пригод з причини горячої любови. Іменно д. Омелян Фоляковський оповідав мені про знайомість Федьковича з Марошанкою таке¹⁾:

В домі матери Фоляковського мешкала вдова по уряднику, Марошані. Вона мала братів при війську (якийсь Марошані служив при тім самім 41-ім полку, що й Федькович) і доньку Емілію. У неї сходилися від часу до часу гості на чай: військові і цивільні, між іншими Найбавер і Федькович. А у Фоляковської мешкав тоді й Антін Кобилянський і він, як сусід пані Марошані, запізнався з нею та з її гістьми, Найбавером і Федьковичем. Дім Марошанки був німецько-польський, не дуже заможний, але гостинний. Емілія була й сама дуже мила панна і грала на фортепяні та співала дуже гарно. Найбавер і Федькович деклямували на сих сходинах свої й чужі вірші. А. Кобилянський бавив також нераз товариство та дивував своєю пропагандою вегетаріанізму і своєю оригінальністю — він носив дуже довге волосє, — інші причиняли ся також до оживлення сих чайних вечерів — і так складалися „сходини“, котрі особливо заважили в життю Федьковича, бо він, як з усього видно, залюбив ся в Емілії. Фоляковський запевнював, що в його родині говорило ся вже й про заручини Федько-

¹⁾ Се записав я від него 15. вересня 1909; разом дістав я від него фотографію Емілії Марошанки, котру тут подаю, і фотографію Федьковича у групі офіцерів. Сам Ом. Фоляковський родив ся 1843. р., отже мав 18 до 19 років тоді, як діяли ся описувані ним події. Його дім стоїть і досі за протестантською церквою в Чернівцях при т. зв. Stern-gasse. — А. Кобилянський і п. Мелянія Гергель посьвідчили мені, що фотографія Емілії автентична.

веча з Емілією, тільки ніщо з того не могло вийти, бо вона не мала потрібної для офіцера кавчії.

У той час, як Федькович відійшов з полком до Семигороду, Марошані випроварила ся з дому Фоляковського, а Емілія вийшла небавом (1863.) замуж за значно старшого від себе діди́ча з Кудричен в Румунії, Гергеля, і виїхала до Ясс. В Яссах дуже її полюбили у румунськiм товаристві, „грала першу ролю“. Але забави, сьпіву і гра підкопали єї здоровле і вона ще молодою померла (1875. р.), не лишивши жадних дітий. Прожила всего 32 або 33 роки¹⁾.

Таке оповідав д. Фоляковський.

Однак і сам Федькович лишив нам два поетичні документи про свою любов, Вони ще красше, ніж оповіданє сьвідка, показують нам, що поет таки не на жарт і не на хвилину закохав ся. Особливо його поезія, написана для Емілії на іменини (мабуть у січні 1860. р. бо в рік пізнійше Федьковича у січні не було у Чернівцях), показує нам, що се не було переминаюче уподобанє. Є се панегірик, у котрiм Емілія звеличана справди „під небеса“, бо навіть порівняна з Пречистою.

Поет хотів би стати еспанським трубадуром і піснею з країни сонця і цьвітів звеличати свою милу, бо на півночи, де все студено, де й серця зледенілі, тяжко й о пісню таку, щоби була гідна „царівни рож“, Емілії. Ся пісня мала би бути така гарна, як молоді рожі, і така лагідна, як вечірний легіт на весні. Але чей колись він заблукає у сей край — і тоді нагадає собі милу і в день єї іменин заплаче. А коли його хто спитає про причину плачу:

¹⁾ Гергель оженив ся потім вдруге; — вдова по нiм, Мелянія, живе в Чернівцях; у неї я й найшов поезию Федьковича: „An Emilie“, друк. в Мат. 561—563.

So sage ich : in meiner Heimath Gauen,
Wo so viel Schnee und kalte Herzen gibt,
Dort kenne ich die edelste der Frauen,
Die ich geehrt, die ich vielleicht — geliebt.

Поет наче боїть ся признати ся, що не „може любив“, тільки справди любив Емілію; бо усе те, що він каже про неї в панегірику в устах лише „почитателя“ було-б марним компліментом. Тимчасом він, як на приятеля, каже далеко більше: Емілія чиста, як ангел; найчеснійша з жінок; найкрасша рожа півночи; хто її раз побачить, боготворить її, любить її, молить ся за неї; сам чорт, побачивши її, молив би ся за неї побожно Богу. Не диво, що й Федькович молить ся за неї і благає Пречисту взяти невинну Емілію у свою опіку, якої їй потрібно у зимнім, непривітнім, немилосернім краю; благає всякого добра для неї, щоби тільки по рожах ступала, а в гору находила потіху в таких щирих молитвах до Матери Божої, як отсе й Федьковичева молитва.

Саме спокійне поважанє для дівчини не добирає собі мабуть ніколи таких слів і такого високого тону, як Федькович дібрав їх для своєї величальної пісні. Очевидно кохав Емілію — про те нема що сумнівати ся.

Лишила ся ще й друга Федьковичева поезія п. з. An Emilie, написана очевидно в пізну осінь 1860. р., коли вже 41-ий полк почав відділами перекочувувати ся з Черновець до Семигороду¹⁾. Федькович мав також відходити, се вже він знав. Обоїм, здаєть ся, було зовсім невесело на душі, бо ось що вписав поет дівчині в альбом, звісно, німецьким віршом, з котрого я лише гадки переповідаю: „До Емілії: Чи ти може не найкрасша зпоміж красних, чи не молода, що співаєш так тужливо, а коли заговориш слово, то зараз плачеш! Не скажеш мені, чому се? Бо я сам тебе про те не питаю і не можу ніколи спи-

¹⁾ Поезії, 716 - 717.

тати“ . — А ми додамо від себе: „і не потребую питати, бо сам знаю“. Федьковичеви дуже прикро, що вона смутить ся і плаче, і він рад би її розвеселити казочкою, а коли не розвеселити (бо в се він очевидно сам не вірить), то хоч зайняти на хвилину.

І яку то він казочку оповідає їй? Про рожу і стрільця (се-б то про Емілію і Федьковича). Полював собі стрілець у зеленім лісі і побачив там дуже гарну рожу. Вона його також побачила і стала нарікати: „Хиба я не найкрасша? не найкрасша на долах і горах? І я маю так сама цвисти і зівянути? Ніхто не хоче мене на серцю носити?“ — Стрілець паде на-вколішки перед рожею, рожа вже хилить ся до него, його груди аж підносять ся від огню кохання, він уже хоче притиснути її до серця! до грудий! — коли тут доля відзиває ся: „Не зірвеш ти ніколи сеї рожі!“ Золота труба кличе, стрілець мусить відходити“.

Тепер ми вже розуміємо сю поезию і дещо з неї можемо зміркувати: се не лише сам стрілець хотів притиснути рожу до свого серця, — вона також хилила ся до него, годила ся на те, щоб її зірвати („die Rose nickt dem schönen Jäger wieder“), та от клята доля: поход у Семигород! І написавши сю казочку Емілії в альбом, поет питає ся троха лукаво, троха з жалем, бо се-ж і його доля: „Скажи-ж мені, моя найкрасша, як тобі подобала ся моя маленька казочка?“ Замість слів, ждав поет очевидно на сльози, хоч ніби-то хотів її розважити своєю казочкою... Eine alte Geschichte, мовляв Гайне.

Затрубіли на „золотій трубі“ у поход, прийшов час розлуки. Було се з початком марта 1861. року. Гордий „Гуцул“ не пішов попрощати ся з Емілією, бояв ся мабуть, щоб не розплакав ся. Товаришці Емілії, гувернантці Антонії Урускій, написав якийсь вірш на відходнім — який, не знаємо. Але ще не відійшов з Черновець. Емілія післала йому листок, запечатаний квіткою, як годить ся,

і написала: „Хоч Ви, пане поручнику, ані слівцем не попросили ся зі мною, то я таки даю Вам доказ моєї правдивої приязни. А сей дубовий листок, записаний особою, котрій Ви посвятили свою нинішню поезию, нехай Вам буде таліzmanом у всіх пригодах житя! А тепер будьте здорові і великий Бог нехай Вас має у своїй сьвятій опіці. Е“.

Дає листом доказ „правдивої приязни“, а гувернантка Уруска виписує на сухім дубовім листку по французьки (як же би инакше? — на те вона й гувернантка!): „Є иньше жите: надія на справедливість, страх перед злом, — шануймо могили!“ Се на таліzman...

І ще одну карточку дістав Ф-ич у Чернівцях від Емілії, саме перед відходом (27. лютого); — ми зрозуміємо її красше, коли нагадаємо собі Ф-ів панегірик на іменини Емілії; — вона писала: „Коли часом у далеких сторонах усьміхне ся до Вас небо полудня, зверніть свої очи раз на холодну північ і нагадайте собі хоч на хвилину мене, що Вам була і на віки буду правдивою приятелькою. Емілія Марошані“¹. Тут і букетик штучних квіток з написом: Erinnerung, — а може сей букетик був при иньшій листі єї — все одно. По такій „любій“ карточці відходити від милої на чужину гірко хоч кому, а не то вражливому поетови¹).

Федькович відійшов. Може по листі Емілії прийшов попросити ся, а може й ні. Мабуть не солодко було йому...

Вже у Семигороді дістав лист від матери Емілії. Федькович його не затримав, але карточки від Емілії, вложеної у лист матери, не викинув. А вона писала: „В листі матери не лишило ся ані малого місця для мене, а я доконче хочу Вам, високоповажаний пане і чесний приятелю, власноручно написати і переслати моє найсердечнійше і справди

¹) Мат 7—9.

приятельське поздоровлене та з глибини мого серця подякувати Вам за ласкаву пам'ять і прихильність. Будьте певні, поважаний Пане, що нам дуже жалко, що Вас тут нема, бо свідомість, що правдивий приятель не далеко, о що тепер так трудно, була справди дуже мила. Так я поручаю ся й на далі Вашій ласкавій пам'яті і остаю ся з найбільшим поважанєм і приязню — Емілія М“.

Се так звичайно буває: де з любови не може бути хісна, там говорить ся про вічну приязнь, котра до кількох тижнів щезає... Федькович ціле жите переховував і сі карточки від Емілії і букетик і „талісман“ у виді дубового листка. Богато иньших листів та памяток запропастив, а се затримав... Дороге воно було йому — і ми, що знаємо з иньших жерел, як Федькович саме під весну 1861. занедужав на мелянхолію (про се ще буде мова далі), можемо здогадувати ся не без основи, що між иньшими причинами ся розлука з Емілією також не мало причинила ся до його недуги.

Між карточками Емілії лежав ще і віршик Федьковича. Поет причіпив галузку моху шпилькою до картки, а коло того написав:

Wo diess Blümchen ich gefunden,
Liess die Ruhe ich zurück,
Und die neu erwachten Wunden
Klagen blutend dem Geschick:
Szeklerland,
Wo ich meinen Himmel fand,
Den sie mir so schnell entrissen, —
Hab' ich dich denn finden müssen?!!

Bözöd, 26/3. 1861.

Bözöd се місцевість у Семигороді — там сей оклик болю написаний. Що він значить? Здасть ся, отся галузка моху (diess Blümchen) ще з Черновець — тут він найшов її і тут лишив свій спокій. А тепер ся галузка нагадала йому його

гірку долю і він кличе: „Краю Секлерів, а чи тож я тебе мусів найти, мусів аж сюди зайти?! Тут мені отворило ся небо (мабуть по листах Емілії) і се небо мені забрали!“ Се вже написав поет сам собі і лишив між своїми паперами, мов на доказ, як тужив він з причини своєї безнадійної любови.

Є й українська поезія Федьковичева також з 1861. р. (була надрукована у виданю Дідицького) п. з. До неї¹⁾). Ся поезія відносить ся цілком певно до Емілії і нагадує нам почасти вступ до „казочки“ про рожу і стрільця в альбомі Емілії.

„Ти плачеш, моя душко? чей же не на мене?
Вшак знаєш, красавице, що любá не воля.
Як я не винен тому, так і твоя доля
Невинна, що у міні серце ти студене.“

„І чо-ж ти мня не любиш, ти козацкий сине?
Ци може моя гадка также не соколя,
Або не красший край тут може, як Подоля,
Шо твоє думне серце коло мого стине?“

„Утри ся, моя рибко, далі сніг загине,
Ледви потоки пустя, небо стане сине,
А ти мене забудеш, підливавши квіти“.

„А ти підеш до дому другої глядіти? —
Гляди си, а як найдеш, як ся ймеш вінчати,
Прийди собі бервінку на мій гріб нарвати“.

Сеї поезії Емілія мабуть в руках не мала, проте се писане „до неї“. Залюблений поет придумує різні ситуації: вона може його забути уже до весни, а може вона не забуде, тільки він і вона з туги помруть? Проте обоє своїй долі невинні, як сказано на початку. Красше й не любити ся...

Тимчасом коло вірної приятельки, Емілії, вже снував ся иньший милий, навіть наречений, Пр. — се записав А. Кобилянський — і стара Марошанка журила ся, що сей наречений „микитив“.

¹⁾ Поезії, 39.

А й сам Кобилянський „мав ся“ до Емілії, тільки його віра у своє посланництво була сильніша, ніж уподобанє в Емілії, і він виїхав з Черновець 5. липня, давши на прощанє панні букет.

А далі що? Як скінчила ся та любов поета? Скінчила ся непорозумінєм, до котрого ні Федькович ні Емілія не дали причини, лише А. Кобилянський, стара Марошанка і єї брат, адвокат Вольфельд. Кобилянський записав се у своїх мемуарах досить докладно — і ми мусимо дивувати ся його безпардонности, неменшій, як і у старої Марошанки, котра очевидно бажала видати свою доньку за чоловіка на гарнім становищи, а не за поета або реформатора з довгим волосєм.

В літі 1861. р. виїхав Кобилянський у Німеччину. Тимчасом — як пише Федькович до Кобилянського 24. вересня 1861. — „одні люде писали міні з Черновець, шо Ти на мене за тото си гніваєш, шо я на пенсію ни пішов; то дало міні право, Марошанці си поскаржити, ни знавши ї за підлу особу. Може бути, шо она мене ні за шо ни має, але тото мене ні раз ни обходить, милий брате, вшак ти знаєш, як мене моя доля зниває, і ни подивуєш си, шо я нарешті однако рад доброму як злону¹⁾.“ Щож се таке стало ся, шо Федькович нараз забалакав так безнадійно про Емілію?

Тут Кобилянський наплутав; він мав свої рахунки зі старою Марошанкою; вона була йому винна кілька золотих і не віддавала, а йому було потрібно. Крім того чогось мав він жаль до Емілії. Довідав ся також, шо брат старої Марошанки назвав Федьковича „простим Федьком“. Дещо з того подав він Федьковичеві до відомости, очевидно вже у вересни 1861. — і поет відчув се, як образу, хоч і писав, шо „то його ні раз не обходить“. Тимчасом спільні обрахунки Кобилянського з Марошанкою дійшли так далеко, шо він у

¹⁾ Мат. 20.

жовтни вилаяв і стару Марошанку і молоду, назвавши її лялькою, скелетом без серця і духа, котрому тільки любові в голові. Стара відослала Коб-ому сей лист і від себе вилаяла його по польськи: галганом, дяком, пролетарієм і Русинном... Тоді Коб-ий підмовив і Федьковича, упімнути ся за „простого Федька“. Він написав лист, післав його Коб-ому прочитати і вислав Марошанці. Вона не відповідала: „Madame Marossanyi con sa belle fille — писав він Коб-ому 10. грудня 1861. — не вважала навіть гідним заходу, відповісти мені на мій лист, котрий і Ти читав; вона певно боїть ся, щоб раз не вибухла й моя мужицька натура та не захопила її, — але Ти обіцяв мені прислати відомий лист, чому не прислав його?“¹⁾.

Нарешті Марошанка відповіла — і з сеї відповіді зміркував Ф. якусь інтригу Кобилянського, через що на якийсь час втратив віру в него. Про се писав він Горбалеві 16. марта 1862. коли вже перша збірка його поезий була відома і він уже був славним чоловіком, що знав собі ціну:

„Пишеш, що Ти банно, чиму Ти люде переіже не пізнав, от і я то само на себе баную, — але цить, най Ти уповім: Писав ми раз п. Кобилянський з Вроцлава, що Марошанка мала дес казати, що то я таки „простий собі Федько“. Добре і так, гадаю я собі, тай удиївсми до неї карту, ексми сам уже розумів, а она ми на того зараз і відповіла, а що відповіла, то будь ласкав, та прочитай сам здоровенький, а вітак скажи ми, чия правда; тут бачиш, ни инак, але обоє — брешут, або обоє правду кажут, — я про себе самого правди си лиш держу²⁾“.

Цікаво те, що Марошанка (не знати, чи мати чи Емілія) боронила ся, бо може й справди була невинна. Федькович хотів їй вірити і через те перестав вірити Кобилянському. Але захопив ся

¹⁾ Мат. 31.

²⁾ Мат. 37.

і написав небавом Горбалеви: „За Марошанку і не пригадуї ми більше, — пльотка пльотков, була тай буде, — шкода лиш, шо Ти ся о нї тільки розписав. Де я тогди лишень розум мав, коли я ся через одно нічо на одного Кобилянського міг погнівати, шо я го можи і ни варта. Але я знаю, шо він мене простит, овшем, коли Ти за мене добре слово даш, а тим часом я сими дни самий до него напишу¹⁾“.

Очевидно, відозвала ся у Федьковичу вдячність до Кобилянського: се-ж він перший вивів його на ту дорогу, шо так несподівано скоро довела його до слави... Підтримувати далі безнадійну любов, котра сяк чи так не могла скінчити ся вінчанєм, не було рачії — і так вона таким глупим непорозумінєм і закінчила ся. Панна Емілія поховала собі вірші Федьковича, шо величали її, і 1863. року вийшла, приневолена мабуть матерію, замуж за дідича, пожила коротко, але по великопанськи, доступна чести, як оповідає єї наслідниця, друга жінка Гергеля, шо навіть сам румунський король танцював з нею на балях (бо єї муж був визначним чоловіком в Румунії) — пожила, забавила ся, і померла. А віршів Федьковича таки не викинула... Так само й Федькович не викинув єї карток...

На закінченє сеї любовної історії варто ще придивити ся поезії Федьковича: „Воля не бранка: панна тай Циганка“. Поет написав її в осени 1861. р., коли вже склало ся непорозумінє між ним, а Марошанкою. Ніхто б і не погадав, шо в сій поезії можна дошукати ся також подій з житя поета, — так вона виглядає „невинно“. А проте, розчитавши ся в иньших поезиях Федьковича, ми зрозуміємо, кого він мав на думці, коли писав паралелю між панною а Циганкою.

Ще перед 1861-им роком, очевидно у Семигороді, „гет за містом на краю у кучерявій черемшині“ стояла хатина, а в хатині жили Цигани.

¹⁾ Мат. 39.

Була там і гарна дівчина, Цора, що Федьковичеви вподобала ся. „Пішло то серденько козаче до Циган в найми“, Федькович полюбив чорнооку Цору.

І як у той крутіж упав,
У ті прокляті чорні очи!...
І хочет-ця і ще ся хоче —
Хоть серце зна, що пропадає —
У ту хатиночку у гаю!...

Да щож я маю нарікать?
Хіба не вірне в'на любила?
О Боже правий, Боже милий,
Один, один я виноват,
Одного серця було мало!...
А як коханого не стало,
Тоді я догадавсь, коли
Вже пізно було! — — —
І ю втопив і сам пропав.

Таке оповідає нам сам поет у поемі „Циганка¹⁾“. Мало нам сих вісток, але більше у нікого вже не найдемо, хіба знову у самого поета. Сю дівчину, котра його вірно любила і котру він „утопив“, він згадував потім дуже радо, хоч і не без жалю, коли писав, що у могилі найде всіх, що були йому любі:

І тебе, ти, моя зоре,
Чорнявая Цоре,
Що-сь зоряла надо мною,
Як ранішня зоря
Місяцеви молодому —
Зоряла — зомліла...
Там ми, серце, звінчаємось:
Досвіта в неділю
На всеночній повинчають...
Доле моя, доле!²⁾

¹⁾ Поезії, 245.

²⁾ Поезії, 234.

Була се, як бачимо, якась горяча, молодеча, романтична любов з нещасливими наслідками; поет не міг її цілий свій вік забути — і тема про горячу любов Циганки належала також до його поетичного репертуару. А що він при найближшій нагоді, у Довбуши (трагедії), не міг інакше назвати героїни-Циганки, готової на всякі жертви, інакше, як Цорою, сего ми могли бути певні, знаючи звичай поета, що брав до своїх творів імена живих людей, своїх знайомих.

Довідавшись хоч стільки про сю першу, сильну любов поета до Циганки, ми зрозуміємо тепер, що він хотів сказати у поемі: Воля не бранка: панна тай Циганка. Поет порівнював тут Циганку Цору з панною Емілією. Одна і друга мала матір та радила ся їй, чи можна милого кохати. Але Циганка не зважала на те, чи мати годить ся чи ні, і давала собі волю, кохала милого по впадоби та тільки тужила, чому вона не „вельможна панна“, щоб могла гарно вбирати ся. Натомість панна тужила, чому вона не Циганка, щоб могла кохати, кого серце хоче, чому вона „вельможна“ панна, що не має волі. Нещаслива проживала свій вік у тузі та в думках.

Такі то були поетичні рефлексії Федьковича по любови з Цорою і Емілією.

Із побуту Федьковича в Чернівцях (1859—1861.) годить ся розповісти ще про його незвичайну приязнь із Семеном Нарівняком, селянином із Новосілки Костюкової коло Заліщик. Семен служив разом з Федьковичем при війську і був з ним в Італії 1859. р. Йому то присвятив потім поет свою поему Пугу, написану 1862. р.¹⁾, і у

¹⁾ У присьвяті (порів. Поезії, 127) хибно надруковано:

присвяті згадав про свою фотографію, яку йому Семен „видер силоміцю¹⁾“.

Оба жили собі у війську так добре, що — як поет каже —

З нас ся люди дивували,
Собі говорили,
Що ми гроші викопали,
Та ті нас здружили.
А в нас гроші — чисті душі,
Усі то маєтки...

Се лиш незначний слід і доказ на те, що ми вже чували про незвичайно прихильне відношене поета до простих жовнярів ще перед 1859. роком. Мабуть того року 1859-ого, зараз по війні, або найпізнійше 1860. р. пустили Семена з війська, при котрім він вислужив 12 літ. Небавом потім, як Семен Нарівняк вернув ся до Новосілки Костюкової, приїхав до сего села й Федькович, очевидно з Черновець. Заїхав у коршму і каже: „Дайте мені Семена Нарівняка.“ Коли Семен явив ся, вони оба поцілували ся і розмовляли по німецьки, по волоськи, по малярськи. З коршми пішли до Семенового брата, Федора. Тут Федькович каже Семенови: „Поскликуй сюда цілу фамілію! Ти казав, що маєш сестру уродливу — нехай подивлю ся, ци то є правда“. Прийшла сестра Палагна²⁾ і інші, а він каже: „Сядьте собі коло мене, нехай я надивлю ся на фамілію Семенову“. Тоді був він гостем у Семена пять днів.

Мому брату Семенові
(В Новосілці) Костюкові,

бо Федькович мав на думці Семена (Нарівняка) у селі, що називає ся Новосілка Костюкова.

¹⁾ Про сю фотографію є згадка і в завіщаню Федьковича; порів. Мат. 372.

²⁾ Ся Палагна була замужна за Повшеком і мала вже дорослого сина Івана, котрий тоді пізнав Федьковича. З його уст і записано се оповідане. (Пор. Мат. 357—360).

Другий раз приїхав він до Новосілки Костюкової в осени (1859. або 1860. р.) на весіле Семена і замешкав у Палагни Повшек¹⁾. На весілю був за батька, а Іван Повшек був за дружбу. Сей дружба оповідав, що Федькович навіз тоді на весіле всілячини в дарі для Семена. Заким до слюбу дійшло, мав ще багато заходу з тим, щоб Семен дістав дозвіл повінчати ся. Ходив сам за тим до Заліщик, телеграфував, поки нарешті видобув для свого приятеля дозвіл — і вінчане відбуло ся в ночі проти самого Пилипа.

У Івана Повшека лишило ся ще в пам'яті, що Федькович „з вуйком Семеном мали велике закоханє, так що собі не викали. Балакали собі, шо як ішли до трахтиєрні або до театру на забаву, то Федькович без Семена не пішов“. Потім, як уже Федькович сам осїв на господарстві в горах, намовляв він Нарівняка, щоби той прийшов до него та вів йому господарство, а він йому потім його подарує. Нарівняк і справди був у Путилові цілий тиждень, але гори йому не послужили, він заслаб і вернув ся у своє село, обдарований гуцульською одежею. Відтак ще писав Федькович Семенови: „Будеш жалувати, що не хочеш того маєтку приймати, бо я нежонатий, дітий не маю — і не буду женити ся“.

Що Федькович міг мати таку гадку і так писати до Нарівняка, се дуже подібне до правди; він же потім дарував свій маєток своєму наймитови Юзькови Огоновському.

Др. Антін Кобилянський оповідав мені, що Федькович 1860. р. у розмовах з ним завсїгди фантазував об тім, що покине військо та почне з ним видавати часопись п. з. Вечерниці²⁾.

¹⁾ Пор. лист С. Нарівняка в Мат. 49—51.

²⁾ Сю назву переймили потім Львовяни, тому то Ф-ич каже в листі до Горбала: „От жаль ми лиш, шом їх охрестив“, се-б то Вечерниці. — Мат. 40.

Але покинути військо зараз було йому нелегко, треба було перше оглянути ся за якимсь иньшим занятєм. Тимчасом коло нового року 1861. Б. А. Дідицький прислав А. Кобилянському запрошенє до передплати „Слова“, яке починав видавати. Кобилянський хотів відповісти Дідицькому приватним листом на се запрошенє; Федькович порадив (11. лютого 1861.) відповісти друкованим, щоб і ширша громада знала, як він думає, — і так повстала брошура „Slovo na slovo do redaktora „Slova“, зложена, так сказати-б, з теоретичних думок А. Кобилянського про мову і письмо, і з прикладів Федьковича, яка повинна бути письменна мова.

Тому, що від сеї брошури починає ся літературна діяльність Федьковича, ми мусимо їй ближше приглянути ся. Кобилянський і Федькович прочитали вже, очевидно, кілька перших чисел „Слова“ — і воно їм своєю мовою не подобало ся. Своє невдоволенє зі „Слова“ висказав Кобилянський у друкованім листі до Б. Дідицького так:

„Pidehlibjeje my toto, žeste my pryslaly zaprosyny na předplatu „Slova“. Ja neznajomyj nezaslůžyv sobi toji uvahy. Nevůžydaju takže toho Slova jak naridnoho, ale jak Vašeho. Hirko my cytaty movu pokaličenu, ale nepopravlenu staroslavjansčynov. Tysiači sliv slavjanskych, kotrym by v formi maloruski krasno prydalosie, pokryvleni formamy čůžymy, abo takymy, ščo vže z žytie vijšly. Naše staroslavjanskije: ъ (jor), ščo cilkom utratylo svij holos, mučene, mertve šče z hrobu dobuvajut, aby ho prylypyty nazad na svoje davne misce. Kyrylyciu duže šanuju, choť teper z neji bohato liter vikynuty dast sie. Hraždanku nemožu liubyty, bo ona my zdaje sie mišanycev kyrylyci i rymščyny i šče do toho znaky hejby jakojisj upertosty nelogičnoji i protyvoričnosty filologičnoji na sobi nosyt, n. p. ščo u liudyj i u brativ Slavjan (Poliakiv, Čechiv, Serbiv) zvesie ů (ov, s, uk), to v nas toto

maje sie zvaty: **y** (У, ypsilon), a ščo u druhých: **y**, to v nas toto: **u**. Podibnych protyvnostryj i v ynšych literach, n. p. polskie: **p** u nas: **r**; **n** u nas: **p** (п).

Koly tak z odnoji storony bojimo sie Poliaktiv i tym sposobom vidrubujemo sie vid nych bodaj literamy, kotri sjuvit pryjmyv, z druhoji storony vydžu cilkom ynače v movi: užyvajemo sliv poljskich, kotri siljskyj čolovik nezrozumije, užyvajemo navetj čužoji budivli zdanj, a to vse tomu, bosmo sie nenavčyly svoji movy. My skarbiv jeji neznajemo; vna dlia nas tak hejby nebula. Bidkajemo sie, šo nemaje obšyrnosti i prostoru naridna mova, a žesmo revni Rusyny, to chočemo ji pidojmyty, ale tak nezgrabno i nedokipno¹⁾, šo hubymo sie v staroslavjansčyni, moskovščyni i ynčych čužych movach, ubravšy lyš masku (lub²⁾) naridnoji movy; ale ona sama vid nas daleka. Vna velyčna sama v sobi; nezahyne farbiv krasa tomu, šo slipyj ji neznaje. Vijde vna z okoviv, kotri ji nakladajut knyžnyky, nedouky, ale vijde až tohdy, jak vstanut v narodi pivci i potrafiet zaščebetaty ridnym holosom, ale ne ošukannym teperišnych perekinčykiv, takych, ščo z malu svoho jazyka neznaly, jeho sie vstydaly, a teper raptom poetamy i pysarčukamy staly. Dobre v kalamutni vodi rybu lovyty, dobre odnookomu mežy slipymy korolem buty; poetam bohato teper dobre buty, jak sie virojily nedavnymy časamy v našim Ljvovi.

A ja Vam kažu, šo pryjde nebamom čolovik z hir huculjskych, z sveji rodyny: Toj, solovij, Vam zaspivaje tak, šo vsi naši poetčuky obernut sie v žaby. Lipianka nedoukiv knyžkovych neostojit sie, jak sie pokaže naridnoji movy palata! Odnoho spivaka naridnoho znaju, zabavjeju ucho moje jeho pisnev, ščo dušu pidojmaje i serce zahrivaje. To ne

¹⁾ Очевидно: недотепно, недотїпно.

²⁾ lub — читай: луб.

z tych poetiv, ščo tam u Vas kažuť za Huculiv spivajučy, šo „bujnyj viter z lystiom prohanial — a vsiudy tychonjko“, ani z tych, šo bohato sliv hovoriat, a nie v nych nekažuť, korotko skazavšy: to z tych, šo na poetu sie vrodyly. Koby nam lyš bilše hrošej, a pokazalybysmo Vam jazyk — naridnyj. Mij poet spivaje o Bojani, o liubvi, o bojach, o Dovbušy, a tak spivaje, šo ho z slozamy radosty čolovik sluchaty musyt. Toj piznav Ukrajinu (sam v niu chodyv) i Serbiv, piznav i ynčych Slavjan naridnoji movy sylu¹⁾. — I to ne lyš v poeziji, abo v ričech seliana blyzkych mij poeta krasno rodymym slovom vladije, ale vydyt ho zdibnym i užyvaje ho takže do umijetnostyj, kotri duže hladko prokazuje po siljskyj. Lyš by to vmity dobre toto slovo i znaty ho v cili šyryni, hlubyni i krasi jeho! Treba znaty budivliu jeho, jeho zvoroty, povedinky (frazy) i ozdoby, a tohdy ne bude sie kazaty, šo vno lyš dla sela! Naša, jak každa ynča mova, vijde i do nauk i do knyh, ale ne čerez takych, ščo jeji neznajut, ta ynču hejby na posmich ridnoji robiet i nevydiet, zaslipleni, ščo robiet...

I далі ще боронить А. К. народної мови та латинської азбуки, висьміває мову „Слова“ й інших львівських письменників, не хвалить ні кирилиці ні гражданки, котру уважає „барикадою, що відстрашує чужинців і своїх від книжників і їх письма“, каже, що в Галичині „були недавно коло р. 1848. ліпші книжки (як тепер 1861), не спомінаючи ніц о Українцех“ та заповідає, що він і його прихильники не підуть за „Словом“. А як має виглядати народна мова, на те він подає за взірці поезії Федьковича. „Прубу нашої мови даю тут в кількох кавалках“, — каже він при кінці своєї статі і додає ще таку замітку про Федько-

²⁾ Були се перехвалки, до котрих мабуť сам Федькович дав А. Кобилянському притоку, бо він в Україну не ходив, а Сербів знав хиба угорських. Др. А. Кобилянський не міг мені сего пояснити.

вича: — „на діла обширнішого розміру, на новелі, епопеї, драми і инчі в роботі мого поети не тут місце, ані час“.

Свою статтю написав А. К. в місяцю лютім 1861. — саме перед відходом Федьковича з Черновець до Семигорода — тоді ще „новелі, епопеї і драми“ Федьковича певно не вийшли із сфери бажань та мрій. Розмови з ним на літературні теми (про Бояна, любов, бої, Довбуша, як згадує А. К.) дали йому притоку до сеї заповіди новель, епопей і драм Федьковича.

У „Слові на слово“ помістив А. К. сім поезий Федьковича:

1. На день добрий! Летів-прилетів сивий голубко —

2. Дністер: Ци дружина люба, мила з краю загостила —

3. Оскресни, Бояне! Оскресни Бояне, пресьвітлий співаче —

4. Віправа в поле: Ой брате мій, ой коханий —

5. У Веронї: У Веронї, гей на брамі каменї —

6. Під Маджентов: Гей, у поли, у поли¹⁾ —

7. Співацкая доля: В місті Гумани на золоті бани —

а крім того ще Федьковичів переклад цісарського гимну із Зейдля.

Усі тоті поезії написав Федькович очевидно ще 1860. або з початком 1861. р., бо в перших днях марта 1861. були вони вже надруковані. Можна здогадувати ся, що він мав ще більше готових уже поезий, тільки А. Кобилянський не мав защо їх надрукувати; свою брошуру уважав він тільки відозвою, котра „лиш дорогу до правди торувати має“, уважав вистрілом, „картачем“, уоч

¹⁾ Сю поезию дістав А. Коб. від Федьковича ще 25. грудня 1860.

не вірив тому, щоб сей картач знищив зараз „противну силу“. Федьковичеві поезії у брошурі мали бути лише „пробою нашої мови“.

Проба випала справди гарно. Федькович не був „книжником“ і сьпівав так, як нарід сьпіває: тут і фразеольогія народна і ритмітика народних пісень і та люба наївність та щирість, якою нарід своїми піснями добирає ся до наших сердець. Читав і Федькович уже дещо -- се видко хоч би й з тих кількох поезій — але не мудрував лукаво, слухав ради Кобилянського що до мови, а власний талант диктував йому поетичні вислови та зміст. А і те, що читав чи чував він, підходило під його сьвітогляд. Зараз у першій поезії „На день добрий“ находимо сліди пісні Т. Падури: „Не жури ся мій хазяю, не за датком я іду“; щільний помисл Падурів, декотрі гадки є лише парафразою слів Падури¹⁾; — а проте і тут пізнати „льва по кігтю“, пізнати майстра, що хоч і засьпівав тої самої пісні, а проте красше, як Падура, красше тим, що простійше, щирійше і з більшою фантазиєю.

Друга пісня — іділля з-над Дністра, сторін, які Федькович знав, бо був н. пр. коло Заліщик (на весілю С. Нарівняка); третя — поетична просьба до Бояна, щоби воскрес та заграв „свою правдиву пісню, а згинуть безчесні крикливіці“ — менше більше та сама гадка, яку висказує Кобилянський у своїй статі, — очевидний наслідок розмов з ним; потім ідуть три „жовнярські думи“ з походу до Італії (дві з них: Ви права в поле і Під Мадженгов зложені на лад народних пісень); а кінчить ся брошура піснею, „Співацкая доля“, яку Федькович зложив сам про себе, — і є се не що иньше, тільки перерібка першої пісні

¹⁾ Н. пр. у Падури: „Оттак сяду, засьпіваю,
Відспіваю тай піду“.

У Федьковича: „Лиш засьпіваю, кілько сам знаю,
Відспіваю тай піду“.

„На день добрий“. Тут він просив ся до „чесного господаря“ до хати, щоб йому засьпівати, а у „Сьпівацкій долі“ він, „пан поручник, молоденький Федькович“ уважає себе сьпіваком для „жовнярського субору¹⁾“.

Разом взявши, сі поезії Федьковича хоч і не давали ще повного понятя про те, що він потрафить написати, але показували все таки сьвіжий і сильний талант, не збаламучений львівськими „книжниками“.

Крім поезий Федьковича помістив А. К. у своїй брошурці також свої „поезії“, котрі сьвідчать хиба про те, що й він займав ся в рр. 1857—1860. „стихотворенєм“, але без таланту. Подав також одну поезию свого брата, „сільського малюка“, як каже, і „ущипки“ К. Н., себ то жарти Костя Горбала, також досить слабенькі. Подаємо з них одну про „альбом“ на р. 1860., антольогию ріжних галицьких поетів, видану Б. Дідицьким:

Ne dyvujte, dobri liude, ščo naši durijut,
Curajut sie ridnym slovom, bo jeho nevmijut,
At se (адже?) pravda z daven davna, ščo koždyj
[spivaje
Po svojemu j ne do ladu, jak lipše ne znaje.

І Кобилянський подав також „ущипку“:

Hyrkyj sjvit nyni pysaty,
Ale šče hiršyj čytaty!

Ціла брошурка, як уже й із сего змісту видко, була справди відважно написана — і хоч не подавала нових гадок, бо народної мови уже й давнійше за М. Шашкевича і по нїм боронили, а гадку уживати латинської азбуки порушив ще

¹⁾ Брошурка „Слово на слово“ зложена з двох частин; друга частина (4 картки, де є пісня за цїсаря, жовнярські думи і Співацка доля Федьковича), доліплена до готової вже брошурки. Звідси то походить, що в нїй та сама поезія Федьковича надрукована в двох редакциях. Сей додаток призначив Ф. для своїх вояків.

трицять років перед А. Кобилянським Осип Лозинський, проте в часах таких баламутних, як 1861. року, коли боротьба против народної мови з появою „Слова“ приймала щораз виразнішу форму, брошура А. Кобилянського була справди тим „картачем“, що бодай ранив запліснілі душі, а других робив уважними на небезпеку для народної мови. „Слово“ 1861. р. було, правда, досить толерантне і для народної мови, про Шевченка містило досить щирі посмертні згадки, приймало дописи Українців, але містило статі написані й мертвечиною, на яку кожного галицького автора було стати. Сам же редактор „Слова“ Б. Дідицький, відомий уже зі своїх віршів і як впорядчик „Альбома“ на 1860. р., не давав поруки, що він на будуче пошанує народну мову, котрою сам не писав; його хвилева прихильність навіть до українщини подобала більше на підступ „хитрого Малороса“, котрий думав затягнути у свій табор усіх Галичан і Буковинців — а то й Українців.

Навіть сам А. Кобилянський, хоч як рішучо не годив ся зі „Словом“, а проте в марті 1861. р., як вислав Дідицькому свою брошуру, — бо він же-ж і написав її на його адресу — умовляв ся з ним що до дописів, тільки ставив мабуть услівє, щоби друкувати їх латинсько-чеським правописом. На се услівє очевидно Дідицький не міг згодити ся, бо се вже треба сказати знову на оборону його і всіх, котрі боронили тоді свого письма, що латинсько-польські чи латинсько-чеські букви не мали вже від 30 років у Русинів прихильників. По недавних же заходах намісника Голуховського, котрий зробив ще раз невдалу пробу, завести між Русинами польську азбуку, Русини рішучо відвернули ся від сеї азбуки і дорожили своїм письмом — хто кирилицею, а хто гражданкою.

У „Слові“ 1861., ч. 18. з 24. марта у „Переписц-і со всьми“ читаємо такі слова Дідицького:

„П. Антонови Кобыльянському: Ваши дописи охотно помѣстимъ въ Слово, а тѣлько не ставѣтъ намъ условій, котрымъ мы нѣякъ удоволити не можемъ. Тое же саме объявляемо Ч. Другови Вашому, П. Федьковичу, которого истинно поетичный талантъ мы согласно съ Вами цѣнимъ высоко, и для того рады бысьмо, абы онъ крѣпкіи силы свои сполучилъ съ силами всѣхъ инныхъ подвижниковъ нашої словесности“.

Ся відповідь Кобилянському була справди дуже осторожна — а що до Федьковича й прихильна. Федькович і зловив ся на сю похвалу, як ще пізнійше побачимо. Кобилянський також гадав, що буде міг іти разом зі „Словом“ — таке щонайменше виходить із замітки в „Слові“ 1861. (ч. 48. з 27. липня), де читаємо, що він подавав Дідицькому „братню руку“ до спільної праці¹⁾. Але се було кілька місяців пізнійше, в літі 1861., — тимчасом у марті того року ладив він другу брошуру: „Holos na holos dlia Halucynu“, котра вийшла з початком цвітня 1861.

При видаваню сеї другої брошури Федьковича вже не було в Чернівцях. Він сам каже про той час (від перших днів марта до літа 1861.) у своїй автобіографії, написаній 1861. р.: „Не спостиг я тоті пісні розіслати (се б то додаток до „Slova na slovo“, призначений для вояків, розісланий, як видко, ще з Черновець), аж ту припав (сеї зими 1861.), нашому дівізіону марш сюда на Ардаль (Семиград), де-м занедужав, а прикований до ложа недуги, писав-єм усї такі думки, що-м Вам (Дідицькому) дотепер поприсилав. Не могу Вам сказати, котрими дні я тоті думи писав, тїлько знаю, що перша моя поезія, котру-м тутки написав, були „Сонні мари“. — Пішовши у Семигород, Федькович ще й у цвітні не знав, як люди прийняли „Slovo“ і його поезії. „Що там чувати?“

¹⁾ Матеріяли, стор. 18.

— питав ся він Кобилянського в листі із 6. цвітня¹⁾.
— Шо і як сте з Вашим Slovo-м зорудували? —
Ни ошукали Ви си в мині?“ Він тільки в липни 1861.²⁾ довідав ся, що Дідицький у „Слові“ похвалив його „истинно поетичний талант“, а так цілу весну писав собі поезії тільки під вражінем розмов та книжок, що чув або читав ще у Чернівцях.

Тимчасом А. Кобилянський видав другу свою брошуру „Holos na holos“. Вона зложена з трох листів: листу ученика 8. кляси тернопільської гімназії, Ізидора Якимовича, писаного до Антона Кобилянського з нагоди першої брошури, і листів А. Кобилянського та Костя Горбала, писаних до Ізидора Якимовича. Ся переписка приятелів, бо так вони себе називають, мала на меті дальше вияснене сих питань, що їх порушив А. Коб. у „Slov-i na slovo“: а то 1. справу народної мови і 2. справу письма.

Якимович писав Кобилянському: *Zażerjesj sie z „Slovom“, z panom Didyckim, česnym i sčyrym Tvojim bratom i druhom... Vpravdi jest to literacka svarnia, ale i toho ne treba bulo, bo zavše lipše v dobryj sposib, brat z bratom. Dosytj vin sie maje vže vit polakiv, trebaž mu šče i vit Tebe?**³⁾“ Зрештою Якимович пізнавав потребу „ne lyše naridnoj móvy, ale i zminenja pysjma našeho, t. j. užyvanja liter latynjskich“, хоч і казав, що не на часі сю думку виконувати, треба до того помалу брати ся, руська інтелігенция ще взагалі стидає ся говорити по свойому, ніхто єї не вчив, добре вже, коли вчить ся мови хоч із словарів, як не має з чого иньшого. Найбільша надія на „святого отця Григорія“ (Якимовича, митрополита), сей „великий заступник нашого сьвятого руського народа не дасть загибати в нещасній долі своїм вівцям. —

¹⁾ Мат. 11.

²⁾ Мат. 16.

³⁾ Я подаю слова з оригінального листу Якимовича, з котрого А. Коб-ий випускав дещо.

Він заведе нас на добру пашу. За ним потягне і наш цар“.

Наївні були ті думки Із. Якимовича, але чого й вимагати від ученика 8. класи? Він повтарає те, що чув або вичитав у „Слові“. Кобилянський відповів йому рішучо: „Аby šce na sto rik Poliaky zaarenduvaly u nas misce na svoju movu, to nezapaskudiet ruskoji tak hej naši knyžkovi — boju sie zkazaty Rusyny, voliu — slipcuny“. А далі питав здивовано: „Slovariř, tovmaciř treba narodovy do svojich knyžok!“ На адресу Якимовича кинув докір: „Pastyři tamočni najby očestyly Halycynu vid nakynenořo tam napastev Papizmu — otoř to by vny sie pryslużyly krajevy i v zahal osjviti, koby tak prijmleni duchom apostoljskym; a v literaturi najdut sie vře taki, šco malorušcyři krasu pi-dojmut“.

К. Горбаль писав також, що красше відразу прийняти народну мову, ніж доходити до неї манівцями, „помежи словарі та книги чужі“. Тимчасом у Галичині наші учені відгребують старословенщину і не бачать, що „перстев (землею) закидують городець, який другі любовники засадили, придавлюють цвѣти, що нам наше руске жите красяць. І має-ж нас зимний мур більше тішити, як садочок вітцївский? І кому-ж гадка серце не стисне, сли на такі мури подивить ся, що ту на тім місци був рай, якого другого може на сьвітї рідко знайти! А наша нарідна поезия, то правдивий рай!“ І при тім Горбаль досить прикро вдарив на Якимовича та на всіх „пастирів“, що все дивили ся на нарід, як на череду овець, стригли її і доїли, а тимчасом „наші пастирі, кілько вже їх було — і від котрого часу, кілько їх є! а маємо ми красну книжочку в руках? написав котрий для наших хлопцїв гісторию народа, щоби ознакомити з дідами, прадїдами? Пишуть своє Богословіє, Баснословіє — Лихословіє і чорт знає що більше, що як читати, то аж піт студений на чолї

виступає. І того має бути по руски? для „просвічення народу?!“ Просвітили-ж го!...“

У сій другій брошурці були ще чотири поезії невідомого автора, досить гладкі, як на ті давні часи¹⁾; з них одна: „Вірність козака“ є наслідованєм „Погоні“ М. Шашкевича. Кобилянський додав і тут кілька дрібничок, як н. пр. „Відозва“:

O, Bojany! zahrymit
Ruščynov nad Halyčynov!
O, sokoly! vkryjte sjvit
Tym, ščo huhnajut Moskovščynov!

(21. 3. 1861).

На сій брошурці й скінчило ся видавництво А. Кобилянського, але ще зо два місяці тягла ся його переписка з Якимовичем²⁾. Кобилянський шукав собі прихильників для своїх думок і навертав Якимовича на свій бік; сей на хвилю ніби то приймав гадки черновецького реформатора, але потім з тим більшою силою боронив „Слова“. Кобилянський мав крім літературних інтересів ще одну реформу на меті: заводити вегетаріанізм, бо сам був завзятим вегетаріанцем. Якимович, сам бідний і голодний ученик, опущений родиною, не міг того зрозуміти, що можна обійти ся без мяса. Крім того Кобилянський, хоч сам був православним теологом, „любив Лютра“ і промовляв за тим, щоб не дихати таким огнем на Поляків, як „Слово“ дише (а за ним Якимович); Якимович, хоч був уніятим і уважав митрополита Якимовича проводирем Русинів, збирав ся йти на православну теологію, в поглядах на Поляків був дуже завзятим, поперечив ся навіть з Кобилянським за латинську азбуку, назвавши його „польским Ру-

¹⁾ А. Кобилянський оповідав мені, що мав сі поезії ще з гімназії; диктував їх ученикам проф. Мих. Полянський.

²⁾ Ся переписка задержала ся, іменню є листи Якимовича і бруліони листів А. Кобилянського. З них я й подаю ще деякі дальші звістки.

сином“, що виховав ся під впливом „якогось Куліша“. Треба було Якимовичеві толкувати, хто такий Куліш і чого він хоче, — одним словом труд був за великий, щоб повернути сего чоловіка, і Кобилянський очевидно знеохотив ся.

Для нас у переписці Кобилянського найбільше інтересні ті вісти, що відносять ся до Федьковича. Замість брошур загадував А. Кобилянський видавати народну газету. Якимовичеві писав він про це 27. цвітня 1861. р.: „Fedjkovyč choče vid davna vže vidavaty krasnu gazetu čysto naridnu; koby to naši Rusyny mohly jak začuty, ščo to za žytie dlia nas buloby utvoreno vid bohactv Muz toho čolovika i jemu podobnych, toby tysiečamy jazykiv prosyly ho i platyly jako prenumeranty, aby lys borše utvoryty toto žytie. Slovisty by pukly zi zlosty, ščo Rusynam sie utvoryly očy na lipši vzory!“

В листі до Куліша (7. мая 1861.) писав А. Кобилянський також: „Myby tut vidavaly gazetu naridnu; osoblyve Fedjkovyč davno tym plianom zajmaje sie, ale jak tut do hrošej pryjty, do prenumerantiv, to neznaty. Jakby mož z Vamy zavjezaty jakyj zvjezok, jakby vin mih čerez Vas svoji Muzi utvoryty dorohu do ruskoho naroda, napyšit, prošu, a toto by duže utišylo jeho zbolile serce, zbolile, bo ošukane na sim sjviti, v kotrim tak malo prostoty, toji prostoty idealnoji, ščo nas do hidnosti Boha pidojmaje!“

Куліш, хоч і відніс ся прихильно до заходів А. Кобилянського¹⁾, не знав, як порадити йому у справі газети, — зрештою по кількох поезиях Федьковича, які тоді були відомі лише зі „Slova na Slovo“, не міг зміркувати, чи потрафив би він і часопись видавати. Так і не дійшло сим разом до нового видавництва, а Кобилянський в маю 1861. р. укладав собі вже новий плян, по скінченню теології, виїхати до Німеччини на дальшу науку,

¹⁾ Мат. 11.

(між иньшим він постановив учити ся й гідротерапії по методі Ріхтера), — уже рішав свою долю, як писав: „чи бути попом і мати гроші, чи бути вільним і заробляти на свобідне житє“. Він рішив ся на те друге і православним сьвящеником не був ніколи. В літі 1861. виїхав із Черновець до Львова, а потім до Німеччини. Горбаль, зложивши іспит зрілости, також виїхав тоді з Черновець.

V.

Федькович у Семигороді 1861—1863 р.

Відхід Федьковича до Семигороду. — Недуга його. — Неприємности у службі. — Намір покинути військо і шукати нової служби. — Гуцульська одяжка. — Зносини А. Кобилянського і Федьковича з Б. Дідицьким. — Поезії Федьковича у „Слові“ 1861 р. — Окреме видання поезій. — Думка Дідицького про них. — Непорозуміння Федьковича з Дідицьким і А. Кобилянським. — Біографічні моменти в поезіях Федьковича з 1861. р.

В жовтні 1860 р. почав сей відділ 41-ого полку, що був у Чернівцях (се був 3. баталіон), переносити ся до Семигороду: до Марош-Вашаргель і Секель-Удваргель¹⁾. У звязи з сим перенесенєм війська була очевидно і подорож Федьковича із Черновець на Станіславів до Пешту та побут на Угорщині, що забрали йому час від 26. грудня 1860 до перших днів лютого 1861., коли він вернув ся знову до Черновець. Тут був він тепер не більше, як з чотири тижні, і з початком марта 1861. відійшов з рештою війська також до Семигороду. До кінця 1861. року жив Федькович у Kezdi-Vásárhely, як видно з його тодішніх листів, посланих із сеї місцевости. В сусідстві, у місцевостях Csik-Szereda, Gyergyó-Szent-Miklos, Alsó-Csernaton, Felső-Csernaton і Bereczk стояли інші

¹⁾ Geschichte, 647, 649.

відділи 3-ого баталіону. У переписці Федьковича згадують ся декотрі із сих місцевостей.

Рік 1861-ий в житю Федьковича незвичайно важний, бо того року він написав переважну частину сих поезій, що їх при кінци 1861-ого р. видав Дідицький. Сі поезії виробили йому відразу славу поета, найбільшого на ті часи по Шевченку, хоч люди, читаючи їх, і не знали докладнійше, на скільки вони були наслідком житя самого поета. Тимчасом близші відомости про його тодішне жите дають нам спромогу, зрозуміти поета і його поезії ще ліпше, позваляють заглянути в його душу, в котрій зродили ся ті щирі думки, що так загально подобали ся.

Передовсім мусимо звернути увагу на стан Федьковичевого здоровля в 1861. році. Дня 6. цвѣтня 1861. р. писав поет А. Кобилянському: „Не бануйте на мене, шо я си Вам з моім листом так опізнив, але я дуже слабую, і від німецкого великодня нині по перший раз на годинку з ліжка устаю, аби до Вас, до п. Марошанки і до Екгардта по пару слів написати. — Як борзо я си поздоровію, і ци я си поздоровію, того ни знаю, бом моц слабий, — в Гоморі¹⁾ діставем запаліне шиї, і від того часу до здоровя прийти не можу. Лікар самий не знає, шо мині є, але претці дає надію, шо за пару місяців здоров буду, — дай Боже, бо мене не конче кортит, на Венгерщині погибати²⁾“. В сім самім листі читаємо також про обяви страху, звичайні при неврастенії: „Душа моя шос віщує, — ци смерть, ци нещистє, ци може і щистє, — сам ни знаю, — відпишіт, прошу, — година зо годинов буду Вашого листу ждати“³⁾.

А. Кобилянський, котрий уже богословом займав ся гігієною, по сім листі Федьковича писав Кулішеви про його (Федьковичеве) „зболіле

¹⁾ Гура Гумора — містечко на Буковині.

²⁾ Мат. 9.

³⁾ Мат. 11.

серце, зболіле, бо ошукане на сім світі, в котрім так мало простоти, тої простоти ідеальної, що нас до гідности Бога підймає! Ошукав ся, хоть чувство его горяче немало лишило му на недолю гарту фільзофічного¹⁾). Виходить, що Кобилянський добачував у Федьковича більше психічну недугу, як фізичну, — і се справди так і було.

В листі Ф-а з 12. травня (мая) 1861. ми так і читаємо: „Вір ми, шо я вже гей дурний хожу, і сам ни знаю, ані шо зо мнов си робит, ані шо я робити маю... Ти мусиш знати, шо мене мій лікар ни сповна розумним (irsinnig, schwarze Melancholie) описав... Мині си навіть уже самому видит, шо я ни маю усеґо розуму, — так мене Господь Бог покарав, — за шо, ни знаю“²⁾).

Цілий лист з 12. мая писаний під вражінем смерти Федьковичевого товариша, фірера Поповича, котрий хотів розігнати п'яних вояків, а ті його вбили, — коли Ф-ич писав свій лист, Попович лежав ще на марах — із сеї причини находитимо в листі поета правдиві зойки розпуки, — але нема сумніву, що не сама смерть товариша навела на нього такий смуток, — він сам був хорий на мелянхолію. Кобилянський (в листі з 18. мая 1861) пробував лічити його суггестією, та радив жити иначе, мірно, і лічити ся водою. Вмовлював, що у него є сильна воля, нехай надіє ся на Бога та вірить у свою будуччину, котра принесе йому славу³⁾). Федькович і сам старав ся ратувати себе таким способом, що хотів покинути війскову службу, але се йому тоді не вдало ся; він і сам роздумав ся.

У такий то час тяжкого пригноблення душі написав він свої поезії: 1. Сонні мари, 2. Пречиста Діво, радуй ся, Маріє, 3. Ой вижду я з хати тай стану думати, 4. Як я, братя, раз сконаю і 5. Весна ся вернула, всі пташки щебечуть (се на па-

¹⁾ Мат. 12.

²⁾ Мат. 330 - 333.

³⁾ Мат. 13—15.

мятку по товаришу Поповичу) — самі поезії, повні туги та тяжкого смутку.

У вересні 1861. р. писав Ф-ич Кобилянському таке про свій стан душі: „О Ти високого, чистого, непоятного духа, — я з Тобойов одним загоном линути не можу і не зможу, хиба що Ти мене двигнеш. Але того може вже не потрафиш; читай мої поезії, котрі Тобі тепер посилаю, (се були названі висше поезії), подиви си, шо си в мої души діє, — ні, діяло, — бо тільки болю, тільки нуждованя, тільки страти перепалили вже моє серце, оно більше ни гріє, бо оно вже студеніє, стине, вже си мотає в паутину, ніби той шовковник, почувуючи вічну, вічну студінь. — Так мене, милий брате, моя нищастна доля змінила; ни можу і втечи, то най си хоть перед нев сховаю в егоїзм твердий, студений, як камінь, і буду видіти, ци Ти для мене однакий зостанеш... Моя доля май ворожлива, ніж аби она мала допустити, аби на темні дорозі мого житя міні такий високий приятель засняв, як Ти“¹⁾.

І з поезий, післаних із сим листом А. Кобилянському, і із наведених висше слів Федьковича видно знову, шо се писав чоловік, хорий передо всім душею. Нагадує ся нам діагноза Федьковичевого лікаря з весни, — вона була вірна. Потверджене єї находимо і в словах поета, писаних до Горбаля, уже по виданю поезий Дідицьким, в січні 1862: „Я сими дни слабував шос трохи, а я сеї зими і того літа багато занепадав і дуже занепадав; туга за моїми горами, повними пісні і бервінку, мене си коснула, — нидію очивидьки від днини до днини, а наш войсковий лікар каже, шо якя свою тугу ниукою, то нема міні відки багато жити. — Не жаль міні сего світа, милий мій друже, вшак знаєте дуже добре, шо усе, шом любив і шо мене любило, перед

¹⁾ Мат. 21.

Богом спочиває, а я лиш сам си озде блукаю, не мавше нігде притулку, як та бідна билина, але претці жаль би мині ще гинути, бо чую в собі силу, шобим си свому світлому народови міг співаком прислужити, а тепер аж собі зміркуйте, любчику, як я си Вашим листом урадував, бо ци-ж могло би мене шо дужше май увеселити, як та відомість, шо люде мене ще за люде мають, а ни хочут мині на стороні марне погибати дати! — О, Ви не здумаєте, Соколе, який я при ті гадці щасливий, шо нині-завтра у свої краї, межи свої люде си поверну і їм ще най хоть лебедю пісню заспіваю. — Коли-ж мене лиш сама думка так щасливим робит, який же я тогди аж щасливий буду, як тота думка на яві стане?¹⁾“

Тут уже і сам поет подає одну з причин своєї недуги: була се туга за своїми горами, чи то взагалі за рідним краєм, за своїми людьми, туга, шо доводила його до глибокого смутку.

На сю появу його душі ми мусимо заздалегідь звернути пильну увагу, бо се (1861. р.), о скілько нам відомо, його душевна недуга вперше виступила так виразно. Причини сеї недуги були ріжні. До вродженої нервовости поета, яку Роткель замітив у него ще за хлопця, долучили ся ще ріжні иньші пригоди, звязані з побутом його в Чернівцях і зі службою.

По тяжких воєнних походах в Італії, Федькович прожив кільканацять місяців у Чернівцях, де його жите зовсім инакше склало ся, як доси. Хоч Чернівці й не були в ті часи великим містом, але своїм житєм були без сумніву інтереснійші, ніж ті далекі містечка у Семигороді, де так довго пробував поет; тут були свої люди, було красше, інтелігентнійше товариство, з котрим Федькович, вернувши з війни офіциром, міг приставати; тут розмова і розривка була иньша і красша, ніж з вояками у непривітних касарнях. І Німець Най-

¹⁾ Мат. 32.

бавер і Українці: Кобилянський та Горбаль, помітивши у Федьковича поетичний таланти, розбудили і підтримували у него авторську амбіцію. До того любов, хоч і несмілива, до інтелігентної дівчини Емілії Марошані піднімала його душу також немало. Одним словом його душевне жите стало куди богатше від попередного, його світогляд поширшав, його бажаня зросли, — поет тільки починав жити житем, яке подобало ся йому.

Коли нараз те все урвало ся! Покидай Чернівці і Буковину, покидай осьвічених товаришів і любу дівчину, забувай усі літературні інтереси і йди цілими тижнями у далекий Семигород на таке саме жите, як було перше. Очевидно було се дуже гірко. Чим далі відходив поет, тим виразнійше бачив свою втрату і ріжницю поміж своїм минулим житем в Чернівцях, а теперішнім.

Він заслаб ще в дорозі, на Буковині, на запаліне шиї, значить: перестудив ся. І так хорий ішов чи може й їхав возом у Семигород. А тут і військова служба приносила з собою також богато неприємности.

„Днем перед віходом з Черновец, так і маршем мавсем много неприємних трафунків, так шо мині стан войсковий, а не так стан войсковий, як офіцерский від дня до дня уритнійший¹⁾), бо не під одним тонким кабатом підле, і дуже підле сёрце животит, а то бідне слово: гонор, — думаете, шо его хто розуміє?²⁾“ Так писав Федькович Кобилянському в цьвітні 1861. Які се були ті „неприємні трафунки“, ми не знаємо, але із слів поета виходить, шо се були якісь більші непорозуміння з товаришами-офіцерами.

Прийшовши до Кезді-Вашаргель, Федькович захорував ще тяжше і від „німецького великодня“ до 6. цьвітня пролежав у ліжку. Була се слабість не з тих, шо хорий не годен до нічого взяти ся,

¹⁾ Уритній, волоське слово, — поганий, відразливий.

²⁾ Мат. 10.

бо сам Федькович каже у своїй першій автобіографії про той час: „Прикований до ложа недуги, писав єм усі такі думки, що м Вам (Дідицькому) дотепер попросила. Не можу Вам сказати, котрими дня я такі думи писав, тільки знаю, що перша моя поезія, котру м тутки писав, були Сонні мари“. Писав він сі думки, не знаючи, як люди прийняли його поезії у першій брошурі Кобилянського — „шо там чувати, шо і як сте з Вашим Slovom зорудували?“ — питав ся Федькович Кобилянського ще 6. цвітня¹⁾ — хоч тоді вже Дідицький надрукував був у переписці свого „Слова“, що рівно з Кобилянським цїнить високо справди поетичний талант Федьковича; писав він свої поезії ще до літа тільки під вражінем розмов з Кобилянським і його намови, щоб вивісти свою тугу, яка налягла на його душу. Його поезії з того часу є сьвідоцтвами його недуги, але заким ми станемо дошукувати ся в них звязи з житєм поета, мусимо ще придивити ся, які ріжні форми приймала ся туга.

Ще в Чернівцях намовляв Кобилянський Федьковича, щоби він покинув військо і пішов на пенсію. Що мав би Федькович потім робити і з чого жити, над сим мабуть обидва докладно не застановляли ся, даючи волю молодечій фантазії. Ще в маю 1861. писав А. Коб-ий Кулішеви: „Ми би тут видавали газету нарідну; особливо Федькович давно тим пляном займає ся, але як тут до грошей прийти, до пренумерантів, то не знати²⁾“. Не знав того й Куліш, як порадити двом фантастам, і Кобилянський небавом покинув сю гадку і виїхав з Черновець, мабуть не без гніву до Федьковича³⁾. Той троха більше думав про своє положене і оправдував себе, чому на пенсію не хотів іти. „На пенсію не піду, не, бо німці від

¹⁾ Мат. 11.

²⁾ Мат. 12.

³⁾ Мат. 20.

чоловіка вимагають, аби з тими 20-ма левами по боярски жити, — не знати, відки, — а вітак чоловіку доля усе завязана, і він, як то кажут, ні сплив, ні втонув¹⁾“. Так писав Федькович ще з весною. В осени, у вересни, повторив те саме: „На пенсію не пішовем, бо лиш я знаю, який то то гіркий хліб, — хліб? — неволя! а я бажаю свободи, свободи, милий брате! Дай мині кавалок хліба сільського, дай мині свиту, а зараз скину свої золочені шати, і буду хлопом, мужиком, але буду слобідним²⁾“.

„Рад би я, гой рад до наших країв, межі мої Гоцули повернути, але нема мині там відки жити, не мавши жадного притулку. Правда, шо мама моя хатку і кавалок ґрунту має, але мама, хоть з простого стану, встидає си ним, гордує і лиш на висоту бгає (Господи Боже прости) — а я лиш в простім стані щасливим бути можу, бо ще лиш в простім стані добре серце, гонор, поезію найти можна, а инде? рідко або ніколи³⁾“.

Так нарікав Федькович у своїй слабости вже на весну 1861., стараючись навіть видумками, у котрі мабуть сам вірив, переконати Кобилянського про своє тяжке положенє. Бо коли він бажав лише „кавалка хліба сільського“, свити і свободи, то міг те мати безпечно на материнім господарстві. Дім матери — се не була „хатка“, бо ся хатка була чи не найбільша тоді в Путилові, а „кавалок ґрунту“ був зовсім гарненький і міг по господарськи прогодувати добре Федьковича з материю. Притім Федькович ще дещо видумав, сказавши про свою матір, котру зрештою дуже любив, що вона з простого стану, а проте встидає ся сего стану, гордує і лиш на висоту бгає, бо справди мати була попадянкю з роду,

¹⁾ Мат. 10.

²⁾ Мат. 21 і 23.

³⁾ Мат. 10.

і хоч освітою може й не багато ріжнила ся від „простих“ селянок, проте як вдова по сьвященику, а потім жінка мандатора, мати офіцера, теща сьвященика, споріднена зі сьвящениками, могла хоч троха „на висоту бгати“, бо так і виходило з обставин єї житя. Була се одна з тих видумок, яких досить багато пустив Федькович про себе, про батька і матір, саме в часі своєї недуги 1861—1863. р., а то і в часах, коли чув ся здоровшим. Нема причини, брати їх на карб лихої волі поета; він писав таке несьвідомо, бажаючи у своїй неврастенії переконати людей і правдою і видумками, як у поезії, про свою недолю. „Радьте, пане Кобилянський, ангеле мій благий, бо міні горе, — писав Федькович. — Нема жадного способу, аби межи Гоцулами прожити можна? Нема, видит ми си, — але Бог батько, — сербський край не далеко, піду і пристану у вояки, покину я свій край, побаную, тай перестану, — а хоть і не перестану, то може си міні хоть сї щасливі часи обернут, шом, бувше простим жовняром, при войску прожив;

бо мої братя правим серцем жили
і чтили гонор, чтили Бога, віру,
не знали фалшу, збитків, лицеміру,
бо мої братя — того си не вчили¹⁾“.

Читаємо сї слова поета і знову дивуємо ся йому, як він тут хилить ся до приятеля, мов мала розжалоблена дитина до матери, щоб її потішила, і просить о раду, хоть сам красше від Кобилянського знає спосіб, якби межи Гуцулами міг прсжити; називає ті часи, коли був простим жовнярем, щасливими, хоч у листах²⁾ і в поезиях з того часу гірко нарікає на те, що його навіть били у війску (се було видумкою), — і що найчуднійше: з війска хоче ратувати ся утечею — до сербського війска, з офіцерського стану утечею до стану

¹⁾ Мат. 10.

²⁾ Мат. 33.

простих жовнярів... Усе те очевидно хоч і не поетична видумка, але все видумка, подиктована незрівноваженою душею хорого поета.

І яких то ріжних занять не придумував Федькович для себе, коли у него дозрівала думка, покинути військо! На випадок, коли б Кобилянський став сьвящеником, думав стати у него дяком — і се у него був „красний сон“. Писав (мабуть знову видумку), що за него сватають мужичку і він готов за стихи борозни по поли писати¹⁾. Під кінець 1861-ого року стали вже його долею журити ся й у Львові, Горбаль з якимсь богословом ходив до члена виділу краєвого Лавровського просити о яку посаду для Федьковича, — придумали або надзир Ставропигійської друкарні передати йому, або місце у якимсь уряді²⁾. Тимчасом сам Федькович мріяв далі про місце учителя або при театрі, або навіть про занятє вандрівного сьпівака з лірою(!), що йому дуже подобало ся; радив ся навіть Кобилянського, чи не добре було би застрілити себе(!)³⁾. Надія на перенесенє до Львова, яку йому подав Горбаль разом з вісткою, що його поезії, видані Дідицьким, загально подобали ся, дуже звеселила Федьковича і він уже дуже докладно став умовляти ся про службу: перше, щоби вона була безпечна, а друге: щоби йому вільно було ходити в сердаці і кресани. Отся постанова, носити ся по гуцульськи, яку він потім і виконав, на стілько цікава, що варто послухати власних слів поета:

„Шо я, бувше в цивільнім стані, лиш в сердаці тай у кресани ходити гадаю, то я не казав лиш на жарт, але тото моя вірна правда, і я міг би лиш тогди службу якус приймити, якби мині мою сільску одежу носити не боронили, — я не кажу, шо я бим акурат з простого сукна одежу

¹⁾ Мат. 22.

²⁾ Мат. 25.

³⁾ Мат. 30—31.

лиш носив, бо як би чоловік лиш затекав, то міг би собі оден або і два ряди одежі і з тонкого сукна дати зробити, але крій і краска то би мусіла токма така бути, як то у нас в горах нося. — Ви будете си сміяти, честний друже, і скажете, що то є „марота“, — може бути, але я ї си покинути не гадаю; „кабат або сардак!“ — так я раз собі присягав, і свою присягу не полому¹⁾).

Хоч ся „присяга“ в 60-их роках м. стол. не була чимсь незвичайним і відповідала зовсім думкам тодішніх галицьких народників, що носили козацьку одежу, однак була перепоною до державної служби, і при осягненню місця управителя друкарні ставила деякі перешкоди, з котрими Ставропигійський Інститут мав певно клопіт. Можна собі легко уявити, що тоді неоден із заряду сего Інститута сказав або хоч подумав собі про Федьковича: „От якийсь дивак!“

Тай нам, по довгих літах, ся постанова, носити гуцульську одежу, завдає деякого клопоту, як психольогічна загадка. Галицькі студенти 60-их років носили козацьку одежу тай перестали, а тут офіцир задумав перебрати ся по гуцульськи і, скоро тільки покинув військо, справди перебрав ся тай носив ся так до самої смерти. Виходило се очевидно із його тодішнього способу думаня: „Я лиш в простім стані щасливим бути можу, — писав він — бо ще лиш в простім стані добре серце, гонор, поезию найти можна, а инде? рідко або ніколи“. Длятого то Федькович приставав радше з простими вояками, як з офіцирами, длятого і той час, як сам ще не був офіциром, називає щасливим, длятого й сам себе понижував до простого стану, придумавши до того навіть цілу історію про свій рід. Був се демократизм, доведений аж до несмачних видумок хорим поетом — навіть тоді хорим і ненормальним, коли иньші помічали у него тільки дивацтва.

¹⁾ Мат. 33.

Тимчасом сей демократизм диктував поетови свої умови: „Найраднійший бим був службі при Ставропігії, бо сеся мені на усі боки найліпше си подобає, лиш коби она мені що до 2-го пункту (гуцульської одежі) перепони не робила; до цісарської служби, таки правду скажу, не конче мене душа тягне, хиба що би то така професура при висших школах була, а мині що до 2-ого пункту не перечила. (Подвійна утопія, бо Федькович не мав такого приготовлення, щоби міг бути професором при висших школах, а крім того справди чудно, як він уявляв собі професора висшої школи в гуцульській одежі!...) Але таки, як кажу, „найліпша би така служба, що би і де би чоловікови німці сьвіт не путали, бо я бим в свій час також рад був, подеколи на рускій сцені виступати, куда мене душа дуже тягне... На пенсію ніяким сьвітом бих не пішов, бо я хочу бути, як єм казав, від німецкого волокна раз на завсїгди вільним, а як то не могло би бути, то волію на шию вже кайдан, ніж петельку¹⁾“.

Очевидно з таких плянів при таких умовах не могло ніщо вийти і вже в марті 1862. Горбаль повідомив про се Федьковича. Той відповів на се: „Не гадай, шо Ти мене зажурив, бо я ще до Тя пишучи, знав, що з того усеґо нічо не буде... Шо ти мене, братчику, обсудив, (Горбаль писав мабуть, — листу його нема, — що ті умови Федьковича тяжкі і дивні), тото ми не дивниця, тай і не сержу си на тото, бо знаю, що мене ніхто в сьвітї ще не зміркував тай і не годен зміркувати, а відки Ти би мене мав пізнати? — Кажи Ти кілько хоч, що мня знаєш, коли я знаю, що Ти мене все таки не знаєш²⁾“.

Прочитавши се, міг Горбаль сказати: „Справди!“ Тай нам не легко зрозуміти душу поета, бо коли б ми схотіли дивити ся на него, як на нормального, здорового

¹⁾ Мат. 34.

²⁾ Мат. 37 і 38.

чоловіка, то мусіли б сказати, що він занадто вже дурив людей своїми видумками. А тож він в однім листі до Горбала¹⁾ — чого доброго — навіть свого батька зачислив до покійників, хоч батько ще жив і служив здоров у Чернівцях. Добачувати у таким поступку тільки брутальність здорового чоловіка — не можна, бо той же сам Федькович і в листах і в поезиях і у своїм житю 1861-ого р. показує ся нам дуже мягким і добрим чоловіком. Згадаємо тут тільки на основі листів, що він дуже тужив по смерті свого товариша Поповича і свому слuzі Урсуці, що з неосторожності втопив ся, справив похорон за свої гроші; обох же помянув у гарних поезиях. Тай так цілий той час, поки покинув військо, був стужений і дуже розжалоблений. — І він же сам ні з того ні з сего написав, що мати його паношить ся, батько помер, що він сирота, як билина в поли, не має нігде притулку і т. п. Се переходить межі здорового розуму і сягає уже туди, де починає ся душевна недуга. Дальший розвій сеї недуги прийде ся нам потім зазначувати, а тут покищо треба нам подивити ся, як відбило ся його жите і думки в поезиях, писаних 1861. року, та як дійшло до видання сих поезий Дідицьким.

Істория двох брошур Кобилянського уже відома. Федькович прийняв гадки Кобилянського і Горбала за свої так що до мови, як і що до письма. Він до самої смерті не писав инакше, тільки народною мовою з великою примішкою гуцульського діалекту; і що до письма, більше як рік по відході з Черновець, був тої гадки, що Кобилянський, та уживав латинсько-чеської правописи. Потім почав писати буквами і правописо „Вечерниць“, чим дав доказ, що красше зрозумів справу письма у галицьких Русинів, ніж Кобилянський. Латинські букви, чи на чеський чи на

¹⁾ Мат. 39.

польський лад перероблені, годі вже було між Русинами завести.

Федькович відійшов до Семигорода і не знав, як його поезії у „Slov-i na slovo“ подобали ся. Захорював і не міг навіть листом спитати ся, що чувати в Чернівцях. Тимчасом Кобилянський, хоч як остро відповів Дідицькому у своїй брошурі, таки писав йому, що готов дописувати до „Слова“, тільки ставив умову, як можна здогадувати ся, щоб йому друкували дописи його правописю. Дідидький відповів йому при кінці марта 1861. р. „Ваши дописи охотно помѣстимъ въ Словѣ, а тѣлько не ставѣтъ намъ условій, которымъ мы ніякъ удоволити не можемъ. Тое же саме объявляемо Ч. Другови Вашому, П. Федьковичу, которого истинно поетичный талантъ мы согласно съ Вами цѣнимо высоко, и для того рады бысьмо, аби онъ крѣпкіи силы свои сполучилъ съ силами всѣхъ инныхъ подвижниковъ нашої словесности¹⁾. Сю відповідь і похвалу для себе прочитав Федькович тільки в перших днях липня 1861. і зараз написав лист до Дідицького. Подякував йому за прихильну оцінку, за „милу відомість“, і запевнив, що він ані не просив Кобилянського, щоби зголосив до „Слова“ його готовість дописувати, ані не ставив ніяких умов, що самі собою є „майже сьмішні“. „Ваше ласкаве бажанє — писав Федькович по німецьки — щоб я свої сили злучив із силами иньших подвижників руської літератури, зробило мене справди гордим, але я не знаю способу, як би я міг виконати вашу надію на мене, як би я міг мойому горячо улюбленому народови прислужити ся піснею і сьпівом так вірно, як вірно служу мечем свойому найяснійшому цісареві. Отже коли Ви справди поважно думали про мене, в що я вірю, то прошу бути й на далі ласкавим до мене і порадити мені, як би то найліпше міг я

¹⁾ Мат. 9.

ужити мого невеличкого національного поетичного та письменського таланту¹⁾“.

Із сим листом післав Федькович Дідицькому дві свої поезії: 1. Товариші: Гей, брате милий, гей ци чуєш і 2. переклад з Улянда: Співацка клятва, просив переписати їх кирилицею (я — писав він — уважаю азбуки лише способом, а не метою) і помістити в альбумі, про який чував, хоч не знає, хто ним займає ся. Притім заповів, що готов прислати і свої новелі до альбума та що за свої твори не бажає жадної заплати, бо „його стан і доходи звільняють його від сего прозаїчного жаданя“.

Дідицький ще того самого місяця надрукував прислані поезії Федьковича і додав до них замітку, якою й зловив його хоть на пів року для себе. Треба признати, що редактор „Слова“, хоч дивив ся на сільсько-народну бесіду як на „скромний материял“, проте не відносив ся тоді до народної мови ворожо, а на поезиях розумів ся більше, ніж хто иньший в Галичині за його часів. Він надрукував у „Слові“ таку замітку при поезиях Федьковича:

„Съ правдивою радостію помѣщаемъ ту поетичныи утворы многонадѣйного, но мало еще извѣстнаго рускаго пѣвца І. Федьковича, желаючи звернути увагу на ихъ велику цѣнность такъ що до содержанья, якъ и що до формы. Молодой пѣвецъ, возросшій межи спѣвными Гуцулами, одаренный глубокимъ для поезіи чувствомъ, составляетъ изъ скромнаго матеріялу сельско-народной бесѣды пѣсенныи творенія, которыи идутъ въ заводы съ утворами наилучшихъ нашихъ поетовъ. Оцѣняючи вполне его стремление, намѣряющее сохранить въ нашей поезіи выразъ чисто-народный, мы радо витаемъ его въ нашомъ кругу, до котораго онъ въ цѣли общаго дѣйствованья на полю рускои сло-

¹⁾ Мат. 17.

весности самоохотно нинѣ приступає. Съ тою же цѣлю подає намъ братню руку и Г. А. Кобылянський, даровитый труженникъ на нивѣ руской письменности, владѣющий превосходно словомъ, популярнымъ народнымъ. Мы надѣємся, що при ихъ помочи стане тымъ крѣпчайше успѣвати оная часть литературы, котора безпосередно призначена для народа и котора высше всего нинѣ для насъ потребна“. *Ред.*

Крім поезий Федьковича поміщена тут „поезия“ А. Кобилянського п. з. „Передъ Богомъ“ про гору Цецину під Чернівцями:

Цецино руино, пѣдъ небо съ мя взяла,
Якъ зоря зъ за хмари на землю свѣтила!
И тамъ мы нинѣ разомъ zostали,
Якъ птахи пѣсно Богу спѣвали,
Якъ яснѣсть сонця Бога хвалила,
А горы, небо и хмари,
Що яснѣсть тоту не мали,
Руменьцемъ Богу честь ѳтдали.

В тѣм самѣм числѣ „Слова“ була оповѣстка про „Проповѣди А. Кобылянського“ в чисто-народній мовѣ, котрі „залицяються(!) до якъ найборшой предплаты¹⁾“.

Таким способом обидва приятелѣ, Федькович і Кобилянський, зійшли ся у „Слові“, — зловив їх Дідицький і уступкою для народної мови і похвалами, хоч хто прочитав поезиї обох, бачив зараз, що Кобилянський не поет.

Кобилянський перебував тоді вже у Львові і сходив ся з Дідицьким; відписав собі навіть у него лист Федьковича, де сей писав: „Правда, я знаю пана Кобилянського особисто і дуже його поважаю, але сим разом посунув він свою приязнь до мене троха за далеко і мене, мабуть мимоволі, так сказати-б, виставив на сьміх, бо Ви чей не повірите, щоб я був такий безумний і ставив поважаній редакциї умови, що є майже

¹⁾ Мат. 18—19.

сьмішні¹⁾“. Розуміє ся, Кобилянському не дуже було мило читати такий уступ в листі Федьковича і він тоді сказав перед кимсь у Львові, що ошукав ся на Федьковичу²⁾. Сей хтось дав знати Федьковичеві. Вийшло мале непорозумінє між приятелями, хоч Кобилянський і не міг дорікати Федьковичеві за присилку своїх творів до „Слова“, коли й сам так робив.

Ще в листі з цвітня 1861. питав ся Федькович Кобилянського: „Не ошукали Ви си в мині?³⁾“ — і сі слова не можна инакше розуміти, тільки так: „чи Ви й далі думаєте, що я справди поет і ваш?“ Кобилянський відповів, що не ошукав ся. Тимчасом Федькович, не спитавши ради приятеля, став посилати поезії Дідицькому. Дідицький виписував йому друковані подяки, котрі всі могли у „Слові“ читати. У перших днях вересня була у „Слові“ ч. 60. така нова переписка:

„ВБл. Г. Федьковичу. — За присланныи стихи сердечно дякуемъ; при доброй способности мы напечатаемъ ихъ будь въ Слово, будь въ якомъ сборнику. О дальшую присылку такъ поезій, якъ и приреченыхъ повѣстокъ прозою умильно просимъ. Ваша мысль о издаваніи белетристичного письма „Вечерницѣ“ — дасть Богъ — може осуществится съ будущимъ рокомъ, тѣмъ бѣльше, коли надѣемся, що въ дѣлахъ словесности нашей участвовати стане такожъ Украина⁴⁾“.

Всі, що не годили ся з Дідицьким, або хоч підозрівали його наміри, могли жалувати, що

¹⁾ Мат. 17.

²⁾ „Коби тото я ся хоть на два роки в свої землі вздрів, заспівав би я вам инак, — міркую, що ні Кобилянський ні ти би вже білше не сказали, що сте ся на мені ошукали. (Так, бачиш, писано ми раз зі Львова)“. — Пор. лист до Горбаля, Мат. 44.

³⁾ Мат. 11.

⁴⁾ Мат. 20. — Між присланими у вересні або може ще в серпні 1861. р. до „Слова“ поезіями була очевидно

Федькович пристав до него, тим більше, що поезії нового поета дійсно були гарні і загально подобали ся. Сам Федькович, хоч як далеко жив відо Львова, міркував також, що щось у його поступках не доладне, хоч і рад був у своїй недузї та тузї, що от найшла ся нагода, заняти свою душу чим иньшим, як самими жалями та наріканем. Тепер нам будуть зрозумілі слова його в листї до Кобилянського з вересня 1861.: „Ти пишеш, щось на минї не ошукав ся, — сьмішна річ, бігме, — не читав єс мій лист до „Слова“? — не кажеш сам, що неретенно виступаю в нашї справї? — тай ще на минї не ошукав ся! — А щож би робити, аби Ти на минї вже раз ся ошукав? О, Ти високого, чистого, непоятного духа¹⁾...“

Тимчасом Кобилянський виїхав до Нїмеччини і Федькович, так сказати-б, вийшов зпід його опіки. Сї поезії, що Кобилянський мав від него, передав він Дїдицькому; крім того прислав новї сам поет — і так повсталала у Дїдицького думка видати їх разом. Шкода, що нема з тих часів переписки поета з редактором „Слова“ — здаєть ся, Дїдицький не жалував тоді компліментів Федьковичеви і зовсім широко радував ся його поезіями. Один уступ з його листу післав поет Кобилянському, — варто хоч його подати на зразок, як навіть чоловіка, що в принципі не годив ся на народну мову в літературі, захопила правдива поезія Федьковича. „Повѣрте менѣ, — писав він йому — о вашихъ поезіяхъ такій маю судъ, що и найменьшу пѣсеньку, яку лишъ напишете, достойно — а навѣтъ святымъ обовязкомъ єсть, напечатаньемъ обнародовити. Ви єсьте природный

і „До нашого батька Могильницького“, надрукована в ч. 66-ім „Слова“. В ч. 76-ім „На могилї мого брата“ (Весна ся вернула, всі пташки щебечуть), в ч. 83: „Співацка добра-ніч на скін Тараса Шевченка“, в ч. 84: „Празник у Таківі“ і „Співанка“ (Зашуміли темні лози).

¹⁾ Мат. 21.

поеть, а що лише напишете, буде поезія. Всѣ мы бѣльше на книжкахъ выучені поеты, скоро не овладѣе котрого зъ насъ грѣшный духъ ароганціи, всѣ мы уступимъ вамъ приналежне первое мѣсце, яке предначертавъ вамъ середъ народа Руси спѣвацкій ей геній. Маючи то предназначенье, записане въ книзѣ судебъ вышнихъ, вы уже нѣякъ не въ силахъ вырвати ся изъ чародѣйного русской поэзіи круга, якъ не могъ того до самой смерти доказати Тарасъ Шевченко. Ваша доля се задача велика: маєте спѣвати рускому народу пѣвцемъ его найвѣрнѣйшимъ, а молодымъ поетамъ Руси приводникомъ и образомъ. Будьте лишь вѣрни всему тому, що въ грудехъ Вашихъ поезіевъ грае, и творѣть по власному вдохновенію, по любвѣ къ народу, изъ котрого вы выйшли, и до котрого душу вашу судьба приковала. Я зъ моей стороны не исповѣдимо тымъ щастьемъ радую ся, яке менѣ послѣ друга Вашего г. Кобыляньского достае ся, що могу Васъ зъ честіевъ представить святой моей Руси“ etc, etc.¹⁾

Такі похвали давали Федьковичеви велику потѣху і певність себе, якої йому по недузѣ, у його зневѣрі дуже було потрібно. А тут уже він знав, що його поезіи вийдуть окремою книжкою. У „Слові“ з 30. н. ст. падолиста 1861. стояло: „Литературное извѣстіе,“ де було сказано: Въ типографіи Ставропигійской печатаются современно „Поезіи Федьковича“. Вже по кѣлька разы, якъ и нынѣ, предлагали мы въ фелетонѣ „Слова“ поединокій стихотворенья сего ново явившого ся народного пѣвца нашой Руси, — и мы думаемъ, що уже изъ тыхъ малыхъ примѣровъ имѣли Пчт. Родимцѣ довольно способности, оцѣнити великанскій талантъ поэта, съ которымъ приготавлиющееся нынѣ особне издание его поезій вскорѣ еще близше ихъ познакомятъ²⁾“.

¹⁾ Мат. 29—30.

²⁾ Мат. 23.

„Великанський талант“ — похвала була така, що Федьковичеви могло в голові заморочити ся. І написав сю похвалу не хто иньший, а сам Дідицький, у ті часи найбільший в Галичині авторітет на поли літератури. Не дивно, що Федькович чи то може тільки з чемности, чи може і з пересвйдчення звеличав також Дідицького в поезії „Оскресни Боян“, поставивши його разом з його Буйтуром Всеволодом обік Шевченка¹⁾). Можливо також, що се була у Федьковича тільки проста несвйдомість діла, бо він прийшов з поклоном і „до нашого батька Могильницького“ (Антон) і звеличав його також, хоч від него не мав чого сподівати ся²⁾). Сяк чи так, нема причини так рішучо брати звеличане Дідицького на карб Федьковичевого лукавства, як се взяв Горбаль в листі до Антона Кобилянського³⁾), і нема також чого дивувати ся, так як Горбаль, що Федьковичеви все таки „потроха слави захочувало ся“. Иньшої заплати за свої поезії він не мав і не міг мати, бажане слави не є непростимим гріхом, бо без того бажання він може й не мав би охоти писати, амбіция прислужити ся народови також гідна похвали, — коротко сказавши, і найблизші приятелі не зовсім розуміли Федьковича.

У далекім Семигороді Федькович не знав, що діє ся у Львові, яка ріжниця викльовує ся поміж Дідицьким і будучими „Вечерничниками“ — адже сам Дідицький робив рекляму „Вечерницям⁴⁾“ — отже й міг він відзивати ся до Дідицького, як до свого чоловіка, тим більше, що той справди обійшов ся з його віршами зовсім толерантно і навіть дуже прихильно. У 1861-ім році не лише Федькович, а й декотрі Українці дописувати до „Слова“; Ксенофонт Климкович, що видавав потім „Мету“, був помічником в ре-

¹⁾ Поезії, 36.

²⁾ Пор. „Поезії“, 38.

³⁾ Мат. 24.

⁴⁾ Мат. 23.

дакції „Слова“, і багато иньших людей уважало „Слово“ своєю часописю. Сам Дідицький правду сказав про ті часи у своїх споминах¹⁾:

„Выраженіе: вся пишущая австро-угорская Русь концентровалась въ моемъ „Словѣ“, могло бы казатись самохвальнымъ преувеличеніемъ, если бы не той фактъ, що тутъ концентровалась и Холмская Русь (всѣ широко-русскіи опоненты полонофиля-суфрагана Войцицкого) и навѣтъ бывшая за Польщи восточно-русская „Украина“ (Олександръ Конисскій-Верниволя, Номись, харьковскій проф. Потєбня и Лашнюковъ, а чрезъ посредство Як. Т. Головацкого даже П. Кулишъ, Бѣлозерскій и Ник. Костомаровъ, который еще въ г. 1861. въ Петерб. „Основѣ“ напечаталъ своѣй русскій переводъ мого стишка „Niema Rusi“). —

Отже коли стілько людей годило ся то більше, то менше зі „Словом“, міг годити ся і Федькович. Се лиш Львовяни, як Горбаль, могли знати при кінци 1861. р., що „Слово в дискредиті“. Се лиш Горбаль і його товариші знали „много молодших людей, що противлять ся чим раз тій блудній тенденції, яку мало Слово, домагають ся лїпшої страви від родимців-писателїв, *patres gentis ruthenicae*, як їх звать²⁾). Федькович про се не знав і Горбаль збирав ся навіть вияснити йому цілу справу³⁾, та потім і справди вияснив та відвернув його від Дідицького.

Покищо Федькович мав потїху, що його поезії друкують ся. Дідицький додав до них автобіографію поета і свою передмову, в котрій поставив Федьковича трохи не на рівні з Шевченком. Вияснивши, хоч і не розумно, чому на Україні могла розвивати ся українська мова, а в Галичині треба було творити книжний язык, він все таки

¹⁾ „Руслан“ 1907, ч. 52.

²⁾ Мат. 24.

³⁾ Мат. 25.

був рад розвоєви народної мови і витав Федьковича таким величанєм:

„Изъ середь руского народа, зъ семьи Буковинскихъ верховинцѣвъ, поетичнымъ настроеньемъ духа богато одаренныхъ, явился для насъ пѣвецъ, самородный геній людовой поезіи, который мовъ фениксъ на противоположномъ кранци Малои Руси возлетѣлъ изъ родинныхъ горъ, абы новымъ житьемъ засіяти понадъ пепелища, въ которыхъ скрыто недавно посвятныи останки Тараса Шевченка.

Помнимъ тутъ, що одинъ изъ знакомитшихъ писателей Украины сказалъ про Шевченка: же онъ, Шевченко, спѣвалъ такъ, якъ бы спѣвалъ самъ малорускій народъ, скоро бы прійшолъ до высшого степени духовой образованности. Въ томъ судѣ заключаєсь найвысшая хвала пѣвцу народа. Такой же судъ выдасть кождый о пѣвцѣ Федьковичу, кто лишъ и ти немноги его поезіи, въ предлежащей книжцѣ заключенныи, со вниманіємъ знатока перечитає. Даръ великій: для вышшихъ навѣтъ предметѣвъ способомъ природнымъ, невынужденнымъ спопуляризовати форму до той степени, же предметъ и форма приступны суть и якось мовъ свойски понятію простонародія, — той даръ великій зарѣвно природный и Шевченкови и Федьковичу. А если тотъ первый, избравши собѣ задачею своего житья, стояти въ борьбѣ противъ томителей своего народа, изливаль зъ своей болящей груди напѣвъ столь трагичного содержанья, на скѣлько трагичною єсть доля кривдженного изъ всѣхъ сторонъ народа, если онъ Тарасъ Шевченко, подъ вліяніємъ смутныхъ политическихъ обстоятельствовъ, неразъ громко ударялъ въ тую струну, котора на весь бѣдный народъ его тенденційнымъ звучала отгомонамъ: то не въ рѣвню тому Федьковичъ, жіючи пѣдъ отмѣнными обстоятельствами, выносячи зъ родинной хаты одно соковище спокойнѣйшихъ думъ народныхъ, начинає свое спѣвацкое

посланничество отъ вѣрной и пластичной передачі всего того, що его по дорозѣ житья пріязнымъ або неприязнымъ случаемъ окружае. Со-держанье его поезіи зависло бѣльше отъ окру-жающихъ внѣшнихъ впечатлѣній, которы при теперѣшнѣмъ побытѣ его на вояцкой службѣ за предѣлами отечества не могутъ здѣлати его для насъ тымъ, чѣмъ по содержанью своихъ пѣсень былъ для Украины Шевченко. Будь Федьковичъ нынѣ межи нами, обѣими своимъ горячимъ чув-ствомъ нынѣшню страсть велику нашего народа, а польются изъ подъ жаркого сердца пѣсни руски — слезы, якими своему народови сплакавъ сынъ-мученикъ за мать-Украину.

Все тое, що произвелъ въ поезіи Федько-вичъ донинѣ, носить на собѣ незапереченное пятно народного спѣвацкаго генія, заправляю-щего силы свои вступными пригryвами до бѣль-шого дѣла. Дай Боже, абы исполнились наши предвѣщанья и надѣѣ, до повзятья и высказанья которыхъ мимовольно побуждены мы за ближ-шимъ розсмотрѣньемъ сихъ, же такъ назовемъ, вступныхъ, первѣстныхъ его производѣвъ“.

У сѣмъ величаню одна думка „збила з пути“ Федьковича: було се порівнанє з Шевченком, що навело його небавом на думку дорівнати Шев-ченкови поезіями, писаними на його лад. Щоби Федькович міг дорівнати Шевченкови, Дідицький думав, що до сего вистане, аби лиш Федькович зажив між своїмъ народомъ і пізнав його жите. Федькович се небавом зробив, зажив між своїмъ народом, та се — можна сказати рішучо — вий-шло йому і літературі тільки на шкоду.

Згадуючи у старости, як видавав поезіи Федьковича, Дідицький написав такє: —

„Що до Юрія Федьковича, то сь его поэ-тичными твореніями вийшло у мене совсѣмъ иначе, (як з Воробкевичевими) бо за первымъ же пересмотрѣмъ тѣхъ твореній я и всякій хоть бы трохи знатокъ мѣгъ дозрѣти *ex ungue leonem*.

Менѣ прислалъ ихъ въ довольно об'ємистой те-традицѣ изъ Черновець тамошній православный богословъ г. Кобыляньскій¹⁾... Поэзіи тѣ Федьковича были списаны латинскими буквами, правописію чешскою, и присылающій ихъ просилъ мене, щобы я издалъ ихъ печатно. Читая пьесу за пьесою съ наибольшимъ восторгомъ, я видѣлъ въ нихъ появленіе оригинального поэта, намъ на скрѣзь свойскою, а великого, якъ бы въ родѣ гуцульскаго Тараса Шевченка, та сейчасъ взялся переписувати и печатати ихъ буквально нашою поконвѣчно-рускою правописію, а въ цѣломъ зборнику тѣхъ поэзій не измѣняя нѣгде ничего, а тѣлько изъ обавы передъ строгою тогда для насъ за „Ляхѡвъ“ цензурою заступилъ въ чудесной баладѣ о Довбушѣ однѣсенское слово „Ляхи“ на звѣри, такъ що начало той балады, вмѣсто крепкаго оригинала „Гей ци чули, добры люди, передъ кѣмъ то Ля х и стынуть“, стоитъ въ моемъ изданіи „Гей, ци чули, добры люди, передъ кѣмъ то з в ѣ р и стынуть“. Ужасна то передѣлка, неспасенный грѣхъ, якого Вы молодшіи уже днесъ не маете раціи якъ нибудь допускати ся²⁾“.

„Мое изданіе его (Федьковича) поэзій, а также мое же предисловіе къ нимъ здѣлало въ молодой публицѣ нашей великую сензацію, и не было майже русскаго студента, ба и молодого суплента гимназіального, который бы не зналъ що изъ тѣхъ поэзій, особливо же цѣлого Довбуша задеклямовати³⁾“.

Сю певність, що поезіи гарні, мав по листахъ і похвалахъ Дідицького і сам Федькович. Він дочекавъ ся слави, почув „у собі силу, що міг би свому свѣтлому народови сьпівакомъ прислужити

¹⁾ Се мабуть не зовсімъ вірно. Поезії прислав і сам поет, не питаючи Коб-ого, і Коб. давав їх потім добровільно Дідицькому.

²⁾ Матеріяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. Руслан 1907, ч. 51.

³⁾ Руслан, 1907, ч. 52.

ся" — і ся свідомість додавала йому певности і бадьорости, яку й помічаємо в листах його з кінця 1861. і з 1862. року, хоч і підмивала сю певність щораз більша ненависть до військової служби і злучена з тим туга за свободою. Ся слава поета була без сумніву найліпшии ліком у його мелянхолії по ріжних втратах та розчарованях.

Свідомість, що „руске боянство“, себ то тодішні поети в Галичині, прийняли Федьковича з одушевленем, диктувала йому горячі слова подяки для Кобилянського і Дідицького. — „Так, чесний, дорогий приятелю, — писав поет Коб-ому у грудни 1861. — ти перший промостив мені дорогу до сьвятині нашого народу, ти перший запровадив мене у лавровий гай... Ти був моім ангелом-поводатором до сьвятині чести, — чи не міг би Ти запровадити мене і до сьвятині щастя? Я все ще і на віки не є на своїм місци, не є там, де належу¹⁾“. І про Дідицького писав Федькович Горбалеви в січни 1862, відповідаючи йому на якісь докори: „За п. Дідицького не можу сам нічо писати, бо щем не дістав від него обіцяний екземпляр моїх друкованих поезий; я о чоловікови борше добре ніж лихе гадати лакім, а овшем о таким чоловіку, котрий незнайомому чужинцеви руку подасть. Неоден може тепер говорити, а чиму і оден не сказав мині вперед і „пек тобі, бісе!“ Але Дідицький був перший, котрий си за мнов у Львові уступив, а хоть він мене в єго посліднім листі дуже уразив, то я єму претці подяку винен, — я раз уже такий²⁾“.

Яка се ураза була, нам не відомо; здаєть ся, був се наслідок заходів „Вечерничників“, відтягнути Федьковича від Дідицького. На весну 1862. р. дійшло вже навіть до таких непорозумінь між

¹⁾ Мат. 30.

²⁾ Мат. 35.

Федьковичем а Дідицьким, що Федькович писав Горбалеви :

„За Дідицького не маю Ти багато шо і казати, бо мнє серце болит, шом ся так опарив, але кажут, шо хто ся кипетком обіжже, то і на студену воду дує; так буду і я від тепер робити, бо вже бачу, шо я ни Ляфатер. Я до него писав, як до свого батька ріднесенського, шо го вже ни маю (?!), а він — пустив мене на публіку; більше ни потрібно нікому знати, хто хоче Дідицького пізнати. — *Sapienti sat*¹⁾“.

Знову, при недостатчі листів, не знаємо, на яку се „публіку“ пустив Дідицький Федьковича і тільки можемо здогадувати ся, шо се дві партії, консервативна, староруська з Дідицьким, як провідником, і молода, українська, шо мала своїм органом „Вечерниці“, робили заходи придбати для себе вже славного поета і з його причини робили інтриги. „Кобес Ти знав, як того він (Дідицький) до мене красно писав, доки я му ще мої думи ни пописелав, а вітак? Але най, колись, як ся зийдемо, покажу я Ти і тоти листи, а вітак і тоти, шо ми їх Дідицький у посліде писав. Скажеш і Ти : *Auch eine originelle Studie.*

Ни лізь до дині,
бо тя ззідя свині²⁾“.

Розрив з Дідицьким був уже на весну 1862. р. готов...

Дійшло до непорозуміння і між Федьковичем та Кобилянським, але се вже через панну Марошанку, котра мабуть і Кобилянському не була байдужа. Вийшли сплетні, про які вже була мова ; Федькович розсердив ся на Кобилянського, а там і знову подобрів на него, махнувши рукою на всю свою любов. „За Марошанку і ни пригадуй ми більше, — пльотка пльотков, була тай буде, — шкода, шо Ти ся о ні тільки розписав. Де я

¹⁾ Мат. 39.

²⁾ Мат. 40.

тогда лишень розум мав, коли я ся через одно нічо на одного (sic!) Кобилянського міг погнівати, шо я го може і ни варта. Але я знаю, шо він мене простит, овшем, коли Ти за мене добре слово даш, а тим часом я сими дни самий до него напишу¹⁾“.

Федькович певно й написав, але Кобилянський у Німеччині за своїми новими плянами уже не займав ся приятелем. Приязнь і тут урвала ся. Розійшли ся два приятелі в імя тої служби народови, якої обидва прийняли ся. Федькович зразу попав на свою дорогу, хоч і показали йому її; Кобилянський далі шукав її сьвітами, бажаючи реформи цілого громадянського житя. Цікавий з того боку є лист Федьковича до Кобилянського з грудня 1861-ого р.²⁾:

„Чого Ти — питав ся Федькович — покинув свою віру, свій рідний край, чому, дороге серце, шо вони Тобі зробили? Покинув край повен пісень, повен поезиї, і пішов у край, де престолом є платничий стіл, а „один раз один“ є сьвятая сьвятих! — Я справди не годен Тебе зрозуміти, любий, добрий Антоне, Ти є для мене вічною загадкою, моїм вічним противеньством, — чи може Ти мені тому й такий милий, шо Ти моїм противеньством? — Я, сй Богу, не вдаю, вір мені, шо я Твій приятель, хоч притім і Твій Верріна, причім Ти є мій Фієско, Шіллерів Фієско, шо хотів здобути волю свому рідному краєви, шоби потім його тим сильнійше скувати в кайдани“.

Федьковича дивувало, шо Кобилянському забагло ся реформи релігії, дорогої народови, і він радив йому, не шукати свого щастя в нещастю міліонів, бо релігія народови дорога і сама собою і як заповіт славних предків, — він не вірив реформаторським забагам свого приятеля, хоч і сам уважав релігію тільки обгорткою, шо

¹⁾ Мат. 39.

²⁾ Мат. 28—31.

покриває німеч чоловіка. Мав він тоді на думці очевидно православну релігію, хоч сам був ще римо-католиком, коли тимчасом Кобилянський переходив уже третю переміну: був проповідником старокатоликів у Вроцлаві не без симпатії до протестантизму.

Так оглянули ми, по зможі докладно, цілий той час, коли Федькович писав свої поезії, що їх видав Дідицький, і сягли почасти і до 1862. р. для повноти образу. Хоч як не багато маємо відомостей про той час у його життю, проте і на основі сих відомостей, які зберегли ся, пізнали ми потроха душу поета, виведену з рівноваги слабостию, військовою службою, чужиною, розчарованем в любови, тугою за рідним краєм, за своїми людьми, за свободою, за простим станом, сьвідомостию, що він все ще не на своїм місци, а міг би прислужити ся своєму народови поетом. Під весну 1861. р. ся його туга була найбільша, під кінець того року поменшала значно, — виперло її почуте певности, що „люди мають його за люди“, потішила його слава, хоч з другого боку вона тим більше переконувала його, що він „не на своїм місци“. Намір, покинути військо, дозрівав у нього чимраз більше, треба було ще тільки доброї нагоди до сего.

На основі сих Федьковичевих листів, які зберегли ся, помітили ми й головну прикмету його неврастенії чи може гістерії: недостачу критичної міри в оцінці пригод життя і його обставин, надмірну чутливість (Німець називає се *Gefühlsduselei*), перецінюване або недоцінюване доброго і лихого. Його думка про військову службу не все певна й однакова; хоч і нарікає на військо, але не знає собі иньшої ради, тільки „кабат (військовий) або сердак“, значить: хоч кабат і не дорівнює сердакови, проте більше варт, ніж сурдут чи яка там иньша панська одежа; його наміри на випадок,

коли би покинув військо, дуже часто фантастичні, н. пр. думка ходити з лірою по краю або бути дяком; йому здається, що він може бути або дяком, або лірником, або професором при вищих школах, або актором, або управителем друкарні або урядником — і всего того він готов прийняти ся, переконаний, що до всего здав ся, коли б тільки дозволили йому носити гуцульську одіж. Притім не забуває досолити і мамі і батькови, хоч ходить на могили товариша Поповича і слуги Урсуци і там придумує дуже гарні, жалісливі поезії, та дивує ся, що люди не відчувають того жалю, що він. Тужить за горами і хоче між Гуцулами жити, але у той сам час він готов перенести ся до Львова, де нема ні гір ні Гуцулів. Усе те без сумніву є доказом, що Федькович не мав сили, критично дивити ся на жите. Він і сам часом був свідомий сего, коли н. пр. Горбалеви писав: „Я уже такий чоловік раз на світі, що мене аби дитина з пути зібе... Видиш сам здоровий, який я повійвітер... Бачу, що я не Ляфатер¹⁾“, але сю критику самого себе перемагав його звичайний, головний настрій, про який була мова.

Уже й ті помічення помагають нам дуже, зрозуміти тодішні поезії Федьковича, звязь між ними а його житєм, та щоби не поминути нічого, що нам вияснило би його індивідуальність, звернім ще увагу на один важний момент, що, так сказати-б, став ся жерелом його творчости, а відбув ся поза межами його свідомости. Доки він пробував у Чернівцях, він певно не відчував так глибоко того, що тут переживав, як відчув у Семигороді в недузї, коли й надії не мав вернути ся до рідного краю. Обставини Федьковичевого життя в Семигороді були далеко гірші і непривітніші, як у Чернівцях; на чужині, серед людей, зовсім байдужих до його думок і роботи, він зачав порівнувати свої обставини з черновецькими, своїх

¹⁾ Мат. 39.

товаришів і знайомих з буковинськими, семигородські землі з гуцульськими горами, свою недугу з давнім здоров'ям, свою зневіру з недавню ще любов'ю до Емілії, свій тодішній вік зі своїми хлопчачими і молодечими літами — і всюди додачував контраст, недостачу розуміння його у людей, безнадійність, — чув ся чужим і не на своїм місці. Се зробило в іддаленє від рідного краю, втрата красших обставин — а наслідком того була туга, самота, зневіра, погорда (хоч і хвилева) для людей. Федькович був, як і кождий иньший поет, великим ентузіястом природи, своїх гір, „повних бервінку“, Підгір'я, „де все ще щасливе“; втрата сего Підгір'я, неспромога оглядати його далі, порівнанє його з непривітною чужиною — все те доводило його або до поетичних жалів або до думки, „сховати ся в егоїзм твердий, студений, як камінь¹⁾“, иньшими словами, до відомої погорди людей, до чудацької самоти, в якій у старших літах і справди жив Федькович.

Вся сила його поезий з 1861. р. є передовсім у тім, що він на чужині, на самоті, потонувши, так сказати б, глибоко сам у себе, мав відвагу отверто вповісти те, що в собі найшов; а що в його схвильованій душі передовсім чує переливало ся через край, чує справди щире, не заморожене критичними рефлексіями, то сим чутом він і підбивав собі душі читачів. І хоч він 1861. р. пробував писати й коротші епічні оповідання, все таки він передовсім лірикою здобув собі тоді славу.

Поставивши таку діагнозу Федьковичевій душі 1861. р., придивім ся тепер, як сильно відбили ся його тодішні думки, його настрої, його неврастенія на його тодішніх поезиях. Се не буде оцінка його поезий, бо на се не тут місце, се буде лиш поясненє поезий власним житєм поета.

¹⁾ Мат. 21.

Про сі поезії Ф-ча, що були надруковані в брошурі Кобилянського, я вже сказав кілька слів¹⁾. Кобилянський пересвідчив Федьковича, що він поет, і він у поезиях заповідає свою готовість сьпівати людям, коли нема надії, щоби давні Бояни воскресли. Перші пісні його то „жовнярські думи“, спомини з війни, тема найблизша поетови. Склав він сі пісні на лад народних, мабуть сьпіваючи собі при писаню і самі мельодії. У збірнику народних пісень, ним самим зібраних, є н. пр. пісня:

Гей, засвіти, місяченьку,
Та і ти, зоре ясна!
Гий, в поли, в поли,
У поли пшениця,
Там дівчина прекрасна.

Розмір сеї народної пісні находимо в поезиях:

<i>Виправа в поле.</i>	і	<i>Під Маджентов:</i>
Ой брате мій, ой коханий, Чо ти ходиш заплаканий? Гай, гай, не думай, Поїдем за Дунай, Гей поїдем, коханий!		Гей у поли, у поли Там літають соколи: Летя, літают, Сумненько гукают, Аж мене серце болит.

Розмір поезий „На день добрий“ і „Співацка доля“:

Летів, прилетів сивий голубко
а з гори Чорногори —

є той самий, що в народній пісні:

Гой, розгнівав ся та мій миленький
Без причини на мене.

Поезия „У Вероні гей на брамі каменії“ має той сам розмір, що народна пісня: „Ой попід гай, ой попід гай зелененький“.

Без мельодії такі строфи звичайно не легко складати; се не є т. зв. шкільний, правильний розмір, тут музики потрібно; тут Федьковичеви

) Пор. тут на стор. 153—155.

помагало знанє народних пісень. Між поезіями, що їх видав Дідицький, є також такі наслідуваня народних пісень :

Поклін.

Гей по горі по високій
Тройзіль розстелив ся,
З України до дівчини
Козак поклонив ся.

(Поезії, 19).

Народна пісня.

Гей, по горі по високі
Повій постелив ся,
З України до дівчини
Козак поклонив ся.

(Збірник Ф-ича).

Сестра.

Ні зазуля в лузі затужила,
Ні пташина в тузі голосила,
То сестричка лист писала,
На сторону посилала,
Тай до брата слезно про-
[мовляла.

(Поезії, 21).

Наслідуване відомої укра-
їнської думки, пор. Збір-
ник Метлинського, 1854.

При відході.

Чо ти плачеш, дівчино єдина,
Вшак ти видиш, не моя при-
[чина —
Не рад би я відїжджати,
Гонить Цісарь воювати;
Не тра серцу туги завдавати.

(Поезії, 22).

Народна пісня.

Гой зацвила калиночка в
[лузі,
Чогось моя головочка в
[тузі;
Ані їсти ані пити,
Ані з милим говорити
Через тяжкі ворожечки —
(Збірник Ф-ича).

Наслідуванем народних пісень є також: Коляда, пісні ладовниї (таких весільних пісень поет хотів більше зложити), Співанка (Зашуміли темні лози) і У поли, гей у поли! Пізнійше склав Федькович цілу вязку коляд і пісень на Маланки (новорічних). Усе те свідчило про велике його уподобанє в народних піснях, з котрих він брав або форму або зміст, або одно й друге, хоч і додавав багато свого. „Федькович не міг нахвалити ся народних пісень, — казав Горбаль про 1860. рік — він справди ентузіязмував ся

ними¹⁾“. Не диво, що при своїм таланті умів так легко попадати в тон народних пісень і складати пісні, такі подібні до народних, хоч проте оригінальні.

Друга група тодішніх поезій Федьковича се поезії: До руского Боянства, Оскресни Боян, До нашого батька Могильницького, Співацка доля, Русь (по Mignon Гетого), Україна і Співацка добраніч на скін Тараса Шевченка. Основна думка в них та сама: Федькович мало що знав ще про галицьку Русь і Україну, мало знав і про Шевченка, мабуть красше знав твори Дідицького і Могильницького, — і се було то „руске боянство“, до котрого він впрошував ся, „почувши в своїх грудех пісни силу Божу“. Величане Шевченка, котре найліпше свідчить, як мало знав Ф. твори його, закінчив він також, подібно як Куліш у „Досвітках“, готовостю продовжати його пісню:

Спи-ж ти, руский соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробужу.

(Поезії, 37).

Федькович починає поважно розуміти свою „співацку долю“, своє післанництво у народі.

Третя група поезій має темою похід в Італію і військове житє. Я подав був нарочно кілька докладніших вісток про війну в Італії, щоби тут, коли йде мова про поезії на тему сеї війни, показати, як мало у них фактичних даних. Сї поезії писані менше-більше в три роки по поході і, хоч у них знати тут і там власні Федьковичеві вражіння з походу, проте є в них сліди й чужих вражіннь та оповідань, а на всіх відбив ся виразно Федьковичів тужливий настрій. Не війна зродила сї поезії, а Федьковичева туга за змарнованими

¹⁾ Зоря 1892, ст. 333.

у походах літами; вони є добутком його життя з 1860. і 1861. року.

Виправа в поле і Марш на Італію — се думки про час перед війною, повні непевности та смутку. Двом пісням, що подібні до себе змістом, дав Федькович заголовок: раз Під Маджентов, а другий раз Під Кастенедолев (ся друга поезія є перерібною з першою). Про них сказав др. Франко¹⁾: „Обі ті редакції мають біографічне значінє: перша потверджує, що Федькович брав участь у кровавій і для австрійського війська нещасливій битві під Маджентою д. 4. червня 1859. р., а друга посьвідчує участь Федьковича в битві відділу генерала Урбана з охотниками Гарібальді під Кастенедоле дня 15. червня“. — Ся замітка, як уже знаємо, не основана на правді. Федькович не брав участі у сих битвах і тому було йому все одно, чи дати заголовок: Під Маджентов — чи під Кастенедолев. Таких своїх спостережень, що не дозволили би йому прикласти пісню доволі до сеї або тої битви, він не мав і переробив „Під Маджентов“ на „Під Кастенедолев“ мабуть тому, бо тут у битві брала участь мала частина його, 41-ого полку, котрий під Маджентою зовсім не був.

Поезія Товариші (про битву під Маджентою) описує долю раненого у битві улана, а не піхотинця, — очевидно також з чужих вражінь. Так само мало власних вражінь і в „Пузі“ (котру беру вже тут для цілости, хоч вона написана 1862. р., щоби оглянути всі поезії про війну разом). Є тут одна реалістична сцена, але ціла поема — се певно якась воєнна легенда. Жовняри (в Італії) утекли з міста і стали в гаю. „Де хто впав, там і спав“. Всі голодні. Кадет хоче зловлену пугу (сову) їсти, та жовняр дає йому хліба, а пугу пускає. Дальша подія уже казкова. Жовняр, що

¹⁾ Поезії, ст. 50.

пустив пугу, упав ранений у битві. В ночі приходять до него вовки. Пуга кидає ся їм в очі і так ратує свого добродія...

Співанка у Веронї (у двох редакциях¹⁾, Лист²⁾ і Товариш³⁾, що мають за основу подію у Веронї, називають се місто і кам'яні брами фортець; тут 41. полк пробув найдовше; тут і Федькович мав нагоду бачити, як вояки у страху та жалю тужать, — і тому сі думки дуже живі та правдиві.

Загально взявши, всі ті поезії — се тільки ліричні спомини по війні, без таких прикмет, що нагагували б нам зразу сю чи ту битву.

Так само і поезії про військове жите, се самі смутні, безпросвітні думки. Один „Кельнермарш“, досить слабенька пісня для 41-ого полку, яку може й сьпівали вояки сего полку у походах, своїм змістом більше бадьорий, веселий і енергічний. Усі иньші поезії подають самі смутні образки: дезерція з причини туги (Вечером і Дезертир), журба у Сьвятий вечір і В арешті і смерть вояка: В церкві, Рекрут, Трупарня. Всі ті образки і правдиві і глибоко відчуті, але односторонні, — Федькович не злюбив війська і не добачував уже нічого веселого у нїм. Се його власний настрій знати у сих поезиях.

Та вже найбільше того власного настрою у його поезиях, що їх написав про себе. Посилаючи Кобилянському у вересни 1861. р. кілька своїх поезій, він написав: „Читай мої поезії, котрі Тобі тепер поселаю, подиви си, шо си в мої души діє, — ні, діяло, — бо тільки болю, тільки нуждованя, тільки страти перепалили вже моє серце⁴⁾“. Були се Сонні мари, Пречиста Дїво, радуй ся, Маріє і три думки: Ой вижду я з хати тай

¹⁾ Поезії, 10 і 51.

²⁾ Тамже, 110.

³⁾ Мат. 563.

⁴⁾ Мат. 21.

стану думати, — Як я, брата, раз сконаю — і На могилі мого брата. „Сонні мари“ були першою думкою, написаною в Семигороді підчас недуги¹⁾). Основою сеї поеми, на скрізь ліричної, є саме та тяжка туга, яка мучила поета у недузї; декорації до поеми списані на основі вражінь з дня 24. цвітня 1859. р., коли 41. полк, разом з Федьковичем, був у Венеції переїздом на війну. Поема названа „Сонні мари“, але се лиш пів-сон, а пів-ява, бо поет не писав же у сні, тільки на яві, хоч і міг бути в горячці або відчувати особливо тяжко свою недолю.

Поетови ніби-то привиджує ся його мати і питає ся: „Десь був, мій синку?“ А він відповідає:

Або-ж я вже знаю,
За тільки років, по котрім то краю,
Котрим замірем нещасливий блужу,
Чи де не найду рідну, братну душу,
Чи не здібаю, словом, чоловіка! —
І вже-м на ноги, ненечко, каліка. —
Тай не найшов-єм, — нині повертаю
Назад в Підгірє, зноє до свого краю.

Підгірєм називав Федькович свої путилівські сторони, бо мабуть тільки Чорногора була вже справди у него гора. Отже в поезії писав про те, про що мрів, як ми читали, і в листах. Се Підгірє видало ся йому на чужині таке гарне!

Ой як гаразд то було тутки жити,
Нім я пішов був царами блудити!

І він починає вичисляти ріжні красоти сего Підгір'я та бажає собі, ту хоч свою бідну голову зложити. А там уже й починають ся справдешні галюцинації у него: він згадує могилу Довбуша і його „брата“ Івана, так як би знав, де Довбуш похований, хоч сего ніхто не знає. Згадує, як у

¹⁾ Поезії, вид. Дідицького, XV. — В замітці до „Сонних мар“ (див. Писаня т. I, 18) сказано, що в Семигороді є місто Ардаль. Тимчасом Ардял, Ардаль, по мадярськи Erdely, значить Семигород.

неділю ходив, бувало, з легінями грати Довбушеви, аж плакав нераз на його могилі. Тимчасом те все така сама видумка, як і Довбушева могила, бо Федькович ще хлопцем пішов з дому „царями блудити“ і як мандаторський син ледви чи й приставав дуже з гуцульськими легінями. Яке діло було гуцульським легіням до „панича“?

Проте у сій видумці стілько щирого жалю, що поет, здаєть ся, справди й вірив у своїй недузї сій „сонній марі“ і розжалоблював ся, так сказати-б, без розумної причини.

Щож то ще „перепалило його серце“? Поезія „Пречиста Діво, радуй ся, Маріє“ — се добачуване усюди горя, звісний Weltschmerz. Думка „Ой вийду я з хати“ — мрія поета про те, як він верне ся у своє Підгірє, де орлом родив ся, де соколом ріс, як будуть його всі витати: мати, легіні, сестри, дівчина; горою все думка: „Над наше Підгірє на сьвітї вже нїт!“ Се Підгірє він описує ще раз окремо у „Вечері на Підгірю“; просто не може навеличати ся його, як тут весело, які всі щасливі, навіть сам чорт тут щасливий, бо може відпочати: тут йому нема роботи, тут самі люди чисті, як ті Божі діти. Те саме читаємо і в поезії „Чому?“

Щож з того, коли поетови було трудно вирвати ся з війська! В думках він утікав з війська на Підгірє, так як і сей „Дезертир“ його, що утік, аби помагати матери. Він завидував свобідному козакови, що їде собі до дівчини, і зітхав:

О Боже мій милий, мені коби так,
Коби я не жовняр, коби я козак!

(Поезії, 57).

А що він жовняр і не має надії вирвати ся з війська, то сидить і журить ся („Ой нічка то тиха“), згадує свої хлопячі літа, як пішов у сьвіт широкий за кавалком хліба, як продав ся до жовнярства за три срібні леви, як його у війську били („Думи мої“), згадує „Ніч у Яссах“, міркує собі, що треба уживати сьвіта, доки служать літа

(„Квітки“), дивить ся на свою фотографію і падає над тим, що з него зробило ся („Мій образ“, також „Гуцулка“ і „Конец“); молить ся, уважаючи себе „найнещаслившим на всі людські діти“ („Молитва“); сумно благословить приятеля, мабуть А. Кобилянського, „на дорогу“; за другим приятелем, певно за Поповичем, гірко плаче („На могилі мого брата“; смерть слуги Урсуци доводить його до явної мізантропії:

І все лиш люде, люде все та люде!
Коли, коли вже раз конец вам буде?

„Неділя завтра“).

Згадує і свою любку та думає, що й сам помре і вона помре з туги („До неї“); а щоб нічого не хибло у сім образі душі неврастеніка, він тужить і за смертю (Як я, брата, раз сконаю).

Уже й сей короткий огляд лірики Федьковича показує, скільки власного поетового життя і думок у ній. Поет справди не фальшував ані своїх думок ані чутя навіть тоді, коли писав очевидну видумку про себе, бо критичної міри у него не було. Що поезії на тім не втратили, а навпаки зискали на інтензивности, се вже сей секрет творчости, се загадочне добро, що повстає з лиха, з недуги. Федьковичеви було справди тяжко і гірко, а література мала хосен з його нещастя.

У першім виданю поезій Федьковича були ще й баляди й оповідання (разом сім) і три переклади з Улянда і Шілера. Трафунок і Стрілецька пригода — се незвичайна тоді у Федьковича проба написати щось веселе, погідне. Про поему: Воля не бранка: „Панна тай Циганка“ — була вже мова. Тема Довбуша взята з народної пісні, тема Юрія Гінди у Найбавера¹⁾,

¹⁾ Пор. мій фейлетон „Шипітські берези“, замітки до кількох поем Федьковича“ у „Буковині“ 1909, ч. 232 і 234. Федькович взяв переказ, записаний Найбавером на Буковині, і обробив його на кілька ладів.

Киртчалі і Празник у Такові з повісти Мих. Чайковского „Kirdžali¹⁾“.

Три переклади з Улянда і Шіллера сьвідчать про те, що Федькович знав сих поетів.

¹⁾ „Киртчалі“ оснований не імовірно, як сказано у Поезях, стор. 99, лише цілком певно на повісти М. Чайковского Kirdžali. Ф-ич взяв другий уступ з повісти і обробив його віршом; 15-та строфа подає зміст першого уступу повісти. У Федьковичевім обробленю дуже мало його видумки. — З повісти „Кірджалі“ взята також тема до „Празника у Такові“, а не з книжки Ранке „Geschichte der serbischen Revolution“, як здогадував ся др. Франко, пор. Поезії, 102. У XIV-ім уступі повісти М. Чайковского оповідає ся про повстанє Милоша Обреновича. Хоч Федькович обробив се оповіданє оригінальнійше, ніж „Киртчалі“, проте паралельними місцями в повісти і поемі можна доказати, що поет із сеї повісти взяв свою тему. М. Чайковский писав Таків, не Такова, шездар (муж.), не шездара.

Остатний рік служби Федьковича у війську. — Здоровле його у 1862-ім році. — Пляни, як уладити собі житє. — Федькович читас твори Шевченка, Квітки, Марка Вовчка і Кулїша. — Житє його і поведєне з вояками. — Некористні обставини до писаня. — Рїздво 1863. р. — Тяжка недуга і обяви меланхолїї в початках 1863. р. — Поміч зі Львова. — Відпустка. — Федькович у Чернівцях від кінця лютого 1863. р. — Перехїд на православїє і імя Юрїй. — Осїдок у Путилові.

Бїографїчні моменти в творах Федьковича з 1862. і початку 1863. р.

1862. року Федькович перебував далї у Kezdi-Vásárhely (почта Bereczk). Інші стації 3-ого баталїону були тодї Bereczk і Kovászna. Так було і 1863. р.¹⁾ Є слїди, що Федькович хоч короткий час перебув також і в Marosz-Vásárhely. В житю Федьковича 1862. рік і перші два місяці 1863. р. — то був кєнець його служби при війську. Та заким до сєго дїйшло, він мучив ся справди ще кільканацять місяцїв при війську, серед обставин, якї його дальшїй лїтературнїй працї хїба о стїлько сприяли, що підтримували у него безнастанну тугу, се головне жєрело його тодїшнїх лїтературних праць, для него-ж самого були кайданами.

Здоровле його помалу поправляло ся, хоч туга не покидала його. В сїчні 1862. він писав Горбалеви: „Лиш того одного си бою, що загину, тай си мижи свої люди ни дїстану, бїдна головко!

¹⁾ Geschichte, 653, 663.

Але Бог батько¹⁾“! В марті 1862. р. писав він подібно: „Вір ми, що я тепер якис такий ни по свої воли та стужений, що таки очевидьки нидію та бою си, що далі загину, — бою си, кажу! Або-ж ни ліпше сто раз гинути, ніж так тривати, як я от триваю, що ні сплив ні втонув²⁾“? Тільки в жовтні того року дав красшу вістку про себе: „Мині ся видит, що я вже починаю помалу до себе приходити, але вже би далі і час. За тільки ми жаль, що я тогід тільки римарив, — прости мня, днинко' сегоднішна, тай ти, руский народе³⁾“!

Але се лиш фізично красше почув себе Федькович, бо невдоволення, туги і своїх плянів, нераз зовсім дитячих, він не покидав. Його намір, перенести ся до Львова, не повів ся, — так він тільки зітхав: „Якже тото мило мусіло би бути, мижи нашим руским козацтвом заспівати⁴⁾“! Після сеї невдачі, на весну 1862. він таки нічого иньшого не міг для себе придумати, тільки — поетичну мрію. „Нераз — писав він — як читаю твори української літератури, занося мня гадки, аби ся зречи свої мамони та піти співаючи Українов, а хоть лиш Галичинов. Лиш бою ся, що прощений хліб дуже гіркий, то як го вкушу, так загину. Але се мені ся може лиш так видит. Я міркую, що однако гинути, ци там від прошеного хліба, ци тут з жалю та туги, як та пташка в кліти. Може би честний наш батько Лавровский мині хоть у сім способі поміч хотів дати та виходити длі мене таке письмо, шоби ми можна було ходити пріськи (? мабуть пішки, а може пріськи від просити) та співаючи цілим руским краєм, Українов, Галичинов, Буковинов та Угорщинов⁵⁾“.

На такі пляни Горбаль не знав очевидно, що й казати, через що поет і нарікав на його

¹⁾ Мат. 35

²⁾ Мат. 38.

³⁾ Мат. 43.

⁴⁾ Мат. 35.

⁵⁾ Мат. 41.

мовчанку¹⁾. І тільки пізнійше Горбаль витолкував йому всю фантастичність сего пляну, з чим Федькович зараз і згодив ся: „Що ти минї, Костику, про вандрівку на Україну написав, усе твоя правда, — ще би чоловіка забили у Сибір тай тільки. — Я лиш тиму бажаю Україну видїти ще раз (?), аби там ся нашої поезії учити. Але уздрїв я, що рускої поезії можно ся і на Буковинї і на нашїм Подоли учити, коби чоловік лиш мїг ходити²⁾“. Так хоч думку про вандрівку поет покинув, зате видумав теорію, як учити ся нашої поезії. Але він тоді, коли се писав, щойно перебув тяжку недугу, у котрій повидумував багато иньшого і прикрїйшого на себе, на батька та на матір.

Попри зовсїм фантастичні пляни мав він і більше реальний: у нього дозрївала думка, зажити в горах разом з матерю. „Сегодне — читаємо в листї поета ще з пізної осени 1862. — кортит мене ще до ненечки дещо написати, бо так ся і убиває за мнов. Ох, Боже милий, Боже! потїш ти і єї та поратуй, бо нікому, а тяжко сиротї одові(?!) без своїх дітий погибати³⁾“. І сей плян, вернути ся в гори, перемиг остаточно всі його мрії.

Рік 1862-ий у житю Федьковича замітний тим, що він тільки сего року почав докладнійше пізнавати українську літературу, до чого допоміг йому Горбаль. В мартї 1862. Федькович читав уже Шевченка і так собі його вподобав, що почував себе, як в раю, читаючи його⁴⁾. „Шевченко, соловію! хто сріберного твого голосочку раз чув, ци може той жебиного крікоту дожидати? — Галичино, Галичино, бідна ти Галичино! — Але чей Бог ни допустит, аби жеби соловіїв поглушили⁵⁾“. Квітчина „Маруся“ також дуже йому сподобала

¹⁾ Мат. 45.

²⁾ Мат. 70.

³⁾ Мат. 48.

⁴⁾ Мат. 38.

⁵⁾ Мат. 40.

ся: „Се ни повість, се одна красна, красна душа, вісипана на папери. Кілько люби, кілько поезії! Як чоловік су книжочку в руки озме, то не инак, але тоне в красі, гей бжівка в цвітах, а як му ся прийде ї з рук покласти, то аж боїт ся, бо ни инак, але му ся видит, шо свій рай, свою душу тратит. О, ни дай Боже таких книжок богато, таже чоловік міг би з туги за тільков красов одуріти або і загинути¹⁾“. Так писав Федькович про „Марусю“ на весну 1862. р. і ми, знаючи поетів настрій душі, дуже добре можемо тепер зрозуміти, через шо ся лірична, тужлива повість Квітки так дуже припала до вподоби стуженому Федьковичеви.

Поет просив Горбалья, щоби купив йому українських книжок. Той і прислав йому в липни 1862. Шевченкового „Кобзаря“, повісти Квітки (в двох томах), повісти М. Вовчка і Кулішеві: Досвітки, Чорну раду та Хмельницину, до того ще й портрет Шевченка²⁾. „Чорна рада“ і „Хмельницина“ не сподобались Федьковичеви — „ни усе Квітка та Шевченко, шо на Україні пише, ох ні!“ — сказав поет свою критику коротко, очевидно прочитавши сі твори; про иньші надіслані тоді книжки в листах не читаємо його оцінки, за те між оповіданнями находимо описану цілу сцену після того, як сі книжки з почти прийшли.

„1862-ого року — оповідає Федькович — стояли ми ув одному містечку на Семиградїх, Кезди-Вашаргелї звалось. Містечко це було маленьке, не гарне; от і не волочивсь я по базарі, а сидів собі дома: читав або шо. А по „розказі“ і тількі вже мене не кортіло на місто. — Не встигну, було, і шаблі одчипить, а тут уже і наші хлопці позлітають ця до мене, мов ті соколи ясні.

„Здорові були, пан лекман“.

„Дай вам Боже, пани! — а щож там“?

¹⁾ Мат. 40.

²⁾ Мат. 42.

„Нічо, добре, Богу дякувати“.

„Сідайте, братіки!“

Посідали. А поштар з двома паками на двері.

— „Чи тут мешкає пан лекман Федькович?“

„Тут, — що там такого?“

„А ось вам дві паки: одна зі Львова, а друга з Черновець“.

Я зараз і одібрав, як треба. А хлопці до мене:

„Ану, розпечатайте, пан лекман, любий, дорогий, ану розпечатайте“.

А я давай дрочить-ся з ними, „еге“ кажу: „не розпечатаю, аж завтра“!

„А я сам розпечатаю“! каже фір Хрестик.

„А штокгавз на що?“ кажу я.

„Або в штокгавзі не люде сидя?“ — Печатки тільки захрупостіли, а Хрестикови остались у руках дві книжці, в червонний сап'ян оправних, а ще до того і гарно назолочених.

Всі так зараз і обступили його. — „Ох, а отце що?“

„Отце“, кажу, „часословець длі фіра Стихаря з 15 компанії, коли знаєте“. (А я був у перед у 15 компанії, доки пішов до 13).

„А Стихарь же ніби знає читати?“ питає капраль Урбанський,

„Правда, що знає, — я його вивчив. Да ще до того і фрайтера Германа і Антонюка. — Ось для Германа псалтиря. — А Стихар учить тепер капраля Близнюка, Герман Сухарюка“.

„Отце ж то!“ каже Дучак, „таже Герман волох“?

„Ану скажи йому, що волох, чи зараз ти в писок не дасть?“ — каже Урбанський. — „Я його знаю, ми ходили оба до піонерів“.

Доки ми отце говоримо, а Хрестик уже і другу паку розпечатав: „Мой-мой!“ каже, „оттут книжок!“

Дивимось, а отце львівські парубки поприселали мині і Кобзаря і Квітку і Марка Вовчка і Куліша. — Спасибі їм.

„Та бо отце не по німецьки“, каже капраль Павлінчук, що в срібних перстнях ходив, — (а він знав по трохи німецької азбуки, мабуть те, що німці вже позабували).

„А я знаю, по якому отце!“ — каже фрайтер Тевтул.

„Ну, по якому?“ питає Павлінчук.

„Або по руськи!“ каже фрайтер.

„Ти хіба знаєш, котре по руськи а котре ні?“

„Правда, що знаю“.

„Ану, то читай, коли знаєш!“

Став фрайтер читати, а отце був Кобзар. — Читав він його аж до чапістраху, а ми тільки утерасёмось; не то що, але і Хрестик заплакав. — „А я“, каже, „хочу вчити ся читати“.

„І я, і я, а я также!“ — стали усі ми казати. А Дучак як налетить таки на фрайтера Тевтула: „А ви“, каже, „як мене не виучите по руськи читати, абих так знав, як ви сами, то не маєте ся чого і крутити в цугу“. (А Дучак був старшим капралем у 4-ому цугу).

„А я з тобов буду учить ся“, каже Павлінчук до Дучака.

„А мене таки пан лекман сами навчуть!“ каже Хрестик.

„А мене також!“ каже Урбанський.

„І мене, і мене, а мене ні?“

За три місяці знали усі не тільки читати, але і писати.

Було, по цілих ночах сліпають. На різдвяні святки сами собі листи домів уже писали.

А що вже з моїм Кобзаром та з Марком Вовчком подіялось, то й не сказати. Як стали їх, знаєте, возити варта від варти, касарня від касарні, від одного „письменного“ до другого, то тільки цумаття я вже достав, а не книжки, і то ще такі, що хозяйка бублейниця була-б з їх кварту сала натопила.

З Кобзаря багато собі дечого повиписували наші „письменні“, а багато дечого повиучувались

і на память. А ніхто вже так, як той фрайтер Тевтул. Було хлопці його аж по руках нося: „Фрайтер, сизий, ану ще раз тої: Ух, ух, соломяний дух!“

А він стане на стів (бо невеличкий собі був) та як утне! Аж чоловікові мороз тілом піде¹⁾“.

Усе, що тут написав Федькович, живцем взяте з його житя. Всі прізвища вояків і події не видумані, а правдиві — се видно з листів та поезий поета. Се стверджене і споминами жовнярів, що служили з Федьковичем. Усі згідно величають Федьковича, як чоловіка, дуже людяного і прихильного до вояків.

Двірник (начальник села) з Руського Банилова на Буковині, Яків Осташик, оповідав таке Романови Заклинському про Федьковича:

„Я пізнав Федьковича в Симбірках²⁾, як наш регемент стояв у Марош Васаргелі. Наш пан лейтман Федькович дуже дбав, аби жовняри знали красно співати. Прийде неділя, то в неділю з полудня не пішли хлопців на spacer на місто, але котрий мав добрий голос, тих усіх збере на подвірю в касарни, тай учить співати. Як хто знав грати на скрипці, той уже грав, а вони за скрипкою співали. Учив, учив, аж поки не привчили ся добре співати. Тоді то варт було послухати співанок. Любив він дуже руський нарід.

— Чого ви, хлопці, сумні стали? — питає раз.

Хлопці кажуть: — Небавом буде сьвятий вечір у нас дома, а ми тут бідуємо, гей межі Циганами.

— Не журіть ся, хлопці, ми тут справимо сьвятий вечір. Складайте-но гроші, і так: фірер нехай дає лева, капраль 50 кр., а фрайтер 25 кр. Скоро зложили, наймив кухаря і казав прилагодити таку вечеру, як перед нашими сьвятами різдвяними. Позасідають, бувало, до вечері, але

¹⁾ Писаня, II. 105—107: „Кобзар і жовняри“.

²⁾ Siebenbürgen, Семигород.

не самі, а з нашим паном. Він, як прийде на таку вечеру, то каже: „Добрий вечір, панове братя!“ Повитає ся з кождим і тогди відпинає свою шаблю, кладе у закуток, або вішає на шараги і каже: „Пан офіцер у закутку, а ми собі братя“.

А любили хлопці нашого пана, — любили! у огонь би за ним скочили, не то що. Повечеряють, тай як стануть колядувати, — от і мине ся вечір, якби й не було. --

Весело було під таким офіцером у війську служити; хоть як служба, то не було острійшого понад него, а поза службою то не було ліпшого приятеля над него. Наш пан як вивчив жовнірів співанок, тай як має йти цілий баталіон на ексцирку, на манебри або на фельдібунки, то пан збере співаків наперед, сам іде перед ними, комендерує до співу, то так і співають цілу дорогу. По ексцирці так само. Вертають до міста, то знов співають аж до касарні“.

Я. Осташик нагадував собі ще деякі пісні з тих часів¹⁾.

Іньший селянин з Руського Банилова, Гнат Кузь, згадував також Федьковича дуже добрим словом:

„Я був браний 1859. року. Мене займили з другими до Італії, але в огни я не був, бо вже війна скінчила ся. Я ще не знав ся з паном Федьковичом, ані не чув за него, але співанки його вже крутили ся між вояками. Одні других учили, і мене вчили тай казали: „Навчи ся; ті співанки зложив наш краян, пан лейтман Федькович із Стронця“. Я вчив ся їх. Ми пізнали ся добре з паном аж у Симбірках, як стояли ми в Кіс Васаргелі і Марош Васаргелі. —

Пан за людьми був би у огонь скочив! За жовняра дбав, аби не було йому ніякої кривди ані зневаги. Капралі, фірери, крий Боже, якби

¹⁾ За слідами Федьковича, Л. Н. В. 1905, том XXXI., ст. 209—210.

який ударив жовняра; нещаслива година була би йому! То жовняри його любили, як рідного батька. Як би був казав, то би з ним пішли на край світа. Такого другого не було,

Пан дуже любили порядок тай рехт. Крий Боже, як хто жовнярови простому зробив яку кривду. Кожному був рехт. Не було понад него в цілім баталіоні. Його любив цілий регімент. Пан любив рехт і гонор, але не гордував ніким.

На своїй квартирі пан тримав завше такого форишица, що знав на скрипку грати. Нераз йому сего потрібно було, коли хоче у своїй квартирі співати. Як зачне співати, а форишиц йому пригриває. Нас посходить ся богато, тай слухаємо, не наслухаємо ся. Деколи, як прийдуть до пана такі, що співати знають, то помагають йому.

Як ішли ми, бувало, на манебри, або на фельдбунки, то пан поскликував наперед усіх, що вміли співати. Я також добре співав. Ідуть та цілу дорогу співають. Дуже дбав за жовнярів, аби їм все весело було¹⁾“.

Гнат Кузь пам'ятав дві поезії Федьковича: У Вероні і Під Маджентов, котрі співано у війську. Мельодию до них дібрав Федькович очевидно з народних пісень.

Ходачковий шляхтич з Руського Банилова, Василіка Драгінда, описував так жите Федьковича в 1862-ім році:

— Як я був у Ниталії, я не видів там пана Гординського, але співанки його знали вояки з иньших регіментів. Вони казали до мене: „Це Федькович зложив сю співанку, наш краян“.

Пан Гординський дуже любував ся в тім, аби жовняри красно співали і в касарни і на маршах і в церкві. Все до співу вибирав хлопців таких, що мали добрий голос, та при скрипках учив їх співати. Було то в Кіс-Васаргелі в Семигороді.

¹⁾ За слідами Федьковича, Л. Н. В. 1905. том XXXI., стор. 211—213.

Пан мав багато(?) часу та все учив співу. Раз задумав він навчити хлопців гимн цїсарський. Учили ся ті хлопці, що визначали ся найліпшими голосами. Коли вже вивчили ся добре, тоді Гординський витягне шаблю, махне на свої співаки, вони виходять, постають у ряд перед престолом. Тоді пан Гординський шаблею уклонить ся сьвященикови, той поблагословить співаків, а вони зачинають співати „пїсню цїсареві“. А співали по руськи: „Сохрани нам, моцний Боже“. Коли доспівають, пан наш знов уклонить ся сьвященикови, той поблагословить, а пан дасть знак шаблею — і кождий іде по тихоньки до свого ряду.

Як ми були в церкві, у той час люди і панство не могли Богу молити ся, лиш на нас дивили ся. А коби то ви виділи, яка сила панства йшла на нашу службу божу! Так сподобали собі спів вояцький. На великій службі ані половини не було. Кажу вам, церква набита. А як почнуть, бувало, наші співаки рівними а красними голосами співати, то в церкві хоч мак сїй, а всі дивлять ся на нашого пана лейтмана. Декотрі аж на лавки повилїзають, не можуть наслухати ся та налюбувати ся. Що то вже по цілім місті не хвалили нашого пана лейтмана, ні, ні! А йому то байду-же! Найбільше сходили ся на нашу службу божу пані та панни. Нам жовнярам весело було, бо скоро глянеш по церкві, по панству — а то всі, як в образ, дивлять ся на нашого пана лейтмана. Не одна панна тоді очи видивила за нашим паном Гординським. І було на кого дивити ся: така особа, як з воску, най ховають ся всі!

Пан Гординський любив красний спів; тай для себе і для нас устроював хор. Сьвященик бувало каже: „Такої паради в церкві ніколи не бувало, як тепер завів пан лейтман Гординський“.

Про забави Федьковича з вояками оповідав Драгінда таке:

— „Як коли ми мали під липами забавляти ся, зараз хлопці винесли йому крісло і столик, та

лавки співакам, аби посідали. От ідуть тоді і музиканти з кожної компанії. Як почнуть співати, то серце кожного радує ся. Співають, співають, а відтак танцюють та приспівують до танцю. Він купує цигара, вино, і так бавлять ся аж до вечера. А як вечір настане, всі розходять ся. Се було на гофу (подвірю) коло касарні. Столика йому треба було, аби поставив книжку. Як співаки вже посходять ся під липами та позасідають на лавках, а пан тоді каже: „Хлопці, ану співайте мені це!“ Він ся дивить у книжку, ци не помиляють. Таке було що неділі. То було у Кіс Васаргелі р. 1862.

Як бувало йдемо на зицирку, зицирюють нас пан лейтман Гординський, а так на розум розказують кождому, що і найдурнійший буде знати зицирку. Добре вчили, дай їм Боже здоровлє! Нераз по зицирці, по бефели, а пан лейтман уже кажуть:

— Прийдіть, краяни, до мене, будемо шос співати, забавляти ся.

Ми прийдемо, застукаємо в двері, він крикне: herein! Ми приходимо до покою, салітируємо:

— День добрий, пане лейтман!

А він: — Дай Боже здоровлє! Що робите, краяни?

— Добре нам, — відповідаємо — що пан роблять?

— Здоров, Богу дякувати.

Тогди посідаємо і він сідає коло стола серед станції. Пан читає нам книжку, каже принести бриндзі в деревляних мисочках та честує нас.

Пан Гординський мав уже тогди для себе мундур гуцульський. Нераз, бувало, скине з себе свій мундур офіцерський, убере ся по гуцульськи тай каже:

— Най краяни видять, як мені пасує гуцульський мундур.

Мав капелюх чорний, з огольоном, широкий, з павами, сердачок чорний з китицями, сподні (гачі) черлені, постільці з волоками і черлені онучі,

черес широкий; а як ся убере, возьме топорець у руки, ходить собі по станції тай каже:

— Краяни, а ци пасує мені?

Ми кажемо: „Пасує!“ Таки пасувало йому. Сидимо нераз і дві годині, а як маємо ерлямес (Erlaubnis, дозвіл), то сидимо й далі, до десятої часом, а як не маємо, то до цапістраху (Zapfenstreich, о 9. год.). Як нема ерлямесу, то пан Гординський каже:

— Краяни, йдїть, абисте до штрафу (Strafe, кара) не прийшли, аби вас не карали. А другий раз просїть ерлямес, абисте мали більше часу забавити ся“.

На питає, які пісні співали жовніри, Драгінда відповів: — То цес, то тот співає співанки, які з дому знає. А як котра співанка панови вдодобала си, то пан бере гітару і пригравас. Найбільше співали ми такі пісні, що він сам повигадував. Він самий учив нас ті співанки співати. (Роздавав також, як оповідав Драгінда, всім, хто вмів читати, сих кілька пісень, що надрукував Кобилянський у своїй брошурі).

Як неділя прийде, а вже по бефели, то не йде пан Гординський з офіцерами на spacer. „Що там, каже, буду гроші з ними тратити, я ліпше тут з вами лишу ся“. Позасідаємо під липами, що росли на нашім подвірю, співаємо, співаємо, аж до несходу, аж люди дивують ся“.

На великі забави, на касина з панамі не ходив, лише найлюбійше йому було говорити з низшими від себе. Заведїя був. Як співанка, то співанка, а як служба, то служба. Другом пана Гординського був лейтман Молдаван з Михальча під Чернівцями. Вони оба дуже добре заходили ся.

Пан Гординський мав таку натуру, що як кому що обіцяв, то слово його не пропало; аби з під землі, то видобув¹⁾.

¹⁾ За слїдами Федьковича, Л. Н. В. 1905, том XXXI, ст. 214–217.

Господар Дмитро Гудима з Брідка на Буковині, котрий служив 1862. р. у 13-ій Федьковичевій компанії¹⁾, оповідав д-рови Т. Галіпови таке про Федьковича:

„Поручника Федьковича ми жовніри зараз сильно полюбили. Бо був він дуже людяний офіцир, з рядовими жовнірами обходив ся, як рідний брат. А хоть був він на муштрі острый, то до кари нікого не приводив, лишень соромив словами. Иноді прикладами научав. Раз каже до мене: „Працюй, Думитрашку, працюй, синку! Диви ся, як німа животина, ота пчїлка, працює. Так роби й ти!“ Такий то він був людяний!

А що вже по муштрі, бувало, до нас добрий був, любо згадати. Ото нераз збере нас наш лейтнант навкруг себе та каже наших народних пісень сьпівати або аркана танцювати. Але все при тім нагадував: „Сьогодні, каже, я ваш камрат, (товариш), але завтра на зецирці (муштрі) я офіцир“.

Отак то я вже знав, що Гординський-Федькович не гордує нашим чоловіком та що в нім є добре серце, Але ще не знав я того, що він стояв за тим, аби наші селяни стали письменними. Я тогди був неписьменний. Але дома, до мого тата приходив, нім мене взяли до войска, один дяк та вчив мого старшого брата. Я деколи прислухував ся тій науці тай сам уже пізнавав деякі букви. Але того було за мало. З тим я пішов до войска.

Раз якось вніс один з наших унтерофіцирів якусь книжку в цимбру (сьвітлицю) та лишив єї на столі. Я нишком підійшов та дивлю ся на букви. Аж тут той унтерофіцир надходить і уздрів, що я ніби читаю. „Що то, рекруте? Ти вмєш читати? А не признавав ся, що вмєш?“

Побіг унтерофіцир до лейтнанта. Приходить Федькович, питає ся, чи я вмєю читати. Оповів я,

¹⁾ Гудима казав, що се було в Марош Вашаргелі.

що я прислухував ся, як брата вчив той дяк. Отже Федькович за якийсь час приносить під пахою кілька книжок, дає мені одну, а решту кільком унтерофіцірам, що були неписьмениі. Моя книжка се був буквар. З неї я невдовзі таки на добре підучив ся. Будучи письменним я опісля став фельдфеблем — а се лишень через Федьковичів буквар¹⁾“.

Господар Адамко із Заставної, котрий служив з Федьковичем два роки при одній компанії, оповідав також Миколі Яцеву, учителеви в Заставній, що Федькович давав жовнярам книжки читати, сам їм читав та оповідав ріжні дотепні приповідки. Він любив чесних жовнярів, не п'яків, давав їм гроший, як котрий з них був у біді, та справляв забаву. Не карав, тільки напоминав. Часто запрошував вояків до себе, читав книжки та вчив, як і що у нас колись було. Жовняри всі любили його, як батька, і кожний з них казав, що з таким чоловіком не жаль і вмерти і коби ще до того в одній ямі з ним лежати²⁾.

В однім з Федьковичевих листів до Горбала, з осени 1862. р., читаємо також про те, як він займав ся всякими та як трудно було йому літературно працювати: „Ти ни знаєш, брате, як міні тяжко приходит, дещо гарного написати, от до знаку так, як музиці в якім млинї грати. Але що маю свої голові робити, — відь так уже доля судила. — Ох, брате! Коби тото я ся хоть на два роки в свої землі вздрів, заспівав би я вам инак, — міркую, що ні Кобилянський ні ти би вже білше ни сказали, що сте ся на мені ошукали (так, бачиш, писано ми раз зі Львова³⁾). — От зачивем був колис одну повістку задлі Вечерниц писати⁴⁾, та зачивем, тай мусів перестати, бо ніколи. Отже

1) „Буковина“ 1896, ч. 128

2) З недрукованих записок Р. Заклинського.

3) Мат. 44.

4) Се була повістка „Люба згуба“.

абес вірив, то розкажу ти про цікавість, як я тут ся морочу: встаю о $\frac{1}{2}6$. години рано, та доки ся зберу, доки що, то вже і 6-та. Тут треба ся Богу також відай помолити (нихай прийме), от уже $\frac{1}{1}7$. О $\frac{1}{2}7$ приходит до мене оден капраль (мій таки краян) по руски ся учити, — учимо ся до $\frac{1}{2}8$. О пів 8-ї лечу до касарні.



Осип Федькович.

(Фотографія з 1862. р. — Пор. у Мат. ст. 41 і 59).

Заки перегляну їй, заки що, уже й 8. — О 8. приходит капітан, тримає рапорт ба що, от уже й $\frac{1}{2}9$ -ої. О $\frac{1}{2}9$ зачинає ся школа і тримає ся до 10 години. О 10. біжу до нашого майора, та учу ся з его хлопцем (богдай ся нічо з него ни звело, бо такий урвитель, що аби го лиш Бог побив) аж

до 12. години, відси біжу на обід, а о 1. годині мушу вже бути знов у компанії, у школі писарські, — там ти обучую 24-ох їх писати і читати по німецки (Руснаків та Волохів по німецки!) От учу їх до $\frac{1}{2}$ 3, голова ми стане як цебер, та ци рад ци ни рад, мушу іти на пів години на прохід, бо о 3. мушу знов бути у школі, та знов ся аж до 4. морочити, від 4. до $\frac{1}{2}$ 5. тримає ся розказ, а о $\frac{1}{2}$ 5. знов біжу до майора, та капарую аж до 6. — О 6 іду домів, та молю ся дорогов Богу святому, що поміг день трутити, прихожу до дому, тай застаю знов двох унтерохвіцирів, що ся ходя до мене по руски учити писати (та мусівем їм волю вчинити, бо як стали прохати, так годі було ся збути). От учу ся з ними аж до 8. — О 8. вечераю, та колим ни так гей дуже згризений, то ще пишу собі де що з годину, а як ні, то мушу іти спати, бо бих ни здужав. — От тільки, що хіба часом у неділю маю коли до церькови рано піти, а по службі божі на цвинтар до свого Урсуци, але часом так припадає, що і в неділеньку святу треба ся клопотати то одним то другим аж до 3. години по полудню. О 3. годині іду на прохід, та бавю аж до 4., о читверті прихожу домів, аж тут уже за мнов і наші капралі та і інші жовніре роєм: Пан летман, батечку наш, ану прочитайте нам де що з Кобзаря або про Марусю. — Я читаю, а они плачут, тільки нашої і розривки. Є мижи ними оден, що ся називає Капра, аж дес із Якубен, ци відки, той приходит ізо скрипков, та як заграє! — Господи! — ни инак, але серця добуває, а ми знов зачинаємо за ним співати наших Буковинских. От так зийдут нам тих 4. годин, як би і ни були, — розходимо ся, а у понедівнок зачинаємо знов так, як ем ти уже в перед розказував. — Циж ни гаразди, брате? — Але — коли чоловік ни голий та ни голоден, то дяковати Богу і за те¹⁾.

¹⁾ Мат. 46—47.

Рік 1862-ий в життю Федьковича не був, як ми бачили, такий прикрий для поета, як 1861. р. Хоч служба була по давньому тяжка і немила і спиняла його дуже в літературній роботі, але він чув ся уже здоровшим, особливо в осени 1862. р., коли писав багато; до чужини рад не рад знову троха звик, а слава, яку здобув собі своїми поезіями, осолоджувала йому гірке жите. А тож у „Вечерницях“ (1862, в падолисті) Федькович читав, що й Іван Тургенєв був „въ восторгѣ“ від його поезій, а проф. Ціхановецький, котрий писав се з Гайдельбергу, також казав: „Это великій поеть¹⁾“. Слава поета сягла вже поза Галичию. Малі поезії і більші поеми і оповіданє „Люба згуба“ з 1862. р. свідчили, що талант Федьковича не меншав, а зростав, набирав сили, — що хоч поет сими своїми творами скаржив ся перед світом на своє горе, але сі твори самі собою були великим і красним здобутком для рідної літератури. Туга і неволя, що мучили поета, виходили на добро народови.

Не знати, якими дорогами пішов би був далі розвій поетичного таланту Федьковича, коли б він лишив ся був при війську; національне самолюбство підсуває навіть немилосерну думку, що красше було би для літератури, коли-б Федькович лишив ся був при війську; — тимчасом новий рік 1863. приніс поетови запаленє легких і олегочної, тяжку недугу, з якої він навіть не мав надії вийти здоровим, — і ся недуга визволила його остаточно з війська і з „неволі“, він дістав спершу відпустку для поратованя здоровля, а небавом пішов і зовсім на пенсію та почав нове жите у простім стані, як бажав.

Почав ся 1863. рік іділлею, яку зладив Федькович і собі і воякам, мов на доказ своєї туги до рідного краю і поважаня для народних звичаїв. Він зладив св. вечір у себе, який на чужині у Се-

¹⁾ Мат. 49.

мигороді певно дуже вподобався воякам. Дмитро Гудима, котрий був при тім, по звиш 30 роках не міг забути сего сьвята і оповідав таке: „В день св. вечера став межи нами Федькович тай каже: „Хлопці, будемо робити св. вечір, як дома. Складім ся!“ Склали ся ми всі, що під ним служили, і він накупив всего того, що в нас на св. вечір потрібно, тай сказав кухарям прилагодити осібну вечеру: галушок, сушениць, пирогів, пшениці і т. д. У вечір він запросив нас до себе.

Коли ми зійшли ся, каже наш офіцер: „Уже вечера готова, але на самперед пішлемо хліба-соли до пана майора“. Майор наш звав ся Гарас (справди Gareiss¹⁾). Федькович убрав ялинку тай післав двох підофіцирів до майора. Коли ті пішли, бере він тай розмикає свою скриню. Дивимо ся, а він витягає відти сердак, постолы, крайки, тай убрав ся по гуцульськи. Тогди став тай лишень дивить ся на нас. А ми, самі буковинські жовніри, дивуємо ся та згадуємо на чужині рідний край.

Аж тут отворяють ся двері і входить майор Гарас з жінкою та двома хлопцями. — Як узрів майор нашого Федьковича, дивним дивом задивував ся. Федькович попросив гостий сісти. Посідали они, посідали й ми навкруг сьвяточного стола. А на столі була й горівка. Отож Федькович бере, наливає чарку, та встаючи каже: „Встаньте, братя, будемо пити за Небесного волю, а за Найяснійшого здоровлє!“ По вечері ми зачали веселити ся. Федькович все нам духа піддавав та жартував з нами. Коли ми випили першу чарку вина за майора, встає Федькович знов: „Тепер, камрати, випийте за здоровлє пана лейтнанта Гординського-Федьковича!“ — каже він весело.

Опісля заколядували ми. Довго слухав нашого співу майор, потім подякував Федьковичеви, обдарував нас тай пішов. А ми ще до пізна сиділи у нашого лейтнанта²⁾“.

¹⁾ Се був той майор, що у него Ф-ич учив сина.

²⁾ „Буковина“ 1896, ч. 128.

За сю вечеру дякували Федьковичеви і майор і вояки¹⁾ — та се вже було, так сказати-б, остатнє прощанє поета з „камратами“; пізнійше він не мав уже нагоди, забавити ся з ними. Характеристичне для нього було се, що він на св. вечір перебрав ся по гуцульськи та що у своїй скрині про таку нагоду мав навіть готову гуцульську одежу. Так і бачимо, як він не тільки у поезиях та листах мрив про гори, але й причаровував до себе свою мрію хоч тим способом, що гуцульську ношу мав у себе дома та хоч десь колись подивив ся на неї та перебрав ся.

В часі межі Різдом а Новим роком 1863. Федькович мусів сильно перестудити ся, через що на сам Новий рік тяжко занедужав. Недуга здавала ся йому така небезпечна, що він розпорядив ся, мов на смерть, що всі його письма має дістати редакция „Вечерниць“ та попрощав ся коротким листом із львівськими приятелями: „Спасибі, браття, за все! Лежу в ліжку та чекаю смерти. На сам наш новий рік занепав я дуже сильно — Lungen- und Rippenfellentzündung. Як не загину, то відпишу. — Робіть, що ваша воля тай ласка. — Прощайте, браття мої.“ Танячкевича, Заревича, Шашкевича, Климковича і всіх молодих людей, що стояли близко до редакції „Вечерниць“, ся вістка просто переразила. Вони видрукували її у „Вечерницях“ із 17. січня і заким ще се число видали, спитали телеграфічно Федьковича, що з ним діє ся, та при кінци сего числа „Вечерниць“ подали ще й відповідь його на телеграму: „Трохи ліпше. Дякую. Незабаром лист²⁾“.

Ся вістка з „Вечерниць“ облетіла всі молоді громади по Галичині і стревожила їх — жалко стало їм хорого поета. Гімназисти у Станіславові наняли службу божу за здоровле поета, бо Федькович „брат-батько молодой генерации, він штан-

¹⁾ Пор. лист майора, Мат. 51, і фірера Стихаря, 52.

²⁾ Мат. 53.

дар їх народний“ — сказано у дописи „Слова“ про се богослуженє¹⁾. Тамошній гімназияльний катихит також молив ся за здоровле поета. По иньших містах може й не молили ся, але певно не менше жалували, що поет такий хорий.

В листї до Д. Тянячкевича, писанім уже тогди, коли головна небезпека минула, Федькович так описав свою недугу:

„На наш новий рік був я дуже, дуже чос сумний, ни инак, але здавало минї ся, що як би земля минї ся проступила, то бих у ню пішов; ни тямю, щоби я був ще коли такий смутний, як тої днини, — відай душа сама вже своє горе віщувала, бо у ночи, бачите, дес коло 9-ої години, як мене ухопили кольки, то ні відки було тривати. Скочив мій служка зараз до касарні дати знати, позбігали ся наші хлопці, але я вже їх і ни пізнаю, такі мене страшенні кольки прут. Побігли по лікаре, ледви повідшукували їх по коршмах, але претці хоть оден на моє щастє ся лучив, що минї з обох рук кров пустив; от і полекшало минї трошки, але все 4 дни бувем білше на тїм як на сїм світї, та коли ще Бог дни дав, то ще і жию, і вставем сегодне трошки, аби вам на вашї любї, прилюбезні листи хоть по пару слів повідписувати. Якже они мене у мої тяжкі слабости потїшили!“

Дуже потїшило поета співчутє львівських молодих громадян, він дякував їм і за се і за надіслані ними книжки, щоб мав що читати у недужї, але недуга його була очевидно не така, щоб утихомирила його тугу; навпаки ся туга змогла ся ще. „Дофторі усе таки ще крутя головами, — кашлаю дуже, бою ся, що бих у сухоти ни впав, — та як уже там і буде, то мого віку ни богато: нидїю день за днем; та щож і робити! Лікарі усе кажут та наказуют: ни журітця тїлько, бо пропадете, — а Бог ма чим ся радувати. Само серце ся журит²⁾“.

¹⁾ Мат. 54.

²⁾ Мат. 55.

Жури́в ся Федькович і собою (уже втратив охоту, переносити ся до Львова) і своїми літературними працями і матерю.

„Хоті́вше Довбу́ша писати, то му́сїв бих дома бути, без грижі, без туску, мижи своїми людьми, аби мині ся поезія нашого народу назад нагадала, бо вже багато дечого ся позабувало. — Або чиму, гадаєте, я ся так за домом убиваю? — тиму, — та нищастна моя долечко! — Циж нима таки ратунку? — Длі́ других, що хотя ся учити на що нибу́дь, є стипенді́ї, а для того, котрий би ся рад учити поезії свого народу, нима нічо. — Але я ни нарікаю; сам смерти собі ни заподію, бо Господь сам, бачу, гадає мене спрятати з сего світа. Та і не жаль ми за ним, — лиш тільки бих рад, у свої землі лежати, тай і на тото ни маю грейцаря, аби домів поїхати, бо пішки ни путерую іти. Де ще ся який гріш при души заважав, усьо пішло тепер на дофторі та на ліки, та ще мушу ся і удовжити. — А тріох лікарів платити, то ни жерт. — Але нічо тото, Богу дякую за все.

За ваших вельможних¹⁾ ни згадуйте мині, сокілку, ніколи нічо, бо они ни варта, аби добрі люде їх і в губи брали. — От най ся западают. — Дуже я зрештов рад, що мене ни пригорнули до Львова, — а яж би у Львові, що робив? О ні, братику, моє щістя ни там. — Моє щістя в Буковині у горах, а коли ни в горах, то все таки у Буковині мижи Дністром а Прутом. — Ни знаєте ви, Любку мій, кільки там краси та поезії! — Хто ни може на Україну, та там ся народного духа учити, то най іде в руску Буковину: до Кіцманя, у Заставну, у Чорний-потік, а як там побуде яkis час, най іде мижи Гуцули, у Довге-поле, у Ростоки, у Шипіт, у Сторонец²⁾!“

Танячкевич, Климкович і В. Шашкевич щиро тїшили ся, коли Федьковичеви полекшало, та щоб

¹⁾ Федькович мав очевидно на думці Лавровського і иньших, що мали постарати ся йому о посаду у Львові.

²⁾ Мат. 57—58.

і ділом допомогти йому у недузі, післали йому 50 зр., що справди було розумно, бо не даром же писав він уже в недузі: „Тепер тяжко постало за грейшар, бігме тяжко“¹⁾.

Федькович приняв гроші, дуже дякував — „як бисте, каже, були мене не помилювали, то мусів бих тут погирати, а так зможу ся може домів дістати, та там умерати му²⁾ — але просив більше гроший не посилати, бо не прийме.

Журился він і матерю, про котру саме підчас недуги мав дістати відомість, що вона смертельно хора, — кажу „мав дістати“, бо в сім листі, де він про се пише, поет подав дуже богато видумок. З пізнійших його листів можна тільки зміркувати, що справди мати постаріла ся і ослабла. Але й сего було досить, щоби збільшити тугу поета.

Гадка про свої гори так його займала, що аж йому снили ся. Сей сон³⁾, зложений, очевидно, із фантазий поета, сьвідчив би, що він мав ще нераз сильну горячку, ще недуги не перебув. Та на те, що він тоді дійсно був тяжко хорий, нема ліпшого доказу, як та істория про своє походженє, яку він тоді у слабости видумав. Хоч він уже й до того часу пустив досить видумок про себе, але се, що він тепер написав, перевершило всі попередні видумки. Се ціла істория про парубка Івана Коссована, що мав кохати ся з матерю поета та привести на сьвіт і його і діти Дашкевича. Не розважив поет (а ся нерозвага, ся недостача критики сьвідчить як раз найбільше про його нервовий стан), що найдуть ся по його смерті цікаві люди і ті заглянуть до метрик та до иньших документів і викажуть йому самому — неправду, написану не зі злої волі, а просто з хо-

¹⁾ Мат. 56.

²⁾ Мат. 63.

³⁾ В оповіданю про сей сон мати каже про 14 років, себ то про той час, як Осип забрав ся з дому (в зимі 1848/9). Мат. 64.

робливої нерозваги¹⁾). У недузї відчував він жаль до батька і до цілого світа, більший, як коли небудь, бояв ся смерти на чужині і укладав собі нові пляни: думка „рубати поли від війська та іти домів, може би своїй ненці старенькій хоть пару день єї послїдних осолодив“ — перемогла всі иньші фантастичні пляни, якими доси бавив себе, — і що за тим ішло, він уже в недузї рішив ся, так сказати-б, приготувити себе до житя в Путилові повним зближенням до народа, не лише мовою, ношею, але і видуманою Коссованщиною та вірою.

Що діяло ся з Федьковичем в лютім 1863., ми при недостачі листів не знаємо докладно; але вже 3. марта він писав Танячкевичеві з Черновець: „Учера тиждень, як я тут у Чернівцех“, а із сих слів виходить, коли відрахувати тиждень, що Федькович приїхав поштою із Семигороду 23. або 24. лютого. Ся дорога не близка, забрала певно з тиждень часу, а з тиждень перед тим старав ся о відпустку та ладив ся в дорогу, — тай тому мабуть і листів його з лютого не маємо, не мав коли писати, бо „летїв, як птах“ до ненечки. — У згаданім листї з 3. марта є також звістка, що

¹⁾ Є два листи Федьковича (в Мат. 55—60 і 66—71), в котрих він пише про Коссованщину. Оба вони без дати, але писані протягом кількох днів і то в часї межі 20. а 30. сїчня. На новий рік (13-ого) заслаб, 4 дні „був білше на тїм як на сїм світі“, у „Вечерницях“ із 17. сїчня була телеграма, що йому „трохи лїпше“ і що „незабаром“ напише лист — сей лист він і написав (до Таняккевича), вставши „трошки“ з ліжка десь по 20-ім сїчня. В сїм листї (ч. 32) згадав уже про Коссована і заповїв, що Горбалеви напише о тїм докладнїйше і справди написав (ч. 35), не пізнїйше, як в кілька днів по листї до Таняккевича. У листї до Горбаля ще нарікав, що не має гроший; між тим, як він сей лист вислав, прислали йому зі Львова 50 зр. і він подякував окремим листом. Усі ті листи (чч. 32—35) писані під конець сїчня 1863, отже не більше, як в два тижні по новім році, по захорваню. Се треба памятати, щоб вірно оцінити їх зміст.

Танячкевич з приятелями прислали йому знову гроші — скільки не знати.

Про свій тодішній побут у Чернівцях він писав Танячкевичеві невесело: „Учера тиждень, як я тут у Чирнівцех, а до Тебе, братіку, ще ані чичирк. — Ни гнівай ся, любчику: при мої біді та нужді я вже далі і своєму світу ни рад, ни то що, а тут ще з моїм здоров'ям ни можу ся помістити, 4 дни вилежавем у ліжку, ані ся кинув, страшне мня чонос груди боля і у одно кашлау.

О свою відправу я вже ся подав, та ни знаю ще, як буде, бо Німці мині великі перепони робя, але мині однаково: ни рушу ся відси, аж доки свого ни доконаю, абих знав, що дадут мня до штокгавзу. — Така то моя нужда, — а тут неня мині гожма пишут, аби іти борше домів, бо дуже ослабли та ни путеруют уже весну робити¹⁾“.

Що поет ще і в марті не був здоров і попадав у тяжку мелянхолію, се він і сам пише про себе в листі з половини март²⁾: „Я, брате, сам бідую. — А ще до того учепилось мене лишенько: годинами прийде мині така манколія, що сам себе ни тямю. Стались люде мене боять, да і я сам уже себе ся бою. — Мабіть я дуже грішний перед Господом Богом, що мене так тяженько карає... А ще до того і вороги, серце, їдять мене та доїдають, нима до кого піти, нима с ким своє серденько розрадити, от тиму ж то я мабіть став і занивать на умі... Коби хоть Господь дозволив, дождати святого воскресенія! Боже, що го дожидаю!“

Що се за вороги „їли“ поета, ми зараз дізнаємо ся, тут тільки скажемо ще, що коло 15. март²⁾ він виїхав у перше до Путилова до матери і вражіня із сего побуту описав Танячкевичеві; але ще мусів вертати ся до Черновець за оруд-

¹⁾ Мат. 71—72.

²⁾ З порівняння листів чч. 36 і 37 виходить така дата, менше більше. Мат. 71—72.

ками, бо подав ся о відправу з війська і старав ся о дозвіл, перейти на православну віру, — а се було получене з клопотами.

Федькович нігде і ніколи, ані в листі ані устно, не виявив своїм знакомим, з котрими переписував ся або котрі випитували ся його про нього, що він був римо-католик, так як його батько. Перед Реваковичем і Тимінським сказав лише небилицю, що тато був уніят, а уважав себе за латинника; його-ж (Осипа) мав охрестити православний піп, а тато записав його у метрику латинського ксендза. Так не було і не могло бути; ми вже знаємо, хто й коли хрестив Осипа. І житєписці Федьковича не знали доси¹⁾, коли Федькович перейшов на православіє, хоч і чули та знали з метрик, що він був латинником; не знали також, чому він, покинувши військо, почав підписувати ся Юрієм, особливо на літературних творах, бо на документах підписував ся дальше Осипом. Тимчасом у спадкових актах по поеті в повітовім суді в Чернівцях лежать і доси два документи, котрі нам сю справу вияснюють докладно.

Федькович, як видко зі всего, придумував просто ріжні способи, як би відцурати ся батька. Не називав себе уже при першім виступі на літературній ниві своїм правдивим прізвищем Гординський, лише своєю шляхотською кличкою: Федькович. Мало було йому того, і він, бодай у листі до Тянячкевича і Горбала, вирік ся і сеї клички: „Федькович“ і казав себе називати Коссованюком. Мало було йому ще й того; він рішив ся виречи ся ще і свого імени, чи справди двох імен Осип Домінік, що занадто нагадували йому латинський звичай, і вибрав собі завчасу нове імя: Юрій, котре йому дуже припало до вподоби. Уже в „Любі згубі“ з кінця 1862. р. він називає

¹⁾ Колесса (Коссован, 50) писав, що Федькович перейшов на православіє коло р. 1854.

свого alter ego Юрієм і видуманого Коссована (в січні 1863.) каже називати не инакше, лише Юрієм. Як бачимо, уже завчасу обдумав собі цілий плян, як спекати ся Гординського зовсім, так щоб і сліду не лишило ся анї в імени та прізвищу, анї у вірі, анї в ноші, анї у способі цілого житя. Не все те повело ся йому, але що міг, того доконав з великим завзятем.

Так у Чернівцях, в марті 1863., заким ще осів стало в горах, Федькович повідомив римо-католицького військового капеляна про свій намір, змінити рим. кат. віру на православну. Діло не було таке просте, як здавало ся. Федькович, як офіцер австрійської армії, в котрій рим. кат. віра уважала ся першою поміж усіма, мусів після військових приписів три рази в ріжні часи приходити до військового капеляна з двома сьвідками і з тою самою заявою, що хоче переступити на православіє. Хоч капелян старав ся витолкувати йому, щоби сего не робив¹⁾. Федькович не змінив своєї постанови — і 31. марта 1863. дістав сьвідоцтво, підписане капеляном Йосифом Францом і двома сьвідками, що його заяву прийнято до відомости.

В три дні потім, як дістав се сьвідоцтво, Федькович написав довгий лист Танячкєвичєви (ще з Черновець); про все писав, але про сї свої заходи, змінити віру, замовчав. Написав лише загально, як ним „Німці крутять“.

„Я все дома пробуваю, хиба подеколи кличут мене сюда до Чернівців, от як тепер, то бавю тут кілька день, а вітак знов вертаю домів. Завтра²⁾ їду знов до Сторонця і буду там бавити аж до по велицідни, може де до цьвітної середи, а може таки аж до 1. мая, сам ни можу знати, бо Німці, братіку, таке мнов крутя, що лиш аби їм

¹⁾ Порів. слова: „aller Bemühungen und Vorstellungen ungeachtet“ в письмі капеляна, Мат. 360—361.

²⁾ Лист писаний 3. цьвітня 1863.

ся так у голові крутило, цопаки собачі: ба сего, ба того їм не стає до мої просьби, ба до дохтора треба йти, ба до авдітора, — ніт вісти, що тобі все повибагають, а ти їдь 16 миль намість дурного та трать грейцарик останний, що маєш при души, бо ми, знаєш, коний тепер ни тримаємо, все треба наймити, все наймити, — лиш оден Бог мині вірит хіба, а білше ніхто. — А тут ще треба ся стягати і на убраня, бо дома мало я вже дечого застав з давних моїх уборів — відки ж би ся могли і задержати за 14 років! хто годен зміркувати¹⁾. — Боже милий, Боже, ратував ти мене вже в ни однім припадку, поратуй мене ще і тепер, а вітак уже — да буде воля твоя²⁾“.

Як бачимо, про заходи з причини переходу на православіє ані слова, тимчасом нема сумніву, що коли поет писав, що ним „Німці крутя“, він мав на думці і сю справу, дуже пильну, як йому здавало ся. Дня 4. цвѣтня 1863. він виїхав до Путилова (16 миль возом) — і тут не вспів відпочати, вже 7. цвѣтня пішов до православного панотця Олександра Поповича, показав йому свѣдоцтво від військового капеляна і зголосив своє приступленє до православної церкви³⁾. При сій нагоді з побожности (*pietatis causa*) прийняв нове імя Юрій (Георгій⁴⁾). Від тепер міг уже й формально не називати себе Осипом, лише Юрієм, і він так себе й підписував та на честь свого нового патрона складав потім і набожні пісні.

Крім того він небавом перебрав ся ще й по гуцульськи — і, перебувши таку метаморфозу, від цвѣтня 1863. р. зажив уже тривко в горах,

¹⁾ Із сих слів виходило би, що Федькович, як був у Сторонци в зимі 1848/49, так з того часу там не був; 14 років справди минуло в зимі 1862 3.

²⁾ Мат. 74.

³⁾ Мат. 361.

⁴⁾ В родині матери поета було двох Юріїв: Юрій Кантемір і Юрій Ганицький — може й звідси було в Осипа уподобанє до сего імени.

хоч і виїздив часом за ділами до Черновець. Таким способом осягнув свій ідеал, за котрим тужив тяжко щонайменше два остатні роки, — два роки великої слави і великої туги. Як він сі свої гори розмальовував у поезиях та в „Любі-згубі“! А тепер ось і зажив він на своїм Підгір'ю житєм таким, якого сам бажав. Чи вийшло воно йому на добро, се показало його дальше жите. Від мрій поета до правдивого житя все була і буде дуже далека дорога...

Серед таких то обставин приходило ся Федьковичеві 1862. р. працювати для літератури. Хоч його здоров'є помалу поправляло ся, проте він не позбув ся своєї туги з минулого року, а ненависть його до військової служби ще й змогла ся, як видно з його тодішніх творів.

Поезії й оповідання „Люба-згуба“ з 1862. р. повні вісток, коли не про жите поета, то про його тодішні думки. Сими вістками можна сьміло доповнити не багаті зрештою иньші жерела до його житєписи з того часу. Вони вповні годять ся з тим, що ми вже знаємо про поета, вони доповняють наші спостереження про його незрівноважену душу.

Федькович писав 1862. р. подібні поезії, як і попередного року. Його поезії на тему війська: Шельвах, Зіле, Лист, Золотий лев, Хустка, Пуга і Новобранчик — своїм змістом все смутні. Протест у них против мілітаризму ще сильніший, як 1861. р., але й жаль поета до своєї долі ще більший. Те саме читаємо і в його тодішній ліриці про себе. Йому звичайно смерть і могила лиш на думці (Нічліг, Думка, До Мих. Дучака, Гуцулки), тужить за горами, бо тільки там бервінок гарний (Бервінок); просить Львовян у „Гуцулці“:

Ой слухайте, легіники, я гину, ой гину!
Не дайте ми загибати, — я вас не покину.

Сумує за покійним товаришем („Не знаю“), тужить за матерю, за молодостю, за Буковиною (Думки, I—V) — коротко сказати, поет подає нам трохи не в кождім віршику якусь вісточку про свою тугу. З другого боку переконуємо ся, скільки треба знати поетового житя, щоби зовсім розуміти його поезиї. Коли н. пр. він кінчає поезию „До Мих. Дучака“ такими словами про себе самого :

Ляхи его замучили,
Німці 'го добили,
А ті руські легіники
Бервінком накрили¹⁾, —

то нам тепер не трудно здогадати ся, що Ляхи — се батько, а Німці — се військо, хоч ми на поступок сего Ляха можемо й инакше дивити ся, пізнавши „смутчу вдачу“ його сина-поета.

У „Новобранчику“ в кількох місцях цілком виразно пише Федькович про себе, про свої заходи дістати ся до Львова і невдачу, що наводить його на думку застрілити себе, і про те, що він дармо не хоче їсти хліба, тимчасом йому не дають. У посьвятї „Новобранчика“ Горбалеві поет каже :

Братіку мій, ни цурай ся,
Хоть ти оден цего бранця;
Ни цурай ся его сліз,
Що в поклоні ти приніс.
Бо го люде на кеп від себе прогоня,
Нїби коли в латю, то він вже ни їх, —
Де кури ни піют, де дзвони ни дзвоня;
„От там ти — та там ти!“ справляют на сміх
„В нас хліб ни вродив ся, нічо' ни зібрали“ —
Так люде до його, тай замкнут ся в кліть.

Бодай ви святого таки ни діждали,
Коли співакови кавалка вже нїт!
Абож я го, люде, за дармо в вас хочу?
Я буду співати, му серце топить,
Я буду робити, аж вилізут очи,
Лиш дайте прожити, між вами прожить,
Гарненько-мирненько, як в вас то живет ся,

¹⁾ Поезиї, 139.

Де Пречиста Божа за столом сидит,
За тисовим столом із вами посполом.

Ох, братя панове! аж серце ся бет,
Аж душечка в мені крильми собі збила —
Зриват ся летіти, залізячко дзур!!
Богдай ворогам ти, не нам ти дзвеніло!
Співав бих — так годі, ведут в калавур...

А другий раз ни му вже вас
Морочить в сїм ділі:
Коли Німці ни застріля,
Самий ся застрілю¹⁾...

Читаємо в „Новобранчику“ і наріканя на
страчені літа — а в листопаді 1862. р. саме минало
десять років, як Федьковича взяли до війська.

Чого нам тривати, панове молодці,
Коли наша воля в поганих руках!
Ведут нас під міру у мокрі сорочці,
В кроваві пускают по десіть роках,
По десіть найкращих, — пожаль же ся Боже! —
Заплакав бих, братя, та сліз уже ніт
За тими роками, гадаєте може,
Бих плакав, що всохли, як маковий цвіт? —
Ні, братя, що впало, на віки пропало, —
Абих ціле стадо цісарске всїдлав,
Уже ни здогоню, — та й на що б ся здало? —
Чи я вже ни доста в сих десіть страдав? —
Ні, братя молодці, про їх ни заплачу,
Про вас я заплачу, про руский талан
Та рускую волю, ту рідну, козачу..
Заплачмо, панове, най трісне кайдан!:)

Тут і знову згадка про батька Ляха, що роз-
бив домашнє щастє, та туга за матерю, що в ли-
стах нарікала на своє справди невідраднє жите:
чоловік у Чернівцях, син у війську, а вона на старі
літа сама в горах.

Хиба й свою головоньку китайкойов звяжу..
Але-ж бо я, легіники, китайки ни маю, —
Пустив свою китаєчку долів по Дунаю —
Кровавую, сльозавую до ненечки в гості.
Бо і в мене, пани братя, хата на помості —
Була.. була, соколики, та Ляхи розбили;

¹⁾ Поезії, 140.

²⁾ Поезії, 142.

Все забрали, а сироті нічо не лишили.
Нічо?... Брешу! Лишили ми ньеньку як голубку,
Дрібні слізки збираючи до срібного кубка,
Доки верну в Буковину в гори у гостину...
Ци я верну, ци не верну, я післав хустину,
Аби мала моя ньенька по мині поману:
Мою хустку кривавую та в слізоськах прану¹⁾.

І знову наріканє на батька, що продав його в німецькі рекрути, наріканє, котре небавом по новім році в недузї приняло просто монструальну форму: поет вирік ся зовсім батька. Тут уже, у „Новобранчику“, ми бачимо, як він доходив помалу до сеї вигадки, як у него вона формувала ся, заким ще заслаб.

Та як же ни плакати, та як же ни рути
Мині молодому?... Молодці, скажіт!..
Продали мня Ляхи в німецькі некрути,
Втопили ми долю, втопили мій світ;
Пропав, як тот камінь в глубокому мори, —
Ніхто ни добуде! Ніхто ни спита,
Як тяжко я мокну у сльозах та в горю;
Ніхто ни спитає.. бо я сирота.
От хожу та хожу, як дух на покуті,
Що пустков блукає, а прощі 'му нїт.
„Ходи! — кажут лютри — бо пута вже куті!“
Ходи, аж ни впадеш здихати під плїт.
Ходи, аж ни здохнеш в нечистім дес краю,
Де дзвони ни дзвоня, ни піє когут,
Де руські молодці на гуслех ни грают,
Де руські дївчата співати ни мут.
Соломяна вілля — цісарська симбрїля,
В куті дес за плотом — там руський співак..
Слідочки по світі, слізочки по цвіті, —
От тільки помани!.. Молодці-ж, ни так?...
О, так, пани братя! Душа ми віщує
І думка говорит, і серденько чує,
Яка моя доля і чо' мині ждять²⁾ —

Поема „Лукіян Кобилиця“, написана, як і „Новобранчик“ 1862. р.³⁾, повна також ненависти

¹⁾ Поезії, 145 Тема та сама, що в думці І. на стор. 124.

²⁾ Поезії, 146. Симбрїля (волоське слово) — заплата.

³⁾ Що поема „Л. Кобилиця“ була вже готова 1863 в лютім, свідчать згадки про ню в листі з того часу

до війська і „Німців“, свідчить, як далі розвивалися і ширшали погляди поета на відносини його і народу. Як Шевченко писав: „Було колись в Україні ревіли гармати“, так і Федькович, очевидно вже під впливом Шевченка, звеличав минувшину Буковини:

Було колись, в Буковині
Добре було жити —

а тепер Німці у Відни копають Буковині великий гріб. В уста Кобилиці вложив поет такі острі слова против Німців, цїсаря і війська, що ся поема й не була друкована за життя його. Згадка про „Юрія Гінду“, як про буковинського героя, хоч такого не було, показує, що поет жив ще під впливом переказу, записаного Найбавером, і обробленого вже в поемі „Юрій Гінда“.

З довгих поем мав Федькович 1862. р. ще Циганку і Зрадзілля¹⁾ і плян до Довбуша, мабуть до трагедії. Циганка мала бути велика поема, у шестеро більша, як „Новобранчик“, але з неї остали ся лише два виривки; мабуть сам поет знищив її, щоби переробити поему так, як вона була надрукована 1867. р. Що таке було „Зрадзілля“ — також не відомо. Загадував поет і якусь поему „Квіти-діти“, бо з неї подав малий уступ до „Вечерниць“ 1862.²⁾ Чи і в сих поемах не писав чого поет про себе, годї знати; одно видко, що 1862. р. він багато писав, хоч як було йому трудно.

Оповіданє „Люба згуба“, написане під кінець 1862. р., свідчить також, як Федькович ще на чужині тужив за своїми горами і лише тут

(Пор. Мат. 64 і 79). А що січень і лютий 1863. р. — то був час слабости поета, отже ся поема ще з 1862. р., написана рівночасно з „Новобранчиком“. (Поезії, стор. 170—171). Колесса не мав рації, коли здогадував ся, що ся поема з пізнійших років і на сій основі робив ріжні висновки. Пор. Коссован, 95

1) Порів. Мат. 57.

2) Поезії, 121.

добачував і красу і добро. З далека видавало ся йому все гарне та пишне, все „під золотом та під сріблом“, як ті образи у тісній путилівській церкві. Люди самі добрі і коли у них яке лихо звело ся, то тільки з незвичайної любови. А любá (любов) то згуба, то нещастє — улюблена думка Федьковича по невдачі з Марошанкою; з того часу обробляв він сю думку на ріжні лади то поезиєю то прозою, змальовуючи любов як пристрасть просто всевладну над чоловіком.

І в листах із січня 1863. р. і в самім оповіданю впевняв Ф-ич, що се він описав „кавалок свого житя“.

„Ви не знаєте, як тото мило чоловікові згадати про давні свої гаразди, а я їх зазнав — зазнав, панове, тай браття мої любі. Що я тут пишу, то я не пишу небилиці, але кавалок мого життя, мого так красного та любого тривку, що годі його буде й до гробної дошки забути. Ні! зелена моя Буковино, сині мої гори, холодні мої ізвори! Хіба мене рука моя забула-б, щоби я вас забув. Тото лиш ви мене забули серед світа, але я вас про тото не забуду¹⁾“.

Здавалось би: як і не вірити поетови, коли він сам каже, що се „кавалок його житя“. А проте — як уже було розказано — годі вважати сі слова правдою.

Коли й можна „Любу згубу“ уважати „кавалком Федьковичевого житя“, то тільки як невідразні спомини з його хлопячих літ, прикрашені мріями та тугою поета. Квітчина „Маруся“ зі своїми етнографічними сценами і тужливою любовю і оповіданя Марка Вовчка, в котрих також багато любовних тем, навели Федьковича на думку, написати щось подібне з гуцульського житя. А Федьковичева коротка замітка в оповіданю: „Тото лиш тепер перейшли Гуцули на біду, але з-за мого веремя ще инак було. Ох, ох! милий Боже! ти

¹⁾ Писаня, т. II, 27.

високо, цар далеко, а песі віри роблять, що хотять. Але чей колись і на наші ворота сонце за-світить¹⁾“ — ся замітка позваляє здогадувати ся, що першим товчком до оповідання „Люба згуба“ була звичайна допись у „Слові“ (а „Слово“ ді-ставав поет від Дідицького правильно²⁾), допись про Гуцулів, писана на диво чистою мовою. Якийсь А. К. писав знад Черемоша у Слові 1862, ч. 12. (з 10. 22. лютого):

„Бувало то перед кільканацяти літами, аж любо було подивити ся на Гуцула, — живий, як рибка в воді, веселий як ластівочка, і красше від гордої пави убраний в черлене лудине, всякими красками, волічками і золотими нитками повиши-ване, в кресаню, блехов обвиту і павеми перами обтикану, і в черес ремінний, широкий, а до того красно узброений — гуляв си над Черемошем, гей би мотилик по долинах, горах і полонинах. Ні-чого не браковало му; мав маржинку, шапетка, овечки і грошиків гаразд. В кліти бувало повно дорогого лудинечка і скорому, то масла, то мо-лочка, то бриндзі. Що то панщина, не знав він ніколи, хиба раз в рік кільканацять деревець долів-ріков до скарбу спустив, і то було всего. Манда-тор, і то оден на кільканацять сел, докучав деколи єму, але все таки то ніщо не вадило, а хоть дав-що, то лиш одному, і бодай борзо право своє мав. Жидівні также богато не було, бо не могла так легко через скали приступити д нему, як до поляниці; а дорога возова не давно отворилась, коли порозстріляно скали, передже були лишень прикрі обходи або облази для коней поодиноких і людей. Так жив собі Гуцул без клопоту і спо-кійно в своїх горах; не стало хліба, то продав маржинку яку, тай мав досить. Нераз подумав єм си, чи є дехто щасливіший над него?

Нині же все то ся змінило. З дня на день марніє він, як в осени билинка, лице его веселе

¹⁾ Писаня, т. II., 12.

²⁾ Мат: 48.

огорнув смуток; голоден, босий і обдертий зсихає, як деревина без кореня, кори і листечка; в кліті вже порожно, не видати ні такого лудиня, ні скорому тільки, як давнійше; в загородах, где череди стояли, румегає якась коровка або блее кілька овечок голодненьких. Ліси і толоки повідбирано ему від скарбу. Годі му туда яку маржинку пустити, побережники зараз ю арештуют; оден злісний взяв навіть собі за играшку, кози, вскочивші в ліси, як заяців стріляти, а сіна громадські, к лісам припираючі, палити. Остає ся му тільки кавальчик ґрунтику навколо хати і цариночка на кілька копичок сінця, і то жити з того ему, — годі маржинку викохати і продати, аби хліба у поляниці купити, хліба бо там дуже мало ся родит і заледви на три місяці вистає. Одні полонини, хотяй 5—8 миль від села віддалені, дають ще яко-такий притулок маржинці, бодай на два або три місяці; но звір великий і малий казит ю погано, а пушок гляба, аби го бодай відполошити. Давнійше, доки без вафенпасів вільно було носити пушки, мав кождий майже у себе кріс, і маржина була безпечна; а тепер, коли ему не так легко до пасу без великих келтунків і трудів допроситись, намножилась звір дика так, що грозит великим нещастєм для всіх Гуцулів. Правда, колись то роблено лови на медведя з 200 людьми, відав з сторони уряду бециркового, але щож, — пани не йшли в глібокї ліси, бальовались, пили або, як оден злісний шпуряв кресаню д горі, а другий стріляв в тоту, гей би в медведя; а потому розкинули на села по 10 до 20 левів за кошта ловні, котрі відай на свій хосен обернули. І то були лови?!

А що би то еще за інії притіснення і надужитя згадувати! „Асек вже депутовані не поможут“, говорив оден Гуцул, „права не дождесь, лиш термії та термії; от далій прийдесь нам в Молдову і Волощину забирати. Монарха наш відай не знає, як гіренько ми коло доріг бідуєм,

і що пани діють, а Бог знат, як ся з тотим господарит, що поленські села на дороги зложили“. І в правді, робота сеся тягне вже щось два роки і укінчит ся за 5 літ, бо відай, як розмірено за той час, має ся понад ріку саму всюда рівно за висока і досить широка цїсарска дорога через гори до Угор отворити. Не перечим того, що будоване догідних доріг потрібне є для краю, особливо ту, де іде о лекшу комунїкацію з богатою землев Угрів; однакож если по знесеню панщини прийнято вже засадою, сельский нарід до безоплатної роботи не принуджати, то належало б туюж людську засаду заховувати і напротив бідних Гуцулів.

І Гуцул охотно послухає, если обяснит ся ему людяним способом потреба приложеня рук і несеня жертв во благо народа і родинного краю; але сли го женут, як маржину, на тяженький труд і обходять ся з ним ту, як з безсловним скотом, — то не диво, що зпід людского серця вириваєсь у него жалібний стон на недолю. Бо і якже ему дієсь: в літі годі му де на зарібки пійти, аби що на зиму собі прикорпати; блукає, як тїнь, то коло хат двох або трьох заможнійших газдів в селі, то коло Жидів, котрим відай з ласки панів шпекулянтів гори попались в руки, або забираєсь цілком в Волощину.

Найзимнійше чувство мусит ся обурити, як ще до того з него збиткуют ся, коли 60-літну женщину за то, що невеликий каменец зняла, ногами доптано, коси микано і бито, мужа єї і дяка, котрі за ню просили, в кайдани взято, а чотирох газдів за тоє, же ся за дяка вставляли, в желізню до Кутів відпроваджено, где їх тиждень на самій воді держано і без всякого протоколу пущено, і котрі з того попуду виновних за свою кривду висше позивати боят ся. — Від хати до хати чути лиш жалі і наріканя на недолю...

Послідна надія остаєсь тепер на наших заступниках, аби ся за бідним народом перед Мо-

нархов вставили і єму нужду єго предложили; а чей дознають вірнії Гуцули наші якого-такого улегшеня, иначе бо прийде до того, що все жебрацтвом стане і підриєсь все довіре в народї“.

Ся допись нагадала очевидно Федьковичеви давні часи в горах і сих „песїх вір“, що звели Гуцулів на біду. „Люба-згуба“ писана уся в тім тонї, що й ся допись у Слові, як то колись добре жило ся Гуцулам, і підходить зовсім під настрої Федьковича 1862. р. Се іділля, хоч фабула кровава.

А про те, що поет читав допись у „Слові“, свідчать і сі слова в „Лукїяні Кобилиці“ про „ляцьку неволю“ Гуцулів:

Сперли ліси, сперли пашу,
Дров ні хворостини,
Ваші жінки, ваші діти
Від студени гинут.

(Поезії, 167).

Друга Федьковичева повістка: Серце не навчити, яку треба зачислити ще до військового періоду творчости поета¹). — се не гуцульське житє, тільки стара казка про велику любов, таку саму, як і в „Любі-згубі“, про поєдинок закоханих, правдивих лицарів, — коротко: се також іділля, вимріяна поетом.

З біографічного боку інтересні дечим ще дві Федьковичеві посьвяти. „Пугу“ посьвятив Федькович „мому брату Семенові (Нарівнякови) в Новосїлці Костюкові“ коло Залїщик, у котрого був на весїлю. Сей Нарівняк мабуть і читати не знав (листи писав йому хто инший) тай, коли Федькович прислав „Пугу“, може й не богато зрозумів з неї; тимчасом поет зве його давним милим та щирим товаришем ще з Італїї²).

¹) В листї Ф-ича з 3. цвїтня 1863 (Мат. 75.) читаємо, що Ф. післав до „Вечерниць“ нову повістку. У „Вечерницях“ ч. 8 і 9. була друкована повістка „Серце не навчити“ — отже се є та повістка, написана Федьковичем ще за військових часів.

²) Про сего Нарівняка була вже тут бесїда на стор. 147—149.

Поезія „До Михайла Дучака“ се наче б лист з просьбою,

Аби того нагадав,
Кого братом колись звав,
Кому казав: „Ріднесенький!“
Кому казав: „Друже!
Не жури ся, бо й я журюсь“.
Та я вже не тужу.

Нїби-то не тужить, а справди такої могильної пісні засьпївав, що на що й смутнійшої?

Не забудь мя, товаришу,
Названий мій брате!
Нї! ти мене не забудеш:
Не так ми-сь любили,
Щоби ми ся забували,
Товаришу милий.

Федькович мав таких „братів“ досить багато і справди їх любив. Нїчим иньшим, лише сею любовю мужчини до мужчин можна вияснити солодкаво любовний тон у листах сего офіцера до „простих“ вояків, у його посв'ятах, поезіях та оповіданнях, хоч, звісно, не у всіх. Федькович не був ворогом жінок, але й не побивав ся дуже за ними; втрату Марошанки він переболів на диво скоро; однак військове, безженне жите по малих семигородських містечках, де не було знакомих, лишило на нїм свої лихі наслідки...¹⁾ Він був демократ і то великий, щирий і переконаний демократ, він справди не гордував „меншими“ братами, дбав про них, але... нас мусить дивувати поява: скільки у него було між простими вояками любчиків та братчиків, другів і товаришів, з котрими він був на „ти“. Адже своєю інтелігенцією жаден з тих „братів“ не дорівнував Федьковичеви, становищем у війську також нї, а про те...

¹⁾ Кантемір оповідав про ті часи, як Ф-ич був у Чернівцях (1859—1861), що він тоді „був такий, як панна: пити не пив, курити не курих, ані в карти не грав, а стидливий був, як дївчина“. ЛНВ. 1905, т. 31, ст. 226.)

Треба ще хоч кількома словами згадати тут також про велике уподобанє Федьковича в народних піснях, яких сам записав до сто¹⁾). Німецькі перерібки декотрих народних пісень — не раз такі свободні, що можна їх уважати оригінальними поезіями, послав Федькович Найбаверови для його літературного додатку до часописи „Вukowina“. Отже й на се находив Федькович час 1862. р.

¹⁾ Мат. 64.

VI.

Суспільне жите на Буковині в роках 1848—1884.

Про часи на Буковині по прилученю до Австрії. — Збірник пісень І. Велегорського. — Давні повісти. — Г. Продан. — В. Ферлеєвич. — 1848. рік і суперечка Волохів з Русинами. — Роки 1849—1861. — Пробуджене 1861. р. — Дописи у львівськїм „Слові“. — Поминки Шевченка 1864. — Думка про свою часотись 1864. — В. Продан і М. Коморошан. — Думка Галичан про Буковину. — Суперечки Русинів з Волохами. — Основане „Руської Бесіди“ і єї дальший розвій. — Москвофільський напрям. — Основане університету в Чернівцях 1875. — Жите молодежи. — Національний напрям бере перевагу 1884. р.

Від р. 1863., коли Федькович осїв у Стронци-Путилові, його жите і праця залежали у великій мірі від сих обставин, які були на Буковині; тому треба нам придивити ся, яке жите застав він у своїм ріднім краю і що він у се жите свого вложив, якими думками випереджував своїх земляків і як сї земляки приймали його працю. Іде о те, чи Федькович змарнував ся тільки з власної вини, чи може й суспільність, головно буковинська, не знала його виховати, підтримати і покористувати ся його талантом, як се зауважав Драгоманів.

Про те, яке вражінє робило на Федьковичу жите народу, котре він оглядав за своїх хлопячих літ, ми мало що можемо сказати. Коли судити по

його перших писаннях з 1861. і 1862. р., Гуцульщина з часів до 1848. р. записала ся в його пам'яті тільки так, як записує ся побут у горах в пам'яті студента підчас вакацій: все довкола гарне і веселе, смутку та нужди не видно...

В часі від 1848. до 1863. р. Федькович був кількома наворотами на Буковині, але про те, щоб його тоді цікавили якісь суспільні справи в ріднім краю, ми нічого не знаємо. Зрештою се були такі тихі і незаметні в народнім житю часи на Буковині, що тільки з великою бідю можна виловити з них два-три прояви якоїсь національної свідомости. Тільки коли Ф-ич, уже відомий поет і незалежний чоловік, осів у горах і почав сам брати участь у житю Буковини, він почув на собі всю вагу сих тяжких обставин, які в сім краю від давна зложили ся для його земляків; і хоч він сам не завсїгда здавав собі з них справу, однак без сумніву терпів від них о стілько більше, о скілько талантом і свідомостию перевисшав кожного Русина на Буковині, крім Ізидора Воробкевича та ще кількох земляків.

За весь час, як прилучено Буковину до Австрії, від 1775—1861. року, не було тут між Буковинцями такого духового житя, щоб ми його хоч по части могли прирівняти до житя України та Галичини в той час. Воно й не дивно; Буковина — невеликий край, — що й тепер (1910. р.) не має більше, як 700,000 мешканців, між ними всего 300.000 Русинів-Українців. А в часі прилученя Буковини до Австрії наших людей була тут зовсім невелика громада, коли зважити, що всїх мешканців на Буковині начислено тоді тільки 23.000 родин, отже всего коло 100.000 душ, в більшій часті всяких емігрантів з Польщі, Семигороду та з Волощини¹⁾. Коли в Галичині, де Русинів було здавна в десятеро більше, як на Буковині, аж до 30-их років 19-ого столітя не було майже ніякого

¹⁾ Пор. „Буковинська Русь“ проф. С. Стоцкого, стор. 14 і д.

духового життя, чого-ж можна було сподівати ся по жмені наших Буковинців, котрі до того вийшли зпід турецької власти, правда, більше свободні, бо не знали такої тяжкої панщини, як була у Польщі, але безпечно більше темні. Австрійські генерали, що заводили порядок на Буковині при кінці 18-ого століття, не находили тут хоч як-так осьвічених людей, навіть між духовенством, котрого було багато, а не то між простим народом. Селяни, розкинені рідко по краю, жили старосьвітським, простим, природним ладом — і скорійше найдемо в історії докази на те, що між ними цвило розбишацтво (не лише Довбушеве, опришків було на Буковині багато), як сліди якоїсь своєї осьвіти. Правда, з давних часів, із століть 15-ого, 16. і 17-ого, стояли на Буковині німі свідки колишньої культури, чудові церкви і монастирі, розмальовані в середині і з надвору фресками, однак 18-те столітє не доклало до сеї культури нічого, а навпаки зазначило ся великим упадком на всіх полях. Грецькі купці „Фанаріоти“, що брали від Туреччини Молдову в аренду так, як тепер беруть посесори маєтки панів, не дбали про край так, як колись старали ся: Александер Добрий, Стефан Великий, або хоч так, як родина Могилів та Василь Лупул; їм ішло найбільше о те, щоб відбити собі на краю і населеню в десятеро те, що заплатили султанови за аренду, — а що край нидів і загибав, се їх не смутило. Два „господарі“ з 18-ого століття, князі Константин Маврокордато і Григорій Гіка, означили, правда, панщизняні обовязки селян супротив дідичів — і сі обовязки, як сказано, були дійсно не надто тяжкі — однак про якісь иньші культурні заходи їх для населеня в краю ми не знаємо нічого; на самоволю дідичів закону не було, на темноту селян і дуже численного духовенства ніхто не шукав ради¹⁾). Колиж Австрія заняла край, то довгий

¹⁾ Часи на Буковині по прилученю до Австрії описані живо й інтересно в „Буко і Руси“ проф. С. Стоцкого.

час не розбирала, що за народи тут живуть і, розуміючи їх потреби по своєму, почала заводити порядки, які з національного боку могли буковинським Русинам вийти тільки на шкоду. По урядах і міських школах заведено зразу німецьку мову, по сільських школах покладено вагу на „молдаванську“ мову, а Русини вийшли майже з порожніми руками. До того прилучене Буковини до Галичини ще погіршило справу.

Від р. 1786. до 1849., а на ниві шкільництва аж до р. 1868. належала Буковина до Галичини і не мала своєї самостійної управи. Через те доля її залежала в великій мірі від галицьких урядників, — вся реакція, яка запанувала по смерті цесаря Йосифа II, відбила ся також тяжко на Буковині, особливо у шкільництві, котрим завідувала латинська консисторія у Львові¹⁾. В першій черновецькій гімназії, założеній 1808. р., вчили аж до 1848. р. переважно по латині, в части і по німецьки; в народних школах більшої опіки зазнавала волоська і навіть польська мова, як українська, хоч загалом сї школи не приносили народови хісна, бо й не було їх багато (1857. р. були на цілий край тільки 4 головні і 34 тривіальні школи) і властям не залежало на тім, щоби діти справди ходили до школи та вчили ся.

Так коли в Галичині аж до 1848. р. були тільки спорадичні обяви національної самосвідомости в Русинів (гурток М. Шашкевича), то ще менше було таких обявів серед знімечченої відразу буковинської інтелігенції — і ми протягом цілих десятків років аж до 1861. р. даремно шукаємо якихось більших слідів праць сих учеників, що кінчили гімназію в Чернівцях. Се були звичайно священники, що з гімназії йшли в духовний семінар, який був у Чернівцях, а звідси на села

¹⁾ Православна консисторія дістала під нагляд православні народні школи тільки 1850. р., иньші доглядала латинська консисторія аж до 1868. р.

і там жили по старосьвітськи, найчастійше без часописи та без книжок, бо й не було звідки їх взяти. Першою часописію на Буковині була черновецька волосько-німецька *Visowina*, орган Волохів, з 1849. р., тай та небавом упала; а Німці, що прийшли просьвічати „Малу Азию“, спромогли ся на свою першу часопись, і то напів-урядову, не скорше, як 1862. р. — звала ся вона також *Wikowina*. Видко, люди не відчували потреби займатися тим, що діє ся в краю і на світі, і їм вистарчало те, що винесли зі шкіл: знанє німецької мови і літератури, та деяка книжка, німецька або польська, яка припадком попала ся в руки, а журбу про край та нарід лишали урядови. Латинська та німецька наука у гімназії викорінювала в учеників любов до своєї мови і всяку думку, подбати про свій нарід. А живійші одиниці, ті, що мали щось людям сказати, і самі починали доливати до німецького моря, складаючи свої праці німецькою мовою.

Із першої половини 19-ого столітя маємо лише кілька рукописів та одну книжку, видану Буковинцем в Чернівцях, що при всім своїм убожестві сьвідчать, яка ще література, крім офіційної, німецької, могла бути відома і мила буковинським панотцям і їх родинам. З р. 1806., отже ще перед основанєм гімназії в Чернівцях, клирик Іван Велегорський зладив собі збірку¹⁾, у котрій ми находимо дві весільні волоські промови, писані ще кирилицею, шість набожних пісень, між ними одна на честь київської ахтирської Богородиці, сім сьвітських пісень, з них дві військові московські (мабуть з часів постою російського війська на Буковині 1768—1774.) і пять народних або напів народних пісень. У таким маленькім збірнику ми находимо мову волоську,

¹⁾ Я надрукував сю збірку в „Буковині“ 1901, чч. 116 і 117.

церковно-славянську, мішану з українською і польською, московську і чисту народну, а зміст пісень то набожний то любовний. Набожні належать до ряду тих пісень з 18-ого століття, що їх сотками вже призбирано на Прикарпаттю; більше інтересні любовні пісні, складані якимись півінтелігентами, може й не на Буковині, — се перша „штучна“ лірика, напів народна.

Ось одна із сих пісень:

Ах, я бідний, ах, нещасливий,
що я тебе вірне кохаю,
не могу жити в вольности правдивой,
що о тебе завше думаю.

Завше плачу, як не бачу
твоей уроди прекрасной;
проклинаю, житя лаю,
ах, я нещасний!

Куда поиду, куда поверну ся,
всюда туга за мною;
спати лягу, вскорі обужу ся —
і там тужу і там нужу собою.

В день і в ночи мої очи
слезами ся заливають,
з твої причини і години
вольности не маю.

Твоя краса, твої чорні очи
моєї туги є причина:
хочай мя мучать в день і в ночи,
еднак кажу, що ти єдина

панї є того серця мого,
котре любить тебе,
тебі служить, беть ся, тужить
і губить себе.

Ся поезия, записана 1806. р., а зложена ма-
буть ще скорше, свідчить, що були вже й тоді
люди, яким мало було набожних і чисто-народних
пісень, і які без хитрої мови сьлівали своїх пісень
так, як їм „дзюб виріс¹⁾“.

¹⁾ Подібну пісню любовну, не народну, надрукував
також проф. Стоцкий у „Буков. Руси“, ст. 97.

Дві пісні у збірнику є чисто народні, одна з України:

Не боїть ся козаченько ні грому, ні тучи,
хорошенько в кобзу грає, до дівчини йдучи, —

і одна зовсім свіжа, галицька, про те, як парубки втікали перед австрійською рекрутчиною за кордон.

Збірник Велегорського показує нам в мініятурі сю свою домашню, писану „літературу“, яка безпечно проживала собі в домах інтелігенції і письменної дрібної шляхти на Буковині, без уваги на те, чого навчали у школах, яких зрештою тоді було дуже мало.

Дещо з такої переписуваної літератури помістив також проф. Стоцкий у своїй „Буковинській Русі¹⁾“. Одна буковинська родина, з дрібної шляхти, переховала у себе рукописи (з років 1826—1832.) з житями святих та з давніми повістями, як н. пр.

Повість о єдної женѣ, како погибе за Христа ради зъ дитям своим,

О играх и пляшущих во дни святія,
За человѣка богатого и многогрѣшного,

О женѣ, како ся богу молила,

Како водил ангелъ єдного мужа на оном свѣтѣ,

О Андреи, како бѣ 7 лѣтъ нѣмъ,

Гѣсторія о рицару и о смерти,

Исторія младенца с панною і и.

Таких переписаних „історий“ було очевидно на Буковині більше, так само як і на иньших наших землях — і були вони спадщиною ще по прадідах, у котрих така набожна, моралізаторська література заступала теперішні часописи і книжки.

„Простий“ народ співав собі тимчасом своїх старосвітських пісень, а що Буковинці в великій часті були кольоністи з иньших наших земель

¹⁾ Пор стор. 94 - 105.

(н. пр. в селах коло Чернівців жиє доси багато селян, що називають ся „Українці“ на прізвище, очевидно люди зайшли з України), то на Буковині лунали й українські й галицькі пісні і свої місцеві про опришків, про рекрутчину, про панщину, Лукіяна Кобилицю і и.

З учених складачів віршів на Буковині в першій половині 19-ого століття можна назвати тільки двох сьвящеників: Гаврила Продана і Василя Ферлеєвича. По Гаврилї Проданї (*1816 †1844) лишило ся кілька віршів, писаних ніби-то по „руськи“, по латині, по німецьки і по польськи (елегії на смерть якоїсь Віценти, що застрілила себе¹⁾). В руських віршах писав ладом оди Державіна „Богъ“; виданої 1830. р. у Львові, але мовою „книжною“, притім без найменшого поетичного таланту. Ось одна строфа з його величання Буковини:

Здѣ рочно гордыи класы прозябають,
А зъ нихъ сплетенными вѣнци свою
Главу стружденныи женцы украшають,
Ся по обыльной жатвѣ веселящи,
И нѣжногласно разными языки
Поютьъ единомушно зрядныи лики
Богинѣ Церерѣ благодарящи...

Такий „поет“ і з такою мовою був би кепський навіть на 17-століте у нас.

Другий сьвященик, Василь Ферлеєвич (уроджений 1783. р.) видав два рази, 1845—6 р. і 1849. р. свої „Пѣснѣ съ нотами“ (названі потім: „Пѣснѣ, псалмы и стихи“), в котрих дуже пильно дбав про „краєгранесіє“, щоб із початкових букв строф вийшло його імя і прізвище і село Товтри, у котрім він був парохом. Проф. Стоцкий назвав його справедливо „последним писателем середного періоду нашої літератури, котрий тягнув ся на Буковині аж до 1849. року“²⁾. Докладнійше оглянув книжечку Ферлеє-

¹⁾ Буков. руській календарь на г. 1876, стор. 46—52, статья Е. Андрійчука.

²⁾ Бук. Русь, 89.

Івґеній свѣтителѣ ѡсновалѣ ѡвнтелѣ
въ Черновецкомѣ градѣ.
Что ю ѡсвятналѣ ѡ крестѣ водрѣзилѣ
при великоѣ парадѣ. —
Хощемо знати, же всѣмѣ церквамъ мати
въ краю Бѣковинѣ,
І ни вѣла коша, ни вѣла славѣнѣиша
ѡ вѣка ѡ до нынѣ.

Так писав на кільканацять років перед виступом Федьковича на літературній ниві його попередник на Буковині.

В р. 1849. надруковано ще в Чернівцях латинськими буквами „комедіо-оперу“: *Diwka na widdaniu, abo: Na myłowanie nema syłowania*, — і „комедіо-оперу“: *Wesilie abo: Nad Cyhana Sma-hayła nema rozumniszczoho* — але ці річи видав галицький священик Іван Озаркевич і були вони не його оригінальними працями, лише перерібками, перша з Котляревського „Наталки Полтавки“, а друга із „Купала на Івана“ Стецька Шерепері.

З таким убогим літературним дорібком діждалися Буковинці конституційних часів і знесеня панщини. Латинсько-німецька гімназія не могла навчити буковинських Українців, як вони повинні писати по своєму; тому хто за се брався, потрафляв в найліпшім разі писати так, як читав у церковних книжках, богослужебних і моралізаторських; а що й се не було легко, то — як бачимо — майже ніхто й не писав для своїх земляків. При такій недостатці національної свідомости не диво, що ми 1848. р. у найвисших церковних кругах на Буковині бачимо дивовижні старання Русинів з роду про — волоську мову. Єпископ Євген Гакман і його референт Яків Воробкевич постаралися о се, що в гімназії почали вчити волоської мови вже 1848. р.; того-ж року зарядив єпископ, щоби слухачі теології „так славянської(!) як і романської нації училися романської мови після граматичних правил“, і ректоратови семина-

рії написав, „що дуже горячо бажає, аби надалше уся наука теології відбувала ся волоською мовою¹⁾“. А сьвященики, з роду Русини, були тоді трохи не одинокою інтелігенцією, яка мала вести нарід...

До національного житя на Буковині пробудили ся перші Волохи. Передовсім вони вже 1848. р. робили стараня, щоби відлучити Буковину від Галичини, і се справи осягнули на другий рік. Стараючи ся про се, вони уживали між иньшим і такого аргументу у своїх письмах до правительства і в газеті *Vucovina* (1849), що Українцями на Буковині є тільки греко-католики (унїяти), а всі иньші — Волохи, хоч би і не знали говорити по волоськи. А тут саме 1849. р. на підмогу буковинським Волохам прийшов Арон Пумнул, унїятський сьвященик із Семигорода, що утік перед малярським переслїдуванєм, — сьвідомий волоський патріот, що для буковинських земляків став правдивим Мессією. Хоч як на Буковині цвила між православним духовенством здавна ненависть до католицької віри, проте унїята А. Пумнула прийняли радо православні дідичі, як Гормузакі, теологи: Голембїювский, (він назвав себе потім *Porumbescul*), Андрієвич (потім *Morariu*), Калиновський (потім *Calinescu*) і и. Пумнул тільки пізнійше прийняв православіє; тимчасом як учитель почав і в школі і поза школою будити самосьвідомість між Волохами²⁾. А ся самосьвідомість відразу заявила себе великим апетитом на православних Русинів, з чогой вийшла полеміка між *Vucovin*-ою а „Зорею галицкою“, — перший документ про те, що хтось із своїх земляків думав про буковинських

1) *Sbiera*: Aron Pumnul, стор. 104 і д., 191).

2) *Sbiera*: А. Pumnul, стор. 84. — Про пробудженє національного почутя на Буковині пише широко проф. Стоцкий у „Бук. Руси“, стор. 156 і д. Я у своїй праці звертаю більше увагу на ті прояви духового житя, які виходили від самих Українців.

Русинів. Львівська „Головна руська рада“ старала ся навязати взаємини з Буковиною — і від неї очевидно вийшла ся оборона Буковинців. Дня 16. лютого 1849. Іван Борисікевич представив сій раді тодішніх буковинських послів, трох селян, (бо четвертий, Лукіян Кобилиця, тоді уже не послував); сі послы знали ся очевидно вже й передше з галицько-руськими послами — і мабуть у сій знайомости з Галичанами та в їх намовах треба шукати причини, що сі послы були противниками відлученя Буковини від Галичини. З ними був тоді у Львові і брат епископа, професор Николай Гакман, і він „заявив радість Буковини ізза того, що нарід галицько-руський упоминає ся мужно о свої права¹⁾“. Однак взаємини Галичан з Буковинцями були занадто слабкі та короткі, щоб з того вийшов більший хосен для Буковинців; тільки й сліду з них, що статя у „Зорі галицкій“ п. з.: Русины Буковиньски и письмо румуньское „Буковина²⁾“. Читаємо тут таке:

Коли в иньших краях уже признають істноване Русинів, „спостерегаемо зо смуткомъ, що въ третомъ коронномъ краю державы австрійской, въ котромъ руская народнѣсть становить значную часть жительствова и давнѣйше всегда узнавана була, голоса противъ неи и противъ правамъ еи тамъ приналежащимъ зачинаются обзывать. Мовимо тутъ о Буковинѣ. Вызнати доджнйство, що тии голоса съ тымъ бѣльшимъ бодемъ насъ дѣткнули, чимъ меньше сподѣванй намъ приходять, хотяй зъ другои стороны тымъ потѣшати ся можемо, що число тыхъ Румунѣвъ Буковиньскихъ (народови нашому пѣдъ назвою Волохи знаныхъ), котории рускѣй народности суть противными, не естъ ажъ такъ великое, абы ихъ голоса

¹⁾ Исторія литературы руской, Ом. Огоновского, II. 1 стор. 29.

²⁾ „Зоря галицка“ р. 1849, чч. 94—97.

за общій голось румунського народа на Буковинѣ уважати. Суть то голосы той жмени Румунѡвъ, которая увзялася Воеводство Буковинське яко исключительно румунську область, въ письмѣ часовѡмъ черезъ ню пѡдъ назвою: „Буковина¹⁾“, Вѣстникъ румунскій для справъ политичныхъ, церковныхъ и для словесности“ выдаваємѡмъ, представляти“.

Viscovina завела суперечку тим, що почала кидати негідні клевети на Русинів, а буковинських Русинів зачислила до Волохів тому, що вони православної віри. Сю думку спростував хтось у газеті: „Das Constitutionelle Blatt aus Böhmen“ (1849, ч. 250), сказавши, що віра иньше діло, а мова иньше; Русинів на Буковині стілько, що й Волохів, і вони в гімназії повинні також мати катедру руської мови, так як для Волохів заложено румунську катедру.

На сю допись відповіла Viscovina (1849, ч. 35) лютою статьею п. з. „Народний ультрамонтанізм“, виміреною против Галичан і Буковинців. „Зоря галицка“ була пересьвідчена, що ся статя

¹⁾ До заголовка часописи Viscovina додана така редакційна замітка: „Письмо тоє виходить въ Чернівцяхъ разъ на тыждень въ языцѣ нѣмецкѡмъ и румунськѡмъ разомъ. Мы не узнаємо потреби запускати ся въ догадки, чи той нѣмецко-румунскій коменіюшъ пише ся первотно въ языцѣ нѣмецкѡмъ, и ажъ потѡмъ перегодится на румунське — чи може таки въ самѡй рѣчи пишесея первѣстково въ языцѣ румунськѡмъ и разомъ, абы румунское читательство артикулы тїи лѣпше зрозумѣло, переводится для нихъ ще и на нѣмецке; але тую увагу зробити можемо, що то далеко легше приходить своимъ читателямъ въ переводѣ ще разъ тоє самое повтаряти, якъ имъ вмѣсто переводу щось полезнѣйшого удѣляти. Текстъ румунскій такою мѣшаниною буквъ (въ половинѣ латинськихъ, а въ половинѣ славенско-кирилійськихъ) писаний, яка лише образъ происходження народа румунського якъ найвѣрнѣйше представити може; буквы б, в, г, ж, л, п, ф, ц, ч, ш, ъ, затримано; вмѣсто д, м, н, с, т. принято латиньски буквы: d, m, n, s, t, и проч.“.

повинна би буков. Русинів, так уніятів, як і неуніятів, „зъ ихъ дотыхчасової оспалости обудити“.

Bucovina старала ся доказати, що історичний характер Буковини румунський; по румунськи говорить 209,293 людей, а по руськи 108,907 (хоч багато Волохів знає також по руськи або говорить лише по руськи). „Чи вже той Румун, що крім матерної мови знає ще чужу, або вживає лише чужої, не уміючи своєї, через те саме має бути вилученим від своєї народности і уважаним за перекинчика?“ — так боронила свого Bucovina. Назвала притім Русинів галабурдними заволоками і політичними бурлаками, а нарід нововинайденим, „котрий сам себе ще до тепер шукає, але ще не найшов себе“. Такому народови не треба катедри для руської мови в Чернівцях. Румуни не дадуть себе винародовити. Як би мали гинути, то красше згинуть у німеччині, як у рущині.

На сю статю відповіла „Зоря галицка“:

Ми шануємо і Румунів, але як сьміє Bucovina називати нас нововинайденим народом? Що то за Румуни, що вміють говорити тільки по руськи? Се не лише фанатизм, але і чистий нерозум. — „Тамтого року вмовлювали въ насъ тутка: „Вы не Русины, вы Поляки, по руски бесѣдуюші“; тепер кричать на Буковинѣ Русинамъ Буковиньскимъ: „Вы не Русины; хотяй вы не умѣте ани слова по румуньски бесѣдовати, хотяй лише по руски говорите, вы однакожь Румунами“.

Далі говорить „Зоря галицка“ про головні ознаки народу: походженє і мову. Русини на Буковині не заволоки: се Волохи прийшли з Мармарошу і Семигороду до Буковини. Тепер рівноправність, чому би Русини не мали вчити ся своєї мови? Коли Румуни зрущили ся, то вони вже Русини, а не Румуни. Чи ж мало Славян знімчених і змадярщених? — Але ж Покуте завсїгди було руське! Буков. уніяти повинні мати свої церкви, хоч ми не є за тим, щоби вони перечили ся

з православними за віру. Але знаємо, що то не народи перечать ся, лише одиниці.

Передмарцеве правительство не підпирало нікого, лише Німців, отже й буков. Русини не мали від правительства помочи.

Ми всіх уважаємо Русинами, хто до нас признає ся, чи він уніят чи православний. Адже є і латинники Русини! До Головної руської ради належить і кількох православних. Для Австрії ми льяольні і не думаємо про дакорумунську республіку, так як Волохи. Жадаючи своїх шкіл, ми не хочемо кривди Волохів. —

Так відозвала ся „Зоря галицка“ в інтересі Буковинців — і се була одинока в тих часах українська стаття в обороні земляків на полудне від Прута і Черемоша. Та не лише в тих часах, бо від р. 1849. аж до 1862. ми в жадній нашій галицькій часописи не находимо ні одної дописи про Буковину, з чого найліпше видко, що в сїм краю не було тоді свідомих Українців.

Відзивав ся, правда, кілька разів з Буковини Н. У. (мабуť Николай Урицький, уніятський св'ященик у Глібоці), але його дописи „від Черновець“ зовсім не доторкали ся буковинських справ і могли бути лише доказом ніби-вчености, а справди темноти навіть у тодішніх св'ящеників. У „Зорі галицькій“ 1850.¹⁾ він тужив за тим, щоби до нас вернула ся шляхта, аби було кому спомагати літературу.

„Я знаю, — писав він — же и Вы подѣляете гадку мою, знаю и обстоятельства, подъ якими письмо Ваше существует, ибо и я въ юности моей бувъ сотрудникомъ покойного Г. Михалевича при издаванію дневника польского; знаю, же ще не настигло время настроить бандурку иншимъ строемъ, але въ короткомъ часѣ треба намъ буде маючихъ Русинівъ, и тихъ словомъ

¹⁾ Ч. 13, стор. 75 і д.

поєднанія, словомъ любви и величанія, бо пань привыкли, абы ихъ вездѣ почитати, къ матери рускѣй прибрѣтати будемъ. Я теперъ, нимъ хвиля тая настигне, которая писменность нашу выплекати має, думаю, дабы перше усторонити одразу, якую денекотрѣ мають отъ письма нашего руского, и въ томъ намѣренію сочинивъемъ „Слово о древности письменъ русскихъ“ доказуюче: що первобытній письмена нашѣ не отъ С. Кирилла походять, але же праотцѣ нашѣ передъ Х. Спасителемъ своими чертали буквами. Єсть мое сочиненіє противне почтенному Г. Дубровскому и загальному мнѣнію, якобы любомудрецъ Константинъ, названый у насъ С. Кирилломъ, въ 9-омъ столѣтію по Х. научивъ Словянъ писати; але то невадить обудити духа полемики умственной. Съ того сочиненія посилаю Вамъ теперъ лише малый уломокъ, будьте ласкавый, умѣстѣть ю въ Зорѣ. Вашъ и проч. *Н. У.*

А далі Н. У. толкує прекумедним способом значіне слівъ Аз, буки, віди, глагол, здогадуючи ся, що то не прості собі назви, а цілий устав Скитів, як люди мають жити. Лінгвістичні відомости Н. У. дійсно сьміху варті: у него ъ (йор), яр, gwar, swar, воръ, Варяг і Jäger — повстали з одного пня!...

Не ліпша була статя Н. У. „О правильномъ употребленіи письменъ и, ы, ѣ“, друкована у віденськѣм „Вѣстнику“ 1851 (чч. 128—129 і 132), хоч замітна річ, що він боронив народної мови, якої сам не уживав.

Далеко красше писав Н. У. з Буковини про те, „Чому барабуля гние, и чи цѣлкомъ має загинути?“ у віденськѣм „Вѣстнику“ 1852, ч. 1 і д.

Сей Н. У. прогрішив ся також і поезією, друкованою від Буковини в т. зв. цѣсарськѣм альбумі з 1858. року (передрук у Отечественнім Сборнику 1858, ч. 20). Ся поезія, то „Молитва“, котрою Н. У. дякував Богу, що народив ся престолонаслідникъ Рудольф...

Коли сей Галичанин Н. У. думав над тим, звідки взяти шляхти, щоби було кому підпирати літературу, то Буковинець і Русин з роду, сьвященик Олександр Попович (*1832—†1870), одинокий на свій час дійсно талановитий письменник між своїми земляками, писав гладко — по німецьки¹⁾. В сїм огляді українського духового житя на Буковині треба тому згадати сего нещасливого, перед часом помершого земляка, бо він був, так сказати-б, типовим представником свого часу. Міщанський син — він з дому певно не винїс вороженечі до рідної мови, але латинсько-німецька школа зовсім відчужила його від свого народу і він, принявши суто німецький псевдонім Rudolph Oscar von Waldburg, друкував свої оповіданя, поезії та етнографічні материяли далеко поза Буковиною у виданях: Radetzky-Blätter, Zeitschrift für Mythologie, Die Biene (Neutischein), Gmundner Wochenblatt і Böhmisches-Leipaer Wochenblatt. З років 1855—1856, отже з часів, як О. Попович тільки вийшов із духовної семинарії, є найбільше відомих його праць: кілька оповідань, писаних в романтичній дусі, і збірка поезій, що сьвідчать про симпатичний талант їх автора. Коли-б він сї свої праці писав був рідною мовою, то в історії літератури був би поважним попередником Федьковича та Із. Воробкевича, а так і слух про нього загиб. Подаю тут для прикладу три його поезії (у моїм перекладі):

I.

Früh Morgen war's. Ein Vöglein pickte
sanft an mein niedlich Fensterlein.

Раненько стукнула пташина
в моє віконечко мале,
а я утішив ся тим дуже:
се певно любка вістку шле.

¹⁾ Пор. мою статю про Ол. Поповича в „Буковині“ 1909, ч. 10 і 11. Там подав я в перекладі і вісім його поезій.

Я знав, се твій післанець вірний,
що на Стіжку¹⁾ співає все;
ти Серетом його післала
і він мені привіт несе.

Сїв під вікном і так співає
про гарний сьвіт, любов і сьміх; —
се певно ти його навчила
пісень, що в серцю носиш їх...

II.

Tönen aus der blauen Höh'
nicht mehr frohe Lerchenlieder...

З синявої висоти
жайворонок вже не дзвонить,
тільки місяць на хати
і на поле сьвітло ронить.

Глянь же, ангеле ти мій,
на завітчані ті ниви,
що за чар там і спокій,
як у мріях сплять щасливі.

Я-б тепер у сьвіт пішов
за квітками чарівними,
що з них пахне лиш любов,
щоб тебе прибрати ними.

За квітками, що цвітуть
і в мороз не відцвітають,
що їх споминами звуть
і в серденьку корінь мають.

Я-б зірвав вінок цілий
і подав тобі від серця —
на прикрасу тих грудий,
де для мене серце беть ся...

III.

Wenn Alles, was mich längst erfreute,
die Zeit, die Grausame, verschlungen...

Коли вже забере всі втіхи
немилосерний час з собою,
спам'ятую себе згадками
і ними борю ся з журбою,
а як потім весна настане,
у серце і спокій загляне.

¹⁾ Стіжок — гора у Бергометі н. С.

Не верне вже все те прегарне,
що розпирало серце й груди;
остала ся лише надія,
що і мені ще красше буде.
А хоч надія й та пропаде,
є ще весна, пора розради.

Як пишно зацвили всі цвѣти,
що в ранці роси їх зросили!
Як ніч не плакала-б рососою,
вони-б головоньки склонили.
Так хоч слізми й жите зрошене,
зійде ще сонце і для мене!

Ся лірика, хоч і не надто блискуча, все таки о скілько красша від стихів такого Г. Продана і В. Ферлеєвича! Але вона писана по німецьки — отже се не наше добро; Ол. Попович є лише першим із тих наших буковинських земляків-письменників, що, коли не цілий свій вік, то хоч у початках своєї літературної карієри писали по німецьки. До них належить і Федькович, і оба Воробкевичі — і навіть молодші: О. Кобилянська, Евг. Ярошинська і и. Під впливом німецьких урядів і шкіл витворили ся на Буковині такі обставини, що вся інтелігенція (навіть волоська) прийняла німецьку мову за свою — і її уживала і в розмовах і в письмі, бо лише її і знала так, що могла писати без трудности. Тут не шляхти треба було, як гадав собі Н. У., щоби розвивала ся своя література: тут треба було національної свідомости, рідної школи, знання рідної мови і любови до свого народу; тимчасом на Буковині нікому се й на думку не впадало.

Крім того „лінгвіста“ Н. У., що з буковинської землі відзивав ся часом бодай про барабулю, ми не знаємо назвати ні одного чоловіка більше, щоб хоть таке писав. Буковинські Русини спали; тимчасом їх сусіди, Волохи, від 1848. р. безнастанно впоминали ся у правительства, щоби з Буковини, Семигороду, Банату і сусідних частий Угорщини утворити Велике волоське воєводство (звідси то у „Зорі галицкій“ була згадка про

дакорумунську республіку); коли-ж се їм не вдавало ся, стали дуже дбати про незалежність волоської духовної єрархії від сербської в Карлівцях, про свою національну церкву, розуміючи добре, що заким дійде до заснованя окремого волоського воєводства, своя церква зі своїми духовниками може багато заважити в розвитку народа.

По скасованю конституції 31. грудня 1851. сі дві справи притихли на цілих десять років, щоби потім знову стати осію, довкола котрої довгі літа крутило ся політичне жите Волохів і Русинів. Абсолютистичне правління (1851—1861) здержало всякі прояви національного життя, яке тільки пробудило ся у Волохів; у Русинів же не мало чого й здержувати. Тому то про той час, доки знову привернено конституцію (1861.), ми, як і попереду, не можемо нічого радісного сказати; буковинські Русини не заявили тоді нічим хоч маленького зросту своєї свідомости. Стільки всего, що з наказу правительства заведено в черновецькій гімназії від 1851. р. також науку української мови — однак її подавано ученикам так, що з неї не було багато хісна.

Проф. Стоцкий пише так про се: „Приглянувши ся з близька тій науці (в роках 1851—1861) бачимо, що в низших клясах майже нічим не відріжняла ся вона від теперішньої науки рускої мови в школах народних, ба стояла може навіть ще низше зачерез те, що не було хотьби таких книжок, які тепер маємо для шкіл народних. Наука починала ся букварем. Велику ролю грали відтак переклади з німецького на руске і на відворот. Ледви вивчили ся ученики в такий спосіб в чотирох низших клясах дещо по рускі читати і писати, ледви поклали який такий ґрунт, щоб на нім здвигнути докладне знанє рідної мови і її історичного розвитку, то вже й переставали дальше вчити ся, бо в висших клясах морочили їх голову виключно церковно-словенщиною, читанєм

і перекладами псалмів або нарешті через цілі 4 роки читанєм хрестоматії Головацкого. Коли зважимо, що того всего вчили ся що йно ті ученики, що в 1858-ім р. скінчили 8-му клясу, їх же попередники і того не знали; коли ще додамо, що ученики Русини були ще й в иньшій згляді в некористнім положеню, бо і релігії учили православних Русинів по німецьки, а як ні, то по волоски, а по руски хіба тоді, коли вже хто таки й слова не знав волоскої мови, уніятів же латиньські катехити очевидно по німецьки; коли нарешті і сего не спустимо з уваги, що екзорти треба було одним (православним) слухати по волоски, а другим (уніятам) по німецьки; то покаже ся нам сумний стан тодішнього духового розвитку буковинських Русинів. Поминувши те, що ученики мало що вмiли по руски, вони приучували ся в школі серед таких обставин уважати руску мову за щось низшого від мови церковно-славянської, за щось підлїйшого від мови волоскої і німецької, ба навіть маловажити єї... Чи-ж можна після сего всего дивувати ся, що із тих людей, що покінчили тоді школи, отже стоять тепер¹⁾ в 50-их роках житя і повинні б мати провід в народнім житю, нікого не видко на чолі руского народу на Буковині?!“

Що ученики черновецької гімназії, Русини, при такій науці справди радше розмовляли по німецьки, а навіть по польськи, натомісьць своєї мови соромили ся, се стверджує і К. Горбаль, котрий саме 1859. р. бував у Чернівцях²⁾ і сходив ся з молодежию. Ізидор Воробкевич нарікав також 1859. р. у своїм дневнику, що він і його брат Григорій „понімчили ся і так свою націю і свою віру продали“, але коли ся записка була у нього ознакою, що він починав наvertати ся до

¹⁾ „Бук. Русь“ (друкувала ся в роках 1897—1899), ст. 112—113.

²⁾ Пор. тут на стор. 127.

свого народу, то в інших ми такої ознаки не находимо. Помалу, але певно вся інтелігенція наша німчила ся або хилила ся своїми симпатіями до Волохів.

Із сего короткого огляду духового життя Буковинців за час від 1775—1860. р. кожний бачить, що нема способу навязати діяльність Федьковича й обох Воробкевичів до діяльності їх буковинських попередників. Хотілось би показати, що ці письменники продовжали тільки працю своїх земляків, тимчасом приходиться ся сказати, що Воробкевичі по своїх земляках унаслідили тільки мале знане рідної мови, а Федькович тільки через те, що писав за радою Галичан по мужицьки, не попав на манівці, але і він писав свої перші поезії по німецьки, писав і пізнійше радо сею мовою, а в мові його перших українських поезій можна найти і слова і граматичні похибки, які свідчать, що й він був Буковинець, який не мав нагоди навчити ся добре своєї рідної мови, н. пр. польські слова: вшак, рач, до себе тулить бідне сиротяти, дивити (без ся) мушу, від піти (поту) зброя мусить червоніти і и.

Коли-ж так було до 1860. р. на Буковині, то якими-ж се дорогами дійшло до того, що тут у кільканацять років по такім Ферлеєвичу явили ся два поважні письменники, Федькович і Ізидор Воробкевич? Адже між Ферлеєвичем а ними — просто пропасть на ціле столітє! Тамтого треба би ще покласти у часи перед Котляревським, а ці були живі, сучасні письменники, що відзивали ся і зрозумілою мовою і порушували живі теми.

Як Федькович навернув ся до свого народу, се ми вже чули, а Із. Воробкевич оповідає сам про себе, що виховали його на Українця народні пісні, Шашкевичева „Русалка дністрова“, німецькі книжки Енгеля про історію нашого народу, оповідання М. Чайковського (в німецьких перекладах) і т. п. На Буковині були відомі такі книжки хоч декому; пісні Тимка Падури і тут співали ся, збір-

ники пісень Вацлава з Олеська і Жеготи Павлі й тут будили замиловане до народної творчости — але все те не захоплювало широкої громади, тільки займало невеличкий гурток людей, а то й не знати, чи можна говорити про „гурток“, чи не треба назвати поіменно лише кількох людей.

Надійшов 1861. рік, а з ним нова конституція і свобода. Галичани ожили до нового життя, ожили й Буковинці, але які-ж то слабкі були ознаки їх життя! Давна „недуга“ буковинської інтелігенції: недостача свідомости ще не рік і не два, а цілу четвертину століття не давала народови ступити на певну дорогу. Коли перед 1861-им роком просто ніхто з буковинських Русинів не шукав ніякої дороги, якою би вести нарід, то від 1861. р. інтелігенція тільки починала шукати її, поблукавши троха манівцями, вибрала собі сю дорогу, яку вказало львівське „Слово“, — дорогу до „общерусского“ раю. Брошури А. Кобилянського не багато заважили на Буковині. Від 1861. р. буковинська Русь переживала по части те саме, що галицька, очевидно в дуже скромних розмірах, як і можна сподівати ся по такій маленькій провінції. Як у Галичині, так і тут, в перших часах по 1861. р. інтелігенція не знає, на яку стати, читає „Слово“ Б. Дідицького далі і разом з ним перемагає гладко всякі сумніви що до народної мови та доходить до думки про „одинъ языкъ“ від Вислока до Камчатки, хоч покищо сей „один языкъ“ у неї — се, як і в Галичині, церковщина, обертана на різні лади, як котрий її знав. Бо як у Галичині, так і на Буковині, рішають національну справу святиченники, вивчені на церковних книгах. Свідомих людей-націоналів, котрих, здавало ся, було зразу більше, стає чимраз менше, Федькович і Із. Воробкевич пишуть не для Буковинців, тільки для Галичан; на Буковині їх праці мало кому відомі...

Національне відроджене Галичини по 1861. році більше відоме — про нього й писали вже

не раз; — менше відоме відроджене Буковини, а є про нього в „Буковинській Русі“ проф. Стоцкого подані інтересні відомости¹⁾, хоч треба би їх доповнити в неоднім. Відсилаючи читачів до сеї книжки, я вкажу тут тільки коротко на загальні краєві відносини в Буковині і на основі нових материялів оповім, які митарства переходила національна думка, заким вибила ся на свій певний шлях.

Найбільше колоту було на Буковині в часі від 1861—1873. р. у духовних сферах. Волохи відновили свої давні бажання національної митрополії, яка-б лучила всіх Волохів; тимчасом єпископ Гакман спротивив ся тому, між иньшим і з тої причини, що на Буковині добачив і Русинів. В осени 1864. р. устанавлено волоську митрополію в Германштадті, але тільки на Семигород і Угорщину, а справа буковинської дієцезії мала рішити ся пізнійше. Волохи не були з того вдоволені і далі старали ся ріжними гідними і негідними способами видобути від Гакмана згоду на прилучене буковинської дієцезії до митрополії в Германштадті. Тимчасом Гакман старав ся о піднесенє своєї дієцезії на степень митрополії і не годив ся на забаги волоських політиків, щоб і сьвітські люди мали на церковних синодах право рішати діла дієцезії. Борба за сю справу приняла незвичайно широкі розміри; против Гакмана повсталала трохи не вся волоська інтелігенція, що заснувала собі 1863. р. *Societatea pentru cultura si literatura*, перший осередок для духового житя серед буковинських Волохів; против свого владики почало борбу і волоське духовенство — і навіть дехто з руських сьвящеників, що бачив у Волохів силу і хилив ся до них, підпирав їх у сїм. Була се справди іронія долі, що Волохи поборювали владику Гакмана, котрий сам богато причинив ся до того, щоб вони поросли в піре. Гакман не був

¹⁾ Op. cit. 219 і д.

свідомим Русиним і як видко з його діл, мало розумів різницю між руськими партиями. Як чоловік, що дбав лише про церковні діла, він цинив церковно-словенську мову більше, як народну, сам уживав її у своїх посланях і цинив сих людей, що думали так само, як він. З тої причини його консистория відкинула Федьковичів буквар 1867. р., бо був зложений народною мовою. Однак про церковні діла він справди дбав, побудував гарну катедру у Чернівцях, для себе вибудував чудову палату, в якій не сором було би і цісарям жити, і нарешті добив ся того, що сам став 1873. р. митрополитом Буковини і Дальмації, незалежним від германштадської митрополії, отже підніс високо значіне своєї дієцезії.

Однак, заким до того дійшло, боротьба Волохів против нього непокоїла край з десять років, розворушувала і Русинів, довела нарешті до заснованя першого руського товариства „Руска Бесіда“ в Чернівцях — і з тої причини ми мусимо вказати хоч на деякі моменти сеї боротьби, особливо на ті заяви сяких чи таких думок, які виходили від самих Русинів.

Того самого 1861-ого року, коли Шевченко помер, надрукував Федькович у львівськім „Слові“ поезию п. з. Співацка добраніч на скін Тараса Шевченка. Але сей Шевченко, якого Федькович малює в сій поезії, далеко неподібний до правдивого; видко, Федькович тоді не багато ще читав із Шевченка. Його Тарас — то романтичний кобзар, котрий у ясну ніч тужить на могилі, що не нажив ся, що карали його тяжко. Сьпівака на Україні неволять, а він навчив ся був орлом літати, степами гуляти, з козаками пробувати — і тому йому не подоба на сьвіті бути, отже й умирає. Вся сила Шевченка, як відомо, не в романтиці, але, видко, так тоді думав буковинський поет про него.

Замітне закінчене сеї поезії:

Спи-ж ти, руский соловію,
я за тебе тужу,
а як тутки зазоріє,
я тебе пробужу.

Але на Буковині не зараз зазоріло; ще треба було не один рік почекати, поки люди зрозуміли і прийняли ідеї Шевченка за свої. Покищо була тут велика блуканина думок, як се видко із ріжних дописий Буковинців. І так у Слові 1862, ч. 68. з 10. вересня читаємо таку допись з Буковини (писав її якийсь зайшлий Галичанин):

„Не думайте, що на Буковинѣ сплять! есть и тамъ благородныи стремленія — но не съ таковыми препятствіями, якъ у насъ (значить: у Галичині). Живуть и тамъ двѣ народности, именно Русины и Румыны — но далекіи отъ взаимного гоненія, паче вспомошествовуютъ они одни другой въ постиженіи своихъ цѣлей. Кто есть двигатель тотъ — та сила, совокупающа оба тѣ народы? — Вотъ дворянство; истинно люде благородныи, которы такъ въ рускомъ якъ румунскомъ народѣ видять ровно чело-вѣка божія. Безъ розличія подають они помочь такъ русской якъ румунской святынѣ, — безъ соромливости говоритъ дворянинъ такъ рускимъ якъ румунскимъ языкомъ, — безъ посторонности помагають они такъ русской якъ ромунской молодежи въ школахъ...

Вотъ Вамъ примѣры: Гояново Сѣменище въ Черновцяхъ. Стипендіи Барона Петрина изъ Вашкоуць по 50 р. ежегодно для посѣщающихъ гимназію жителей русскихъ якъ ромунскихъ изъ майже 40 сель по-Черемшемъ и Попрутъемъ начавши отъ Выжницы до Черновець... Стипендіи Барона Мустацы изъ Садигуры ровно для русскихъ якъ ромунскихъ учениковъ, скоро рождены на Буковинѣ“.

А далі описує дописець бурсу Василіки Гояна, властителя села Жадови, на передмістю Рошу. Там виховувало ся 44 гімназистів Русинів і Волохів,

а всіх утримував, усіми опікував ся В. Гоян. Два сини його також жили у сій бурсі.

Отже гадка у сій дописи менше більше така, яка була ще в „лінгвіста“ Н. У. — подавайте нам шляхти! Ся туга за своєю шляхтою відзивала ся ще нераз у Буковинців, коли тільки бачили, що волоська шляхта дбає про свій нарід, хоч і по своїйому.

В пів року по тім читаємо знову у віденським „Вѣстнику“, що на Буковині все в порядку:

„У насъ якось неудаєся Полякамъ нѣ-то малѣйшимъ успѣхомъ своихъ забѣгѣвъ повеличати ся. Нашъ городъ (Чернівці) прибравши отъ многихъ лѣтъ лице поступового города негнушаєся образованіємъ западнымъ — но при тѣмъ задержує характеръ народный; нашіи краєвіи язики ромьнській и рускій рѣвно кождымъ почитуются — та лишь одна хиба въ тѣмъ, що православный обрядъ бере гору надъ нашимъ католическо-рускимъ обрядомъ¹⁾“.

Се писав очевидно якийсь ревний уніятський свьященик, котрий не хотів чути, що на таке саме нарікають православні Русини. От що один з них написав у Слові 1863. р. — се була перша розумна допись з Буковини, яка не скривала правди²⁾:

На Буковині — сказано тут — далеко більше Русинів, як Волохів. Галицька Русь заслонювала Буковину довго від впливу Польщі. Але тепер уже видко заходи латинізації через уніятів. Для того уніятів ненавидять більше, як латинників.

У самих же буковинських Русинів нема народного почутя, а є апатія до всего. Причини: п'янство і Жиди. „Весь простий нарід в руках жидівських“. Пани збідніли, поділили ся маєтками, в однім селі по кілька „дідичів“, а кождий ратує себе коршмами. Нарід зубожів.

Подбати про народну і людську гідність у селян нема кому, нема доброї волі у верховодів.

¹⁾ Вѣстникъ, часопись урядова 1863, ч. 15. з 7-го марта.

²⁾ Слово 1863, ч. 51. і 52.

Всі шляхтичі гадають, що вони давні бояри, хотіли би ширити у себе ідею про наддунайські княжества, але самі бідні. Сьвященики дивлять ся на бояр і румунщать ся. Також спільна віра є причиною сего. Назви сіл дають волоські, в богослужебних книгах (румунських) викидають славянські слова.

Крім того германізація зі шкіл заволоділа зовсім інтелігенцією (духовенством); свої мови соромлять ся.

Нарід побожний, але попи Волохи, служба божа волоська, церкви бідні і малі. Надія на молодший клир, „но еще не всі видят“.

По сій статі зважив ся написати дещо і якийсь православний сьвященик¹⁾. „Слово“ дуже його привитало, бо „доселѣ обнимала православную Буковину якась — же такъ скажемъ — непонятная къ намъ апатія“, здаєть ся, з причини гр. кат. віри. „Однакожь мы органъ Руси, не Юра“ — так боронило ся „Слово“ і просило всіх Русинів о поміч. В дописи каже дописець про себе, що він родом з Галичини, але вже 20 літ є православним сьвящеником на Буковині (10 літ mezi Гуцулами, а 6 літ над Прутом mezi Русинами) — і далі церковщиною оповідає стілько всего, що ультра-Румуни хотіли би в руських селах у церкві і школі завести румунську мову, але се їм до того часу не вдало ся. Єпископ Гакман більше дбає про клир і устрій катедральної церкви, як про політику. Духовенство тільки від двох років обовязане сходити ся на деканальні соборчики, газети не має (всього одна „Die Bukowina“ на цілу Буковину), отже в справах народу і православної церкви могло би порозумівати ся через „Слово“. Уніяти і православні не повинні собі шкодити.

На сю розумну допись знову озвав ся якийсь иньшим тоном: Ми не спимо, — каже він — ідемо разом з Румунами, особливо в справах церковних.

¹⁾ Слово 1863, ч. 54.

Ви (у Галичині) борете ся з Поляками, а нас прекрасно лучить разом віра і обряд (з Волохами). „Не чувствуемъ розличія народностей“. Навіть на германізацію православіє помагає(?!)¹⁾.

Сих кілька дописий свідчить найліпше, які непевні були думки у тодішніх буковинських Русинів. Тут маєте у зародку все те, що потім розвилось і розбуяло ся на Буковині: ненависть релігійну, попри германізацію ще й румунізацію; туга за боярами стає причиною, що священики старають ся стати подібними хоч мовою до буковинської шляхти. Але всі ті обяви ще не сьмиліві і не тривкі, у загалу ще думка про суспільні справи не вироблена, — в Чернівцях найшла ся 1864. р. навіть громадка людей, що й Шевченка помянула (тут перший раз!).

Для характеристики часу варто сказати дещо більше про сі поминки. Богословів Русинів у семинарії була тоді половина. Вони устроїли поминки разом із гімназистами VII і VIII класи. Всі склали ся на коливо. В гімназії між товаришами збирав на се гроші Василь Репта, котрий по роках став завзятим Волохом і митрополитом... Зібрали 16 левів. Парох церкви св. Параскеви, Олінський, не хотів згодити ся на те, щоби у його церкві відбували ся поминки поета, про котрого він не чував, але нарешті дозволив катехитови Ізид. Мартиновичеві, котрий тоді був нашим чоловіком, одним з найбільш інтелігентних.

Помянули Буковинці Шевченка, як могли, але й напители собі тим клопоту. Консисторія зажадала зараз від Мартиновича оправданя, як він міг за уніята(!) та ще й з чужої держави правити богослуженє. Треба було консисторії толкувати, — а зробив се Мартинович -- що Шевченко не був уніят, лише православний, а що не був Австрийцем, се ще не причина, щоб його не по-

¹⁾ Слово 1863, ч. 89.

минати. Шевченко дуже прислужив ся руському народови, отже годить ся се памятати. Чи Волохи не молять ся за своїх патріотів-добродіїв? Коли вільно їм, то вільно й Русинам. Було се, очевидно, ніщо иньше, лише переслідуване Русинів навіть за побожне діло, з причини крайної несвідомости національної навіть у єпископа¹⁾.

Про сі поминки читаємо і в дописи з Черновець у „Слові“ 1864, ч. 21. з 11. (23.) марта.

„Извѣщаю Вамъ отъ имени тутешнихъ Русинѣвъ, що рѣчницю смерти бл. п. Т. Шевченка, нашого славного поета, торжественно праздновали мы 29. руск. Лютого, т. е. въ субботу бѣлого тыжня с. р. въ новѣй церквѣ св. Параскевы, где молодежь наша руска зъ высшой гимназїи, такъ православна, якъ и уніяцка, съ семинаристами Русинами численно присутствовала. — Перше була служба, а по службѣ правился парастась Отцемъ Мартиновичемъ, катихитомъ и учителемъ руского языка при тутешной реальной школѣ. — Отправа вся происходила велелѣпно, и благодаримо Небесному, що намъ Русинамъ допомѣгъ наше желанье исполнити. — Сей актъ много доброго здѣлалъ, возбудилъ чувства въ нашей молодежи русской и показалъ, що и на Буковинѣ мы ѳтъ сна великого встали и про свою словесность гадати зачали“.

Дійсно було тоді в семинарії кількох свідомих молодих людей, як Єротей Федорович, Касиян Стратулат і и., котрі зі Львова спроваджували собі газети і книжки і тим способом пізнали і Шевченка²⁾. Може бути, що в семинарії остали ся ще сліди гадок Антона Кобилянського — і ненависти до народної мови тут дійсно не було. Отсей самий Стратулат писав із Воробкеви-

¹⁾ Руслан 197, ч. 53.

²⁾ Пор. біографію Є. Федоровича в „Буков. календарі“ Рускої Бесіди на р. 1896. (стор. 5).

чеви про потребу, підтримувати рідну літературу¹⁾. І до Федьковича дійшла тоді чутка, що в Чернівцях „руське парубоцтво оживає²⁾“. Та яке се „парубоцтво“ було непевне у своїх думках, доволі буде сказати, що із сих людей, які займали ся поминками по Шевченку, Репта і Стратулат стали потім Волохами, а Із. Мартинович москвофілом...

У сім самім числі „Слова“ (1864, ч. 21) читаємо ще:

„Радуемся такожъ, що недалеко отъ насъ въ Галицкой Коломыи заводится руская печатня, котора чейже дѣлати буде прислуги и для насъ Буковинскихъ Русинѡвъ, тѡмъ бѡльше, що мы своей печатни въ Черновцяхъ досель еще не маемъ. Правительство и Нѣмцѣ тутешни мають свѡй органъ въ часописи Вukowina, котора часами по-при нѣмецкомъ текстѣ также румунскіи статьи въ фелетонѣ своемъ помѣщае; навѣтъ Поляки, которыхъ ту немного, стали сего мѣсяця издавати газетку для науки и забавы пѡдъ з. Bratek, — а лише мы Русины, найчисленнѣйшіи пражители Буковини, не маемъ тутъ въ Черновцяхъ ни своей часописи ни буквъ рускихъ въ здѣшнѡй печатни. Тожъ благодарны мы вамъ и за то, що въ вашомъ „Словѣ“ изволяете иногда заступати нашъ интересъ въ общую пользу нашей Руси“.

Гадка видавати свою часопись займала дєкого ще 1863. р. — і вона вийшла мабуть від Федьковича, котрий тільки що виступив з війська. В листі з 12. 6. 1863. писав він Тянячкєвичєви: „Оногда, у Чирнівцєх, був я у редактора „Буковини“. — Ни одно ся там говорило, а на рєштї прийшло до того, ци би ни могла на нашї Буковинї одна руска часопись, от на примір, як Вєчерницї, виходити. Прохвєсор Найбавер казав, що він би мїг зараз концєсію дїстати, сли би я ся редактором тої часописи обїбрав. Я знов єму

¹⁾ Руслан 1907, ч. 53.

²⁾ Мат. 90.

казав, що мушу ся в перед с тобов поради́ти. Якжеж ти мене поради́ш, братю? — аби́х знав, що Найбаверови відписа́ти.

Ни забудь же ж, братіку, міні відповісти, ци поради́ти, як ти гадаєш о ті часописи, що я їй би мав у Чирнівцех видавати. — Як я гадаю, то ледви би с того що було, бо у нас на Буковині нима багато принумерантів, а ваша Галичина, — але що і казати, коли сам здоров знаєш¹⁾“.

Із сих плянів покищо ніщо не вийшло, але потребу своєї часописи відчував дехто і на другий рік, як про се читаємо у Слові в дописи з Коломийщини:

„Отъ сусѣдной Буковины доносимо вамъ, що и тамъ братія наша съ кождымъ днемъ бѣльше и бѣльше житья заявляє. Руская молодежь въ Черновцяхъ упражняется прилѣжно въ матерной бесѣдѣ, и mezi юною громадкою породилась вже и мысль, завязати руске литературное общество. Творенія Шевченка и Федьковича, ходящіи зъ рукъ до рукъ въ переписяхъ, стались тутъ бѣльше всѣхъ популярны. До ново-открытой печатнѣ Бѣлоусѣвъ въ Коломыи зголошуются зъ Буковины рускіи издатели. На сихъ дняхъ вѣщали намъ изъ Черновець, що православный Епископъ киръ Евгенийъ Гакманъ зъ одной стороны, якъ и редакторъ нѣмецкой „Буковины“ Г. Е. Найбауеръ зъ другой, узглядняючи взмагающую ся потребу, поощряли славноизвѣстнаго рускаго поэта Г. Федьковича, чтобы тотъ принялся за издаванье якой русской часописи въ Черновцяхъ. Г. Федьковичъ готовъ бы за то дѣло принятыся, готовъ бы издавати часопись хоть въ одинъ листь на тыждень, въ которой заступлена бы была политика и белетристика, однакъ не могучи полага́ти на скудныи силы Буковинской Руси, радъ бы онъ прежде всего знати, чи предпринятіе его удостоится подмоги у Галичанъ, которыи яко уніаты

¹⁾ Мат. 83, 85.

може и малибъ неодну перепону, зноситися съ рѣдною братією, осужденною быти — filii sat...¹⁾“.

Тут ми бачимо, як Гакман, притиснений Волохами, через Найбавера шукав собі вже 1864. р. редактора для руської часописи, яка-б його боронила, а через своїх семинаристів ширив думку про заснуванє руського товариства на перекір волоському. Однак Федькович 1864. р. по смерти матери був і опущений і нездоров — і сама справа видаваня часописи була занадто трудна, щоб на ню зважити ся. До того й Тянячкевич писав йому перед Великоднем 1864:

„Обізвав ся якийсь голос у „Слові“ про Тебе, що Ти газету у Чернівцях видавати хочеш. Я знаю, братіку, що Ти про це не дуже і гадав, так видиш, моє серце, прийшов час, що справді давню мисль про видаваннє нашого ріднього письма у Чернівцях ділом обявити маєш! Братіку мій, тут треба великого приготовленнє і роздуманнє, щоб часами, перескорившись, великого клопоту собі не напитати²⁾“.

Федькович роздумав — і так проєкт видавати часопись упав у воду. Ще не прийшов час на него, бо на чергу до проводу народу добивали ся старші Русини-свѣщеники, які серед скрутних для єпископа відносили бажали стати його оборонцями і притім очевидно дечого також для себе дослужити ся. Два із сих свѣщеників, Василь Продан (*1809, †1881) і ректор духовної семинарії Михайло Коморошан, звеличали велике Гакманове діло, нову катедру, котру освѣчено 1864, власними віршами, які по відомих уже й на Буковині Федьковичевих поезиях були страшним анахронізмом. Василь Продан не міг для свого стиха придумати иньшу форму, тільки так, як і його пок. брат Гаврило, наслідував оду Дер-

¹⁾ „Слово“ 1864, ч. 28. з 4. (16) цвѣтня.

²⁾ Мат. 99.

жавина „Богъ“ і з нагоди посвячена катедри написав також оду, в котрій церква так промовляє до Христа:

О Ты краснѣйшій добротою
Единъ изъ трехъ Лиць Божества!
Предъ вѣки толь пекийся мною
Зракъ моего вземъ естества,
Отъ свѣта вѣчна возсіявий
И Самъ свѣтъ сый, свѣтъ зъ тмы воззавый,
Кого душа моя ищетъ;
Кому стоять на Солнці лѣпо,
Держать въ рукахъ весну и лѣто,
Сей въ дверь души моей толчетъ.

Так „товче“ В. Продан в 10 строфах і до кождої додає поясненя прозою, бо очевидно боїть ся, що читачі готові не зрозуміти його „поезії...“.

Ректор М. Коморошан також придумав: „Поэмъ на день великаго торжества Буковины на посвященіе церкви катедральной“ — і заспівав не красше від В. Продана:

Се мѣсто, гдѣ ни много столь время
Назадъ, ся простираель лѣсь, тучно
Природною рукою насаждень;
Лучи гдѣ солнечныя скучно
Къ верхамъ ся 'го прикасивали
И въ хашу 'го ни приникали,
И гдѣ ся дичь во немъ шатала,
А птица звучну пѣснь свистала“ — і т. д.

Крім того вони постарали ся звеличати се сьвято і свої „поєми“ у Слові (1864, ч. 62) — всі дописи писав мабуть В. Продан, як по стилю видко, — щоби лунала й їх слава попри Гакманову. Про такі „проби пера“ не варто б і згадувати, коли-б не те, що М. Коморошан рішав справу Федьковичевого букваря, а В. Продан виріс небавом на батька буковинської Руси... Се були порадики владики в руських справах і його оборонці у Слові против Волохів¹⁾.

¹⁾ Пор. н. пр. допись у Слові 1864, ч. 99, де розказана борба Волохів против Гакмана.

Мабуть сі дописи у „Слові“ давали декому з Галичан причину, покладати великі надії на Буковину. Поява двох письменників, і то таких, що не цурали ся народної мови, Федьковича й Із. Воробкевича, якими Галичани не могли повеличати ся, наводила їх на думку, що Буковина се якийсь щасливий край, особливо корисний для поетів і літератури. Молодий містик Д. Танячкєвич так і писав 1865. р. Із. Воробкевичєви своїм широким стилем :

„Сьпіваче наш надійний! Ти Буковинець, Ти православний! Це дорогі для нас прикмети! Буковина — це мов би близька для нас Україна... ой! багато по ній ми надіємо ся... На Україну дивимось, мов на Мекку народню, — без краю любимо, бо цілий народ її у піснях спокохав... Тільки-ж горе, що та історична лиха доля нам тепер і тут дорогу заступила! Москалі пантрують страшно, так що й словечка нам тяжко на тепер одібрати!

Тому-ж і так пильно озираємось ми на зелену Буковину! Вона нам, мов близька Україна; тут здоровий, непопсований живе народ наш, тут пісні не позабувались, тут звичаї чисті не перевелись, тут пам'ять народня не затупіла. Тут і сьвічня верства (інтелігенція) не зледащіла так, як наша галичаньска, серце у неї не здеревіло для тих простих чувств народніх, не залюбилась вона у тім сьвітовім паньскім смаку та у його роскошах... Вже довів нам наш дорогий Юрій Федькович, що Буковина сильнійша духом від нашої Галичини, — тепер знову дізнали ся ми тої правди і від Тебе, Соколе ясний!

Буковина має і велику історичну вагу! Довго тай дуже довго була вона для Галичини тим певним сховком, тою слобожанською країною, де утікали від Ляхів та Німців гноблені добрі галицькі молодці!

Буковина задержала і православну віру! Панотче, сьвященнику православної віри, знай та почуй

щирі ісповідь: православна віра — це наша ціль, бо католицтво це отрує світ — отрує Славянщини. На Буковині ми подивляєм, як можна вольними устами до Отця світів молитись, — не на Московщині, де цар так наказує!...

Так чудна врода тої зеленої Буковини! щоб тільки зіхтіли наші братя нам її виявляти: хто пісню, хто повістину, а хто щирими працями над стариною історичною¹⁾“.

На сю деклямацію на честь Буковини відповів Д. Танячкєвичєви цілком тверезо і вірно Із. Воробкєвич 13. марта 1865:

„Братя родимці! Без сомніня єсть наша Буковина дівственна, зелена, красна і люба; в ній мож знайти і много природних, письменних і історичних сокровищ, але воля і охота бракує.

В нас мало хто о чім дбає; ромуньский елемент наміряє всі славянські чувства своїм навалом і прозелітами задушити, — супротивленє слабе — і може їм, заваруй Боже, по часі і удасть ся. Славяни ся ромунізують — і так дрімота душевна руску душу, руске серце, як би нитками, обвиває і обмотує.

Кажуть письменні люди, що доля, поезия змикає (утікає) з шумних городів в гори далекі, туди, де буйні вітри віють, де дух божий пробуває, де орли, соколи літають, де до краси природної міске іскуство ще не доткнулось, бо лиш там, так они кажуть, може поезия свою чистоту додержати. Братя мої милі, орли мої сизокрилі! Ви мислите, що в наших Карпатах, де Гуцули живуть, поезия-доля розвиває ся і процвітає. Хорони Боже! Все ся минуло, і Довбуша часи буйні; гуцульский, раз свобідний народ тепер оре в тяжкім жидівскім плузі-ярмі; служить княжні-горівці і пропиває не лиш зарібок за тесанє дерева, за колєне гонтів, но і увесь маєток: полонину, хатину, худібку і все, що має...

¹⁾ Руслан 1907, чч 54 і 55.

Скрізь минули ті часи, коли руским полем золоті квіти цвили, коли в гаю райські пташки сьпівали; все загло, пощезало, поніміло, хиба лиш відгомін тих золотавих часів знайти, зачути можна в серцю поета.

Коли Буковину другов Українов називаєте, то лиш шукайте її в серцях кількох щирих дітий Буковини. Коби много так чувствовали, як я, то би мож називати Буковину другою Україною, але річ не так ся має¹⁾“.

У другім листі (з 1865. р.) до Воробкевича Тянячкевич уже не величав так Буковини, але добачував там красші від галицьких обставини в тім, що Буковинці вчили ся у школах по німецьки, а Галичани і по німецьки і по польськи... „Західня осьвіта,—писав він— подана німеччиною, не зможе так близько присунутись до народньої нашої душі, як та, що у польщині ізложила²⁾“.

І се була тільки утопія Тянячкевича, котрий не спостерігав, що Українець переймає гладко всякі чужі мови та осьвіту, так що й пізнати його годі.

Справди було на Буковині 1865. р. так, як писав із Воробкевич. Се потверджує й допись невідомого автора у Слові 1865. ч. 67. п. з. „Рускій перекинчики а кореннии Румуны“. Подавши статистику учеників черновецької гімназії, він каже:

„Выше подалъ я цифру учениковъ декляровавшихся, що суть Русинами, на 183; однакожь наша гимназія має цимало такихъ, которыхъ народно́сть Буковиньскіи Русины слѣдующимъ стишкомъ здефиньовали:

„Тато Русь, мама Русь,
А Иванъ — Молдаванъ!“

Но таки псевдо-Румуны находятся не то́лько межѣ молодежію учащоюся, — есть ихъ много межѣ недоучеными-выучеными, которы слабого

1) Руслан 1907, ч. 56.

2) Руслан 1907, ч. 64.

характера (най ся легонько выражу), ѳтрѣкаются своего народа лишь для того, бо ѳнъ бѣднѣй!... Трафляеся то и въ фамилійнѣмъ житью, що сынъ селянина, выучившися, якъ то кажуть, на пана — цураеся потѣмъ свого рѣдного батька въ сѣраку. Но свѣтъ, видячи такого виродка, дае му заслуженый епитетъ: подлецъ.

Въ такихъ то Иванахъ-Молдаванахъ маемъ то мы на Буковинѣ, що вы въ Галичинѣ въ Полякахъ *ślawiańskiego obrządku*. Они где можуть, наносять вредъ русской народности — при каждой способности поѣстрикують правдивыхъ Румунѣвъ противъ Русинѣвъ, высмѣвають языкъ рускій, побуждаютъ Русинѣвъ до подозрѣванія, яко-бы ти греко-восточнии, которіи признаются до своей русской народности, або — що страхъ сказати — стоять въ якихъ литературныхъ ѳношеніяхъ съ Галичиною, мають наклонность до уни и пр. и пр.

Уже то менѣ неразъ ажъ дивно, якъ си нагадаю, яка то однака натура нашихъ перекинчицѣвъ по всѣхъ усяодахъ великой русской землицѣ!

Если отже коли учуете о якихъ недогодахъ, притрафившихся русской народности вообще, або поодинокому Русинѣ на Буковинѣ, то знайте, на чій рахунокъ то иде. — Пересвѣдчился я не разъ, не два, що Румуны зъ крови и кости, совсѣмъ не наши вороги: они поѣдвигаютъ всѣми силами свою народность, образуютъ свѣй языкъ и литературу, но при тѣмъ всемъ не желаютъ зрумунщенья своихъ собратіи русскихъ, а напротивъ поспѣшествуютъ имъ въ поѣнесеніюся“.

На доказ того подае дописецъ фактъ, що у громадській радѣ Черновець правдивый Румун упімнув ся о рускій денний порядок, коли вже постановлено, щоби був румунскій. А в радѣ не було ні одного Русина, за те 5 Румунѣвъ.

Спостережене сего дописця було вірне: Буковинцѣ зазнали найбільше шкоди від своїхъ перевертнѣвъ чи то в бѣкъ волоській, чи в бѣкъ мос-

ковський. Одні волощили ся і доказували Волохам свій патріотизм ненавистю до всего, що було українське; другі переживали разом зі Словом ті метаморфози, які ся газета уже вспіла перейти. Як у Слові 1865. р. вже не було прихильности до народної мови, так і на Буковині, коли може була яка непевність у старих духовників, вона зникала; думки „Слова“ брали верх. Недаром же писав у Слові 1865, ч. 77. Ис. М. (Ізидор Мартинович, сей самий, що рік перед тим правив поминки за Шевченка) з нагоди побуту народного театру Омеляна Бачинського в Чернівцях: „Мы дуже еще сомнѣваемся, чи мова, мимо то, що нею спѣвалъ Шевченко, есть вже нашою общепросвѣщенною мовою“. Зараза ішла з Галичини на Буковину і тут находила собі ґрунт, приготовлений церковщиною і незнанем народної мови.

Року 1866. ще була у Чернівцях громадка молодежи, що помянула Шевченка богослуженем¹⁾, причім розійшло ся і троха Федьковичевих брошурок п. з. „В день скону батька нашого Т. Шевченка“, де він сильно вдарив на „московську Юдею“. З тої нагоди писав Федьковичеви його свояк, Ю. Ганіцький з Черновець: „Тут є багато Русинів, що не хочуть знати ніякої ріжниць поміж Русинами і Москалями, і тому сердили ся, що Ти напав на Москалів“)“. Ганіцький збирав тоді також гроші на виданє нових поезий Федьковича, але се йшло якось дуже пиняво. Справа видаваня газети знов виринула сего року, підписувати її мав один правник або професор, а редагувати її мав з Путилова Федькович, уже й про правопись умовляли ся, але з того знов ніщо не вийшло¹⁾. Порушив сю справу сам Федькович, але йому було трудно покинути Путилів, а тут і війна (1866. р.) перепинила діло. А Найбавер мав дуже інтересувати ся сею справою.

1) Пор. Слово 1866, ч. 34. і Мат. 123.

2) Мат. 126.

Тимчасом з весною 1866. р. осїв у Чернівцях парох із села Лашківки, згаданий уже „поет“ Василь Продан, що став катедральним проповідником. Він переміг свого суперника, о. Олінського з Глибоки, тим, що говорив проповідь „строго церковно-русским язиком“, коли тимчасом О. говорив більше по народному¹⁾ — і так черновецька і zarazом буковинська громада дістала в його особі провідника, старого, заскоружлого „книжника“, що дуже радо згодив ся на сю програму про „одинъ языкъ“ (московський і український), яку того року оголосило Слово і Іван Наумович у галицькім соймі. Як у Галичині, так і на Буковині настав рішучий перелом в думках на некористь народної мови і літератури і, як там, так і тут багато людей, що були непевні і не знали, що думати, подало ся в табор Продана.

Занепокоїло се австрійське правительство і воно, як відомо, старало ся ратувати себе в Галичині заснованєм часописи „Русь“ з початком 1867. р. На Буковині знало воно також, у кого звідати ся про буковинських матадорів, і не вдавало ся за сим до В. Продана, але вдало ся до Федьковича. Федькович і сам не знав, звідки і по що явив ся у нього офіцер від жандармів, — а діло було — як бачимо — прости: ішло о вірні інформації.

Ось що писав Федькович К. Горбалеви 18. мая 1867.: „Оногди — у середу отсе — найшло мене несподіване лишенько, да таки собі не аби яке, але німецке, братчику мій любий. От що: приїхав офіцер від жандармів і мусїв я єму на письмі подати, якої я гадки о Голуховскім, Дідицкім, Головацкім, нашім Гакмані і о вас деяких. Я коротко описав, що знав, да незабавом мушу докладний мемоар усього того списати і єму подати. Не о малу річ тут ходит: Голуховский

¹⁾ Слово, 1866. ч. 34.

висит лиш на волосочку, а може і Гакман (я ся не радую, але дай Боже!)

А вас прошу, братчики: пришліт мені листи, часописи, брошури і т. д., котрі би могли досвід дати, що наша партія з австрійским правительством держит. Кожду річ, що сего тичит ся, треба би підзначити, а то виразно.

Ще би мені знати треба, коли Костомаров старав ся о катедру у Львові і яким способом его відтрутили, — вітак знов: що Куліш тепер робит і де він ся обертає.

Діло не аби яке, але дуже-дуже важне, діля того вас молю, з прислом документів не ждати другої зазулі, бо я у великім клопоті.

Сей лист мій, скоро го прочитаєш, верж у піч, а на вашу кореспонденцію і артикули газетні беріт добре саму¹⁾!

Як називається той референт у міністерії, що рускі книжки, а найпаче шкільні Perezерає, і хто він є?²⁾

На те Горбаль післав Федьковичеви (2. червня 1867) брошури: 1. Odpowiedź na pytanie, a cóż X paroch na to?, 2. Die ruthenische Frage in Galizien, von Dabezański, 3. Denkschrift in Betreff der Theilung Galiziens — і ще якісь иньші, а від себе написав довгий лист, у котрім висказав богато розумних думок; з ними і нам треба запізнати ся, хоч по части, бо се була наука і для Федьковича:

„Доводу льяояльности Русинів може й не дуже буде слідно в тих ту материялах. Denkschrift-и і Beschwerdeschrift-и не зву льяояльними, але сервілістичними і облудними. Походять вони власне з тих кружків, що дивлять ся на Австрию, як на який спорохнілий будинок, що туй-туй за-пасть ся має, і раді би зпід него на безпечнійше місце дістатись.

¹⁾ Брати са́му = уважати (з волоського).

²⁾ Mat. 151—152.

Коли маєш Мету з першої серії і другої, то ще найбільше далось би звідтам зачерпнути. З „Русі“ не помогли би цитати, Русь стоїть досі ще потроха ізольована. Окрім молодіжи не приказують ся до неї наші „patres“. Тепер, як і вперед, уважають вони органи антимоסקвофільські за органи, грошима польськими видавані. Най і так буде. Я сам не присягну, що не так, — сказати „так“ противно якось розумови. Здасть ся міні, що хто троха правду любить, не добачить в Русі, як і в Правді, ані в Меті ані ідей польських, ані турецьких. (Слово назвало недавно Мету органом польських Туркофілів“).

„Вість з Путилова (про те, що Федькович писав) заінтригувала мене дуже і помимо, що я майже утопивсь в апатії, цікавий таки, що се значить ся. На скільки я тут чую і довідую ся, то Голуховский стоїть у правительства дуже сильно і така тут віра, що ніщо не здужає його звалити“.

По довшім уступі про Голуховського, Горбаль пише далі про українську громаду в Галичині так: „За справи рускі можна багато писати — доказом сім рочників „Слова“! що року 104 аркуші, отже більш 600 аркушів in folio — Grossformat! Коли би якому патріотови прийшла охота розглянути ся по тім сьмітищи і пошукати... та годі шукати... рускі патріоти не знають ще сами, чого шукати.“

Між попівством показують ся чим раз більше забаги за расм общерусским. „Слово“ триюмфує, годі правди затаїти. Число пренумерантів доходить, бачу, 1000. Хлопоманські часописи здискредитовані. „Правда“ має, бачу, до 300 предплатників. Знаємо імена людей, що були давнійше прихильними до молодой Руси, нині перейшли до табору „Словістів“ і пропагують отверто ідеї панрусичні Ламанського і других, не толеруючи і слова „хлопского“. Поляки причиняють ся значно до того, та розумних людей, як Дідиц-

кий, Головацкий і співка, прибуває і без помочи Поляків.

Інтелігенція руска то einzig in ihrer Art.. Більше як „20 років уже Русинами“, та нині годі між ними найти чоловіка, щоби заступив Головацкого на катедрі літератури рускої. — Щоб можна спровадити Куліша або Костомарова, за те і не гадати тепер, хіба що ти більше знаєш. Ані один ані другий не буде за щобудь“.

І далі писав Горбаль і про інтелігенцію і про нарід і про правительство без віри, скептично, в чім здасть ся, не лише нарід і інтелігенція були винні, але й те, що Горбалеви тяжко жило ся. Але на Федьковича такі думки робили вражінє — а що він, хоч на часок, тратив віру і в себе самого, то не диво, що відносини між ними а львівською громадою ставали щораз холонднійші і літературна праця не йшла йому гладко з рук.¹⁾

В листі з кінця мая або початку червня 1867. писав Федькович Горбалеви, знеохочений критикою (в „Руси“ ч. 17. з 26. мая) на його „Рожеві пісні“: „Справі, о котрі я вам писав, ще нема кінця, бо я стараю ся викрутитись, т. є. не дати правительству ніякої відповіді, хіба би мене приконопадили. Да за дві неділи найдалі — міркую, що річи буде конец; удасться мені виховзтись — добре, а ні — також добре, а я тебе увідомлю о всему, як зможу і як трохи з свої апатії продрюхаюсь. Да я дуже боюсь, у ні затеретити на віки. Пропав я, сараку!...“

Я наш нарід цілим серцем люблю, і душа моя віщує, що єго велика доля жде, але аби го львівска громада поклала на ноги, не вірю. — Сторія знає багато самозванців-демагогів, що ще дуще кричали та об народнім гаразді бідкались, а претціля с того народу шукуру драли, а нарешті

¹⁾ Mat. 153-158.

на сарган продали. Сторія в очи коле; бою ся, аби нарешті і нам їх не виколола“.¹⁾

Не знаємо, чи Федькович дав правительству жаданий меморіал, чи може правительство, як дало небавом упасти „Руси“ у Львові, так дало спокій і слідствам на Буковині про те, хто який є. Тимчасом буковинські москвофіли нарікали у Слові 1867, ч. 54: „И у насъ бѣда Русинамъ, а то отъ Ромуновъ“. Давнійше була згода, а тепер хотіли би Румуни все зволощити. На богословію нема ні одного професора Русина, а Волохи мимо того нарікають на Гакмана, що іменував руського проповідника у катедрі і що від професора на катедру теології вимагав також знаня „славянського“ язика. Треба-ж нарід учити так, аби розумів проповідь! А то буває: руський панотець на румунській парохії учить по румунськи, а румунський на руській також по румунськи. „Часто бываетъ, що зъ роду Русинъ на Ромуна вьучуется“. Румунів протегують, перекинкам добре. Клевечуть і на самого Гакмана, що він не льяольний для Австрії, а самі які? Кричать, „що Гакманъ старається запровадити московщину въ румунскомъ краѣ“ — і утікають з проповідий В. Продана. Тимчасом се повинно бути так: *sum cuique!*

— Серед таких обставин Гакманови не хотіло ся сидіти на Буковині — і він цілих сім місяців (до кінця р. 1867) сидів у Відни, здавши дієцезію на опіку консисторії. При кінци 1867. р. він іменував Мих. Коморошана консисторським радником. Се дало волоській газеті *Albina* привід до „зойку з Буковини“, що Гакман з Коморошаном „славянщать“ Буковину. В січни 1868. Гакман вернув ся до Черновець. Руські сьвященики поскаржили ся йому, що то Волохи роблять неспокій в дієцезії, хочуть навіть просити цісаря о свого

¹⁾ Мат. 158—159.

владика, бо Гакман Русин і вже 33 роки сидить на єпископськім престолі.¹⁾

Гакман очевидно старався втихомирити розбурхані уми і, здається, з його поручення появилася у Слові 1868, ч. 13. стаття Θ. Феодоровича „православного“ (мабуть із. Мартиновича, бо він займався історією) п. з. „Историческое обозрѣніе о происхожденіи бук. Ромуновъ“, де доказано, що Русини не є заїди на Буковині, — і друга стаття якогось „С. С. православного“ (у Слові 1868, ч. 24. з цвітня), що мала на меті троха злагодити незгоду. Сю статтю треба нам прочитати, бо вона заповідала засноване руського товариства.

„У насъ на Буковинѣ, кромѣ немногого числа загорѣлыхъ Панрумуновъ, есть во всемъ интеллигентномъ сословіи и въ всей масѣ народа такъ русского якъ румунского на столько здравого розума, что ни Русскій Румунови не порыцаеть его симпатіи для румунства въ естественныхъ его предѣлахъ, ни Румунъ Русскому для всего русского мира и Славянства“.

Суперечки незначні, а в головних справах згода. Тимчасом в Галичині гадають, що на Буковині великий роздор, і Dziennik polski уже подає гадку, заложити гр. кат. єпископство в Чернівцях для пропаганди між православними. Се занепокоїло декого з православних. Обставини правосл. церкви справи дуже пригожі для чужої пропаганди, бо в них нема ладу. І С. С. подає таку характеристику духовенства:

„Мы лишь умѣемъ величаться, что мы православны, и въ томъ вся наша мудрость, а между тѣмъ, когда мы не чувствуемъ потребности по-за себе дальше оглядати ся, надтягаеть къ намъ тайкомъ противная сила, и похищаеть намъ нашихъ вѣрныхъ всякими нечестными способами“.

¹⁾ Сї відомости взяті із дописий у Слові 1868, чч. 2 і 8

Чомуж воно так? — питає ся дописець і відповідає:

„Мы еще не поступили съ духомъ времени на столько, чтобы у насъ, кромѣ темного чувства истины нашей православной вѣры, было еще что больше: сознание нашего достоинства народно-церковного.

Когда въ Галичинѣ розвинутое уже чувство народное, а священники стоятъ на челѣ народа, боронять при враждебныхъ обстоятельствахъ неустрашимо его завѣтныхъ народныхъ и церковныхъ правъ, терпятъ для добра церкви и народа всякого рода гоненія, и жертвуютъ силами своими и имѣніемъ, мы читаючи о томъ, похваляемъ все тое, но въ слѣды ихъ вступати, трудити ся для добра церкви и народа безкорыстно, просвѣщати народъ, не имѣючи даже потребности при средствахъ нашихъ жертвъ приносить, мы не знаемъ по той причинѣ, что мы еще не полюбили нашего народа, да мы стыдаемся его, — онъ намъ якъ-бы чужій, мы ему чужіи, наше духовенство не русское, но точно самыи коренныи Нѣмцѣ, употребляютъ языкъ русскій лишь съ хлопомъ и офиціально въ церквѣ, а съ женами своими, съ помѣщикомъ, съ его экономомъ, съ урядникомъ, съ купцемъ въ городѣ, съ гостемъ, со всѣми, кто лишь не въ сердцацѣ и обгортцѣ, у насъ языкъ нѣмецкій; на столѣ если есть журналъ, то лишь нѣмецкій, или ромунскій; въ бібліотецѣ, если где есть, лишь нѣмецка книжка, и такъ дальше — всюда, всюда нѣмеччина до того степени, что мы уже говоря по русски, говоримъ акцентомъ и слогомъ нѣмецкимъ, не умѣемъ говорити л-ы, но ль-и! Мы чужіи нашему народу, и яко чужіи, не свои, питаемся его трудомъ, не имѣемъ его довѣрья, его любви, и православіе наше на такихъ основаніяхъ колибається всякимъ противнымъ вѣтромъ. Въ униатскихъ Буковиньскихъ священникахъ, признати мы должны,

видить народъ своихъ людей, Русскихъ сердцемъ и духомъ, любящихъ народъ и языкъ свой и не стыдающихся свого питомого. Для того не дивно тое явленіе, что мы дома, на нашомъ gruntъ, не газдами, а вмѣсто скрѣпляти права наши, чѣмъ разъ больше ихъ лишаемъ“.

Дописецъ подає ще иньші причини за-непаду: церкви на Буковині як шопи і кузні; до шкіл діти не ходять, нарід збіднів через Жидову; съвящеників за мало; на два, три і більше сіл лише один парох.

На сі недостатки подає С. С. такі ради:

Не вільно православним і на будуче відносити ся так пасивно до католицьких місій. Треба, щоб і православні не лише задержували православіє, але й ширили; отже щоби принимали без перешкід і уніятських съвящеників, не питаючись, чи на се годять ся уніятські ординаріяти. Крайний уже час, щоби „наши бояре и духовенство и санъ учительскій завязали общество по примѣру русской Матицѣ во Львовѣ къ издаванію дешевыхъ популярныхъ румунскихъ и русскихъ книгъ православного религійного содержания, и чтобы по примѣру галицкой Рады школьной съ такими же преимуществами учредить Раду школьную Буковиньскую“.

Як бачимо, все крутило ся коло одних і тих самих духовних справ, бо і православні школи залежали від консисторії. Хто сидів там на престолі і в раді, той і мав нарід у своїх руках. Через те Волохів сердило всяке нове іменоване чужого чоловіка в консисторії і вони не переставали ганьбити владику. Так газета *Albina* нападнула Гакмана за те, що взяв собі за секретаря Шенбаха, хоч той мав дуже добре знати діла духовенства... „Слово“ (1868, ч. 29) боронило Гакмана:

„Въ правдѣ, що до року 1848 не находилась межи Русинами и Румунами ніякая вражда; но зайшолъ сюди изъ Седмигороду г. А. П.

(Арон Пумнул) и въ ніякомъ часѣ стался онъ при здѣшной гимназіи учителемъ ромунского языка, и такъ мало помалу засѣялся на Буковинѣ и Седмигородскій духъ; не знающи же исторіи и обстоятельствъ обохъ народовъ, сочинилъ онъ исторію ромунску на основѣ седмигородской, мысляще, що сія и для Буковины свѣдчити будетъ. Молодежь школьна ромунска ухопилася съ духомъ великимъ за сію исторію — не мало же за нею и русскихъ дѣтей пошло изъ причины невѣдѣнія своей исторіи и зъ легкости ромунского языка, а то тѣмъ больше, когда еще при семь въ высшой гимназіи катехитомъ зромунщеннымъ до сего принуждена была, который, якъ намъ самыи ученики повѣствовали, вмѣсто религіи, якісь ромунскіи повѣсти преподавалъ, а може и еще преподаеть“.

Волохи казали, що відколи Шенбах настав, Гакман обстає за Русинами. Тимчасом Гакман, „правду сказавши, угождаеть ромунскому (народови) еще и больше, якъ то на примѣръ при запроваженью ихъ читальнѣ подперъ ю 200 реньскими! А гдѣ подяка? Въ Альбинѣ!“

На правосл. релігійний фонд складали ся і Русини, отже і вони мають до него право. А Волохи хотіли би, щоби скликувати синод що року і щоби свѣтські люди там мали також голос і вплив, тоді „могли би повернути наш став води на свій млин і аж тогди би они добре мололи“. Але в правосл. буков. церкві не було звичаю, щоби свѣтські люди рядили. „А яка би то радість була, як би Волохи могли буков. епархію з єї релігійним фондом підчинити семигород. митрополії!“ Але се не вдасть ся.

Так то, хоч Гакман, „правду сказавши, догоджував Волохам“, склало ся, що Волохи, навіть в його консисторії, н. пр. Морар-Андріевич, були його ворогами, а Русини вирости на його оборонців. „Бояри і декотрі съвященники хотіли навіть, щоби Гакмана скинути з єпископа“ — чита-

ємо у Слові 1868, ч. 31 — і тут виразно сказано, що то Морар Андрієвич бажав стати владикою і робив інтриги. В маю — як пише Гакман у своїм посланію¹⁾ — якийсь п'яний сьвященик перед коршмою згубив новий меморіял Волохів до міністерства, вимірений против владики. Ученик реальної школи найшов меморіял і заніс до владики. З підписів владика дізнав ся, хто против нього. „Хоч раз впала птиця в клітку, а плітка в сак“ — записав собі Із. Воробкевича сю пригоду. Вийшов справди великий скандал.

Хоч бояри відобрали від владики меморіял і мабуть вислали його, куди треба, Гакманови се не пошкодило, він став небавом тайним радником цісаря. З тої нагоди міщани, товариства, школи, сьвященики (очевидно, найбільше наші) і урядники зробили йому овацію з музикою, лучницями і адресою, де його величали за вибудоване катедри і резиденції, за викінчене будови церкви св. Параскеви, за православну гімназію в Сучаві, за реальну школу в Чернівцях, за сільські школи, за опіку для вдів і сиріт по сьвящениках — усе те в великій мірі були його діла і його заслуга. Так пошанований відіхав він собі 19. мая 1868 до Відня на довший побут²⁾, а в Чернівцях лишив знову без своєї опіки громадку руських сьвящеників, своїх оборонців. Але вони вже дістали від нього пораду: „Man muss einen Gegenverein schaffen“, себ то, що треба против румунського *Sotietatea* оснувати якесь руське товариство для рівноваги. Настрій між руським духовенством був досить бадьорий — і гадка про нове товариство розійшла ся скоро по краю. Дізнав ся про се і Федькович і 14. серпня 1868. подав сю вістку Львов'янам.

„Ще вам уповім, що може заведется у Чернівцех товариство „Покрова“ на опікунство ру-

¹⁾ „Буков. Русь“, ст. 230.

²⁾ Слово 1868, ч. 40.

щини буковинської. Статути вже готові, і ждемо лиш владики з Відня. — Може бути, що вашу „Правду“ обберемо за орган наш товариський, і тогди впрошу ся до вас за головного сотрудника. — Симпатії багато, тож і надія не мала, а найпаче, що много церковної нашої старшини за нами“.¹⁾

Се було тоді, як консистория завізвала Федьковича писати книжки для народних шкіл. І він мав таку надію на владика, що у віршику „На честь Евгенія Гакмана“, написанім очевидно 1868. р., звеличав його великими словами:

Як той світич семизлатний
Господньої слави,
Просвіти ся, наш владико,
Евгенію благий!
І засняй в твої церкві,
У твоім народї,
І жити-ме память твоя
Во роди і роди
І як миро драгоцінне,
Як вонне кадило
Рознесе ся в кожду душу
Імя твоє миле,
Покровителю наш добрий,
Апостоле благий!
І увінчит вічна слава
Святу твою главу.²⁾

Федькович, коли се писав, мав надію, завести своїми книжками народну мову у школах, але він небавом переконав ся, що його надія була пуста. Гакман не був таким „добрим покровителем“, як здавало ся, він просто не розумів ся на таких ділах і лишав їх своїм дорадникам-москвофілам.

Нарешті так довго заповідане товариство під назвою „Русская Бесѣда“ (а не „Покрова“) засновало ся. Займали ся сим ділом: о. Василь Продан, проф. Іван Браник, о. Теоктист Дронь,

¹⁾ Мат. 185.

²⁾ Поезії, 706.

др. Лукіян Сахнович, о. Александер Прокопович, о. Ізидор Мартинович, о. Ізидор Воробкевич, Іван Глібовицький і о. Турчманович. Їх називає дописець львівського „Слова“ (1869, ч. 9.) як головних основателів „Рускої Бесіди“. Були се, як бачимо, в більшій часті сьвященники, — отже не дивно, що в їх промовах з нагоди основаня „Рускої Бесіди“ так дуже чуємо церковну проповідь.

В ч. 23-ім „Слова“ з 1869 р. оповідає дописець широко про те памятне весіле Евсевія Андрійчука з дочкою Николая Драчинського, пароха в Товтрах, на котрім зібрані гості умовили ся заложити товариство. Уже — каже дописець „Слова“ — буковинські Русини не могли довше мовчати на гнет Румунів, отже рішили ся подбати про організацію своєї громади. На другий день по вінчаню, дня 2. падолиста 1868., при сніданю промовив архидиякон Теоктист Дронь, що на Буковині Волохи і Німці вже мають свої товариства, лише Русини не мають. Отже чи не заложити би і Русинам свого товариства?

На се відповів Василь Продан мовою такою, що вірити не хочеть ся, аби живий чоловік міг такою церковщиною говорити. А зміст сеї промови (вона подана ціла у „Слові“) такий, що справди настала вже пора на своє товариство. Адже ми на своїй землі! Кілько нас збере ся, покаже ся потім, а „нынѣ намъ довольно знати, что мы есьмы, и когда есьмы, то и Богъ зъ нами есть! На своей убо землі свободно будемъ мыслити и жити, весело спѣвати (!), и о Бозѣ нашемъ будущій нашъ комитетъ на землі сей дасть плодъ свой“.

А далі, як годило ся при добрім сніданю, бавив В. Продан гостий толкованем слова Товтри. Товтри значить: „то втри змазу, черность или скверну... Аще кто на сердцу своемъ нечисто что имѣетъ, то втри первѣе нечистоту сердца, и тако приступи до его общества“.

А ще і друге толкованє слова Товтри придумав В. Продан, очевидно також побожно:

„Обаче изрядно толкується сіє имя Товтри на нашу руку, и даєть намъ надѣю, что сіє наше намѣреніє уберется въ тѣло и будетъ существовати потомъ, ибо сіє, что мы намѣряємъ произвести, „то въ три“ божественныи особы, Отца, Сына и св. Духа (похваляють всюду), и аще Богъ съ нами, то кто противъ насъ!“

Дуже побожно се було сказано, се правда, але що притім і досить наївно, се також правда.

По промові Продана говорив о. Василь Хариневич, що настав час доказати, що буковинські Русини мають також свою інтелігенцію, а не лише простих селян. А господар дому Ник. Драчинський висказав нарешті свою радість, що то в його домі загадали таке велике діло, бо і він ждав на день „избавленія (Русинів) отъ укоризнь и руганій“.

По сих промовах гості бавили ся і танцювали, а в другій комнаті вписували ся перші основателі „Рускої Бесіди...“

Перші загальні збори сего товариства відбули ся 26. л. січня 1869. в Чернівцях в готелю „під золотим ягнятем“. Сі збори описані не раз, а два рази, число за числом, у „Слові“ 1869. (чч. 8 і 9 з 6. і 10. лютого).

Починаючи свій опис, один з дописців (у числі 9-тім) подає такі причини, чому буковинська Русь так пізно пробудила ся. Нарід на Буковині не мав провідників, що дбали би про него, про церкву і школу. Хоч релігійний фонд богатий, але перед єпископом Гакманом навіть у Чернівцях були лише деревляні церкви, а вихованє духовенства було низше всякої критики, школи уважали непотрібними — і така байдужність до хвали божої, недостаток своєї інтелігенції у висших і середних верствах і темнота селян були наслідками невідрадної минувшини. Шляхта, як у Галичині, також відцурала ся свого народу.

Товариство „Руска Бесіда“ мало бути початком відродження.

Мимо заметіли і студени на перші загальні збори зіхало ся багато людей, і православних і уніятів. Привитав їх В. Продан і пояснив, які задачі має нове товариство: треба просвітити, треба йти разом з другими народами. По нім говорив др. Сахнович на ту саму тему, тільки з більшим засобом наукових доказів. Він потішав зібраних, що нарід без шляхти не загине, як гадають Волохи про Русинів, бо основою нації є селяни. По Сахновичу промовив о. Іван Наумович, що приїхав на збори, як гість. Сказав, що чує ся тут, як свій між своїми, і нагадавши старозавітного пророка, сказав проповідь на тему розкинутих руських костий, що тепер збирають ся до купи і оживають. Буковинська Русь ожила, а се заслуга о. Василя Продана, сьвятого пророка (!).

На таке величанє відповів Продан — як каже дописець — „потокот сліз, спливаючих по чеснім лицю і сніжнобілій бороді“. І інші розплакали ся.

Тимчасом Наумович порівнував Русинів з ягнятами між вовками (пригадую, що збори відбували ся в готели „під ягнятем“, звідси про се ягня говорили різні бесідники) і підкріпив слова Сахновича, що нема нам чоґо жалувати за шляхтою, бо „не надїйте ся на князи, на сыны челоувѣческіе, въ нихъ же нѣсть спасенія“. Просвітїм наш нарід, а шляхта сама верне ся до нас.

Наумовичеви подякував за сей привіт катехит реальної школи о. Прокопович. По одобреню статутів, виборі тимчасового виділу (головою став о. Продан) і по ріжних многоліттях Наумович дуже забавив зібраних порадою, засьпівати ще одно многолітсте на честь „Gazet-и narodow-oi“ у Львові, котра черновецьку „Руску Бесіду“ назвала філією св. Юра. Для зрозуміння сеї фрази треба сказати, що у Львові є митро-

полича церква св. Юра, а при ній колись жив головний штаб т. зв. святоюрської, москвофільської партії, зложений з ріжних церковних достойників. *Gazeta narodowa* написала коротко: „Філія св. Юра“ — і на тім оснував Наумович свій жарт. Так сій часописи відсьпівали також многая літа і вислали їй таку телеграму: „Руска Бесіда черновецька сьпіває вам многая літа за вашу заяву, що ми є філією св. Юра, звісного витязя правди і сьвітла, побідившого змія-сатану, начальника тьми“ — Продан дописав ще: „і предстоятеля лжи“ — і підписав ся. Сю телеграму вислано до Львова.

Так весело закінчили ся перші загальні збори.

Другий дописець „Слова“ (1869, ч. 8) опишував подібно сі збори і величав Продана — „той великопочтенный мужъ воистину есть Русинь, въ немъ же лжи нѣсть и не будетъ“. При тім поясняв, що Руска Бесіда товариство літературне, а не політичне — і одушевляв ся дуже промовою Наумовича та ним самим. Та сей о. Іван (Наумович) — тоді ще унійтський сьвященик, але вже рішучий москвофіл — був лихим Іваном Хрестителем для Бесіди, — сам же „святий пророк“ Продан не потрафив зібрати до купи розкинутих руських костий...¹⁾

Першим ділом сего „пророка“ був його лист до попечителя (президента) виленського наукового округу, П. Н. Батюшкова, — лист з прось-

¹⁾ Внутрішню історію „Рускої Бесіди“ за час 1869—1884 подав проф. Стоцкий у „Буков. Руси“, а до р. 1909. о. Евген Дмитрів (Семака) в окремі книжці, оба переважно на основі протоколів товариства, через те досить сухо та нецікаво. Праця Семаки ще й тим слаба, що він не тримав ся історичної методи і подав заслуги товариства за 40 років в суміш по рубрикам: церква, школа, політика і т. д., з чого не видко поступенного розвитку думок і товариства. Але в обох істориях факти вірні і хто їх хоче пізнати, тому треба їх прочитати. Мені для моєї мети потрібна більше загальна характеристика часу, яку треба складати з иньших жерел.

бою о „вспоможеніе“, і своїм змістом і мовою такий характеристичний, що треба його подати дословно:

„Ваше Превосходительство! На крузѣ земномъ прозябъ и въ нашомъ Краю (зн. Буковинѣ) въ послѣдніе дни Класъ достойный житницы російской, класъ пшеничныхъ разсѣявшихся по лицу всея земли отъ широкой низы Россіи, сіе есть одно русское общество подъ именемъ „Русска Бесѣда“, учредилось изъ ученыхъ Русскихъ на Буковинѣ въ головномъ градѣ Черновцахъ въ незабвенную память проѣзда Ея Императорскаго Величества великія Государины російской въ Кримѣ черезъ Буковину, и тое общество существуетъ нынѣ отъ немногихъ дней праведно по уставахъ подтвержденныхъ ц. к. Правительствомъ, которыхъ одинъ Экземпляръ здѣ въ прилученіи Вашему Превосходительству всенижайше подносимъ. Но жребій нашего общества разбивается бѣднѣ, на однѣ сторонѣ отъ ненависти злобствующихъ намъ иноплеменниковъ, на второй же отъ чувствительной скудости средствъ къ существованію соразмѣрному предпріятой себѣ цѣли. Въ такомъ убо положенію, да не останеть русское наше общество въ презрѣніе иноплеменникомъ, возносимъ гласъ къ великодушію и народолобію высокихъ Мужей въ пространной державѣ російской о мылостивное вспоможеніе, яковъ Гласъ и къ Вашему Превосходительству предвѣщаваемъ, да благосклоннѣйше изволите сіе общество Вашею Мылостію въ либо чѣмъ состоящемъ дарѣ деньгахъ, книжкахъ, часописяхъ и проч: — подперти, понеже здѣ ниоткуда ни надѣмся помощи, а Славу руску боронити званны есмь природою, и яко быхъ низнали сего званія стыдно намъ признатись. Общество сіе подкрѣплено помощію Вашего Превосходительства не забудеть донелѣже будетъ существовати руку прещедру подавшую ему крѣпость и достойнымъ себе показати имени русскаго народа, при томже

и молити премылоствиваго Бога, да рука Вашего Превосходительства не оскудѣть никогда, но умножится на большее прославленіе имени Божаго и святыя Россіи!

Адресъ къ обществу... і т. д.

Во Имя Выдѣла Русской Бесѣды всенижайшіи рабы: Василій Проданъ, православный проповѣдникъ и Еѣархъ каѣдральный яко предсѣдатель Бесѣды; Феоктисть Дронъ, архидіаконъ каѣдральной церкви, учредитель и секретарь Бесѣды.¹⁾“

Сей мерзений, жебрацький лист В. Продана переслав Батюшкову прогнаний зі Львова університетський професор, Яків Головацький, котрий ще й від себе поручив Буковинців ласкавій опіці. Доля „Русскої Бесѣди“ була вже в перших днях єї житя запечатана.

До товариства зголосило ся до 150 членів,²⁾ але дійсно вписало ся значно менше. З весною 1869. мали вже видавати часопись, рішивши повісти і поезії друкувати народною мовою і правописю етимольогічною.³⁾ Однак се не складало ся гладко, бо не було людей до роботи. „У нас віе дивний вітер, — писав І. Воробкевич в лютім 1869 — тут ще про нашу літературу многим навить не снилось, а інтелігенції руської дасть Біг. Одні гріють душу дивними забаганками, другі заупалі на духу, а треті от такі, як Бог дав, щоб і не казати, простенькі, дурненькі. Які плоди брацтво (товариство) принести може, легко пізнати. Тут треба мужів, котрі не лиш здатні дещо написати, но щоб і годні були противстати клеветам і очорненням нашим братям по вірі, но найбільшим ворогам, то єсть Ромунам. — При наших за-

¹⁾ И. С. Свѣнцицкій: Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси, Львів, 1909. Ч. II, ст 51. Тут і письмо Я. Головацького, додане до листу В. Продана.

²⁾ Слово 1869, ч. 5.

³⁾ Руслан 1908, ч. 283.

сіданях нераз і душно ставало; хтіли одні, старші, щоб у нашім органі, котрий у маю виходити має, мова „Слова“ употребляла ся. То мене зовсім розгнівало і я не хотів більше ніякої участі мати. Удало ся мені й другим нашу мову для поезий, повісток, для описів з природи утримати. — Що буде, будем видіти, но нема з ким робити; опріч одних всі другі мертвими фігурами, аж жаль казати. І членів не багато, Бог зна ци утримаємось. Я лиш желяю, щоб хоть часопись виходила, щоб хоть трохи свѣту показати, що ми жиємо. Правопись етимольогічна“.¹⁾

Як бачимо із сих слів Воробкевича, у товаристві були ріжні члени і можна думати, що не всі з них знали про письма В. Продана в Росию. Так хоч часопись у маю не почала виходити і товариство відразу задрімало, про те Воробкевич засьпівав (6. липня 1869) пісню, що стала народним имном Буковинців:

Чом красна Буковина
звенить від гучних нут,
від гір Карпат високих
по бистротечний Прут?
То з тихої могили
дух руский ся збудив
і мов ті фалі моря
по краю ся розлив.

Однак сей „руский дух“ дійсно ще не зараз збудив ся, ще довго треба було на се чекати. Ще не минув і рік від заснованя товариства, а вже в Слові 1869 ч. 89. скаржив ся якийсь Буковинець: „Если бы выдѣлъ нашей Русской Бесѣды лучше зналъ былъ корыстовати зъ первого ромунского пополоха (по заснованю товариства), то наша справа иначе сегодня стояла бы“. Епископ Гакман держав ся здалека від сего товариства, до котрого сам дав почин. Щож стало ся?

Ото, хоч про письма В. Продана в Росию

¹⁾ Руслан 1908, ч. 180.

ширший сьвіт певно не знав нічого, але Волохи зараз вгадали, куди він хилить ся. Вони небавом замітили, що він заходив до російського конзула Назимова в Чернівцях і добував від нього гроший та книжок на своє товариство. Ходив Продан дійсно не даремно, — як каже проф. Стоцкий¹⁾ — Руска Бесіда мала і гроший подостатком і дістала гарну бібліотеку. Крім того він переписував ся і з російським агітатором, відомим о. Раєвським у Відни) і в Росію писав, як уже відомо. Сї заходи його стали на стілько явні, що Волохи могли вже 1869 р. і в соймі і в газеті Albina відважно посудити Русинів о нельояльність для Австрії.³⁾ А що в товаристві були й уніяти, то не трудно було посудити православних ще й о ширене унії, — а тайний радник цїсаря і православний влади́ка Гакман не міг згодити ся ні на одно ні на друге. Думку про руссофільство якось тяжко було покинути провідникам у Рускій Бесіді, — дарма, чи вони були православні чи уніяти, — за те здавало ся православним, що „нічого тутъ на Буковинѣ руской справѣ больше не повредило, якъ то нещастне уніятске миссіонерство, зъ Галичини надпливающее“,⁴⁾ — хоч яке було се миссіонерство і чим воно зашкодило, про те нігде не находимо якихось певних вісток. Засліплені руссофільством люди шукали собі очевидно вимівки і оправданя, скидаючи вину за свою сліпоту і недбальство на Волохів і на Галичан, тільки не на себе. І ся борба поміж православними й уніятськими москвофілами в Рускій Бесіді не втихала, а 1879. р. довела навіть до розриву між ними.

Як же дивив ся Федькович на Руску Бесіду?

¹⁾ Бук. Русь, 254.

²⁾ М. О. Раевскій и російскій панславизмъ — Корни́ла Устияновича, Львів, 1884.

³⁾ Пор. Буков. Русь, 255—257 і Слово 1869, ч. 89.

⁴⁾ Слово 1869, ч. 89.

Адже він перед роком також покладав на ню великі надії! В осени 1869. він став шкільним інспектором, отже був, сказати-б, урядовою особою. Однак не се урядове становище спиняло його вписати ся до Бесіди, — ні, він знав сих людей, що обняли провід на Буковині, бо мав зносини з консисториєю з приводу шкільних книжок, і коли його товариш по перу, Із Воробкевич, приставав на компроміси з москвофілами, щоб хоч що небудь виторгувати для народу, то Федькович держав себе здалека і тільки хотів остерегти суспільність перед лихом, яке спадало на нарід, тай то йому не вдало ся, бо його статі *Czernowitzer Zeitung* не надрукувала, очевидно з уваги на всяких Проданів та з короткозорости, якою довгі літа визначало ся буковинське німецьке правительство. Федькович післав потім сю статю редакції „Правди“ — і тут вона переховала ся.

Статя, написана в падолистї 1869. р., коли вже Волохи вказали на москвофільські змаганя в Рускій Бесіді, має важний заголовок: „Щоб не було запізно! Голос з-посеред руского народу“.

„Зведено бій під Полтавою (1709), Москалі здобули Русь, їх цар, Петро присвоює собі імя побідженого народу, бере титул царя Руси і укладає собі таку програму політичну: З Москви над Дніпро, з Дніпра над Вислу, з Висли під Карпати, звідси на Дунай, з Дунаю над Босфор. Чи заперчить хто, що він став невірним сій програмі, — програмі загарбання всіх Славян?“

„Але як? З одного боку московська дика орда, з другого численне, на той час на досить високім степені культури стояче Славянство... Тількиж підприємчивим царям про се не банно. Вже в XIII. віці накинули вони своїм ордам християнство і церковно-славянську мову, з котрої, з-абсорбувавши тодішню руську письменність, повстала теперішня московська мова, а котру за-

для незнання історії Славян Заходом і через безсоромне фальшоване історії Москалями, ще і нині називають руською (russische Sprache). Я буду її називати завсїгда по імені, московською, так само як імя Русь належить ся лише полудневій Росії, а назва Русин лише нинішнім Русинам“.

„Якже-ж стоїть діло нині, в ХІХ. віці, з руською літературою? Не дуже лучше, а може ще подекуда гірше. Бо хотя в послїдних часах зпосеред народу і для народу виступили деякі письменники, то московське правительство переслїдувало і переслїдує їх нечуваним способом, і руська література находить ся ще заєдно, як в ХІІІ. віці, в руках духовенства і в комнатних учених, котрі як колись, так і тепер, не знаючи народного язика і історії своєї, а силкуючись поправити свою долю, іменно в Австрії, пишуть в жаргоні руських черцїв з ХІІІ. віка, се є в церковно-славянській мові, не дбаючи про народ і про його суд над своєю писаниною“.

„А Петербург? Петербург кличе: *bravissimo!* Тиче всїм, а іменно австрійському правительству, дулю під ніс і підпомагає всїх ніби руських письменників всякими способами: посадами, достоїнствами, ордерами, грїшми і обїтницями. Та і чого би не мав підпомагати? Від чернечо-руської мови ХІІІ. віка, якою ще і нині пишуть мнимі руські письменники Галичини і Буковини, до московщини один лише дрібненький крок, а наше правительство є досить чемне (*charmant*), щоби сему не противити ся та щоби пильненько мостити дорогу „панам з півночи“ аж під самі Карпати, а відтак дальше і дальше. Чому би не мостити дороги? Москаль буває приязний і кождому запоручає своє — благоволеніє“.

„А чого ти тикаєш ніс в сю справу? — питає дехто. Справди, по що тикати? Тільки ж воно може і годить ся, коли розважимо—бодай дехто з мислячих — що підручники в наших школах народних писані і доси також чернечою мовою

з XIII. віка, що п. міністер просьвіти не говорить по руськи і задля того зі всім руським здає ся на когось другого, та що сей другий научить п. міністра вкінци не по руськи а по московськи. Ось придивіть ся теперішньому повстанню в Далматії, чия рука там за кулісами? Вже-ж московська! А п. міністер най під сими кулісами подумає собі Карпати — доки ще час.

Один з тих, що дивить ся звичайно і поза куліси.¹⁾“

Може бути, що урядова часопись не помістила сеї статі також задля заміток під адресою міністра, але для нас важне те, як Федькович дивив ся на москвофільство; по буковинським правительстві 1869 р. і так не можна було сподівати ся, щоб воно „заглянуло за куліси“ та розуміло, куди що йде.

Зрештою Русска Бесіда видимо ниділа. В дописах з Буковини до Слова 1870 р.²⁾ уже читаємо наріканя і на Гакмана і на всю консисторию, про „тщетную надежду — и обманчивое ожиданіе“, що консистория заведе якийсь лад. Наша молодіж — сказано тут — учить ся волоської мови в гімназії, релігії вчать її по волоськи, на теології вся наука йде по волоськи; коли б який богослов признав ся до Русинів, зараз записали б його у чорну книгу. Всі добрі парохії забирають лише Волохи, а Русинів сьвящеників висилають в гори. Свояки консисторників зазнають протекції і т. д. (Слово, ч. 19). „Від голови риба воняє“, Гакман не отець, а вітчим „Бесіди“, на се товариство він не дав ані грейцаря. Се секретар Шенбах так поінформував його, щоби не вписував ся в члени Бесіди, аби ніхто не посуджував його о гравітацію до Росії. А переполохані сьвященики повиступали з Бесіди, коли бачили, що Гакман її не протегує. В надії на добру парохію

¹⁾ Мат. 492—495.

²⁾ Слово 1870, чч. 19, 33, 50, 65, 71, 79 і 102.)

і червоний пояс не один Русин вписав ся навіть до волоської Sotietatea (Слово, ч. 33 і 50).

Дивна річ, що виділ „Бесіди“ не добачував, у чім хиба, і з упертістю, гідною красшої справи, настоював на своїм москвофільстві, яке так товариству шкодило. Та се вже звичайно була не впертість, а проста глупота. Коли н. пр. виділови львівської „Просьвіти“ хтось порадив, запросити до участі у видавництвах також черновецького професора, москвофіла Івана Браника, — того самого, що 1869. р. воював у Слові против Ом. Партицького, — він відповів, що на язик відозви Просьвіти „надѣто польское платье, а на етимологію конфедератки“ — а він не так учив ся і не так думає. (Слово, ч. 102). Такі люди—а Браник виавансував небавом навіть на „душу русского общества“¹⁾ — могли товариство тільки загирити.

Із 1870. року затримав ся інтересний лист Я. Головацького, опікуна буковинських москвофілів, до голови с. петербурського „Слав. Благотворительнаго Общества,“ А. Т. Гільфердінга. Сей лист говорить сам за себе і показує наглядно всю деморалізацію, яка настала в Бесіді. Головацький писав:

„Ваше Превосходительство Александръ Теодоровичъ. Въ послѣдней поѣздкѣ моей за границу заглянулъ я и въ Черновцы на Буковинѣ, этотъ крайній уголокъ русскихъ поселеній на югѣ, и я старался собрать свѣдѣнія о состояніи русскихъ на рубежѣ румынской націи... Я посѣтилъ русскую бесѣду (Клубъ) въ Черновцахъ и познакомился зъ предсѣдателемъ клуба Отцемъ протоіереємъ и эксархомъ Василиємъ Проданомъ и другими членами. — Я свѣдалъ, что и это общество русское должно постоянно бороться съ непріязненнымъ элементомъ румынскимъ. По мѣрѣ возрастанія и успѣшнаго развитія русскаго общества

¹⁾ Слово 1872, ч. 126.

растетъ и ненависть и противудѣйствіе противъ его стремленіямъ у мѣстныхъ румынъ. — Доселѣ враждовали православные румыны противъ русской бесѣды, нападая на православныхъ членовъ русской Бесѣды за то, что они заводятъ дружбу съ уніятами русскими, опасными для православія... Но нечаянно явился еще новый недругъ со стороны, откуда всего менѣе опасались буковинскіе русскіе. — На мѣсто Назимова, прежняго русскаго консула въ Черновцахъ, назначенъ Димитрій Дунжанъ, русскій чиновникъ изъ румынской націи. Назимовъ всегда пріятельски относился къ русскимъ въ Буковинѣ, преимущественно православнымъ. Они находили въ немъ своего искренняго друга и покровителя. Когда пріѣхалъ новый консулъ, то предсѣдатель обратился къ нему какъ русскому и православному зъ прежнею довѣренностью, но вдругъ — замѣтилъ въ немъ не друга всего русскаго и славянскаго, а рьянаго приверженца румынской партіи. — Дунжанъ уговоривалъ Продана, чтобы онъ покинулъ русскихъ — эту варварскую рассу, а обратился къ благородной романской націи, происходящей отъ римлянъ — бывшихъ обладателей земли и представителей нынѣшней культуры; онъ увѣщевалъ, что фам. Продановъ не русская а настоящая румынская. Когда онъ замѣтилъ, что онъ — Василій твердо держится своихъ началъ и рѣшительно преданъ идеѣ славянства и русской народности, началъ онъ угрожать, что онъ уничтожитъ это непотребное гнѣздо русскихъ, что онъ употребитъ все свое вліяніе на русское правительство и русскія Общества, чтобы Русской Бесѣдѣ не посыпались поддержки ни деньгами, ни книгами. Члены бесѣды опасаются, чтобы истинно клеветы чиновнаго лица не поколебали довѣрія къ Бесѣдѣ у Благотворительнаго Комитета и просили меня, чтобы я предупредилъ и разъяснилъ причины возводимыхъ на нихъ козней. По той причинѣ я должностію моею почитаю доложить

Вамъ обо всемъ, что я свѣдалъ на мѣстѣ. Теперь, говорятъ, г-нъ Дунжанъ познакомившись съ окрестными помѣщиками и при посѣщеніи ихъ вездѣ съ презрѣніемъ и злобою отзывается о русской Бесѣдѣ и буковинскихъ русскихъ, обѣщая румынамъ, что онъ уничтожить эту русскую пропаганду въ румынской землѣ. Намъ неизвѣстно, какія инструкціи получилъ г-нъ Дунжанъ при своемъ назначеніи въ консулы, но соображая, что его предшественникъ не мѣшался въ политическія и національныя партіи, а обращался ко всякой національности равномѣрно, а только въ частной своей жизни оказывалъ пріязнь и благо-расположеніе къ русскимъ — не оскорбляя другихъ націй — мы предполагаемъ, что г-нъ Дунжанъ увлекается политическими мечтами румынъ и злоупотребляетъ своею должностію и вредить русскому дѣлу вм. помогать. По той причинѣ я прошу Ваше Превосх., нельзя ли было бы г-на Дунж. смѣнить другимъ лицомъ — русскимъ — который лучше исполнялъ бы свою должность. Можетъ быть, это дѣло покажется мѣлочью, провинціальными дрязгами — но Пруссаки имѣвъ въ виду замѣщать всѣ и мѣлкіе посты годными людьми — заняли такую позицію, что стали грозными не только Франціи но и всей Европѣ¹⁾

Отже доля Бесѣди залежала від зміни російського конзула в Чернівцях... Чи опіка Головацького придала ся Бесѣді, не знаємо певно; здається, і новий конзул мав також своє слово, коли йшло про поміч сему товариству.

Видимим знаком житя „Рускої Бесѣди“ в 1870. р. була „Буковинская Зоря, журналъ неполитическій, посвященный науцѣ и розвеселенію“, що почав виходити в лютім і по 16 числа в червни упав. Редагував його проф. Іван Авксентієвич Глїбовицький, чоловік, котрий — як судити по його писаннях — як до потреби писав то більше то

¹⁾ И. С. Свѣнцицькій: *Op. cit.* 55–56.

менше чистою народною мовою, тільки, Боже борони, не зовсім народною, бо на се він не годив ся. Перший вірш „Буковинської Зорі“ на першій місці то був панегірик для Василя Продана на іменини. Неначе дійсно який розумний провідник, звеличений тут

славный нашъ Василій,
Батько щирый, твердый, милый,
Вождь самъ первый народа;
Твердша стали въ Него воля,
Руси счастье Его доля!..
Въ церквѣ славный витія.
Онъ то русской бѣдной матери (sic)
Не даль въ нуждѣ погибати і т. д.

Інтересна була „Буковинская Зоря“ тим, що досить рішучо виступала против Волохів (промова Із. Мартиновича на зборах Бесіди, його-ж „Історическіи свідѣтельства о древнѣйшихъ владѣтеляхъ и жителейхъ Буковины и Молдавіи“ та деякі молдавські і волоські грамоти); Григорій Купчанко, тоді ученик 8 гімназії, подав тут деякий етнографічний матеріал (пісні, опис весілля), що вказувало на якусь думку все таки живійшу, ніж у „вожда“; Антін Петрушевич зі Львова подав свою студию про радовецьке єпископство; однак жадна із цих праць, ні Мартиновича, ні Купчанка, ні Петрушевича не доведена до кінця, бо „Зоря“ перестала „світити“. З тої причини не докінчене тут і оповіданє І. Воробкевича „Суджена“, підписане псевдонімом Іван Іванів зпід Кіцманя. Воробкевич помістив у „Зорі“ найбільше своїх поезій і справди по народному, о скільки не поправив їх редактор. З інших буковинських поетів заслугує на увагу Василь Продан, але не тим, щоб його вірші: „На розлуку съ сосѣдомъ“ і „Жаръ углей“ були гідні доброго слова, тільки навпаки тим, що чогось більше непоетичного і з кожного боку недоладного не можна собі й уявити. Нехай він собі й був славним у своїх вождом, але по цих поясненнях, які він уважав потрібним додавати до своїх поезій, треба сказати,

що він був ще славнішим — дїтваком, котрому здавало ся, що все потрафить. А „язичіє“, яким він писав, ніби церковне, ніби російське, гідне дійсно нагороди, як дивовижа. Ось одна строфа із його „стишилища“ для сусїда:

Судьба Тебе постави вишше,
Идешь во Градъ, драгій Сосѣдъ,
Да свѣтитя свѣтъ твой свѣтлѣйше,
Дѣла твоя, котрыхъ намъ цвѣтъ
И запахъ на оузоръ остался,
Предъ человѣки всѣми зрятся.
Не должно подъ спудомъ свѣтити
Сосѣду мому, въ Судѣ святѣ
Где въ дусѣ и сердцѣ судятъ Чистѣ,
Велѣль ему рокъ засѣдатель.

Очевидно ніхто б з того не зміркував, до якого то „свѣтого суду“ пішов сусїд, отже Продан додає тут пояснене: „Сїєсть: Сосѣдъ избранъ въ совѣтники консісторіи, переселился до Черновець“... І з такої нагоди розсипав ся Продан девятьма строфами, такими самими, як і ся... А Федькович переживав тимчасом у Путилові всі муки „пророка, вопіющого на пустині“...

Про жите в Рускій Бесїді 1871. р. нема що казати; його майже не було. Члени приїхали чи зійшли ся, вибрати новий виділ, і на тім конець¹⁾. „Наші вже всі задрїмали, — писав Із. Воробкевич у грудни 1871 — про якесь нове літературне дїльце ні чичирк, всім байдуже, сплять наче пянї, а молодїж підростає і плекає душу свою чужим плодом. Сором, ганьба!“²⁾ У той сам час Іван Браник сподївав ся красшого житя від того, що Руска Бесїда перенесла ся до мешканя знову коло церкви, бо коли перше жила коло церкви св. Параскеви, та їй добре поводило ся, а потім випровадила ся дальше від церкви і се їй пошкодило... Таке виходить із дописи сего гімназияльного професора у Слові 1871, ч. 95. Наївні були люди, нічого казати.

¹⁾ Слово 1871, ч. 9.

²⁾ Руслан 1908, ч. 225.

В р. 1872-ім бажав Із. Воробкевич видавати літературний місячник на місце „Буковинської Зорі“ і просив „Руску Бесіду“ о поміч, однак з того не вийшло нічого.¹⁾ Бесіда не спромогла ся навіть на малий календар, хоч консистория візвала її до того, очевидно обіцявши за допомогу, яку потім давала все на календар аж до 1886 р.

Часи наставали щораз гірші. У цьвітні 1873. помер Гакман, ставши недавно перед тим митрополитом на перекір усяким старанням Волохів. Не стало чоловіка, що хоч с'як-так здержував загонистих Волохів. Наслідники Гакмана, Бенделя (від падолиста 1873 до серпня 1875) і Блажевич (1877 до серпня 1879) у всім слухали Мораря Андрієвича, того самого, що його Гакман суспендував 1871. з консисторського радника, а він пішов у монастир, став монахом в трох днях, 1874 в літі вже був архимандритом і дорадником Бенделі, а в 1875. році кричав уже в катедрі на голос: *Scandal mare* (великий скандал), почувши руський народний гимн. Сей тяжкий ворог Русинів став 1880 р. митрополитом по Блажевичу...

Про Бенделю каже Григорій Воробкевич у своїм дневнику: „Був се чоловік, що у зруйнованім тілі мав і зруйнованого духа, хоробливо дразливий, все слухав інших, особливо архимандрита Мораря“. Про Блажевича записав собі по смерті його: „Чоловік добрий і учений, але без всякої енергії і діяльності, він все потакував на предложеня вікара свого, архимандрита Сильвестра (Мораря Андрієвича). А предложеня сего суть дуже шкідливі для буков. руского народа, н. пр. обсажене катехита руского при гімназії гирішним Румуном, Чунтуляком, або проповідника руского — перекинчиком обскурним, п. Прокоповичем.²⁾ Сей отець Сильвестер зділає ся і єписко-

¹⁾ Руслан 1908, ч. 285.

²⁾ Проповіди сего отця й я чув; се був гідний наслідник В. Продана у видумуваню спеціальної „славянської“ мови, незрозумілої для слухачів.

пом, а відтак помагай Біг Русинам; будуть їх давати, що мога — в Галичині Поляки, а в Буковині Румуни... но Русин твердий і вже гірше видержав“.¹⁾ Справди так і стало ся.

До того від вересня 1874. аж до початку 1887. р. був президентом Буковини Алезані, чоловік також нам неприхильний, а через його руки мусіли переходити всякі іменованя і руські справи. Отже у правительстві і в консисторії настали вороги, в Рускій Бесіді верховодили москвофіли, сьвященики притихли зі страху перед консисторією. В. Продан мусів покинути свою посаду проповідника і вернув ся до своєї давньої парохії Лашківки (1878) — коротко сказати, все хилило ся до упадку.

В осени 1875. р. засновано в Чернівцях німецький університет з нагоди 100-літніх роковин, як прилучено Буковину до Австрії. Німецький університет на Буковині, де Німців було лише кількадесять тисяч, був завершенем системи германізації, веденої в краю з розмислом від сотні років. Був се поличник і для безсильних Русинів і для бундючних Волохів, — однак ні одні, ні другі не здобули ся на рішучий протест, усі прийняли його, як щось звичайне і оправдане, а хто з Русинів був сьвідомійший, то потішав себе так, як Григорій Воробкевич: „Так тепер (по заснованю університету) Буковина може бути дуже гладко згерманізованою — і, на мою думку, се красше, чим стати орудєм і добичию (в церкві) захланних і зледащілих бояр. Нехай ся культура і в німецькій одежі, все-ж вона культура, а не варварство: адже вчить ся нарід один від другого і се тільки чванливе вивисшуванє себе, коли хто каже, що народ сам зі себе може чимсь стати. Як раз замиканє себе перед иньшими народами витворювало і витворює застій. На культуру зложили ся, правда, всі народи, однак лиш декотрим

¹⁾ Руслан 1908, ч. 286.

удало ся, зробити свої мови сьвітотими, а для науки се дуже важне. Найкрасшу гадку в таких справах висказав Шевченко:

І чужого научайтесь
і свого не цурайтесь!¹⁾“

Се правда, що Гр. Воробкевич собі записав, однак з національного боку німецький університет шкодив так Русинам, як і Волохам, ширячи германізацію, якої і доси не може Буковина спекати ся.

Так довели ми історію руху поміж старшими Буковинцями аж до 1876. р. До сеї історії треба би ще додати, що те саме, що переживали старші, діяло ся й поміж молодшими. Гімназисти мали від 1870. р. свої два тайні кружки „Согласіє“ і Братській Союзъ“ для національної самооборони, але ними заопікував ся також російський конзул, давав гроші — і багато молодежи здеморалізувало ся.²⁾ (Так між иньшими зійшов на манівці талановитий етнограф Григорій Купчанко, ученик з тих часів). Не красша була діяльність і товариства університетських студентів „Союз“, заснованого 1875; і сим товариством заопікував ся конзул, давав студентам стипендії та виховував професорів не для Буковини, тільки для Росії, куди й вивандрували майже всі його вихованці. Тільки невеличка громадка молодежи виратувала себе з тої замороки та стала з часом працювати для свого народу, тай то не зараз з такою сьвідомостию, якої треба було до сеї праці.

Молодежию заняв ся передовсім Гнат Онискевич, котрий у марті 1877. р. став професором української мови і літератури в черновецькім університеті. Він прийшов з Галичини і про те, що

¹⁾ Руслан, 1908, ч. 287.

²⁾ Докладнійше пише про се проф. Стоцкий у „Бук. Руси“, ст. 127—135.

застав у Чернівцях, писав ось що 1877 р., 13 липня в листі до Ол. Барвінського: „Вчера були загальні збори тутешньої „Рускої Бесіди“. Але на нещастє: воду вари, вода буде! Тим людям би зачинати еще ходити до школи сельської, відтак переробити всі студия, бувати межи людьми, тогди аж могли би основати товариство. Я вступив був перед двома місяцями до тої „Бесіди“ в найліпших надіях. Однакож, як вчера показалося, я за мало маю сили, аби там щось перепривадити. Довідав ся я також, що Бесіда дістає „оть любителєй рускаго народа“ річно мало не 1.000 рск. А понеже ті любителі суть такіі, що їх імени виділ не може обявити, то я нині з Бесіди виписую ся і чекаю на ліпші часи, котрі, здає ся мені, небавом наступлять. То тільки мушу сказати, що молодіж університетска майже вся на моїй стороні, для того я вносив, аби і їх приймати до Бесіди. Моє внесене перепало, але за то поострило студентів до домаганя ся того права. З всего того вижу, що незадовго Бесіда або зовсім упаде, або переіначить ся о тільки, що стане на своїх ногах і не буде чекати на субвенції, перед сьвітом нас компромітуючі, але при менших доходах буде більше робити. Чи моя надія сповнить ся, не знаю, но я її не трачу“.¹⁾

Справди, замраченє умів у „Рускій Бесіді“ було тоді (1877) таке велике, що рішили книги, прислані товариству Драгомановом, знищити.²⁾

Роки 1878 і 1879 в історії „Рускої Бесіди“ повні суперечок між Галичанами (поселеними на Буковині) і Буковинцями, між православними і уніятами. Дійшло до того, що православні москвофіли виїли з товариства уніятів-москвофілів.³⁾ Тільки поодинокі люди дещо робили.

Онишкевич оживив тоді політичне товариство

¹⁾ „Руслан“, 1909, ч. 6.

²⁾ Бук. Русь, 263.

³⁾ Тамже 264 і „Слово“ 1879, ч. 60.

„Руска рада“, почав закладати читальні, скликував малі віча, де говорило ся про політичні, економічні і просвітні справи народу, і навертав студентське товариство „Союз“ на народну дорогу.¹⁾ Не діждав ся він довести діла до кінця, бо вже 1882. тяжко нездужав, а 1883. р. помер. Але вже було кілька людей, як Максим Михалєк, Єротей і Юстин Пігуляки, Іван Тимінський, Омел. Попович, Іляр. Окуневський, котрі підтримували ту саму роботу, яку вів Онишкевич. Виділ Бесіди в 1883. р. був ще мішаний з обох партій, але він уже ухвалив (14. липня): „щоби календар уложено в язиці для народа больше доступном“, чим очевидно осудив давнійші календарі.

В р. 1884. у протоколах товариства з 27. марця находимо ще характеристичну ухвалу: „Рѣшено просити консула (росийського!) о присылку книгъ знаходящихся у него, а дарованныхъ обществу“, але се вже була в історії сего товариства остатна подібна ухвала, бо на тім самім засіданню, коли се ухвалено, голова товариства Калужняцкий і бувший редактор „Родимого Листка“ Огоновський уступили з виділу, так що у нім лишили ся люди більше однакових думок. Причиною до того була допись у „Ділі“, з котрої варто тепер дещо пригадати:

„Дня 15. лютого 1884. — читаємо у сій дописи — съвяткували буковинські Русини в Чернівцях 15-літні роковини істнованя товариства Руска Бесіда, котре 1869. р. основане для піднесеня товариского руского житя в Буковині покійним о. Василем Проданом і другими патріотами, — 1879. р. замінило ся в літературне товариство, що поставило собі за ціль: „підносити просвіту в рускім народі через пожиточні твори всякого рода і підносити товариске жите“.

Як довго жив пок. митрополит Евг. Гакман,

¹⁾ Пор. його лист в „Руслані“ 1909, ч. 7. і його житепись в „Бук правосл. календарі“ на р. 1895., ст. 52–56.

котрий не хотів Русинів давити, і як довго правительство підпирало Русинів на Буковині, так довго числила Бесіда черновецька поважне число членів, особливо з православного руского духовенства; якже митрополит Євгеній помер, а в консисторії православної почав иньший дух віяти, а ще більше, як правительство лишило Русинів буковинських своїй судьбі, не інтересуючись більше о їх материяльний і духовий розвій, тогди число членів Бесіди почало чим раз більше зменшати ся, так що навіть свогочасні корифеї, як протоєрей Мартинович, котрий виказав, що Русини в Буковині автохтони, як совітник консисторський Коморошан і пр. і пр. повиступали з Бесіди — лиш із боязни перед переслідуваннями зі сторони православно-духовних властей і щоб заскарбити собі взгляди задля авансів, відзнак і материяльних вигід.

Но не тільки що Бесіда числить мало членів, — она не виповняє і своєї важної задачі. І так не виповняє її в літературнім взгляді, бо крім календаря, над котрим рік в рік працюють виключно лиш проф. Із. Воробкевич і старший учитель Омелян-Попович, нічо більше не видає. А і календар не зовсім нас задовольє, бо календар, призначений для руского народа в Буковині, повинен виключно лиш по малоруски бути писаний, а не стилем київської академії XVIII. віку, як часть календаря писано. Народ такої робленої мови не розуміє, а інтелігенція, котра в великій части в Буковині ще не знає, що она, чи руска, чи румунська, чи російська (par excellence „русская“), лиш баламутить ся, — а не служить до скріплення руского елементу в Буковині.“

Далі вдарив дописець на те, що Бесіда не підтримувала і товариського житя і не злучила інтелігенції, а навіть рішила не стикати ся з міщанами та студентами, що перепинили Ілярій Окуневський і Єр. Пігуляк.

„Бесіда мусить зреформувати ся *in capite et membris*, бо она сьогодні мертва. Бесіда єсть ніби-то літературним товариством, а вмирає торік Володимир Барвіньский, знаменитий руский публіцист і писатель, — Бесіда не хоче мимо зазивів вислати телеграму кондоленційну на єго похорон; сьвяткують память Шевченка, Бесіда Шевченка не знає і пр. Буковинська Рада Руска скликувала була під проводом пок. проф. Онишкевича збори Русинів в льокалях Бесіди рускої для спільної наради, що робити, щоби Русинів буковинських двигнути з материяльного і духового упадку та з політичної ничтожности. Були се дуже оживлені збори. Можна було там послухати дуже здорові і високопатріотичні гадки. Чим раз більше селян і міщан горнуло ся на ті збори і брали горячий уділ у всіх повисше наведених питаннях. Но ніколи не явили ся на зборах знатнійші члени Бесіди, котрі собі із зборів навіть кепкували, то кажучи, що они „люде науки“, а з політикою не мають діла, то думаючи, що уділ в тих зборах перешкодить їм в авансі і пр.; а єсли і появив ся коли один, то знов робив непотрібний заколот.

Аранжували „Союзани“ вечерниці в льокалях Бесіди рускої, члени Бесіди, навіть виділові, узнали отвітною річю демонстративно не приходити на ті вечері і пр. і пр. Витикаємо тії блуди не в тій ціли, щоби сварню розпочинати, но щоби Бесіда руска ступила на добру дорогу“.

А та добра дорога, на думку дописця, така: передплачувати всі руські часописи, розбудити товариське жите, а люди найдуть ся; а про літературу дбати хоч так, щоби збирати етнографічний материял і при тім розізнати ся в краю, де Русини живють. Сили і люди до того є, лиш треба їх пошукати. Треба взагалі доконче вступати в члени „Рускої Бесіди“ і зреформувати її.¹⁾

¹⁾ Ся допись надрукована в „Ділі“ 1884. р. ч. 28 (з 20. марта).

Ся допись зі своїми наслідками становить поворотну точку в історії „Руської Бесіди“. На найблизших загальних зборах (8. вересня 1884) було всего 14 членів. Ізидор Воробкевич, зражений до Русинів тодішніми критиками на його драми, і Северин Білінкевич (москвофіл) не хотіли прийняти вибору до виділу; проф. Браник виступив зовсім з товариства. Таким способом новий виділ був уже чисто народний: Єротей Пігуляк став головою.

Ще одно „чищенє“ товариства наступило з причини дописи в ч. 75. черновецької „Gazet-i Polsk-oї“, яка появилася зараз по згаданих вище зборах. Редактор сеї газети, Колаковский, котрий жив у приязни з Іваном Тимінським, заявив свою радість, що в „Руській Бесіді“ взяла верх народовецька партія. Се викликало велике обуренє у декотрих виділових „Руської Бесіди“ — і на засіданю 29. вересня „на внесенє секретаря“ заявили присутні члени під словом чести, що ні один з них не доносить о вещах, проізошовших на посліднім засіданю, подавших причину до дописи, поміщеної в ч. 75. „Gazet-i Polsk-oї“. Через підозріння і суперечки виступив з товариства ще о. Н. Огоновський. Хтось із сих членів, що виступили, пожалував ся ще у „Новім Проломі“ (ч. 173), що „между членами „Русской Бесѣды“ есть кто-то такий, которому розходится о польскую милость и симпатию и который всякое событие, хотя бы и якъ невинное, несетъ въ редакцію „Gazet-i Polsk-oї“ и даетъ ей информации, имѣющіи на цѣли подстрекати однихъ нашихъ людей противъ другихъ“, — але на сих жалях, що нагадують звісну „польську інтригу“, яка нас „видумала“, скінчило ся панованє москвофілів у „Руській Бесіді“.

І як би на доказ, яку силу має національна ідея, рік 1884 в історії „Руської Бесіди“ справди багатий від усіх попередних реальною працею. Того року видано календар, котрий розійшов ся

у 400 примірниках, приготовлено видавництво „Бібліотеки для молодіжи“, уряджувано театральні представлення і популярні відчити в читальні, „Союз“ давав також відчити і приготавляв свій альманах, завязано товариство для будови Народного дому; до 14 читалень, уже заложених, прибули дві нові — і постановлено видавати „Буковину“. „Gazeta Polska“ так похвалила за се Русинів: „Найбільше муравлиної, витревалої, і систематичної праці зо всіх народностей буковинських виказують за р. 1884 Русини. Мимо нечисленної інтелігенції, зробили вони в минушнім році так много, що напrawdę подивляти треба патріотизм і брати приклад з трудолюбивости наших побратимів.¹⁾“

Така була животворна сила ідеї, що по 15 літах замороченя умів наконець вибила ся на верх і повела товариство на дорогу правдивого поступу.

¹⁾ Пор. Буковину 1885, ч. 2.

VII.

Федькович у Сторонци-Путилові 1863—1872. р.

1. Ф-ич замешкав в родинній хаті. — Перші вражіння. Проба оженити ся. — Житє його 1863. і 1864. р. — Смерть матери. — Карієра батька. — Ф-ич пішов у пенсію.

Від марта 1863. р. Федькович зажив у горах, у Сторонци-Путилові, де родив ся і пробув свої хлопча літа. По 14 роках вандрівки сьвітами опинив ся знову на сім Підгірю, котре він у своїй тузі розмальовував найгарнійшими красками, які мав. Але у своїм серцю чув потроха жаль до Львовян, що не притулили його десь у себе, щоб дальше міг займатися літературою, і тому заповідав (3. цвітня 1863.), що мабуть тепер перестане писати. „Так, сокілку мій сизокрилий, — писав він Танячкєвичєви — треба мабуть кобзу на клинок буде повісити, а самому ся до щіпа та до коси узяти, щож робити; а Господь милий свідім, що при тім війску вже більше ни путерую служити. Гадав я та сподівав ся у одно, що чєй-чєй мєжє трапитця і мині кавальчик спокійного хліба що бих міг був музі тільки жити та мій талан образувати, — колиж годі, — відай Бог мині таки ни судив, співаком посеред руського народу стати“.¹⁾ — В маю 1863., коли вже поет придивив ся своїм новим обставинам, написав так само:

¹⁾ Матер. 75.

„Ти міні знов пишеш, братчику мій солоденький, щоби я кобзу ни лишав. Сли зможу, то запевно їй ни лишу, але хліб наш насушний — то перший. — Коли Галичане хотіли — але вже нічо ни кажу, абес ся, любчику, ни осердив“.¹⁾

Сей жаль до Галичан був о стілько неоправданий, що ніхто з них не міг йому дати такого безпечного „насущного хліба“, який він застав дома, і нігде не був би мав стілько вільного часу до писаня, як міг мати у Путилові, коли би був знав розумно упорядкувати собі жите. Правда, що люди, між якими він тепер зажив, не могли, бо не знали, підтримувати його інтересу до літератури і розвивати його талант; але ж він і перше не жив у вигідних обставинах, а проте блиснув своїм талантом, як метеор. Навпаки, здавалось би, що тепер, коли він осягнув свій ідеал, коли мав щодня перед очима се Підгірє, за котрим тужив, коли „врубав поли“ від війська, приняв православну віру, одягнув ся по гуцульськи і зажив на волі у неньки, — так тепер повинен був віджити і заспівати ще красше, як перше. Тимчасом з переходом до Сторонця-Путилова почав ся і занепад Федьковичевого таланту, повільний, але певний. Воля вийшла йому не на добро, а на шкоду; він не знав, а може при своїй вдачі і не міг з неї розумно скористати. Бувший офіцер, що з господарством не мав ніколи діла, мусів тепер журити ся і хатними орудками і полем і сіножатями; чоловік, без сумніву не зовсім здоровий, котрого недавно ще військова строгість приневолювала до упорядкованого хоч сяк-так жита, не чув уже тепер над собою старших і міг усім лихим привичкам та інстинктам, які в нього були, дати повну волю. І він дав їм волю і загуляв, як думав, найкрасше, та чудував ся, що за те не хвалила його ні рідна мати ні чужі люди. Цікаво читати в листах поета, як він і тепер не

¹⁾ Матер. 77.

бачив вини по своїм боці, тільки нарікав то на „Німців“ то навіть на матір, не маючи спромоги розпізнати лихе і добре і, розпізнавши, поправити ся тривко на завсїгди. З тої причини і сих відомостей, які він подавав про своє жите в Путилові, не можна приймати без контролі; він ще не зараз позбув ся своєї недуги з січня 1863. р., зрештою він був завсїгди невдоволений, де б не був і яке б становище не займав, бо невдоволене лежало в його вдачі.

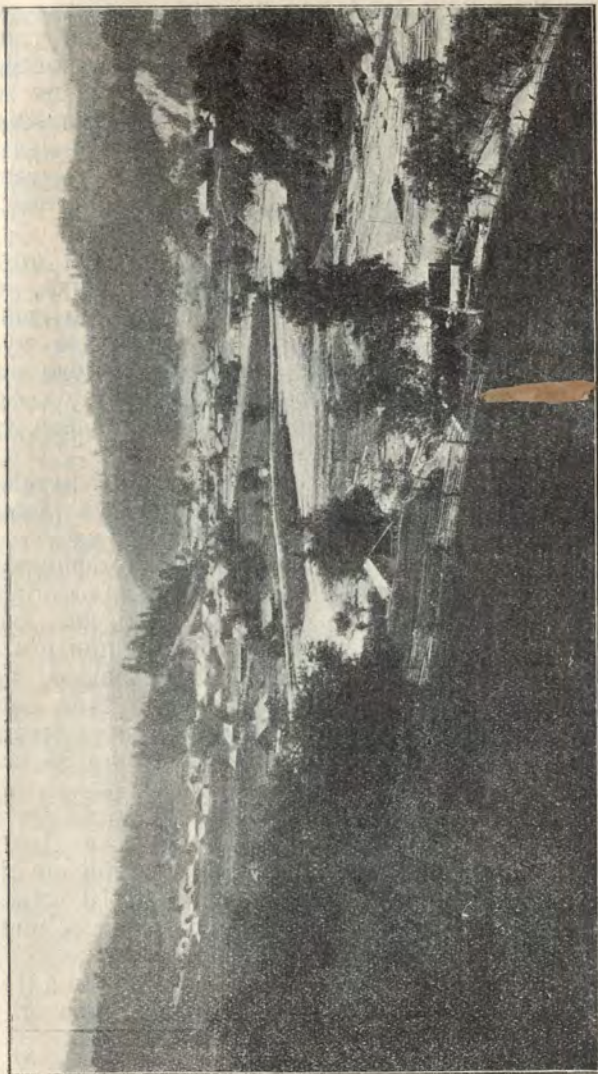
Які гаразди застав він у Сторонци-Путилові, вернувши з війська? Як почув він себе тут у самих початках свого побуту в горах? В другій половині марта 1863. він був уже в Путилові і мав нагоду розглянути ся у своїх нових обставинах. Вражїня із сих обзорин списав він у листі до Тянячкевича 3. квітня 1863, — вони такі:¹⁾

„Мій честний рід приймив мене доста красно, краще може, як я ся сподївав, але — ми ся ни від сего дня знаємо. — Про богатий мій рід був би я на стороні загиб, якби були ни ви, братя мої дорогі.

Але зо всїм, — то я здоров, братчику, ни маю що Бога гнївити; гірське повітрє дуже минї панит, а ни так повітрє, як робота дома, бо маю тепер кутаня досить, мусївем собі навіть наймита приймити, — так щож: я по надвірю, ба вожу гнїй, ба плоти пересипаю, а в хатї нима нічо, бо ньенька день на ногах а два в постели, — дуже низдужают. — Я прийду з наймитом на обїд та журу ся, а ненечка у одно: жени ся, синку, бо пропадеш, — я вже ни годна.

Хазяйствечко я найшов гарненько, вже би чоловік якось животїв при ньому до якогось часу, але ньенька минї дуже слабенькі! — таки такі слабенькі, що сегодне завтра — прийдіте поклонїм ся, — от тогди аж я сирота! — Да щож робити, може і я ся ни забавю“.

¹⁾ Матер. 74 і 75.



Загальний вигляд Сторонця - Путилова. (Фотогр. 1909. р. з південної сторони).

Уже в маю 1863. про те саме хазяйство, котре в марті найшов гарненько, писав поет трохи инакше, щоб викликати у Танячкевича милосерде: „А знов ни думай, братчику мій пишний, що мое господарствечко хто зна яке; оно дуже маленьке, та треба ся гаразд увихати, аби що було, а ненька вже ані раз таки ни годни, треба ж і їх годувати і самому якось жити, а податки страшні, та ще до того і вівця за опал.

А ти, ангеле мій ясний, братчику мій дорогий, Даниле Танячкевичу: ни бануй душко, що так ни скоро відписую, але бігме, що ни мавєм коли; тепер, бач, весна, та ще і ни одна жура чоловікови голов сушит: сіна нема, худібка пропадає, весна ся припоздила, верхами сніг у хлопа, пани за вівці друт, ярмарку ни було ані раз, тай тільки“.¹⁾

Усі ті господарські клопоти, важні і неважні, (бо н. пр. вівця за опал — се ще не був тяжкий видаток) самі собою були звичайними, як у кождім господарстві, однак непривичному офіцирови могли здавати ся тяжкими. Справди ж господарство Федьковича було хоч і не „хто зна яке“, але й не таке „дуже маленьке“, щоби при нім не можна було досить вигідно жити, звісно, при відповідних старанях. Воно складало ся з великого дому, кількох моргів орного поля, з левади, пасовиска і ліса, — разом займало звиш 35 моргів землі.

В десять років потім, як поет спровадив ся до Путилова, він уже й видумку написав Драгоманову,²⁾ що вийшовши з війська, „застав ще стареньку свою неньку живу, але в великій нужді та бідности“, бо справди було так, як писав під першим вражінем, що хазяйство, про котре запопадлива мати завсїгди дбала, „найшов гарненько“, тільки, що правда, мати вже була стара

¹⁾ Матер. 77.

²⁾ Пор. автобіографія при повістях, ст. VI.

і недужа та не могла доглянути господарства так, як треба, через що й намовляла сина, щоб він оженив ся. І він дійсно загадав женити ся.

„От і висватав собі дівчину, — пише поет уже 3. цвітня 1863., з чого міркуємо, що рішив ся женити ся зараз по приїзді до Путилова, ще в марті, — ни богату, ни молоду, от так: протів мене, щоб, бачиш, і неньку поважала і міні рада була. — Правда, що я ще ни зовсім безпеку і маю, але прецінь маю у Господа милосерного надію, що в осени поберу рушники, а може таки й оженю ся“.)

Федькович не признав ся, кого сватав, але се знаємо з иньших жерел. Йому сподобала ся своячка його,²⁾ Юлія Дяконович, сирота по сьвященику, в сусідстві в Сергіях. Федькович бував часто у єї матери-вдови в гостях і вдова була рада такому заможному зятеви, бувшому офіцерови, що мав свояків між духовеньством у цілій Путилівщині. То була на єї думку „добра партия“. Але дівчина кохала ся вже з ким иньшим, з учителем Крилатим, і зовсім нерада була новому женихови; його візити лякали її й учителя; в домі вдовиці почали ся звичайні в таких випадках сцени дівчини з причини нелюба — і скінчили ся тим, що мати мусіла вволити волю енергічній донці та приспішила день вінчання з учителем.³⁾ Федькович знав уже в маю 1863., що з його сватання не буде хісна, і писав про се не без іронії та жалю: „З мого сватання також ячмінь: голубка міні відповіла, — старий, каже, задумшливий, міні кращого треба. Зразу, то я ся про се трохи журих, але неня мене найліпше розрадили: „Синку, кажут, того цвіту по всім світу; коби хліб, зуби ся найдут“. — А те-

¹⁾ Мат. 75.

²⁾ Пор. тут на стор. 36.

³⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32., стор. 184. Тут сказано, що се було „може 1864. р.“ Листи Ф-ча показують, що се було 1863. р.

пер уже сам ни знаю, чи ся женити ци парубком гуляти? — бабу мині ся ни хоче брати, а дівки мене знов ни хочуть — тай тільки¹⁾)

Справди було так, що поет не „троха журив ся“, а таки досить тяжко взяв собі відказ дівчини до серця і щораз частійше почав собі шукати веселого товариства, у котрім, звісно, не обійшло ся без п'ятики.²⁾ Він і не сидів безвиїздно дома, тільки бував коли вже не в Сергіях, то в Розтоках у свояків (тут перебув Великдень 1863.), хоч, звісно, у Путилові сидів найбільше, та помагав „весну робити“, о скільки сам се діло розумів.

Неприємности мав Федькович ще і з того, що перебрав ся по гуцульськи і так ходив. У Путилові було кілька родин урядників, „Німці“, як їх загально зве поет, місцеві інтелігенти. Вони очевидно чудували ся такій переміні офіцира на мужика, з чого поет зараз складав собі „нещастє“ (уже в маю): „А ще до того Німці їдя чоловіка, приступаючи: я від коли дома, то хожу у цивільні одежи, Німці лают, призвали мене лайдаком, хлопом, гадинов; а найдуще вже їм ни по їх, що я таки так гадаю і ходити, як з війска ся визволю, — лаяли доки лаяли, а на рештї вже і прося, але дідька зїдя всі, Господь би їм очи заплював.³⁾

Такі самі жалі на Німців, поруч з доброю новиною, що вже пустили Федьковича на волю, читаємо і в його листї з 12. червня 1863. „Минула ся, братіку, лихая година: ни тільки, що мене німці домів пустили, але дали мині ще і пенсійку⁴⁾); тепер лиш би жити, але що с того, коли здорова нима. — І зо мною відай до знаку так буде

¹⁾ Мат. 77.

²⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32., ст. 184.

³⁾ Мат. 77. і Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 184—185. Оповідала се Федьковичева учениця, Анна Губріх.

⁴⁾ Федьковича спенсіонували тим часом від 1. серпня 1863 і признали йому пенсію 291 зр. Стало у пенсію пішов він аж по році. — Порів. Мат. 354.

як с тим чирваком, що в хрину свій вік збув,
а вліз у моркову, та здох, як того приповідают.
Груди мня дуже боля; здається, що гірське остре
повітре мині ни панит, а ни так тото повітре, як
тота гризота: тутейші німці ни дают мині на
світї прожити, інтрігуют, прозивають лайдаком, та
хто зна як, а то лиш через мій теплий руский
сардак.

Я ж бо тебе ни звержу ся,
Руский мій сардаче, —
Тепер аж я заспіваю,
Тепер аж заплачу,
Бо маю ся в що утерти:
Широкії поли. —
Ни скину тя, мій сардаче,
Ніколи, ніколи!

І тогди ся го ни скину, як бих мав відси
піти. — Руский край великий; — а так, братіку?¹⁾

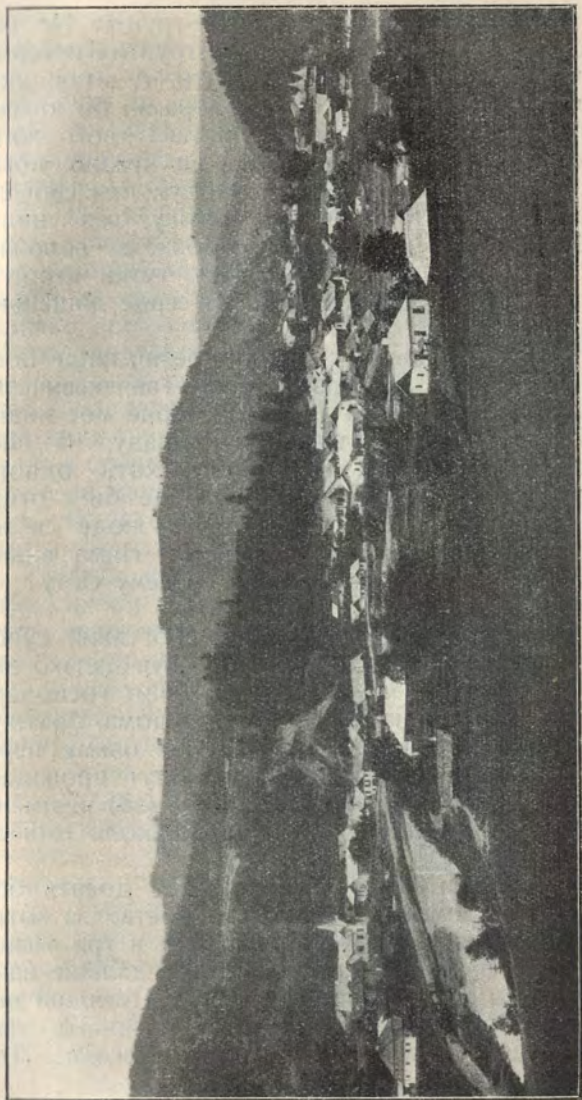
Сї наріканя на Німців треба звести до того,
шо путилівські інтелігенти не могли спершу пого-
дити ся з думкою, щоб офіцир з „простими“ па-
рубками запивав ся, і зі свого боку мали рацію;
однак ми, що знаємо, як Федькович перехорував
ся перед кількома місяцями і яку мелянхолію він
перебув, розуміємо, що по новій невдачі з Дия-
коновичкою він, ще не зовсім здоров, чарками
втихомирював свою невдоволену душу. І при всіх
таких його поступках з тих часів і з пізнійших,
що викликають у нас здивованє та сумніви про
поета, ми коли не хочемо виривати ся з легко-
душними засудами на нього, мусимо памятати
про його нещасливу вдачу, про його недугу, ко-
тра до десятиох років (1863—1873) перевела його
через усі стадії нервовости: алькоголізм, сексу-
альні „промахи“, містицизм—і довела аж до віри
в астрольогію. Всї ті прояви не видумки, а задо-
кументовані його житєм і ділами — і хоч не
свідчать про повну несвідомість поета, але не
позваляють нам кидати каменем у нього та дорі-

¹⁾ Мат. 82.

кати йому, що змарнував з недбальства свій талант. Се було його фатум, якого він не міг перемогти, хоч старався; а обставини його, як на лихо, склалися так, що не міг зажити правильним, родинним життям, не міг позбутися своїх привичок.

Ні батько ні мати Федьковича, котрі стільки літ сина не бачили і не знали докладно, що з ним діяло ся, ні тим менше чужі люди, котрі зовсім не знали і не розбирали минувшини поета, тільки судили його так, як бачили, не могли, очевидно, зрозуміти причини його поступків, і лихих і добрих, та бажали собі бачити його иньшим чоловіком на свій лад. І тому нас не дивує, що вже по трох місяцях спільного життя з матерію — в листі з 12. червня 1863 — читаємо нарікання поета навіть на матір, котру він справді любив; се зійшло ся, аби спільно жити, двоє хороших людей; стара, немічна, простодушна, самотна мати, котра — хоч і не жила у добрій згоді з чоловіком — але пам'ятала красші часи, коли ще й иньші діти жили, і чоловік більше тримався хати, і вона, як мандаторка, мала більше поваги та значіння, — і син, що — на вдивовижу матері — з офіцера „зійшов“ добровільно на селянина і вніс до хати якісь думки, що не могли поміститися старій мандаторисі в голові.

„Що ся тичит мої музи, — писав Федькович у згаданім листі — то мушу тобі ся по правді признати, що тепер дуже мало пишу, і що зачну, то ни маю охоти навіть докінчати, бо та гордість, той укір, та знивага, котров мня тут частують, гризе, як трута, моє серце, — ни дай, Христе Боже, аби се так остало! — волієш ми дати смерть погану. А ще до того і мати мня зниважає: розумієш ти, братіку, що то значит? Мати тиму собі мене жилала, бо гадала, що стане зза мене панею, аж то — ни тудя ся моє серце горне. От і причина моїх угризків. Брате мій дорогий: хіба оден Бог мині вірит, а більше ніхто.



Сторонець - Путилів і околиця. (Фотографія з 1909. р.)

Я маю по сестрі кавальчик ґрунту. Ни раз занося мене такі гадки, аби тот ґрунтик продати та іти в Галіцію мешканя глядіти. А вітак знов зробит мині ся жаль за своїми горами, бо красні, братіку, — знов міркую я собі так: твого житя ни довго, — чого ти маєш іти на чужину погибати, коли лучше на своїм цвинтарі, при свої сестричці спочивати. Мині ся, братіку, раз снило, що мого житя ще лиш три роки, а ворожка мині знов казала, що мня мают тутки строїти. Ти с цього сміяти ся меш, але моє серце лишенько віщує...“

А далі, згадавши про свої поезії, пише поет у сім листі: „Як за борзо я тобі (Танячкевичеви) манускрипт пішлю, ни знаю, бо серце моє нидіє. Братіку, голубе мій сизий, я пропаду, на віки пропаду! Ни знаєш ти, соколе, хоть одного такого куточка на рускому світі, де би я отца-матір найшов (sic!), де би з мене люде ся ни сміяли, де би я був — щастливий? Нима відай, братчику! А чого ж я ще жию на сему світу? — най мині хто скаже...“

Коби я міг на зиму найти собі який супокійний тепленький кутичок, абих був далеко від дому і нічим ся ни журих, що ся тичит господарства, то бих зачинав Добушя. бо дома, братіку, гляба що і в руки взяти. Лиш що озьму перо в руки, а мати вже і сваря: а це тут пропадає, а то там, а ти нічо не дбаєш, а ти (за) нічим не питаєш, а ти ледащо. — Тай пиши, коли тобі ся хоче“.¹⁾

Сї виписки з листу кажуть нам досить богато, хоч і промовчують гулянки поета, за котрі мати його найбільше сварила, Уже в три місяці потім, як осів у Путилові, він думає дальше вандрувати, бо всюди „вороги“; він у Путилові нещастливий, чує, що прийде лихо на нього, тим більше, що ворожка так йому виворожила... Та-

¹⁾ Мат. 83—85.

нячкевич міг із сего сьміяти ся, а він (Федькович), здаєть ся, вірив ворожці, як дитина... Бачимо уже і в сих словах чоловіка, котрий дивить ся на сьвіт мов не своїми очима і чудує ся ба сему ба тому, та очевидно не бачить, як він сам не вміє погодити ся з обставинами і дає причину до угризків та зневаг.

Про два неоднакові сьвітогляди, у матери й сина, сьвідчить найліпше суперечка між ними, про яку розповідав о. Григ. Кантемір: Вибирав ся раз Юрій на храм до Сергіїв, Сергії від Сторонця недалеко, пів мильки; тому Юрій хотів іти пішки. Мати здивувала ся, що він гадає пішки йти, а синок і впік її за те: „Мамо, мамо! Коли ви гадаєте мандаторство на клинок повісити?“ Так уразив сими словами матір, що вона щось добу лежала в stodолі на соломі та плакала. Йй так жаль було за мандаторством, що пані велика була. За тим мандаторством варто було і рік плакати! — додав Кантемір.¹⁾

Мати, як се вірно писав Федькович, бажала при синові стати панею, а він на самім вступі в хату перекинув ся на Гуцула; його серце „не туди горнуло ся“. Мимо того треба рішучо сказати, що Юрій любив свою матір і жалував, коли її засмутив. Федьковичів наймит, Юзько Огоновський, зрущений Поляк, про котрого ще нераз буде мова у житєписи поета, — сей наймит був перед тим „гайдуком“ при місцевім податковім уряді, а від весни 1863. р. став на службу у Федьковича — так він оповідав д. Колессі про свого пана ось що:

„Гуляють, бувало, мій пан, аж піт із них ллє ся (а самі в киптари), попивають то горівку, то рум, платять легіням, що хто злюбить: тому вино, тому пиво, тому гарбату; любили раз робити баль! Але ж бо й легіні за ними в огонь би пі-

¹⁾ Се записав від Кантеміра і Колесса (Коссован, 87) і Заклинський (Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 227).

шли. А були й такі, що мого пана не долюблювали. Збирали ся їх раз бити — але дістали! Наших було більше...¹⁾ Оттак бувало раз-у-раз. А пані-мати Юрія гризуть ся. — „Не пий, синку!“ — кажуть, бувало, до нього. — „Сиди дома! Покинь тих лайдаків; диви, наша праця пропадає. Таже я вже не довго буду на сей сьвіт дивити ся!...“ Але де там!

„От вертали ми раз із „забави“. Вже було пізно. Подивили ся пан: вже ся дома не сьвітить. — „А ходіть но, хлопці, — кажуть — ще до мене!“ Прийшли ми, ввійшли до старої хати, — там була мала сьвітличка. Пан витягнули бербеничку горівки, ба хліба, ба сира. — „Братчики, будем жити!“ Аж ту в двері пані — в одній сорочці: „А ви, пyaniці, а ви такі, а ви сякі, зволожили-сте ми сина!“... Як пішли наші! А пані тоді до сина: „А ти з такими голиками ходиш, Бога не боїш ся! Того-ж я ся по тобі дочекала!...“ А пан у плач, по руках, по ногах маму цілують, а самі ані слова...

От устаткують, бувало, пан, засядуть у своїй сьвітлиці, та нікого й на очи аби не виділи: тільки лише, що води внесемо, або якої страви. Все пишуть та пишуть, та переписують; одні папери в піч кидають, а другі на почту несуть. Так буває з тиждень, нераз зо два; — а потому як підуть!... Знов так як перше“.²⁾

Року 1863. Федькович дійсно не зовсім покинув писати: він тоді надрукував у „Меті“ пое-

¹⁾ Про одну таку пригоду пише і сам Федькович в листі з 12. б. 1863: Пішов він до уніятської церкви в галицьких Розтоках. Там хотіли його напасти парубки, та сьвященик не допустив до бійки. Ф-ч пише, що був би стріляв, бо мав при собі пістолета. Потім сказав до товариша свого, з котрим був: „Ходім, брате, — ліпше таки у нашім краю. До нас, як чужий чоловік загостит, то зустрічають го хлібом-сіллю, а тутки і до своєї церкви ни дають приступити“. — Але Ф-ч і слова не каже, що се приймили так його такі самі Гуцули, як і путилівські... (Пор. Мат. 85).

²⁾ Колесса: Коссован, 85—86.

му: Шипітські берези і три оповідання: Штефан Славич, Хто винен? і Стрілець — але зрештою „не мав до нічого волі“, як писав в осені, „ходив мов ни по світу“. Не помогли багато й гості зі Львова, які відвідали його в Путилові у вакації та намовляли до різних літературних праць. Були се: Данило Танячкевич і два його товариші: Яків Гудик та Гнат Гарасевич.¹⁾ Федькович жалував, що вони приїхали в Путилів саме в піст та ще у слоту, але гості були вдоволені. Разом з Федьковичем були вони ще й у других: у панотця Александра Поповича, у якогось Даскалюка, у котрого Танячкевич держав дитину до хресту; не без того, щоб і околиці не оглядали, та притім, очевидно, розмовляли і про літературу: про німецькі поезії Федьковича, про Кобилицю, про Добуша, народні пісні і звичаї і т. п.²⁾ Була між ними, здасть ся і більше щира розмова про нове жите поета та про те, чому не пише, бо він і в листі з падолиста 1863. оправдує ся: „Німецькі поезії пришлю Ти хіба аж, як їх поперероблюю. Що до решти — я много дечого позачинав а нічого ни скінчив; ни маю я, братіку, до нічого волі, хожу мов ни по своему світу. Дома нисоглась, вороги на всі боки, а до того ще і здоровя того нїт. Доле моя! — По храмах та по гуляннях ни хожу“. Із сих останних слів міркуємо, що йому й Танячкевич докоряв храмами та гуляннями та радив се покинути. Він і покидав, хоч не на довго, бо любив не лише забаву, але й храмову гуцульську пишноту.

Так коли в осені 1863. влади́ка Гакман звиджував православні парохії в горах, Федькович не забув написати в листі: „Отца нашого влади́ку приймали ми велично, по гуцульски“. — А один свідок сего прийма́ня влади́ки оповідає, як то було. В селі Киселицях зійшла ся сила Гуцулів з

¹⁾ Пор. Мат. 87—88.

²⁾ Мат. 87.

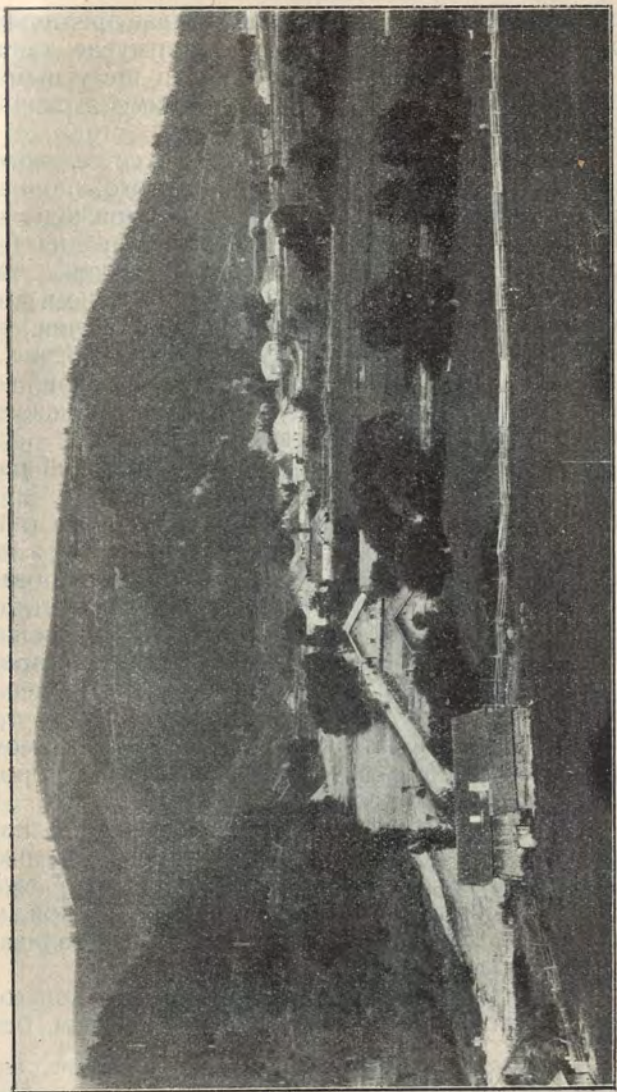
щілої Путилівщини, під проводом Федьковича, щоби повитати достойного гостя Владика вийшов з парохіяльного мешканя до людей, звернув увагу на Федьковича і спитав: „А се що за філософ в окулярах?“ Федькович склонив ся чемно і представив ся. Гакман розмовляв з ним дуже ласкаво та розпитував ся про відносини гірського народу. Потім забрав Юрія з собою на парафію.¹⁾ Певна річ, се був незвичайний Гуцул і владика мав з ким говорити...

Попри господарство, деяку літературну працю і розривки, Федькович уже 1863. р. почав давати лекції саме у тих „Німців“, що то ніби були його ворогами. Пізнавши його, вони зовсім не лякали ся, повірити йому свої діти. А він знав добре німецьку мову, знав незле й французьку²⁾ і загальні відомости його були немалі. Між иньшими предметами знав також і стенографію; тай музику розумів о стілько, що читав ноти, грав на гітарі — кажуть, що і на флеті — та умів записати кожду мельодию. Учити других він дуже любив і знав. Говорив ясно і плавно.

Так уже 1863. р. він почав учити дїтий начальника повіта Губріха, а потім учив також доньку начальника суду Августика. Є вістки, що з часом ся його педагогічна приватна діяльність значно поширила ся — і з того мав він мабуть деякі доходи. В сих родинях, де учив дїтий, просили його часто на забави. Тоді то бував він душею товариства. Розмовний, веселий, жартував

¹⁾ Розповів Дмитро Гасюк з Киселиців. Л. Н. В. 1905, т. 32, ст. 187. — В Мат. 81. згадано також про се. В Путилові Гакман просив Ф-ча прийти на обід в офіцерськїм мундурі. Ф-ич не згодив ся на се і не прийшов.

²⁾ Що поет знав французьку мову та вчив її других, се посвідчила його учениця, Анна Губріх, і Густав Кудерна. Поет учив у Губріхів три доньки: Анну, Марію й Іду, і двох синів: Кароля й Оттона, від р. 1863—1866. Юрій жив у своїм домі, а в Губріхів стравував ся. Отже Анна Губріх знала поета добре. (Пор. Колесса: Коссован, 90 і 91).



Частина Сторонця - Путилова аж до школи. (Фотографія з 1909 р.)

поет із панночками, деклямував, співав прегарним барітоном, гуляв, а навіть сам аранжував танці та забави. Взагалі не виступала тоді ще у нього така неохота до женщин, як се бачимо в пізнійшій добі його життя.

Між тим у січні 1864. р. склало ся се, чого так дуже Федькович лякав ся мимо того, що не раз доводило ся йому чути гіркі докори від матери: ся нещасна мати померла від тифу дня 14. л. січня.¹⁾ Удар був для поета дуже тяжкий. „Аж тепер я знаю, як то люде плачут!“ — писав він львівській громаді і Танячкевичеві 24. січня. — „Я в великі печалі, братіку, туга моя безконечна... Моя ненька, як умірала, то всіх вас благословили, братіки мої любі. — „Пиши їм, синку“, кажут, „що я їх благословлю із сего і того світа“.

А далі описує Федькович дуже жалісний народний звичай коло помершого: „Господи, що плакали, конаючи; ужем їх на лаву поклали, а они ще плакали. — Другої днини раненько, як я їм личко вмивав (бо у нас на Буковині така поведінка, що кожного ранку, кількі тіло лежить, то мусит син або дочка батькові або неньці личко умити, утерти, волосячко причесати, отченаш прочитати, поцюлювати у руки і у ноги, і по імени прокликати), отже як я їм личенько вмивав, то ще сліззоньки у очех стояли. Віщувала мабуть моя ненька покойна, що мене ось на нужду та ворогам на наругу покидає!“...-)

Учениця його, Анна Губріх, оповідала, що поет прийшов тоді, по смерті матери, до них, до Губріхів, зі словами: „Діти! я не маю вже неньки. Клякніть та помоліть ся за неї!“ Притім сам упав на коліна та горячо молив ся, заливаючи ся сльозами.

Весь час від смерті матери аж до її похорону Федькович ходив, гуцульським звичаєм, без

¹⁾ Виписано з метрики померших. Тут сказано, що вона прожила 61 літ.

²⁾ Матер. 89—91.

шапки, тільки чоло обв'язав чорним платком. За домовиною голосив жалібно, а по похороні довго нікуди не виходив з дому.¹⁾

Ніхто з людей, що були тоді в Путилові, і словом не згадує про те, чи був на похороні чоловік Гординської, чи ні. Що син Осип не дав йому знати про смерть матери, се певне. А при зимовій порі і далекій дорозі не було й так легко А. Гординському дістати ся з Черновець до Путилова. Та чи був він чи не був на похороні, а зі смертю його жінки, а матери Осипа, відносини між ним а сином ще погіршали.

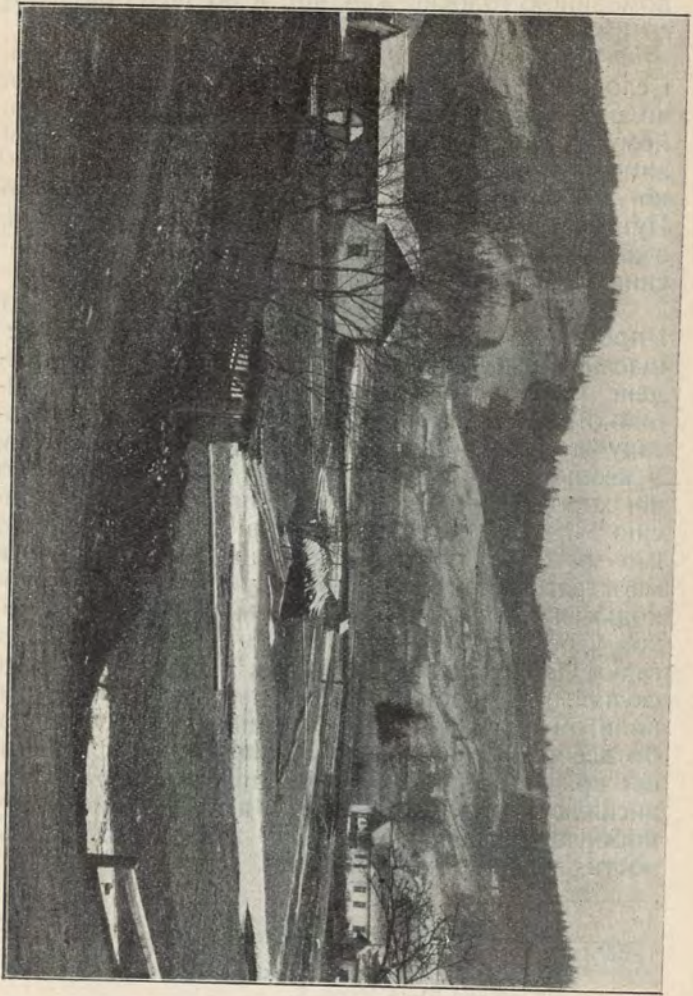
Треба хоч кількома словами згадати тут і про долю батька. Рік 1864. був і для нього нещасливий; за якусь провину відобрали йому ведене ґрунтових книг і призначили до маніпуляційної служби. Року 1866-го подавав ся він о посаду директора краєвої табулі, але єї не дістав. У кваліфікації написали йому між иньшим, що він хоровитий чоловік. Тоді подав ся він у пенсію і 1867. р. його звільнили зі служби з платою 236 зр. 25 кр. на рік (за звиш 15 років служби магістратської і державної). При таких малих доходах жив очевидно Гординський скромно і тихо, через що й задержала ся у його знакомих гадка, що він жив, як борсук²⁾ та що був дуже скупий.³⁾ А справди він не мав і за що гуляти, коли би був хотів; що ощадний був, се правда, бо все таки лишив по собі маєток на кілька тисяч зр. вартости. Року 1873. просив цїсаря о підвищенє йому пенсії, але не дістав. Свою плату побирав у Чернівцях, де і сам жив у своїй реальности, значно задовжений.⁴⁾

¹⁾ Пор. Колесса: Коссован 91, і Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 185.

²⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 180.

³⁾ Чи можна Ф-ча, стор. 9.

⁴⁾ Дати про службу і спенсіонованє Гординського виписані з актив його, які находять ся в архіві краєвої табулі в Чернівцях.



Сторонець - Путнів з північної сторони. (Фотографія з 1909 р.).

Так то склало ся, що батько з сином зовсім розійшли ся, бо коли померла Гординська, не стало і сеї слабкої звязи між ними. Кождий жив собі окремо, бо кождий був занадто гордий, щоби другому уступити. Так по смерти матери поет, котрому ще не було 30 літ, лишив ся без контролі і міг собі жити, як сам хотів. Смерть матери розбудила у нїм розвагу і він — як запевнює його наймит — устаткував був троха, перестав ходити по коршмах та заняв ся господаркою. Особливо любив ходити коло квітів, котрих багато понасаджував собі в городі. В літі ходив у полонини, збирав усїяке зіле, сушив, понаповнював ними пуздерка, та давав людям на ліки. А пізнавати зіля навчив ся він від ворожок.¹⁾ Зрештою жив так, як доси. Гуцульських форм та звичаїв придержував ся Юрій в тім часі дуже точно. У справах релігійних поводив ся зовсім так, як Гуцули. Він упросив о. Юрія Ганіцького, щоби той посвятив йому хату (се було мабуть по похоні матери), при чім відбули ся всі обряди, практиковані Гуцулами в таких випадках. В церкві бував трохи не кождої неділі. Вступивши до церкви, бив поклони і давав „на службу“ колачі або хліби, кілька крейцарів та воскову свічку. Виходячи з церкви, чекав з капелюхом в руці на панотця, цілував його в руку, відпроваджував аж до дзвінниці, попри котру виходило ся на дорогу, а сам вертав між Гуцулів, зібраних коло церкви, та провадив із ними гутірку.²⁾

У перших місяцях по смерти матери він мабуть зовсім не займав ся літературними працями. Одно те, що він — як писав ще в січні 1864 — тужив, журился, не мав дома ніякої вигоди, задовжив ся; друге те, що по Великодни мав ста-

¹⁾ Розповідь „Юзько“ (Осип Огоновський): — Колесси: Коссован, 91.

²⁾ Розповідь о. Юрій Ганіцький. Пор. Колесси: Коссован, 91.

вити ся до військового „супровіту“ (suberarbitrium), лікарських оглядин, по котрих мав уже рішучо або піти в пенсію, або знову вертати ся у військо, чого він дуже не хотів; третє те, що під весну 1864. р. чув ся нездоровим, груди його боліли; а до того ще від початку 1864. р. він став „депутатом“ до сервітутової комісії — і вже в січні нарікав, що „з писання та з труду мабїть і не вийти“.¹⁾ Разом взявши, склали ся обставини, дуже некорисні для літературної праці.

Перед Великоднем 1864. р. поздоровили його зі сьвятами його „камратя“ з війська. Федькович переписував ся з „цугсфірером“ Ілашем Хрестиком і з Михайлом Дутчаком (оба були Буковинці, один з Кучурова Великого, другий із Заставни), отже Ілаш Хрестик відповів йому. Його лист сьвідчить найкрасше про те, як Федькович жив з вояками. Так пишуть справди тільки приятелі до себе. „Любий брате, як ти від нашої компанії відійшов, завше ми тебе споминаєм, бо ми усї не можем тебе забути, як ми си любили, як ми добре жили“. А далі жартом додає Хрестик слова, з котрих міркуємо, що такі камрати, як Федьковичеві, свою любов стверджували і чарками: „Брате, коби ми си до купи зійшли, щоби ми оба по єдні чарці від Ковача шарнули. Але ти, любий брате, пішли мені на пару очка тої від Ковача, бо я без неї не можу дихати, бо я від тебе багато пив, але іще маю охоту напити си за твої гроші“. Се, розуміє ся, на половину жарт, але й на половину правда: Федькович уже у війську любив, хоч не завсїгди, „шарнути“ по чарці. Крім Хрестика поздоровляли Федьковича й иньші фірери та капралі, „одним словом: цала компанія“.²⁾ І не лише із Семигорода, але й з Черновець.

Доля сих товаришів дуже займала поета,

¹⁾ Мат. 89—91.

²⁾ Мат. ст. 92—94.

особливо, як котрому не повело ся у війську, от як Михайлови Дутчакови, що того-ж 1864. р. вернув ся до дому, хорий на сухоти. І в листі¹⁾ і в поезиях, дуже жалісливих, він величав Дутчака та падькав над його нещасною долею. А Дутчак і справди помер 1865. р.

З Великоднем поздоровили поета і Львовяни: Танячкевич, Горбаль, Яків Гудик і Гнат Гарасевич (сі, що були в Путилові в літі 1863.), а Володимир Стебельський, під той час ученик 6-тої гімназ. кляси, звеличав його досить гладким віршом. У листі Таняккевича, у повени звичайних у него патетичних фраз, читаємо легкий докір його поетови: „Ти мені упав на дусі, від давна не чули ми пісні живої від Тебе! Правда, що недавно тяжко тебе доля доткнула, (Т. мав на думці смерть матери Ф-ча), але глянь на Тараса, як він поборов долю своєю думою“ і т. д. „Ми чекаєм нової пісні“. „Стрепени ся, Орле, з Христом воскресшим! Тіш ся, жий веселий, здоровий, співай!“²⁾

На такий щирий лист Федькович у перше в своїм житю признав ся, що зледащів. „На сам перед красно тебе прошу, — відписав він Таняккевичеві—будь ласкав подякувати від мене всім тим щирим душам, що мене на святе воскресеніє так красно повінчували! Да ни повінчували они мене, а серце моє урвали! бо я ни варта тої горячої любови, що ви мене нею обгорнули, мов орліми крильми! Я ни варта єї, братіє, я — зледащів“.

А далі, пожалувавши ся на своє здоровле, знов повторив: Я зледащів, братіку, ох, я зледащів!“ Ми не привикли чути від Федьковича таку сповідь, бо звичайно, на його думку, були винні ріжні вороги і навіть мати, лише не він — а тепер ось що сам про себе зважив ся сказати! Се

¹⁾ Мат. 101.

²⁾ Мат. 99.

мабуть і смерть матери і дійсна сповідь у церкві — бо на Великдень Федькович „порядкував ся“ в церкві в Тораках— і груди, що розболіли його під весну, і слабість товариша Дутчака і щирі привіти з ріжних сторін — усе те разом застановило поета і він схаменув ся: „Що я роблю?!“ Він і написав тоді штучку „Так вам треба“ — але ся штучка вийшла зовсім слаба, поет не був у настрою; зовсім свобідне і безконтрольне жите не „панило“ його талантови, так як і весняне гірське повітре шкодило його грудям.¹⁾

А коли на весну і в літі 1864 прийшло ся йому заступати селян у сервітутовім процесі і тратити багато часу на громадські діла, він чим раз менше мав часу й охоти займатися літературною працею — і так ниділа його душа чим раз більше.

Від дня 1. жовтня 1864. Федьковича спенсіонували вже на стало, як інваліда. У письмі з міністерства стоїть, що стало ся се задля короткозорости поета; трудно було дібрати для нього окуляри, такі мав слабі очі.²⁾ Він і сам писав про се у своїй автобіографії: „На очі я з малого хлопця не був дужий. Але коли, служачи в війську, я з найгорячшойов ревностев взявсь до книжок та до науки; а коли до того прийшов ще і похід та італійські упали: то я так на очі занепав, що мусів в році 1863 обернутись до військового уряду, „суперарбітріум“, де мені маленьку пенсійку призначили і одпуст до дому дали.“³⁾

Так Федькович нарешті зовсім звільнив ся від війська, хоч задержав свою офіцерську рангу і пенсію. І саме отсе, що він мав далі право називати себе офіцером, а проте носив ся по гуцульськи, разило безнастанно декого з урядників та доводило поета до нарікань на „ворогів“.

¹⁾ Мат. 100—102.

²⁾ Мат. 352.

³⁾ Повісти, вид. Драгоманова, VI.

Доходи, які він мав тепер, були такі самі, як і попереднього року: 291 зр. пенсії річно, до того своя хата і господарство. Жити на такі доходи по „панськи“ годі було, однак на скромне, господарське жите вони могли зовсім вистарчити. А що поет, хоч перебрався за Гуцула, таки господарив по „офіцерськи“, то не диво, що мусів оглядати ся й за иньшими доходами.

2. Федькович заступником і оборонцем громад довгопільського околу в сервітутовім процесі.

На 1864. рік, а по части і на дальші роки (до 1870) припадає важна робота Федьковича: його участь у сервітутовім процесі довгопільського околу. Ся справа була доси майже зовсім нерозяснена; тимчасом вона важна і для характеристики поета, як громадянина, і також з того боку, що пояснює нам, чому 1864. р. Ф-ич мало працював літературно. Крім иньших клопотів він мав багато заходу із сим процесом, до котрого, як не фаховий правник, мусів добре приготувляти ся, збирати ріжні матеріяли і писати.¹⁾

Сервітутовий процес з 1864. р., про котрий іде мова, можна так схарактеризувати: Доходження черновецького старости Мільбахера з 1814. р. виказали, що колишні піддані в горах довгопільського околу²⁾ складали своїм панам земельний

¹⁾ Відомости до сего уступу про ролю Федьковича в сервітутовім процесі беру з праць д-ра Лукіяновича, друкованих у Матеріялах до житєписи Федьковича (375—408) і в Записках Тов. ім. Шевч. у Львові, т. СІІІ. Всякі иньші праці і спомини на сю тему обминаю, бо показали ся невірними. Маю на думці те, що оповідали: Колесса у студії про Коссована, Кантемір в Л. Н. В. 1905, т. 31, 228—230, Кудерна у „Проміні“ 1905, чч. 11—13 і в Л. Н. В. 1905, т. 32, 182—183 і Кирстюк у „Проміні“ 1907, ч. 9.

²⁾ Довгопільський окіл складав ся табулярно з трох великих дібр: Довгополе, Путилів і Ростоки разом із сусідними селами. Ті добра були спільною, неподіленою власністю Гуденуса, Айвасів, Джурджована, Фльондорів, Яношів і гр. Льоготети. Так було записано в ґрунтових



Гучуми із Сторонця - Путилова. (Фотографія з віча 1909. р.).

чинш, терхи, повісмо і сир. За те користували ся ґрунтами під управу, лісами і пасовискама. З ліса продавали дерево, а на пасовиска приймали і чужу худобу. Одним словом були ужиткуючими властителлями землі і по знесеню панщини 1848. р. повинні були стати повними єї властителлями. Коли число осель в лісах стало зростати і давні оселі почали розширяти ся, а поселенці стали негосподарно нищити ліси, пани почали бояти ся за свою „зверхну“ власність. Починають відбирати займанщини, спинювати нові займи, підбільшати давні чинші та заводити нові (кельтунки, пецове, клямкове, новачизна, овеча дачка, а по 1848-ім р. єї еквівалент: топливо і паша). Се доводило до скарг і процесів, які тягли ся роками. При доходженнях пани оправдували ся тим, що відшкодовують себе за сьвіжі займи, яких доконують піддані без їх відома і дозволу. Щоб утримати ся при найвартнійшій дачці (овечій), пани називали її раз чиншом з умови найму, другий раз відплатою за сервітути. Р. 1861. вийшов заходами комісаря Штронера несправедливий провізорияльний розпорядок, котрим наказано Гуцулам платити овечу данину, а 1863. р. відбирано її від людей навіть силою. Такі часи застав Федькович по приїзді в гори.

Хоч і який болючий для народа був сей розпорядок, а всеж він, нехай і коштом данини, утримував Гуцулів у праві уживаня лісів і пасовиск. Хто готов платити дачку, тому пан не сьмів відмовити ліса ні пасовиска. Тої правної користи наші люди не відчували, бо всею душею хотіли скинути останки підданчого ярма.

Тимчасом лани не хотіли зголошувати ся до викупу сервітутів мимо повторюваних зазивів і погроз. Коли минуло кілька речинців, уряд вико-

книгах. У фізичнім посіданю мав кождий властитель виділену частину в кождій місцевости, але в одній малу, в другій більшу.

нав погрози і вислав до Вижниці в маю 1863. р. окружного адюнкта Михайла Ключіка, як льокального комісаря. Ключік був справедливий, але для народу прихильний урядник. Він мав сам зладити викази зголошень до сплати сервітутів тай мав при тім полагодити остаточно сей віковий спір, який почав ся 1803. р. жалобами на перетяжене панщизняне, перемінив ся в індемнізаційний, а потім у сервітутовий.

Десять громад довгопільського околу виграли тоді Федьковича в падолисті 1863. р. своїм заступником у сім процесі; заступником прочих громад іменувала його комісія з уряду. Зараз у грудні 1863. р. збираєть ся він студіювати акти до процесу, робить копії давних протоколів і вносить письменну просьбу до краювої комісії в Чернівцях, щоб дала на се дозвіл. На се комісія не дала дозволу. Тим пильнійше мусів Федькович збирати материял до оборони між народом, а те робив впрочім і перед внесенем письма до комісії, на що покликає ся при переслуханю.

В тім першім своїм письмі з 13/XII. 1863. р. жадає ще Федькович знесеня провізорияльного розпорядку з 1861. р. і запевнює, що в околі нема сервітутів, хоч се щойно мали показати заряджені доходження. Отсе випереджуване вислідів доходжень було причиною, що письмо Федьковича зложено *ad acta*.

Не зражав ся сим Федькович. В лютім слідуочого року вносить друге письмо до комісії, а 7. червня тогож року третє. В обох домагає ся знесеня провізорії і грозить, що удасть ся до цїсаря. Оба письма далеко відбігли від тих, які комісія привикла діставати, а всі три письма показують, що не вийшли зпід пера правника. В II. письмі ставить Федькович дивовижні предложеня, (здержанє податків), а в третім обжаловує президента краю о віроломність. З того письма довідуємо ся також, що Федькович був у президента

краю і особисто ставив до нього тіж самі домагання.

Комісар Ключік, поки ще взяв ся до урядованя, жадав також, щоби провізорию з 1861. р. знести. Але реферат дістав ся в руки Штронера, того ж, що спричинив виданє того розпорядку. Очевидно, що він до внесеня не прихилив ся, але ще приказав комісареві стисло держати ся інструкцій. Від тоді починає ся тиха війна між Ключіком і Штронером. Перший, де може, підпускає шпильки та картає славному провізорию. Формально знесено її аж рішенєм із 7/IV. 1866. р., але фактично упала вона скорше, бо правительство не важило ся знову насилати в гори езекуцію, хоч дідичі домагали ся того.

Хоч Федькович і не був правником, боронив Гуцулів як не мож краще. Вроджену бистроумність, здоровий розум і вимовність підкріпив основними студиями історичних і фактичних відносин. А понад усім любов народа. Се горяче чуте диктувало йому зізнання в обороні правди. Платний адвокат, заводовий правник певно не був би так боронив Гуцулів. Такої думки буде кождий, хто прочитав дотичні протоколи, хто з битєм серця вижидав відповіді Федьковича на тяжке питанє комісаря Ключіка і переконав ся, що Федьковичеві ніколи не забракло влучних аргументів. Отся щира, розумна і хосенна оборона селянських інтересів у сервітутовім процесі і вся діяльність Федьковича звязана з тою справою відкривають нове духове богатство, новий талант того великого чоловіка.

Льокальна сервітутова комісія у Вижниці мала до рішеня два питання: I. Чи пожитковане лісів колишніми підданими було служебністю, яка підпадає під приписи патенту з 5. липня 1853. р.? Коли так, то треба би ту служебність викупити від них і панам лишили б ся ліси необтяжені. II. Чи овеча дачка, або замість неї дачка сиром або

грішми були підданчі, чи відплатою за пожитковане лісів?

Коло сих двох точок обертав ся цілий процес 1864. р. Зрозумів се Федькович і всі сили свої звернув на те, щоб допомогти комісії на ці два питання відповісти по правді. Переслухане Федьковича, що заступав громади, і панів Джурджована та Айваса, що заступали усіх панів, тягло ся (з перервами) від 6. мая до 29. серпня 1864. р. Пересправа була писемна, отже комісар диктував до протоколу питання, а сторони списували власноручно свої зізнання, відповідаючи на поставлені питання.¹⁾

Ключік зірвав з традиційною нездарністю всіх дотеперішніх комісарів і при помочи Федьковича ясно і рішучо виказав, між иньшими навіть зізнаннями самих панів, що в процесі а) не йде о ніякі сервітути, ані о права, які підпадають під приписи патенту з 5. липня 1853 і б) що овеча дачка не була ніякою відплатою за сервітути, тільки бере свій початок в підданчих відносинах. Так і випало рішене краювої комісії з 7. цвітня 1866. р.

Однак воно було властиво тільки моральною побідою. Воно тільки касувало провізорию з 1861. р.; зрештою жадної иньшої користи безпосередно не дало. Краєва комісія сказала, що не до неї належить судити справу, але до комісії для звільнення ґрунтів від панщизняних тягарів (Grundentlastungskommission), яка після 1848. р. впровадила в жите закон про скасоване панщини.

¹⁾ Відповіді Федьковича надруковані в Матеріялах до його житєписи (ст. 408—491). Се ціла розправа, дуже важна для істориків економічних відносин Гуцульщини. Ф-ич, котрий не був правником, мав без сумніву багато праці і клопоту з причини процесу. Він так і нарікає в однім листі з початку 1864. р. по смерти матери: „Осиротів, одовживсь, а тут ще і вийшла сервітут-комісія та накинула на мене якесь депутатство, чи що; з писання та з труду мабуть і не вийти“. (Мат. 90).

Значить, тепер перед новою властію треба було ставати зі старим ділом. Та ні, перше всего треба було ждати. Комісар Ключік 28/IX. 1864. р. післав вислід своїх трудів, списаний на 467 аркушах паперу з 175 прилогами, краєвій комісії. В липні 1865. р. післано сей весь матеріал з внесеннями до міністерства. Міністерство висказало свою думку 1. жовтня 1865. р. і шойно тоді приготвила комісія свій присуд, виданий 7. квітня 1866. р. Тимчасом пани, зачувши, що ліси мають дістати ся Гуцулам, запродали їх Жидам, а ті в страшний спосіб нищили їх. Федькович ужив усеї енергії, їздив до Чернівців і писав протести то просто до властей то через льокальну вижницьку комісію, поки уряд не спер вирубу дерева. Але пани виграли рекурс у міністерстві під сам кінець 1865. р. Повітовий уряд в Путилові дістав, правда, наказ наглядати, щоби пани не нарушували лісового закона і щоб мали на увазі мужицькі служебности на тих лісах, але мимо того пани почали знов теребити ліси. Тоді Федькович вніс через вижницьку сервітутову комісію дві жалоби до краєвого правительства. Вніс також письмо до сойму з просьбою, щоб той спинив нищене лісів у довгопільськім околі тай щоб напер на краєву комісію сервітутову, щоб вона видала раз присуд.

Вкінці появило ся рішене краєвої комісії. На папері було воно корисне для громад, але здійснити його було нелегко. В першій мірі ходило о провосильність того присуду. Федькович купив її коштом угоди з панами. Ліси і пасовиска, за які йшов спір, повинні були зараз по знесеню панщини перейти на колишніх підданих тай очевидно податки були б від сих лісів платили селяни. Тимчасом ліси лишили ся за панами; пани їх відпускали селянам за чинші і податки самі платили. Після рішеня краєвої комісії пани мали вертати побрані чинші селянам, а селяни мали вернути панам податки, які ті платили до дер-

жавної каси. Отже тепер Федькович іменем громад зрік ся звороту чиншів, плачених від 1848—61. р. панам за ліси і пасовиска, а пани зrekli ся звороту податків, плачених від тих лісів і пасовиск від 1848—61. р. тай зrekli ся права рекурсу.

Та тому, що частковий дідич Гуденус не був при сій злагоді, то всі прочі пани вислали до нього письмо з просьбою, щоб і він приступив до злагоди і щоб не вносив до міністерства рекурсу проти самого рішення комісії з 7/IV. 1866. р. Не послухав їх Гуденус, бо і до злагоди не приступив і проти самого рішення краєвої комісії вніс до міністерства рекурс. Рекурс він програв, та за те краєва комісія для звільнення землі від панщизняних тягарів, до якої належав уже тепер довгопільський процес, також не признала угоди між Федьковичем і панами з причин чисто формальних. І Федькович і Джурджован були повновласниками з уряду, перший для громад, другий для дідичів. Як такі не мали вони права робити угоду, а що найменше без окремої повновласти. Льокальна комісія не мала права приймати сю угоду до відомости.

Коли повідомлено Федьковича про се рішення, він письмом до краєвої комісії з дня 10/II. 1868. р. зложив свій мандат, як селянський повновласник довгопільського окола. Краєва комісія для звільнення землі від панщизняних тягарів видала 21/XII. 1867. р. присуд, яким наказала додатково відшкодувати панів за підданчу данину овечу, а тим самим ліси і пасовиска припадуть на власність колишнім підданам. В тій ціли мають пани зголосити сю дачку до викупу, так як зробили з панщизняними данинами по знесеню панщини. Мали подати число побираних овець, або подати висоту сплат за дачку. Податки плачені панами від 48—61. р. і чинші, плачені в тім часі панам підданими, зліквідує ся окремо.

Ся чинність протягнула ся ще повних три роки, аж до 1870. р., коли її полагоджено.

Та серед того був ще один угодовий епізод. Як виконанню рішення краювої комісії з 7 IV 1866. р., так само тепер покінчено індемнізаційних ліквідацій ставили пани перепони.

Ще при угоді з Федьковичем з 1/VI. 1866. р. застерігали вони собі ревіндикацію (відібране) всіх ґрунтів, які після 1848. р. дістали ся в руки рустикалістів (селян). Тепер готові були відступити від тих своїх претенсій за ціну компензати податків, заплачених ними від 1848. до 1870. р. від тих ґрунтів, які дістають ся рустикалістам, з тими чиншами, які пібрали вони в тім самім часі від бувших підданих за ті самі землі. Таку угоду з повновласником панів Ігнацом Гушкевичем зробили в присутности Федьковича, Григорія Кантеміра і довірених: Фошки й Рубаного самі рустикалісти. На дотичних протоколах підписані крім місцевих селян зверхности громадські з Сергіїв, Тораків, Кисилиців тай усюди громадські печатки.

Ті угоди списано з кожним частковим паном (через заступство) окремо, датовані вони 1. жовтня 1869. р., а з кінцем 1870. р. були завершені урядові чинности адміністраційних властей в тім віковім процесі, що з підданчого перемінив ся в сервітутовий, а вкінці в індемнізаційний.

Хоч корисний вислід того процесу виборів для хліборобів Федькович, пішла поговірка, що він дав ся панам підкупити і ділав на шкоду громад. На жаль, сї закиди дістали ся і до друку через брак розваги і критики, хоч були цілком безосновні.

Всї закиди, які тільки найдуть ся в дотичній літературі, всї вони зроблені безкритично: завішено їх у просторі часу і місця, без конкретних обставин. Піднесли їх люди, які не то що не читали урядових актів, але не знали історії процесу і не розуміли його основ. Не треба навіть відкли-

кати ся до того, що Федькович, чоловік заможний і бездїтний, чоловік який мав перейти до історії українського народа тай був наскрізь чесний — не поповнив би такої поганої зради. А не треба, бо з процесу виходить, що Федькович заступав Гуцулів щиро і сміливо тай запальчиво накидав ся на панів і на уряд. І пощо мав би сей чоловік за юдині сребреники продати правду? З якої рачії?

Впрочім першу угоду з 7/IV. 1866. р., зроблену на просьбу комісаря Ключіка, уряд уневажнив. За уневажену угоду дідичі не могли платити. А не платили ж за неї і наперед, на се вони надто розумні. Угоду з 1 X. 1869. р. зробило багато людей, а між ними крім Федьковича було надто багато головачів, тай треба би було багато кошту. Краще було підкупити ліквідаційну комісію. Вкінци була се угода в дословнім значіню, себ то зроблено уступства з обох боків. Вартість овечої дачки побираної путилівськими панами в однім році приняла комісія на 496 зл. 26 кр. конв. мон. Сума плачених ними річних податків від селянських лісів і пасовиск могла бути меньша, але пани зрікали ся права відбирати землю, яку селяни займили по 48-ім році. За таку угоду не мали причини підплачувати Федьковича. І память буковинського соловія лишить ся в історії неосквернена.¹⁾

¹⁾ У другій своїй студії про сей процес (в Записках, т. СІІІ.) доказує др. Лукіянович урядовим показником ґрунтів, що на імя Федьковича не записано ніякої землі, дарованої панами. Тут пише він також докладнійше про ліквідацію овечої дачки.

3. Федькович і Павліна Волянська.

Пізнавши громадянську діяльність Федьковича, мусимо ще хоч кількома словами, бо на довше оповіданє не маємо жерел, згадати про другу пробу поета, оженити ся. Очевидно він і сам бачив, що треба йому господині до хати, бо з господарства не буде мати хісна і з наймитом не дасть собі ради. Тому й оглядав ся він за відповідною парою для себе і вибрав собі Павліну Волянську. Про сю дівчину чули ми доси тільки анекдоти або чутки, на основі котрих могли думати, що се була якась дуже перебірчива і пуста панна. Я згадаю також сі анекдоти, однак думаю, що се не була така плитка дівчина, як її описують Тут нам порукою і сам Федькович, чоловік загалом не дуже падкий до дівчат, хиба що вони справди чимсь добрим та гарним звернули на себе його увагу.

Павліна Волянська була наймолодшою донькою о. Михайла Волянського, пароха з Тюдева, дуже інтелігентного чоловіка. Одна старша сестра єї була замужем за о. Сильвестром Витшинським, що був пізнійше парохом у Красноїлі, друга за о. Йосафатом Кобринським, відомим патріотом і парохом у Мишині¹⁾; лише вона, Павліна, не могла собі вибрати жениха, хоч за молоду була першою красавицею. Перекидала женихами — як оповідав о. Гр. Кантемір — так довго, поки не лишила ся „на леду“.

Павліна перебувала дуже часто в Розтоках буковинських у свояка Олександра Волянського, що був жонатий з первою сестрою поета. Із сим Олександром поет переписував ся ще з війська та просив між иньшим приладити йому гуцульський стрій, ще заким приїде.²⁾ Приїхавши в гори, Ф-ич

¹⁾ Із споминів о. Ів. Левицького; пор. Чи можна Ф-ча, 40.

²⁾ З недрукованих записок Р. Заклинського від Вас. Волянського.

дійсно перебував 1863. і пізнійше радо в Розтоках — і тут очевидно бачив ся нераз з Павліною. Однак по невдачі з Дияконовичівною і по смерті матери він чей не зараз загадав сватати Павліну — се могло стати ся мабуть не скорше, як з початком 1865. р.

Писаним слідом сего сватаня є мала брошурочка в рожевій обгортці п. з. „Дві пісні рожеві. Моєму коханю на поклін“, видана Федьковичем 1865. р. Мотиви сих двох пісень подібні, як у поезії до Емілії Марошанки, про стрільця і рожу, — але Марошанка вже була вийшла за муж і се певно не до неї співало ся. По знайомости з Марошанкою остало ся у поета тільки розчарованє, котре 1865. р. приняло вже в душі поета більше трагічну форму. Сю саму „казочку“ про стрільця і рожу, що виписав Федькович 1860. р. Емілії в альбом, він обробив наново і видав 1865. р. у збірці своїх німецьких поезій та закінчив її вже сумно: бідний стрілець помер через рожу. У першій „пісні рожевій“ повторив те саме по українськи. Тут він без сумніву мав на думці себе з війскових часів і характеризував свій давний настрій:

„Чи він пишний чи нещасливий?“

Усі жовняри говорили —

„Чи він студений, як зима,

Чи серця у грудех нема,

Що все мовчит, як та могила.

Нікого й словом не займа?“

Жовняри своє говорили,

А він як думав, так думá.

Тимчасом сей студений стрілець, що, здавало ся, не мав серця у грудях, помер через рожу, себ то, переповівши поетичні образки звичайною прозою, офіцер Федькович любив ся уже раз нещасливо і коли думав чи писав про свою любов до Емілії, то здавало ся йому, що міг з того й померти.

А щож каже друга „пісня рожева?“ Тепер

уже стрілець — не стрілець, тільки вівчар з тримбітою, — Федькович не офіцер, тільки Гуцул. Він любить знову „рожу“, приспівує їй та казки каже, вона хилить ся на вівчарські груди, засипляє, але збудивши ся нарікає на вівчаря та ще й, на лихо, добачує у нього на обох полах кров. Звідки ся кров? Се кров ще з давньої пригоди, коли вівчар був стрільцем і погиб уже раз через рожу. А тепер ось він, вівчарем, знову загинув через иньшу рожу.

Здаєть ся, Павліна, не знаючи Федьковичевої пригоди з Марошанкою, не багато зрозуміла із сих алегорій, досить неясних навіть такому, що вже ліпше пізнав поета і з його життя і з його творів. Федькович був уже обережніший, коли се писав, і хоч свої дві „рожеві пісні“ написав „свому коханю на поклін“, про те се не було вже таке величанє, як для Емілії, се була мабуть загадка для панни Павліни.

А там, як вони собі жили з собою, про те годі нам судити тільки на основі сих пісень, бо иньші кажуть нам більше. У поезії до Дмитра Лелика, написаній мабуть 1865. р. — бо в листі з 9. червня 1865. находимо згадку про побратимство сего Лелика з поетом¹⁾ — читаємо, що годі вже поетови шукати своєї долі за морями, в чужих краях, бо вже нема сили,

Боля чогось груди..
А в вишнику поуз хати
Дівчата гляголят,
Подивім ся, пане брате,
Чи не наша доля
Стоїт оттам, завітчана,
Сині оченята?
Пане-моя, Ладо моя,
Урочисте свято!..
А я думав, моя зоре,
Що ти дес за морем
Пишаєш ся, — а ти собі

¹⁾ Мат. 108.

В паннянськiм суборi
Красуєш ся, любиєш ся,
Знай — в образi свято!
Ходiмо їй привитати,
Товаришу-брате!¹⁾

Федькович ходив витати свою „паню“ не тiлько тодi, коли вона була в горах,²⁾ а з весною 1865. р. їздив i до Мишина, де була сестра Павлiни за о. Кобринським i де певно перебувала якийсь час сама Павлiна. Вояк Несторюк пише в листi з 16. цвiтня 1865. до Федьковича: „Як ти будеш до Мишина їхати“...³⁾ Хоч i нiчого бiльше про се не знаємо, але чого-ж би поет їздив саме до Мишина?... В Коломиї був, i то мабуть не раз, щоби з Бiлоусом, котрий заложив друкарню, побалакати про видаване часописи, а при сiй нагодi „скочив“ i за иньшим дiлом до недалекого Мишина.

Другому товаришеви, Глашеви Хрестикови, що на Великдень 1864. р. поздоровляв так щиро Федьковича та нагадував йому, як вони собi нераз „шарнули“ горiвочки вiд Ковача, написав поет також поезию про свою любов⁴⁾ — могло се бути найпiзнiйше 1866. р. — але тут уже тон не веселий; уже було мабуть по всiй любови.

„Три чверти року в'ни кохались“ — пише поет — а потiм прийшло ся закоханим розлучити ся. Її вiддали замуж за царя, але вона далi любила свого першого милого i таки загибла з туги на його могилi, та стала рожею.

Та коли iз сеї поезиї, зпомiж поетичних прикрас ми можемо вилущити, як зерно з орiха,

¹⁾ Поезиї, стор. 184.

²⁾ В листi з 9. червня 1865. р. Ф-ич пише: „А ти знаєш, серце, що я вже не в Путиловi тепер, а в Розтоках пробуваю? Вороги, брате! Писав бих ти про те, та аж обридло минi. Не пишу!“ — Пор. Мат. 107.—Здаєть ся, не про воровiв iшло, тiлько про Павлiну.

³⁾ Мат. 107.

⁴⁾ Рoжа, Поезиї, 240—243.

тільки думку, що вже Федькович розійшов ся з Павліною, то в иньшій, так і затитулованій: До неї,¹⁾ він уже пише виразно:

Єдина ти моя! Чи Господь так дав,
Чи долі цариці судили?
Як вітер з горою, як риба з водою,
Як рожа з весною ми жили!
Я в тобі, ти в мені, душа до душі,
Голубко ти моя!... Та горе!
Що доля судила, що Господь судив,
Що в небі писали нам зорі,
Те люде розбили, спалили, зіггли...
Що люде не збавлять на світі?
І щастє і долю і душі і вік,
І божі і світські завіти!...
І так наше щастє то марно пішло,
Як лист калиновий водою.
Не жити, нам серце, як вперед жилось, —
Не бути нам, мила, з собою...

Тут уже жалі поета, як бачимо, не закутані у казкові видумки про стрільця і рожу, тільки звичайні та ширі. Через що справди розійшов ся Федькович з Волянською, ми не знаємо, та на решті се й не таке важне; а важнійше те, які сліди лишило се нове розчарованє в душі поета.

Гр. Кантемір оповідав, що Федькович лише „досить собі сподобав Павліну, — не мож сказати, щоби в ню влюбив ся“ — очевидно так могло здавати ся сторонним людам. Павліна була, хоч і не молода вже, але доволі ще гарна з лиця, високого росту і огрядна собою. Мабуть довший час надумували ся обоє, чи побрати ся, бо дехто каже, що Федькович аж р. 1867²⁾ сватав її, але Павліна не звертала вже тоді уваги на Федьковича, котрий, коли Кантемір правду оповідав, а не анекдоту,³⁾ досить незручно сватав її. Се

¹⁾ Поезії, 363. Ся поезія була друкована 1873. р., але вона написана, може й кілька років, скорше.

²⁾ Сей рік подає В. Волянський (Спомини, 7); Никифорянка каже, що се було аж по 1867. р., а може, як Ф. був інспектором (Л. Н. Вістник 1905. т. 31, 232).

³⁾ Я записав сю анекдоту також від о. Кантеміра 1901. р.

мало бути у Розтоках. Одного вечора сидів Федькович із Павліною у Волянського та оповідав їй свій сон: „Знаєш, Павлінко, я мав сон, що до мене прийшла велика та товста дівка і зачала мене скоботати, а я пробудився — та так мені страшно стало“. А Павліна на те: „Та як ти товстих жінок боїшся, то іди до дідька!“ (Кантемір оповідав се иньшим разом знову инакше, але подібно). По такій розмові Павліна скинула із себе панську одежу, порубала і спалила: „Оттуди най іде панство!“ Зовсім загнувала ся на Юрія, але кажуть, що мимо того була би віддала ся за него, тільки вже потім і він не хотів.

У першім пересердю поет пімстив ся на Павліні так, що пішов до легінів, коли вони танцювали, гостив їх, komponував багато коломийок на свою любку та співав їх до танцю. Ось одна з тих:

Ой кувала зазуленька тай сіла на сіно:
Чомуж ти ся не віддаєш, Тюдівська Павліно!

Деякі із таких коломийок задержали ся ще й доси між народом.

Так то і сим разом вийшов із сватів Федьковича — як він писав за першим разом — „ячмінь“. І се були вже остатні його свати і остатна любов до дівчини.

А преці ся Павліна мусіла мати у своїй душі неменше завзятя, як і поет, і була неменше нещаслива від него; вона-ж і пішла зовсім його дорогою. Скинувши із себе панське платє, одягла ся по гуцульськи — а се у горах значило, що вона, хоч попадянка, готова вийти замуж за Гуцула. Небавом справди повінчала ся з молодим Гуцулом (тоді була вона вже сиротою). „А як ходила коло нього!—згадував о. Кантемір. — Вимивала його, вичісувала, перфумами його напускала!“ Про дальшу єї долю знаємо небогато. Знаємо лише, що у старших літах служила у кривних

св'ящеників в Михальчу та в Дихтинци — і так на службі минула ся.¹⁾

Кантемір оповідав, що розлуку з Павліною Федькович не дуже брав собі до серця і небавом забув її. Се є в часті подібне до правди при відомій двоякій вдачі поета, що любив не лише дівчат, але і мужчин; однак треба тут зауважити, що в душі поета сі три невдачі з дівчатами: з Марошанкою, Дияконовичкою і Волянською викликали просто трагічний погляд на любов. Він майже ніколи не писав про щасливу любов, тільки про таку, що є згубою для чоловіка. Щоб не сягати до його поем та оповідань, тільки лишити ся при казці про стрільця і рожу, він сю казку пізнійше ще раз переробив і по німецьки і по українськи²⁾ і все закінчував її однаково: стрілець гинув. Пригадаймо собі, що за першим разом сей стрілець ішов лише з жалем у Семигород — і ми зрозуміємо, як поет потім оцінював свої розчарованя: через ті „рожі“ можна було й згинути... Правда і видумка помішали ся з часом, Федькович ставляв свого стрільця то в Шенбруні на варті коло рожі, то на полонині, але основна думка лишила ся та сама: гірке розчарованє. А се розчарованє разом з иньшими підкопало досить скоро поетову віру у сьвіт та в людей. Він відчував такі невдачі тяжше, ніж людям здавало ся.

¹⁾ Се оповіданє про Павліну зложене з дрібних вісток, записаних від о. Гр. Кантеміра (Колесса: Коссован, 89 і Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 227), Василя Волянського (Чи можна Ф-ча, 17), Никифорянки (Л. Н. В. 1905, т. 31, ст. 232), о. Ів. Левицького (Чи можна Ф-ча, 40) і моїх додатків про поезії.

²⁾ Поезії, 455—456 і 778—779.

4. Федькович двірником (начальником) громади Сторонця-Путилова. — Його стараня про громаду. — Домашнє житє. — Кандидатура на посла.

Рік 1866-ий у житю Федьковича зазначив ся тим, що тоді вибрали його начальником громади (двірником) Сторонця-Путилова. Поміг йому при виборі посол до сойму і господар із Сергіїв, Власій Фошка. Може бути, що Федьковичеви се двірництво давало вдоволенє, але щоб воно давало йому більше доходів, як він мав з причини двірництва видатків, у се повірити годі. Він любив занадто гостий і занадто приймав їх, щоби не докладав до двірництва ще й зі своєї кишені. А вже про те й не казати, що ся нова гідність забирала йому час, який міг би був ужити для літератури, хоч не можна сказати, щоб він тоді зовсім забув на письменську працю.

Федькович був начальником громади за першим разом пять літ (бо по повороті зі Львова його знову вибрали). Був дуже акуратний у всім і справедливий. Ніколи не було в нього неполаджених справ, ніколи не вислав карних післанців і людий ніколи не карав, як то лучалось по иньших громадах, про те люди мусіли в час і податки платити і коло доріг робити.¹⁾

Бувши двірником він дбав, аби вибудувати нову церкву без накладаня дачок на громадян. Помалу збирав потрібні на се гроші. Найперше, аби було де вибудувати її, подарував гарний кусень свого огорода під будову. Потім усі грошеві кари, які накладав на пяниць, призначував на будову церкви і вів з них докладний рахунок. Також мусіли у нього окуплювати ся й ті, що

¹⁾ Із споминів о. Івана Левицького, котрий від 1864. до 1875. був гр. кат. священиком у Путилові. — Чи можна Ф-а, 40.

сиділи на віру; сі гроші йшли також на церкву. Висилав людей з колядою — і громадяни радо давали свої жертви. Церковна старшина, до котрої належав і Федькович, орудувала призибираними грішми так, що роззичувала їх на проценти. І селянам було з тим добре, бо не платили жидам лихви, і церкві, бо гроші не лежали дармо. Так з часом призибирала церковна старшина гроші і вибудувала нову гарну церкву.¹⁾

Як двірник, полагоджував поет дуже часто такі справи, які тепер лише суд переводить, як справи спадкові і карні.²⁾

Один такий двірницький суд з 1867. р. описав М. Бучинський у своїх споминах; він сам був при тім:

В гарнім громадським будинку засів трибунал, зложений з двох присяжних і двірника Федьковича, яко презеса; він сидів по середині між присяжними. Винуватців привели з арешту два „патрольніки“ (поліціанти). Покалічені обжаловували, винуватці діставали голос і боронили ся. Справа (перерубанє клуба аж до кости) належала перед кримінальний суд, але Федькович, порадивши ся з обома „журатами“, оголосив засуд:

„З причини, що оголошено було з уряду громадського, що не вільно ходити до коршми на забаву з топірцями і взагалі зі зброєю, а легіні того не послухали, то покаліченому дадуть „маржину“ (скотину), десять зр. на церкву, а самі мають 14 день сидіти у громадським арешті межи блощицями“.

Сей засуд прийняли пошкодовані і переступники без усякого протесту. Так розсудив Федькович сю справу, як автократ чистої крови, що мав в очах народу найбільшу повагу.³⁾

¹⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 186. Розповіли: да-скал Юрій Скраба, Чучко й иньші.

²⁾ Розповів Дм. Гасюк, Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 187.

³⁾ Спомини, ст. 9.



Родинна хата Федьковича і стара церква. (Фотографія із 1867. або 1868. р. Пор. Мал. 179).

Питання а саме ми? подився,
Питання дитини білобрюха,
Питання і плаха і мовеса,
І міде мессу похвалю
Ми чую серед до вночі! ...
Питання і селі в сінгударі згод.
Похладу біду голубі стани.
І питання м'якша з неба та до не!

Федькович

Автограф Федьковича на фотографії хати.

На народну школу мав Федькович також дарувати два морги свого города — тільки пізнійше, якимсь способом, сей ґрунт перейшов на власність православної церкви.¹⁾

Для легінів справляв забави з танцями при скрипках і сам вмішував ся в забаву. Се робив тому, щоби нарід відтягнути від шинків.²⁾

Заступником Федьковича у начальстві був „журат“ Пантела Чучко і сей провадив справи громади, коли Федькович виїжджав з Путилова, н. пр. до Розтік, або пізнійше, коли був шкільним інспектором, до Вижниці і Черновець, а то й докінчив за нього двірництво, коли він виїхав до Львова до „Просьвіти“.

Весною 1866. р. відвідав Федьковича у Путилові о. Олекса Слюсарчук, що мав тестя в горах, у Ферескулі. Сю свою гостину у поета о. Слюсарчук описав³⁾ — і з сего опису годить ся подати що важнійше до характеристики Федьковича:

„Я застав Федьковича в городі коло робітників. Город був досить великий, хата на помості, звичайна, але досить вигідна. Обстава хатна — селянська; попід стіни — лавки і кілька ослонів та „писаних“ скринь на лудині (одіж). В більшій комнаті стояв довжезний стіл від порога аж до противної стіни. Стіл застелений звичайною грубою скатертю, котру певно хиба раз на місяць здіймали до праня. На столі лежали три кружки із студеною — може вчерашною ще — мамалигою, а на лаві в куті дві барилки з горівкою.

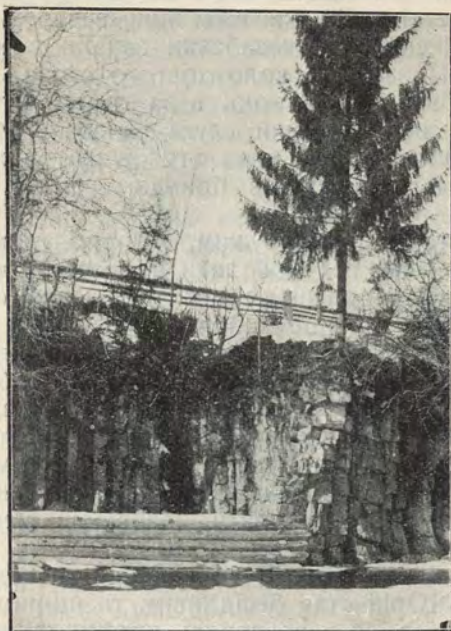
Коли господар почув моє прізвище, то, виділо ся, в радував ся, але коли відтак я сказав, що приходжу, щоби особисто пізнати нашого

¹⁾ З недрукованих записок Р. Заклинського; оповідала жінка Ю. Огоновського.

²⁾ Розповіла Анна Губріх. Л. Н. В. 1905, т. 32, с. 185.

³⁾ Спомини про Федьковича, зібрав Р. Заклинський, ст. 1—4.

поета, відповів дуже холодно, що його в тій самій цілі багато людей „з панства“ навідує, а з голосу і виразу лица пізначно було, що він тому зовсім не рад, та що в його гадках і я вже до того „панства“ зачислений. Наступила прикра мовчанка, тим прикрійша, що ми оба сиділи один



Скеля над Путилівкою перед хатою Федьковича.

напроти другого і дивили ся на себе! Зразу я не міг розстати ся з тою гадкою, що загостив до чоловіка високо інтелігентного, тай розпочинав розговор ба відси ба відти, а все про висші ідеї, але мій господар кліпнув на те хиба оком, або докинув одно-два слова, і бесіда все уривала ся. Його ціле поведене неначе говорило: „Я простий

Гуцул; мене сі справи анї не обходять анї я їх не розумію!“ Мене брала ся розпука: тут вечеріє, до дому чотири милї і то городами та стежками, про які хиба по днинї можна розвідати ся, а ночувати у такого непривітливого господаря!?...

На моє щастє був мій господар під той час двірником — і заявив менї, що завтра сесія, та що охрестні двірники вже нинї вечером посходять ся. І справди, незабавки зачали вони сходити ся. Позасїдали коло довгого стола; почало ся „честіванє“ горівкою, а за тим і вечеря. Вислужений вояк, єдиний слуга і „кухар“ Федьковича, спрятав давну „мамалигу“, а зготовив кілька кружків сьвіжої, подав бриндзі і кілька мисчин яєчниці — тай уже.

До тепер був я чужим, — прибуду в товаристві. Тому то, щоб дати про себе иньше понятє, я сам запросив ся до стола і дав себе честувати. Що більше: коли я — перший раз на віку — запримітив, що на Буковинї селяни, витаючи ся або приймаючи, чи подаючи собі „порцію“, рівночасно один другого цілують в руку, — чинив так само. За першим разом мій господар ніби супротивив ся тому, але воно таки йому сподобало ся, бо недовго тревало, а він почав мене обнимати та цілувати, називаючи мене „рідним братчиком“.

По відходї гостей мовчаливий та недовірливий доси Юрій став бесїдливим та щирим, як дитина, торкав ся в розговорі питань філософічних, а мав і малу бібліотечку таких творів в язиці німецькїм та французькїм. Радив ся мене, в яким видї має написати „Довбуша“: чи яко епос, чи яко драму, і т. ин., а коли я уложив ся спати, він сїв з гітарою в руках коло мене, та співав своїм милим голосом одну пісню за другою.

Другої днини переждав я, доки не скінчила ся сесія з двірниками в урядї тодішнього начальника повіту (Bezirksvorsteher) Губріха, а відтак завів він мене до дому того урядника, де ми по-

були з годину. Федькович уділяв дочкам Губріха науки французького язика, тож бував у него, як у себе дома, а всеж таки, коли був тоді зо мною, сів собі на остатнє крісло недалеко порога, і — звичайно як би мужик — в розговорі обзивав ся зрідка і дуже скромним тоном.

Я міг аж третьої днини відіхати домів, тож було досить часу не про одно поговорити. Зміж иньших пригадую собі деякі його вислови, з котрих одні ціхували його чоловіком справди розумним, а иньші доказували (на мою гадку), що він не počував себе післанником божим для свого народу, та рад би був скорше мати лиш користь зі свого таланту. І так: 1) Я питав його, чому він на вступі прийняв мене так холодно? На се відповів мені: „До мене навідує ся отте ваше панство лише з простої цікавості, та щоб витрібувати, що я знаю. Тож най знають, що я лиш простий Гуцул, котрий їх не потребує, і не дасть себе обзирати, як якого дивогляда! Один панотець з „ляцького боку“¹⁾ обзиравав мене навіть таки оттут у хаті. Прийшов так, як ви отсе, і став мене на пробу брати. Я собі, звичайно, з ученими (?!) не міряю ся; тож він на відході з досади замуркотів: „Das ist ja ein Narr!“ Тай будь-же з такими щирий!“²⁾ Ну, на се і я цілком годжу ся. 2) Я в дуже чемний спосіб висловив свій жаль, що він так мало пише. Тоді почув я слова, які мене дуже болюче вразили: „Мені слава байдуже, а хісна з мого писаня я не маю. Я не писав би таки зовсім нічого, коби не тота смутча“³⁾ моя натура. А то прийде на мене часом така

¹⁾ „Ляцький бік“ Черемоша — се Галичина, а „волоський бік“ — Буковина. — Прим. Ол. С.

²⁾ Я довідав ся опісля, що тим гостем у него був пок. о. Нечай. парох із Завадки. Він під той час приладив був до друку кумедну собі розправу про „трираменний хрест“. Не без того, щоби в часі своєї гостини не морочив сею справою і Федьковича. Добре вибрав ся!... — Прим. Ол. С.

³⁾ Смутча значить проклятуша. — Прим. Ол. С.

година, що хоч, чи не хоч, а мусиш писати!“ Ми перечили ся довго на сю тему: я вказував на добро загалу, на післанництво поета і т. д., він же в своїх поглядах виявляв ся щораз більше матеріялістом¹⁾. —

Таке оповідає Слюсарчук і ми з його оповідання бачимо, як Федькович чимраз більше відчужував ся від культурного життя та сходив на Гуцула зі всіми його добрими і злими прикметами.

Ціле літо 1866. р. прожив Федькович у Розтоках, харчував ся у своячки Волянської, учив її сина, читав, писав, співав багато, ходив по горах, бесідував з людьми. Розтоки дуже йому сподобали ся. Казав, що тут огороди красші, овочі добрі; подивляв волоські оріхи, що ростуть такі, як величезні дуби. Любив посидіти під таким оріхом. В Розтоках удають ся красні сливки, яблука, виноград, не так, як у Сторонци, то він сим тішив ся. Часто говорив, що Розтоки йому сподобали ся, бо тут половина поля, а половина огородів.²⁾

З дальшого його життя цікава є вістка, що він в лютім 1867. р. кандидував на посла до буковинського сойму³⁾ разом із Власієм Фошкою із Сергіїв, котрий до того часу був послом до сойму. Сей Фошка допоміг був недавно Федько-

¹⁾ Др. Бучинський заявляє, знаючи вдачу Федьковича, що Юрій все те без сумніву говорив лише на перекір. Се potwierджує також д. В. Волянський. — Прим. Р. Заклинського.

²⁾ З оповідань Волянської (Никифорянки), Л. Н. Вістник 1905, т. 31, 231 – 232.

³⁾ Кантемір, котрий оповідав про сі вибори і мені (1901) і Заклинському (пор. Л. Н. Вістник 1905, т. 31, 226 – 227) не знав сказати, чи се були вибори до сойму, чи до ради державної. Але і з самого оповідання Кантеміра про В. Фошку, його діяльність у соймі в часі 1861 – 1866 і про те, що Фошка знову кандидував, видно, що бесіда йде про вибори до буковинського сойму в лютім 1867. р., коли вибрано 4 Русинів.

вичеві при його виборі на двірника, отже тепер був сердитий, що той йому бороздить. Гуцули потягали за Фошкою, бо знали його давніше, як Федьковича, і вірили йому, хоч він своєю інтелігенцією не міг міряти ся з Федьковичем; зрештою знали, що Федькович перебраний пан, а вони хотіли вибрати тільки селянина. „Німець нас продасть“, казали. Однак уряд не хотів ні одного ні другого, тільки найшов собі иньшого кандидата.

Прийшло до виборів. Вибрали виборчу комісію; презесом був староста Губріх, брат того, у якого поет учив діти; членами стали між иньшими о. Григорій Кантемір і Федькович. Тоді Кантемір, очевидно з намови старости, промовив до виборців: „Панове газди! Правда, що Фошка багато зробив для гір, але поляниці (мешканці піль, рівнин) не мали нікого, щоби за ними обстав. Я міркую, що Федір Кушнір з Підзахаря буде найліпший; тот на границі між горами і поляницями“. Ради Кантеміра селяни послушали і вибрали Кушніра послом.

По виборі встав Федькович, котрий очевидно наперед мусів знати від Кантеміра, що послом не вийде, (давніше на Буковині вибори звичайно випадали так, як уряд хотів)—так він встав і промовив також: „Федоре Кушнірю! Панотець Кантемір узнали тебе за розумного чоловіка і тебе вибрали послом. Будь чесний і ретельний заступник наших громадів. Диви ся, аби ти не носив брехні в торбі від села до села, так як Фошка носив“.

На се відозвав ся Фошка: „Юрію! Не перерубав я твого ліса, а ти мого ні! Але я тобі загнав рибу у сак, а ти мені гей не дуже. Іди, йди, порахуємо ми ся на переді“.

Такою гомерівською розмовою двох кандидатів на посла про брехню у торбі, рубане ліса і рибу в саку закінчили ся сі вибори. Нарід волів мати темного Гуцула послом, як осьвіченого



Осип Федькович. Дереворит з варшавських Кюс-ів 1873, № 424 з 2 (14) серпня, перерисований мабуть з фотографії, поданої тут на стор. 367.

Федьковича, котрому в опінії темного народу ма-
буть найбільше зашкодило його веденє сервіту-
тового процесу, хоч нарід не мав причини нарі-
кати на нього. Він дбав про людий, однак люди
„зрадили“ його.

5. *Розрив Федьковича з Галичанами. — Ф-ич зложив
офіцирську рангу 1868. р.*

Таких „зрад“, як Федьковичеви здавало ся,
зазнав він уже й передом богато, а 1867. р. „зра-



Осип Федькович. (Фотографія з 1867. р., досить розширена
у Галичині. Пор. Мат. 174 і 178).

дили“ його й приятелі зі Львова. Ще сі поезиї,
що вийшли в осени 1867. і з початком 1868. р.
в Коломиї, не були друковані і знані, (а се були
поезиї: Мертвець, На могилі Дутчака, Сині пюр-
ця, Городенчук, Рожа, Циганка і Дезертир), як
хтось з Бродів подав у „Руси“ 1867. ч. 17. з дня

26. мая дуже обережну і, треба сказати, справедливу критику на „Дві пісні рожеві“ та на сі поезії і фрашку „Так вам треба“, що він надрукував у галицьких часописах. Варто подати цілу ту оцінку, аби видко було, як поет з малої причини попав у зневіру. У дописи з Бродів сказано так:

„Сам наш Федькович, — нехай нам сего не бере за зло — далеко лучше писав, доки ми не стали величати його в письмах наших; послідніж утвори його, як „Рожеві квіти“ (?) і иньші дрібні поезії, суть тільки забавкою без цінности; а преці при його знаню руської народної мови, при його поетичнім таланти, він в силі був би утворити що путнього, розчитавшись в нашій історії й покинувши споминки війскові, которі, наколи повтаряють ся за часто, хоть би природно представлені, не роблять уже того ефекту, як його поезія про загибаючого улана, поміщена в „Слові“, його „шельвах“, і иньші початкові його поезії. Навіть його комедія „Так вам треба“ не зробила б на сцені жадного ефекту, окрім того, которий його імя, яко імя народного писателя, викликує“.

Ніхто-б не повірив, як дуже взяв собі поет до серця сю критику і як розсердив ся на Львовян. „Я такий тепер заклопотаний, — відповів він зараз Горбалеві, котрий був редактором „Руси“ — що мені дивно, як я і на сих пару слів міг ся зважити. Аж тепер вам вірю, що тото є клопіт і нужда, і як чоловік може в апатию впасти; не впасти, але пропасти, бо я рахую кожного чоловіка за пропав, що в ню впав. От і я; — да така мабуть божа воля, ні що і робити. —

Що я тому бродзкому добродієви такий великий у очах, що він мене, у 17. числі Руси так гарно звеличав? — Не дурно то наш нарид приповідає, що „свиня не ззіст, доки не обваляє“. — Подякуйте, ласкави будьте, львівскі громаді від мене за „почестне“ і скажіт єї, що най ся не боїт,

що я єї своїми „безцінностями“ ще коли ся надокучу. Держав Бог Андрушка й без того окрушка.

Я гадав піти до Коломиї і там яке белетристичне письмо основати. Але почесне бродзкого добродія примусило мене, і свої музі ледащі подякувати за хліб-сіль літерацку, а самому стати на громадзкого писаря. Діло дуже прозаїчне, але пожиточне. Щож робити?

Ще вас молю-благаю, братчику, мабїть уже у останне, абисте були такі ласкави, сами написати до Вахнянина, най менї відошле усї мої манускрипти, не давше їх у печатню, а ви пришліт менї мій буквар і ті поезиї, що бувше в мене — їх до Львова взяли. А нашим редакторам там скажіт, аби моє имено не важили ся у своїх газетах споминати нї друкувати, бо менї не тяжко до Львова поїхати да їх обдрукувати, але не друкарским калилом, а гуцулским топорищем. Менї тепер однаково: пропала честь, пропав хліб, найже пропадає і вік, хоть мій, а хоть чїй.

А за сим словом бувайте здорови, пане Костю, і не забувайте сеї прахтики, що хто не слухає здорового розуму, тот мусит опісля слухати бродзких дехтярів, се вас щире радит ваш вірний Федькович¹⁾

Нїчого й казати, що по такім листї відійшла не лише Горбалеви, але і всім „Правдянам“ охота зачіпати ся з Федьковичем, котрий, правда, радив другим слухати здорового розуму, але сам, як бачимо, не дуже його слухав і вмів, як на те прийшло, не лише прикро писати, але й грозити топорищем...

Правда й те, що молоді громадяни чи у Відни чи у Львові могли його сердити, бо анї не друкували його поезий, анї не писали, чому не друкують. Федькович мав готову до друку збірку поезий уже у цьвітни 1866. р. Були тут: Дезертир, Мертвець, Циганка, Рожа, Кріль Ероль, Мо-

¹⁾ Мат. 159—160.

гила, Неприкаянный і Окрушки.¹⁾ Сю збірку хотів він видати 1866. р. в Чернівцях і свояк Федьковича, Юрій Ганіцький, збирав уже гроші на друк.²⁾ Тимчасом з Відня написав до Федьковича молодий громадянин, др. Павлусевич, що віденські студенти „Українці“ закладають літературне товариство³⁾; в маю 1866. просили вже Віденці Федьковича, щоб їм вислав свою збірку поезій, а вони надрукують.⁴⁾ Федькович згодився і післав.

Не трудно собі уявити, що віденські громадяни, як прочитали сі поезії, розчарувалися і втратили охоту, друкувати їх. Але повинні були хоч відіслати їх зараз та сказати свою думку Федьковичеві, нехай і прикру. Бо він правду казав ще 1863. р.: „Я би сьогодні навіть яко поета багато вище стояв, коби було кому було, мині правду уповідати та усе на праву дорогу наводити“.⁵⁾ Тимчасом знайомі Федьковича або не хотіли або лякалися, сказати йому свою думку — і так він сходив на бездорожжя. До того й держали Віденці його збірку у себе цілий рік — аж до часу, як у Русі появилася неприхильна критика — і йому здавалося, що коли б ся збірка була вийшла ще 1866. р., то й такої критики не було би.

Отже коли ся критика так дуже його вразила, він погнівався і на Віденців і на Львовян та казав собі всі свої рукописи звернути. Львовяни не хотіли втратити такого помічника для „Правди“ і просили Омеляна Партицького в Тернополі о посередництво, щоби якось Федьковича втихомирив. Він і написав до поета та ще й якийсь дарунок післав йому, мабуть книжки. Але поет, в листі з 4. липня 1867. — більше як в місяць по критиці — ще був сердитий та писав:

1) Мат. 129.

2) Мат. 126, 129, 130.

3) Мат. 123—125.

4) Мат. 131, 132 і 137.

5) Мат. 84.

„За дар і за ласкаві речі дякую, а до львівських писем писати не буду, бо львівська громада обійшла ся зо мнойов, як з одним дурнем (не до вас кажучи); мені лиш дивно, як не встидались Львівце до вас про се і писати? — Читали ви про мене у 17. числі „Руси“? — Звеличали мене, ніщо й казати!... Мене за таков славов у друге не кортит; най їй собі шукає, хто хоче, а я — Гуцул! — Ви знаєте, батьку, Гуцулів?

Пишете, що мені тернопільська старшя Русь клонит ся,—я їй сто раз нище й ліпше, аби здорови були, батьки наші любі!... Поклонив би я ся і до молодой тернопільскої громади, да бою ся, що зо львівсков на одно копито роблена. — Це чули ви, добродію наш годний, як Віденчуки ся гарно зо мнойов обійшли? Ще травня рік минув, як писали мені, аби я їм післав мої нові поезії до печатаня. Я попротивив ся та й післав, а они? — і чутки не дают, не то що! — Тепер мені нічо робити, як їх до суду скаржити, аби мені хоть манускрипти вернули. — Руска інтелігенція!...

У сегорічні роковини смерти нашого великого кобзаря заслав я у Львів два поменники (поминальні поезії). Знаєте, що Львівце на се сказали? — нема грошей!... Перше моє „Послання“, що я у Львів заслав, пропало без слуху! Кілько я не упоминав ся, аби мені хоть манускрипт вернули... але деж там!... А ті ігноранти ще сміют вас, Добродію, своїми хто зна якими ханьками та брїхнями клопотати!... Я, батьку милий, не розумію ся на німецькі дипльоматії, я — просто собі—Гуцул. Моя школа була Чорногора, а не львівська або віденська академія“.¹⁾

Гнів сего ученика Чорногори був справди не аби який. „Правдяни“ не знали, як до него і приступити, і урадили вислати у вакації двох товаришів до нього в Путилів. Були се Мелітон

¹⁾ Мат. 165—166.

Бучинський і Антін Слюсарчук. Перший з них описав сей свій побут у поета — і ми сей опис, хоч він місцями не має з літературною працею Федьковича нічого спільного, подаєм в цілости, бо він zarazом малює й обставини, серед яких приходило ся поетови працювати.¹⁾

„Обійсте Федьковича — оповідав М. Бучинський) — свідчило про лад і достаток. Федькович займав новий великий двір, гуцульський, знаний з фотографії. Уряджене вказувало на заможність господаря. Гостинна комната обставлена була вздовж попід стіни софами, що були накриті волосистими килимами. На полицях видно було книжки і музичні інструменти, в роді гітари. В давній старій хаті (де пару літ перед тим померла його мати) містила ся кухня під доглядом слуги, в одній особі і кухаря і фірмана, бо Федькович держав до виїзду пару расових гуцульських коників при елегантнім угорським візку. В тійже старій хаті містили ся також комори нашого господаря, де була посуда столова і кухонна та значні запаси кухонні і господарські. Звідтам являла ся на столі вуджена оленина, упольована самим господарем.³⁾ Була то для нас нова страва, котра явила ся на столі до обіду при консервах овочевих. Словом, ціле обійсте вказувало на господаря заможного і запопадливого.

До Федьковича прибули ми над вечером і представили ся jako збирачі живої словесности, раді пізнати Буковину і його. Я член львівської громади, Слюсарчук станіславівської.

Федькович прийняв нас чемно, та не щадив заходів, щоби нас також гостинно прийняти. Розгостили ся ми у него; почала ся бесіда на темат літератури. Ми стали розпитувати про нові його

¹⁾ Уступ про двірницький суд я вже подав висше, на стор. 357.

²⁾ Пор. Спомини, стор. 7—13.

³⁾ Се ледви могло бути правдою, бо Ф. не любив полювати. — О. М.

поезії, а він у відповідь на се відчитував нові свої твори і нариси драмату Довбуш, а пісні народні, ним самим уложені в ноти, відспівував ніжно баритонем при гітарі.

Того-ж вечера сиділи ми з ним по вечері на приспі перед хатою. Ми розпочали знов розмову на темат літературний, про відносини „Правди“, а поет при тім висловив свої жалі против її редакції. На то заявив я, що власне з рамени львівської громади прийшов я просити його, щоби праці свої пересилав до „Правди“, котрої комітет редакційний, громадський, не допустить до ніякої самоволі редакторів“.

На другий день був двірницький суд. Описавши його, М. Б. оповідає далі таке:

„У вільних хвилях пішла розмова з Юрієм про наші видання літературні і ми дуже здивувалися, що Федькович був мало і хибно поінформований про літературний рух в Галичині, а іменно думав він, що редактори наші роблять золоті інтереси, визискуючи геніяльних авторів. Очевидно найшли ся якісь такі люди, що дали йому такі хибні інформації. Не знаю, чи дав віру нашому поясненню, що „Правда“ основана і піддержувана складками академіків, а за праці печатані в ній нікому нічого не платить, бо автори пишуть і присилають праці до печати лише з патріотизму. Взагалі слідно було на Федьковичу відокремлене від сьвіта, лектуру переважно ліричних німецьких поетів і велику охоту відзначити ся також яко німецький поет-лірик.

Гості були в його домі майже безнастанно, найбільше проходжі, як ось: стражники фінансові, жандарми і т. и. Ті непрошені гості гостили ся у него цілими днями, забирали йому весь час, а для нас були вони дуже невігідні, бо не було коли, якубудь справу основнійше обговорити. Через три дні нашого побуту тревали такі гостини майже без перестанку, а гості того рода не жалували господаря, і тому не було кінця

розношеню страв, наливок найострійших — до пізної ночі, бо господар мав формальну амбіцію в тім, щоби гостей славно нагодувати, а ще лучше напоїти, і при тім повеличати ся, що хоч приймав кожного гостя із знаменитими примівками прозою і віршами, то по нім не видко було ніколи ні найменшого сліду похміля.

Серед тих гостин не могли ми діждати ся продишу, щоби спокійно розтолкувати Федьковичеве положенє видавництв у Львові, але все таки довели ми до того, що прирік дальше писати до „Правди“. По трох днях на силу майже вибрав ся з ним у сусідство до о. Кантеміра“.

Бучинський каже, що Ф-ич прирік йому, помагати „Правді“, але се ще не зараз стало ся. У вересні 1867 стояла ще справа так, що Ф-ич все ще не мав своїх поезій з Відня в руках — а тут Партицький подав йому уже надію, що сам їх надрукує¹⁾, і похвалами навертав поета до себе. Сі похвали писав не хто иньший, а сам Куліш, коли прочитав „Безталанне кохання“ і „Опришка“, що друкували ся в „Правді“ в першій половині 1867. р., заким ще Ф. розсердив ся на Львовян. „Не навітшаємось ми тут речами Вашого Федьковича. — „Пливе Дністер, тихий, як той руський народ, широкий, як його думка, глибокий, як його рани і т. д.“ На палітрі в сього маляря свої — не позичені фарби. Буде у вас, буде красна література!“

„Оповіданне про Опришка зове Куліш „невиданою появою в нашій літературі“. От так, бачите, судять Ваші твори люде учені і тямущі. Нічим тоті пусті вибрики львівських паничів“...

Такими словами Партицький зовсім привернув Федьковича до себе і коли львівські „громадяни“ у той сам час, у вересни, вислали окреме письмо до Ф-ча з 14 підписами, де обіцювали

¹⁾ Мат. 167.

зовсім зреформувати „Правду“ від нового року 1868. та просили о поміч і раду, він їм звернув лист, дописавши дуже прикрі слова: „Ви от на чім стоїте, паничі: Мені дайте раз за всігди покій, тай на сїм конец бесїді. — А мої поезії, що з Відня вам прислали, на сих міст відослати мені до Партицкого що й до слова! — Я лиш не знаю, яким чином могли віденські динді мої письма до вас слати, коли я їм умисне і виразно кавав, їх до Партицкого післати? Відай, як німец каже: Gleich und gleich gesellt sich gerne. Если ся хто відважит, пів словечка мого у ваші псевдо-Правді друкувати, то буду го судом доходити! Sapienti sat.“¹⁾

Як бачимо, Ф-ич зовсім не квапився помагати „Правді“. Поезії, котрі тоді надійшли з Відня, дістав в руки Партицький і він, щоби ще більше удобрухати Федьковича, похвалив їх та із літературного фонду, який мав у себе, післав йому 50 зр.²⁾ Також за його старанєм, а під доглядом Остапа Терлецького із Станіславівської громади, надруковано його поезії в трох томиках в Коломиї, бо там була руська друкарня. Гроші на се склали також громади, між иньшими і львівська, на котру химерний Фелькович так сердив ся.³⁾

Під той час, як друкували ся поезії Ф-ча, в жовтні 1867., він писав і Остапови Терлецькому: „Правда не варта і цибулі печеної, ні що до верха, ні що до середини, а до таких органів я не пишу. Гадаєте, що цілий Майор грейцар варт? Овва! Воліли би Авербаха переводити.“⁴⁾

У місяцю грудні 1867., як довідуємо ся з листу Ом. Партицького до Ол. Барвінського,

1) Мат. 171—172.

2) Мат. 172.

3) Пор. „Руслан“ 1907, ч. 250.

4) Мат. 174.

Федькович все ще сердився на „Правду“ і на львівську громаду, та з тої причини не хотів, щоб і його фотографії розпродували.¹⁾

З початком р. 1868. він ще не був добрий на „Правду“ та на Львовян²⁾, — гадав мабуть, що тепер, коли вийшли його поезії в Коломиї, всі ударять перед ним чолом. Він і допитував ся у Терлецького в марті 1868: „Чи не вийшла ще критика на мої нові поезії? Я би вас просив ту критику виволати, бо буде наука для мене“.³⁾ Однак „Правда“ мовчала і мабуть ніхто і в листі не важив ся йому сказати щирю думку про його поезії. Та він і сам зміркував небавом, що щось тут склало ся не так, як він сподівався; мовчанка про поезії була також критикою і поет, зневірений, пригадав собі, що є ще на Буковині крім нього другий поет, Данило Млака (Ізидор Воробкевич) та й перед Великоднем 1868. р.⁴⁾ відозвався до нього. Але як?

Усе — каже — на світі не змінє ся, тільки я змінив ся, вернув у Буковину тесати домовину. А я гадав у своїй хаті ще помолодіти!... Не довелось, не судилось, треба мабуть умирати. Та нічого мені не жаль, тільки Буковини; я гадав її звеличати, прославити, але бачу, що не потрафлю. Але от хто се потрафить? Ти! Даниле Млако!

Світи, батьку, світи світло,
Бо я вже не вспію!⁵⁾

Се була свого рода капітуляція, зовсім не подібна до недавньої грізної постави поета.

В маю 1868. він уже написав і „декрет“ на себе, що на три роки покидає всяку літературну роботу. „Бо мене, пане, обібрало наше

1) Руслан 1908, ч. 250.

2) Мат. 175—176.

3) Мат. 177.

4) Пор. „Руслан“ 1907, ч. 253.

5) Поезії 314—317.

село за війта, а другі дві селі за завідцю; отже нема коли і їсти сісти, не то що. — І лист оден відписати не маю коли, не ще вірші віршувати! Спасибіг львівскі громадї да віденським паничкам! бо мені не треба було сільської служби приймати ся, коби мене були так дуже не уразили. — Тепер за пізно, за пізно, пане мій годний, а руська муза най собі сї три роки по львівських та віденських паничах витає, а не у гуцульського сина. Бог мені, Бог єї!

Добушя я зачав і серед третого акту, на космацкім празднику, покинув. Най собі три роки храмує здоров. — Моя фразка¹⁾ переведена та ні коли відписувати, так як і перевід Слова о полку Ігоря. Як би не то, то рад бим ся сими речами вам прислужити, так як бим рад, до вашого діла з вами у сембрію стати! За пізно.

А на мене не забувайте, хоть я на три роки з великого і поважного збору галицких писателїв мажу ся, — три роки не вік, а за все воля того, що світ его²⁾

Так писав Ф-ич до Партицького. Сей жаль до Галичан чути ще в кількох дальших листах,³⁾ з під пера вирвало ся раз Федьковичеви слово зовсім непарляментарне, Партицький образив ся, поет його перепросив — але відносини між ним, а Галичанами рвали ся і нарешті зовсім урвали ся на три роки.

Цікаво тут подати перепрошене Ф-ча, бо він ним сам себе характеризував: „Що я вам (Партицькому) великої подяки винен, то я добре знаю, і буду вам в серци моїм во вік вдячний. А що я словами дорікаю, то треба мені прощати, бо я вам уже у перед писав, що я загонистий і за одну хвильку тільки понаписую і понаговорю, що і через увесь вік не відповім; тому прощайте. Ми Гуцули всі такі⁴⁾

¹⁾ Так вам треба.

²⁾ Мат. 178—179. ³⁾ Мат. 182—183. ⁴⁾ Мат. 185.

Але сего перепрошення не на довго стало, бо в падолисті 1868. р. Ф. зірвав переписку з Партицьким, — образений тим, що той не хотів чи не міг ширити його фотографії.¹⁾ „Я не знав, — каже Ф. — що і Сироти та Перебенді ще є на світі. — Коли они лиш люде, то прошу їх собі тримати, а я раз за всігди вам кажу: будьте здорови!“²⁾

І як попросив ся так прикро з Партицьким, так уже справи більше як три роки не відзивав ся до нього, поки оба зійшли ся у Львові.

Із сего остатного листу Ф-ча до Партицького видно, що всі ті його поезії, які друкували ся в Правді в роках 1869—1870,³⁾ крім До Данила Млаки і Здоров субору „Просьвіти“, мав уже Партицький в руках найпізнійше в початку р. 1868., а готові були вони очевидно ще скорше. Партицький мав видати ще один томик поезій Ф-ча, але по таким почеснім від него, втратив до сего охоту і віддав їх редакції „Правди“, а редакция і друкувала їх помаленьки через два роки. А були тут гарні поезії, гарнійші, як у коломийськім виданю, н. пр. З Окрушків — і тільки дивувати ся треба Партицькому, як видавцеві, що він вибрав саме слабші річи до збірки.

До сих „угризків“ Ф-ча причинила ся й історія його з букварем, та про се ще буде мова далі, а тут до неприємностей, зазнаних Федьковичем з причини Львовян, треба ще додати, що в лютім 1868. він зложив свій мандат, як селянський повновласник довгопільського окола, розчарований не зовсім вдатним закінченєм сервітутового процесу.⁴⁾ До того долучила ся ще нова пригода. За селянськими справами Ф-ич ходив не-

¹⁾ Мат. 179.

²⁾ Мат. 187.

³⁾ Пор. Поезії від стор. 309—358.

⁴⁾ Пор. тут ст. 346.

раз і до Чернівців до президента краю і той мав дорікати йому гуцульським строем.¹⁾ Мабуть у звязи з тим є слова поета ще з весни 1867. р.: „Німчики мене, братчику, доїдають, кажуть зрікати ся свого народу, свого краю, свої музи, або подякувати їм за пенсію. Я на послідне пристав; тепер же відки жити?“²⁾ — „Німчикам“ ішло, здається, о те, що не годить ся офіцерови „понижувати“ себе і вбирати ся по хлопськи; але тут натрапили вони на впертого чоловіка, котрий не гадав піддати ся і не піддався. Він вичекав ще якийсь час, а там і зрік ся офіцерського стану, зложив шаржу (5. падолиста 1868. р.) ніби то з родинних причин (?!) та щоб шукати собі цивільного заняття,³⁾ а справди щоб мати раз спокій. Пенсію йому лишили, але офіцером він перестав бути; сам не хотів.

Так позривав Федькович зносини з людьми на всі боки.

6. Педагогічна діяльність Федьковича.⁴⁾

Крім громадянської і літературної роботи займав ся ще Федькович в 60-их роках і укладанням книжок для народних шкіл. Відомо нам уже, що він сам учив дітей у знайомих — і добре вчив; про се свідчать його вихованки, звичайно учениці. Так з одного боку сей його нахил до научання дїтвори, а з другого боку розуміне потреб народу, навели його на думку, подбати о відповідні книжки для народних шкіл — і він

¹⁾ Мат. 81—82.

²⁾ Мат. 159. Оповідають, що Ф-ич і перед військовою старшиною являв ся в гуцульській одежі, що йому брали за зле.

³⁾ Мат. 353—354.

⁴⁾ Сей уступ зложений на основі урядових актів, з котрих важнійша частина подана в Матеріялах до життя поета.

зладив передовсім буквар, ще мабуть 1866. р. (так виходить з листів¹⁾). Сей буквар разом з програмою, як би найліпше можна уладити народні школи, він післав коло нового року 1867. православної консисторії в Чернівцях,²⁾ котра — як відомо — опікувала ся народними школами на Буковині, хоч і не всіма, бо ще значну частину шкіл — цілий черновецький повіт — доглядала до 1869. р. латинська консисторія у Львові.

У православної консисторії засідали вже тоді люди, як Коморошан, що не годили ся на народну мову — і вони не приймили Федьковичевого букваря. Спершу говорили йому чи писали, що не мають такого референта, щоби міг оцінити буквар,³⁾ але до липня 1867. уже референт найшов ся і відкинув буквар. Які знавці мови оцінювали Федьковичеву працю, се видко найліпше з письма, яке дістав поет із консисторії.

№. 3159.

Благородному Господину Н. Федковичу Порѣтчику въ Ростокѣхъ. Предложеный Консистеріи въ Господина Порѣтчика „Букварь для господарскихъ дѣточекъ на Буковинѣ“ возвращается Господину Издателю (?!) съ тѣмъ Примѣчаніемъ вспять, іако таковой по результатамъ Цензуры изъ Главы Дѣдактичнаго и Методичнаго во Оучилищахъ народныхъ на Буковинѣ не можетъ бѣ употребленъ бѣти.

Въ Консистеріи Буковинской въ Черновцахъ

24 Юлія
дня 6 Юлія 1867.

Въ небытности ихъ Високо Превосходительства Превосвященнаго Епископа.

Архімандритъ Епархіи
Bendella⁴⁾.

¹⁾ Мат. 183.

²⁾ Тамже.

³⁾ Мат. 152.

⁴⁾ Спомини, ст 13. — Ю. Кантемір казав, що причиною відкинення букваря був аристократизм крилошан.

По такій відповіді не було вже чого далі з консисторією заходити ся. Федькович мав надію, що його буквар приймуть у Галичині, і передав його К. Горбалеви.¹⁾ Потім була ся праця його у М. Бучинського,²⁾ у Ом. Партицького, у Василя Ільницького³⁾ і нарешті опинила ся у шкільній комісії при львівськiм намісництві у цьвітні 1868 р.⁴⁾ Цілий рік ждав Федькович на те, чи приймуть його буквар у Львові, і тiшив ся, що „сьміх би був не аби-який“, як би там узнали добрим його буквар, котрий у Чернівцях відкинули. Але у Львові не квапили ся повідомити Федьковича, чи приймають його роботу, чи ні, а тимчасом надумала ся вже і черновецька православна консисторія та в серпні 1868. завізвала Федьковича офіціяльно, щоби він писав шкільні книжки.⁵⁾ Федьковичеві дуже залежало на тiм, щоби дістати зараз буквар зі Львова, мабуть через те, що був переписаний на чисто, писав за ним до Партицького і до редакції „Правди“, просив і сердив ся чому йому не звертають⁶⁾ — тимчасом буквар лежав у шкільній комісії і добути його звідтам (у вакації!) не було легко. Се був час, коли Федькович щораз більше не довіряв Галичанам; тоді й се зволіканє з присилкою букваря виводило його зовсім з рівноваги. Нарешті зі Львова подали йому надію, що його буквар приймуть — і він ждав далі.

Вони казали: Буквар написав якийсь Федькович, що заледво був офіциром. Коли би то був написав який консисторський совітник, то зараз були би апробували. (Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 227). — Ю. Ганіцький оповідав, що референтом букваря був о. Василь Продан і він відкинув книжку з причини фонетичної правописи. Він казав: „Я мав би на старі роки вчити ся письма від Федьковича!“ (Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 184).

¹⁾ Мат. 152, 158, 160.

²⁾ Мат. 178.

³⁾ Мат. 177, 178, 182.

⁴⁾ Руслан 1908, ч. 257.

⁵⁾ Мат. 183—184.

⁶⁾ Мат 184—186.

„У перше мені блиснула надія, наші школи на народнім язичі основати“ — так писав він у серпни 1868¹⁾ і ми можемо зрозуміти його нетерпеливість та заінтересоване сею справою. Думка була справди розумна і, як на тодішні часи на Буковині і в Галичині, незвичайно сьміла. А про свої дальші пляни роботи для народної школи писав Федькович у падолисті 1868. О. Партицькому: „Моя гадка була така: написати у перед Букварь, вітак рахубу, вітак географію, вітак сторію, вітак економію, вітак правництво, при тім сторію біблійну, науку релігійну, молитвеник, житія Святих і т. д. — Єсли, як кажете, мій Буквар прийметься, то зараз напишу і географію і т. д. — І ще раз вас молю: Старайте ся, аби мій Букварь приймен був, то на віки вічні буду вам дякувати!²⁾“

Таке загадував Федькович, але йому не довело ся се виконати, бо і в Галичині і на Буковині шкільні власти ще далеко не годили ся з народною мовою у шкільних книжках та з реформою правописи, яку дораджував Федькович за прикладом Куліша. У черновецькій консисторії засідали тоді ще більші ігноранти у справі народного шкільництва, як у Львові, і надії на те, щоби Федькович вийшов на верх зі своїми думками, не було майже ніякої. Він знав се, бо вже раз відкинули йому буквар, не подавши навіть докладнійших причин; він зрештою і від людей чув, хто у консисторії сидить та оцінює такі праці, як його.

На основі листів і урядових актів можна докладно списати історію сего старання консисторії про шкільні книжки. Саме тоді, як консисторія вдавала ся до Федьковича за букварем (в серпни 1868.), вона завдала сю роботу і Григорієви Воробкевичеві і своєму стипендистови

¹⁾ Мат. 184.

²⁾ Мат. 186.

Львови Кириловичеви. Гр. Воробкевич не хотів сам займати ся тим і просив Львовян, щоб йому постарали ся про материял, тільки радив писати все „строгою етімольогією“ на лад Б. Дідицького, бо инакше православна консистория не прийме роботи.¹⁾ Із Львовян ніхто не квапив ся, брати ся до сего діла, так що нарешті сам Гр. Воробкевич почав — як він каже, складати плягіят-читанку.²⁾ Про неї писав він у лютім 1869: „Читанка моя спочиває на столі до половини ніби-то готова, але страшне зла, бо я не маю охоти для хлопців голову собі бити; до того треба психології і педагогії, а в мене того дасть Біг. На щастє і консистор мовчить — відай забув.“³⁾

Однак консистория справди не забула на те, тільки втратила надію на Гр. Воробкевича і умовила ся із Львом Кириловичем, аби він переробив старий буквар і читанки. „Зревідований“ буквар (перероблений мабуть з якогось иньшого) предложив Л. Кирилович уже в січни 1869. Консисторський референт М. Коморошан порадив правительству поробити в нім деякі поправки, з котрих можемо пізнати і його педагогічні відомости:

1. Всюди писати є, а не ює;
2. ђ викинути і писати волъ а не кѡлъ;
3. ѡ уживати лише на початку слів, а в середині слів ѡ;
4. другий відмінок від слів: темная, свѣтлая, добрая — писати темной, а не темной;
5. писати лишъ, а не лише або инс, бо се по галицьки.

„Взагалі — каже Коморошан — треба би порадити коректорови Л. Кириловичеви, щоби держав ся більше церковного письма і церковної мови — у його буквари видко сю недостачу

¹⁾ Руслан 1907, чч. 280, 281.

²⁾ Тамже, 287.

³⁾ Руслан 1908, ч. 177.

на ріжних місцях — бо консисторія поробила вже стараня, щоби для буковинських народних шкіл видано славянські книжки в сім напрямі“...

Таке справозданє разом з букварем Л. Кириловича вислано правительству при кінци цвѣтня 1869. Про те, щоб і Федькович подав у сей час консисторії на розгляд свій буквар, ми не маємо ніяких відомостей — і на основі урядових актів думаємо, що він розгадав ся, до консисторії 1868. р. не подавав уже своєї праці і ждав, що з нею стане ся у Львові. Тільки без потреби поперечив ся з Партицьким за буквар.

З початком 1869. р. у Львові настала така зміна, що редакцію „Правди“ обняв Наталь Вахнянин; йому вдало ся привернути поета знову до „Правди“, хоч не на довго. Про се мусимо на сім місци згадати, бо з сим вяже ся по части і справа педагогічної діяльности Федьковича. Наталь Вахнянин писав П. Кулішеви 20 ст. ст. січня 1869: „Федькович надіслав також вірш на роковини Тараса — но дуже кривавий — годі його друкувати, хибай уступами. — Дивний сей Федькович — я писав до його і просив його, щоб взяв участь при Правді. Він відказав ся, бо був дуже розлючений на громадянів львівських. Просив я в його і вірш на роковини Тараса; і від сего відказав ся — однак тепер надіслав аж два. Тепер відгукнусь я до його на-ново, бо шкода сего чоловіка, а мав він і причину гніватись на лїнливих наших громадянів.“¹⁾

Вахнянин „відгукнув ся“ справди до Федьковича і видобув від него для „Правди“ Довбуша, якого й почав друкувати у цвѣтні 1869. Тимчасом склало ся, що само правительство вдало ся до Федьковича за шкільними книжками і хотіло його взяти навіть до Відня до книжкової комісії. Стало ся се очевидно без порозуміння

¹⁾ Анатоль Вахнянин: Листи до П. Куліша. У Львові 1908. стор. 62—63.

з консисторією, котра вже мала в руках буквар Кириловича. „Буде тому чи не три місяці (отже се було в марті 1869) — писав Федькович до редакції „Правди“ — як приїхав до нас на сесію наш староста і показує мені письмо, що прийшло з Відня через руки краювої президії, аби мене запитав ся, чи я би пристав піти до книжкової комісії до Відня і там книжки діля шкіл руских народних писати. Я відразу пристав і дав навіть на се на письмі від себе реверс, що слова свого не оскочу. — 16-ого мая дістаю я таке письмо від старости, а то офіціяльне (подаємо у перекладі з німецького):

„Ч. 1373. До п. І. Федьковича, двірника в Сторонци-Путилові“.

„На основі розпорядження в. ц. к. міністерства віроісповідань і просьвіти з 29. цвітня с. р. (1869) до ч. 2870 і приказу в. ц. к. краювої управи з 8. мая с. р. до ч. 4758 взиваю Вашу Благородність, щоби переробили першу читанку (для шкіл народних) з узглядненем буковинського руського діалекту і обставин життя тутешніх руських жителів. Лишає ся Вам до волі, або теперішні тексти і предмет науковий переробити, або вложити нові уступи до читання як прозою так і віршами. В тій цілі передаю Вам у прилозі один білими картками переплетений примірник. Згадане в. міністерство готове винагородити Вас відповідно, наколи Ваша праця (еляборат) буде одобрена і принята для накладу книжок шкільних.

Ц. к. староста повітовий в Вижниці, 13. мая, 1869.

Губріх.

На се письмо відповів Федькович старосту так:

„Дуже почесний для мене зазив з 13. мая 1869, ч. 1373, щоб я руську читанку переклав, або переробив, наповнив найсердечнішою і найщирішою вдячністю для високого правительства і особи Є. Е. пана міністра просьвіти — не лише мене, але й цілу руську народну партію, котрій

я сей високий зазив подав до відомости, як радісну новину. Однак остатний уступ згаданого високого зазиву я мушу розуміти так, що мою працю приймуть тільки під умовою, себ то коли наклад шкільних книжок на ню згодить ся. Тимчасом я пересьвідчений тільки о прихильности високого міністерства просьвіти, а не о зичливости і здатности цензора моїх праць. Тому, щоб не тратити марно часу і праці, гадаю, що найліпше роблю, подаючи тут два уступи на пробу, а то: один оригінальний уступ, а другий переклад 80-го уступу з читанки, мені присланої.

Колиб я і руська народна партія мали се щастє, що сі мої прібки признали би добрими, то я зараз, не відкладаючи, приняв би ся виконати високий зазив. Коли-ж би високе міністерство просьвіти зволило бути таким прихильним до мене і мені поручило написанє всіх руських книжок для народних шкіл, почавши від букваря, то я ні трохи не сумніваю ся, що не буде мати причини жалувати того, що повірило мені сю роботу.

Сторонець, 5. червня 1869.

Федькович.

Се є оригінальний текст відповіди Федьковича правительству. Але є ще й другий текст сеї відповіди, який він вислав редакції „Правди“ — і ми мусимо його також пізнати, задля думок, висказаних у нїм.

„На се (на письмо старости) я — пише Федькович — ч. староству так відтяв“ (Відповідь німецьку подаю в вірнім перекладї):

Хвальне ц. к. Староство!

Поважаний зазив з 13. мая 1869 р. мушу відклонити. Згадану читанку переробити я не підіймаю ся, а то з огляду на послідний уступ зазиву, з котрого я висновую, що в. міністерство сумніває ся о моїй спосібности до укладаня руських

учебників і для того мій еляборат перед прийнятем до накладу шкільного хоче ще піддати під рецензію. Однакож я знаю, що моїм рецензентом не буде сам п. міністер, а лише якась креатура зпосеред скритих москвофілів, яких багато є при міністерстві, — доказом того редакция у Відни



Осип Федькович. Портрет з часу коло 1870. р.

видаваного ніби-руського дневника законів державних, — або якийсь член львівської або черновецької консисторії, о котрого добрій воли для московської справи я ні трохи не сумніваюся, — або який професор руського язика і літе-

ратури, котрий, хоч би в найлучшій разі — а те не мислимо — не одушевляв ся панрусизмом, то о язиці народнім, легко сказавши, не має і найменшого понятя. Тому то я певний, що мої руські еляборати, хоч би були найлучші, не будуть одобрені. Тим бо панам не лежить на душі добро справи, а просто їх політична ціль. На доказ того: неумотивоване відкиненє мого руського букваря черновецькою консисториєю, хоч сей буквар, як свідчить приложене письмо (письма сего нема), найшов собі прихильну оцінку у львівської шкільної ради краюї. А відтак? Буквар сей узнано добрим (*gediegen*), а прецінь його не приняла львівська шкільна рада до накладу шкільного, бо, здає ся, ся книжка не підходила добре під московський лад. І маю я тепер знов пошити ся в дурні? (*soll ich mich zum Kasperl hergeben?*) Маю знову взяти ся за нележку роботу в тій цілі, щоби панове москвофіли, що свою справу уміють хитро вести, її відкинули як невідповідну, а відтак з великим жалем в. міністерству розтолкували, що нема нікого, котрий би взагалі руські учебники знав укладати і що проте нема другого виходу, як погані, на половину московські ліпянки (*Machwerke*), що називають ся учебниками шкільними, і на дальше полишити в школах? Як в. міністерству дійсно а не лише *pro forma* залежить на двигненю руського народу через заведене добрих шкіл, то най зволить воно, не лишень поручити мені уклад всіх руських учебників для народних шкіл, почавши від букваря, але і увільнити мене хоч би від тіни якої небудь гегемонії зі сторони москвофілів“.¹⁾

Як бачимо, сей текст відповіді написаний значно острійше, як перший, і він для нас тим цікавий, що з него довідуємо ся, як Федькович знав добре відносини і як рішучо ставив справу народної мови у школах.

¹⁾ Мат. 496 — 503.

„Так я утяв нашим Нїмчикам, — писав далї Федькович до редакції „Правди“ (справди-ж, як знаємо, він далеко не так остро „утяв“) — а честну редакцію прошу, зужиткованєм сего мого письма хосенну прессию учинити, аби наші Москалики уже раз з коня впали, а ми у стримїнь собі сіли.

А! — ще одно: Я буквар свій зі Львова дістав; ¹⁾ але п. Партицкий важив ся чималі поправки в нему поробити. Як він се смів? прошу его запитати. — Коли п. Партицкий хоче мене корегувати, то нехай у перед лїпше учит ся по руски, да не з книжок, а з народу. То біда, що кождей дурень хоче великого нашего Кулїша учити!“

Відповідь Федьковича правительству разом з двома його уступами з читанки пішла урядовою дорогою до міністерства просвьіти. Тимчасом 14. мая 1869. р. вийшов новий шкільний закон, котрий заводив у народнім шкільництві великі зміни, які з часом принесли народам великий хосен. Між иньшим відібрано школи з під дозору і опіки духовенства і передано під дозїр окремих шкільних властей, місцевих, повітових і краєвих шкільних рад, зложених з ріжних людей. На Буковині зійшла ся краєва рада шкільна перший раз 10. липня 1869 — отже справа видання нових книжок для народних шкіл на Буковині припала саме на час, коли краєва рада шкільна відбирала від православної консисторії шкільні діла. Так разом з иньшими ділами переняла шкільна рада і справу букваря та читанок, уже майже полагоджену консисторією.

¹⁾ Се вже було тоді, як відкинула його галицька шкільна комісія. Про се читаємо у Правді 1869, ч. 17. з 8. мая: „Комісія для уложення руських книжок до сих пор заявляла ся більше негативно, як позитивно. Головне діло комісії проявило ся в тім, що вона, зараз на перших засїданях, відкинула дві праці важніші: Буквар Ю. Федьковича і Руську граматику О. Партицького. З яких причин се стало ся, ніхто до нинї не знає“...

Федькович хотів випередити власти виданем свого власного букваря і вже в маю 1869. почав умовляти ся з М. Бучинським, щоб надрукував його у Відни. Бучинський, котрий учив ся тоді у Відни й історію Федьковичевого букваря знав очевидно від львівських громадян, мав охоту видати його коштом віденських „громадян“. Під кінець червня Бучинський мав Федьковичів буквар в руках, а редактор „Правди“ (в ч. 22. з 15. червня) надрукував уже тимчасом допись з Буковини, написану цілком певно в редакції на основі відомих нам письм Федьковича, і таким способом зробив „хосенну прессию“, як собі того поет бажав. „Правда“ радила при кінци „дописи“ міністерству просьвіти, „щоб воно поручило Ю. Федьковичу ціле діло укладаня книжок шкільних, а сей нехай би собі прибрав до помочи, кого знає“.

Ходило тепер о видане букваря. Переглянувши його, Бучинський — як сам оповідає¹⁾ — зажадав від Федьковича дозволу справити деякі незрозумілі у Галичині провінціялізми і заступити їх словами, уживаними і в Буковині і в Галичині, та викинути деякі польонізми, як „кленчити“. Буквар, призначений первісно для Буковини, міг по таких поправках служити також і Галичині. Однак Федькович не годив ся на поправки — і тут ми пізнаємо потроха і його вузкоглядність у справах мови. Він писав: 1. „Мягчити слова не позволяю, бо то є польонізми (sic!). Конец має бути конец а не конець. Абуза (abusa) українські до нас не мають прилипати. 2. „Нашего“ має бути таки „нашого“, а не „нашого“. Чули ви, аби руснак, хотя би і з галитчини, казав „нашого“? Що Партицкий чи Осадца каже, то не є ще евангеліє. Истенна истеннов, а відзімісе — відзімісе (sic!). 3. Ё не можна перемінити на і. (Ф. мав на думці ѣ, якого

¹⁾ Спомини, ст. 15 і 99., де подані листи Ф-ча у справі букваря і співанника.

тоді уживав). Се каліцтво би було. Ви не читали, як українці тепер пишуть? „Єсти“ пишуть „йісти“! — се не смішна річ? (sic!). Без є не можна обійтись“.

Федькович згодився лише на те, щоби писати „господар“ замість „господар“, і на викинене знака ъ — та сказав: „Більше концесій не можу вам зробити. Сли ласка так — добре, сли ні — пришліт мені букварь, — видите, шо і я умію німцем бути“.

Таке написав він ще 10. липня і дав доказ не лише фільольогови Партицькому, але й правникови Бучинському, що не був без химер навіть на поли граматики і часом не сягав далеко поза свою Гуцульщину та Покуте. Тому Бучинський звернув Федьковичеви його буквар і надрукував тільки співанник уже в осени 1869. р. Тоді годився Федькович уже й на поправки у буквари, щоби тільки його надрукувати,¹⁾ але на се вже не нашло ся гроший.

Не пощастило ся Федьковичеви з букварем, а тимчасом Л. Кириловичеви ішло се діло, як з платка. При кінци липня 1869. прийшло з міністерства просвіти таке письмо буковинської крайової ради шкільної:

„Кандидат на учителя Лев Кирилович прийняв ся зревідувати існуючі руські шкільні книжки, особливо буквар, першу і другу читанку, і зблизити мову в них до діялекту, уживаного на Буковині. На буквар Кириловича дала гр. сх. консистория свою оцінку, у котрій провідна гадка така, що треба старати ся, задержати по зможі церковно-славянські форми.

З другого боку двірник із Сторонця, Осип Федькович, заявив, що готов також зревідувати тексти. Як із поданих ним уступів видко, він обстає за народним діялектом не лише що до форм і добору слів, але і що до правописи.

¹⁾ Мат. 191—192.

Посилаю проєкти Кириловича і Федьковича і оцінку консисторії і взиваю краєву раду шкільну, сказати свою думку про них та виразно написати, яких форм мови і якої правописи треба ужити в руських книжках для буковинських народних шкіл, тих, що їх мав би видати наклад шкільних книжок.

Вистане, коли краєва рада шкільна загально скаже, що годить ся

1. або з думками Кириловича, або
 2. з думками Федьковича, або
 3. з проєктом гр. сх. консисторії,
- і не буде вдавати ся у граматичні подробиці, тим більше, що сими троякими думками висказані майже зовсім сі три напрями на ниві руської літератури, які доси виявили ся.

Відень, 15. липня 1869.

За міністра віроісповіданя і просьвіти

Глязер.

У вересни 1869. зійшла ся краєва рада шкільна і рішила справу книжок так, що признала спосіб Кириловича найвідповіднішим, тільки він мав ще дещо змінити та поправити, а деякі давніші поправки відкинути. Міністерство на се згодило ся, Кирилович поправив ще книжки після порад учителя гімназії Івана Глібовицького (москвофіла), до кількох днів (!) був готовий буквар, десять днів пізнійше перша читанка, у шість днів потім друга читанка — і 31. жовтня 1869. були вже буковинські народні школи на чверть століття забезпечені книжками, що хоч не були писані церковною мовою, як бажала собі консистория, але й не народною, як се зробив Федькович. У книжках було „язичіє“, ніби зближене до буковинського діалекту, і трудна ніби-етимологічна правопись — і се разом довгі літа спиняло розумний розвиток нашого народного шкільництва на Буковині.

Одно осягнув Федькович своїми заходами

коло народного шкільництва, а іменно те, що вже на першій засіданню краєвої ради шкільної 10. липня 1869 постановлено порадити міністерству, щоб іменувало Федьковича окружним шкільним інспектором на Вижницький повіт. Федькович був уже потроха відомий і краєвому правительству і міністерству, як автор букваря, зрештою й як двірник, — і тому звернули на нього увагу, хоч він не був учителем. У справозданню до міністерства сказано: „Іван (!) Федькович де Гординський, призначений на першій місци для Вижницького шкільного повіта, — се інтелігентний і дбалий (strebsam) чоловік, що у громадах вижницького повіта має велику повагу і буде старати ся також про народне шкільництво. Що він ним займав ся, на те дав він доказ тим, що заявив свою готовість перекласти шкільні книжки на мову тут уживану, як се вже відомо В. Ексцелленції з иньшої нагоди.¹⁾

Розпорядком з дня 31. серпня 1869. іменовано Федьковича шкільним інспектором на Вижницький повіт, у котрім тоді було всего сім народних шкіл, а то: в Путилові, Дихтинци, Розтоках, Іспасі, Бергометі, Лукавци і Мігові. Підчас його інспекторства отворено школу у Вижниці, а по новім поділі шкільних повітів прибули до Вижницького ще народна школа в Руськім Банилові, дві у Вашківцях, і по одній у Карапчеві, у Замістю і Вилавчу.

Приписаний службовий обіт зложив Федькович 22. вересня і з тим днем розпочав свою інспекторську діяльність.²⁾ На дієти призначили йому павшальну річну суму 200 зр., а підводи мали йому давати громади. Тільки 9. лютого 1870. згодили ся давати йому подорожне річно 70 зр., а 28. серпня 1871 підвисшили йому подорожне на

¹⁾ О. Федькович шкільним інспектором. Статя Ом. Поповича, Buk. Schule, 1904, ст. 76.

²⁾ Buk. Schule 1904, 76, 77. — Mat. 504.

120 зр., отже разом мав 320 зр.¹⁾ Двірником у Сторонци і „завідцею“ двох иньших сусідних громад лишив ся він і на далі, так що тепер мав уже справди досить роботи і мало часу на літературні твори. Тому то за ті нецілі три роки, як Ф. був інспектором, ми маємо ледви кілька його листів (він мабуть і не переписував ся тоді часто, бо його листів його знакомі не викидали, а переховували) і мало що знаємо певного про його літературну роботу за той час. Жив він через ті три роки звичайно у Сторонци, а у Вижниці наймавав собі комнату, доїздив туди і там реферував шкільні справи.²⁾

З якими думками починав Ф. свою інспекторську діяльність, се ми бачимо з його дописи до Czernowitzer Zeitung, написаної небавом потім, як він обняв свою службу. „Зчудував ся я, — писав він по німецьки 24. жовтня 1869 — прочитавши в 1641. числі „Черновецької Газети“, що на 16. засіданю сойму (буковинського) сего року пос. Ковач виноватив правительство за се, мов оно через заведене примусу шкільного викликало в народі апатию до школи. Не шкільний примус, бо такого не було, викликав апатию, але мізерні пляни наукові та ще мізернійші ліпанки, що велять себе звати шкільними учебниками. Як би міністерство просвьіти було подбало о те, щоби шкільні книжки були писані в язиці народнім та відповідали сьвітоглядови, потребам і житєвим обставинам народу, то були би школи доси, хоч під слабими учителями принесли иньші плоди, а про неохоту не було би і бесіди. Коли необразований селянин неохотний школі, то годі чудувати ся. Але що він школи зараз в перших тижнях не полюбить, за се вина лежить на самій школі, се є на безглуздних плянах наукових і на ненародних учебниках. — Один, що богато знав би розказати“.³⁾

¹⁾ Buk. Schule 1904, ст. 76.

²⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 182.

³⁾ Mat. 504.

Се була съвята правда. Так що з того? Саме тоді, як се писав Федькович, Кирилович був уже готовий зі своїми учебниками, як раз такими, на які Федькович не годив ся. „Круг мого нового чину—писав ще він Бучинському в осени 1869¹⁾— дуже тісний, і не много дасть ся доброго зробити, найпаче длятого, що правительство не є нам приятне, на що много доводів маю, чи маємо“. Справди, Федькович зі своїми думками про народне шкільництво випередив Буковинців на цілі десятки років, — і духовенство і буковинські бояри і правительство і самі Русини в великій частині коли не були ворогами народного шкільництва або байдужими до него, то мало розуміли і журили ся тим, якими дорогами воно мало би піти, а буковинські москвофіли робили те, що їх товариші у Галичині, — спиняли розвиток народної мови, де могли, навіть у народній школі. Серед таких обставин круг діланя Федьковича мусів бути справди дуже тісний, хоч се не спиняло його, не покидати своїх думок і не робити уступок.

Оглянемо тепер інспекторську діяльність Федьковича за час від його іменованя аж до резигнації, прийнятої 20. червня 1872.²⁾

Із книжок, які поет приготував для народних шкіл, вдало ся йому завести тільки свій співанник. М. Бучинський надрукував його у Відни своїм коштом³⁾. Федькович був дуже радий із сего виданя і в падолисті 1869. подав його до красвої ради шкільної з просьбою завести його у народних школах. Ізидор Воробкевич, котрий дістав сей співанник до оцінки, написав, що з ві-

¹⁾ Матер. 191.

²⁾ Про се писав уже на основі урядових актів Ом. Попович в *Bukowiner Schule* 1904, ст. 75–84 і др. Д. Лукіянович (за Поповичем) в *Дїлі* 1904, чч. 178 і 179. Про четвертий, найбільший інспекторський звіт Федьковича не згадав ні один ні другий.

³⁾ Мат. 191.

сьмох пісень шість мабуть оригінальні, Федьковичеві, а дві народні, що загалом вони легкі і для дитвори добрі. Проф. Іван Глібовицький подав ще шкільній раді німецький переклад тексту пісень — і 1870. р. в липни дістав Федькович повідомлене, що його співаник прийняли до народних шкіл. Потім старався Федькович, щоби сей співаник прийняли також до середних шкіл, але для таких шкіл він не надавав ся; тут уже І. Воробкевич перемиг його своїми співаниками, які саме у той час вийшли з друку.

Хотів ще Федькович, щоби шкільна рада прийняла його календар для дітей, і старався о се в осени 1869. р. Писав, що батьки питають ся нераз своїх синів-школярів, коли буде яке свято, коли піст або місяць настає і т. и., а діти не знають сего сказати, бо не вчили ся. А коли б вони се знали вичитати з календаря, селяни були би вдоволені зі школи. Крім того важніші дати з історії, подані у календаріку, які мав би учитель розяснити дітям, спонукували би й учителів і селян до пізнання історії. Свій календарик написав Федькович тодішньою фонетичною правописю і оправдував се так: „Що я ужив української правописи, як найльогічнішої зі всіх славянських, а не етимольогічної, котра справди такою не є, із сего чей не вийде ніяка перепона, бо українська правопись ширить ся щораз більше, і вже крайна пора, викинути всякі середновічні схолястериї“. Шкільна рада не прийняла календарика і сказала Ф-чеви, при кінці 1869. р., що то річ учителя і катехита навчати дітей про місяці, пости і т. и.

По сій невдачі Федькович мав ще гадку, що поведе ся йому хоч дальші частини співаника завести у школи, — він і зладив другу частину (мабуть 1870. р.) і цілий ряд віршиків в таким самім роді, як пісні для школярів, — з них може й думав він скласти третій випуск, — але сего діла він не довів тоді до кінця, без сумніву че-

рез те, що вже Воробкевич видав свій „Сборникъ пѣсней“ для дѣтий і сей „Сборникъ“ заведено 1870. р. по школах.

Так він уже й не видав ніякої книжки для школи, тільки се добро, яке нагромадив для своїх читанок і співанників до 1872., друкував потім у виданнях „Просьвіти“, а ще більше задержав у себе до часу, як став 1885. р. редактором „Буковини“ та помагав Омелянови Поповичеві видавати „Бібліотеку для молодежи“. Усі ті „Проскури“, байки та повістки для молодежи і народу, набожні пісні (житя сьвятих), колядник, молитвенник (лишив ся й доси в рукописи), мабуть і „Маланка“ (сеж також колядки під новий рік)— усі ті твори, хоч і не написані в один час, але походять з одного жерела: з педагогічної діяльності Федьковича. Спершу, коли він се писав, мав на думці потреби народної школи; коли-ж покинув інспекторство і пішов до „Просьвіти“, розширив свій плян так, що мав на думці і селян — і писав для них. В початку з доброї волі й охоти, а потім уже спонуканий своїм урядом інспектора, він думав над потребами школи, над освітою народу, і помагав молодежи і селянам, як сам розумів і як серед своїх обставин міг.

Як з книжками для шкіл не вело ся йому — хоч вони вже своєю мовою були красші від ліпянок Кириловича — так не багато із сих порад та реформ, які він, будши інспектором вигадував для народних шкіл, виконали краєві власти. І ми тільки й сим мусимо вдоволити ся, що Федькович випереджував своїх сучасників на Буковині думками про народне шкільництво на цілі десятки літ. Се видко із його чотирох інспекторських звітів про народні школи і з одного звіту про повітову учительську конференцію, які ми повинні близше пізнати.

Перший інспекційний звіт є з 30. липня 1870. У нїм пише Федькович, що загальне вражінє із шкіл вижницького повіта дуже сумне; учителі

працюють, хто більше, хто менше,—щож з того, коли діти мимо шкільного примусу не ходять до школи, або як ходять, то дуже неправильно. У Дихтинці зовсім перестали ходити до школи, у Розтоках і Вилавчу ось-ось перестануть. Всюди справджує ся вірна стара пословиця:

Wenn der Bauer nicht muß,
So rührt er weder Hand noch Fuß.

Треба присилувати селян, щоби посилали дітий до школи.

Місцевих шкільних рад, що доглядали би школи, або ще зовсім нема, або як є, то не знають закона, або складають ся з неписьменних людей. Треба би передовсім ними зайняти ся та повчити їх про їх обовязки.

Інспекторами шкіл в місци (в селі) нема навіть кого вибрати, бо або самі менше знають, як учитель, або не хочуть сего уряду, або не мають часу.

Дітий треба би покищо силувати до науки не від 6. до 14. року житя, тільки від 7.—14., бо нема досить учителів, а сільські діти у 7-мім році житя ще звичайно не досить розвигі для школи.

Від некваліфікованих учителів треба би вимагати, щоб до року виказали ся кваліфікациями, бо є між ними й такі, що ніяк не надають ся на учителів. Усі повинні звернути більшу увагу на науку писаня.

Економичні обставини шкіл досить смутні. Громади платять учителям мало і не в час, так що ті поневолі мусять оглядати ся за иньшими зарібками. Н. пр. учитель в Александердорф дістає 60 зр. річно; — простий парубок до коний не має чого завидувати такому учителевн.

Дві школі у Вашківцях непотрібні. На одну дає рим. кат. релігійний фонд у Львові 105 зр. річно запомоги; з того учитель не може вижити. Крім того такі школи із сепаратистичними тен-

денціями шкідливі з політичного боку; їх тяжко дозирати.

Про наукові прибори заповідає Федькович особно внески на учительській конференції, для котрої подає такий порядок нарад:

1. Чи учебники, приписані для руських шкіл, відповідні, чи потрібно би може иньших, яких і чому?
2. Чи повинен народний учитель впливати на релігійні почування народу і шкільної молодежи — і о скільки?
3. Чи треба народну школу уважати приготованем до середніх шкіл, чи лише до господарства?
4. Чи сьміє і може учитель дбати про поведене шкільної молодежи поза школою, як він се має робити і що йому вільно?
5. Чи треба і як треба учити молодіж, уживати календаря та чи потрібний і окремиий календар для шкільної молодежи?

Заким відбула ся та конференція, для котрої сі питання поставлено, Федькович їздив від 30. січня до 17. лютого 1871. в друге на інспекцію шкіл і написав про се такий звіт (подаємо його у скороченю): Загально взявши, не можна бути вдоволеним із шкіл. Дітий ходить уже троха більше на науку, однак в порівнаню до числа населеня зовсім мало. Причини того ріжні. Місцеві шкільні ради зовсім не дбають ані про бідну дітвору, ані про шкільні прибори — і взагалі маловажать собі прикази повітової ради шкільної. Не виказують дітий, що не ходять до школи, не пильнують учителів і ті їздять собі без дозволу, куди хочуть. Провідники місцевих рад шкільних, звичайно сьвященики, не вчать релігії і занедбують школу мабуть по приказу з гори.

Місцевими інспекторами шкіл по селах є 6 сьвящеників, 3 громадських писарів, 1 даскал, 1 господар, а 2 місця ще не обсажені. Отже вина за занедбуване школи паде найбільше на сьвя-

щеників. Один з них відкинув три рази іменоване його інспектором, чим „найкрасше здемаскував себе і своїх товаришів“. Про інших місцевих інспекторів нема що й говорити; вони не доросли до свого уряду. Тому Федькович радить, вибирати місцевих інспекторів зпоза місцевої шкільної ради, або ще ліпше: „здати учителів на їх власну чесність і амбіцію“.

Принимане дітей до школи і випикуване їх із школи ще зовсім неупорядковане; тільки самі учителі старають ся якось зарадити тому. Що притім буває багато самоволі, сего можна сподівати ся по селянах, котрі не тільки не справили би одежини, але й шкіру зняли би з дитини, щоб лише не ходила вона до школи та щоби „Німці єї не мучили“.

З учителів тільки двох є відповідно пригтовлених до навчання; інші повинні ще сами вчити ся і для них дуже придались би окремі курси для науки. Крім того треба подбати о красшу плату для всіх учителів, бо з нужди є вони й дяками і писарями і факторами, з нужди не сидять на місци, тільки їздять, щоб заробити дещо. А коли котрий уже доробив ся і має з чого жити, то дає собі волю, мов би хотів надолужити собі ті часи, коли був писарем, дозорцею робітників, візником, фактором і Бог знає чим у свого наставника місцевої ради шкільної (Федькович мав тут на думці сьвящеників). Інший знову не жиє в згоді із сьвящеником і дає йому все відчувати, що тепер незалежний від него.

З поступу дітей у науці загалом мало можна бути вдоволеним. З причини острої зими багато дітей не ходило до школи, шкільних приборів нема, діти не мають книжок, шкільні будинки часто невідповідні, місцеві ради шкільні не дбають і про се.

Щоби сі тяжкі відносини поправити, ставить Федькович 12 ріжних внесків, де радить наглядати дуже пильно діяльність місцевих шкільних рад

при записуванню і увільнюванню дітей; старати ся о наукові прибори; вести надзір над учителями і шкільними будинками; донести краєвій радї шкільній, що сьвященники не вчать релігії; назначити нових місцевих інспекторів шкільних; завізвати учителів до совісного виконування обовязків під загрозою вкорочуваня плати; просити краєву раду о підвишене учительської плати; наказати учителям, щоби точно провадили шкільну канцелярию, і видати їм потрібні до того формулярі; скликувати два рази в рік повітові учительські конференції; подбати о шкільні будинки; заборонити уживане неапробованих шкільних книжок; дати одному учителеви нагану за побите дітей.

В півтора місяця по сій інспекції, в днях 28—30. марта 1871. відбула ся у Вижниці заповіджена перша повітова учительська конференция. Приготовлення до неї забрали Федьковичеви немало часу, бо все, над чим радила конференция, перейшло перше через його руки, а над такою справою, як плян навчання, треба було добре попрацювати. В конференції взяло участь 12 учителів.

Вони ухвалили передовсім, щоби шкільних дітей ділити на 8 відділів, себ то після шкільних років, котрих було тоді й на Буковині ще 8.

Другою справою було прийняте пляну навчання для однокласових шкіл. Плян сей уложив сам Федькович і з него ми бачимо докладне знане новочасних дидактичних засад у поета і його практичні погляди. Він ставив до учителів досить великі вимоги, більші на всякий випадок, як тепер ставлять, хоч і зазначував, що се найвисші вимоги, до яких учитель, коли він чесний чоловік, повинен стреміти, а хто би не мав кваліфікації до якого з предметів, повинен просити о увільнене від обовязку навчати його. Для всіх предметів Федькович приписував синтетичну (індуктивну) методу, крім писання, якого радив учити

після аналітично-синтетичної методи писання і читання.

Плян навчання, розложений на 8 років, складає ся з таких предметів (подаємо тільки зміст):

1. Наглядна наука, щоби навчити дітей дивити ся, думати і говорити. Прибори до сеї науки.
2. Писанє від перших початків аж до складання важнійших письменних виробів (листів, вільних задач, писем з орудками і т. д.)
3. Писанє по німецьки.
4. Читанє в рідній мові.
5. Читанє в німецькій мові.
6. Граматика рідної мови.
7. Вправи в німецькій мові.
8. Деклямації прозових і поетичних уступів.
9. Письменні вправи.
10. Рахованє.
11. Геометрия.
12. Рисованє.
13. Географія.
14. Істория. Пляном приписана істория Буковини й істория Руси.
15. Фізика.
16. Істория природи.
17. Гігієна.
18. Спів, між иньшим і церковний.
19. Гімнастика. (В часах Федьковича мало хто звертав увагу на потребу гімнастики).
20. Державні, краєві і громадські уряди.
21. Як ходити коло звірів і рослин.
22. Знанє церковно-славянської мови: читанє і розумінє молитов, знанє всіх скорочень (титли), толкованє, псалтир, вибрані евангелія, вибрані апостольські посланія, акафисти, мінея. „Сеї мови — каже Федькович — треба вчити вже в народній школі, тому, що вона літургічна, не згадуючи вже про єї клясичність і богатство форм. Але в народній школі треба брати її тільки христоматично“.

Сей плян навчання почав обов'язувати у вижницькім шкільнім повіті від початку шкільного року 1871/2.

Дальше рада конференція над статутами товариства повітової учительської бібліотеки, яку Федькович задумав заложити, щоби учителі далі могли вчити ся. Сі статuti звернула краєва рада шкільна повітовій, щоби справила їх після закона о товариствах, та поручила „піддержати по зможі се пожиточне діло“. Але небавом потім само міністерство просвіти наказало закладати повітові учительські бібліотеки, через що й Федьковичів статут не придав ся. Міністерство наказувало, що на бібліотеку має кожний учитель зложити що року $\frac{1}{2}\%$ своєї плати; Федькович наставав на се, щоб учителі платили по 5 зр. на бібліотеку, бо даток $\frac{1}{2}\%$ від плати за малий — і справди добре радив. Що до книжок для бібліотеки, Федькович мав уже на повітовій конференції цілий показчик потрібних книжок.

Конференція ухвалила дальше, виготовити до нового шкільного року методичні праці, потім виробила розклад годин, ухвалила, як упорядкувати записи діттей до школи, як придбати прибори до навчання, рада над тим, що сьвященники по селах вимагають за багато т. зв. релігійних вправ, і постановила просити о підвищене плати учителям.

Вкінци радили учителі над тим, чи добра є т. зв. етимольогічна правопись для народних шкіл. Всі згодили ся з Федьковичем, що ся правопись за трудна для шкіл і що треба всі шкільні книжки справити на фонетичну правопись. Федькович подав зараз цілий проєкт, як справити книжки, до краєвої ради шкільної, ся рада віддала сей проєкт 27. цвітня 1871. р. в оригіналі тодішньому учителеви руської мови при черновецькій гімназії, Іванови Глібовицькому (москво-

філови) — і в него сей проєкт пропав на нинішній день.¹⁾

При кінці конференції мав Федькович промову до учителів, яку варто тут подати для характеристики його самого і учителів і обставин, в яких находили ся тоді народні школи.

„Мої панове!

Не забувайте, що найважнішою задачею нашої теперішньої конференції було установлене пляну навчання, і поважно застановіть ся над тим, що сей плян ви мусите виконати, коли хочете виратувати школу від упадку; а я з жалем мушу сказати, що наша школа почала упадати. Справди, панове, се не видумка! Хто-ж винен тому? А хто-ж би, як не ті люди, що їм держава повірила ведене своїх найважніших закладів, себ то шкіл, віддала їм їх в руки з таким щирим довірем, що можна безхарактерним чоловіком назвати такого, хто безсовісно надуживає сего великого довіря держави, хто не має на стілько чести, і замість займати ся одним із найсвітліїших людських обовязків, яким є осьвіта народу, повірена вам, панове, вганяє радше за розривками, або не дбає про нічо, або боїть ся праці, або мстить ся на кімсь, або підлизує ся комусь. Справди так, панове! Бо хоч між вами є чесні і бездоганні люди, то таки мушу богатом зробити сей закид — і се мій тяжкий обовязок, якого не сьмію забути, упіснути вас поважно, щоб ви нарешті застановили ся і почали думати про як найточніше виконване свого обовязку, котрий приносить більшу честь, як усі інші.

Пригадайте-но ви собі, мої панове, з якою тугою вичікували ви відділення школи від церкви. Ви нарікали на утиски, на самолюбство, на негідні поступки, на брутальність, на нарочне переслідуване правдивої осьвіти, на понижене школи до

¹⁾ Buk. Schule, 1904, 81.

негідної лизунки, що з одного боку ніби-то дурила сьвіт тим, скільки вона зробила для осьвіти, а з другого боку хитрими, єзуїтськими плянами утримувала нарід в давній дурноті. Правда, панове, що ви так нарікали? Нічого казати, ваші наріканя були оправдані — і ваша радість, з якою ви повитали нову еру шкільництва, була дуже зрозуміла. Держава зняла з вас кайдани і ті часи, коли вас, учителів, понижувано до того, що ви були писарчуками, польовими, візниками, льокаями у передних кімнатах дикого ультрамонтанства — ті часи остануться мабуть у вашій пам'яті вже тільки, як страшні байки, і ви, як вільні люди, як чесні напередовці-борці за знане і осьвіту підете на зустріч ясному сонцю! Величава будучина, мої панове, можна вам позавидувати її!

Однак ви погано віддячуєтеся своїй освободительці, своїй добродійці — державі, що сотворила сю величаву будучину, ви не справджуєте сего великого довіря, яке покладено у вас!... І школа і ви маєте ворогів (ви знаєте їх!) і вони систематично працюють над вашим упадком і тільки ждуть на ту радісну для них хвилину, коли будуть могли по діявольськи злобно засьміятися і з держави і з довіря до вас, коли сьвітови з триумфом скажуть, що без них школа не можлива. І ви, маючи таких заприсяжених і небезпечних ворогів школи, маловажаєте собі теперішній, людяний догляд над вами і, замість з пильністю, вдесятеро більшою, займатися своїми обов'язками, уважаєте школу чимсь побічним і їздите то на розривки, то на лови, а в голові вам спекуляції і забави, яких і назвати не можна! Погано ви віддячуєтеся, панове, — ще раз кажу: погано! Я боюся, що вороги школи будуть мати аж за багато права до радости. Однак ви подумайте, що держава не дасть на сьміх своїх шкіл задля вашого неробства, і будьте певні, що працею заслужите собі признане, довіре і повагу, та дивіться лише, щоб із сеї поваги не вийшла

для вас зневага! Чи ви може думаєте, що на щось красшого, як на зневагу і погорду, заслугує собі чоловік, що у своїй тупоумності маловажить найдорожше добро, повірене йому: осьвіту народу? Відповідajte собі, панове, на се самі!

Малі успіхи, які ви осягаєте у школі, ви оправдуєте тим, що діти не ходять правильно до школи. Се є давно відоме оправданє, яким ви затикаєте рот властям, що вас дозирають. А все-ж таки я пересьвідчив ся, що сего року ходило до школи далеко більше дітей, як минушого року. А коли-б і не ходили, то хто був би тому передовсім винен, як не сей і той пан?! Що наш селянин посилає свою дитину до школи з відразою, сему не можна дивувати ся, бо він темний. Що дитина, призвичаєна до нечуваної свободи у своїх поступках, ходить також дуже нерадо до школи, се також легко зрозуміти; але що вона вже у перших днях, як почне ходити до школи, не полюбить цілим серцем школи й учителя і з нетерпеливостю не жде на ту годину, коли знов може піти до школи, сему в переважній частині лише ви винні, мої панове! Недаром каже один теперішній поважний педагог: „Штука цвите і нидіє через артистів, а школа через учителів. Кожда школа є завсїгди така, як єї учитель; вона є його духовою фотографією. Коли учитель по двох роках не здобув собі поважання і любови у своєї громади, то се злий знак для него, а коли початкові відзиви не змінили ся на поважанє і любов, то се повинно учителя глибоко застановити“.

Застановіть ся і ви також, панове, і вдарте ся в груди, поки ще не пізно, поки ви ще не зтягли школи над беріг пропасти, поки ви заприсяженим ворогам вашим і школи не дали ще нагоди до пекольної радости з причини, що школа упадає, і поки вони, як у апокаліптичній приповіді, не стоять на руїнах та не кличуть до людей: „Дивіть ся! дивіть ся! так то буває з людьми,

котрі у своїй гордості гадали, що без нас зможуть жити!“ — Чи ви хочете справди бачити такий тріумф? А се може дійсно прийти скорше, ніж вам здає ся...

Коли-ж ви, панове, поважно думаєте над тим, щоби ті школи, в яких ви учите, піднести, то чи могу я мати яку надію на вас, бачивши нераз, що ви, крім кількох, нічого не зробили і не робите, щоб собі самим придбати більшу педагогічну осьвіту? Чи ви гадаєте, що курс, який ви відбули в учительській семінарії, то вже альфа і омега всякого педагогічного знання? О, коли так, то треба вас жалувати, панове! Ви-ж повинні знати, що наука педагогіки і дидактики, як і всяка новітна наука, іде що дня вперед величезними кроками. А ви замість далі учити ся, займаєте ся найчастійше зовсім чимсь иншим, як се, що до вас належить. І чи не має від того терпіти ваша повага і повага школи?

Але Немезіс іде в слід за вами: За кілька років стануть учителями ученики нової учительської семінарії в Чернівцях; тоді ви зміркуєте, як то прикро буде вам, що ви нічого не робили, щоби вдержати ся на уровені знання і фахових відомостей. А ще одно: якже ви гадаєте показати ся перед нашим краєвим шкільним інспектором, що має сего літа приїхати на інспекцію в наш шкільний повіт? Я бою ся, що не будете дуже відважні. Тому застановіть ся, панове, поки не пізно, здогоніть, що можна, бо мене боліло би ваше упокоренє не менше, як і вас, я бажаю вам по щирости тільки вашого добра. З тої причини сказав я вам сьогодні і гірку правду, бо не міг инакше. Учительську конференцію я уважаю судом, де мусить ставити ся кождий, що працює у школі, і де кожного по справедливости судять. Тому сі нагани, що були у моїй промові, нехай кождий бере до себе в такій мірі, як йому його совість каже. А я могу себе успокоїти лише сим,

що я правди не сховав і що мої закиди не відносять ся до всіх панів, тут зібраних.

А тепер їдьте, панове, щасливо у свої домівки і не забувайте там, хто ви є: ви є управителями шкіл, повірених вам державою!“

Промова Федьковича була, як бачимо, терпка, але розумна. — Під той час нагадали собі Федьковича у Львові. Як відомо, він тепер майже з ніким з Галичан не листував ся; отже Львовяни хотіли йому дати доказ, що не забули його.

Загальні збори „Просьвіти“ іменували Федьковича 8. червня 1871. р. своїм почесним членом (тоді також іменували й Ізидора Воробкевича й Ізидора Шараневича).¹⁾ Федькович був таким скрупулянтним, що післав дипльом до краєвої ради шкільної з запитанем, чи сьміє його прийняти. Краєва рада спитала галицьке намісництво, що се за товариство і чи має право іменувати почесних членів, а діставши відповідь, що так, відослала Федьковичеві дипльом з дозволом прийняти його. Здаєть ся, у старостві порадили йому так зробити на всякий випадок, бо сам Федькович знав же добре, що за товариство „Просьвіта“.

Від 7. до 17. липня 1871 Федькович ще раз їздив на інспекцію шкіл. Для характеристики околиці, в якій він жив, і часів, варто подати із сего третього його звіту, кілька дітий застав він у школах— тут числа скажуть більше, ніж слова:

¹⁾ Мат. 362.

	Обов'язаних до школи дітей було	Записаних до школи	Федькович застав у школі
В Іспасі	186	48	15
В Банилові	182	69	29
У Вашківпях правосл. школа	275	59	2(!)
У Вашківцях рим. кат. школа	—	46	25
В Карапчеві	274	114	10
В Замостю	64	24	10
У Вилавчу	178	31	12
В Лукавці	155	40	25
У Мігові	169	32	8
В Александерсдорф	—	21	19
У Вижниці	—	80	40

При Іспасі сказав Федькович, що учителі мабуть „поправляють“, як їм потрібно, викази дітей, що ходять або не ходять до школи. Шкільний будинок був там в порядку.

В Банилові треба було учителя напімнути, щоби більше займав ся школою. Шкільний будинок запущений, може небавом завалити ся.

У Вашківцях учитель правосл. школи здавна хорий; школа зовсім занедбана, будинок потребує направи. У рим. кат. школі тамошній учитель зовсім нездатний.

У Карапчеві хлопці були добре приготовлені. Будинок дуже чистий.

В Замостю дістає учитель всего 105 зр. плати і то неправильно; учить діти добре. Шкільний будинок направляють.

У Вилавчу всі ненавидять учителя; може дійти до того, що ні одна дитина не буде ходити до школи. Шкільний будинок такий поганий, що се мука для дітей у нїм сидіти.

У Лукавци учитель заслугує на похвалу і нагороду. Будинок чистий.

У Мігові мало хісна зі школи; діти ходять дуже неправильно. Будинок чистий. Місцевий „інспектор“ школи в арешті...

В Александерсдорф учитель п'яниця і нездара.

У Вижниці треба учителя просто нагнати, бо зовсім занедбав школу; діти забувають і се, що знають з дому.

Уже і з сих Федьковичевих звітів видно, які тяжкі часи переходило народне шкільництво на Буковині в початках 70-тих років мин. стол. Із 1871-ого року лишило ся ще багато иньших шкільних актів, з котрих видно, що Федькович енергічно брав ся до поправи шкільних відносин. Що до учителів, то недбалим почав нарешті відбирати посади; але з другого боку старав ся, щоби ті учителі, які пильнували своєї служби, мали красшу плату, бо в їх нужді добачував передовсім малі успіхи школи. Цікаво, як він боронив сеї справи: „Я можу висказати ся за підвишенем плати лише для сих учителів, що в учительськїм заводі справди працюють з успі-

хом; ті-ж учителі, що збувають час по храмах, ярмарках і т. п. подорожах, на мою думку, не заслугоють на підвищене плати навіть тоді, коли би справди жили в нужді“... Хоч се трудно було би виконати і на ділі могло було дати несовісним інспекторам нагоду до кривдження учителів, однак треба з Федьковичем згодити ся на засаду, що яка праця, така повинна бути й плата.

З осени 1871. р. не маємо ніяких таких важних Федьковичевих актів, що були б гідні уваги. Тільки з січня 1872. один акт про недільну, повторну науку заслугоє на згадку; Федькович не дораджував поки що заводити сю науку. На звичайну науку, каже, трудно стягнути тепер дітий, а не то ще в неділю; тай учителі нарікали б, що їм забирають вільну днину. Для контролі праці учителів, аби при візитаціях непіддурювали інспектора продукціями від паради, лише справди учили, завів Федькович в лютім 1872 тижневі викази по школах, книжки, у котрих учителі мали записувати, чого за тиждень навчили.

Того-ж місяця, лютого 1872., він їздив знову на інспекції шкіл і вернувши до дому занедужав. Навіть звіту з інспекції не написав. Яка се була недуга, ми не знаємо; здаєть ся, була се більше знеохота до інспекторства, як справдішня недуга. За 200 зр. річної плати і 120 зр. на подорожи — отже за плату таку, яку меньше-більше мали й учителі, він робив справди не мало. На засідане повітової шкільної ради 18. цвітня 1872. він не явив ся, написав, що хорий і що далі не гадає служити, коли йому не підвисшать плати. Зі староства відписали, що нехай подасть просьбу о підвищене плати, а служби не покидає, тим більше, що — як кажуть люди з гір — він уже подужав. Він вернув ся до служби і 10. мая відбув інспекцію школи у Вижниці. Однак знеохота до інспекторства вже засіла в його душі — і він лише шукав собі иньшого занятя, щоби подяку-

вати за службу і забрати ся з Путилова аж до Львова.

Як на те, хтось тоді доніс Вижницькому старості Цукерови про приватне житє Федьковича¹⁾ — і староста очивидно мав розмову з поетом. Наслідком сеї розмови було те, що Федькович дня 22. мая написав до товариства „Просвіти“, чи не взяли би його на редактора видавництва.²⁾ Заким прийшла відповідь із „Просвіти“ на сей його лист, їздив він ще обзирати иньші школи — і про сї обзорини зладив звіт (се вже четвертий з черги), незвичайно цікавий своїм змістом і написаний свобідно та широко, не без іронії, мов би хотів на прощанє сказати все, що знав про шкільництво. Сей звіт є заразом найкрасшою іллюстрацією сільських обставин на Буковині у 70-их роках і, коли порівняти його з першим звітом, доказом, скільки Федькович зробив для шкільництва, та скільки ще треба було зробити серед обставин, які могли й здорового чоловіка виводити з рівноваги, а не такого нервового, як Федькович. Варто подати із сего звіту хоч зміст, бо се сам поет описує часи і обставини, в яких жив і працював. Се були такі тяжкі обставини, що один чоловік — навіть такий педант, як Федькович — не міг їх поправити і мусів нетерпеливити ся.

У жидівськїм містечку Вижниці було обов'язаних до науки дітей 563; з них записаних до школи тільки 59; иньші — як каже Федькович — пильно вправляли ся в киданю камінем, болотом і піском на спокійних людей. Для Вижниці треба було чотириклясової школи, а була тільки однокласова у низкїм поганім будинку. Але в ній учив новий учитель так добре, що Федькович був дуже вдоволений. Приборів школа не мала. Місцевий інспектор зовсім не дбав про школу.

¹⁾ Bukow. Schule 1904, ст. 77. ²⁾ Пор. протоколи „Просвіти“ в Мат. 362.

В днях від 7—12 червня 1872 звидів Федькович школи в Іспасі, Руськім Банилові, Вашківцях, Карапчеві, Замостю, Вилавчу, Лукавці, Мігові і Бергометі. В Розтоках, Дихтинці і Сторонці не міг тепер задля дощів відбути інспекції, але від часу, як він звиджував їх в лютім с. р., у них ніщо не змінило ся, отже звіт його про всі школи і тепер вірний.

Загальне вражінє із шкіл мав Федькович таке, що в них все таки видко було поступ. Діти ходили правильнійше до школи і більше було їх — і учителі займали ся ревнійше навчанєм. Дітий було у школі о $\frac{1}{3}$ більше, як попередного року, а о половину більше, як шкільного р. 1870. Однак місцеві ради шкільні були й є перешкодою у дальшім розвитку шкіл.

Дітий ходило би до школи ще більше, як би не то, що їх уживають за пастухів до худоби. А навіть і там, де є пасовиско і де вистало би кількох пастухів, при худобі кожного господаря є його пастушок чи пастушка, так що нераз назирає ся і сотня дітий — і вони пють горівку, курять, або ще гірше виробляють. Тут причина морального упадку селян.

Крім того селяни не дбають про вихованє дітий. Чим більше зіпсований синок, тим більше тішить ся ним тато і за масні проклони та за його збитки бере його в неділю до коршми. Коли ж батько і мати тільки самі йдуть до коршми, або лише зі старшими дітьми, то молодші лишають ся дома і заживають свободи не ліпше від батька і матери.

Також не мають діти одежі. В літі до пятого і до шестого року житя ходять в Адамовім костюмі, а в зимі вилежують ся купами на печах і там певно не займають ся побожними думками. З яким чутєм іде потім такий хлопчина до школи, убраний у великий батьків кожух, подібний до страхопуда, підперезаний шнурком,

з кулешею за пазухою, — коли він нагадає собі забави на пасовиську або на печі?

Тут багато могли би допомогти місцеві шкільні ради, але вони звичайно не тільки нічого не роблять, але ще й шкодять школі. Провідники місцевих рад (Ф-ич мав очевидно на думці сьвященників) залежні від громадян і против них не хочуть іти. А є й такі індивідуа, що освіту вважають лихом і шкодою для себе.

Селяни гадають, що коли їх діти ходять до школи, то вже вони для них і для господарства пропали. І так справди буває; ще й встидають ся потім вивчені діти свого батька-матери. Коли-ж вертають ся на господарство, то що з собою приносять? Морально нічого, бо в школі не звертають уваги на моральність, зрештою селянин не знав би сего й оцінити; а із шкільних відомостей дитина не може дома скористати, бо вони дуже далекі від єї щоденного житя. „Адже я недавно бачив, — каже Федькович — як один учитель мучив дитину рахунком за каву“. І граматикою без потреби мучать учителі дітей, так як би не можна бути добрим господарем без докладного знання приіменників та міцної і слабої відміни дієслів.

Дальшою причиною відрази селян до школи є неприступне пояснюване предметів. Тут уже не так учителі винні, як непопулярні книжки. Уступи в них зрозумілі більше для міських дітей, для сільських дітей вони незвичайні, тим більше, що й написані жаргоном, як можна найбільше віддаленим від народної мови. Автор сих книжок старав ся з усіх сил, можна сказати: з метою, замазати всю ліпшу, чеснійшу сторону народного характеру, всю його поезию в найліпшій і найширшій значіню слова, — старав ся о се і зробив се. Такі книжки підтримують найбільше неохоту селян до школи.

Сему лихови зарадили б троха шкільні бібліотеки по селах, коли б такі були. Діти брали

би книжки до дому, читали би родичам і ширили би так освіту. Так що з того? Нема таких книжок. Книжки, що виходять у Львові і в Коломиї, і своєю тенденцією і своїм змістом, а радше недостачею змісту зовсім не надають ся до бібліотек; так само й галицькі часописи для народу: Наука, Ластівка, Русская рада, Учитель і и., у котрих повно державної зради і залицяня до боготвореної Росії. Над тим повинна застановити ся краєва рада шкільна, коли не хоче, щоб до гнилої соломи нашого населеня не підложив хто політичного, чи то пак руссофільського чиру. Не можна закладати шкільних бібліотек, не маючи книжок, про котрі треба би перше постарати ся.

Що до учителів — справа поліпшила ся, більше вже є здатних, як нездатних. Але остаточної ціли народної школи мимо всего вони не годні осягнути, раз тому, що обовязкове навчане німецької мови забирає їм багато часу, друге тому, що бідні і зле заплачені. Самі дальше вчити ся не можуть; з повітових бібліотек і не користають, бо в ній кожної книжки тільки по одному примірникови, — красше було би, коли б мали бібліотеку у своїй школі. Зрештою і часу не мають і коли б навіть читали фахові книжки, то мусіли би перше добути відомости прикроїти для народу, серед якого живуть, і що до форми і що до мови — а до сего не всі здатні. Замість курсів для учителів (Fortbildungskurse) ліпше було би постарати ся для них о такі книжки; бо хоч вони на тих курсах учать ся багато доброго і корисного, але нікому і в думку не йде, спитати їх, чи вони знають добре читати, писати орфографічно, сяк-так рахувати — і всего того розумно, по людськи навчити дітей.¹⁾

¹⁾ Так характеризував Федьковича і його свояк, Юрій Ганіцький, котрий казав, що Федькович був дуже добрим інспектором: не старав ся, аби із сільських дітей

Чи може вірити давним кваліфікаційним свідоцтвам з ріжними печатками і підписами, де аж кишить від нот: *bine i forte bine*? Досвід учить инакше; треба нових учителів, а давним один курс не допоможе; таких курсів треба би для них що вакацій аж до успіху.

Однак і слабший учитель осягнув би більше, коли-б мав відповідні прибори до навчання. Але їх звичайно нема. В 11 школах, котрі Федькович звидів, застав він 5 примірників руської рухомої азбуки, 2 примірники такої німецької азбуки, 2 прилади до числення, 7 образків для наглядної науки, 1 гльоб, 1 плянігльоб і 3 карти Австрії. В жадній школі не було порядної таблиці, лише якісь потріскані, споловілі дошки; жадна дитина не мала своєї таблички, лише якісь зошити, куповані у крамарів, дорогі, а до нічого. Анї батьки дітий, анї місцеві ради шкільні не дбають о се, хіба що учитель сам подбає. У школі не подиблеш анї чорнила анї оловців, анї ліній — ніяких приборів до писання; тільки учитель в Лукавци купив те все дітям за свої гроші. Через те очевидно діти звичайно не вмють писати.

Повітова рада шкільна вже три роки упоминає громади і місцеві ради шкільні, щоби і в тім зробили порядок; ті обіцюють се зробити — і на тім кінчить ся. Або доброї волі у них нема, або гроший. На те нема иньшої ради, тільки нехай громади призначують якісь суми на шкільні прибори і віддають їх місцевим шкільним радам, або нехай стягає сї гроші повітова рада шкільна і купує, що потрібно для шкіл, або нехай повітова рада умовить ся з якоюсь фабрикою, спровадить шкільні прибори і розложить потім видатки на громади на рати.

„Що до руських книжок, уживаних по школах, покличую ся на мої звіти з попередних років,

були філософи, але аби вмели читати, писати, рахувати.
(Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 184).

у котрих я виказав досить докладно, які вони нездатні, а тепер лише висказую свій жаль, що на сю важну справу доси ніхто не звернув уваги“.

Нарешті що до місцевих шкільних інспекторів Федькович повторяє те, що й колись писав. Каже: повітовий інспектор не є літаючим Голяндцем, щоби всюди міг бути і все бачити; тут місцеві інспектори повинні доглядати учителя, чи се справди самі діти не ходять до школи, чи може учитель так уладжує, щоб не ходили. Порядних учителів не треба доглядати, але недбалим, заплаченим „зłodіям, що крадуть дні“ (Tagediebe), треба дивити ся на пальці; вони перед повітовим інспектором плачуть, що діти ходять неправильно до школи, покликають ся на свої фальшовані каталоги — папір, звісно, терпеливий — а в душі тішать ся, коли кляса порожна. А місцевим інспекторам, звісно, вигіднійше жити з учителями в згоді, ніж дивити ся їм на пальці.

Про економічні обставини шкіл списав Федькович окремі таблиці і радив хоч ліпші шкільні будинки забезпечити від огню — і вкнци поставив на засіданю повітової шкільної ради 18. червня 1872 відповідні внесеня. Рада постановила:

1. старати ся по громадах, щоби до пильнованя худоби не брали дітей, обовязаних до школи,
2. в неділі і свята щоби батьки не брали дітей до коршем,
3. щоб діти не ходили голі улицями, тільки убрані, як до пори року,
4. пятьом учителям признано грошеві нагороди від 40 до 60 зр. за їх успішну працю і похвали на письмі,
5. повітовий інспектор має передати старості покажчик, яких приборів у якій школі потрібно, а староста накаже війтам справити їх,

6. у кожній школі мають бути дві порядні лякеровані таблиці,
7. подбати у вакації о направку шкільних будинків,
8. Вижниця має постарати ся о розширене школи й о другого учителя; сусідні місцевости: Черногузи, Виженка і Рівна не можуть посилати до Вижниці своїх дітей.

На засіданю повітової ради шкільної 18-го червня 1872 подав Федькович також дневний порядок повітової учительської конференції, яку загадував скликати в жовтні 1872 (але вона відбула ся ще пізнійше з причини резигнації Федьковича). Сей дневний порядок свідчить також про добрі наміри Федьковича, дуже хосенні для шкільництва. Конференція мала радити про бібліотеки, повітову і місцеві, особливо „як можна би зарадити недостачі відповідних для них руських книжок“, про розклад годин для південної науки у школах з руською і німецькою викладовою мовою, про те, чи відповідно уложені учебники і читанки та як би їх поправити, або нові уложити; про перепони, які стоять на заваді розвиткови шкільництва в повіті, далі як погодити домашнє і шкільне вихованє, про засади карности у школі; крім того практичні лекції з географії, з читаня і писаня при помочи рухомої азбуки, уживанє рахункової машини, а на остаток вільні виклади.

Однак ся конференція відбула ся вже без Федьковича, бо він у два дні потім, як зложив звіт з інспекції, 20. червня 1872, зрік ся своєї служби, ніби то длятого, що вона йому не дає певного прожитку, а справди спонуканий до того старостою Цукером, котрий і написав потім до краювої ради шкільної, що „Федькович не має доброї слави, бо сторонить все від ліпшого товариства, а має хоробливий наліг до тісних зносин з найпростійшою голотою“. На місце Федьковича повірило міністерство 16.

жовтня 1872 тимчасово інспекцію шкіл Вижницького повіту православному парохови в Розтоках Теодозієви Айвелінгови.

Тимчасом у „Просьвіті“ вже 15. червня ухвалили прийняти Федьковича за редактора видавництва, однак повідомили його о тім тільки з кінцем того місяця — і в перших днях липня поет був уже у Львові.

З інспекторських часів Федьковича варто подати ще кілька згадок його знайомих; сї згадки доповняють нам характеристику поета, як інспектора.

Коли Федькович був інспектором шкільним, каже йому раз по доброму староста Цукер: — Чи ви не послухали би мене? Може би ви до засідання не приходили в тім строю?

Федькович відповів: — Як хочете, то я зовсім не прийду на засіданє. Як я раджу що народови, то нарід менї не вірив би, коли би я не був у народній одежі. Жию між народом, люблю той нарід і народної одежі не покину!)

Інспектор Ом. Попович чув від учителя К., котрий ще служив за Федьковича, що Федькович носив ся тоді лише по гуцульськи і їздив завсїгди зі своїм „льокаєм“. У службі був він строгим з учителями, а дуже приятним з дітьми. Найшовши раз у школі гикавого хлопця, спитав учителя К., чи годен він усунути гикавку, а коли се учителеви справди вдало ся, Федькович не міг його нахвалити ся.

Учитель С. в Б., бувший вояк, настрашив ся був інсп. Федьковича, станув перед ним випростований по військовому і не міг за весь час добути з себе і слова. Федьковичеви не остало ніщо, як відїхати з постановою, усунути страхополоха зі служби. Товаришеви К. удало ся випросити у Федьковича, щоби почекав до другої

¹⁾ З оповідань Гр. Кантеміра. — Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 227.

інспекції, тимчасом показав страхополохови, як має учити, і додав йому відваги. Федькович приїхав в друге і сим разом був уже зовсім вдоволений з учителя С. З того часу уч. К. мав у Федьковича велику ласку. Він відносив ся прихильно і до кількох иньших учителів, що й опісля були ревними робітниками; видко, що звичайно, який хто з ранку, такий і до останку...¹⁾

Управитель школи у Вашківцях, Тимкович, котрий служив ще за часів інспекторства Федьковича, оповідав таке Р. Заклинському:

Коли Федькович приїхав на інспекцію школи до якого села, то у вільній хвилині кликав своїх знайомих, аби з ними побалакати. Тимкович пригадував собі ось який випадок: Було се в Руськім Банилові; Федькович казав закликати Якова Осташика: „Сей був у мене „цугсфірером“, і Гната Кузя: „Той був за капраля“. Коли вони прийшли, запросив усіх на пиво. Опісля прийшов до Тимковича переночувати, а ті пішли до дому. Ся невинна забава огірчила дуже місцевого пароха, аристократа, тай він робив Тимковичеві за се болючі докори:— Як ви могли йти на пиво з простими мужиками! Таж то стид для вас, а ще більший стид для Федьковича!

Такого аристократизму не мала в собі душа Федьковича. Він був щирий для селян; убогих запомагав. Сердешний був чоловік. Тимкович дуже мило згадував його.

Тимкович прийшов 1872. р. у маю до Вашківців. Федькович був ще тоді інспектором. Праця Тимковича дуже йому сподобала ся і він дав йому за се похвалу на письмі. Він був великий приятель школи, учителів і народу.

Поки він став інспектором, уживали у всіх школах етимольогічної правописи. Федькович перший старав ся завести у школах свого повіту

¹⁾ Buk. Schule 1904, ст. 84.

т. зв. фонетичну правопись і при кожній нагоді поручав її учителям.

Одного разу, коли Федькович був на гостині школи у Вашківцях, запросив його Тимкович до себе і хотів почестувати чаркою горівки. Він відповів: „Дякую вам, я того тепер не вживаю“. Отже бачимо, що були такі часи, коли Ф-ич зовсім здержував ся від напитків.¹⁾

Надучитель Василь Завадюк з Милієва оповідав:

Федькович приїздив на інспекцію шкіл, як Гуцул, обстрижений, в окулярах. Коли увійшов у шкільний будинок, то в сінях ставив свій капелюх на топорець, а тоді входив до класу. До дітей і учителів був дуже щирий, не приймав ніяких доносів на учителів і не переслідував їх.

На конференції скликавав учителів до Вижниці і тут сидів у гуцульськiм убраню, дарма, що голова конференції й урядова особа. Полагодивши справи, просив усіх учителів на вино, погостив — і забирав ся до своєї роботи.

Чи шукав Ф. своїх знайомих, як приїхав на село?

— Деколи бувало, як приїхав на інспекцію і трафив на сам торг, ходив подивити ся, чи не подибле кого знакового з військових часів. І здибав нераз. Витав ся то з сим то з тим, просив на скляночку вина — і люди тішили ся. Нераз у реставрації склали такий довгий стіл, як на весілю, а він тішив ся, бо і сей добрий і той добрий, і сей приятель, і той приятель. Так погостить своїх друзів і тоді йде на інспекцію школи. По нім не було нічого слідно. Лише часом можна було догадати ся, що більше випив, бо був більше говірливий.²⁾

¹⁾ За слідами Ф-ча, Л. Н. Вістник 1905, т. 31, стор. 205 і 206.

²⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 217—218.

Про прихильність Федьковича до народу свідчить се оповідане: Се діяло ся за часів інспекторства Федьковича. Один господар в Іспасі отемнів на очи, але його сина про те взято до війська, навіть реклямація не помогла. Учителеви Завадюкови жалко було селянина і він старав ся, звільнити його сина від війська. На се треба було посьвідченя від вижницького старости. Коли учитель приїхав за сим посьвідченем до старости, стрітив на дорозі Федьковича і розповів йому, як свому наставникови, що його у Вижницю привело. „Добре робите, — каже Федькович — ідіть до старости і беріть посьвідчене, а я на вас тут зачекаю, бо хочу знати, чи добре поорудуете; а як ні, то я сам піду за сим ділом“. Але учитель по довшім торзі зі старостою дістав посьвідчене — і вийшов від нього. Федькович дійсно ждав. „Памятайте, — казав він Завадюкови — що бідному народови все треба помагати, де зможете і кілька зможете“. — А того вояка справди увільнили від війська.¹⁾

7. Літературні праці Федьковича в роках 1863—1872.

Оглянувши так жите Федьковича за час від 1863. до 1872. р., мусимо, як і перше, подивити ся ще, як се його жите відбило ся на його творах та як дальше розвивав ся чи нидів його талант. Я вже і в житєписи, н. пр. в оповіданю про Павліну Волянську, вказав, скільки Федьковичевого власного житя є в декотрих його поезиях; але тут хотів би розібрати докладнійше сю думку, яка приняла ся у нас, про занепад таланту у поета по його осідку в Путилові.

До того треба нам доконче установити перше хронольогію його важнійших праць з того

¹⁾ Л. Н. Вістник, 1905, т. 31, ст. 218—219.

часу, бо у критичнім виданю писаня Федьковича розложені більше роками, коли друкували ся, а не коли писали ся, і здогади впорядчика, як н. пр. про поему „Лукіян Кобилиця“, не певні. А для нас важнійше те, коли Ф-ич що писав, ніж коли написане друкував. Отже доводимо наперед до ладу хронольоґію Федьковичевих праць з того часу, як він вийшов з війська і привіз із собою у гори кілька недокінчених творів.

Праці з 1862-ого року:

Три поеми: Циганка, Зрадзілля і Дезертир, перше „Новобранець“.

Сі три поеми „переиначував“ Ф. ще при кінци 1862. і мав лише докінчити. — Порів. Мат. 57, 64, 84.

Окрушки, мабуть усі I—XXV, були готові також 1862. р. — Порів. Мат. 79.

Шипітські берези, друковані в „Меті“ 1863 ч. 2., належать також до поем, переиначених ще 1862. р.

Серце не навчити, оповідане, вислане до „Вечерниць“ 2. цвітня 1863, є мабуть також з 1862. р, бо від січня до цвітня 1863. Ф. ледви чи годен був писати довшу річ. Порів. Мат. 75.

Праці з 1863-ого року:

Того року Федькович надрукував оповідання:

Серце не навчити, Штефан Славич,
Хто винен? і Стрілець.

Оповідане: Талїянка, надрук. у Меті 1864, ст. 46—49, є мабуть також з 1863. р.

Праці з 1864-ого року:

Ф. лагодив збірку німецьких поезій. Пор. Мат. 102.

Поеми: Дезертир, Циганка і Зрадзілля лежали не дороблені. — Пор. Мат. 102.

Талїянка, оповідане, друк. у „Меті“.

Так вам треба, фрашка, написана на весну 1864. р., надрукована в Ниві 1865, перероблена ще раз 1867. (Ся друга перерібка затратила ся). Пор. Мат. 102, 149, 152.

Праці з 1865-ого року:

Федькович надрукував того року:

Дві пісні рожеві, Gedichte (збірку німецьких поезий) і оповіданя:

Пісня про вдову, Сафат Зїнич, Побратим, Пісня про коханє, Співанка, Три як рідні брати. Також Кобзар і жовняри і Капітан написані мабуть 1865. р.

Тогож року, а найпізнійше в зимі на 1866. рік зладив Ф. нову збірку поезий, бо вже на весну 1866. писав, що має готові поеми: Дезертира і Циганку (обі ще з 1862. р.), поему Мертвець (може се давнійше Зрадзілля, бо сего заголовка пізнійше нігде не находимо), Рожа, Кріль Ероль, Могила (Дутчака), Неприкаянний і Окрушки (ще з 1862. р.) — (Пор. Мат. 129). Сю збірку післав він в травню (маю) 1866. р. до Відня — і в липни Анатоль Вахнянин оголосив у Слові і Голосі народнім передплату на них. Вони названі там так: Заспів, Городенчук, до Музи, Рожа, Циганка, Дезертир, Мертвець, Туга (очивидно на могилі Дутчака), Неприкаянний (отже се не те саме, що Городенчук), Кріль Іроль, Окрушки.¹⁾

Більша часть сих поезий друкувала ся потім у Коломиї 1867 і 1868. р.

Праці з 1866-ого року.

Федькович надрукував того року: В день скону батька нашого Т. Шевченка.

¹⁾ Пор. „Голось народный“ 1866. ч. 16. з 22. червня—4. липня.

Старав ся у Чернівцях і у Відни надрукувати свою збірку українських поезій: Пор. Мат. 131, 132, 133, 137—138, 139.

Написав Перше посланіє, подібне способом писаня до поезії: „В день скону Т. Шевченка“. Пор. Мат. 150.

Оповіданє Опришок, надруковане у „Правді“ 1867, ч. 1., отже написане ще 1866. р.

Ладив буквар для народних шкіл.

Праці з 1867-ого року.

Оповіданє Безталанне закоханє надруковане у „Правді“ 1867. ч. 4.

Добуш.

Плян був готовий ще 1862. р. — Мат. 57.

Року 1863. збирав матеріали. — Мат. 88, 103.

Року 1864. написав про жите Добуша і співанку про нього. — Мат. 103.

Року 1867. сподівав ся Ф. зовсім скінчити Добуша; перший акт був готовий в маю. — Мат. 149, 152.

Переклад „Слова о полку Ігоревім“.

Про поеми Свекруха, Волошин і дрібні поезії, готові вже мабуть перед кінцем 1867. р., буде ще мова.

Праці з 1868-ого року.

Повість Керманич була мабуть зовсім готова. — Мат. 184 і 194 і Руслан 1908, ч. 279.

Збірка німецьких поезій (Мат. 188—189). готова мабуть уже ранше.

В роках 1869—1872 Ф-ич, як заповів, не відзивав ся майже зовсім до Галичан і ми знаємо лише, що 1869. він надрукував свій співанник для діточок, 1870. мав готові коляди (Мат. 194) і збірник дрібних поезій (Мат. 194), — зрештою невідомо нам нічого про якісь більші праці його в тих роках.

В сім покажчику не названі всі, і найдрібніші, твори Федьковича, тільки важніші, такі, що дають основу до характеристики літературної праці його в Путилові. Переглянемо наперед

оповідання його, бо в роках 1863—1865 він писав їх раднійше, як поезії.

В оповіданню Штефан Славич (1863) перший уступ свідчить, як Федькович тішив ся горами, осівши в них.¹⁾ Далі пише він про свій похід у Семигород 1853. р.²⁾ і про богацького сина Штефана Славича та його нещасливу любов, що довела його до самоубійства. Ціле оповідане взяте з військових часів поета.

Оповідане Хто винен (1863) узятє з народного житя, але тема — нещаслива любов.

Стрілець (1863) також з народного житя; тема — нещасна любов.

Таліянка (1864) з вояцького житя; тема — нещасна любов, списана очевидно з чужих уст, хоч опис Венедика (Венеції) Федьковичів.

Сафат Зінич (1865) з вояцького житя. — Зінич пімстив ся на Сербинчуку, що покинув дівчину, убив його, а сам пішов за те на десять літ до вязниці.

Побратим (1865) з гуцульського житя — тема подібна, як у „Сафаті Зіничу“, тільки тут побратим сам себе карає за те, що звів дівчину, стріляє в себе.

У Капітані (1865?) находимо малу згадку про постій Федьковича у Бреші, зрештою нічим не замітну.

Нарис: Кобзар і жовняри (1865?) взятий живцем із житя поета у війську.³⁾

Оповідане: Три як рідні брати (1865) взяте з житя господаря з Дихтинця, Миколи Кочергана, з котрим Федькович служив у війську, а потому посвятив йому поему „Циганка“. Се Кочерганови трапила ся така пригода у дорозі із Семигороду до дому, як описано в оповіданю. Федькович заходив частенько до Кочергана, коли

¹⁾ Пор. тут ст. 66—67.

²⁾ Пор. тут ст. 93—97.

³⁾ Він поданий тут на стор. 205—208.

їхав у Вижницю, або вертав звідтам.¹⁾ Імя жандарма Тайбера в оповіданю правдиве; сей Тайбер бував 1864. р. у Федьковича в Путилові.²⁾ Друге імя: Яків Нестерюк (повинно бути Несторюк) також правдиве; се знакомий Ф-ча з Коломиї, з котрим він і переписував ся 1865. р.³⁾ (В 70-тих роках хотїв Ф-ич се імя взяти за свій псевдонім).

Лишають ся ще три Буковинські пісні з голосами, до котрих думку піддали Федьковичеві пісні з голосами у другім томі „Записокъ о Южной Руси“.⁴⁾ Однак він подавав не лише пісні з голосами, а ще, сказати-б, і коментар-оповіданє, що потверджувало би саму пісню.

У першій пісні молодецькій тема подібна, як у Стрільци, про нещасливу любов і женьтьбу з удовицею.

Друга пісня молодецька интересна для нас споминами Федьковича про постій у Відни, про війну 1859. р. і поворот до Буковини. Хоч се оповіданє вложено в чужі уста, але думка про італіянську війну очевидно Федьковичева; вона досить неприхильна. Про тяжкі походи міг поет сказати дещо і з власного досьвіду. Зрештою тема — нещаслива любов.

Третя співанка — теж саме про нещасливу любов.

Переглянувши сі оповіданя, написані до 1865. р., ми бачимо, що реального житя, на яке Федькович дивив ся власними очима, в них дуже мало; се або спомини з війска (в них ще найбільше житевої правди) або улюблена Федьковичева золочена Гуцульщина, де — здавалось би — у народі не було иньшого лиха, тільки з нещасливої любови. Федькович ходив мов не по своєму сьвіту — так він писав про себе у той час

¹⁾ З недрукованих записок Р. Заклинського.

²⁾ Мат. 104.

³⁾ Мат. 106 - 107.

⁴⁾ Він знав сю книжку від 1864. р. Мат. 99.

і так справди було. Йому подобалось те, що було декоративне у Гуцулів: богатство, красна ноша, дорога зброя, лицарський характер, безмежна любов, побратимство, гостинність, пісні, — одним словом „гуцульська слава“. У листах не забув він згадати навіть про вівцю, яку давав панови за опал; в житю і сам заступав громади у сервітутовім процесі та бачив людську кривду — але описувати нуждованє людей в оповіданнях він не мав охоти.

Коли він 1867. р. прочитав у перше Авербахові оповідання, що підходили під його жанр, — а він перше сих оповідань не читав — то написав Горбалеви: „Авербах козир-писар, ні що й казати! Нарід без усеї народности, без усеї поезії, як німецький, ще ледви хто ліпше відмалював, як він. Але для Руснака, з роду поетичного, Авербахові письма хіба тільки варта, що діля психолога, і то лиш діля того, що хоче спосіб гадки Німця-селянина, то є хлібороба, знати“.¹⁾ Із сих слів виходить, що Федьковичеви, як „Руснакови, з роду поетичному“ більше подобало ся описувати „поезию“ свого народу, як його прозаїчне жите. Він так і робив.

І коли з сего боку подивити ся на його героїв, на те жите, яке він описував, мусимо йому признати, що писав поезию, хоч у прозі — дарма, що тему про нещасливу любов обертав на всі боки. Тут йому взірцем була Марковичка, а там і само психічне жите та досьвіди поета піддавали йому безнастанно сю тему.

Мабуть ся одностайність теми, яку подибував кождий читач в оповіданнях Федьковича, навела Танячкевича на думку, порадити йому, щоби кинув прозу. Він на се зараз і згодив ся (в червни 1865) та відписав йому: „Коли кажеш не писати прозою, то я вже тільки віршувати-му“.²⁾

¹⁾ Мат. 159.

²⁾ Мат. 107.

І рада і постанова були дуже нерозумні — але Федькович справди мало вже потім писав оповідань. А велика шкода, бо дальше оповідане його *Опришок*, де описані *Розтоки* (тут Ф., як уже звісно, прожив ціле літо 1866. р.), дуже гарне і виїмково має иньшу, інтересну тему, — і повістка *Безталанне закоханє* (друкована 1867), хоч темою підходила зовсім до попередних, як уже сам заголовок показує, та нагадувала також і „пісні з голосами“ — бо ся повістка є також немов коментарем до народної пісні, яку Ф-ич подав цілу—проте мала в собі багато „поезії“.¹⁾

Драгоманів писав 1876. р. про сі повістки Федьковича так: „Повісті, которі печатав Ф. у галицько-українських часописях до 1867. р., це діла цілком його власні, самостійні, яких не було ні перш, ні послі у галицькім пісьменстві. Для розуміючого діло доволі буде сказати, що Федькович у них почав малювати життє гуцульського селянина так, як *Тургенев* — великоруського, *Квітка й Марко Вовчок* українського, *Ауербах* німецького, *Жорж-Занд* французького. І усякий, хто познакомиць ся з повістями Федьковича, не перестане жалкувати, чому він не пише їх більше“.²⁾

Хто знає красше життє *Гуцулів*, ніж знав *Драгоманів*, той міг би сі слова його про повістки Ф-ча хиба о стілько справити, що коли критикує йде о народні звичаї, віруваня, ношу, мову, поезию і т. п. деталі реального житя, то се все він справди найде в сих повістках; коли-ж хоче з них довідати ся, як щодня живе чи жив *гуцульський люд*, то там сего не найде, що найменче не все найде, що у *Гуцулів* було й є гідне уваги. І в них було й є житєвих конфліктів далеко більше, ніж із самої любови — саме в 60-тих роках

¹⁾ 1868. р. мав Ф-ич повість „*Керманич*“, про котру не знаємо нічого більше, крім звісток в листах — *Мат.* 184 і 194. — Пор. також *Руслан* 1908, ч. 279. — Здаєть ся, Ф-ич переробив потім сю повість на драму.

²⁾ Повісті, XLVI.

Гуцули переходили тяжкі часи економічного занепаду, якого хіба такий чоловік, як Федькович, не міг чи не хотів описувати. Однак з тим всім повістки Федьковича зовсім не можуть бути доказом на те, що у Путилові його талант знидів; навпаки мусимо сказати, що у той сам час, як він писав то більше то менше недотепні поеми, він доказував своїми повістками, що про занепад таланту у нього не могло бути й мови. У нього була лише велика недостача критичного змислу, а не таланту, і се видно навіть у його словах про тіж самі його повістки. Коли Львовяни мали 1867. р. гадку, видати їх разом, Федькович відрадив їм, бо „за слабі до того — мої повісти отце“, ¹⁾ а пізнійше і Драгоманову казав те саме.

Придивім ся тепер поезиям Федьковича з років 1863—1872.

Рік 1862-ий був дуже корисний для літературної творчости Федьковича. Такі більші праці, як Люба-згуба, Новобранчиқ, Лукіян Кобилиця і навіть дрібні поезії, Окрушки, сьвідчили про великий зріст таланту у нього. Але він рівночасно розчитував ся в Шевченковім Кобзарі (а мав його від липня 1862. р.²⁾) і в голові його чимраз більше засідала думка, заступити великого поета, що недавно помер. Адже добрі приятелі не даром писали йому, що він се потрафить. І він так і сам гадав, обравши собі Шевченка за свого учителя, за свого „тата“.

„Нима в нас сонця, як Тарас, нима місяця, як Квітка, і нима зіроньки, як наша Марковичка“ — отсе літературна думка Ф-а із січня 1863.³⁾ Куліш йому не подобав ся, за холодний був йому. „Тарас батько в золотих рамцях у мене. Я покладу го в образи, та до него отченаш казати-му⁴⁾“ — так писав у маю 1863, уже з Путилова — і у той сам час заповів у Вечерницях ч. 9.:

¹⁾ Мат. 149.

²⁾ Мат. 42.

³⁾ Мат. 56.

⁴⁾ Мат. 79.

Займу плуги круторогі,
Зорю гори тай долину,
Зорю свою Буковину,
Як наш Тарас, як мій тато
Научив мене орати.¹⁾

Се була така сама зарозуміла гадка, як і та, що він виповів ще 1861. р., коли писав про Шевченка, небавом по смерті його:

Спи-ж ти, руский соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробужу.²⁾

Тільки тоді Федькович ще мало що знав із Шевченка, а під кінець 1862. р. він уже знав його „Кобзаря“ добре і допитував ся за тими поезіями, що їх ще дома не мав, н. пр. за „Калиною“, котру уважав „може найкрасшою думкою Тараса“.³⁾

Під кінець 1862. р. збирали ся Львовяни видати другий томик поезій Федьковича, але він їх стримав, щоб не квапили ся⁴⁾, бо саме тоді (се писано у січні 1863) він „усі свої поезії переіначував“.

Новобранчик був на ті часи нецензурний, отже Федькович почав його переіначувати на Дезертира; занадто мила була йому ся тема, щоб він міг її покинути. У „Новобранчику“ писав поет про самого новобранця небогато — тільки про те як він виходив з дому та як в Італії, діставши за кару триста прутя на тіло, застрілив ся; — за те, багато писав про себе та висказав немало, як на австрійського офіціра, непатріотичних думок. Прочитавши Дезертира, ми бачимо, що він старав ся писати цензурно, щоби можна було поему надрукувати, хоч і не сховав провідної думки: великого спочутя до

¹⁾ Поезії, 151.

²⁾ Поезії, 37.

³⁾ Мат. 69 і 102.

⁴⁾ Мат. 57. і 64.

долі нещасного дезертира і великої ненависти до його гнобителів; друге: мотивував самоубійство вояка цілою історією, як він з наймита доробився господарства, оженив ся, діждав ся любих діточок, а потім взяли його до війська, били за пустодурно, він здезертирував, щоб жінці допомогти, його зловили, знову били, а тимчасом жінка з дітьми померли з голоду — і він з горя застрілив ся; третє: Федькович наслідував тут деякі помисли Шевченка, н. пр. сороміцькі пісні з „Гайдамаків“, наслідував і фрази, але загалом сего наслідування не так багато, щоб надто разило.

Поема Дезертир без посвяти, написаної як зміст єї показує—очевидно по виході з війська, і без двох остатних уступів: Стойкар і Конец, була готова вже при кінці 1862. р., уже справди не багато мав поет кінчати, як сам казав. У „Кінци“ Дезертира є та сама пісня про товариша, яку Ф-ич видав по німецьки 1865. р. п. з. Der Kamerad,¹⁾ з чого можна би здогадувати ся, що Дезертир був викінчений також 1865. р.

У поемі є анахронізм, що вояка бють буками 1859. р., коли тимчасом „улицю“ і буки скасовано ще 1855 р.; думка, що вояк важив ся пішки втікати з Італії в гуцульські гори і нігде його не зловили (у військовім мундурі!), аж у Галичині зловив його Бойко, — ся думка також дуже не подібна до правди. Мимо того і мимо слідів Шевченка ся поема і помислом і обробленем і провідною гадкою зовсім не дає права, говорити про виразний упадок поетичного таланту у Федьковича. Вона зовсім не гірша від „Новобранчика“. Тай не диво; се ще переважно його дорібок з 1862. р.

Пему Юрій Гінда Федькович переробив на Шипітські берези (друковані в Меті 1863); про сю перерібку треба також сказати, що вона красша від „Юрія Гінди“.²⁾

¹⁾ Поезії, 732.

²⁾ Пор. мої замітки до сих поем в „Буковині“ 1909, чч. 232 і 234.

З поеми Циганка, яку Федькович писав в осени 1862. р., остали ся тільки два уривки¹⁾ — і з них можна би здогадувати ся, що тут була иньша тема, ніж у тій Циганці, що на весну 1866. була готова. Але певна річ, що і другу редакцію Циганки Федькович так само почав ще 1862. р. Адже він писав у січні 1863., що Циганку і Зрадзілля має лише докінчити²⁾ і в червні 1863. повторив, що їх не „богато уже має кінчати“. ³⁾ Отже і „Циганку“ мусимо зачислити до праць Федьковича, майже готових уже на відході його з війська.

Наслідюване Шевченка тут подібне, як у Дезертирі, не надто замітне. Тема подібна, як у Шипітських березах, провідна думка та сама, що і в Любі-згубі, що „кохане — не жарти“. Легінь покинув Циганку, а вона постарала ся його отруїти.

До праць, менше більше уже викінчених коло нового р. 1863., каже нам сам поет у своїх листах зачислити і Зрадзілля. Поеми Федьковича з таким заголовком ми не знаємо, але він міг заголовок змінити, а про те писати про якесь зрадливе зіле. Ще на весну 1864. р. вичисляв він свої поеми так: Дезертир, Циганка і Зрадзілля⁴⁾, а вже 1866. р. називав їх: Дезертир, Мертвець, Циганка.⁵⁾ Здасть ся, що Зрадзілля се Мертвець. Федькович покинув заголовок Зрадзілля, бо в поемі не зіле чинить зраду, тільки иньші чари (зеркало і воскові свічки), а ся зрада така, що чари завели Марусю не до шлюбу з Василем, а в могилу.

Сю поему переробив Федькович більше, як Дезертира і Циганку, уже підчас свого побуту в Путилові, і в ній ми находимо уже дуже виразні

¹⁾ Поезії, 118 і 119.

²⁾ Мат. 57.

³⁾ Мат. 84.

⁴⁾ Мат. 102.

⁵⁾ Мат. 129.

наслідуваня Шевченкової „Катерини“ і „Тополі“, Біргерової „Lenore“, а до тсго й переказ про мерця і дівчину, який Федькович вичитав у „Записках о Южной Руси“. ¹⁾ Вояк Іван у сій балляді згинув під Новаррою 1866 р., отже видко, що й сама балляда того року коли не зовсім перероблена, то остаточно вигладжена.

Розглядаючи сі поеми Федьковича, ми бачимо значну різницю в обробленю їх, таку іменно, що в Дезертирі і Циганці багато більше самостійности й оригінальности поета, як у Мерци. Коли-ж він затратив сю оригінальність?

Вийшовши з війська, він довгий час не писав поезий. „Що ся тичит мої музи, то мушу тобі ся по правді признати, що тепер дуже мало пишу, і що зачну, то ни маю охоти навіть докінчати“ так писав поет у червни 1863. ²⁾ В падолисті того року писав: „Німецькі поезії пришлю ти, хіба аж як їх поперероблюю.—Що до решти, я много дечого позачинав, а нічо не скінчив; ни маю я, братіку, до нічого волі, — хожу мов ни по свому світу“ ³⁾

В р. 1864. по смерти матери і підчас сервітутового процесу не писав він також нових поезий і ті, що вже їх позачинав, лежали не дороблені. ⁴⁾ Тільки року 1865-ого — тоді, коли гадав, що оженить ся з Волянською, — він почав знову писати поезії. Написав і видав відомі вже нам Дві пісні рожеві про свою любов. Форма сих пісень сьвідчить, що поет дістав був уже від Танячкевича Шевченкову „Калину“, котрої ще на весну 1864. р. не мав. ⁵⁾ Сю саму форму з „Калини“ находимо і в поезії „На могилі званого мого

¹⁾ „Записки о Южной Руси“ том I. були Федьковичеви відомі в початках р. 1863 — може вже і 1862 — пор. Мат. 71; другий том на весну 1864. — Мат. 99.

²⁾ Мат. 83.

³⁾ Мат. 87.

⁴⁾ Мат. 102.

⁵⁾ Тамже.

брата Михайла Дутчака у Заставні“, хоч тут є й оригінальні Федьковичеві строфи. Сей Дутчак, котрого Федькович ще 1862. р. в иньшій поезії величав, як свого приятеля, вернув ся 1864. р. з війська до дому тяжко хорий на груди і поет дуже тужив за ним.¹⁾ Потім він помер (мабуть 1865. р.) — і на його памятку написав поет поезию: На могилі, котра вже на весну 1866. була готова.²⁾ У поезії є вкладка про лірника, що піснями валить монастир, та сама, що по німецьки: Тарас, надрукована 1865. р. (Уже по надрукованю сеї поезії „На могилі“, він доробив до неї иньший кінець, де додав свої нові жалі з приводу критики його поезий в Руси 1867, ч. 17).

В німецьких поезиях, виданих 1865. р., наслідував Федькович Гайного і Улянда та переповідав свої вірші про Довбуша і Дзвінку. Замітна тут також поезия про Тараса Шевченка, що він годен своїми піснями „урвати монастир“ — один з доказів, як дуже переймав ся тоді Ф-ич поезиями Шевченка.

І дійсно сї поезії, що він зложив у роках 1865—1867: Мертвець (пор. Шевченкову „Катерину“ і „Тополю“), Сині пюрця (Шевченкові: Думи мої), Городенчук (Шевченковий: Перебендя), Думи мої і знову Думи мої, діти мої (те саме у Шевченка), Посланіє, В день скону Т. Шевченка — і ще деякі сліди в иньших поезиях — сьвідчили, що Федькович зовсім піддав ся впливови Шевченка. Се було переповіданє думок і форми поезий українського поета таке невільниче, що сьвідчило про повний брак критики у Федьковича.

Тут ми стаємо перед загадкою, що се був за обяв у поета, котрий як перше, перед 1863-им роком, так і потім, по виданю поезий в Коломії,

¹⁾ Мат. 92—93 і 101.

²⁾ Нема сумніву, що Могила названа в листі, ст. 129, і На могилі і т. д. се те саме.

від 1868. р. був оригінальним, був сам собою і зовсім не наслідував Шевченка, і в той сам час, коли наслідував Шевченка, писав зовсім оригінальні і дотепні оповідання. Бачимо тут якесь роздвоєне душі у поета протягом кількох літ, нахил у душевній сфері до когось пристати, когось любити, когось своїм братом чи татом величати, так як у щоденнім життю величав за різні правдиві і певно вигадані добродійства своїх „званих братів“, котрим посьвячував поеми: Семена Нарівняка, Михайла Дутчака, Дмитра Лелика, Ілаша Хрестика, Миколу Кочерганюка і Івана Юрчишиного — мабуть самих неписьменних людей, котрі й не могли прочитати того, що їм поет посьвячував. Кождий з них був і „найліпший і найвірнійший“ приятель Федьковича, кожного згадував поет раднійше, як свої три любки і кожного величав за те, що виратував його з якогось нещастя чи гризоти. А коли сягнути до переписки Федьковича, то там найдемо ще більше таких „братів“, що згадка про них доводила Федьковича трохи не до сліз.¹⁾

Подібно у психічній сфері Федькович пристав серцем до Шевченка. Тут розум був ні при чім, він любив Шевченка за те, що той був дуже нещасливий, а при тім геніяльний поет. Йому здавало ся, що має право уважати свою десятилітню „неволю“ так само тяжкою, як була неволя Шевченка, і ціле своє жите подібним до його житя. До того вмовили в нього ріжними величаннями, що він годен заступити Шевченка і він сю думку прийняв за свою, а Тараса за свого „тата“. Сему „татови“ він і справляв сам поетичні поминки, виписуючи віршовані величання в день його смерти, „молив ся“ до него, називав його апостолом, пророком і сьвятим.²⁾ Се було щось більше, як критична оцінка Шевченкової праці,

¹⁾ Мат. 101.

²⁾ Пор. поезії, 185—189 і 345—348.

подиктована розумом і артистичним почутем, се була любов, котра о стілько приняла иньшу форму, як любов до ріжних „званих братів“, о скілько Шевченко перевисшав їх своїм значінем, як поет і до того ще покійник.

Надмірна нервова чулість з 1861. року уступила ся була троха 1862. року, коли поет почав одужувати. Нова слабість з 1863. р. вирвала його з тих кругів, де він мав стілько званих братів під рукою, і завела в гори, у нові обставини. Груди боліли його, хоч не завсігди, ще зо два роки; проте він заживав волі, як знав, і шкодив своїму здоровлю негігієнічним житем. Чи уступила ся тоді його нервовість? Ні! Він, як і перше, находив собі і правдиві і видумані нещастя та „ворогів“, тужив за приятелями з війска, так як перше у війску тужив за волею; пробував обійти ся без них і оженити ся (а годі-ж було брати собі за жінку до хати хоч би й найлюбійшого Івана чи Миколу, — пізнійше він і се зробив зі своїм Огоновським); свати два рази не довели до доброго кінця; а тут п'ятика підкопувала далі його нервовий систем і воля на всі боки деморалізувала його. Се було нерозважне приватне жите — ведене далі чутем та інстинктами, а не розумом — і сю нерозвагу ми находимо і в поезиях його. Повістки свої він маловажив; за те поезії вважав вершком своєї діяльності і в них вкладав свою душу зі своїми прикметами, унаслідженими і набутими. Сї прикмети дуже часто скидають ся на велику затрату самосьвідомости, свого я, котре поет хотів утопити у чужім я, і утопив, хоч і не зовсім.

Не зовсім, бо — як уже знаємо — у своїх повістках був Федькович оригінальним; а в поезиях, навіть тоді, коли наслідував Шевченка, він все таки подекуди зберіг свою індивідуальність, не тільки в сих поемах, як Дезертир і Циганка, що вже коло нового року 1863. були більше-менше готові, але і в тих, що він їх

складав у той сам час, як виразно наслідував Шевченка, отже в роках 1865—1866. Такі поезії, як балада „Рожа“ і „На могилі Дутчака“, зовсім не можуть бути доказами упадку його поетичного таланту.

Але є ще одна група поезій, які др. Франко, після того, коли вони друкувалися у „Правді“, зачислив до років 1868—1870,¹⁾ хоч ми маємо багато причин, уважати їх творами, написаними скорше, в роках 1862—1867. Попереду були вже подані уступи з листів поета, з котрих видно, як він (уже в маю 1868) рішився на три роки „вимазати себе з великого і поважного збору галицьких писателів“, розсерджений на Галичан і „Правду“ за поезії і буквар. Крім поезії До Данила Млаки, котрою він так само „вимазував“ себе із збору писателів, як і в листах, і поезії Здоров субору „Просьвіти“, надісланої очевидно „Просьвіті“, а не „Правді“, (обі ці поезії написані 1868. р.) він дійсно не посилав через три роки ніяких своїх поезій до „Правди“, а се, що тут друкувалося 1868—1870 р., було ще з попередних років.

Прочитаймо тільки уважно, що писав Партицький до редакції „Правди“ з початком 1868. р. „Федьковичеві поезії, коли треба, то друкуйте. Я можу розпоряджуватись ними по власній волі. Химер Федьковича не опасуюся“.²⁾ Ішло очевидно о поезії, які Партицький мав уже у себе, але не призначив до коломийського видання. Відтак писав і Федькович Партицькому 1. липня 1868., коли вже вийшов третій томик його поезій у Коломиї: „Ще вас маю о одну річ питати: Що сталося з моїми поезіями, що я вам післав? Таже я вам їх на то післав, аби вони, котрі добрі, печаталися? Опріч трьох томиків не знаю, аби які вийшли. Не гоже ви ся зо мною обходите,

¹⁾ У критичнім виданню поезій і в Ділі 1901, ч. 283

²⁾ Руслан 1908, ч. 254.

ви галицькі пани! Бо єсли мої вірші до людей не здалі, чо їх у себе тримати, а мені не відослати? — Поезії мої, коли не здалі до печатні, то дожидаю з Букварем“.¹⁾

Із сих слів видко також, що Партицький не видав у Коломиї всіх поезій, які дістав від Федьковича; не видав з тої причини, шо не стало громадянських гроший.²⁾ Він їх і пізнійше не напечатав окремо, але покищо потішав поета надією, шо видасть, а шо заплатив йому за них (ми знаємо лише про 50 зр., які післав йому), то очевидно признавав собі право розпоряджати ся ними по своїй вподобі. Тому то писав Ф-ич Партицькому в падолистї 1868.: „Що тичит ся друку і розпаю моїх поезій, то раз за всїгда вас прошу, з ними по свої воли зарядити. Они мені заплачені, тож мені ніякого діла до них. Хїба тільки просити буду, з каждой книжечки, у котрі мої речи друковані будут, мені с кілька егземплярів дарувати“.³⁾

По сїм листї, написанім сердито і прикро, Федькович перестав на кілька років переписувати ся з Партицьким і Партицький не відзивав ся татож до нього, але поезиями його зарядив так, шо віддав їх редакції „Правди“ і тут вони друкували ся протягом років 1868—1870.

Із наведених висше слів поета виходить, шо сих поезій було ше на цілі „книжечки“, отже до них треба зачислити напевно і поему Свекруха (друк. 1868-го а готову мабуть уже 1867 р.), і поему Волошин, друковану у „Руській хатї“ тільки 1876. р., але готову найпізнійше 1869. р.⁴⁾

Крім сих поем, друкували ся у Правді 1868. такі дрібні поезії: Душко моя розмаїта, Старий жовняр (вістка про сю поезию є в

1) Мат. 182.

2) Пор. Руслан 1907, ч. 250.

3) Мат. 187.

4) Мат. 192.

листі з 1866. р.¹⁾, але вона ще давніша), Сей світ однакий був і буде, Віра, Флюяра, До М. Д., Зіронько моя і З округків І—XXV (в Правді 1868, 1869 і 1870—всі округки мабуть ще з року 1862). У „Правді“ 1869. друкувалися ще поезії: Гуляли, Ілем, Сонце, На зеленій млаковині, 1870 лише: Йому й її — і на сім мабуть вичерпався увесь запас Федьковичевих оригінальних поезій, які мав Партицький. З перекладів мав він три: Кріля Іроля (Гете), Співака (Шіллера) і Прощі (Гайне), котрі також друкувалися у „Правді“.

Сю групу поезій, що йно названих, уважав Іван Франко „новою фазою в розвою творчости“ Федьковича.²⁾ „Манера наслідування Щевченка — писав Франко — щезає поступенно. Федькович хилить ся з одного боку до тону народної пісні, з другого боку до німецьких поетів Шіллера, Гете та Гайне. — Видно у поета якась заглиблене в самого себе, в абстрактні, філософічні питання. Одна з перших поезій сеї доби натискає на конечність віри в житю... Поет попадає в якийсь песимізм, не вірить у свої сили, жалує ся на те, що їх багато розтратив у війску. — В його піснях починає звеніти якась містична нота, прим. у вірші „Флюяра“. — Та про те власне тепер поетови удають ся чудові ліричні або описові поезійки; його дух набирає інколи дивної гармонії, ясности і прозорости, як вода Черемоша в осени (в поезиях „З округків“). — Тепер, при кінці 60-их і в початку 70-их років у него являється момент дивного спокою і ясности та артистичного згармонізованя. Пристрасти, що киплять у „Дезертирі“, уляглись, лишаячи тільки тиху мелянхолію. Творчість ослабла, се так, не пориває ся на більші пляни; поет покинув навіть кінчити свою велику „дивоглядію“ про Довбуша.

¹⁾ Мат. 130.

²⁾ В „Ділі“ 1901, ч. 283.

За те в хвилинах вітхнення він сипле перли — дрібні „окрушки“, пісеньки в роді: Гуляли, Ілем, Кудя? або отся чудова „Рожа“, з артистичного погляду може найкращий його твір“ (мова йде про „Рожу“, що починаєть ся від слів: В неділеньку в ранці, — друковану в перше 1872. р. в „Правді“).

Ся оцінка поезий Федьковича безпечно вірна, коли йде мова про саму вартість їх; коли-ж узяти на увагу відношенє їх до поета і характеристику поета, з них виведену, то се не вірне, бо хронольогія поезий не така, як др. Франко здогадував ся. Се не була нова фаза в творчости Федьковича, бо всі названі поезії (може крім Рожі і сих кількох поезий, що друкували ся в „Правді“ вже по 1872-році) належить коли не до 1862. р., то до тих самих часів, коли він наслідував Шевченка. До тону народної пісні і до німецьких поетів він хилив ся з самих початків своєї літературної карієри; релігійним, а навіть містиком він був уже в часі до 1868. р. „Дивний спокій і ясність і артистичне згармонізоване“ ішло у него поруч і рівночасно з несмачним наслідуванєм Шевченка; на те нам повістки Федьковича з часів до 1868. р. доказом, а новий доказ на те дають нам і сі поезії, що їх др. Франко зачислив до нової фази творчости поета. В тім і загадка душі поета, що він у той сам час міг бути і собою, індивідуальним, і міг наслідувати без критики Шевченка. Се очевидно залежало від хвилини, чи може від днів, у яких сїдав поет писати, від лектури, яку тільки що відложив на бік, від настрою, від теми і т. п.

Через три роки Федькович справди майже зовсім не переписував ся з Львовянами. Нову вістку про поезії находимо тільки в листі з 30. грудня 1870: „Маю також — писав Федькович — збірничок дрібніших моїх поезий і хотїв бих їх дати печатати, лиш не знаю, по чому у вас аркуш друку платит ся і чи на часу тепер, поезії

видати“.¹⁾ Федькович міг мати тут на гадці сі поезії, що вже друкували ся у „Правді“ в роках 1868—1870, і ті, що написав у той час або мав у себе з давнійших часів. Коли переглянемо всі відомі нам поезії Федьковича з часів від 1868. р. аж до виїзду його до Львова (1872), побачимо, що у збірці його могли бути передовсім сі поезії, про які й говоримо, і крім того ще лиш кілька, про котрі не знаємо, коли вони написані. На всякий случай сі поезії не становили нової фази в творчості поета і свідчать тільки про се, яка складна була Федьковичева натура.

Що Федькович по 1868-ім році покинув манеру наслідувати Шевченка — се правда. Мало того; він написав уже потім тільки один поменник на роковини смерти Шевченка (1869), а відтак закинув писати таке, мов би мав жаль до Шевченка, що наслідування його не принесли йому слави; він уже й на посвятити не був такий щедрий, як передом, бо вже ніколи нікому нічого не присвятив, мов би вирік ся і всіх своїх камратів та „званих братів“; зірвав зносини зі „свѣтом“ і коли що й писав, то не давав з рук. Се була нова фаза радше в його життю, як у його писаннях, фаза його чим раз більшої самотности і містицизму, замкнення в самім собі і медитацій.

Крім поезій, писаних по українськи, треба нам згадати хоч кількома словами його німецькі поезії. Р. 1868 він мав їх цілу збірку і післав у манускрипті редакторови часописи Reform у Відни, Фр. Шусельці,²⁾ котрому й посвятив їх. Які се були поезії, ми не знаємо; мабуть було між ними багато тих, що увійшли потім до збірки: Am Tscherebusch“.

Крім повісток і поезій написав ще Федькович 1864. р. (саме тоді повстав народний театр у Галичині) дуже слабу сценічну річ п. з. Так

¹⁾ Мат. 194.

²⁾ Мат. 188—189.

вам треба з грубими ефектами (як от бите по лици війта, котрий на те зовсім не реагує) і 1867. р. два акти Довбуша. Сі два акти трагедії коштували Федьковича певно далеко більше роботи, як який небудь інший літературний твір його з тих часів. Він думав кілька років над Довбушем, але придумав більше фантастичну казку, як історичну трагедію. Закроїв він сю трагедію широко, забажавши подати історію Василя Довбуша і його сина Олекси та чудний склад обставин, що Олекса закохав ся у своїх сестрах, не знаючи про се. Ми з другої редакції „Довбуша“ бачимо, як Федькович хотів повести історію Олекси Довбуша і в чім він добачував трагізм — у кровосумішці — і ся сама видумка може застановити психольога, чому саме вигадував поет щось таке незвичайне. Зрештою сі два акти „Довбуша“ були зовсім неісторичні і несценічні, декорації треба би було змінити безнастанно і сама трагедія ломилася вже по першій акті, котрий — як се писав і сам поет — становив окрему цілість.

Для житєписця інтересні в сій першій редакції „Довбуша“ сі моменти, що показують нам ще деякі душевні прикмети поета уже в тім часі, коли він се писав. В листах із тих часів і в поезіях Федьковича ми найдемо не одно місце, котре нас здивує новиною, що поет вірив у ворожбу та у сни. „Маю просити куму, аби мині подивилась у зьвізди, — вона головна знахарка, брате“ — писав поет н. пр. 1865.¹⁾ У Дезертирі читаємо:

Запитає в нічних зорей
про завтрішню долю (Поезії, 267).

У поезії До неї читаємо:

Що в небі писали нам зорі — (Поезії, 363)

У поемі Свекруха находимо місце:

¹⁾ Мат. 108.

Сон не мара, мої сизі,
Хто се знати може;
Сон, се янгіл з того світа,
Серафського лику,
І ходить він як ніч Божа
З дзеркалом великим
Показувать людям долю —
Лиху й добру долю;
І стоїть в'на змальована
Дивними симболи
У дзеркалі тім великім —
Хто може читати! — (Поезії, 337—338).

А в Добуши Циган Морган памятає, що Цигани з Єгипту, згадує богів Ізіс і Озіріс, місто Мемфіс, сам є чорнокнижником і має якісь два золоті хрести, котрими хоче чудес доказати. Се вже читаємо у першій редакції Довбуша, значить з 1867-ого року! Се може і не впадало би в очи, коли-б не знате, що в кілька років пізніше і сам Федькович став „чорнокнижником“ та астрольогом, до чого перечитував книжки про єгипетських астрольогів. І от уже 1867. р. у „Довбуши“ дає поет на се доказ, що читав уже дещо про астрольогію та починав у ню вірити. Мало того; він уже 1867. року мов би заповів свою власну будуччину, коли мав стати ворожбитом, вложивши такі слова в уста Цори:

Чи-ж ворожков
Так тяжко в світі бути, як гадаєш? —
Дай, подаруй ти свою віру, серце,
Родину, батька, маму, добру славу,
Усе, усе, що маєш дорогого
У сім безціннім світі, а дістань
За все то зраду в надгороду, а
Ти є ворожка певна.¹⁾

Зовсім так само, як тут Цора про себе каже, думав потім поет, що за своє серце, за родину, за добру славу, за все, що було йому дороге, заплатили йому всі зрадою — і він став астрольогом... Хоч се не було правдою, щоб усі

¹⁾ Писаня Федьковича III. I. А. 106.

заплатили йому за його серце та за його працю зрадою, але він так думав, — а звісно, що жите є таке, як його суб'єктивно береш, а не таке, як воно справди є.

Пригадаймо собі тепер, які були культурні обставини на Буковині у той час (1863—1872), як Федькович жив і працював у Сторонци-Путилові. Часи і люди були тут такі, що Федькович не находив майже у нікого ані зрозуміння, ані підпори. Чи йшло о видаванє часописи в Чернівцях, чи о його власні поезії, чи навіть о книжки для народних шкіл, все розбивало ся о заскоружлість і темноту буковинської „інтелігенції“, яка скоренько потонула у москвофільстві. Федькович не усував ся, доки міг, від неї і старав ся здобути право горожаньства хоч для народної мови в школах, — не вдало ся йому і се, противна сила була за велика. Буковинська суспільність не знала покористувати ся його талантом і охотою до праці, не витягла його з далекого гірського села у ширший сьвіт і не дала йому спростоги, працювати в красших обставинах і для ширшої громади.

Однак у поета було за багато енергії і любови до народу, щоб гірське село потрафило вбити його духа. І ми бачимо, як він приймає ся ріжних громадянських робіт у вузшім крузі: заступає громади у сервітутовім процесі, стає двірником, громадським писарем, учителем, інспектором шкіл, притім далі займає ся літературою, — одним словом не піддає ся обставинам, що вбивали духа, працює для народу широко і добре і свою любов до него доказує ще й незвичайним, як на осьвіченого чоловіка, способом: жиє і носить ся так, як і всі Гуцули, задержуючи всі їх добрі і, на жаль, лихі прикмети.

У Сторонци-Путилові Федькович „схлопив“. Недостача дійсно інтелігентного товариства, до-

брих книжок і часописий, не уладжене домашнє житє, розчарованя з причини ріжних людий і невдач тїлько скріплювали його давну неохоту і недовїре до всяких „панів“, своїх і чужих, та відсували його чим раз дальше від „широкого сьвіта“. А вроджена нервовість, яка здаєть ся, притихала хоч деколи, вибухала від часу до часу з цілою силою і розєднувала його ще бїльше з людьми. Ми бачили, який він 1868. р. був роздратований і з якою упертостю пїрвав зносини з „панамі“ на три роки. Немов бажав коґо тим способом покарати і сам звїльнити себе від зненавиджених людий.

Але у всі часи він не зрікав ся праці для тих самих людий і то праці такої, що давала йому або дуже малий материяльний хосен або й не давала жадного. Було в сего чоловіка багато завзятя і готовости, служити громадї, був і талант, було й розумїне потреб народу, але він зявив ся на Буковинї „за скоро“, випередивши на четвертину столїтя людий, які його могли зрозумїти і оцїнити.

Коли до того пригадаємо собі, яка то була „література“ на Буковинї перед Федьковичем і за його побуту тут, то зрозумїємо, який то великий у своїм краю письменник і громадянин проживав тихо, без гомону, серед невідрадних обставин, там далеко, „за сьвітом“, у Сторонци-Путилові.

VIII.

Федькович у Львові 1872—1873. р.

Піду я у Львів, там красний, кажуть, город,
Високі церкви та препошні палати;
А все бо вищі золоті наші гори!
Чужий ще не став, не, за ріднього брата!

Да що ми з тих гір, коли й в горах є люде,
А відь же від них і в Львові не схватись!
Гірська біда, не мавше серця в грудех,
А гірше бо є, два аж їх в грудех мати.¹⁾

Се написав Федькович мабуть у липни 1872, коли вже мав звістку, що товариство „Просьвіта“ згодило ся прийняти його за редактора своїх видавництв. Невеличка се поезія, але вона досить докладно малює Федьковичеві сумніви. Перед десятьма роками він був би злетів до Львова і мав великий жаль до знайомих Львовян, що не найшли йому там посади; ще навіть 30. грудня 1870, уже коли був шкільним інспектором, він писав мб. до редактора „Правди“: „Ви не знаєте, добродію, як я дуже затужив до Львова, і естли би хоть як небудь там прожити можна, то я би зараз тудя кочувавсь. Да се мабуть утопії, як і усі мої сподіваня на Львів та на Галитчину.“²⁾ А

¹⁾ Поезії, 494.

²⁾ Мат. 193—194.

тепер ось Львовяни давали йому занятє, і то відповідне для нього, ще й згодили ся платити йому, хоч і не багато; утопія справджувала ся саме так, як собі того поет бажав. Та як тільки утопія перестала бути утопією, явили ся зараз у поета й його неминучі сумніви. Покинувши по неволі інспекторство, котре відповідало й його ідеям і заспокоювало амбіцію, даючи йому все таки поважане становище по зложеню офіцерської шаржі, він опинив ся серед своїх знайомих у горах звичайним двірником, „простим“ Гуцулом, навіть не таким маючим, щоб за саме багатство поважали його. Господарем він не був і навіть не любив займати ся господарством, здавши все на свого наймита Юзька Огоновського. На добрий лад він міг оставати ся й у Стронци-Путилові, не бідуючи надто материяльно, бо і не звик до панського житя і находив навіть у тім вдоволенє, що жив по гуцульськи. Однак було йому очевидно троха соромно по „здеградованю“ з інспектора; томила його думка, що мабуть усі люди знають, чому він мусїв покинути службу; старості треба було дати доказ, що він дійсно найшов собі службу, яка йому забезпечувала жите красше, як інспекторство; треба було взагалі забрати ся з гір хоч на якийсь час, щоби „прокляті“ люди не вказували на нього пальцями; а з другого боку й надив його красний город Львів, надила „Просьвіта“, що перед роком пошанувала його почетним членством, і приманювала його також праця, яка була немов продовженем його інспекторської, просьвітної діяльності. Тільки ось яка біда: непокоїли його „люди“ — вони і в горах, вони й у Львові і перед ними не втечеш. Відозвала ся у поета знову давна його мізантропія, дуже дивна у него, бо він же своєю роботою для людей сьвідчив, що ворогом їх не був. Він тільки знайомих не терпів і бажав захвати ся від них, щоб ані він їх не бачив, ані вони його.

Жалко було йому покидати й гори, бо вони ще висші, ще красші, ніж львівські палати, але бажане, щезнути хоч на якийсь час з гір, перемогло і він 11. липня 1872 виїхав до Львова,¹⁾ значить, саме на вакації, коли виділ „Просьвіти“, зложений майже із самих професорів, розїздився. По дорозі Ф. вступав мабуть до Коломиї, певно був у Станіславові, де відвідав Мелітона Бучинського²⁾ — і тільки 22. липня приїхав до Львова.³⁾

У Львові, очевидно з причини кінця півроку по школах, не зараз зійшовся виділ „Просьвіти“; Федькович мусів ждати аж до 25. липня, коли й постановлено, що йому числять плату від 1. липня і лишають волю, укладати книжечки для народу після пляну, який він уважає добрим. Плату назначили йому ще перед тим, коли в маю умовляли ся: 250 зр. річно за 12 друкованих аркушів оригінальних праць; крім того і товариство „Руська Бесіда“, що опікувало ся театром, згодило ся платити йому других 250 зр. річно, жадаючи за се пять клясичних перекладів.⁴⁾ І одно й друге товариство дійсно платило йому першого року те, що обіцяло,⁵⁾ так що Федькович разом із своєю офіцерською пенсією (291 зр.) мав першого року близько 800 зр. Жити було з чого, але навіть на ті часи така умова, щоб за марних 500 зр. заплати в рік достарчити 12 друк. аркушів популярних видань і пять „клясичних“ перекладів, себ то перекладів із клясиків, була тяжка і майже

¹⁾ На листі до Драгоманова, Мат. 236, стоїть написано рукою Федьковича: „11. Juli 1872 nach Lemberg, 1. Oktober 1873. nach Hause“. З листів, адресованих уже в жовтні 1873. до Путилова, видно, що він справди був уже в той час у горах.

²⁾ Спомини, 12.

³⁾ Так записано у львівській „Основі“ 1872, ч. 53.

⁴⁾ Пор. протоколи „Просьвіти“ в Мат. 362.

⁵⁾ В IV. томі писань Федьковича, ст. VII—VIII, подав Ів. Франко виписки із книги видатків „Рускої Бесіди“, котрі стверджують се.

неможлива до виконання. Ті, що придумали сю умову, очевидно не розважили, що одну і ту саму працю можна всіляко зробити, і без сумніву за багато вимагали від Федьковича, не знаючи його педантизму, його сумлінності у праці і його уподобаня в чистих, під лінію, по військовому писаних рукописах. Не довго треба було ждати, щоб і товариства і Федькович пересьвідчили ся, як трудно було додержати сю умову. Федькович за багато вірив сам собі, коли пристав на ню, і мабуть не знав, що його праці мусять ще переходити ріжні митарства рецензентів.

Однак поки що у вакації він мав спокій і жив собі, як хотів. А хотів він і у Львові жити так, як доси жив, отже, як на те прийшло, топив усю свою журбу і мізантропію у чарці. Зараз у перших днях побуту у Львові переконав він кількох Львовян, що мав далеко сильнійшу голову, як вони. Про се оповідав Остап Левицький Ром. Заклинському ось що:

Коли Володимир Шашкевич був редактором „Вечерниць“, тоді прислав був Федькович вірш на роковини смерти Шевченка. Се було 1863. р.¹⁾ Остап Левицький переглянув сей вірш та добачив, що в кількох місцях ритм не був цілком правильний, хоч цілий вірш був дуже гарний; а що той ритм легко можна було поправити, не псуючи ні трохи вартости і змісту поезії, то О. Левицький дозволив собі поправити його, всуваючи або опускаючи декуди якесь слівце, або попросту переставивши два три слова в порядку. І так пішло до друку. Шашкевич був би на се ніколи не дозволив, але він не знав про се.

Коли Федькович прочитав свою поезію з поправками О. Левицького, загнував ся дуже і у гніві написав лист до одного з семинаристів, ма-

¹⁾ У „Вечерницях“ взагалі не було Федьковичевої поезії на роковини смерти Шевченка, отже се помилка Остапа Левицького. Се мабуть говорить ся про пізнійші „поменики“ Ф-ча.

буть до Тянячкевича, де між иньшим сказав: „Що то за оден якийсь там писака, що посьмів мені мої вірші на свій дурний лад поправляти?... Хіба ж він не знає, що я Гуцул, а в Гуцула є пістолі! Я там незабаром приїду, то вже розмовимо ся“.

Однак по часі Федькович очевидно охолонув з першого гніву, бо якось не являв ся у Львові з пістолями. Тим більше схаменував ся він, коли довідався, що тим „писакою“, що посьмів поправляти його вірші, був Остап Левицький, знаний уже тоді автор польської поеми: „Uciekinierzy“.

Аж кілька літ пізнійше, коли Климкович розійшов ся був уже з Ливчаком (редактором „Страхопуда“) і осів був стало у Львові, де заходами Лавровського дістав посаду у рустикальнім банку, приїхав і Федькович до Львова, — не на поєдинок, а з причини, що саме тоді сподівався він через Климковича і Лавровського дістати ся також до сего банку. (Не до банку, а до „Просьвіти“).

Зараз таки другого дня по своїм приїзді зійшов ся він з Остапом Левицьким у Климковича. Познайомивши ся, заявив йому, що зовсім не гадає відступати від дуелю. Секунданти були вже під рукою: господар Климкович і Заревич, котрий також тоді був у Климковича. Оружжем до дуелю мали бути чарки. Хто більше випе таких чарок „народних клясиків“ (так називав Федькович звичайно всякі роди горівок), того проголосять побідником, а супірник має зараз перепросити його. Місцем поєдинку мала бути реставрація знаного у своїм часі Фердинанда (Квятковського) при бернардинській площі, над якою саме мешкав Климкович.

Сяк чи так, що було робити? О. Левицький мусів пристати на поєдинок і на його умови — тим більше, що й секунданти рішучо напірали на нього. Отже зійшли вони на долину до ре-

ставрації і поєдинок розпочав ся. Якийсь час О. Левицький держав ся кріпко, — та про те досить скоро мусів піддати ся, признати Федьковича побідником і перепросити його. Обидва поцілували ся сердечно і розійшли ся в найліпшій згоді. На другий день зійшли ся знову обидва в сій реставрації і знову познакомлювали ся з „народними клясиками“.

Від того часу О. Левицький не мав уже нагоди зійти ся з Федьковичем,¹⁾ — але лишили ся у Львові К. Климкович, Федір Заревич і Вол. Шашкевич (син Маркіяна), самі талановиті і самі нещасливі люди; всі вони повмирили молодю, змарнувавши і свій вік і свій талант. З ними то жив Федькович у згоді та сходил ся деколи.²⁾ Щирійше відносив ся також до студента Теодора Маркова, проф. Анат. Вахнянина і лікаря д-ра Петра Сушкевича.

Іньших він відразу почав обминати. Від липня, коли він приїхав, до кінця 1872. р., було шість засідань виділу „Просьвіти“; Федькович був на першій, 25. липня, потім аж 28. грудня, а 1873. р. зовсім не приходив до „Просьвіти“. Як він відносив ся до львівської громади, про те довідуємо ся з листу Юл. Романчука до нього, писаного в січні 1875: „Простіть моїй ширости, але я не можу инакше, як лиш отверто правду казати. Коли б Ви, будучи ще у Львові, не відсували ся так від громади, не жили самітно, мов пустельник,³⁾ коли б були більше обертали ся між нами, котрі щиро урадувались Вашим приїз-

¹⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 188—190.

²⁾ Руслан 1907, ч. 51 — спомини Б. Дідицького.

³⁾ Теодор Марків, тепер начальник суду в Бучачі, оповідав, що Ф-ич, бувало, цілими днями ані не виходив з хати ані не впускав нікого до себе. За се від часу до часу і цілу ніч просидів у реставрації зі знайомими. Тоді по кількох чарках ставав дуже балакучий і веселий. Взагалі жив дуже скромно і не упивав ся ніколи. (По се писав мені проф. В. Винар з оповідань свого тестя Т. Маркова.)

дом до Львова, нарештє, коли б Ви хоч трошка менше були дразливі на деякі слова або поступки, котрі може нерозважно, але не неприхильно до Вас були висказані або сповнені, — сердечна приязнь між нами а Вами була би до нині ні на волос не розірвалась“...¹⁾

Се правда, що д. Ю. Романчук написав, тільки одного ні він ні львівські громадяни не знали, — вони не брали на увагу, що у Федьковича уже тоді виразно зазначило ся схиблене ума його вірою в астрольогію. Тут він, сказати б, писав зовсім розумні книжечки для народу — хоч могло і повинно було людей дивувати його велике уподобанє в релігійних темах і рівночасно в мітольогії, його очевидна містика, — а тут він для „Просьвіти“ (!) зладив і астрольогічну книжечку п. з. Планїта чи Ворожка в тїм глибокім пересьвідченю, що се також наука для народу... Львовяни знали за мало жите і пригоди Федьковича, дивили ся на нього як на здорового чоловіка, хоч і відлюдка, тимчасом сей „пустельник“ уже не мав стілько здорового розуму, щоб міг відповідати за всі свої поступки. Се було те невідоме, грізне фатум, що зводило його на манівці, і він очевидно й не був сьвідомий, що таке діє і на що час марнує. Від тепер і до самої смерти його ми будем помічати сю розколину в його душі: з одного боку то більше то менше розумну і потрібну працю, а з другого боку цілі роки, змарновані на астрольогію, і глибоку віру в призначенє. Тут очевидно вроджені прикмети були його нещастем; безнастанне невдоволенє, яке всі помічали у нього, він старав ся убивати, як міг, то пустельничим житєм, то алькоголем, який хоч на хвилину годив його з житєм. Робити йому із сего закид ми, що пізнали його жите докладнійше, не можемо, тільки можемо жалу-

¹⁾ Мат. 238.

вати його і дивити ся на нього, як на чоловіка не зовсім здорового.

Незгода поміж Федьковичем а „Просьвітянами“ і „Бесідниками“ пішла найбільше з того, що праці поета переходили ще перед друком оцінку, яка — звісно неслухно — ображувала амбітного поета. Далеко була би „Просьвіта“ зайшла, коли би була друкувала й такі праці Федьковича, як його „Ворожка“! Однак з другого боку можна вірити О. Цурковському, котрого спомни подаємо далше, що Федьковича міг разити сей офіційальний, бюрократичний дух, який панував і в „Просьвіті“ і в иньших тодішніх українських інституціях. Федькович мав діло з людьми „на становисках“, нераз і досить високих, і почував ся супротив них ніяково. До сего редакційного комітету, вибраного в маю 1873. р., що почав відкидати Федьковичеві праці, належали: директор гімназії і сьвященик Василь Ільницький, (він був головою комітету), професор університету і сьвященик Омелян Огоновський і далі самі професори: Омелян Партицький, Юліян Романчук, Анатоль Вахнянин, Теофіль Барановський і Іван Бічай. Сі люди не були такі нездатні, щоб не могли оцінити Федьковичевої праці, однак — можна думати — висказували Федьковичеві свої поради та бажаня і що до змісту і що до форми його праць так, як професори звикли у школі, а Федькович не хотів почувати себе, як ученик перед професорами-панамі. „Не диво тому, — оповідає вірно Григорій Цеглинський — що коли 1872 приїхав він до Львова, представилась ему тая інтелігенція в такім виді, в яким представляєсь она і нині (1888. р.) еше цілому народови: в паньскім, шляхоцкім. І він шанував її, кланяв ся їй низенько, але душі своєї не отворив... Оповідують, що, як раз поет написав стих, оден з тодішних учителів читав єго прилюдно і, як то у нас буває, закидав присутному поетови острим тоном: „Се, бачите, зле,

се не має мисли, се поправте і т. п.“ Поет вислухав лекції спокійно, поважно, — наслідок підняв ся, приступив до учителя і смирно, смирно—поцілував його в руку. Учитель змішав ся вельми, він зрозумів поцілуй, бо поетови опісля і в думці не було його послухати. Так стало ся ще і з одним теперішнім професором університета,¹⁾ що уважав за добре давати поетови-самоукови прилюдно науку. Беручи річ загальнійше, чи не такі-ж самісенські відносини нашої інтелігенції і—до люду? Промавляючий тоном паньским, верховідним до люду може бути певний, що він смирить ся йому, поклонить низенько, поцілує в руку, але — не послухає. А Федькович — то справдішній геній людвої вдачі“.²⁾

Чи за такі поступки Федьковича, як цілованє в руку, будь що будь нещире і лукаве, можна назвати його генієм людвої вдачі та й чи іменно лукавство є визначною прикметою люду, про се — звісно — можна би перечитись з Гр. Цеглинським; однак, треба признати, Федькович справди копіював люд дуже часто у своїх поступках і таке цілованє в руку, ніби із вдячності, дуже нагадувало лукавого мужика з села. А треба знати, що се не анекдоти, тільки правдиві події з життя поета у Львові...

І своїми писаннями і своїми поступками Федькович чим раз більше підходив під тип покірного, прибитого горем, побожного і забобонного селянина і придумував таке добро, яке сей селянин любив: коляди і щедрівки, побожні пісні, життя сьвятих, казки і—ворожку... На таку осьвіту міг такий поступовець, як М. Драгоманів, дивити ся з гори і ми з ним також погодимо ся в тім, що „Просьвіта“ вже і в самих початках свого істнованя могла й повинна була придумувати для народу і більше реальну просьвіту, — однак ні-

¹⁾ Омеляном Огоновським.

²⁾ Зоря 1888, ст. 34.

чого не вдіємо, так тоді розуміли освіту народу, так розумів її і Федькович — та ще добре, що він своїми иньшими заходами, н. пр. в часі свого інспекторства, засвідчив, що мав ширший сьвітогляд.

Однак, хоч Федькович своїми думками про те, яка має бути освіта народу, загально взявши, підходив під смак своїх критиків з „Просьвіти“, проте — як сказано — не жив з ними у згоді. Не минуло й пів року і він загадав уже покинути Львів. До Остапа Терлецького, котрий почав в осени 1872 р. служити у Відни „вольонтером“ в університетській бібліотечі, написав лист, у котрім просив, щоб йому виеднав службу у — московській амбасаді, мабуть при помочи відомого тоді у Відни протоєрея Раєвського, що багато наших людей збаламутив. Думка Федьковича була на стілько дивна, що Остап Терлецький, хоч який молодий, уважав своїм обовязком, опам'ятати поета, і написав йому спокійний та розумний лист,¹⁾ у котрім дуже йому віраджував покидати Львів. „Ви нікому не сидите тягаром на плечах — писав Терлецький. — Вам дають гроші, а Ви їм даєте свою роботу. А Ваша робота певне варта ті гроші, що Ви берете, бо так як Ви, у нас мало хто або й ніхто не може робити. Зрешту, кого-м ся питав ві Львові про Вас, кождий хвалив Вас, — бо й як же Вас не хвалити і не любити, коли Ви робите як день так ніч, ще до того за таку невелику плату. — А у Львові, о скілько я знаю — люди наші загалом мало горнуть ся до себе. Кождий себе тільки любить і себе тільки знає, а до другого о стільки ся лиш горне, о скільки ся горнути мусить або може. А у Відни еше гірше. У Відни ми оден другого ледви раз на місяць бачимо на громадських сходинах Січи.—А про московську амбасаду шкода й говорити. Скажуть вам насамперед відкликати

¹⁾ Мат. 200 — 203.

уся, щосьте написали, скажуть сказати, що то, в що Ви вірили і про що писали, що ціле Ваше життя минуше то брехня, то болото. За тоє дадуть Вам 10 або 20 рублів — і по цілій параді. Наробили бисьте собі сорому на увесь свій вік.— Бо претцінь не думаєте, щоби Москаль Вам давав свої гроші, тай Вам дозволив писати так, як Ви хочете і то, що Ви хочете“. І далі ще переконував Терлецький Федьковича розумно і чесно, щоб не покидав Львова.

Але загонистий Федькович добре писав колись про себе, що він „за одну хвилику тільки понаписує і понаговорює, що і через увесь вік не відповість“.¹⁾ Він і тепер, діставши лист Терлецького, понаписував та понаговорював у першім пересердю Бог зна що, та добре зробив, що сего листу Терлецькому не вислав, тільки, роздумавши, лишив його між своїми паперами і ми тепер з нього міркуємо, що Терлецький таки опамятав на якийсь час поета. Заболіло Федьковича найбільше підозріче, що він міг би зрадити нарід. „Що Ви про якусь зраду народньої справи говорите, цего зовсім не розумію, бо я ні Хмельницький, ні Лаврівський, ні який там небудь чиновник; а народ зрадить хіба лиш такий, хто може. А кавалок хліба явним, честним способом заробити, можна і в Німця, і в Москаля, і де небудь, це не сором; да сором его о-так їсти, як я го їм, де мині кождий гарно чути дає, що я єму отце тягаром на плечох. — Пишете Ви, що булисьте „глубоко“ приконані, що мині тут „добре“. На це Вам скажу, що й коневи у господаря „добре“, если му навалить повні ясла сїна. Да я „з голоду“ сюда не прийшов, будьте приконані, але прийшов у ті вірі, що тут „Русинів“ найду“.²⁾

Се писав Федькович 31. грудня 1872. Із сих слів ми бачимо, що поета боліло: давали йому

¹⁾ Мат. 185.

²⁾ Мат. 203—204.

відчувати свою „ласку“ мабуть через те, що за перший піврік не багато зладив материялу для видань „Просьвіти“, хоч він не дармував і, де як де, а у Львові дійсно багато працював. Хоч сей заробок у своїх людей був також чесний і явний і Федькович на правду не з голоду прийшов до Львова, проте можемо йому вірити, що сей і той випігнув йому його — а се гордого Гуцула ще більше відкидало від громади.

Однак лист Терлецького поміг — поет лишив ся у Львові та далі дуже пильно працював, толкуючи трагедії Шекспіра і Готшала та займаючись виданнями „Просьвіти“. Пересиджував багато дома та думав над способами, пригожими для осьвіти народу. Про один такий спосіб, досить непевної вартости, годить ся тут сказати дещо більше, бо поет і виконав його. Йому дуже подобала ся ліра і він вірив, що набожними піснями і грою на лірі можна також багато доброго зробити для людей. Ще 1864. р., зараз по смерті матери, писав Федькович Тянячкевичеві: „Дуже я давно маю охоту на лірі вчитись. Ни мож би у Львові достати?... А коли у Львові нема, то буду просити Климковича, щоб мині у Кієві роздобув. В Італії також грають на ліру, да ни знаю, як би то можна відтиля достати. — На що єму ліри? питати ся меш. От на що, братіку: як мене нещасна година ни мине, та схочут назад в військо взяти, подякую їм за їх хліб, а сам піду співаючи по всі Буковині. Наш народ дуже любить ліру“.¹⁾

Однак склало ся, що Федькович не потребував сходити аж на вандрівного лїрника, жив після того ще вісім років у Путилові і вдоволяв ся гітарою. Тільки у Львові нагадав собі давню мрію і хоч тепер уже сам не думав ходити з лірою, але й далі уважав її педагогічним засобом для народу та, щоб не вдоволяти ся самою теорією,

¹⁾ Мат. 90.

спровадив собі в осени 1872. р. ліру з вигнутим дном, як у мандолін, із Швайцарії,¹⁾ а другу, звичайну, таку, як у Галичині вживають лірники, з плоским дном, купив тепер чи пізнійше мабуть у Галичині,— обі ліри лишили ся по його смерті. Маючи ліри, почав укладати до них лірницькі пісні про сьвятих, котрих зібрала ся спора збірка.

В осени 1872. він ще очевидно не знав грати на лірі, тільки приучував ся. А тут Львовяни, довідавшись про се, захотіли почути, як він грає і співає. Ліра, звісно, й сама собою дуже простенький інструмент, не на концерт, — до того гра на ній разом з набожною піснею дуже нагадувала лірників-жебраків із відпустів, а ще коли Федькович і не знав добре грати на ній, мусів дізнати сорому своїм виступом в ролі лірника. Отже відважив ся на се — і вийшов маленький скандал. Так бодай описує се проф. Ів. Верхратский, що чув сю гру, хоч по способі, як він се пише, можна думати, що грубо пересолив. Проф. Верхратский пише:

„Коли Федькович, запрошений „Просьвітою“, прибув до Львова, народовці вельми тішили ся, що він став урядником того народного товариства. Для повитаня купили йому ліру. [Дійсно він сам спровадив собі ліру]. В виданю Б. Дідицького своїх поезий він сам писав, що з великим залюбованєм грав на лірі. [Ані в автобіографії, ані в поезиях, виданих Дідицьким, Федькович того не писав; згадував лише про шездару]. Тож народовці задумали його просити, щоби заграв на лірі на концерті в Народнім домі. Я тому був противний: не знаєм, як там він грає, ліпше наперед переконати ся. Уладім в касині вечер довірочний, мужчинський, може бути відчит і грайба на ріжних інструментах, а також і на лірі. Як покаже ся, що грає добре на лірі, попросимо його і на концерт. На те і згоджено ся.

¹⁾ Мат. 197.

Пішли Федьковича просити на вечер. Федькович прийняв запрошенє. В означений день Федькович не прийшов о годині 7. вечером, коли то мав зачати ся вечер; чекано на него до $\frac{3}{4}$ на 8, потім зачали самі грати, відбув ся також відчит („Воздух атмосферний“ — відчит мав я), а доперва по відчиті по 9. надійшов Федькович з лірою! Всі зацікавили ся дуже. Просять його по одвітній перегодці заграти на лірі. Аж ту Федькович — хоч і прийшов з лірою — відмовляє. Просять його, просять, аж вкінци з тяжкою бідою дав ся умолити. І сів з лірою. Став співати пісь, ним самим зложеноу, про св. Отця Николая, причім на лірі грав так, що крутив корбою... О співаню і граню якімсь артистичнім (!) і не говорити. Гості вислухали його співаня і граня, поплескали і подякували. На тоє Федькович: „дякую панцтву, що слухали“. Зовсім не вміти грати на лірі, писати, що ся грає з залюбованєм і виступити перед гістьми з гранєм — се справди чудно, вельми чудно, як і богато иньших диварних річей того дивогляда... Розуміє ся, вже більше Федьковича не прошено на виступ ні на вечер, ні на концерт“.¹⁾

Так то не повело ся Федьковичеви з лірою.

¹⁾ До сеї згадки про концерт додав ще проф. Ів. Верхратский таку замітку:

„Федькович убирав ся, як згадано, зовсім по гуцульски і сноминив з великим запалом про „волю“. Так горячого „волелюба“ вибрали були Гуцули в Сторожинци (? в Сторонци) на війта. Федькович яко війт так страшно кривдив (!) Гуцулів (розказують (!), що мав їх навіть страшенно (!) бити, хоть того не дозволює право), що перебравши ся зачали ся на него в ночи, коли вертав з коршми, і так його збили, що відлежав добрий тиждень. Так то показує ся, що то легше про „волю“ говорити і ходити в гуцульській ноши, ніж справди для люду зробити що доброго“. — (Пор. „Злобні видумки Ів. Франка“, ст. 16—20). Проф. Верхратский міг сьміло не заганяти ся так далеко в осуді Федьковича, бо й чоловік, що зовсім не має наміру вибілювати поета, мусить сі слова В-ого зачислити також до „злобних видумок“...

І від нього і від його ліри вимагали „артизму“, тимчасом ні він, як співак, ні ліра, як інструмент, справди не надавали ся на концерт—се вже дійсно дивні претенсії мали люди до Федьковича... Проте-ж, чи він знав чи не знав хоч сяк-так „Обертати корбою“, оповідає нам і другий знайомий Федьковича, сьвященик Остап Цурковський. Се оповіданє, цікаве з неодного боку, заслугує на те, щоб ми подали його тут вповні, бо в нім багато черт до характеристики поета; тут лише вказуємо на те, що Федькович у Львові, щоб за ним не бігали уличники, одягав ся часом і по „німецьки“; се довідуємо ся зі споминів Цурковського. Він оповідає так:

„Я пізнав ся з Федьковичем тогди, коли він був у Львові при „Просьвіті“, а я під той час був завідателем капелянії Дмитровичі (староства Львівського), через що мав я часто зносини зі Львовом. Було се р. 1873. Не від річи, гадаю, буде ту згадати, яке вражінє зробив поет при першій стрічи на мене. Федькович був чоловік заживний і досить рослий, в поставі його було дійсно щось імпонуючого; однак лице його повне і грубе представляло тип нашого звичайного, поважнішого Гуцула, задумчивого, мовчаливого, але при тім лагідного, привітного, котрому і до голови не приходило надавати собі: „ось то я!“ Привикши до бундюжних поваг иньших низовців, признаю ся, що поверховність його вдарила мене ще більше. Додати ту хочу ще про стрій, в якім я пізнав його і в якім він звичайно ходив. Федькович носив ся у Львові, здає ся, смирности ради, щоби не звертали на него очий, більше-менше так, як носили ся всі, се-б то по німецьки. „Більше-менше“ кажу для того, що він не носив сурдута порозтинаного з заду, тільки жакет із стоячим ковніром, котрий виглядав на жовнярський „кабат“, при тім мав на собі народню сорочку, пґо що не носив ні ковнірчиків ніяких, ні осібних рукавів. Однак Федьковича не мірив я

звичайним поглядом, а дивився на него під тим вражінем, яке зробив він у моїй душі своєю лірою; я бачив перед собою Бояна-поета, котрого животворна пісня гула по нашій з просоня прокинувшійся країні, перед котрим, в надмірі мого поважання для него, дрожала душа і неначе говорила: „Не гідна я розв'язати тобі реміньчика у сапога твого“. Щоби се зрозуміти, не завадить сказати, що я був оден з тих, що то виростили в часі нашого відродження по р. 1860..., в часі повного ентузіяму, де то немов на голос труби Архангела Руси, здавалося, воскресло давнє козацтво, повне благородного завзятя, козацтво-товариство, що перекликувалося по усім закуткам одним всім зрозумілим окликом: „пугу“, що мало одну думку, одну душу; де здавалося, що наче справилися слова нашого старшого Бояна Тараса Шевченка, що недолітки поросли в гетьмани. Під такий то час явився між нами Юрій Федькович, що для сего молодого козацтва мав таку приману, як невідступний колись то від козацтва-лицарства кобзар-лірник, котрий оспівуючи тодішні пригоди, козацку славу, одушевляв до нових посьвячень, і являвся в їх очах, як божий чоловік. І справди поезія Федьковича була тим теорбаном, при звуці котрого набирали молоді борці і того то сьвятого патріотичного огню, котрий, не в догану кажучи, чогось-то потах у теперішньої молодіжи.

При одній нагоді запросив я поета до себе на великодні сьвята, на що він д' великій моїй радости радо пристав. Коли прибув, на самім вступі не міг надякувати ся мені, бо се значило для него тільки, — говорив — „немов би я його з пекла визволив, що не видить тих львівських професорів, що зможе собі сьвята опровадити як слід поміж людьми, і призабувши за Львів, відотхнути свобідно сільським повітром“. Задоволення його з приїздом до мене не в силі я описати, скажу тільки, що тішився немов той школя-

рик, що то вирвав ся з бурси, що то по словам Свидницького в очах матери був не ученик а мученик, а його учителі не учителі а мучителі. Мушу тут згадати, що у Львові на той час, як пок. совітник Лавровський був головою „Просьвіти“ і „Руської Бесіди“ почало в тих інституціях наших повівати духом бюрократичним, щось то на лад інституцій старших, званих „твердими“, а взглядно „руськими“, де вже не находили ми того прежнього братнього духа, а втискав ся дух мертвоти, котрий справди впливав пригноблюючо на поодиноких людей; над сим такий дух як Федьковичів, певно мусів скорбіти. Вечір провели ми на короткій гутірці. Над політикою не розводили ся, бо поет, здавало ся, не привязував до політики великої ваги; коли я починав щось з політики, бодай чи не про похоронене тоді сьвіже внесене угодове Лавровського, поет немов у відповідь на почату бесіду мою зі всею рішучістю сказав: „Пан-отче! Нарід се наша вся сила і оперте, його стараймо ся просьвітити і піддвинути, пригорнути до себе, а тоді не журімо ся, відповідна повага нам усе найде ся“. Відтак сказав, звернувши ся до мене: „Жатва ваша многа, ви, жиючи між народом, можете зробити много“. І став мене питати, що я роблю для піддвиження народа. На то відповів я йому, що яко душпастир проповідую тверезість, а яко громадський радний подаю людям добрі ради. Над сими справами почав поет уже розводити ся і сказав: „Добре, але що-ж ви робите, щоби тверезість підтримати? Сама присяга не вистарчить, а треба дати їм щось в заміну, чим би могли вільний час запрягати і що могло би їх ублагороднити і від п'яньства само відвернути“. Яко средство таке спасительне уважав поет пісню, а то не спів хоральний, але спів звичайний народний, який кождий завести-б у себе міг дома при помочи ліри. Федькович обов'язав ся лір таких доставити по 4 зр. і безплатно учити грати. Ліру

уважав Федькович за найвідповідніший інструмент для того, що зпомежи всіх інструментів до супроводу був найдешевший і найлекший до вивчення: на цілковите вивчене мало виставати 3—4 годині, а взглядно 3—4 лекції. Ліри тоті не були звичайні, які видимо у сліпців, але конструкції поправної, які виготовляв якийсь чоловік в горах.

Погуторивши троха з поетом більше меньше на сю тему, попрощав ся я з ним, бо наступала воскресна неділя, а по сільському звичаю треба було мені досвіта вставати, а то тим більше, що мав я ще другу і то до $\frac{3}{4}$ милі віддалену церкву. І справди дуже рано, як то повідають, ще на зазір встав я і пішов до церкви. Як же здивував ся я дуже, коли при обході наоколо церкви побачив я перед собою Федьковича, перебраного по сьвяточному в народнім строю. Підчас служби Божої читав він апостола, а при обох входах ішов із свічкою в руках враз з церковним братчиком наперед мене; на церкві же займав найпочетніше місце, на яке братчики його запросили, се є наперед престола. Тому що Федькович у своїм народнім строю виглядав імпонуючо, то всі звертали на него очи.

По полудню мав я в себе гості. В товаристві був Федькович вправді маломовний, але знов не з тих несмачних маломов, з котрими чує ся товариство немов у клопоті; із словом виходив. коли уважав се за потрібне, розговор набирав лиш поважного настрою. При бесіді зійшов він на наші народні пісні і став деякі співати. Голос його був тихий, але дуже чутливий, милий, тонкий, який більше меньше у всіх наших Гуцулів подибуємо. Відтак просив мою сестру, щоби що заспівала і не міг налюбувати ся, почувши єї пісні. При сій нагоді виразив ся, що подільські пісні о много красші, як гуцульські, котрі більше монотонні,— і для доказу переспівував одні і другі. Вражінє на всіх зробив Федькович як найліпше,

як чоловік з товариською ввічливістю, в котрім не було нічого рубашного. Що до напиків оказав ся дуже повздержливим. З причини, що я мав іти на вечірню, а відтак ще їхати до прилученої церкви, гості розіхали ся. Коли я поїхав, Федькович з цілим домом вибрав ся приглядати ся тамошній гаївці. Коли я повернув і ми стали з Федьковичем сам на сам у саду, сказав він мені, пізнавши судженого моєї сестри, молодого урядника: „Панотче, губите свою сестру“. І справди так стало ся. Додати мушу, що Федькович по раз перший пізнав його в мене і що на око був се чоловік дуже укладний. Тим дав Федькович доказ, що був глибоким знатоком людий.

На другий день по утрени в себе, мав я ще богуслужене в прилученій церкві. Коли я повернув, не застав я Федьковича; сказано мені, що вийшов на село. З обідом чекали ми на него, але опісля дали нам знати, що Федьковича запросили до вїйта. Вїйт Михайло Машталїр був вправді латинником, але опроваджував руські сьвята. По обіді ляг я спочивати. В тім дають мені знати, що прийшов окоман (він був разом і заступником двірського обшару), і що в великім якімсь затрївоженю хоче конче зі мною видіти ся. Вийшов я, а сей з великим страхом починає мені доносити, що Федькович з хлопами пе та що плете хлопам щось дуже небезпечне, що конче треба його звідтам узяти. Разом зиває мене, щоби я з ним удав ся до него. На се відповів я йому, що сему не можу няти віри, щоби Федькович міг щось і то ще дуже небезпечне хлопам говорити, бо се бувший ц. к. офіцир, що побирає і тепер пенсію, поет, чоловік, котрого „Просьвіта“ спровадила до Львова до укладаня книжок для народа, чоловік, котрого і я сам пізнав з найкрасшої сторони і т. и. Се помогло і панок відійшов. Але по хвили надбігає знов задиханий і, як перше, затрївожений і просить мене вже на милість Бога, щоби я з ним

пішов, бо Федькович дуже за „пан-брат“ собі з людьми, що мов якесь диво з народом починає ся і що назбігало ся повно до него людий.

Щоби пересвідчити панка, я забрав ся з ним і пійшов. Коли ми увійшли до хати і поздоровили всіх як слід, господар дому і всі притомні гості віддали мені звичайну почесь, між иньшими і Федькович, сказавши до мене тихцем: „Пан-отче! Не дивуйте ся, з народом треба як нарід!“ Просили мене усісти, і я сів собі, а відтак поділив ся сьвяченим яйцем з прихожанами. І який же тут вид представив ся мені, яка небезпечність? Ото, коли чарка пішла в круг, видів я, як Федькович, віддаючи чарку господині, поцілував її в руку, а з другими справди як брат з братом, і то ще найменьший, обходив ся, бо старших цілував також в руку. Серед загальної охоти завів поет якусь історичну, народови знану пісню, котру зачали за ним потягати другі. По пісні став їм поет вияснити єї значіне. Літинський, — бо так звав ся панок, — почав тоді псета тягти до дому. Поет старав ся втихомирити його, та просив, щоби і він собі сів і враз з другими погостив ся, поговорив з людьми добре слово сам і послухав їх. Люди справди таки на силу не пускали поета, однак вкінци мій товариш доконав свого. Сего вечера я вже Федьковича не бачив, ходив собі самітно по саду.

Будучи опісля у Львові, відвідав я Федьковича і застав його, як співав собі при гітарі. Коли я прийшов, відложив гітару на бік і показав мені ліру, про яку говорив зі мною і познакомлював мене з нею. Відтак заспівав в супроводі тої ліри кілька пісень. Супровід був дуже милозвучний, так що до хатного, звичайного ужитку така ліра може заступити всякий інструмент. При сій нагоді згадав мені, що було кілька моїх селян у нег, і просив мене ще, щоби я зібрав усіх співолюб-

них селян і з ними приїхав до него на науку. Я прирік йому, але дотримати се не було легко¹⁾

Вернувши з Дмитрович від о. Цурковського, Федькович жив далі тихо і здалека від громади та писав свої річи. Тоді отворено сьвітову виставу у Відни; Федькович мав гадку поїхати туди та подивити ся, та якось не довело ся — і він не виїзджав зі Львова.

Дня 24. мая 1873. виділ „Просьвіти“ згодив Федьковича знову на рік, але сим разом записано се у протоколі вже не так, як в липни 1872. р. Тоді лишали Федьковичеви волю при укладаню книжечок, а тепер жадали від него таких праць, які йому вкаже редакційний комітет. В кілька днів потім зазнав ще Федькович иньшої неприємности. „Руська Бесіда“ заявила, що не може приймати на себе обовязку, платити йому далі 250 зр. річно, бо не має з чого. Виділ „Просьвіти“ зійшов ся знову 31. мая і прийняв на себе сих 250 зр., що доси платила „Бесіда“, — отже від 1. липня мала „Просьвіта“ платити поетови 500 зр. річно, а він мав давати материялу на 24. аркуші друку, що місяця на два аркуші.²⁾ Хоч виділови „Просьвіти“ не можна було не признати доброї волі, але по сій ухвалі Федькович уже певно бачив, що довго у Львові не посидить. Тепер уже мав він достарчити не 12 аркушів просьвітних видань і пять „клясичних перекладів“ для театру, лише 24 аркуші самих популярних книжечок, а се зміняло й утруднювало згоду тим більше, що редакційний комітет путав Федьковича при доборі тем і оцінками. Кінець того не міг бути иньший, тільки такий, що Федькович мусів небавом покинути „Просьвіту“.³⁾

¹⁾ Зоря 1888, ст. 143—144.

²⁾ Мат. 365.

³⁾ Син тодішнього голови „Просьвіти“, Волод. Лаврівський, оповідає, що раз пополудни прийшов до хати його батька Федькович і нарікаючи на „просьвітних“ цензорів сказав, що мусить з жалем покинути редакцію, бо

Прийшли шкільні фериї; професори з „Просьвіти“, з котрими Федькович мав діло, розіхалися — і він лишився, так сказати-б, ще більше самотним, як був перед тим; мав спокій. Цікаво, які думки займали тоді його: ото від 16. липня до 2. серпня — більше, як два тижні — не сходила йому з думки смерть і він написав своє завіщане!¹⁾ Йому було тоді ледви 38 років — і певно нікому, що бачив його високу, кремезну поставу, і на думку не приходило, щоб чоловік у такому віку і при такому здоров'ю думав уже про смерть та про завіщане. Може бути, що се холера, яка тоді ширилася по Галичині і у Львові, навела поета на думку, писати завіщане, — та коли-б він серйозно боявся смерті, то все таки инакше писав би, що по його смерті має бути. Хоч се завіщане й не було таке, як звичайно буває, бо Федькович не розпоряджався своїм маєтком, тільки писав, який має бути його пам'ятник і як його мають хоронити, та висказував притім багато думок, які з завіщанем не мали нічого спільного, проте сим документом він вивідав такі самі думки, як своїми першими поезіями про зневіру в життє і смерть, — се був документ його мелянхолії, хоч і не такої сильної, як перед десятима роками. Сего завіщання за життя Федьковича ніхто не бачив і не читав, але воно характеристичне для побуту поета у Львові.

Федькович бажав собі, щоб його хоронили зовсім по гуцульськи, по православному. Тіло щоби поклали в углі хати на лаві, одягнене простенько, прикрите бавовняним рядном, без ніяких прикрас. У хаті щоби кадили добрим ладаном. Але притім дещо, на думку Федьковича, повинно

вже йому терпцю не стає, а свою остатню людову повість, приладжену до друку, яку звернув йому рецензент, проф. Ом. Огоновський, з жаданем цілковитого перероблення, вкинув з жалю і пересердя до печі. — Порів. Літ. наук. Вістник том XIII, ст. 210.

би бути инакше, як бувало. Передовсім, заким чоловік помре, не повинні його мучити бабськими плачами та звичаями, не повинні класти його у як найгіршу комнату. Нехай при смерті і родина і лікар мають веселе лице, комната нехай буде простора, ясна, прибрана образами, статуями, квітками. Коли-б ще й лагідна музика до того! Однак тепер, замість того, люди мучать умираючих, мабуть щоб не жалували за сьвітом... Парастаси дуже подобали ся Федьковичеви; біда лише, що панотці не зважають навіть при смерті на релігію і естетику та гроші беруть. „З кожної шпари визирають дикі середновічні часи і захланність“. Евангелія треба би не співати, тільки читати, а ще красше мати проповіді при покійнику, тільки не про „царство небесне“, а про мораль і людяність. „Одиноке і правдиве царство небесне се спокій духа в житю“. У Гуцулів грають при похоронах на тримбіті; се наводить поета на думку, як би то гарно було, щоби по кожній проповіді грала музика! А людям на похороні не давати сьвічок, щоби пекли собі руки, тільки квітки.

Про памятник писав Федькович так: „Коли я вже собі заслужив або коли ще собі заслужу на те, щоб на мою памятку ставили статую або малювали мене на образі, то я бажаю собі, щоби се так зробили: Чи плястично чи на образі я маю бути не в иньшій, тільки в гуцульській ноші. Статуя з каменя або з металю має складати ся з ромбу або чотирогранної плити, а на ній моя стать у природній величині, покладена на правий бік, голова сперта на рамени, мов у дрімоті, у лівій руці топір. У кого серце повне любови і щира рука, того прошу о ялиці, рожі і барвінок на моїй могилі і довкола неї. Чи найде ся хто такий?... У головах не ставте мені хреста, лише засадіть ялицю. Хрестів я мав я досить у своїм житю“...

На підставу памятника подав ще Федькович

і написи: слова пророка Даниїла, поетів Шекспіра і Гайне і свої. А його слова такі:

Вгадайте! кільканацятье тут серце
Гниєть, що звані други трутили
Его у гріб?...

Отже і пам'ятник поета мав сьвідчити про-
тив його „званих друзів“!...

А ще вичитав поет в *Illustrierte Zeitung* (з 26. липня 1873, № 1569), що портрети поетів завсїгда повинні бути з їх молодих лїт, а не з тих лїт, коли їх уже журба зїла та лишила свої слїди на їх лици і тїлі. Ся думка дуже сподобала ся Федьковичеви і він дописав до завіщання: „Гет! з образами поетів, з котрих видко, як їх старість поорала! Ідеал для ідеалу! Краса для краси! Не-хай і по смерти служить їй поет!“ І подає ще, що дуже гарний портрет його ще зперед італї-янської війни мав Семен Нарівняк.)

Щож се за завіщанє таке? Се не завіщанє, а так собі думки про смерть, убрані у форму завіщання. І з того боку вони для нас інтересній-ші, ніж було б і саме правдиве завіщанє маєтку родині чи кому там.

Покищо маєтком у Путилові завідував Ю. Огоновський і хоч певно до нього не докладав, проте було йому мало і просив гроший у Федьковича, а той не мав.²⁾ Юрій Ганїцький дуже дивувався, до чого Огоновському гроший потрібно, коли ціле господарство і будинки були в порядку. Поета се також непокоїло; до того холера у Львові і надїя стати функціонером прокуратурії у Путилові (від 1874. р. мали бути по судах заступники прокуратурії, вибирані зміж населеня) — до чого мав йому помогти начальник суду Августак, у котрого він перше учив доньку³⁾, —

¹⁾ Я допитував ся за сим портретом, але не відпи-
тав його. Може се той, що поданий тут на стор. 109?

²⁾ Мат. 211 і 212.

³⁾ Мат. 212.

зродили у нього думку, покинути Львів як найскорше. Адже можна і з Путилова посилати матеріял для „Просьвіти“ — так писав йому свояк Ганіцький — і ся думка очевидно переконувала Федьковича, лише трудно було йому вирвати ся так відразу зі Львова. Треба було почекати на професорів, що мали повертати з ферий, і уладнати діло у „Просьвіті“.

А ще саме тоді приїхав до Львова Мих. Драгоманів і Федькович зацікавив ся ним, як мало ким, хоч сам собою викликував у Драгоманова тільки смутні думки. Драгоманів, що знав Федьковича з писань, сподівав ся побачити далеко не такого чоловіка, як побачив, — а оба бували в себе досить часто. Маємо три відзиви наочних сьвідків розмов Федьковича з Драгомановом — і нам треба їх пізнати.

Мелітон Бучинський оповідав Р. Заклинському таке:

„Коли Федьковича покликано до Львова на редактора книжок Просьвітних р. 1872, вступив він до мене в Станіславі. Якийсь час потім приїхав я до Львова на нараду ізза заснованя товариства імени Шевченка, а заставши там Михайла Драгоманова, пішли ми в двійку відвідати Федьковича. Він мешкав тоді на Хорущині під горою при улиці Цитадельній коло Оссолінеум нр. 1. Видав ся мені ще більше апатичним, як 1867 р., і хотяй розпитував про львівські видавництва і товариства, то був скупий на слова і своїх поглядів не виявляв. Був він тоді маломовний, але прото радо відчитував уступи із зачатої епопеї про скандинавсько-руську старину, котра з виїмкою імен руських князів і героїв видалась мені наслідуванем мало звісної тоді в Галичині Тегнерової „Fritjoffsage“¹⁾). Також читав він нам уступи з новопереробленої драми „Довбуш“, а наконєць показав нам перші уступи свого нового астро-

¹⁾ Се була недокінчена поема: Слава Ігоря.

льогічного твору під назвою „Планіта“ про віщованє судьби і будущини з рисунками констеляції.

Задав я собі багато дармої праці представити Драгоманову все тее як хвилеві збоченя чоловіка, обдарованого надто буйною уявою, бо Драгоманів був формально здесперований і не дав ся збити з осуду, що „сей чоловік стратив уже свідомість свого упадку“.¹⁾

Іван Верхратский запам'ятав таке про знакомство Федьковича з Драгомановом:

„Остатний раз, коли прийшов я до Драгоманова, був у него увеличений „поет“ народоцїв, Федькович. Драгоманів для прийнятя гостя поставив тарілку з тістами і цукровинєм перед ним, та Федькович відсунув тарілку, щось незрозуміло пробовкуючи; відтак витягнув із штанів (Федькович все убирав ся по гуцульски) капшук, скрутив собі „дзігарку“ і яв з найбільшою флегмою курити. Те поведене Федьковича видало ся мені незвичайно чудним (?!), та аж тепер оно мені зрозуміле: по гуцульски приймає ся гостя горівкою, а не цукровинєм, чого у Гуцулів зовсім не буває; хто знає, може Федькович еще бажав, щоби не лише припивати, але по гуцульски цілювати ся по руках.

Мені видав ся Федькович мимо те, що був то чоловік собою оказний, дуже несимпатичний. Говорив спровола, цїдячи кожде слово крізь зуби і поморгуючи при тім від часу до часу коротко стриженням усом. Я взагалі оціняв Федьковича инакше, ніж переважна часть народоцїв. Я високо ставлю кілька его поезий, написаних справди з поетичним жаром (в збірнику вид. Богданом Дідицьким) і живі образки люду в его оповіданях — та на тім конець. Всі його переспіви з Шевченка в роді: „Кохайте ся, чорноброві, да

¹⁾ Спомини, ст. 12.

не з умерлими“, его „пюрця“, его драми в оригіналі і в перерібці мені зовсім не по нутру.

Федькович говорив вельми важно про мітологію Славян, яку задумав написати.¹⁾ Тою своєю „ученою“ бесідою він мене не збудував ні трохи, а і Драгоманів при його словах неспокійно вертів ся. Жалую, що не записав собі зараз опісля дещо з тої розмови. А навманя писати мені ніяк не хоче ся. Може бути, я не одно би — по тільки роках тепер представив невірною, тож лучше перестати на самій згадці“.²⁾

Дійсно лучше...

Сам же Драгоманів написав дещо більше про своє знаомство з Федьковичем, та на жаль його спомини десь пропали — проф. Стоцкий їх не дістав — і лишила ся тільки така замітка:

„Варто було б спомянути про знаомство з Федьковичем, та про се я написав осібний мемуар для пр. Смаля Стоцького, то й не хочу тут розказувати теж саме вдруге. Скажу тільки про загальне вражіє, яке зробив на мене тоді австроруський Шевченко.

Федькович видавсь мені капіталом, котрий і сам себе не вміє вжити як слід, і ті, що навколо його, не вміють, і котрий через те просто що дня пропадає і навіть деморалізує громаду приміром свого пропаданя. З глибоким жалем зоставались ми з жінкою всякий раз, коли виходив од нас Федькович, — заходив він до нас частенько, хоч усі говорили про нього, як про дивака та відлюдка. Та що порадити, ми не знали“...³⁾

Була рада для Федьковича: він повинен був лічити ся й жити гігієнічно, та на се ніхто не

¹⁾ Ф-ич очевидно переповідав свою передмову до Маланки, де подавав „родовід“ старославянських богів.

²⁾ Злобні видумки д-ра Івана Франка, написав Іван Верхратский, у Львові, 1907, ст. 15—16.

³⁾ Австроруські спсмини М. Драгоманова. Львів 1889—1892, ст. 179—190.

звертав йому уваги, мабуть тому, що дуже був трудний приступ до нього. А отсе, що він і сам не знав, як ужити свого таланту, і ті, що жили з ним, також не знали, що зробити із сим „капіталом“, — се велика правда, бо мимо всіх вроджених і набутих прикмет, мимо примх і несимпатичних привичок, се ще справди був „капітал“, котрий шкода було марнувати. Драгоманів добачував своїм бистрим розумом те, що у нього було добре, і потім старав ся запрягти його до корисної і не трудної для нього праці (етнографії Гуцульщини) та підбадьорити на духу вида-нем його оповідань, однак по втраті професури і виїзді з Києва він і сам жив у тяжких обставинах та не міг займатися ним.

Ще в серпни подав Федькович до надпрокуратурі у Львові просьбу о посаду заступника прокуратора у Путилові¹⁾ — і мабуть в надії, що дістане сю посаду, виїхав зі Львова 1. жовтня 1873., перебувши тут 14 місяців і кілька днів.²⁾

Сих 14 місяців назвав він у своїй автобіографії „чорними“ і писав, що „розчарований вернув до краю під рідну стріху“.³⁾ Хоч розчароване було обопільне: не лише по стороні Федьковича, але й по стороні виділу „Просьвіти“, однак мусимо се памятати, що поет каже, бо такі „розчарованя“ — менше з тим, чи оправдані, чи не оправдані — складали ся вже від років на

¹⁾ Мат. 212 і 216.

²⁾ В автобіографії, писаній для Драгоманова, (пор. „Повісті“, ст. VI) каже Федькович, що у Львові перебув 14 місяців — і се правда, бо від 22. липня 1872 до 1. жовтня 1873 є 14 місяців; поет не зарахував лише кількох днів. „Просьвіта“ виплачувала йому гроші до 1. січня 1874 і на сій основі здогадував ся др. Франко (пор. Писаня Федьковича, том III, стор. VII), що Федькович жив у Львові не 14, а 18 місяців. Однак се не згідне з правдою, бо від жовтня 1873. відбирав Федькович листи вже у Путилові, між иньшими від Т. Маркова зі Львова.

³⁾ Порів. Повісті, ст. VI.

те, щоб із Федьковича робити щораз більшого відлюдка і — астрольога...

Доведемо ще історію зносин Федьковича з „Просьвітою“ до кінця, щоби потім не вертати ся до неї наново. У „Просьвіті“ гадали, що Федькович верне ся, і ждали на дальші його книжечки. Але він анї не вертав ся, анї нічого не прислав. Тому від 1. січня 1874. здержали йому плату. Коли поет довідував ся через свого знакомого, Теодора Маркова, через що здержали йому плату, в „Просьвіті“ сказали: тому, що Федькович не посилає квітів за давню плату і взагалі не дає про себе знати.¹⁾ Небавом дістав він лист від виділу „Просьвіти“ — такий: „На засіданню з дня 12. лютого рішив виділ тов. „Просьвіта“ запитати Вас, добродію, чому Ви не ласкаві присилати нам дальші праці для популярної науки. Ви зобовязались контрактом новим, в липцю 1873. р., давати товариству що місяця материялів на два аркуші друку. До сього часу з тих материялів принято на стільки, що вистарчило на 3½ аркуша друку. Прочі материяли виділ не удобрив і не буде їх печатав. Ви отже маєте рестанції, а не поповняєте їх. Просимо Вас проте, обясніть нам, як думаєте на будуче, а іменно, чи хочете додержати нам дане Вами слово при умові в липцю в минувшій році. Сподіємось як найскоршої відповіді“.

Лист підписав заступник голови, др. Омелян Огоновський і секретар Наталь Вахнянин.²⁾ Федькович відповів їм на те дуже прикро, — з його листу заховала ся тільки одна фраза в протоколі „Просьвіти“, але й вона багато каже: „Я писати не думаю на того, аби мали літературні монополісти що критиковати“.³⁾ Через те й ухвалив виділ „Просьвіти“ 28. лютого 1874, що умову

1) Мат. 227.

2) Мат. 228.

3) Мат. 366.

з Федьковичем узнає ся неважною від 1. січня 1874., а його візвав, щоби ще надіслав $6\frac{1}{2}$ аркуша друку, бо від 1. липня 1873. він дав матеріялу тільки на $5\frac{1}{2}$ аркуша (Вечерниці на 2 арк., Ворожка 2 арк. і Руский женчик $1\frac{1}{2}$ арк.).¹⁾ Федькович не прислав матеріялу і тому в „Просьвіті“ сердили ся на нього,²⁾ зрештою не без основи, хоч поет переживав тоді вже нові клопоти, які й не давали йому подумати спокійно над своїми обовязками супротив „Просьвіти“.

Тільки в січни 1875. старав ся проф. Ю. Романчук знову навести його до „Просьвіти“ та до „Правди“, хотів погодити його із Львовянами;³⁾ Федькович відповів йому: „Хоч ви професор, але я вас дуже шаную“ (!) — се оповідав мені сам проф. Романчук — прислав кілька віршів для „Правди“ і, здавало ся, мав гадку помагати знову „Просьвіті“. Його довги у товаристві змазано, бо порахували йому й сей матеріял, що він лишив для „Просьвіти“ і для шкільних книжок,⁴⁾ видаваних товариством; — Партицький старав ся також притягнути його наново до товариства і до своїх видавництв⁵⁾; Федькович і йому обіцяв „відробити ся у Просьвіті“⁶⁾ — але із усіх тих обіцянок не вийшло багато добра, хоч про око Федькович погодив ся із Львовянами і посилав деякі дрібнички для „Правди“. Хотів навіть редакції „Правди“ і свого „Довбуша“ дати і „Дикі думи“, та склало ся инакше — і він знову відчувив ся від Львова — сим разом уже на завсїгди.

¹⁾ Мат. 366.

²⁾ Мат. 231.

³⁾ Мат. 237—239.

⁴⁾ Мат. 240 і 241.

⁵⁾ Мат. 244.

⁶⁾ Мат. 245—246.

Для доповнення оповідання про побут Федьковича у Львові, мусимо придивити ся й тим його працям, що він у Львові написав, хоч о стілько, о скілько вони подають нам нові причинки до характеристики поета.

Праця його у „Просьвіті“ була, як се вже раз сказано,¹⁾ продовженем його інспекторської діяльності і його книжечок для шкільної молодіти. У Львові він виконував сей плян, який поклав був собі ще 1868. р.²⁾ Плян був широкий і обнимав не лише мораль та релігію, але й реальну науку: історію, географію, економію, правництво і т. п. Але одно те, що Федькович не до всего був підготовлений і находив уподобане саме в таких моралізуючих оповіданнях, які підходили до смаку і виділови „Просьвіти“, друге знов те, що не мав коли і не міг усього сам зробити, було причиною, що із широкого пляну він виконав лише малу частину.

Праці, які Федькович або привіз уже готові до Львова, або тут написав, були такі:

А. Призначені для „Просьвіти“.

Рускй церковнй и народнй коляды и щедрѡвки. Сю збірку вислав Федькович до „Просьвіти“ ще із Стронця і допитував ся в марті 1872, що з нею стало ся.³⁾ В рецензії мав її Федір Заревич — і тільки у грудни 1872. рішили її друкувати.⁴⁾ Надруковано її 1873. р.

Село Фармазони, перерібка із оповідання Чоккого: Goldmachersdorf, готова вже в лютім 1873,⁵⁾ надрукована того-ж року.

Дванацять пѣсней во честь и славу

¹⁾ Порів. тут на ст. 448.

²⁾ Пор. тут на ст. 382 і в Мат 187.

³⁾ Мат. 195.

⁴⁾ Пор. протоколи „Просьвіти“, Мат. 363.

⁵⁾ Тамже, 363.

святого отця нашого Николая, були готові в лю-
тім 1873,¹⁾ і надруковані 1873.

Казки для руского народу: 1. Казка
за стрільця і 2. Від чого море солоне, надруко-
вані 1873.

Житіє святого великомученика Юрія
і три Федьковичеві пісні про него, друковано 1873.

Вечерницѣ, читанка для сельскихъ людей:
1. Жите св. великомученика і мироточця Димитрія,
2. Як вирижав Петро Конарюк своїх синів в най-
ми, 3. Чортівска бочка, 4. Нові муки Христові,
5. Придабашки, — надруковані 1873. р.

Глогорожечка, надрукована у „Ла-
стѡвц-ї“ 1874.

Виділ „Просьвіти“ не приняв до друку та-
ких праць Федьковича:

Проскура для чемних руских діточок,
збірка легких набожно-навчаючих віршиків, була
готова в лютім 1873.²⁾

Пісня про ангелів і діяволів, готова
в лютім 1873.²⁾

Пісні для дітей³⁾ — се була очевидно
ся збірка, що Федькович хотів видати для на-
родних шкіл і надрукував тільки один випуск
ще 1869. р.

Ворожка, книжечка на 2 аркуші друку, і
Руский женчик на 1^{1/2} аркуша друку,⁴⁾
обі готові в літі 1873.

Між рукописями Федьковича лишив ся ще
і малий молитвенник для дітей, написаний (після
пляну з 1868. р.) також мабуть у Львові.

До сих праць мусимо для цілости додати
тут ще нескінчену поему п. з. Слава Ігоря
і два циклі пісень п. з. Маланка (І. Наша Ма-
ланка дністровая і Б. Ти місяцю, ти королю), ко-

1) Пор. протоколи „Просьвіти“ в Мат. 364.

2) Тамже 364.

3) Тамже, 364.

4) Тамже, 366.

трі — як зміст свідчить — походять так само з років 1872—1873 (можливо, що вони й скорше зложені) і доповняють Федьковичів „Колядник“.

Із сих праць ми бачимо, що Федькович хотів передовсім виконати і в великій мірі довів справди до кінця се, що загадував ще 1861. р. У першій збірці його поезий находимо вже одну коляду і дві весільні (ладовні) пісні. Про ті пісні писав тоді Федькович Дідицькому: „Не кажу я, щоби сі дві пісні ладовнії великого вартунку мали бути, а я їх тому писав, аби, по перше, свої сили на так для співака труднім поли старославянської поезії спробувати, а по друге: славне руске міщанство заохотити, при своїх весільних обрядах наші красні старосвітські поведінки, а ще краснійші право-руські пісні запровадити, бо ручу, що хто раз солодкі голоси ладовнії чув, а ще не зовсім серце закаменіле має, той певне при жалісливим „Ладо! Ладо!“ сльози обітре, бо его душу обгорне ціла краса старославянського духа і тих часів, коли на світі ще гаразд було. Если руска молодіж би собі жичила, то з радістю напишу пісні з мельодиями для руского весіля і поклоню їх нашим милим красавицям і соколам-парубкам, моім братям, а як би собі жичили, то приточу тим пісням докладно усі обряди і поведінки звичайні при певних руских весілях, не уймаючи чести ані „весілю“ в. г. Лозиньского, ані в. г. Гальки“. В другім листі до Дідицького Федькович сповіщав його, що пильно займає ся зложенем повнійшої збірки таких ладовних пісень разом з мельодиями.¹⁾

За сим „весілем“ допитували ся 1866. р. тернопільські студенти у Федьковича і хотіли його видати, але він певно не мав такої збірки,²⁾ — скінчило ся на обіцянці та на плянах. І пізнійше він не описав весіля у народу, за те виконав

¹⁾ Поезії 1862, стор. 136 - 137.

²⁾ Мат. 128 - 129.

свою гадку, зладити збірку коляд для народу. Не робив він сего так, як етнограф, навпаки він і народні колядки ретушував і сам повидумував цілі ряди нових, чи то на Різдво, чи на Маланки під новий рік чи на Йордан. Особливо два циклі пісень на Маланки інтересні тим, що Федькович придумав для них цілі родоводи славянських богів. Із спадкових актів Федьковича знаємо, що він мав у своїй бібліотеці книжки: *Wissenschaft des slavischen Mythus*, *Очеркъ славянскаго баснословія і Słowiańskie starożytności* Шафарика (по польськи), але в сих книжках він не міг найти так упорядкованої мітології — се вже він сам завів лад там, де його ніколи не було, і нам впадає в очи се уподобанє поета у сій старославянській релігії та містиці. Сліди того находимо й в иньших його поезиях, н. пр. у Диких думках, Славі Ігоря і и.

До сих старань поета, віддати народови до ужитку пісні, відомі йому споконвіка, але тепер упорядковані і доповнені Федьковичем, треба зачислити й його збірку п. з. Руский женчик, яка пропала, а мала, як видко із заголовка, на меті женців і жнива, — сим разом хоч і не сьвята, але важний час у житю селян.

Поруч із сею цікавостію Федьковича до старославянських богів та богинь бачимо у нього заінтересованє і житєм нових сьвятих — він їх описував і прозою і віршами — передовсім очевидно свого патрона Юрія — та щоб сї віршовані житя сьвятих увійшли в нарід, придумав цілу теорію про великий і добрий вплив ліри на нарід. Була се очевидно лише фантазія з його боку, але інтересна тим, що сьвідчила про його глибоку релігійність, недалеку від містицизму. Він, правда, знав сказати (н. пр. у завіщаню) прикре слово про сьвящеників, або і в поезії: „Чи хто зміркує?“ скрикував з болю:

О, ни вірю я в Бога!
Мене ме за гріх, я го за біль судити!¹⁾ —

але дійсно і в щоденнім житю і в писаннях він був побожним чоловіком і то так далеко, що чим раз більше вірив у призначенє, у те, що так „Бог дав“, чи то, що так у зорях було записано. Тут він сягав ще дальше, ніж побожний виділ „Просьвіти“, котрий житя сьвятих друкував без перешкоди, але на Федьковичеву „Планіту“ чи „Ворожку“ не годив ся. Се придумав собі поет з роками такий фільозофічний систем, що дав би йому відповідь на всі його сумніви і розчарованя, на питанє, чому йому так не вело ся, — і ся його фільозофія, дивним дивом, зійшла ся з фільозофією астрольогів зперед соток і тисячів років.

Між паперами Ф-ча лишив ся його зошит із 1873-ого р., в котрім є подані заголовки праць, які він загадував писати для „Просьвіти“. Се не наче програма, про що писати. Варто се прочитати, бо по самих друківаних працях Ф-ча для народу можна би думати, що він надто вузко розумів народну осьвіту. Так не було; тільки йому не довелось сю програму виконати. Заголовки, які він собі приготівив до праць, були такі (подаю їх дословно разом з німецькими коментарями Ф-ча):

1. **На чім світ стоїть?** Росправа і наука дуже цікава для кожного руського чоловіка. *Populäre mathematische Geographie.*
2. **Про Турки і Татари.** Книжечка дуже цікава хоть для кого.
3. **Де ми і хто ми?** *Beschreibung Europas.*
4. **Дорога у Єрусалим, до божого гробу.** Росправа дуже цікава для кожного руського господаря. *Populäre geo- und ethnographische Beschreibung Kleinasiens und Palestinas zur Zeit Christi und der Apostel. Beschreibung Asiens.*

¹⁾ Поезії, ст. 391.

5. Де ладан божий росте? Дуже цікава річ для кожного христіянина. Populäre Beschreibung Afrikas.
6. Відки тютюн і люлька? Росправа дуже цікава для кожного курця. Populäre Beschreibung Amerikas.
7. Синє море то океан — море! Книжечка дуже цікава для кожного, хто хоче знати про море, кораблі, скит-рибу, перла, коралі і оселедці. Populäre Meeres- und Schifffahrtskunde.
8. Не тільки світа, що у вікні видно, або: що дієть ся по божому світї? Reisebeschreibungen.
9. Є люде і ще люде! Страх цікаві повісти хоть для ко-го! Schilderungen aus der Völkerkunde.
10. Святий звїздарь колядар! На рік божий 1874, коли яке свято припадає, коли місяць який настає і коли яка погода буде! Книжечка для кожного христіянина, кожного господаря, кожного розумного чоловіка доконче потрібна.
11. Хто то був ті славні козаки? Річ, котру кождому Русинови доконче треба знати.
12. Де правду продають? От тут! Книжечка гірька як полин, але за того дуже здорова, або: мід не мід, а ти, Русине, до голови по розум їдь! Populäre Geschichte der Ruthenen.
13. Не все правда, що на весїю плешуть! Написав оден, що там був, де рибу за овес міняють, або: іди до голови по розум! Populäre Enthüllungen über das Treiben und die Ziele der russophilen Parthei.
14. Премудрого Соломона речі. Книжечка для добрих лю-дий. Kernsprüche und Lebensregeln.
15. О Чильчику Васильчику, або: у кого вірували Русини о-перед Христа? Річ дуже цікава для кожного Русина. Unsere Mythologie, populär dargestellt. (Мабуть сю працю відчитував Ф-ич Драгоманову, а потім подав при „Маланці“. Се заразом основа до здо-гаду, коли „Маланка“ написана).
16. Царь-вогонь і цариця-водиця, або: у кого вірували Русини о-перед Христа. Річ дуже цікава для кожного Русина. Populäre Darstellung des altslavischen Götterglaubens. (Тема мабуть та сама, що під ч. 15).

Б. Праці, призначені для „Руської Бесїди“.

Як козам роги виправляють, фрашка на основі Шекспірового „Уговканя непокірної“, була ще працею Федьковича із Сторонця, але

надрукував він її у „Правді“ вже підчас свого побуту у Львові 1872.

Запечатаний двірник, штука для театру, за жита поета недрукована.

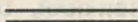
Макбет, переклад із Шекспіра. Федькович привіз уже з собою до Львова один або й два переклади „Макбета“, а третій переклад зладив у Львові, мб. в осени 1872. р.

Гамлет, переклад із Шекспіра, зладжений у Львові 1872—1873. р.

Мазепа, переклад трагедії Рудольфа Готшала, готовий ще 1872. р. Посередником поміж Готшалем а Федьковичем у справі дозволу на переклад був Антін Кобилянський, котрий тоді служив у Львові при реальній школі.¹⁾

Із сих перерібок та перекладів нема чого брати до житєписи поета, хиба можна вказати на те, що вони є доказом його великої пильности і робучости. Хоч „Руська Бесіда“ з них не мала хісна, бо театр не виставляв їх, проте сих 250 зр., які Федькович дістав від „Бесіди“ за сі праці, були справди мізерною заплаатою.

Федькович думав у Львові і про свого Довбуша; на місяць вересень 1873. вибирав ся до Коломиї або до Путилова, щоби його „вже раз переробити“ (endgiltig umzuarbeiten).²⁾ Але виїхати тоді він не міг—і тільки в осени 1873. в Путилові міг взяти ся за сю роботу. Все ж таки передмова до другої редакції „Довбуша“ зі згадками про Ладодажбога нагадує нам занятя поета славянською мітольоґією ще у Львові.



¹⁾ Мат. 204—206.

²⁾ Мат. 215.

IX.

Федькович знову в Путилові 1873—1876. р.

Вернувши зі Львова в гори, Федькович жив знову в Путилові, сим разом нецілих три роки, бо від перших днів жовтня 1873. р. до 24. серпня 1876. р. До кінця 1873. р. виплачувала йому „Просьвіта“ по 50 зр. місячно, отже мав з чого жити. Але від січня 1874. „Просьвіта“ перестала платити — і йому лишила ся тільки його офіцирська пенсія, 24. зр. в місяць. Від 1869. р., коли Ф-ич став інспектором, він завсїгди мав більше доходів і міг жити, хоч не виставно, але вигідно, а тепер урвало ся. З просьби, щоби його зробили функціонером прокураторії, нічого не вийшло¹⁾; на проєкт Івана Наумовича, щоб дописував за гроші до „Науки“, Федькович ніби-то пристав і післав йому якийсь стих до новорічного числа „Науки“ (1874), але Наумович не помістив його з тої причини, що „в тім стиху пробиваєсь українофільство, котре найбільше у духовенства не має симпатії“.²⁾ По сім стиху Наумович уже й не хотїв мати його за сотрудника.

Лишила ся Федьковичеви тільки почесь, що

¹⁾ Мат. 216.

²⁾ Мат. 219 і 226.

заходами Драгоманова (ще в жовтні 1873) київське „Императорское географическое общество“ вибрало його своїм членом, але се не давало ніякого доходу, за те накладало на нього моральний обов'язок, виконати те, що обіцяв Драгоманову, то є описати Гуцульщину. Він і взяв ся до того, зараз по повороті зі Львова, досить пильно, виробив програму опису Гуцульщини, з котрої Драгоманів був вдоволений,¹⁾ почав стягати потрібні для себе книжки про географію і етнографію,²⁾ але — як з усього видно — він не брав ся з великою охотою до сеї праці, раз через свої прикрі материяльні обставини, друге через те, що хоч він сам був по симпатії етнограф, але збиране етнографічних материялів розумів по своєму: народні пісні він поправляв, вигладжував або лише наслідував, як н. пр. у „Маланці“. Крім того він знав, що етнографією Буковини займав ся вже тоді і Гр. Купчанко³⁾, а сей молодий чоловік, за порадою Драгоманова, досить скоро упорав ся зі своєю роботою і вже 1873. р. мав готову свою збірку.⁴⁾ Сей збірка не була, правда, етнографією самої Гуцульщини, але все давала невідомий материял з Буковини. Вона й була небавом надрукована.

Тимчасом з початком 1874. р. уже нарікав Федькович перед Т. Марковом, з котрим сховався у Львові, що йому не так іде, як повинно.⁵⁾ А що йому дійсно було тоді дуже круто, міркуємо по тім, що він у лютому і марті 1873. р. трохи не погодив ся зі своїм рідним батьком, котрий на пенсії жив у Чернівцях. За весь час побуту Федьковича у Путилові і у Львові ми й не згадували про батька його, бо обидва зовсім не жили з со-

¹⁾ Мат. 221.

²⁾ Мат. 223—224.

³⁾ Мат. 217—219.

⁴⁾ Руслан 1908, ч. 236.

⁵⁾ Мат. 227.

бою і не писали навіть до себе, мов чужі собі люди. Знаємо лише з оповідання знайомих, що батько від родини в горах та від Гуцулів довідувався часом, як веде ся його „Юзьови“, але зблизити ся до нього й не старав ся, щоб не дізнати зневаги. Се були подібні до себе вдачею люди, дійсно рідні батько і син, коли подумати, що оба жили опущені і самотні, оба могли, склавши свої доходи разом, жити хоч сяк-так вигідно, а коли би Осип продав був свій маєток у горах і замешкав у батьковім домі в Чернівцях, то могли таки й зовсім вигідно жити, бо було з чого, — і проте до згоди між ними не доходило, обидва воліли жити самотою і в невігодах. Адальберт Гординський мав тоді 64 роки і був хоровитий. Ся хоровитість і самота настроювали його сумовито і він перший шукав способу зблизити ся до сина. Мабуть перевідав старий, що син бідує, і стало йому жалко. Написав до свояка Чернявського в Розтоках, щоб намовляв сина, прийти до Черновець. Чернявський почав намовляти Федьковича, щоби поїхав, однак той не зважив ся поїхати, лише написав лист в лютім 1874.¹⁾ Здавало ся, що батько з сином погодять ся, що найменше старий своїми двома листами до сина, які лишили ся по нїм, дав доказ, що поважно думав про згоду. „Моя дитино! — так писав А. Гординський 21. лютого 1874. — Уже між нами згода — амінь! Ти можеш свою ціль досягнути лише тоді, коли посидиш тут кілька тижнів; лише так може сповнитися твоє бажанє. Тому виїдь, хоч би й завтра, сюди, забравши з собою одежу, біле і т. п. Мешкати будеш у моїй ком-

¹⁾ З оповідань п. Никифорянки (пор. Л. Н. Вістник 1905, т. 31. ст. 233 виходило б, що Ф-ич відвідав батька в лютім 1874., однак з листу батька, де він каже, що листами не порозуміє ся із сином, і із споминів Кудерни (в Проміни 1905, ст. 162) виходить, що поет не був у батька, лише листи писав.

наті, харчу і послуги не можу тобі дати. З отвертим серцем і цілою широстою приїзджай до свого батька“.¹⁾

Ціль, яку хотів Федькович у Чернівцях досягнути, се була мабуть перерібка Довбуша, або якась иньша літературна робота. Федькович не квапився їхати до батька мабуть тому, що не ставало йому грошей на харч у Чернівцях, а тут батько писав виразно, що не може дати харчу. Хоч старий Гординський справди мав ще меншу пенсію, як син, бо всего 236 зр. річно, однак і син, коли обчислився, гадав, що не буде з чого жити у Чернівцях. Отже в другім листі²⁾ писав йому батько, що коштувало б його житє, казав забрати з собою рукописи, інструменти і „гірський костюм“ (гуцульську одежу), радив, що шкода кожного тижня, нема на що чекати, зрештою бачив, що листами не договорить ся із сином до нічого. „Годі! Не гнівайся! При найліпшій волі так насліпо листами не договоримо ся до нічого. Я твого листу майже не читав“. Тут ще і замітка дуже характеристична і для батька і для сина: „У мене можеш довго сидіти і ніхто тебе не побачить, у мене гості не бувають“... Отже обидва готовилися жити, як пустельники, відлюдно, як зрештою й доси любили жити.

Більше листів уже батько до сина не писав; се можемо сказати певно, бо Федькович, вернувши зі Львова, дуже пильно складав листи, які діставав, в окремі теки, записуючи педантично на кождім, котрого дня його дістав і чи відповів на нього, чи ні. З тих часів аж до смерти лишилися всі листи, писані до нього, — батькових листів уже більше між ними нема. Поет волів остати ся в Путилові, незалежним від батька...

¹⁾ Мат. 229.

²⁾ Мат. 229. Оба листи А. Гординського писані по німецьки, а адресовані по французьки.

Урядник Густав Кудерна, котрий старого Гординського знав із свого побуту в Чернівцях, а молодого пізнав 1871. р., коли переселив ся до Путилова, подає нам у своїх споминах характеристику батька і сина, котра нам стане також за відповідь, чому батько з сином не могли жити разом. „Осип ніколи не крив ся зі своїм ворогованєм до батька. Старий у своїх молодших літах також не дуже любив ширші товариства. Спенсіонувавши ся, жив зовсім самотно і хоч мешкав у середині міста і серед його гамору, преці, як відлюдний анахорет, був обмежений на своє власне товариство. Його влача була ноторично дуже самолюбна; цілою натурою любив лиш себе самого. Жив диваком і хотяй не чув приємности у приятельських сходилах з иньшими добродушними людьми, — проте був би він з цілою певностию дуже радо свого єдиного сина притиснув до свого батьківського серця.. Він ніколи не сумнівав ся про правесність свого сина, уже хоть би лиш задля подібности лица. Він хотів навернути сина до себе всякими способами, котрі старий сам впрост розпочинав або через посередників, — но всі ті заходи розбивали ся о заїлість і ненависть сина, котра затвердла на кість. Тільки коли вже батько вмирав, Ф-ич вибрав ся до Черновець“.¹⁾

Із сих слів, як і з цілого, відомого вже нам поведеня сина супротив батька, бачимо, що обидва були дуже подібні до себе не лише з лица, але і з прикмет. Се було фатум їх обох.

У скрутнім для себе положеню поет поміг собі так, що оженив свого наймита Огоновського з Марією Пилипко, котра разом зі своєю матерію Василюною і з чоловіком почала жити в домі Федьковича. Сей наймит був уже старший парубок, а його жінці було тільки 15 літ — і до того вона не хотіла покидати гуцульських звичаїв та

¹⁾ Промінь 1905, ст. 162.

не вдоволяла ся одним чоловіком. З тої причини бували потім в домі Федьковича нераз сварки та бійки і Огоновський з грижі слабував. Се оповідала його своячка.¹⁾

Однак Федькович уважав, видко, женитьбу свого „вихованка“ одиноким способом, як і йому не „путати сьвіта“ і як також собі допомгти, щоби не потребував жити спільно з батьком. Все-ж таки була дома жінка, а навіть дві жінки, бо і Федьковичева „сваха“ Василина — і хоч уся та

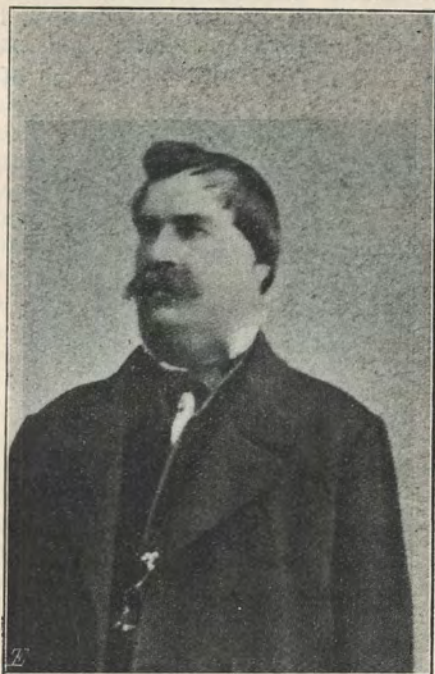


Осип Федькович. Фотографія з 70-их років. Тут видко найліпше, що Ф. був з лица подібний до батька.

„родина“ своєю інтелігенцією зовсім не була йому під пару, але своїм простим житєм та гуцульськими норовами мабуть і не дуже його рязила, бо він сам уже давно успів „згуцульщити“ себе...

¹⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 188.

Про його дальше жите у Путилові знаємо ми дуже мало. Кудерна, з котрим жив Федькович у приязни, оповідав, що як коли Федьковичеви прийшла гадка писати, то він працював і з кілька тижнів та нікуди не ходив.¹⁾ По сій роботі, яку Федькович зробив у сих трох роках (1873—1876)



Адальберт Гординський - Федькович.

—знаємо, що він тоді написав Довбуша (другу редакцію), переклав його на німецьке і зладив також Дикі думи — можемо думати, що він справди не дармував, особливо 1874 і 1875. р.

¹⁾ Л. Н. Вістник 1905. т. 32. ст. 182.

Зрештою жив собі своїм звичайним способом, ходив до церкви то на цминтар „до мами трошки“, ¹⁾ то до знайомих на тарока, або устроював собі іділлю: сідав собі на стрімкім березі Путилівки між ялицями — перед себе клав столик, на ній ліру і думав свої думи. Часом приймав і в себе гостей колачем і сметаною — і при добрих знайомих не був маломовний, умів і „елегантсько знайти ся“.-)

Один рік учив тоді німецької мови 8—9 літню доньку начальника місцевого суду, Августака. Учив добре. Заховував ся поважно і з тактом. Всі любили його, тільки учениця бояла ся його, бо чула від людей, що він має в собі опиря...²⁾

Загальне вражіє, яке він робив тоді на людей, не було лихе і ми — при недостачі конкретних подій — добре зробимо, коли послухаємо голосів сих людей, що його знали. Сьвященик Іван Левіцький пише у своїх споминах таке:

„Се була видумка Федьковича, що бециркові урядники йому докучають чи його переслідують. Урядники любили і поважали Федьковича, хиба се брали йому за зле, що він мало з ним жив; ніхто його не переслідував.

Він мав свої слабі сторони, що, аби стати хлопоманом, пішов часом на весіле або на празник до простого Гуцула і там уже, як то кажуть, перебрав мірку, і то не в їдженю, але в питю. То було дуже, а дуже рідко, але се факт, що так бувало. Отже се брали йому урядники за зле і говорили: „Най би то десь на забаві межи нами було (то є аби межи нами впив ся), то не було

¹⁾ Л. Н. В. 1905, т. 31, ст. 181. Пор. також Промінь 1905, стор. 261, де Кудерна пише, що Ф. почитав матір по смерті єї, як яке божество.

²⁾ Се оповідала мені п. Білінкевичева, вдова по сьвященику, що був у Путилові. Образок берега тут на ст. 361.

³⁾ Се оповіла та сама учениця, тепер жінка старости Коритовського у Коросні. (З недрукованих записок Ром. Заклинського).

би нічого злого, але межі простими Гуцулами — то соблазн¹⁾“.

Отже п'яницею (принаймій за моїх часів, то є від 1864. р. до кінця 1875. р.) його назвати не можна, бо він лише читав і писав, а від товариства ухилив ся; — я навіть заручив би, що він сам ніколи а ніколи не упив ся, а може навіть жадного трунку сам не пив. Покликую ся на теперішнього апеляційного совітника у Львові, п. Бернгарда Мілера, котрий за моїх часів був безцирковим актуаром і мешкав кілька років у Федьковича, ба навіть харчував ся у нього, — він посвідчить, що я правду кажу. Що стало ся по р. 1875., того вже знаю.

Федькович дуже уважав на людей, ніколи нікого не образив, був дуже доброго серця. Налезав до казина, приходив часто, любив грати тарока, але дуже низко, і в круглі.

Був веселий і приносив часто свої принагідні поезії, котрих, о скільки мені звісно, не давав до друку, бо казав; „такі нісенітниці не варто друкувати“. Із сих поезій кожда мала свою причину, для чого Федькович її уложив. Так н. пр. пісню „Там, де Чорногора сумно“ уложив по німецьки для давнійшої „сендзіни“ - Німкинї, котра дуже радо слухала сеї пісні, але не розуміла слів.

„Стрільця“ написав Федькович по руськи і по німецьки з тої причини, що його просили часто на польоване і дивували ся, що він, хоч військовий чоловік, не любив польованя. Так кожда поезія мала свою причину“.)

Із споминів Г. Кудерна варто се виняти: „Як я приїхав до Сторонця-Путилова р. 1871, застав я там Федьковича перебраного уже від довшого часу за селянина. Він був тогди начальником гро-

¹⁾ Чи можна Ф-ча, ст. 39 і 40. Спомини о. Ів. Левіцького. З таких принагідних, жартобливих поезій Ф-ча відомі нам дві з 1874 р.: Jägerlied і Adam und Eva. — „Поезії“, ст. 736—740“.

мади і шкільним інспектором. Я чув за него багато незвичайного. З видження знав я його ще з Чернівців jako офіцера. Се все спонукало мене студіювати того мужа; тому й шукав я за його товариством і з конечности пив з ним горівку, причім за товариша мав я тодішнього гр. кат. пароха Левіцького,¹⁾ котрий також хотів його пізнати.

Федькович був чоловіком в собі замкненим; у тверезім стані маломовним і непривітним. Коли хто хотів завести з ним розмову, мусів перше разом з ним випити багато горівки і тільки по X-тій чарці розвязував ся йому язик, що був перше дуже скупий на слова. — Скоро раз леди поломили ся, тоді його конверзация загально була не лише приємна для забави, но і поучаюча²⁾.

Иньшим разом оповідав Кудерна з більшим одушевленем про Федьковича, — що правда, радше про його твори, як про його особу: „Федькович був чоловік практичний (?) і в ситуації швидко орієнтував ся. Ми були дуже добрі знайомі і жили в дружбі. Ф-ич був у мене кумом. Я студіював його душу, його характер довші літа і пізнав його докладнійше, як хто иньший у світі. Я був і буду з почесністю для його творів, бо вони вийшли в повні з уст великого, світового (?) поета. Я поважав Ф-ча задля його креацій, задля його поезії. „Се геній, се перла людскости“ — так думав я про него і таким він був для мене, коли деклямував мені свої поезії“³⁾.

Послухаймо ще, що неінтелігент каже про Федьковича.

Дяк Юрій Семанюк подає таку характеристику поета:

„Любий та милий був то чоловік. Як я був дяком у Путилові, знав я його добре, ба і він

¹⁾ Сего самого, що його спомини подані передом.

²⁾ Промінь 1905, ст. 162.

³⁾ Л. Н. Вістник 1905, т. 32. ст. 182. Записав Р. Заклинський.

мене чогось то любив, чого, не знаю. Знаю лишень то, що майже в кождей передодень свята брав він мене до своєї хати від пароха. Там (у хаті) скаже, бувало, мені співати народні пісні, а сам возьме гітару або ліру, тай собі ту саму пісню грає. Співаю, співаю, аж ту дивлю ся: Федьковичеви котять ся сльози з очий. Я удавав, що не бачу. Обтерши сльози, він зачинав сам співати якусь вояцьку пісню. Так нераз сидимо до пізної ночі.

Борони Боже, щоб я коли сказав йому „ви“, тогди сердив ся дуже. Коли-ж я забув ся і таки сказав „ви“, то він зараз і каже з досадою: „Жди, тезку, не забувай ся, ми всі рівні“.

Федькович убирав ся по гуцульськи і так ходив і до церкви. По дорозі не минув нікого, аби не привитав ся, та дечого не заговорив.

Раз на св. Юрія взяв був він мене до себе з церкви; то були його іменини. Хто тогди на-вернув ся до його хати, всіх честував, гостив, а відтак став грати. Ми співали до пізної ночі, гуляли та з пістолетів стріляли. Через цілий час забави був Федькович зовсім тверезий, як газді яло ся. В ночі ще мене сам відпровадив до пароха, бо, як казав, бояв ся, щоби я не впав на кладці, через котру мені приходило ся переходити.

Федькович гроша нікому не жалував. Як лише мав, то кождому позичав, та давав даром. Нераз висилав наймита свого, аби пантрував, хто в біді-нужді находить ся у селі. А коли сей „зміркував кого“, то він зараз ішов туди, тай грішми ратував. Навіть більші квоти грошей давав він бідним, як видів, що їм дуже треба¹⁾.

Ще кілька висказів ріжних людий:

Протоєрей Ю. Кантемір: „Юрій материялістом не був; що було, то йшло. Бідного не облишив ніколи, аби не помилував“²⁾.

¹⁾ Спомини, ст. 22—23.

²⁾ Л. Н. Вістник, 1905, т. 31, ст. 232.

Жінка учителя Никифоряна: „Мав таку натуру, що всьо роздавав бідним, хочай би собі нічого не лишило ся. — У него дома не було кому ані зварити, ані випрати“.).

Двірник з Киселиців Дмитро Гасюк: „Ф-ич був крепкий, здоровий, з лиця добродушний, з серця дуже милосерний. Всі ходили до нього за порадою. Він не лише радив, але і грішми помагав. — Маєток по мамі мав великий. Однак за чужими, приватними і урядовими справами занедбував своє господарство і воно звільна упадало“.²⁾

Господар Пантела Чучко: „Ф-ич був дивак: він, бувало, покине свою службу, ходить по мужиках та списує співанки. Правда, що давав гроші бідним людям, та що!“³⁾

М. Драгоманів написав також свої спомини про Федьковича, котрого відвідав (31. серпня — 2. вересня 1875) у Путилові і був у нього три дні. На жаль, сих споминів нема; Драгоманів мав їх післати проф. С. Стоцькому і мабуть не післав, або вони пропали на почті. Не може бути, щоби Драгоманів не списав своїх споминів, бо він каже певно: „Про Федьковича й про мій пробуток у него я розказав осібно“.⁴⁾ Так ми й не знаємо, що помітив сей авторитетний муж у Федьковича протягом трох днів, — знаємо лише, що мало радісного та доброго, бо хоч Федькович, як чоловік, мав багато симпатичних прикмет, але потребував Драгоманову показати тільки свої астрологічні студії, якими тоді вже пильно займав ся, щоб навести на нього глибокий смуток...

Однак цікаво, як Федькович, що так сторонив від львівських професорів, і у Львові і тепер у себе в горах показував своє велике довіре до Драгоманова. Драгоманів знав заставляти людей

1) Л. Н. Вістник, 1905, т. 31, ст. 232.

2) Тамже, том 32, ст. 187.

3) З недрукованих записок Р. Заклинського.

4) Австро-руські спомини, 386.

до роботи і в початках 70-их років запряг у свій віз багато молодих людей. З Федьковичем ішло тяжше.

Коли не вдалося йому, заставити його до етнографії, він придумав видати його повістки — і ця думка була дійсно розумна, бо на Україні Федьковича не знали і зрештою самі повістки заслуговували на друк. В осени 1874. просив його, позвонити видати їх, написати коротеньку біографію, перекласти незрозумілі, гуцульські слова та зладити показчик повісток. Що на те відповів Федькович, про те довідуємося з листу Драгоманова до проф. Стоцкого,¹⁾ бо Федьковичевої відповіді не маємо. „Моє видане „Повістий“ зробилось доволі кумедно: автор стояв тоді на тому, що його повісти „нічого не варті“²⁾ й не хотів не тільки дати мені яких рукописів, але навіть сказати, чи я зібрав усі його повісти, котрі були напечатані в галицьких часописах. „Е, то не варто! Робіть, що знаєте!“ З цих двох фраз я нічим не міг його збити. Персональних стосунків з Федьковичем я мав не багато, хоч вони були досить приятні. Перший раз я з ним бачивсь у 1873. у Львові, а потім 1875. в Путилові, де я прожив три дні, після чого Ф. провів мене до Жаб'яого. В цей раз ми говорили багато, — але вражіння на мене зробив Ф. дуже сумне, котре зводить ся до такої думки: як наша громада не вміє її виховати, ні навіть піддержати таланту, ні послужитись ним. Коли ілюстрація такої думки не вдасться Вам за велику й навіть шкодливу гересь, то я напишу Вам мої спомини про Ф-ча“.³⁾

¹⁾ Сей лист, доси недрукований, находить ся у проф. Стоцкого.

²⁾ Се саме писав Ф-ич до редакції „Правди“ ще 1867. р. Пор. Мат. 149.

³⁾ Се ті самі спомини, що про них Др-ів згадує в „Австроруських споминах“, а котрих проф. Стоцкий не дістав.

Федькович не написав Драгоманову і нової своєї біографії, лише додав до своєї біографії з 1861. р., надрукованої Дідицьким, коротенький уступ про те, що з ним діяло ся за остатніх десятих років, і сим разом дозволив собі сказати також дещо неправдиве про себе та про матір, про що вже була мова попереду. Се писав він в осени 1874. Драгоманів післав йому тоді за повістки 100 зр., до того ще й книжок, усе ще сподіваючись від нього опису Гуцульщини.¹⁾ Однак ні Драгоманову ні Львовянам не вдало ся тоді видобути якусь більшу працю від Федьковича, бо він, як з його листу²⁾ виходить, першу половину 1875. року ужив на те, щоби переробити свого Довбуша по німецьки, почім загадував перекласти його на рідну мову, та брати ся до нових трагедій: Гонта, Кара-Дьорді та до видання німецьких поезій. Сі пляни перепиняли такій роботі, якої бажали від нього Львовяни і Драгоманів.

З німецькою перерібною Довбуша їздив Федькович в місяцю червни 1875. р. до Радовець, до свого давнього приятеля Найбавера, котрий тоді був директором радовецької гімназії. Не знаємо, яке вражінє робив тоді Федькович на Найбавері, бо той не лишив по собі ні листів ні споминів про Федьковича, однак — коли вірити нашому поетови — його „Довбуш“ дуже вповодобав ся Найбаверови. Федькович писав 18. червня 1875 до Партицького:²⁾ „Довбуш удавсь мені так добре, що і Найбавер і всі, котрим его читав, не могли надивовати ся і велику фурору мені віщували. Найбавер кладе его над Шілерового „Wilhelm Tell“ і каже, що і Шілерови рідко у котрі драмі всі характери так удались, як мені у Довбуши“.

Найбавер був за розумний письменник, щоб

¹⁾ Мат. 235—236.

²⁾ Мат. 245.

не добачував хиб „Довбуша“, і тому, здається, нарочно перехвалив сю трагедію, — а в тім, хто його знає, може й справди і він і „всі“, котрим Федькович читав свою трагедію, добачували у ній щось незвичайне. Нам іде о сей настрій поета, о сю певну думку, яку він мав про себе, коли мав перекладати німецького „Довбуша“ на українське. Як тут можна було видобути від нього що инше, коли на нього ждала мила праця, по якій сподівався великої слави!

Про щож і міг розмовляти Федькович з Драгомановом, коли той приїхав до нього при кінці серпня 1875. р.¹⁾ Вжеж передовсім про „Довбуша“. А там ще привіз Драгоманів із собою спис гуцульських слів, винятих з Федьковичевих оповідань, — і оба зладили відомий словарець, доданий до оповідань. Зрештою з розмови з Федьковичем виніс Драгоманів „дуже сумне“ вражінє, дарма, що сей приймав земляка з України, як міг, найкрасше і провів його аж до Жабйого, бо той їхав на Угорщину.²⁾ Очевидно, не про гостинну йшло Драгоманову, а про талант Федьковича, що марнував ся.

З одного листу Драгоманова³⁾ довідуємо ся, що підчас його побуту в Путилові Федькович просив його вистарати ся йому яке місце на Україні. Драгоманів втратив був тоді сам професуру у київськїм університеті і опинив ся без посади, проте не забув просьби Федьковича і в Одесі говорив про се із знакомими. Там подали йому надію, що може найдеть ся для Ф-ча посада у прогімназії, і він писав поетови, щоби вдав ся з просьбою до двох Одесситів, офіціяльно до інспектора прогімназії Конст. Андр. Пятницького (йому радив післати потрібні документи і німецькі твори) і неофіціяльно до Олексія Олек. Андрієв-

¹⁾ Мат. 247.

²⁾ Австро-руські спомини, ст. 386 і д.

³⁾ Мат. 250.

ського. Чи Ф-ич написав так, як йому Др-ів радив, не відомо; здається, що не написав, бо таких документів і німецьких творів, щоб він ними міг інспектора Пятницького переконати о своїй здатности на посаду у прогімназії, у нього не було. Принаймі Др-ів не дістав про се ніякої вісти від Ф-ча.¹⁾

Тимчасом під кінець 1875. р. вийшли у Києві оповідання Федьковича з гарною передмовою Драгоманова. Др-ів перший старався оцінити розумно праці і значіне Ф-ча, вказавши на те, чим він ріжнить ся від иньших галицьких письменників та що дав нового своїми оповіданнями. „Усякий, хто познакомиць ся з повістями Федьковича, не перестане жалкувати, чому він не пише їх більше²⁾ — писав Др-ів мов нарочно на адресу Ф-ча, щоб розважив його раду. Ф-ич читав її певно, але думки про свої повістки не змінив; тоді він тішив ся „Довбушем“. Драгоманів прислав йому 150 примірників його „Повістей“, котрі мали піти в продаж (по 1 зр. за примірник) в його користь. Продажию займали ся Львовяни, дещо справди продали, а дещо й так розібрали; багато хісна Ф-ич з того не мав.³⁾

У той час не тішило його видане оповідань і через те, що мав великі неприємности з причини свого сексуального житя. Уже мабуть і тоді, коли з Драгомановом говорив про посаду, щось його непокоїло, щось знали про нього власти. Доки був у Путилові судя Августак, у котрого Ф-ич учив доньку, був спокій. Він навіть узяв його в пропозицію на функціонера прокураторії від нового року 1876. (на місце Кудерни)⁴⁾, однак небавом переніс ся до Перемишлян у Галичині — і Ф-ич лишив ся тим, чим був. Та се ще не було б лихо, але донос до суду в лютім 1876. — очи-

¹⁾ Мат. 253.

²⁾ Повісті, XLVI.

³⁾ Мат. 258—263.

⁴⁾ Мат. 256.

видно подібний, як 1872., р. про „дуже тісні зносини з найпростішою голотою“ — так наполохав Ф-ича, що він уже гадав утікати перед криміналом до Одесси, до чого просив Драгоманова о поміч. „На мене, пане ласкавий, дуже велика біда склалась і матбути треба буде з Австрії утікати, аби криміналу спасти ся... Аж за надто, трохи не на смерть затурбований не пишу більше, лиш о ласку Вас благаю: не дайте пропасти“!!!¹⁾

Та якось обійшло ся без криміналу й утечі до Одесси, в суді „убили“ справу — і Ф-ич міг собі дальше працювати над своїм Довбушем, котрий під весну був уже готовий, ще тільки передмову переробляв поет.²⁾ Все-ж таки не було йому в Путилові приємно жити — і він просив Августака, щоби йому вистарав ся о яку посаду в конвіктах у Львові, або о лекції³⁾, однак найти йому таке занятє не було легко.

Аж ось старий Адальберт Гординський своєю смертю висвободив сина з Путилова і дав йому спромогу перейти до Черновець та почати нове жите, шкода, що не красше... Се була ціла трагедия опущеного батька, котрий, так само, як і син, не дуже й міг відповідати за ті прикмети, які мав з роду. Кільканацять літ не бачили они себе і тільки смертельна недуга одного з них звела їх разом.

В серпни 1876. старий Гординський тяжко занедужав. Знакомі Федьковича взивали його листами і телеграмами, аби приїхав з Путилова до Черновець, до батька. Поет приїхав, як з листів видко, 24. серпня 1876. Спонукало його до того не лише синівське почуте, яке в нім озвало ся, але й чутка, що він (поет) умер; сю чутку видумали деякі свояки на те, аби хорого Гординського намовити, щоби їм записав свій масток.

¹⁾ Мат. 254.

²⁾ Мат. 256.

³⁾ Маті 257.

Сьвідки стрічі батька з сином описують її так: „Тут застав він (поет) повну хату свояків батькових, понайбільше женщин. Коли його побачив Адальберт Гординський, утішив ся, підніс руки тай промовив: „Synu mój drogi! synu mój jedyny! mój Józium kochany! ty żyjesz! Ciebie już umarłym zrobili!“ На то відповів Юрій: „Ви, татку, хорі?! Чей Бог дасть, що поздоровієте!“ А звертаючи бесіду до слів батькових, затиснув кулаки і вимахуючи ними в ту сторону, де стояли свояки, сказав: „Мене вороги умерлим зробили! Але я такий здоров, як медвідь, ще неодному бим голову розтріскав!“ По тих словах зашуміли сукні і ті, що жадали від А. Гординського запису, повиносили ся з хати.“)

На другий день по сій прикрій сцені відвідав Ф-ич Ізидора Воробкевича, котрий тоді разом з Олександром Барвінським збирав матеріяли до альманаха „Руська хата“ і вже дістав був від Федьковича „Довбуша“ та деякі поезії.²⁾ Про сю гостину писав Воробкевич Ол. Барвінському так 25. серпня 1876: „Нині посітив мене в первий раз Юрій Федькович, по гуцульськи одітий, в окулярах і соломянім крисаку. Здоровий, плечистий і гарний чоловік, лиш тихий і задумчивий, здаєть ся, що велика тяж єму серце давить. Єго, так мені здаєть ся, не тішить ні сонце, ні луна, ні днина і ніч, єму все однаково, і слова тяжко з него почути. Дивував ся я, ци то сей Федькович, котрий не раз так горяче писав, котрий щир-

¹⁾ Чи можна Ф-ча, сгор. 28.

²⁾ Сей альманах се була проба І. Воробкевича, без помочи „Русскої Бесѣды“ дати хоч малий доказ літературного житя на Буковині. Виданєм займав ся Олекс. Барвінський у Львові. Книжка вийшла 1876. р. — Того року деякі черновецькі москвофіли видавали гумористичну часопись т. п. Лопата. Вийшло тільки 14 чисел. Висьмівали там Шевченка і цілий український рух, кпили собі з мови в обіжниках правосл. консисторії, хоч самі писали ненародною мовою, — зрештою часопись була дуже кепско редагована і видавана.

рим руським словом нас кормив і ogrівав. Він містичний чоловік, в его близькості якось одному unheimlich стає. Питав ся він мене, як далеко поступила печать нашого альманаха і як мені „Довбуш“ подобав ся. Казав я ему, що альманах ледви печатати ся почав, а „Довбуш“ гарно писаний. Просив я его, щоб нас спомагав, щоб сильно ще забренів у свою ліру, на що він мені відповів, що нема для кого писати, нема читателів — і таких партий, що хорони Боже, і що воліє він по німецьки писати. Ще раз я его просив, своїми новими творами (нас) потішити — і так і розійшли ся ми.“¹⁾

Сї слова: „нема для кого писати, нема читателів“ — треба нам памятати; ми находимо їх не лише тут, але і в листах і творах поета, готових 1876. року, і вони виразно показують настрої поета у той час.

У два тижні по сій розмові двох поетів, дня 9. вересня 1876., помер батько Федьковича, проживши 67 років. Цілий свій маєток записав він синові. Похоронивши батька, поет замешкав в його домі в Чернівцях і в осени (1876) шукав способу, якби міг надрукувати свого німецького „Довбуша“, а крім того (мабуть також у той час) зложив з поезій, які вже мав і які нарочно тоді написав,²⁾ збірку п. з. „Дикі думи“ і післав їх Воробкевичеві з листом, з котрого виходить, що Воробкевич не віддав Федьковичеві візити; очевидно бояв ся його „містичности“ і таємничої мовчливости. А шкода, бо Федькович дуже потребував тоді доброго, щирого і зичливого приятеля. Та у Воробкевича були тоді свої безнастанні клопоти і праця.

„Я Вам — писав Ф-ич 13. падолиста 1876. — нагадую собі — вже казав, що від тепер по ру-

¹⁾ Руслан 1909, ч. 1.

²⁾ На се вказує н. пр. поезійка „С під юга“ про неспокій на балканським півострові.

ски писати вже не думаю; от переглянув я усі свої рускі письма, а межи ними понаходив чимало віршів, котрі, здавалось мені, ще шкода було у огонь метати. — Тїїж вірші зібрав я і списав у отсю книжечку, котру Вам отсе поселаю, с присьбою, зарядити собі з нев яко воля і ласка Ваша. — Як найдете що гарного і путнього, то можете або у Ваш альманах помістити, або до редакції Правди відослати. Бо щоб ся книжечка у цілости діждалась печатаня — сего не надїюсь, хотьби може се і найлучше було, бо всі сі поезїї становя одну цілість, неначе поетичну автобіографію.

Я ще думав, сю книжечку наші Рускі Бесїді подарувати, але потому погадав собі, що наша змосковщена „Бесїда“ таким даром би погордувала, отже і складаю го у ваші руки, ще раз с присьбою, вступитись за сими гуцулскими сиротами, хоть і дикими, але за те — сказати можу — орігінальними, бо спеціально гуцулскими!

Жаль мені на Вас, Добродію, що мене колись не посїтите. — Яж предсе був у Вашім домі, отжеж годилоб ся, щоб Ви і у мене раз були. — Чи то може задля того у мене не буваєте, аби і до Вас не приходити, бо се німецка така куртоазія?¹⁾

Але Воробкевич не приходив до Федьковича і ніхто иньший з інтелігенції не бував у нього, а він сам уже мало з ким і переписував ся. І так у Чернівцях, у столиці Буковини, цілих вісім років жив поет більше самотно, ніж у горах, зовсім так, як і його покійний батько. Та про се треба окремо говорити, а тут на закінчене остатного трилїтнього побуту поета в Путилові треба придивити ся його працям з того часу, бо в них також найдеть ся неодна для житєписи поета.

¹⁾ Мат. 275.

„Довбуш“ і „Дикі думи“.

Коли Федьковичевого „Довбуша“ прочитати уважно раз і другий (бо за першим разом ледви чи хто розмотає те, що поет намотав),¹⁾ то з думки не сходить питанє: се що за штука?! Драматизована балляда чи казка? Бо на трагедию, основану хоч сяк-так на правдивім житю, „Довбуш“ зовсім не виглядає. З 11 важнійших осіб, які автор вивів на сцену, він „вимордував“ немилосерно девять. Девять трупів на сцені чи поза сценою — по що? на що? з якої причини? В чім трагізм? Де та сила в душі людській, що доводить неминуче до такого нещастя? Любов, ненаситна женихливість Довбуша? Ну, нехай! любов і справди треба вважати найважнім мотором у сій трагедії; тут тієї любови, — вільної, гуцульської, дикої любови зі страшною заздростию дуже багато. Але Федьковичів трагізм не в наслідках такої любови; се й не була би новина на сцені. Його „чорна доля, чорний ангіль“ — се якесь дивне фатум. Олекса Довбуш має три сестри; з них одна княгиня, друга Гуцулка Дзвінка, третя циганка Цора. (Се вже його батько, Василь Довбуш, такого наплував з матерями княгині, Дзвінки і Цори). Олекса не знає про се нічого; знає тільки, що має брата Івана. Отже любить по черзі то Дзвінку, то Цору, то княгиню, — всюди доводить людей до смерти, поки нарешті й сам гине, і тільки вмираючи дізнає ся, що сестри любив. Казка тай годі!

Але поет і в гадці не мав назвати свою трагедию казкою; навпаки такого містичного туману напустив на сцену, що нам аж моторошно робить ся, а все на те, щоб ми вірили його казці. Тут і Єзуїт, висланець від якоїсь містичної „ради в тройці“, щоб сіяти лихо за лихом; хоч який

¹⁾ Маю на думці сю другу редакцію „Довбуша“, що була в „Руській Хаті“, з 1876. р.

він „котюга“ і хоч як нам не хочеть ся вірити, щоб у першій половині XVIII. віку він міг бути у Гуцулів, але нарешті можемо його розуміти. Се Гетівський Мефісто з „Фавста“, *der Geist, der stets verneint*. Але тут у трагедії є і дещо таке, що ми неминуче мусимо зачислити до казок, до містики, а чого сам автор не хотів туди зачислити. Крім того „чорного ангіля“, що казав братови зводити сестри, чуємо в трагедії про віщованя, дивні сни, чарівні топірці і хрести, срібні і золоті кулі (на Довбуша) — і що найчуднійше, ті всякі чари та віщованя сповняють ся!... А є тут ще і старий чарівник Циган Морган, котрий знає, що Цигани з Єгипту, Фараонові діти, котрий ворожить із старої єгипетської книги і своїми чарами трохи не доводить до того, щоб стати „владикою всіх духів, царем над царями, крушити скиптри та роздавати корони“, однак перед часом умирає. Його донька називає частенько у розмові єгипетських богів: Тіфона, Ізіс та Озіріс... Ми й не зрозуміли-б, звідки взяла ся у Федьковича ся віра в „чорну долю“ та віщованє, коли б не чували вже про него, що він сам займав ся астрольогією і читав у зорях.

У переднім слові до „Довбуша“, писанім „в день великого пущеня“, себ то під весну 1876. р.¹⁾ Федькович каже таке: „І сего-ж то казками і піснями осіяного Довбуша вибрав я собі за героя сеї трагедії. — А ти, любий мій та убожественний руський народе, прийми єго від мене яко літературну лепту, може і остатну! бо на другу чорна моя доля та тяжкі мої вороги спомочись не дадуть!... Міг би я був, правда! — чималий той час, щом на сю драму приложив, хосенніще для нашої літератури обернути. Да щож робить, коли то серце не навчити, а співак у такого пана служить, що єго ні впросити

¹⁾ „Руська Хата“, 102.

ні вмовити, бо у всему свою волю має, гірш того деспота або настоящего тирана“.

Інтересні для нас тут слова Федьковичеві, що він отсе вже „може й остатну лепту“ дає своєму „любому та убожественному руському народови“.. Се те саме, що він і говорив і писав І. Воробкевичеві. Вийшло се у него певно з жалю до Русинів і розчарованя, якого зазнав у житю, а котре описав у „Диких думках“ (про се буде далі мова); але не був се намір, взагалі нічого не писати. Навпаки тогґ-ж таки року 1876-го він пробував щастя зі своїм німецьким перекладом „Довбуша“ у Німців, посилав його Найбаверови та ледви видобув його від него назад, післав потім своякови Ганіцкому і гадав, що громада Путилів (!) дасть гроші на друк, посилав і до Відня, але не найшов ся ніхто, хто б схотів видати „Довбуша“ по німецьки.¹⁾ Не повело ся Федьковичеві й у Німців... А він думав, що тільки в нас нема для кого писати...

Щоби зрозуміти песимізм поета, що давав такий пригожий ґрунт до астрольогічних занять, треба нам ще позбирати деякі відомости з листів та з поезий його, особливо з „Диких дум“. Так і вийде з усього, що з 1876-им роком він хотів справди закінчити свою працю для Русинів, бо після 1876-го року він видав тільки свої німецькі поезії (1882), а по українськи з вісім літ майже зовсім не відзивав ся друком; за те дуже пильно „пазив“ своєї астрольогії.

Про „Дикі думи“ писав Федькович, що се є „неначе поетична автобіографія“ його. Всіх „диких дум“ 41; крізь усі знати то більше то менше одну провідну думку або настрої, але декотрі таки здають ся мені на силу вложеними в низку, до котрої не надавали ся. Як там і було, інтересно те, що вся та збірка кінчить ся тою самою

¹⁾ Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina, von Dr. R. F. Kaendl, Czernowitz 1897. — Поп. Мат. 273, 285.

думкою, що й розмова Федьковича з Воробкевичем та його лист: „На що й грати, коли чорт ма' кому“... Придивім же ся сій „поетичній автобіографії“, виймаючи з неї самі провідні думки.

„Дикі думи, думав Гуцул-Невір“, — невір тому, бо втратив віру у любов і надію: він бачив їх тільки на гульках та хрестинах, а у звичайнім життю — ні. Сей невіра — то Гуцул кобзар Марко, alter ego Федьковича. Він попадає у недугу, котру мусимо приймати з застереженням; се не звичайна недуга, а лиха доля з торбами, що судила Маркови бути кобзарем, щоб „здохати голодним псом у порога людей“. Але сеї долі не минути, (се, як бачимо, та сама думка, що у переднім слові до „Довбуша“) у грудях Маркови „шумить“, душа виринаєть ся у світ, він мусить співати, —

дай, подай ми кобзу з клинка,
най ти, батьку, заспіваю,
бо словами сего годі...
Ріки, батьку, йдуть у море,
а горі нема їм ходу..

Така вже доля судила ся йому, хоч і нема кому, зладити його кобзу „на давний стрій“. Приходить ся співати „на новий стрій“ — а сей новий стрій, то самі сумні пісні про те, що нема любови, а є лише зрада, а як і є любов, то з колючками, як рожа. От зрадила Дзвінка Довбуша, зрадила Марічка Василя. Се тільки в іранській казці царівна справди любила простого стрільця. Але сеї казки-туги любка Марка-кобзаря не хоче й слухати. Через те Марко й видужати не годен, все ще „горить“, хоч йому й ліпше вже. Він згадує далі і такі випадки, де була любов, але не щаслива. От у Шипоті сестра сестру отруїла, бо обі кохали одного і обі стали березами. А якась Циганка отруїла і себе і легіня, що загадував з другою женити ся. За иньшим знову, за якимсь керманичем, що потонув у Черемши, кинула ся і дівчина у плесо... Те все таке смутне,

що шкода й вірити у щасливу любов. Треба шукати інших ідеалів.

Марко уже здоров, перебув уже горячку з її привидами все смутної любови і знаходить собі иньшу мету — рідний край. От Україна! Там Тарасова пісня будить народ до житя, може колись і красше буде на Україні, — сяк чи так, Марко не запродасть своєї душі тим „каганам“ з Кремлю. Але поки-що желізний цар у желізнім дворі-тюрмі каже красній царівні (Україні) присягати на желізну книгу — що? не знати.¹⁾ Чорні косарі (духовенство) косять душі людські і змітують у стоги. На Буковині також не красше; тут люди забули, хто вони були і якої матери діти — одно слово: нема у ріднім краю душі відради, красше у світ іти! „Там широко, не так, як в нас, що ніде і плечі обернути“. От над Дунай піти-б!

Іде Марко над Дунай. Тут колись знали Серби собі поради! За Мілоша Обреновича зірвали ся до бунту і скинули із себе турецьке ярмо. Шаблю в руки, а не ваї! А тепер знову „на юзі“ на Балкані на бурю заносить ся (1876). Коли загоять ся рани нещасних „южан“? А зрада у любови є і тут! От виратував Серб Туркиню з неволі, кохав її, а вона віддала ся якомусь Грекови; він їх і зарівав обоє. Душно, сумно і тут над Дунаєм; тут лиш Турки та ножі, — красше вертати ся у свої гори! „Або в гори, або в гріб!“

А хiba в сих горах справди красше? Куди тобі! От полюбив богацький син бідну дівчину. Лихі люди і батько не дали їм пібрати ся — він і застрілив ся. І в Гуцулів нема гаразду; треба мабуть ждати, поки збудить ся король Гуцул, що замішав ся у бій богів і за кару спить доси у Сокільськім. Він збудить ся колись і поможе. Завяжуть колись Січ і на Чорногорі. Але поки

¹⁾ Чи не звісний указ з 1876 р. мав поет на думці?

що гинуть відважні керманічі дараб у Черемши, гинуть по лісах сьмілі рубачі — сокирники, иньші пропадають у війську та стріляють ся з жалю — смутно і в горах! Кобзарська зоря блудить самотою по небі і найкрасше було-б, як би і пазила неба, а не падала у болото, жабам на втіху... Тимчасом вік минає, краса пропадає, смерти не вмовити — дійсно не варто жити...

В остатній „дикий думі“ поет таки вже про себе виразно пише: „А як мені відправу дали“, себ то як він вийшов з війська 1863. року,

то я з радіщ вам аж зарув!
А й кобзу свою не забув!..
А в'ни мене питати стали,
що видів я у сьвітї?

— — — — —
І сам вже не знаю,
про віщо ще я їм співав!
А в'ни-ж? А в'ни-ж?... Оден дрімав,
а другий хріп з усеї сили.
Старі про кози говорили,
дівчата товпились в куток..
А я з кобзини струни змок,
та гай у кліть з нев..

На що й грати.
коли чорт ма' кому!..

Такі остатні слова „диких дум“ — і в них ми чуємо вже відому нам Федьковичеву думку про „остатну лепту“ для народу, про те, що нема кому писати і що він тому гадав покинути писати рідною мовою. Справдило ся аж надто скоро Драгоманове спостереженє, що наша суспільність не знала ні виховати, ні піддержати, ні покористувати ся талантом Федьковича...

Але чи „Дикі думи“ були дійсно поетичною автобіографією Федьковича і на що він у них поклав вагу? Недуга і виздоровленє Марка нагадують те саме у Федьковича. Поздоровівши, він хоче співати народови на давний стрій (значить так, як 1861. р. або ще скорше), але вже не може, бо і сам зазнав розчаровань у любови (Маро-

шані, Дияконовичка, Волянська) і у других не бачив щасливої любови. Отже нещаслива любов перша підкопала його віру в людей.

Втративши віру в любов, Федькович гадав, що заступить її праця для України. Однак, куди не глянув, всюди бачив страшно тяжкі обставини, і в Росії і на Буковині. Таку діяльність для народу серед тяжких обставин Федькович мав уже за собою (сервітутовий процес, начальництво, інспекторство, боротьба з чорними косарями-священиками, праця у „Просьвіті“) — і ся праця навела на нього другу зневіру.

Вернувши зі Львова в гори він бачив, що зрештою в сюди біда — і поза Україною і дома, в горах між Гуцулами. Се все разом склалося на повну зневіру у поета, на його поетичну автобіографію, на „Дикі думи“. Як бачимо, сї поезії дійсно звязані коли не з його житєвими пригодами, то з його думками. По 15 роках праці для народу се був досвід і добуток його душі, — катастрофа, хоч і не зовсім оправдана зверхніми обставинами поетового житя, але мотивована ним по своїому вірно і не облудно; він так відчував свої пригоди, як писав про них, так їх оцінював. На сю оцінку „здоровий розум“ може годити ся або не годити ся, але Федьковичів розум, затроєний вже містикою і фаталізмом, не міг иньшої придумати. І ми, хоч знаємо иньші причини неповодження Федьковича, всеж таки можемо згодити ся з ним у тім, що йому справди не вело ся.

Так то Федькович 1876. р. у своїх писаннях прашав ся зі своїм „любим та убожественним народом“, бо „на що й грати, коли чорт ма' кому“... І жаль і досада!

У близший розбір Довбуша і Диких дум не тут місце вдавати ся, однак треба ще тут вказати на сю ніби-наукову містику, якою він окутав у сих творах Гуцулів. Він справди читав дещо з історії, коли загадував описувати Гу-

цувщини; крім того відомо нам, що він уже у Львові займав ся радо славянською мітольо-гією. Отже і в Довбуши і в Диких думках находимо сліди сих „студий“. Але се все радше видумки коли не його, то Найбаверові. У Найбавера в Радівцях був Ф-ич зі своїм „Довбушем“— і мабуть тільки тоді й дістав від нього його твори та прочитав їх. Доси ми находили у писаннях Федьковича мало слідів Найбавера (тільки у „Юрію Гінді“ і „Шипітских березах“), так що й про вплив його мусіли говорити обережно. Се були більше приятельські особисті зносини, тай то не часті; і тільки, відновивши з Найбавером знайомість в літі 1875. р., Ф-ич розчитав ся в його творах та дещо приняв за своє.

І так Найбавер у своїй студії: *Grundzüge zur Geschichte vom Serethland* (1873) писав, які народи по черзі переходили Буковину або жили у ній. Те саме подав Ф-ич у передмові до свого Довбуша: „Перші ідуть Гуни, за ними Обри, за ними Мадяри, за ними Печеніги, а за сими, около року 1037. Уци, Моголами просто „Уцули“ звані. Але і сі мусять около року 1078 своїм пле-мінникам Куманам (Половцям) уступатись, мечуть ся в Карпати“ і т. д. Се все у Федьковича так само зовсім не удокументоване, як і в Найбавера, але тут Ф-ич черпав свої перші відомости, що Гуцули — Уци, Половці і т. и.

У своїх оповіданнях, виданих ще 1869. р., пи-сав також Найбавер:¹⁾

„У карпатській верховині від жерел Тиси і Прута аж у низ до жерел Сучави, а місцями ще дальше на полудне, осіла частина туранського народу „Уців“, спорідненого з Куманами. Сей на-рід дуже заховував свої прикмети і тільки пізній-ше тай помалу приняв мову славянських сусідів, але їх звичаїв і одежі не приняв. Сі гірські Гу-

¹⁾ Erzählungen aus der Bukowina. Czernowitz 1869. ст. 75—76.

цули мали своїх ватажків і коли їх туранські брати і союзники по нападі Монголів і упадку куманської держави стали почасти невільниками, а по части розсипали ся і пристали до інших племен та скріпили їх, то вони через те, що жили далеко і самотою, задержали свою самостійність і вважали себе, так як і перше, за таких, що мають право не лише до гір, але й до цілої землі куманської—і тому до нових завойовників відносили ся завсїгда ворожо“.

І в замітках (ст. 281) каже Найбавер між иньшим: „Дивне діло, що у Гуцулів можна найти тісно звязані готські і туранські звичаї“. Найбавер поясняє собі се тим, що Гуцули, як осїдали в горах, застали вже тут мабуть якийсь нарід тай з ним злили ся.

Ту саму гадку находимо і в иньшій творі Найбавера, у поемі: *Nogaia oder die Steppenschlacht. Ein Gedenklid aus Seretland. Von Ernst Rudolf Neubauer. Radautz. (1876).*

У поясненнях до сеї поеми каже Найбавер, що аркан се военний танець Куманів, що сільське населене Буковини (як він пише: серетського краю) задержало багато старотуранських звичаїв, як глибокі поклони (в церкві і перед людьми), як те, що жінки цілують одна одній руку, гуцульські „каравани“ на конях, звичай давати помершим напій і поживу, тризну, сьвятковане сьвят на честь сонця або огню, деякі черти в житю родиннім і громадським, азійський переказ про громовий топір (так Федькович перетолкував Найбаверів *Sonnentopfer*) у Гуцулів.

„Ся сьвята збруя — каже Найбавер — мала завсїгда находити ся в руках найвизначнійшого ватажка Гуцулів. Остатний носив її відомий гуцульський герой Добош. По його смерті мали громовий топір затопити в Черемши“.

„Уци“ (по монгольськи „Уцули“), нарід споріднений з Куманами, осіли понайбільше у північній часті серетського краю (Буковини) і в су-

сїдних Карпатах. Тут, правда, приймили вони малоруську мову, але по нинішній день відріжняють ся від покутських Русинів і від Волохів ношею, звичаями і обичаями. Зрештою й тепер ще карпатські Гуцули памятають, хоч неясно, свою давню вітчину над Каспійським морем. Коли у літї свитає, бере Гуцул тримбіту і скликує вівчарів, обертає ся до сходу, дує у тримбіту і говорить потім живо, як би сьпівав ранішню молитву:

Ей, гори! гори!
і чорні і темні
і дуже студені!
Ей, море! море!
і синє і зимне
і дуже далеке“.

(Стор. 102–103).

Так писав Найбавер про Гуцулів.

Федькович, котрий не тільки читав Найбаверові твори, але й мав часом нагоду говорити з ним, приняв сї його погляди на Гуцулів; — може бути, що й сам неоднo піддав Найбаверови, бо красше знав жите Гуцулів, ніж сей зайшлий Німець; але так дуже строго не держав ся їх. Раз назвав у „диких думках“ Гуцула — Половчанинoм, бо, каже у замітці: „Гуцули пишуть ся половецкого роду“ (стор. 400). Другий раз у „Королі-Гуцулі“ (стор. 443) назвав уже Гуцулів Уцями і повторив виразно Найбаверову замітку: „Гуцули покликають ся все на якогось короля та на Чорне море“ (Н. писав, що на Каспійське море). У пізнійшій перерібці „Короля Гуцула“ подобало ся вже Федьковичеви вивести Гуцулів таки від Готів, а лише їх короля назвати Гуцулом (стор. 465). Хто прочитає згадані Найбавером оповідання про Готів над Черемошом (н. пр. оповіданє Roholan und Carpa), той і зараз побачить, що се звідси взяли ся у Федьковича такі думки про Гуцулів.

В передмові до „Довбуша“ находимо також сї Найбаверові думки. Федьковичеви очевидно подобало ся, що міг своїх Гуцулів вивести від

світових воїників, що вони не українського, а якогось иншого роду, і через те се такий „живий, легкомилий, нежурливий, превеселий, прудкий, горячий, завзятий, до бучі і баталії всегда готовий народець“.¹⁾ Однак, як непевний був родовід славянських богів, зладжений Федьковичем, такий непевний був і родовід його Гуцулів. Ф-ич не був ані істориком, ані антропологом,—і тому чи писав про всіх Гуцулів, чи про самого Довбуша, послугував ся неімовірними видумками, приплутуючи до гуцульських гір і Барбароссу в Кіфгайзен і „Льореляй“ Гайного і Білобога та Чорнобога і єгипетських Фараонів і Єзуїтів і давні легенди про кровосумішку — усе без ладу і критики, так як без критики лежало те все в його голові.



¹⁾ Писаня III. 1. А, ст. 165.

X.

Федькович у Чернівцях 1876—1888. р.

1. Про роки 1876—1884.

Приходить ся нам з черги описати побут Федьковича в Чернівцях від 24. серпня 1876. р. аж до його смерти. Здавалось би, тут у Чернівцях уже були люди, що бачили, як Федькович жив, і описали нам його жите. Куди там! Проте, як він тут жив цілих вісім років, до часу, коли став редактором „Буковини“, ми знаємо менше, ніж про його побут у горах. З одного боку мало хто в Чернівцях цікавив ся ним; в „Рускій Бесіді“ верховодили москвофіли; нове, хоч сяк-так сьвідоме національне жите тільки починало ся між студентами нового університету; видавництв, крім мізерного календаря „Бесіди“, майже не було; ніхто й не шукав і не потребував Федьковича. З другого боку і він сам обходив ся без інтелігентного товариства, у „Рускій Бесіді“ не мав чого й шукати, а дотеперішні житеві пригоди напоїли його такою зневірою до людий і особливо до Русинів, що він справди, хоч і не покинув зовсім писати по українськи, але майже нічого не давав до друку. Тому й не диво, що ніхто з черновецької інтелігенції не придивляв

ся його житю, не мав до нього ніякого літературного діла і не записав нічого.

Зрештою се жите — маю на думці не працю його, а звичайне, щоденне жите — не було нічим таким замітне, щоб заслуговало більшої уваги; він жив і в Чернівцях так, як у Львові і в горах, не покидаючи своєї самоти і своїх привичок.

В осени 1876. зладив він „Дикі думи“ і щікавив ся друком Довбуша в „Руській хаті“ та виставою його у Львові. Ся вистава ледви чи вдоволила його так, як він сподівався. „Довбуш“ не зробив фурори. Оцінка трагедії у „Правді“¹⁾ написана досить здержливо: „Не хочемо твердити, щоб Довбуш був вільний від недостатків, іменно що до свого історичного заснованя, що до характеру воєводи і конечної смерти всіх героїв трагедії, — але мусимо сказати, що неприхильні погляди „Слова“ і деяких маломисльних читачів на сей утвір переважно походять ізза незнаня миту Гуцулів о Довбуші і задля тісноти самої гряди, через що слухачі надто мусять напружати свою увагу і дуже легко теряють звязь акції, дійсно дуже живої і непереривно розвиваючої ся. Мимо того представлене „Довбуша“ буде зачислятись до найліпших сегорічних представлень нашого театру, а „Довбуш“, хоч потребує ще значних змін що-до сценічного представлення, буде неперечно першою дійсною трагедією у нас“.

Буде — але не був, а Федькович уже мрів про фурори! А ще і виставили „Довбуша“ погано, як описано у Правді. Федьковичеви певно було зовсім немило таке читати; однак він сумлінно розважив сю оцінку, як се видно із його третьої перерібки „Довбуша“. Не повело ся йому сего року і з друком німецького „Довбуша“, як уже сказано попереду.

¹⁾ Правда 1876, ст. 959—962.

Року 1877-гого він був і в зимі коло Різдва і в літі у Путилові, але більшу частину року перебув у Чернівцях. Тоді зладив він свою збірку німецьких поезій п. з. Am Tscheremus, між котрими є доволі перероблених із „Диких дум“; посвятив збірку Найбаверови, але не мав способу її видати. Він бажав уже віддавна, прославити себе німецькими поезіями, тим більше тепер, коли, на його думку, не було кому між своїми земляками „грати“, але якось не довелося йому того року видати їх. Того року Ф-ич викінчив трагедію „Мазепа“, котру — як з листів видно¹⁾ — треба вважати його самостійною працею попри перекладі трагедії Готшала.

Під кінець 1877-ого р. виставив директор театру Омелян Бачинський його Довбуша у Вижниці, при чім Федькович багато помагав йому радами.²⁾ Вистава випала дуже скромно; в листах людей, що бачили „Довбуша“ у Вижниці, нема грімких похвал без застороги; видці попросту не розуміли трагедії. Федькович скористав і тут із заміток Бачинського при третій перерібці „Довбуша“.

Року 1878. у вересні викінчив він свою збірку побожних пісень п. з. Руский лїрник. Се є до сорок віршованих „житій сьвятих“ на цілий рік. Збірка цікава, з огляду на автора, не так змістом, як своєю тенденцією: се виконав Федькович свій давний плян: лірою і піснями до ліри виховувати нарід. Збірка свідчить також безперечно і про велику релігійність автора.

Під кінець 1878. р. старався о. Николай Огоновський зискати Федьковича для свого „Родимого Листка“, що його загадував видавати в Чернівцях. Федькович післав йому повістку „на початок, бо хто знає, чи на яку ще споможусь. Я так уже, видите, в драму вліз, що мені повість

¹⁾ Мат. 285, 291, 297, 299, 303, 306 і 329.

²⁾ Порів. Мат. 289 і дальші.

уже ані раз не вдаєсь“. Була се повістка „Три дурні“,¹⁾ якої Н. Огоновський не прийав. Цікаво, що Федькович підписав себе тут псевдонімом Марко Несторюк і в листі до Н. Огоновського, чомусь не висланім, писав: „Що я перебрав псевдонім Марко Несторюк, се вже так мусит бути, хоть вам і причину сказати не можу“. ²⁾ Імя Марко було з „Диких дум“, а Несторюк нагадувало або вояка Якова Несторюка, з котрим Ф-ич переписував ся 1865. р.³⁾, або Нестерюка з народної пісні, яку Ф-ич частенько згадує у своїх писаннях, н. пр. у „Циганці“. Причина, чому Федькович загадував ховати себе за псевдонім, була мабуть така, що Н. Огоновський не був певним націоналом і не давав поруки, що свій „Родимий Листок“ буде видавати народною мовою. Він і видавав його 1879. дійсно так, що видко було його симпатії до москвофільської течії, але все таки видобув від Федьковича і надрукував його чотири поезії з „Диких дум“.⁴⁾

Від початку 1879. р. Ф-ич мешкав уже не в середині міста, тільки за містом в поли при „Стрілецькій улиці“ (тепер Воляна), де купив собі малий домик. (Про се ще буде мова далі). Наймити вели йому господарство, варили, приносили горівку, а сусіди, черновецькі передміщани, бували його гістями. Поет зовсім занепав на душі, займав ся пильно астрольогією, ворожив людям та через свої привички попав при кінци 1879. р. у великий клопіт. Один з наймитів поета доніс до суду про його гомосексуалізм (§. 516. австрій-

¹⁾ Мат. 582—590.

²⁾ Мат. 306.

³⁾ Мат. 105—107.

⁴⁾ „Родимый листок“, літературно-науковий журнал, з портретами різних письменників, виходив у Чернівцях 1879., 1880. і 1881. р. Видавав його Николай Огоновський, брат проф. унів. Омеляна. Мова у Род. Листку не була народна, але і не московська, а так щось посередне. На Буковині не мав сей журнал майже жадного впливу, бо не мав тут передплатників.

ського карного закону) і він в р. 1880. відпокутував за се два тижні арешту. Відбувши сю кару, поцілував судию в руку... Очевидно, так йому вже в зорях було написано і він не перечив ся з долею. Се оповідав мені саме той судия, що судив поета, д. Филемон Калитовський.

Справа стала голосна в Чернівцях і в Галичині, бо черновецькі москвофіли не забули післати дописи до своєї часописи у Львові про сю пригоду Федьковича, — ніхто не розважив, що се були просто хоробливі обяви у поета, яких він не мав сили перемогти, закон не знав тут також пощади, — і так з великого відлюдка зробили ще більшого. В роках 1881—1884. Федькович з незвичайною завзятістю займав ся астрольогією. Сею старосьвітською фільзофією про призначене він поясняв собі усі свої невдачі і пригоди та втихомирював свою душу. А де ся фільзофія не помагала, там помагав алкоголь. Інтелігенція й перше не зближала ся до нього, а тепер і зовсім забула його; поет не переписував ся кілька років з жадним Українцем.

Року 1882. Ф-ич видав нарешті у Чернівцях власним накладом збірку своїх німецьких поезій п. з. *Am Tscherebusch*, присвятив її Найбаверови, але не підписав ся своїм іменем, тільки криптонімом: *Gedichte eines Uzulen*. Оцінки сих поезій були надруковані в „Зорі“ 1882. р. і в *Neue freie Presse* 1883.¹⁾ Хоч вони були досить прихильні, однак можна сумнівати ся, чи дали поетови таке вдоволене і славу, яких він сподівав ся по своїх німецьких поезіях.

Того-ж року 1882. Ф-ич хотів поправити свою літератську славу ще й виданем німецького „Довбуша“,²⁾ але се йому знову не повело ся. В українських видавництвах не друкував він тоді

¹⁾ Ся оцінка подана в перекладі в „Зорі“ 1883, ст. 132.

²⁾ Мат. 309—310.

нічого, хиба що редактори витягали із своїх тек щось з його давних праць.

Так жив він собі самотно аж до р. 1884., коли громада українських націоналів уже на стільки зросла в Чернівцях, що могла забрати „Руську Бесіду“ у свої руки. Тоді зблизився до Федьковича урядник скарбової дирекції, Іван Тимінський, і старався видобути його з апатії та з занепаду і пригорнути до громади.

Та заким про се заведем річ, треба нам ще пізнати материяльні відносини поета і його астрольогічні занятя, що дадуть нам ключ до розуміння сего періоду в його житю (1876—1884). Вісім літ життя — се не переливки, і нас би чудувало, коли б ми знали, що Федькович — чоловік мимо всіх своїх чудацтв дуже робучий — про дармував сей час. Ні, він не дармував; се тільки його тодішне особисте жите було вбоге на важніші події, але вільного часу, якого мав тепер багато, він не марнував і працював на диво багато — шкода лише, що найбільше над такою пустою справою, як астрольогія. Однак сею астрольогією він і дав нам причину, не осуджувати його надто остро, а красше пожалувати хорого чоловіка.

2. Маєткові відносини Федьковича.

Між паперами Федьковича є кількадесять листів, писаних до него, у справах маєткових. Друкувати їх в повній основі не було потреби, і тому я не помістив їх у „Материялах до життя Федьковича“; але тут, де йде бесіда про маєткові відносини поета, треба виняти з них те, що сяк або так пояснює нам обставини його життя або подає деякі нові риси до його характеристики.

Покинувши військо, Федькович, як вислужений офіцер, діставав 24 зр. 25 кр. місячної пенсії.

Се було головне і певне жерело його доходів до самої смерти. Другим жерелом — було господарство в Путилові. Складалося воно з дому, кількох моргів орного поля, з левади, пасовиска і ліса — разом звиш 35 моргів.¹⁾ Покидаючи військо, поет мав надію, що буде міг з матерю жити на сім господарстві і з нею; але коли мати померла (1864. р.), він — звичайно: офіцир і поет, що господарити не вчився — опинився в досить труднім положенню. Сей маєток його не був великий; в р. 1897. оцінив його Ю. Ганіцький²⁾ на 8000 зр. вартости, — 30 літ перед тим він очевидно не мав і такої ціни; Федьковича з таким маєтком можна було зачислити тільки до середно-заможних Гуцулів. Найбільшу вартість мала простора хата і великий город довкола неї.

По невдалих пробах оженити ся, Федькович господарив уже далі сам при помочи слуги. Зі споминів Івана Кирстюка³⁾ виходить, що він був би тоді радо відступив кому своє господарство під услівем, що міг би як не все, то хоч від часу до часу перебувати в Путилові на харчи того чоловіка, котрому дав би своє добро, значить: приймав ся ролі „годованця“, хоч і не зовсім на гуцульський лад: „Я тобі відступаю все, а ти мене годуй до смерти!“, бо і сам докладав своїх грошей, але в значній часті іменно так. Із тих же споминів Кирстюка довідуємо ся, що мало було лакомих на те, щоби таким способом дістати Федьковичів маєток — очевидно і сей маєток був не такий то великий, щоб різікувати, і Федькович вимагав иньшого житя; через те лишало ся все по давньому. Гідність двірника а потім і громадського писаря, коли судити по тім, як Федькович сам жив і гостий приймав, певно

¹⁾ Лукіянович: Спірні питання—в Записках, том CIV.

²⁾ Мат 213.

³⁾ У „Проміни“ 1907, ч. 9.

коштувала його більше, ніж він мав зиску з неї. Як повновласник громад у сервітутовім процесі він мабуть діставав якісь дісти, але се був дохід і невеликий і тільки на короткий час. Принявши посаду повітового інспектора шкіл (1869—1872), через три роки він діставав лише по 200 зр. річно і на обїздки спершу 70 зр. а потім 120 зр., — значить: уже й з тими доходами Федькович не мав більше, як коло 50 зр. місячно на прожиток, не числячи хати і господарства. Коли-ж утратив посаду інспектора. виїхав до Львова до „Просьвіти“, де разом зі своєю пенсією мав не більше, як 75 зр. місячного доходу, отже знову не так багато, щоб міг „панувати“; тимчасом на господарстві в Путилові лишив Юзька Огоновського, свого, так сказати-б, економа, котрий однак господарив для себе, а не для властителя, і все вимовляв ся, коли Ф-ич писав, аби йому прислав які гроші.

Але тоді, як Ф-ич уже виїздив до Львова, він, крім маєтку по матері, мав ще господарство по Якові Полеку — переважно ліс (звиш 75 моргів) і пасовиско. Разом було сего звиш 112 моргів. Се господарство прийшло на Федьковича межі роками 1859. а 1869, яким способом, не знати. Інших ґрунтів, записаних на Федьковича, нема у ґрунтових книгах.¹⁾ В листах є ще бесіда про полонину на Семакові коло Конятина, (яких 80 моргів), котру Федькович мав продати Гуцулови Шинкарюкови²⁾ на сплату на рати, не відомо за кілько. Шинкарюк не дуже спішив ся з ратами, як з листів видко, а Кирстюк оповідає, що Федькович дарував йому сю полонину, хоч у те не дуже можна вірити. Взагалі справа із сим ґрунтом неясна. Може се був ґрунт Полеків. Мав Федькович також якийсь ґрунт „на Віпчині“, ко-

¹⁾ Лукіянович: Спірні питання, Записки Тов. ім. Шев. т. СІV.

²⁾ Мат. 213.

трий — як каже Ганіцький — продав жидам. В р. 1875. продав ще якийсь ґрунт Василеві Малишеви за 1250 зр. (В листах і в нотесі Ф-ча се записано).

Вернувши зі Львова в гори в осени 1873. р., він перебував тут до серпня 1876. р. Може й виїздив куди, але певно не на довго. Був се для него з материяльного боку прикрий час, як видко з того, що старав ся о ріжні посади або занятя і навіть мало що не погодив ся з батьком, щоби з ним разом мешкати у Чернівцях (1874). Але до того не дійшло і тільки, як батько помер і записав поетови свій маєток, він осів у Чернівцях, лишаючи у Путилові на госьодарстві згаданого вже Юзька Огоновського з його жінкою Марією і тещею Василюю, що була „кумою“ Федьковича. З того, як потім (1877) сей Юзько господарив, Федькович не був вдоволений: через його недбалство мав платити якусь велику стемплевую кару; крім того за продані ґрунти завинив переносну таксу, а податок за те, що мав у Путилові, дуже йому прибільшено — і він сердив ся то на Огоновського, називаючи його у листі до Ганіцького (1877, 31/12) — „Gauner“, то на путилівські громадські власти і на всіх „мамелюків“. „Яку пайку призначувала держава на громаду, а громада на мене що року, се я платив завсїгди правильно“. ¹⁾ Але тоді всім збільшено податки, отже й Федькович мусів платити. Та поки заплатив, мусів прочитати гіркі докори того-ж Юзька й його тещі, що ось він, татко — бо так його все Юзько називав — обіцяв ними опікувати ся, як дітьми, по руках і ногах куму цілував, а тепер їх зафантували за Федьковичеві податки. Вони могли собі спокійно жити на своїм господарстві, а тепер вони зруйновані... Треба було немало безличности з боку з тих прибраних „дітей“, щоб таке писати, бо-ж вони жили на поетовім

¹⁾ Мат. 286—287.

господарстві, як на своїм, і користали з него. З другого боку треба було такої безпорадності і окремого, чисто Федьковичівського способу думання, щоб так зробити, як він тут зробив—а сей поступок його дуже треба брати на вагу, щонайменше для порівняня з панськими „хабарями“, про які довгий час говорено.

Придивившись тому, як Юзько господарив, сьвященик із сусідства, Юрій Ганіцький, порадив Федьковичеві (25/2 1878) „з Юзьком порахувати ся і дати йому грамоту, аби він знав, що належить до нього, і рівночасно звільнити його від завідування твого маєтку. Нема сумніву, ти робиш йому добро, помагаєш йому, як можеш, але де ти сьогодні найдеш подяку за добродійства“? Але Федькович уже й без сеї поради, ще 6. лютого 1878. р. дарував Огоновському дім і 10 моргів 1433 квадр. сяжнів ґрунту довкола хати, все без сумніву вартости кількох тисяч зр. навіть на ті давні часи, тільки застеріг собі, щоби Огоновський не продав з того нічого без його дозволу. Сего акту даровизни, здаєть ся, не дав зараз Огоновському, бо чей же той не був би вже 25. лютого виступив зі згаданими висше докорами; а в тім і се може бути, бо Огоновський був мабуть у Федьковича 6. лютого 1878 в Чернівцях. Так би з листів можна здогадувати ся... На знак вдячності за такий дарунок, Огоновський посилав потім „таткови“ на Великдень писанки, звідував ся від часу до часу про його здоровле, хотів поставити хрест на гробі його матери (1881), та панотець чомусь не дозволив, прислав раз якусь джергу, запрошував Ф-ча до себе, але той не приїздив і т. п.

Федькович не упоминав ся о ніщо, бо тимчасом продав уже свій дім в Чернівцях (про се ще далі буде мова). Але р. 1883. Огоновський почав уже частинами продавати дарований йому ґрунт, не питаючись Федьковича о дозвіл. Се занепокоїло поета, він вислав кілька листів до Пу-

тилова, справою заняв ся щирий чоловік, судия Максим Михаляк, але Огоновський приніс акт даровизни і сам судия рішив, що він має право продавати своє; хиба за те, що не питав ся Федьковича о дозвіл, той міг би постарати ся о анульованє даровизни. Але Федькович сего не зробив і дуже скоро погодив ся з Огоновським та далі вдоволяв ся писанками від него. А щоби, буває, хтось чужий не помішав йому, то й зладив новий акт-письмо до Огоновського, яке найшло ся між паперами поета. (Се очевидно лише бруліон з вересня 1884, а оригінал. дістав Огоновський мабуть у падолистї того року, бо тоді він відвідав свого „татка“ в Чернівцях). Подаю тут сей цікавий документ в перекладї з німецького:

„До пана Осипа Огоновського, господаря в Путилові.

Після акту даровизни з дати: Чернівці, 6 лютого 1878 прийняли Ви на себе обовязок, при продажи якої-небудь парцелї дарованої реальности постарати ся перше о мій виразний, письменний дозвіл, бо инакше згаданий акт даровизни втратить свою вагу.

Сего обовязку Ви не сповнили, бо ріжні парцелї дарованої реальности продали без мого дозволу; отже я мав би право, подбати в судї о позбавлене акту даровизни його ваги.

Однак Ви завсїгди були до мене прихильні і менї вдячні; тому я сим разом не хочу робити ужитку зі згаданого свого права і годжу ся виразно і на письмі на ті продажі парцель дарованої реальности, що вже відбули ся. Однак сподїваю ся і застерігаю собі, щоб Ви не лише показували менї свою вдячність, але при кождїй дальшій продажи парцель дарованої реальности вперед просили мене о виразну і письменну мою згоду на се.

Чернівці (перемазано: вересня) 1884.

Печатка: I. F. на ляку.

Підпис: Josef Rit. v. Fedkowicz“.

Свою вдячність Огоновський показував

1885. р. тим, що намовляв Федьковича, аби переїс ся до Путилова, або полагоджував його дрібні орудки; але коли Ф-ич у маю 1885. потребував 100 зр., Огоновський цілий рік вимовляв ся, хиба щоби поет згодив ся був на продаж нового кусня ґрунту,—він саме мав купця-возьного, що йому все листи писав — і на тім у вересни 1886. року вриває ся переписка Огоновського з „татком“, більше листів його вже нема, хоч Ф-ич переховував навіть рецепіси...

Ще раз, правда, відозвав ся Огоновський — а то, коли Федькович помер. До маси спадкової зголосив він свої претенсії на 2568 зр. — так докладно обрахував те, що він дав своєму „таткови“ і грішми і харчем... Справди Федькович міг у гробі обернути ся від такої нечуваної брехні і невдячності. Однак суд відправив Огоновського з квитком, не признавши його претенсії...

Як сей чоловік потім господарив, нас уже й не обходить, але кілька слів ще треба додати: він продав решту Федьковичевого маєтку 1894. р., а сам підрізав собі горло. Коли його виратували, він скочив пізнійше зі скали у ріку і утопив ся...

Тепер треба дещо сказати про той дім, що Федькович дістав по батькови. Був то партеровий домок при цвітній улиці (тепер д-ра Рота) у Чернівцях, котрий мав свою ціну найбільше через те, що від него до ринку не було більше, як до двіста кроків. (Тепер на сїм місци стоїть велика камениця). Федькович мешкав у сїм домі зі слугою Плетнею. Половину дому, здаєть ся, наймав, хоч з того як мав з кільканацять зр. місячного доходу, то певно більше ні. Огоновський з Путилова не помагав йому, а жите в Чернівцях все таки коштувало більше, ніж Федькович мав доходів. До того, як уже було сказано, він і дарував Огоновському в лютім 1878. р. путилівське господарство, хоч з продажу його міг би був мати з кілька тисяч зр. — Через те він уже при кінци 1878. р. шукав купця на свій дім в Чер-

нівцях і, найшовши його, продав свою реальність. Рахунок із сеї продажі і зі стану каси його, записаний у нотесї Федьковича, такий:

Nominalkaufschilling	12.700 fl. —
Hievon:	
Faktorgeld	200 „ —
Nachlaß dem Iring	338 „ 22
Advokatenauslagen	14 „ 28
Stempel- u. Notarsgebühren	10 „ 10
	<hr/>
S-e	562 „ 60
Bleibt der wahre Kaufpreis	<u>12.137 „ 40</u>

Hievon:

Die Sparkassaschuld	3000 „ —
die Jarkeschuld	1120 „ —
Dem L. geliehen	3000 „ —
dem Pletnia geliehen	400 „ —
Beim Käufer auf 5 Jahre	3660 „ —
15/10 vom Iring erhalten	1550 „ —
	<hr/>
S-e	12.730 „ —

Із сего рахунку видно, що по відтягненню довгів в сумі звиш 4000 зр., лишало ся Ф-еву звиш 8000 зр. чистих; 3660 зр. з того мав купець дому сплачувати Ф-еву через пять років, а решту дістав поет готівкою. Сї гроші він роззичив; найбільше позичив одному судії, Л-ому, бо 3000 зр., а потім ще мабуть 700 зр.; також свому слугї Плетні 400 зр. Лишив і собі щось, бо сторгував для себе малу хатину майже за Чернівцями при стрілецькій улиці (Jägergasse Nr. 33, тепер д-ра Вєляна), покинувши гадку, яку мав 1878. р., переносити ся до Вижниці. Тепер, маючи більші доходи, як звичайно мав, Федькович зажив по своїому. На жаль, той час, коли він жив самотою у своїй хатї при стрілецькій улиці, треба вважати порою його найбільшого дивацтва: се був час, коли він займав ся дуже пильно астрольогією. Кілька років, аж до 1884. р., як з листів судити,

він обертав своїм капіталом, як знав, без великих клопотів. Аж 1884. р. головний довжник Федьковича, судия Л., почав щось „микитити“. По різних скаргах і заходах, „усів“ — як то кажуть — Федькович на доходах судії і від 1. серпня 1885. р. діставав з його плати по 42 зр. місячно. Судия, обтяжений родиною, уживав і просьби і грозьби, щоб собі сплату облекшити, але Ф-ич не попускав — і ніщо дивного, бо вже й коло него було круто.

Що стало ся із тими грішми, що Матвій Плетня позичив від Ф-ча, не відомо; одно тільки відомо, що сей наймит, котрий шість років служив у Федьковича, горячого сала залив за шкіру і свому бувшому панови і його новому слугі Михасеви Мельникови; жінка Плетні 1886. злаяла сего Михася „вагабундою, злодієм, рабівником, костогризом, повішельником“ і тим подібними епітетами і за се мусіла покутувати три дні в арешті та заплатити 5 зр. коштів. Своєю дорогою і сей Мельник не був більше варт, як Плетня, хоч Ф-ич його боронив.

При таких довжниках і слугах та ще при сусідах, що тільки пазили того, аби у Федьковича попоїсти та випити, і при „смутчій натурі“ здивачілого поета, що інтелігентного товариства не любив, не диво, що він уже 1884. р. бідував. Про се писав Кониському (25. XI) одинокий тодішній приятель Федьковича зпоміж інтелігенції, Іван Тимінський — та разом з иньшими на другий рік думав забрати його до міста, щоби сусіди його не розпіячували. Се нарешті і стало ся (1885); Федькович продав свою хату при стрілецькій улиці та спровадив ся до одної комнати при „Руській Бесіді“, де жив разом зі своїм слугою Михасем Мельником.

У сім нарисі маєткових відносин Ф-ча, зладженім коротко на основі записок поета і листів, не перечу, може найти ся якась мала „недокладність“; але в головній основі дати певні, нічого

не видумано, бо йде о можливо вірну характеристику поета і з того боку. Фінансістом він не був — се один певний висновок з того всего.

3. Федькович астрольогом.

Астрольогія се незвичайно стара наука про те, який вплив мають зьвізди на тіло, душу і долю чоловіка. Біблійні „три царі“—волхви мали бути халдейськими астрольогами — а таких „волхвів“ було в давнім Орієнті багато. Від них перейшла ся „наука“ і в середні віки; астрольоги мали велике значіне на дворах давних цїсарів та королїв. Та навіть і тепер, у таких сьвітових столицях, як Лондон і Париж, є цілі астрольогічні товариства, є й ворожбити, що живуть з астрольогії. Вся величезна теперішня культура не дає ще багато людям відповіді на те, чому іменно одним людям добре веде ся, а другим зле, і ко-му мало тих пояснень та потїх, які подає релігія, той шукає ще втихомирєня своєї душі у зорях, у призначеню. Се є віра у фаталїзм, у долю, від якої не втечеш, хиба що обезпечиш себе перед нею знанєм, „під якою планетою ти вродив ся“ (ся фраза відома і в нашім народі) і будеш старати ся обминати нагоди, що можуть тобі зашкодити.

Щоби зрозуміти, хоч потрохи, астрольогічні занятя нашого поета, я переглядав і сі книжки, що він їх уживав, і новійші, яких він не міг мати. Переді мною н. пр. книжка, видана 1909. р. у Берлинї п. з. „Elemente der Astrologie“, написана якимсь містером Geo Wilde у Галїфаксі в Англії.¹⁾ З найбільшою повагою пише сей англійський дурисьвіт ось що на початку своєї „студії“: „Астрольогія се є наука про вплив біль-

¹⁾ Се є два томики із „Talisman-Bibliothek“, де можна читати про всякі таємничі відомости старого і нового сьвіта: альхемію, астрольогію, гіпнотизм і т. и.

ших і менших небесних тіл на жите мешканців землі. Що такий вплив дійсно є, може кождий легко пересвідчити ся, коли скаже компетентному астрольогови поставити і відчитати свій гороскоп“. (На те містер Wilde, що очевидно знає людей і купецьке діло, подає при кінці книжки свою адресу і ціни за різні гороскопи). „З гороскопу чоловіка, — каже він дальше — то значить з положеня зьвізд на небі у той час, коли він родив ся, можна вичитати, які є прикмети його тіла й душі, який у нього характер, як зложать ся його масткові відносини, до якої праці він найбільше здав ся, яке занятє для нього найвигіднійше і найкориснійше, яких має і буде мати противників і ворогів, чи оженить ся (вийде за-муж) чи ні і коли, чи буде щасливий у подружю, чи дістане спадщину, чи у суспільности дійде до значіння або впаде, куди буде їздити у своїм житю, якою смертию помре і коли“.

Як бачимо із сих слів, обсяг астрольогії такий самий, як був у тих знахорок, що „читали“ Федьковичеву долю у зорях — про се вже була мова попереду — і як був у тих ріжних Циганок та ворожбиток, що про них так часто читаємо й у Федьковичевих творах і взагалі в наших давнійших поезиях та оповіданях. Не лише неосв'ічений нарід, але й інтелігенція в часах Федьковича хотіла знати свою долю, своє призначенє, і шукала людей, щоб дати себе піддурити. Адже столиками, що самі рушають ся і ворожать, займав ся також Іван Наумович та писав про те неменше поважно, як містер Wilde. Вороженє на зодіяку зерном, усякі кабали і пасиянси до недавна належали, а може й тепер ще належать до розривок нашої інтелігенції в Галичині і на Буковині. Тільки, звісно, і народні ворожбити та ворожки і „панські“ робили своє діло більше просто і навгад; правдивий астрольог мусів багато читати і вчити ся і знати. Не-даром же астрольогія прожила уже зо два тисячі років і мала своїх

заступників, котрих слава лунала сотки років. Їх праці ходили у відписах по Європі (Індійці й Японці мали тимчасом своїх знахорів), а коли настали друкарні, то протягом трох століть вийшло друком багато астрольогічних книжок. Астрольог з 19-ого столітя, що поважно дивився на сю „науку“—та ще такий педант, як Федькович,—не міг брати ся до астрольогії, не познакомивши ся із сими давними книжками, не пригатовивши ся відповідно.

А се приготовленє вимагало справди студий і коштів. Вплив на чоловіка мають по думці астрольогів планети: місяць, Меркур, Венус, сонце, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун, зодіак: баран, бик, близнята, рак, лев, панна, вага, скорпійон, стрілець, козел, водяр, риби — і дванацять „небесних домів“. Отже астрольог мусить мати астрономічні річники (ефемериди), де день по дневи записане положене планет на небі, і таблиці домів (Häusertabellen), потрібні на те, щоби означити, як стояли зьвізди з зодіяку при якімсь породі, як вони сходили і т. п. З того виходить, що астрольог мусить передовсім розуміти астрономію і мати багато клопоту з означуванєм, як стояли зьвізди при чіїхсь родинах перед півночю, або по півночі. Федькович не мав усіх астрономічних річників і тому часто переписував ся з професором обсерваторії у Кракові, Францом Карлінським,¹⁾ котрого просив означити карту неба у даний час.

Астрольоги ділять небесну сферу на 12 рівних частий, котрі називають „небесними домами“ (се не те саме, що 12 знаків зодіяку). Кождий „дім“ має свій вплив на жите чоловіка; має свого регента, котрим є завсігди більша планета (Са-

¹⁾ Франц Карлінський був спершу адіюнктом астрономічної обсерваторії в Празі, а в р. 1862 став професором астрономії і висшої математики в університеті в Кракові.

турн, сонце і и.) — і всі ті великі і малі зьвізди разом ворожать долю чоловіка, відповідно до того, як стоять підчас уродин його, як відносять ся до себе, чи „ворожо“ чи „прихильно“. Астрологи давно вже означили, яку міць має котра планета або зьвізда і „небесний дім“ і придумали велику силу ворожб на всяке положене зьвізд. До якоїсь певної системи в тім, звісно, не дійшли, але один від другого переймав гадку, що н. пр. Марс має иньший вплив, а Венус иньший, і так виробила ся деяка однастайність у поглядах.

На ділі се ставлене гороскопу вимагає — як се бачимо у Федьковича — досить багато заходу. Треба нарисувати кілька кружків, один в другім, поділити на 12 частий, і в ті поділки вставляти карту неба з часу уродин якогось чоловіка, рисувати зьвізди прийнятими знаками, — і тільки роздивившись у положеню їх, іти до „книги декретів“, де вже списаний вплив планет і зьвізд і домів — і звідси відчитувати, яка кому доля судила ся. Такий один кружок-гороскоп, рисований цирклем і розписаний ріжними красками, коштував Федьковича певно найменше день роботи. А кілька заходу треба було, заким він розібрав, що мав класти у сей гороскоп! Була се дійсно дорога забавка та ще така ніби поважна.

Про те, що Федькович займав ся астрологією вже в кілька літ потім, як вийшов з війська, ми чули; вже у Львові для „Просьвіти“ приготував „Планіту“ чи „Ворожку“; але тоді, здається, ще мав часом сумніви, чи що варта вся астрологія. Є н. пр. одна маленька поезійка Федьковича п. з. Де доля? написана в початках 70-их років, де він сам признає ся до астрології, але висказує ся про неї з недовірем.

Ти дома молотив горох,
а я ходив, мій милий брате,
у Німці доленьки шукати;
ходив-ем навіть до Волох
і за шклянні тирольські гори;

нарешті навіть і до зорі
ходив, ба хожу ще і досі, —
а доля спала у горосі.¹⁾

Та се тільки така хвилина сумніву прийшла на Федьковича, бо, коли судити по тих книжках, які він до астрології собі спроваджував, і по тій праці, яку він вложив у сю „штуку“, щоб її пізнати, се не була в него забавка, а тяжка робота. Ужив він на неї, як сам каже, десять років життя, видав немало грошей на старі книги, котрі певно не легко було роздобути, і перестудював для астрології астрономію з рідкою пильністю, щоб нарешті, пізнавши небесні шляхи, потонути у „високих“ нерозгаданих тайнах. На основі рукописів поета можна означити і роки, коли він займав ся астрологією. Се є роки 1874—1884. „Довбуш“ і „Дикі думи“ були справді остатними поважнішими працями поета з того часу (до 1876); потім він зложив лише збірку пісень про ріжних святих (побожність наказувала йому також астрологія), видав збірку своїх німецьких поезій, написав „Мазепу“, а решту часу ужив уже на свої таємничі студії.

Пригляньмо ся лише сим книжкам про астрологію, які Федькович мав у своїй бібліотеці (вони списані у нотарияльнім інвентари спадщини по Ф-чу, а декотрі заховали ся й доси у людей). Є тут старосьвітські книги з довжезними побічними заголовками (котрі пропускаю); є і новіші студії про астрологію, котрі помогли Федьковичеві зрозуміти сю нележку штуку. Ось заголовки сих книжок:

1. Julii Firmici: *Astronomicum poeticum*.
Із сеї латинської книги, мабуть рукописи, бо Фірмікус — астролог з 4-ого столітя, — лишили ся тільки шкіряні лубки з написом, але Ф-ич мав її цілу.

¹⁾ Поезії I., 372.

2. *Geburtsstundenbuch* — durch Martinum Peigium, Basel 1572. Велика книга, писана по німецьки.
3. Aegidii Strauch: *Astrognosia, synoptice et methodice in usum academicum adornata*. Wittebergae, 1659. Книга латинська.
4. *Arboretum mathematicum* — von Tobias Beuteln, Dreßden—1669. Книга німецька.
5. *Physiologia Kircheriana experimentalis* — quam ex vastis operibus Adm. Rev-di P. Athanasii Kircheri extraxit, et in hunc ordinem per classes redegit Romae anno MDCLXXV Joannes Stephanus Kestlerus Alsata, — Amstelodami, 1680. Велика книга латинська.
6. Athanasii Kircheri: *Sphinx mystagoga, sive Diatribe hieroglyphica*, — Amstelodami, 1676. Книга латинська.
7. *Ein ewiger Planeten-Calender*—durch Valentinum Krausen, der Artzney Doctoren zu Bamberg, 1678.
8. *Vollenkommene Geomantia* (I. частина: *Punctierkunst*, II. частина: *Astrologia terrestris*), — Freystadt 1703.
9. Nicol Catani: *Geomantischer Schoepffen-Stul*, Freystadt 1704.
10. *Die edelste Eitelkeit etc.*, Freystadt 1704. Книжки під чч. 8, 9 і 10, німецькі, оправлені разом.

Крім сим книжок, що находять ся тепер у д. Макса Кайндля, управителя народної школи в Чернівцях, були ще — як читаємо у нотаріальнім інвентарі спадщини по Федьковичу — у його бібліотеці такі книжки (заголовки їх подані в інвентарі неповно):

11. *Abracadubra der Magie*,
12. *Die Cabala*,
13. *Anleitung zu den curiösen Wissenschaften*, Leipzig 1717.

14. *Astrognoſia von Fingelli (1659),*
15. *Glückszahlen des Menschen,*
16. *Ursprung und Bedeutung der Sternnamen v. Ideler, Berlin 1809, а також наукові видання астрономічні, як 54 томи астрономічних календарів, кількадесять карт зьвїзд, атляси неба, учебники астрономії і календарські (Kalenderkunde), два томи Brehmer Astronomische Jahrbücher (1882, 1883), Natur der Himmelskörper, астрономічні таблиці і формули; учебники географії і історії (Illustrierte Weltgeschichte v. Caro, 6 томів); крім того ще*

Der Thierkreis und das feste Jahr von Dendera. Von Carl Riel. Leipzig, 1878.

Grundzüge der Astronomie und Astrologie der Alten, besonders der Aegypter, von Dr Max Uhleman, Leipzig 1857.

Thoth oder die Wissenschaften der alten Aegypter, von Dr. Max Uhleman, Göttingen 1855.

Aegyptische Altertumskunde (4 томи), von Dr. Max Uhleman.

Astrologische Vorträge zur Einführung in das Verständniß des Systems und der Geschichte der Astrologie, gehalten zu Dresden im Winter 1854/55 von Dr. Adolf Drechsler, Dresden 1855.

Über die Astrologie der Hindu, von Carl Freiherrn von Hügel.

Über alte und neuere Astrologie, von I. A. M. Mensinga, Berlin 1871.

Сих кілька остатних книжок з бібліотеки Федьковича затримало ся також (у д. М. Кайндля) і з них видко, що поет дуже пильно перестудював передовсім Дрехслера і Улемана. А чого він не находив у всіх тут названих книжках, за тим допитував ся у проф. Карлїньского в Кракові, котрому й платив за ріжні карти неба та астрономічні обчислення. Найбільше листів у справі купна старих і нових книжок та всего того, що Ф-ич потребував до астрології, є з років 1881—1884; се, видко, був найгорячийший час в астро-

льогічних занятях поета. Кілько то заходу було лише з тим, щоби при помочи книгарів у Відні і Берлінї роздобути ті всілякі „Абракадубри“ та „Кабали“! А кілько то праці коштувало, щоби хоч сьак-так зорієнтувати ся у сих купах старої бібули! Поет не знав латини і греки, а тут на біду деякі доктори астрольогії писали по латині. Поет мав у своїй бібліотеці учебники латинської і грецької мови і словарі до сих мов — очевидно пробував сам дати собі з ними раду — він часом у листі або в деякій праці й кинув кілька латинських слів — але де йшло о таку „поважну“ роботу, як вірний переклад праці якогось астрольога, там він на своє знанє латини не спускав ся і вдавав ся до професорів. Так н. пр. астрольога Фірміка перекладав для Федьковича проф. Лопушинський зі Станіславова, котрий гірко нарікав на ворожбитську латину, з якою не міг собі дати ради. Поет заплатив йому за переклад і подав його у своїй праці *Apotelesmata*.

На основі сих старих і нових книжок зложив Федькович кілька своїх праць, котрі в нотаріяльнім інвентарі списані так (здаєть ся, неповно і не зовсім вірно):

Decan: 7. Haupttafel, (се до астрольогії),
Grundzüge aegyptischer Theologie,
(ся рукопись пропала),

Fundamentalartikel, (до астрольогії),

Astronomie, (рукопись пропала),

Firmikus, (се були мабуть два переклади з Фірміка),

Apotelesmata (in Leder gebunden).

Із сих автографів Федьковича затримало ся саме стілько, скілько треба, аби побачити, як далеко загнав ся поет у своїй вірі в астрольогію. Він сам написав „гороскопію“ з ріжними таблицями та обчисленнями і грубезну „книгу декретів“ (*Apotelesmata*), що як з одного боку свідчить про незвичайну педантерію поета, так з другого боку є доказом духового занепаду його.

Бо хоч до своєї „штуки“ він перестудіював і таку реальну науку, як астрономія, проте кінцева мета всеї тої праці є для нас тепер що найменше дивна, а з уваги на поета інтернаціоналістична хіба тим філософічним та моральним підкладом, який він поклав у свою „гороскопію“.

З тої причини й подаємо дещо з його астрологічних праць. На початок оголошене, яке він хотів надрукувати а може й надрукував у якійсь німецькій часописі, здається в *Neue Freie Presse* (1881) або в *Über Land und Meer* (1884), бо між паперами Ф-ча є листи в справі сеї оповістки:

„Я постановив собі як найдокладнійше перестудіювати астрологію всіх старих і нових культурних народів і по десятилітніх тяжких і дорогих дослідах дійшов до результату, якого я ніколи не сподівався: я можу тепер сміло сказати, що долю чоловіка і його будучину можна відгадати, тільки нехай він не жадає чогось такого неможливого, як жадали середовічній астрології, і тримає ся сих скромних границь, які взагалі зазначені для чоловіка, що не все може досягнути.“

Всіх неупереджених людей, котрі не мало-важать усього, чого самі не годні зрозуміти, я визнаю отсим цілком поважно, щоб написали до мене, а я певний, що переконаю і найбільших недовірків. І сі також, що не займають ся самою астрологією, але хочуть пізнати незвичайно інтересну, а все ще нев'язнену староегипетську теологію, нехай владуть ся до мене, а я ручу їм, що будуть вдоволені“.

Далі подає Ф-ич свою адресу, дає поруку за дискрецію, коли хто її вимагати-ме, а собі застерігає, що буде відповідати тільки на поважні листи, бо „основа астрології чисто математична, се не ніяка таємна робота або забобон“.¹⁾

В оповістці згадує він і про староегипетську

¹⁾ Mat. 636.

теологію, яку простудював, і про яку написав також свою працю (вона названа і в посмертнім інвентарі). Про важність сеї праці можна дуже сумнівати ся, бо Ф-ич не був єгиптологом; але як він сам її цинив, можна бачити з того, що в січні 1882. р. писав до віденської орієнтальної академії про своє „відкритє“. З академії відповіли йому чемно, що дуже цікаві на його відкритє. На те Ф-ич знову написав, що його відкритє просто епохальне, але йому треба би до Відня поїхати і устно розмовити ся з археологами, отже може-б академія заплатила йому дорогу і побут у Відни. Вийшло купованє kota в мішку — і з академії вже на се письмо Ф еви не відповіли. Але ж бо й дуже підозріло стилізував він свій лист (в лютім 1882): „Я би, каже, й тепер відложив ad acta результат моїх студий, коли-б я так дуже не тужив за Віднем, де я прожив найщасливіший час мого житя [сих „найщасливіших часів“, як бачимо, було у Ф-ча більше, — се залежало від того, коли він писав і до кого, щоб назвати один і той сам час щасливим або нещасливим] і де я сподіваю сявилічити ся з моєї довгої слабости ноги (перечеркнено: недуги). Отже висока академія зробила би попри те і християнське діло“. ¹⁾

Висока академія поміркувала, що тут щось та не так — і „епохальне відкритє“ Федьковича з поля єгипетської теології на віки пропало... Лишили ся нам тільки сліди сих студий в деяких творах поета, імена богів: Тіфон, Озіріс, Ізіс — та ще деякий єгипетсько-цигансько-астрологічний крам у думках поета. Однак саме вже те переконанє його, що він зробив „епохальне відкритє“ на такім поли, де тільки привчені спеціалісти-єгиптологи на місци в Єгипті могли щось відкрити, вказує на крайну безкритичність поета, яку колись все таки стримував здоровий розум, а тепер уже не мав над нею сили.

¹⁾ Се виписано з німецького бруліону Ф-ча.

У цілій житєписи Федьковича я підзначував обережно ті явища його душі, що вказували нам початки його душевної недуги, не з наміром, описати його як божевільного, тільки для вияснення деяких його поступків. Що сам Ф-ич дав нам досить доказів на те, що у його душі не все було в порядку, про се мабуть у нікого не буде сумніву. Чим далі, його недуга змагала ся, нещасний поет був мабуть часом сьвідомий того, що хитає ся на порозі поміж сьвідомостию а божевілєм, хотів лічити ся, але віра у фаталїзм ломила його волю — і він далі брив у астрольогії тай дійшов у нїй до Геркулевих стовпів, до яких доходили і його попередники-астрольоги зперед соток лїт. Ся астрольогічна фільзофія була вже певним доказом звихнення ума в поета, що найменше в однім напрямі, і нагадувала собою товїянїзм і месиянїзм польських поетів, містику Гоголя і и. Се було нещастє його — таке жите: на пів сьвідоме і розумне, а на пів безкритичне. Хто пізнав астрольогічні праці поета, той і зрозуміє та оправдає його всі нерозумні поступки від хлопячих лїт. Стілько праці, скілько він вложив в астрольогію, не вложив би чоловік із здоровим розумом. А весь трагізм тут у тім, що поет уважав свою працю дійсно важною і пожиточною, а себе трохи не апостолом правди.

Варто прочитати Федьковичеву передмову до його „Гороскопії“: тут він дещо сказав і про себе і виложив усю фільзофію астрольогії, так як він її розумів. Усе в сїй фільзофії можна би нарешті зрозуміти і виправдати (не згодити ся з нею!), коли-б не те, що поет затримав для себе „ключ до сьвятині великої таємниці“, не виявив його нікому, через що нам приходить ся тепер зачислити його до ряду тих самих давних астрольогів, про яких він зрештою і сам пише, що вони осоромили себе на віки. Федькович не осоромив себе, бо се не сором, а нещастє — бути

хорим... Ось що він пише у передмові (подаю переклад з німецького):

1. Що се таке гороскопія?

Гороскопія — ліпше сказати хроноскопія або хрономантия, по давньому астрольогія — се є штука, як з положеня зьвізд підчас уродин якогось чоловіка можна виворожити наперед його долю.

2. Невже можна вгадати наперед, яка буде чия будучина?

Можна вгадати; на се подає нам історія багато прикладів. Лише той, що не знає історії і взагалі сьвітових законів, може маловажити сі приклади, — а новітні вчені у своїй зарозумілості звичайно ігнорують все, з чого не можуть здати собі справи, хоч би се було зовсім певне і ясне.

3. Щож вони кажуть про т. зв. астрольогію?

Круг,¹⁾ н. пр., каже у своїм філософічнім словари: „Основна думка астрольогії сама собою правдива. Ся думка така: Все, що є на сьвітї, залежне природно одно від другого; отже і небо і земля. Небесні і земні твори мають такий вплив на себе, що зміни одних заповідають наперед зміни других, отже хто вмїє пізнавати ся на сих змінах, той потрафить пізнати і долю чоловіка та заповісти її наперед. Але сей висновок за далекий, бо-ж доля чоловіка залежить від його вільної волї“.

4. Однак як має ся річ із сею вільною волею?

Кольб,²⁾ н. пр., каже у своїй історії культури: „Се є правда, що певні, тривкі закони рядять

¹⁾ Федькович мав тут на думці: Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften, що вийшов у Липску 1827—1834. Зладив його Wilhelm Traugott Krug († 1842), німецький філософ, автор цілого ряду філософічних праць.

²⁾ Georg Friedrich Kolb, автор ріжних праць з поля історії, статистики, національної економії і публіцистики. Федькович подає цитат з його праці: „Geschichte der

і такими явищами, які на око здають ся припадковими. Люди лише тому гадають, що вони мають вільну волю, бо хоч вони знають, що роблять, але не знають причин, що їх до того спонукує. Н. пр. дитина гадає, що бажає молока після своєї волі і т. п.“ — Кольб доказав сей свій погляд як не можна красше числами у своїм підручнику порівняної статистики — і тому тільки безмежна тупоумність може маловажити такі докази. Але в нашім столітю аж кишить від дитячих непомильних догм.

5. Який же висновок з того?

Ось який: Як макрокозмом рядять тривкі, незмінні, математично докладно відміряні закони, так рядять такі закони і мікрокозмом, одиницею, в нашім випадку чоловіком. І макрокозм і мікрокозм, звязані тісно з собою, впливають один на другого, очевидно відповідно до своєї величини, сили і власти. Сих трох основних прикмет ніхто не може заперечити; все, що взагалі є на сьвітї, невмолимо залежне від математичних законів; тому то можна математично зовсім докладно обчислити обопільний вплив макрокозму на мікрокозм. — А що доля чоловіка се ніщо инше, лише сума впливів усього сьвіта (макрокозму) на чоловіка (мікрокозм) і сї обопільні впливи можна означити — то можна очевидно означити і минувшину чоловіка, так само і його будучину, як то доказано в історії на численних прикладах.

6. А що, коли історики піддурили нас або їх хто піддурив?

Тоді я, автор, можу сам дати на все доказ і поруку, бо мені за молоду виворожив один астрольог будучину і все, що він сказав, слово за словом по ни-

Menschheit und Kultur“ (вийшла 1843. р.) Цікаво-б знати, чи Ф. докладнійше перестудював сих двох авторів, Круга і Кольба, чи лиш так заглянув до них для своєї астрольогії?

нішній день сповняє ся. Се мене й спонукало до моїх довголітніх, невтомних і дорогих дослідів.

7. Який же результат сих дослідів?

Такий, що я нарешті відгадав, хоч ще не зовсім, велику загадку, що найменше пізнав основу її, і гадаю, що віднайшов загублений ключ, якого уживали старохалдейські астрольоги до відчинювання таємничих воріт будучини. Право на сю заслугу, гадаю, що можу собі признати.

8. А чому-ж не дійшли до ніяких результатів та ще на віки осоромили себе середовічні астрольоги? Адже вони страшенно працювали і навіть устроювали публичні катедри для астрольогії!

Вони осоромили себе, бо по перше: се було не лише неможливе, але пусте і глупе, чого вони вимагали від астрольогії, а по друге: вони не черпали з першого жерела, лише з калабань, де було кілька крапель живучої води, а все решта болото.

9. Хиба-ж вони не черпали з жерел, що зовсім заслугоують на віру, як із Манілія, Птоломея, Фірміка і иньших?

Черпали, але не питали себе, звідки ті автори брали свої відомости. Правда, ті автори кажуть, що вони вдавали ся за своїм знанєм до пражерела, себ то до Єгипту. Але-ж панове доктори астрольогії повинні були ще себе спитати, чи й се пражерело могло бути чисте, з котрого черпали Манілій, Птоломея, Фірмік і иньші, чи може й воно не було забагнене так, що й уживати його годі було? В часи Птоломея Єгипет був уже зовсім не тим, чим колись, тільки тїнь з него остала ся; через те й Петозіріс і Нецепсо, що поясняли Фірмікови астрольогію, були може вже тільки тїнями давніх тїний. А коли би й признати, що оба названі Єгиптяни знали старі таємниці духовників, до котрих належала й астрольогія, то хто нам дасть поруку, що вони якомусь

там чужинці дійсно виявили всі таємниці, — адже за таку зраду духовники карали смертю!

10. А преціж вони присягають ся, що брали своє знанє з Єгипту!

Яке се знанє!... Греки і Римляни знали добре або могли се знати, що за зраду духовних таємниць зрадника жде кара смерти. Скажім, що вони приходили до духовників з листами найвищих володарів-побідителів і були такі безличні, що силували духовників до зради. Хто-ж би дивував ся єгипетським духовникам в їх біді, коли б вони напасникам подали видуману по майстерськи фальшиву систему, приготовлену вже завчасу для безличних чужих гнобителів, щоб їх спекати ся і ніби приподобати ся і все таки таємниці не зрадити — та ще й гроші і всяку ласку собі заробити.

11. Коли-ж так, то чи не можна дати віри навіть Фірмікови, що зі всіх астрольогів найбільше на неї заслугує?

Навіть і йому не можна вірити! Правда, він дуже заслужив ся, що передав нам астрольогічні традиції, о скільки сам пізнав їх, але зробив він се без добору і критики. Тимчасом критика нігде не є така легка, як саме в астрольогії, де чоловік „під рукою“ має найпевніший предмет, на яким робить досліди, а іменно має самого себе! Однак Фірмік не лише не подав критики, але ще й осоромив себе чим иньшим, н. пр. наукою про „деканів“; раз каже, що старі не хотіли передати сеї науки потомкам, другий раз знов пише, що він бажав би собі, аби її всі знали. Коли старі не хотіли, то Фірмік повинен був з того догадати ся, скільки варті й иньші єгипетські правди. Коли-ж він сам не хотів виявити сеї таємної науки у своїй праці, то міг собі задержати і решту, щоб не брати за марний уривок грубих грошей.

12. Так хіба його праця не має ніякої вартости для астрольога?

То ні! має вартість, ще й велику, але треба її перше докладно оцінити, поправити, відділити в ній зерно від полови — та ще й тоді має вартість тільки для такого, у котрого в руках є вже ключ до сьвятині великої таємниці.

13. А звідки-ж автор (Федькович) прийшов до того ключа?

Сего ніхто не сьміє знати, лише він один; читачеві доволі буде довідати ся, що сей ключ правдивий; а що він дійсно правдивий, о тім може легко пересьвідчити ся на своїй власній особі, або на родині та знакомих. Описувати-ж для него дорогу у край загадкового сфінкса — сего автор не може прийняти ся, хоч воно й цікаво було би се прочитати.

14. Якже-ж дивить ся він (Федькович) на астрольогію з морального боку, або иньшими словами: чи добре знати свою будучину?

Коли вже наперід призначено, яка має бути чия будучина і коли її можна відгадати, то тоді сліпий випадок перестає рядити по своїому, а на його місце приходить вічний закон. Коли-ж сей закон визначив чоловікови дорогу, хоч би й тернисту або кроваву, то він знаходить свою відраду і потіху у сьвідомости, що се такий закон, що се йому така сумна доля судила ся. А що всякий закон має свою мету, а всяку мету назначує якийсь розумний творець, то ніщо так сильно не піддержує віри у божество, ніщо не переконує нас так певно о тім, що єсть Бог, ніщо не каже нам так скромно, по дитячому піддавати ся волі божества, як астрольогія.

15. Отже чоловік не має ніякого способу змінити свою долю?

Не має! Постанови Того, що назначує долю, не змінюють ся; ті сили, що виконують його волю, рядять строго і докладно. Але його вічна любов дала чоловікови за товариша генія, що терпеливо і вірно помагає йому нести хрест аж на гору Голгофту; сей добрий геній — то че-

снота. Держи ся, чоловіче, сего генія, а зрештою здай ся на волю Всевишнього, він покермує твоєю долею так, щоб тобі було найліпше!

Слава, Вічний, твому обличю, душе усього сьвіта, пане безконечних часів, кормителю Фенікса, що осьвічує жите сьвятих, аллилуя аж до небес!

Сподоби мене, зіслати його на мене, на твого слугу, щоби проповідав правду, твою вічну правду, на пожиток і науку справедливих, так як ти сам є вічною правдою і справедливістю.

А ти, Єдинородний Одного, що держиш у своїй правиці сім зьвізд, а в устах маєш обоюдний меч, хорони мене своєю силою, щоб я міг показати безбожним, що ти є α і ω , початок і кінець, хоч ти сам без початку і кінця.

Нехай так буде! Амінь!

В день фенікса, т. є. 21. марта року 1883. вочеловічення божого сина¹⁾

Як се всякий бачить, із сеї передмови можна найкрасше пізнати гадки Федьковича-астрольога. Від розумного до нерозумного тут тільки крок; взяти лише гадку, що чоловікови від того лекше, коли знає, що йому по закону зле, а не від припадку; або те, що поет не хотів нікому виявити „ключа до сьвятині великої таємниці“...

Крім передмови до гороскопії задержало ся ще між паперами Федьковича 16 основних гадок (Grundsätze), у котрих поет приготує далі читача до зрозуміння становиска автора і його праці. У 8-мій точці пише він:

„Що найпевнійше в сій справі зібрав я за проводом мого генія і зложив у сю книжку, а собі затримав тільки одну таємницю про пункт гороскопу (Geheimniß des Horoskoppunktes), щоби переказати його устно. Правда, що ся таємниця найважнійша зі всеї штуки; через те саме я уважаю тільки декількох вибраних людей гідними,

¹⁾ Mat. 637–643.

знати сю таємницю, бо ніхто-б не повірив, як негодяй може надуживати навіть сеї штуки, що сама собою така невинна“.

Інтересна також 11-та основна гадка: „Астрольог має дбати не лише про своє фізичне здоровле, але повинен бути й як найбільш моральним, бо тільки здоровле і моральність можуть дати йому сей спокій душі і ясний розум, яких він, як правдивий і добрий астрольог, доконче потребує. Він повинен дивити ся на себе як на сьвященника божества, що має висше призначенє. ніж богато иньших людий, і горе йому, коли він стане негідним сего свого званя. Тому нехай не важить ся він виконувати практично свою штуку скорше, поки не пізнає єї хоч настілько, щоб міг її боронити з пересьвідченєм“.

Головна астрольогічна праця Федьковича то є його: *Apotelesmata oder das Buch der Decrete*, прегарний, педантично списаний рукопис на звиш 900 сторін (аркушевого формату), оправлений гарно і сильно. Тут у передмові каже Федькович: „Ся книга містить витяги, відписи або переклади декретів із сих астрольогічних творів, що мені здавали ся найімовірнішими, хоч я не можу ручити за їх непомильність“.

„Найкрасше заступлений у моїй збірці є *Julius Firmicus maternus*, астрольог, котрому найбільш зі всіх можна вірити; цїнити його по заслужі навчив нас тільки др. Макс Улеман. На жаль його *Octo libros matheseos* ще не перекладені, а толкованя, які я тут подаю (вони зазначені буквою F), зовсім не є такі, щоб на них можна спустити ся. На се звертаю я пильну увагу читача і раджу йому, держати ся красше оригіналу, себ то латинського виданя“. Се були ті переклади проф. Лопушинського, яких Ф-ич не міг контролювати.

Далі закидує Федькович у передмові Фірмікови, що він не знав відділити важне від неважного і каже про свою книгу, що і тут не все

гідне уваги, бо астрольогічна література дуже велика, а в ній не було ладу. Завести в ній порядок — се діло не легке, але обовязком кожного астрольога дбати про се. Подані „декрети“ се лиш приклади; а вірні і добрі „декрети“ (себ то штука ворожити на зорях) залежить таки найбільше від інтелігенції і божого натхнення астрольога..

Наконець подаємо з рукопису Федьковича те, що він вичитав у зорях про себе самого. Здається, сей гороскоп поставлений уже по згаданих у нім подіях, себ то по 1880-ім році, хоч дивно, що зорі помилили ся що до року, коли поет пішов до війська, коли став капралем і коли батько помер. Помилки, правда, невеликі. Але є тут дещо і до біографії, чого ми не знали і доси не знаємо добре, як от 1858: упадок зі сходів. Зрештою гороскоп був би досить правдивий..

Федькович починає його остатнім днем 14. року свого житя:

Durch die Sterne marquirt:

- Bis 7. August 1848: Tod der Schwester Maria.
1853: Aßentirung.
Tod der Schwester Pauline.
1855: Korporal.
1858: Sturz von der Stiege.
1863: Gefährliche Krankheit.
1867: Gemeindevorsteher. Inspektor.
1874: Gemeindevorsteher.
1876: Gefahr, schweres Unglück.
1877: Tod des Vaters. Erbschaft.
1880: Kerker.

Що ждало поета по 1880-ім році, сего він не записав. А ждало його невеселе жите і коли його астрольогія помогла йому се жите зносити, то спасибі їй хоч за те.

4. *Суспільні відносини на Буковині у 1880-их роках.*

Федькович навертає ся до громади.

Майже зруйнований на тілі, на душі і на маєтку, Федькович дожив часів, коли на Буковині пригадали собі, що він ще жиє і має свої заслуги в минувшині і що міг би ще послужити далі громаді. Минало вже близько чверть століття від його першого виступу на літературній ниві і він міг не раз відчувати жаль і до своєї долі і до своєї суспільности, що дали йому так знидіти; бо хоч він сам не був без вини, проте, можна думати, у більше свідомій громаді були би найшли ся вже давнійше люди, що не дали би йому так марнувати себе. Тимчасом сих двацять літ, прожитих серед байдужої і темної буковинської суспільности, лишили на нім такі тяжкі сліди, що він їх уже до самої смерти не міг позбути ся.

В оцінках Федьковичевої діяльности ми привикли читати, що чим був Котляревський для України, М. Шашкевич для Галичини, тим був Федькович для Буковини. Однак сю гадку треба би справити так, що йому судила ся доля така, як Шашкевичеви: довго ждати на те, щоб його думки взяли у суспільности верх, а до того часу або — спочивати у могилі, або змарнувати ся ще за життя. Ідеали Ф-ча, які він ширив від 1861. р., були на Буковині ідеалами тільки кількох осіб і він справди мусів ждати аж до 1884. р. отже повних 23 роки — поки тут найшла ся громадка, яка його красше зрозуміла та пожалувала.

В початках 80-тих років мин. ст. положене буков. суспільности було ще тяжше, як тоді, коли основувала ся „Руска Бесіда“. Сьвідок тих часів, заслужений буковинський діяч, Єротеї Пігуляк, так писав 1909. р. про них:

„Перед 25 роками не було на Буковині української нації. То, що було, то були собі оттакі люди, що уживали між собою української мови, більш нічого. Се були собі, так би сказати, овеч-

ки, котрих стригли німецькі управителі краю по урядах податкових, от як стриже і доїть собі пан господар свою худібку для свого ужитку. Руська народна школа істнувала в краю лиш на папері, о висших школах з рідною українською мовою не було й бесіди, а о яких небудь політичних правах, або взагалі горожанських тих людей в краю, що говорили українською мовою, не сьмів ніхто говорити, не то їх домагати ся. Досить вказати на то, що перші будителі українських ідей в краю, котрі стали будити масу і організувати її у сьвідомий нарід по перших читальнях, зустріли ся зараз із жандармськими кольбами, від котрих треба було відгризати ся аж по коштовних судах німецьких. Повітами володіли пани старости безмежно.

Німецький дух здавив був всяке народне жите в краю, йому ніяк було оперти ся. Лиш волоські бояри спромагали ся на певний опір у своїм дусі. Той боярський опір ставав німецькому володарству чим раз невігіднійший; тож рішила ся німецька управа в краю дати собі в той спосіб раду, що віддала управу православної церкви в краю в руки боярські. Поставлено 1880 року митрополитом сьвідомого румунізатора Морара-Андрієвича.

Від тепер починає ся нова доба утиску нашого народу, подвійна, німецька і волосько-дідицьська, доба сьвідомого знівеченя буковинської Руси. Ми засуджені на моральну смерть. По цивільних урядах панує безмежна німота, а на поли церковнім лютують румунізатори. Пустив Морар на тодішню одинокую слабеньку інтелігенцію руську, на руське духовенство, безпощадну погоню. Сьвітська інтелігенція не входила своїм незамітним числом навіть в рахубу. А руські сьвященники не були в силі устоятись румунізаторському ударови. Виховані в німецьких школах, відчували і розуміли хиба інстинктовно національне жите, відпорної сили в них дарма було

ждати і шукати. Не диво, що Морар упорався вкоротці з тою одинокою інтелігентною верствою руського суспільства в краю, від котрої можна би було сподіватися відродження народу, так, що осталося з неї лиш кілька недобитків. Здавалося, що судьба руського народу, запечатана на віки. Хто не пережив такої страшної доби, той не годен собі її й уявити, бо не годен відчутти такого грізного чуття, яке проходило невпинно вбиваючою струєю по жилах і нервах народного організму. Несьвідомий нарід того не розумів, тож і не відчував, що завмирає, гине. Але хто отаку грізну добу переживав свідомо, той терпів муки людини, засудженої на смерть. А небогато було тоді тих свідомих дітей завмираючого українського народу, можна їх було почислити на пальцях одної руки. І аж в таку страшну добу, добу Алезаньо-Морарівську, рішаєся тих кілька свідомих одиниць на геройське діло, на ратоване, на відроджене народу!

Починаються збирати недобитки світської і духовної інтелігенції в гурток. Коли зібралося їх кільканайцять, то се вже була уся руська громада!

Зачинаєся робота від завязування перших читалень по завмерлих селах. Хто не робив отсеї першої роботи, той не має поняття, кілько ідеалізму, кілько енергії, кілько жертв, кілько надлюдської сили треба було добувати, аби устояти в тій широко й далеко нікому незрозумілій роботі і довести вкінці таки до успіху. А успіхи були спершу ледви помітні, але з часом прибирали вони чим раз виразніші форми.

Та око Мораря добачило її вчасно, помітило се бистрим зором хищного яструба. Коли згадати, як кинувся він своєю тоді страшною силою і на тих кілька світських одиниць-ратівників народу, щоби їх цілковито знищити, то мороз іде тілом і майже не можна розуміти, яким дивним дивом не затерся по тих кількох народних працівниках слід, як се сталося з иншим

ратівником народу від пиянства, з т. зв. мужицьким „пророком“.¹⁾ Тут показує ся власне величезна різниця між працею всесторонно-свідомих, світлих одиниць і підприємством хоть сильної, але вузкоглядної індивідуальности простолюдина“.²⁾

Другий свідок тих часів, що потім багато напрацював ся над нашими народними школами на Буковині і поставив їх високо, Омелян Попович, так згадує свої молоді літа, прожиті ще під впливом москвофілів, і засноване часописи „Буковина“:

„Був собі дід і баба, мої таки по батькови, незаможні міщани, що мали в Чернівцях при ул. Бальша хату з гарним садом-огородом. В тім домі була славна шляхотська бурса, в якій бувало по кільканайцять шляхотських синів, головно з Волоки над Черемошом, що вчашали до гімназії, учит. семинарії і дяківської школи тай до народних шкіл. Між тими хлопцями був живий національний рух, який плекало тайне товариство „Согласіє“ зборами, відчитами, муз.-декл. вечерками, театром і бібліотекою та газетами, які ученики читали в „Рускій Бесїді“, заходячи туди майже щоденно.

Ті дідові бурсаки збудили й у мені національне почутє, особливо пок. мій товариш Апостол Думич. Він запровадив мене й до „Бесїди“. Ставши 1877. року учителем, вступив я зараз в члени тодішнього „литературного общества Русская Бесѣда“. Вона була тоді властиво тільки касином, де було лише „Слово“, коломиїська „Русская Рада“, кілька московських газет, присланих даром, яких ми помимо „языческихъ обученій“ тодішніх професорів руської мови не ро-

¹⁾ В 90-тих рр. мин. стол. ходив по Буковині молодий парубок з проповідями тверезости і мав незвичайний успіх між народом. Його постарали ся небавом зробити „нешкідливим“.

²⁾ „Буковина“ 1909. р. ч. 6.

зуміли, отже й не читали. Все-ж таки і „Русская Бесѣда“ мала ту заслугу, що гуртувала в собі Русинів і піддержувала що мога національну свідомість, хоч би „русскую“, і тим спиняла особливо румунізацію і національну байдужність. Року 1878. вибрано мене до виділу „Русско-ї Бесѣд-и“, що на засіданю з дня 3. лютого 1879 р. ухвалив видавати „литературныи сочиненія“. В дотичний комітет вибрано 17. лютого 1879 о. Сидора Воробкевича і о. Димитрієвича, проф. Льва Кириловича, адюнкта суду Омеляна Левицкого і мене. Димитрієвич відійшов на другий місяць до Львова, а Левицкий не брав участі в „літературі“. На першій нараді комітету перепер Кирилович свою гадку, що нам, мовляв, треба підняти народ до себе, а не знижати ся до него, отже писати „Изданія Бесѣды“ не „простою“ а „вченою“ мовою. Ну, і вийшли головно моїм заходом дві такі книжочці 1879 року „мишам на снідане“. По тій невдалій пробі вже ізза браку гроша, якого годі було роздобути від народу за мертвеччину, перестали виходити дальші наші „изданія“ на підставі рішення виділу з 8. вересня 1879. На засіданю з дня 3. марта 1880 поставив я внесок на відновлене видань, але справу відрочено, бо оба оо. Воробкевичеві відказали ся від участі в редакції. Комітет відтак справди вибрано, але він ограничив ся на видаванє календаря.

Щоби таки „просьвічати народ“, взяв ся я попри редакцію календаря, яку мені повірювано опісля рік-річно, ширити „Изданія общ. Качковського“, розуміє ся, із таким самим успіхом і з тих самих причин. Сї невдачі захитали мої „тверді убѣдження“, а від аматорських вистав театральних під проводом М. Коралевича, якими заняв ся опісля гурток членів „Бесіди“ і „Союза“, під чародійним впливом живого рідного слова я й зовсім „змяк“. Коли-ж у ортографічній комісії, до якої „Бесіда“ на зазив кр. ради шк. вислала (1880) і мене, проти аргументів народовців, „тверді“ по-

срамили ся, бо обіцяли відповісти аж на другім засіданню, якого за їх заходами вже більше не скликано, тоді я набрав переконання, що справа „твердих“ нечиста.

Якийсь ще час надіяв ся я погодити „твердих“ із „м'якими“ і старав ся о те в інтересі єдності тої невеличкої громадки наших людей; тому при нагоді засновання тов. „Народного Дому“ надруковано статуту в двох виданнях з „дашками“ і без них, з двома і з одним „с“. Коли і сі заходи розбили ся о впертість кацапів, тоді рішив ся я йти народною дорогою, не оглядаючи ся на число, тільки на якість товаришів, на їх щирість для народного добра, якому єдино я рад був служити, навіть коли послугував ся язичієм, якого вчили нас лжеучителі.

По семилітніх невдалих пробах, промовити мертвецьким язиком до живого народу, відтак погодити огонь з водою, себто народовців з кацапами, прийшов я до переконання о конечности поборювати одно і друге, як шкідливе для народу.

По сих досьвідах поставив я на виділовім засіданню „Бесіди“ дня 23. червня 1884. року внесок видавати народну газету, що й прийнято виділом на засіданню з дня 13. липня враз із моім другим внеском на видаване книжочок для шкільних бібліотек, що відтак одобрено й головними зборами з дня 8. вересня 1884. На бібліотеку для молодежи призначено тоді 100 зр. запомоги, які треба було звернути товариству із передплати і з соймової запомоги, яку кр. виділ уже прирік був. На часопись призначено з „Бесіди“ запомогу 25 зр. (!) на один рік, за що редакція мала відступати „Бесіди“ всі газети, які діставати-ме в заміну. На сих же зборах вибрано виділ, який зірвав із „твердими“, а на засіданню з дня 12. вересня 1884 року рішив уживати правописи Осадци. „Бібліотеку для молодежи“ рішила видавати „Бесіда“ сама, а справу газети рішено обговорити

ще на осібних зборах членів руских товариств. Ті збори й відбули ся, а на них явив ся й Федькович, якого спонукав Іван Тимінський переняти редакцію. На тих зборах відраджував особливо Николай Огоновський від видавництва, вказуючи на то, що його „Родимый Листокъ“ має на Буковині ледво кількох передплатників. Та ми не послухали його „широї“ ради а ухвалили з новим роком 1885 таки видавати двотижневник, який на мій внесок і охрестили „Буковиною“.

Ось так повстала „Буковина“, якої редакцію повірено мені¹⁾.

Для характеристики часу варто ще подати кілька слів про тодішніх народних учителів, що зачисляли ся так, як і святики, до нашої інтелігенції та повинні були журити ся народом. Отже в 4-ім числі „Буковини“ з 1885. р. читаємо про них, що вони через німецьку науку у школах поробили ся фальшивими космополітами. А далі сказано: „В цілій Буковині ледво знайде ся 10 учителів (на 80 близко шкіл), котрі уміють правильно по руски писати, а если хто думає, що се неможливе, ми готові заплатити дорогу тим десятьом, котрі відважать ся подати нам довід, що се неправда. Ми певні, що їх не знайде ся“. Сильнійшої характеристики сеї верстви суспільности мабуть не можна придумати.

Про те нове жите в Чернівцях, яке почало ся тут у відновленій громаді 1884. р., була вже мова.²⁾ Позбувши ся мертвеччини, громада оживала. Хоч у ній не було більше, як кільканацять свідомих, звичайно молодих людей, але розуміне потреб народу було красше, як до недавна, і робота була розумнійша. Вечерки, відчити, представлення, давані „Руським драматичним товариством“, котрого головою був Ізидор Воробке-

¹⁾ „Буковина“ 1909, ч. 6.

²⁾ Пор. тут на стор. 314—315.

вич, (1884. р. було сих представлень шість), оживили товариське жите в Чернівцях. Намір, видавати часопись і бібліотеку для молодежи та селян, спонукував оглядати ся за людьми, що вміють писати. Оттоді й нагадали собі Федьковича.

Р. 1884. (мабуť літом) був Слександер Кониський у Чернівцях. Відвідав Федьковича, говорив з ним про Роткеля і побут у Львові при „Просьвіті“, слухав нарікань, що се товариство не тільки вказувало йому теми і плян для популярних праць, але цензурувало і поправляло його мову і стиль, — приглядав ся поетови і не міг не помітити на нїм тяжких наслідків алькоголізму, однак все-таки винїс з гостини у него вражіне, що він „какъ человекъ, отличался необыкновенною скромностью, симпатичною добротою и беззавѣтною любовію и преданностью къ русинамъ, въ особенности къ своимъ гуцуламъ“.¹⁾

Крім Федьковича Кониський познакомив ся тоді і з Іваном Тимінським, дуже діяльним у той час членом громади, — і не без того, щоб оба не розмовляли про поета та не придумували способів, як його ратувати із занепаду. З того часу й переписували ся оба.²⁾ Тимінський сподївав ся помочи від Українців для часописи і писав за тим, а в однім листі (з 25. падолиста 1884.) згадав і про Федьковича: „При сей случайности залучаю вам також на желаніе п. Федьковича его портрет.“³⁾ Федькович, котрий для діла руского на Буковині був пропав, зачав ся рухати. Я его збудив із сна і він зачав знов писати, а пише досконало. Федькович уже нераз мені казав, що мене єму Бог прислав, називає мене ан-

¹⁾ Пор. тут на стор. 27 і 28.

²⁾ Листи Тимінського до Кониського, ще не друковані, находять ся в архіві Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. З них я подаю тут деякі вісти.

³⁾ Се певно ся фотографія, що подана тут на початку книжки. Вона з 1884. р.; нею хотїв Ф-ич також пригадати себе землякам.

гелом і обіцяє працювати, тільки одна біда: дуже бідний і не має з чого жити. — Я хожу до Федьковича що тижня і пильную єго, аби свій талант не приспав. Єсть надія, що він ще з десяти років писати буде, если лиш буде жити“.

Се писано у той сам час, як Федькович новим письмом забезпечував Ю. Огоновському даровану реальність в Путилові, а з другого боку від судії Л. не міг добити ся звороту значної позички.¹⁾ Тимінський поміг йому, видобути, бодай місячними сплатами, гроші від довжника, але се почало ся тільки 1. серпня 1885; тимчасом в осени 1884. він дійсно вже не мав з чого жити. У духовім занепадї, якого і він сам не міг не помічати, та у таких житєвих клопотах Федькович міг справди вважати Тимінського своїм спасителем; його слова, що їх повторяє Тимінський в листї, показують нам страх чоловіка, котрий сам побачив перед собою пропасть. Він обіцяє знову працювати для народу, очевидно не астрольогією, до котрої — як здаєть ся — у той час стратив довіре, бо переконав ся, що від віри в призначене зовсім не стало йому легше. Сего зневіря у него можна би здогадувати ся по тим, що саме 1884. р. вриває ся вся його переписка в справі астрольогії і нема ніяких нових його праць з того поля. Видко, поет мовби дійсно пробудив ся із тяжкого сну, як пише Тимінський, мовби ждав на когось, хто би його вирвав із чарів астрольогії, хто би його стягнув з небесної висоти, куди він „ходив до зір“, на землю до звичайної роботи.

Драматичному товариству він дарував уже 1884. р. свою мєльодраму „Керманич“ і комедию „Сватане на гостинци“.²⁾ В осени прийшов на на-

¹⁾ Пор. тут на стор. 527—528.

²⁾ Пор. „Буковина“ 1885, ч. 1. — Ще 1883 р. мав Ф. гадку се зробити, та мабуть тоді діло не дійшло до кінця. — Мат. 310—311.

раду в справі часописи і згодився підписувати її, як редактор. Мав давати фірму, яка з давних часів була голосна між земляками і яка могла ще новій часописи надати поваги. Для „Буковини“ її задержано його повістку „Дністрові кручі“, бо в календарі на р. 1885. не стало на неї місця.¹⁾



О. Федькович. Рисунок Вільгельма Гехта на основі двох портретів з Тсв. „Просьвіти“, поміщений у видавництві Die oester. ungar. Monarchie (в томі про Буковину, стор. 403). Сей портрет нагадує найбільше фотографію поета з 1884. року, поміщену на самім переді сеї книжки.

Попри те Ф-ич все ще не покидав думки видати збірник набожних пісень; в тій думці під-

¹⁾ Мат. 314.

тримав його ще 1882. р. один галицький дяк,) котрий мовби вгадав давне уподобане поета. З листу Тимінського (з 25. XI, 1884) довідуємося, що поет, опам'ятавши ся з астрології, в осени 1884. р. далі думав над своїм „лірником“ та колядником. „Тепер — писав Т-ський Кониському — працює він (Ф-ич) над колядником і зборником побожних пісней, котрі на Буковині межі ріжно-родним населенєм губять ся. До сего потребує Ф-ич „Життя сьвятих“ або „Четі Миней“, котру книжку буду просити, аби-сте були ласкаві з Печерскої Лаври (!) позичити і на мою адресу до Черновець скоро прислати. За два місяці найдалій я тую книжку Вам пришлю“. Нема сумніву, що Кониський не ходив до Лаври за книжками і Федькович мусів без них обійти ся.

Прийшов новий рік 1885. і появило ся перше число маленького двотижневника „Буковина“. Підписаний був редактор Федькович, але з його писань був тут лише давний „Сафат Зінич“. Тільки в 3-тій числі почало ся друкувати його невідоме доси оповідане „Дністрові кручі“. Зрештою він справди редакцією не займав ся. „До цілої „Буковини“ лиш я і Попович пишемо, — читаємо в листі Тимінського до Кониського з 20. лютого 1885.— а Федькович дає фірму і літературну часть приготовляє. Федьковича хочемо взяти до міста під свою опіку, бо там, де він мешкає, сусіди его розп'ячують та шкода чоловіка. Та не маємо до того средств“.

Сї средства і потім не нашли ся у громади, але нашли ся від 1. серпня у Федьковича і він справди переніс ся до міста під кінець того року; однак поки-що жив собі у своїй хаті між сусідами, черновецькими мулярями, поліцаями і т. п., що були в него частійшими і милійшими гістьми, ніж „пани“. Гості були невибагливі, а гостинний господар також не тужив за дорогими напитками,

¹⁾ Мат. 308.

тільки вдоволяв ся разом з ними горівкою... Однак дивну появу стрічаємо у тодішнім його життю: чоловік, що колись, ще 1868. р., з пересердя вирік ся офіцерської ранги, на весну 1885. р. затужив знову за нею і робив заходи, щоб йому її вернули, коли можна, ще й з підвищенням.¹⁾ Читаємо про се в листах і чудуємо ся, що Федьковичеви стало ся. За причину, чому він зложив 1868. р. рангу, він подає тепер таке: не мав з чого жити, мусів на своїм малім хлопським господарстві фізично працювати і думав собі, що се не до лиця офіцерови... (Ми знаємо, що причина була иньша). — Тепер, каже далі, його матеріяльні відносини поправили ся (?!) і він на свої старі літа безмежно затужив (!) за своїм давнім офіцерським характером.

Ся „безмежна туга“ була мабуть одним з об'явів його „пробудження із сну“. Поет міркував і сам, що по своїй волі чи по неволі знизив ся до способу життя своїх темних сусідів, ласих на горівку, — і сі сусіди, а також і панове, може й не хотіли вірити, що він був колись офіцером, а не простим Гуцулом. Щось мусіло скласти ся таке, що подразнило його амбіцію, нарушило його гордість. Однак офіцерського характеру йому не вернули і він чув ся глибоко ображеним. В листі до секретаря цісарської канцелярії ми читаємо про „незаслужене упокоренє“ його, поета і любимця народу (сам себе так називає), мабуть з тої причини, що „Буковина“, котрої він є редактором, виступає против президента краю. Як нераз перед тим, так і тепер виявила ся недостача критичного змислу у поета, бо коли-б він його мав, був би здогадав ся, що воєнне міністерство довідувало ся про нього в Чернівцях, дізнало ся, що він був судово караний, і тому йому відмовило. Федькович хотів потім ще через Дамяна Гладилевича добити ся ласки у згаданого

¹⁾ Мат. 314—318.

секретаря, — Гладилевич прирік старати ся, хоч чудував ся, що „такий Гуцул, як Ф-ич, забанував за характером служби, котру у своїх любих піснях неволею заявив“, — однак сї стараня не довели таки до нічого. Найменше чотири місяці справа ся займала поета, значить, не була се у нього хвилева примха, тільки досить уперте старанє о спромогу, одягнути ся ще раз чи більше разів по офіцирськи. Дійсно чудні забаги у 50-літнього чоловіка, що колись, хоч не завсїгди, ненавидїв війска. Однак сї забаги, взяті як психічний момент, сьвідчили без сумніву також про се, що поет хотїв вирвати ся із своєї звичайної сфери, не хотїв потонути уже без ратунку в сірій будденщині.

В серпни 1885. р. була в Чернівцях громада академічної молодежи зі Львова, з Кракова і з Відня; був і гість з України, Арабажин. Сї студенти їздили з концертами по Галичині і вступили також до Черновець. Пішли відвідати Федьковича у його хаті. Арабажин поздоровив його іменен Українців, Єронім Калитовський іменем Галичан. Федькович подякував, але в довшу розмову з гістьми не вдавав ся... Так оповідають сьвідки, що були притім. Очевидно не до вподоби були йому сї відвідини.

Тим чуднійше, що такий відлюдок небавом потім відважив ся на зборах промовити до селян. Було се 13. вересня 1885. на головних зборах полїт. товариства „Руська Рада“.

Тит Ревакович, котрий був на сих зборах, писав так про них: „Тямлю, коли перший раз прийшов Тимінський з Федьковичем на збори „Рускої Ради“, лиш поет увійшов, привитала його інтелїгенция в першій комнаті окликама „слава!“; він відклонив ся мовчки і пійшов до другої комнати, але коли побачив її битком заповнену селянами, вернув скоро назад і аж по якімсь часі прийшов назад з Тимінським. Питаю Тимінського, чого Ф-ич виходив. Т-кий каже, що поет,

побачивши ненадійно так багато селян на зборах, де о добрі їх мало ся радити, втішив ся так дуже, що йому сльози пустилися з очей і, заплакавши ся вперід на дворі, доперва тоді увійшов назад у комнату радну. — Тямлю, з яким огнем промовляв тоді Ф-ич тричі до селян, як розказував селянам їх бувальщину, підносив, як колись Русини, предки наші, були могуті і славні¹⁾ А в „Буковині“ з 1885. р. ч. 18. ся участь Ф-ча в зборах описана такими словами:

„Чи знаєте ви, хто ми є?“ запитав бесідник наших братів в сіраках. „Ба! знаємо! Ми Русини!“ утали сердечні хлібороби. — „Та треба вам знати бувальщину Русинів“, сказав знов п. Федькович і відкрив в свійській йому, простій, наглядній та одушевленій мові образ славної бувальщини руської. Помянув він бувших князів руських та їх славу, котрій смирялись турецькі, волоські та інші пани на „ліктях та на колінках“. Счистив він, скільки Русинів еще тепер є та що не тільки руського світу, скільки в вікні. Слова походячі із серця припали до серця“.

Отже на розмову зі студентами Федькович не мав слів, а перед селянами здобув ся й на цілі промови. Се, як знаємо, не була в нього новина; він здавна поступав так з „панамі“, що приходили на нього подивити ся...

До таких чудацтв поета треба зачислити й сю житепись, що він того-ж року (1885) подиктував Т. Реваковичеві.²⁾ У сій житеписі було дуже мало правди; за те поет подав цікавому „панови“ нові видумки про себе, декотрі взяті з житеписи Шевченка. Не знати лиш, чи він свідомо говорив неправду, чи може й сам вірив у сї видумки, бо й се могло бути.

Десь при кінці 1885. р. переніс ся Федькович до комнати коло „Руської Бесіди“; Тимін-

¹⁾ Зоря 1888, стор. 35.

²⁾ Пор. тут на стор. 4 і д.

ському повело ся вирвати його з-поміж простих сусідів і завести у більше інтелігентне товариство. Вчинок сей був без сумніву розумний і добрий, хоч Федьковичеви було трудно привикнути до нових обставин і непрошених опікунів. Він згодив ся на все, передовсім з материяльних причин, бо менше потребував видавати на прожиток; крім того відчував і сам потребу, ратувати себе з духового занепаду, до чого осьвічене товариство очевидно більше надавало ся.

5. Ювілей Федьковича.

Добра воля малої черновецької громади, подякувати Федьковичеви за його довголітню працю і скріпити його духа, найкрасше проявила ся 1886. р. Того року минало 25 літ від його першого виступу на літературній ниві і громадяни постановили відсвяткувати сей ювілей по зможі величаво. По зможі — бо громада була ще дуже слабенька і людьми і засобами. Отже один з громадян, проф. Юстин Пігуляк, намалював даром олійний портрет поета, котрий уже в червни 1886 був готовий. Ю. Пігуляк оповідав мені, що поет досить нерадо й апатично сидів йому до образу та кілька разів говорив про себе: „Ein verfehltes Leben! (невдале жите)“. Була се рефлексія, подібна до тої, яку він сказав недавно перед тим, оповідаючи про своє жите Т. Реваковичеви і Тимінським: „Ich gehöre zu denen, die am Wege sterben“ (я з тих, що в дорозі умирають.¹⁾) В сих словах видко жаль і застанову поета, але й безнадійність. На такий настрій душі його, ювілей, хоч і скромний, міг бути добрим ліком — і громада розумно робила, що старала ся його ратувати. Шкода лише, що се так пізно стало ся...

¹⁾ „Зоря“ 1888, ст. 36.



О. Федькозич. Портрет з натури, малював Юстин Пігуляк
в червні 1886. р. Власність „Руської Бесіди“ в Чернівцях.

Отже, коли портрет був готовий, скликано загальні збори „Руської Бесіди“ на 6. липня по-полудни і на них постановлено одноголосно іменувати поета почесним членом товариства. Підписано гарну грамоту — і на сім збори закінчено. У вечір того дня у комнатах товариства відбувся літературно-вокальний вечерок.¹⁾ У головній комнаті, прикрашеній цв'їтами, під заслоною поміщено портрет. На кріслах засїли панї, багато з них в народних строях, гостї з Черновець і з краю, відпоручники читалень і молодежи, кількох Поляків і Німців і и. Голова і два члени товариства ввели поета в комнату. Всї встали та привітали його грїмкими окликами „слава“! Коли він засїв на почеснім місци, голова товариства Єротей Пігуляк поздоровив його з ювілеєм, передав грамоту, відкрив портрет при окликах збору і побажав ювілятови многих літ та доброго здоровля. Хор відспївав величне „многая літа“. Потїм проф. Стоцкий мав відчит, у котрім так описав той час на Буковинї:

„Мало ще є Русинів на Буковинї, що відчують належито велику важність нинїшнього нашого сьвята, велике його значїне в житю буковинської Руси; а багато ледви чи й догадує ся, що у нас сегодня велике, превелике народне сьвято! Тай не диво! Зрозумїти се можуть тїлько люди з цілковито виобразованим почутєм народним, люди, що прийшли вже до самопізнання народного, що стрясли з себе окуви духового рабства, на котрих видно слїди поступу і признаки свобіднїшого духа 19. віку; одним словом: люди відродивші ся національно. А таких людий у нас ще мало, дуже мало. Таж на буковинській Руси не дуже так давно, як яло зорїти.

¹⁾ Сей вечерок описав Ом. Олексїв (Ом. Попович) докладно в „Буков. календари“ на р. 1887 (друкованїм 1886. р.), стор. 41—59.

Правда, минуло вже 25 літ, як в перше почувла буковинська Русь своє рідне слово з уст Осипа Федьковича, слово, котре було на стільки сильне, щире і ніжне, що могло-б, здає ся, і каміне порушити; но, як видно — 25 літ неперестанної словесної праці одного або навіть і двох людей не досить, щоби пробудити і оживити віковою недолею прибиту, заумерлу народність. Там, де та народність, як у Галичині і на Україні, була вже почасти пробудила ся з вікового сну, — там понеслось милозвучне і солодке слово Осипа Федьковича повною струею; там воно причарувало і запалило любовю до руської мови неодно серце, там воно скріпило ту любов, розбудило нове жите літературне і народне, і тому то цінить ся там у всіх так високо імя нашого ювілята. А у нас на Буковині мусимо ми і наш високоповажаний ювілят бути задоволеними, що горсточка людей зібрала ся сьогодні віддати честь його трудам на рідній ниві, і загріти ся його могучим словом до праці на тій ниві, на котрій він перший почав сіяти животворне зерно; ми мусимо радіти, що то зерно принесло вже сякий-такий плід, та що наша нива нині вже не лежить облогом; ми мусимо втішатися, що буковинська Русь починає оживати, відроджувати ся. Коли отже в Галичині і на Україні прив'язує ся до трудів О. Ф-ча, тих правдивих перел неоціненої краси нашої літератури, величезне значіне піддержання і скріплення відродившої ся ідеї народної, то у нас з їх животворною силою на віки буде вязати ся відроджене буковинської Руси. Таким способом ми нині не тільки віддаєм заслужену честь 25-літнім трудам О. Ф-ча, і величаєм великого нашого поета і писателя, но обходимо велике сьвято відродження нашого народа, до котрого він перший поклав могучу, сильну, віковічну підвалину — рідне слово. Тому то у нас сьогодні велике, превелике народне сьвято

празник національного відродження буковинсько-руського народа“.

Далі оповів проф. Стоцкий цілий розвій духового життя Буковини від прилучення її до Австрії, вказав на те, як слабо проявляло ся се жите, і звеличав заслуги Федьковича. На його таланті спізнали ся зараз в Галичині; за те на Буковині не займали ся народними справами, не цікавили ся письменством і так — „у нас ледви хто і знає, що писав Ф-ич, як співав Данило Млака“, Федьковичів товариш по перу і ровесник; „25 літ діяльності Ф-ча і Млаки перейшли понад буковинською Русію майже марно. Ба ні! не цілком марно — сказав далі др. Стоцкий — а доказом сего най буде хоть то, що та сама „Руська Бесіда“, що ще недавно кормила нашу Русь розличними в язіковім взгляді літературними дивоглядами, уже прозріла, що вона знає уже цінити рідних і добрих синів Буковини і тому самосьвідомо зазвала Вас сьогодні сюда, щоби віддати честь О. Ф-чу, що перший почав на Буковині проганяти тьму а ширити сьвітло, що перший заговорив на буковинській Русі рідною мовою, і то такою солодкою, милозвучною, що аж серце рве ся, слухаючи сеї мови.

Но не кінець на тім. Його заслуги для Буковини величезні і через то, що він розвіяв у нас темряву вузкоглядности, що він перший показав, що нам нема що відділювати ся від рідних братів у Галичині, на Україні, бо ми один нарід, одна наша мати, один наш язик. Своїми творами звеличав він Буковину на всю Русь, а як він її любить, доказом того кожде його слово. Наконець прийняв ся він за трудну і велику задачу просьвіти народної і оборони прав народних і ми всі знаємо, о скільки ми вже поступили наперед, відколи почала виходити у нас „Буковина“. Почуте народне ширить ся у нас з кождим днем більше, наш нарід будить ся, встає. Се суть заслуги О. Ф-ча!

Ми чуємо мимоволі, що ми тебе в порівнанню з твоїми заслугами не годні ще звеличати, но не бануй, Батьку наш Осипе, працєю нам дальше на ниві народній, неси сьвітло під наші стріхи, а чей діждеш ся часу, коли вся Русь пробудить ся, пізнає твої діла, і після діл твоїх осудить тебе лучше, як ми се сьогодні можемо. Не зражай ся тим, що на твоїй рідній Буковині, для котрої ти жив, трудив ся, працював неутомимо через 25 літ, не знаходиш належитої чести.

Потішай ся тим, що ти найшов нині вже на ній приют, що під твій прапор стали вже горнути ся твої братя, а при дальших твоїх трудах прозрять і незрячі, і віддадуть честь!

Потішай ся тим, що твоє імя рознеслось по цілій Русі і є її окрасою.

Доказом сего най послужать сі численні письма, котрі заразом доповнять то, чого я тут не доказав“.

І тут Стоцкий відчитав кількадесять телеграм і листів з Буковини, з Галичини, між иньшими і від редакції Now-oї Reform-и в Кракові, котра в ч. 152—153 помістила фейлетон про Федьковича, тепло написаний Волод. Масляком. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові іменувало тоді Ф-ча своїм почесним членом і повідомило його об тім листом.¹⁾ Взагалі у всіх привітах було багато щирости, вдячности, бажань доброго здоровля та довгого віку і заохоти до дальшої праці.

Потім деклямували „Сонні мари“ і „Празник у Такові“, читали „Три як рідні брати“ і співали пісні, зложені до Федьковичевих слів: Поклін, Гуляли і Окрушки. Підчас концерту милу неспо-

¹⁾ Саму грамоту почетного членства, дуже гарну, як сказано в „Буковині“ 1887, ч. 11, привіз Ф-еві потім окремий делегат Товариства ім. Шевченка, др. Евген Олесницький.

діванку зробили Ф-еви селяни з Кіцманя, подавши йому „хліб-сіль“, себ то два великі колачі, гуску соли і кригу меду. Прості, щирі слова селян при тім дуже зворушили всіх зібраних.

По вечерку відбула ся в салі одної гостиниці спільна вечера зі співами і ріжними промовами, українськими, німецькими і польськими, на котрі відповідав три рази Ф-ич. У першій промові дякував усім за стільки доказів щирої любови, з осібно-ж свому приятелеви Тимінському; у другій промові братям-Славянам і зокрема редакції Now-oї Reform-и; у третій братям-селянам і осібно кіцманецькій депутації. Пізно по півночі скінчила ся та вечеря і поет попрощав ся із зібраними.

Було се сьвято, хоч і невелике розмірами, але миле своєю щиростию. Коли до того додати, що декотрі німецькі, польські і чеські часописи згадали при сій нагоді добрим словом заслуги Ф-ча, то можна було мати надію, що ювілей не лишить ся без добрих наслідків на поеті. Як він почував ся на душі по сім ювілею, не знаємо; однак поезія п. з. „Убогий легінь“, що має дату ювілею 24 червня (б. н. ст. липня) 1886 і говорить очевидно про самого автора, досить сумна. Сей „убогий легінь“ шукав щастя і слави, міг стати королем і не хотів, міг бути Довбушем — і також не хотів; тоді доля рішила:

Тож співаком будь, з торбами будь,
За прошений хліб зривай свою грудь,
А люди щоб тя не чули!

І пішов співак у сьвіт, а за ним чорна недоля у слід.

І доки буде він ще блукать
По сему білому сьвітї?
І жити би рад, й співати рад,
І рад би в славу одітись, —

А тут вже на вічну смеркає ніч...
А що осталося? О, прич з ним, прич!
Глогові, не лаврові віти!..¹⁾

Так по своєму Ф-ич переспівав відому німецьку поезію і лишив нам слова, які тільки стверджували його давний настрій ще з „Диких дум“, його відоме вічне невдоволенє. За якимись незвичайними причинами сего невдоволеня нема потреби шукати; Тимінський в листі до Кониського з 18. липня 1886 пояснив нам се коротко словами: „Ювілей Ф-ча випав дуже добре. Але Ф-ич зачав знов пити. В день його ювілею мусів я його стеречи, аби не був п'яний, а по ювілею то знов що дня як дуда. Таке лихо“. — На се лихо дійсно не було вже ліку; воно мало поета загнути в могилу...

Однак поки-що він не забув подякувати і в часописи за ювілей та за привіти.²⁾ Ся подяка його така:

„Вельми Честні Земляки!

Довелось мені діждати великої несподіванки в житю, великої чести за мої скромні і невеличкі труди на поли нашої літератури. Я не в силі висказати моєї радости, яка мене обняла, і мого щастя, якого я дожив, оглядаючи дня 6. липня так сьвітлий обхід мого сьвята моїми Дорогими Земляками. Сей день є найсьвітлійшим днем мого житя і остане на все дорогою мені памяркою. Тож прийміть, Дорогі мої Земляки, за се мій найнищий поклін тай щиросердечну подяку!

Найпаче дякую Хвальному товариству „Руска Бєсїда“ за велику честь і звеличанє мене і моїх скромних трудів тим, що іменувала мене Своім почетним членом, відслонила мій образ в

¹⁾ Поезії, 471.

²⁾ В „Буковині“ 1886 ч. 13.

Своїх комнатах і устроїла в мою честь так світлий і незабутний вечір.

З глибини мого серця дякую також всім Хвальним Товариствам, Читальням сільським з Галичини і Буковини, Редакціям руских і польських газет, Честній депутації селян з Кіцманя і Раранча, моїм Дорогим приятелям і знакомим з Буковини, Галичини і України, за їх сердечні поздоровлення і їх пам'ять на мене, як також і всім панам Добродіям, що при бенкеті своїми щирими промовами мене звеличали.

Не маю я слів, мої Вельми Честні Земляки, щобим Вам так подякував, як Ви мене пошанували, но коли моя праця на що придала ся, то прийміть увіренє, що я і дальше буду трудити ся на рідній ниві і що я готов все моє принести на вівтар матери Руси, на вівтар людскости.

Чернівці, дня 12. липня 1886.

Осип Федькович“.

Федькович обіцяв тут і дальше трудити ся на рідній ниві — і дійсно дотримав слова, бо працював до самої смерти, котра вже була не за горами, не за лісами...

По ювілею дістав ще Ф-ич лист від Д. Тянчкєвича з привітом. „О! вже не багато нас, — писав він гарно, згадуючи давні часи — тих старих товаришів, що витали зорю народного нашого відродження, а витали з таким чистим серцем, так глибоко відчуваючи те сьвяте благовістуванє, справди мов сьвята, коли то кождий прояв новий пламенний нашого рідного слова, кождий вірш, кожда повісточка родили жар сьвятий і животворний, — коли то і твої пісні-думки, Кобзарю мій дорогий, попереписувані, нїм були надруковані, облїтували, мов райські птиці, і голубили рідні, щирі молоді душі. Не знаю, чи теперішнє поколїне потрапить зрозуміти і відчути той жар, те дрїжанє сьвяте, той запал, яким жила

і обмінювала ся та невеличка громада сподвижників нашого рідного слова з тої нової доби, тих оскресителів питомого свого народного життя. Нам сего не забути!“¹⁾

Ще давніші часи нагадав Федьковичеві його перший учитель і приятель, Р. Роткель, що проживав на старі літа у свого сина, лісничого у Великополи під Яновом, і з часописи довідав ся про Федьковичів ювілей. По 34 роках, як не бачили ся, відозвав ся і сей симпатичний Німець і написав поетови: „Як часто я думав про Вас! Коли-б я був знав, що Ви живете в Чернівцях!— Я гордий на те, що я перший пізнав Ваш талант і вмів оцінити Вашого духа, що рвав ся в гору, коли тимчасом нікчемні прозаїчні люди довкола Вас не добачували у Вас нічого більше, тільки незначного хлопця, антикарського практиканта.— О, коли-б я Вас міг ще раз побачити у своїм житю! Напишіть дещо своєму старому приятелю“...²⁾

Федькович написав, але лист його затратив ся. Тільки з другого листу Роткеля видко, що Ф-ич післав йому свої німецькі поезії „Am Tscherebusch“, нарікав на своє слабе здоровле та звідував ся про його жите. Роткель описав йому коротко своє жите, просив не забувати його — та мабуть поет не відписав йому знову, бо справди був такий слабий (у серпни 1886. р.), що навіть сам не міг листу написати.³⁾ А там потім мабуть відвелось.

6. Праці Федьковича з 1886—1887. р.

Під опікою громади, в найблизшим сусідстві „Руської Бесіди“, прожив Федькович два роки.

¹⁾ Мат. 320—321.

²⁾ Мат. 319—320.

³⁾ Мат. 326.

Ся опіка очевидно не була така, щоби спиняла поета в його учинках, бо хто-ж і міг його доглядати цілими днями? Тай чи мав він уже силу змінити свій спосіб життя, хочби був і бажав? Отже опіки сеї було стілько, що „Бесіда“ відступала йому одну комнату даром і дехто з членів товариства навідував ся до нього частійше. Зрештою поет жив собі разом зі своїм слугою Михасем Мельником, парубком далеко не таким розумним, щоби знав, як доглядати такого визначного чоловіка. Він сповняв лише його волю, приносив горівку і сам поступав так, що Тимінський і иньші громадяни старали ся його віддалити від поета. Приходило й до суперечок з Мельником, які дуже обурювали поета, котрий боронив свого слуги. Так н. пр. в рік по ювілею він дуже горячо обстав за ним і на перекір громаді не хотів його від себе пустити, хоч той за свої учинки, очевидно не за якісь ідейні, був під доглядом поліції. Федькович покликував ся перед членами „Бесіди“ на великодушність, на потребу прощати і поправляти попсованого чоловіка і т. п.¹⁾ Все те було дуже гарне, але свідчило тільки о тім, що поет потребував мати коло себе молодого парубка; Мельник був йому до вподоби — і туг громада нічого не могла порадити.

Натомісьць догляд членів „Бесіди“ над Федьковичем о стілько був корисний, що вдало ся спонукати його до розумнійшої роботи, як астрологія. Найважнійшою його роботою з того часу була драма „Богдан Хмельницький“, яку він скінчив на два тижні перед смертю. Крім того він знов почав писати вірші, що правда, не з великим талантом; були се або нові перерібки давних поезій, як н. пр. „Шипітські берези“, або віршована публіцистика з докорами против Волохів, Німців, Поляків, Москалів, москвофілів і сво-

¹⁾ Мат. 327—329.

їх людей,¹⁾ або дидактика (байки), або нові набожні пісні і т. п. У Львові видано 1885. р. другим накладом його коляди, в Чернівцях 1887. р. „Проскуру“, зладжену ще 1873. р., і „Пісні жовнярські“, мабуть також давнішу збірку, замітну австрійським патріотизмом і уподобанем до війська, так чудним у чоловіка, що колись з ним не міг погодити ся. Інші писання поета друкували ся тоді в Бібліотеці для молодежи і в інших черновецьких видавництвах.

Всі ті праці свідчили бодай про те, що поет під опікою громади троха опам'ятав ся і тямив свою обіцянку по ювілею. У сих працях може й не було вже стілько таланту, що в давніших, однак і з них видко було поетові чуття і думки, які він висказав на кілька місяців перед смертю словами:

Я люблю мою Русь-Україну;
Я віру в єї будучину;
В тій то надії я живу й умру.²⁾

7. *Недуга і смерть Федьковича. Похорон і пам'ятник на могилі.*

В осени 1887. р. Ф-ич переробляв свого „Мазепу“ і „Богдана Хмельницького“. Проф. Стоцкий перечитував перероблене, висказував свої думки і поет старав ся поправити, що вважав потрібним. На місяць перед смертю писав він ще: „Перший акт поправив, як казали. А тепер прошу Вашої милости о як найскоршу рецензію, бо я без роботи нужусь. А то у мене много значит, не переривати собі одну роботу другов, але клепати желізо, доки ще горяче..“ Є

¹⁾ Пор. поезії: Вже двацять рік, (стор. 472—477), На новий рік, Я не дивую ся, Старий господар умирає, До наших ромунізаторів, Наші „старі“ і До руских наших дяків (482—493).

²⁾ Поезії, 514.

ще й иньша картка з тих часів: „Я гину з нудів! Змилуйтесь!“¹⁾ Се характеристичне для поета; він дійсно цілий свій вік був робучий і таким остав ся до послідних своїх днів.

Але тоді, коли він се писав, він уже не чув ся здоровим. Терпів він уже здавна на якийсь новотвір в жолудку і навіть не лічив ся. Може бути, що се астрольогія наказувала йому здати ся на божу волю. Недуга була того рода, що він з нею ходив і міг працювати — і тільки при кінци 1887. р. звалила його на постелю. Трагедия „Богдан Хмельницький“ була вже готова; поет передав її проф. Стоцкому; ще лиш бажав її переписати на чисто, щоби на сам Новий рік дати її „Руській Бесіді“. Та вже не довелось...²⁾

Поет відчував, що вже „на вічну смеркає ся ніч“ і розпорядив ся устно своїм маєтком. Всі свої писаня відказав „Руській Бесіді“, а гроші, які ще мав і які могли прийти з продажу його інвентаря і бібліотеки, при свідках призначив для свого слуги Мельника.

У понеділок, 9. січня вечером розмовляв ще Федькович з Ом. Поповичем та допитував ся, чого потребувати-ме на 1888. рік до „Бібліотеки для молодежи“. Гадки його були ще за горами... Та на другий день рано дістав він вибуху крови з жолудка і виходу вже для нього не було. Збігли ся громадяни і не відступали його до пізної ночі. Послідні, що говорили з Федьковичем на кілька годин перед смертю, були Ізид. Винницький і Ом. Попович. „Тяжка се слабість!“ казав він, ледви добуваючи з себе слово за словом. „Не лишайте мене! говорив ще потім до прислуги, що підносила його — „я вийду з сего... вам віддячу ся“... Та омлівши ще два рази, віддав душу о год. 5¹/₂ в середу рано, 11. н. ст.

¹⁾ Мат. 329 і 330.

²⁾ Ся вістка і дальші про слабість і похорон Ф-ча взяті з „Буковини“ 1888 чч. 1 і 2. і зі спадкових актів.

січня 1888. р. Як то він 1873. р. бажав собі умирати, як то він розмальовував собі обстанову при умираню, а прийшло ся — скінчив жите в дуже скромній комнаті і при обстанові, ні троха не подібній до вимріяної... Тільки в гуцульську одежу вбрали його... Першого правдивого поета Буковини не стало в живих. Минув ся перед часом, бо був ще не старий; прожив усього 53 роки і 5 місяців...

Вістка про смерть поета розійшла ся того-ж дня по Буковині і Галичині — і у відповідь прийшли небавом до Черновець телеграми зі спочутем від редакції „Діла“, стрийських Русинів і молодежи, від руського театру з Перемишля, від перемиських Русинів і учеників, від коломийських товариств і молодежи, від львівських богословів, від віденської „Січи“, ще иньші зі Львова, Тернополя, Бережан, з Кут, Підбужа, Кіцманя, Заставни, Путилова, Сучави і з Женеви від Драгоманова, а також від деяких Поляків. Всі відчули тяжко смерть поета, памятаючи великі його заслуги.

На дворі стояв тріскучий мороз. коли „Руська Бесіда“ приготовляла похорон Федьковича. В ночі перед похороном зірвала ся буря і сніжна метелиця, яка — здавало ся — спинить всіх людей із сіл приїхати до Черновець. Отже не спинала: члени всіх читалень з черновецької околиці прийшли; люди із села Топорівців блукали в темну ніч кілька годин, а таки не завернули домів; чотири читальники з Розтік за Вижницею їхали верхом цілу ніч, важили житем, аби лише бути на похороні і зложити вінок на могилі поета. Та найбільше вражінє зробили Гуцули зі Сторонця-Путилова, що з таких далеких сторін у таку лють на дворі приїхали попрощати свого земляка. І з иньших буковинських сіл прибули люди; з Галичини приїхала лише одна депутація (із Станіслава), очевидно через морози і сніги на залізниці.

На домовині покійного зложили вінці з написами на лентах черновецькі товариства: Руська Бесіда, академ. Союз, Народний Дім і драматичне товариство; далше львівські товариства: Просвіта, Руська Бесіда, Академічне Братство і и.; редакция „Буковини“ і *Gazeta polska*, станиславівська „Руська Бесіда“, Русини з Тернополя, Русини з Вижниці, проф. Мих. Драгоманів з Женеви, Мих. Павлик з Кракова, Іван Франко зі Львова і інші.

Похорон почав ся 14. січня о 10. год. рано Похід (з „площі Австрії“, ч. дому 10) провадили протоєреї оо. Ізидор Воробкевич і Попескул з оо. Бендасом і Граматовичем. Передом ішла похоронна процесія, за нею військова музика 41. полку піхоти, а за музикою ступали депутациі читалень з вінцями. На самім переді несли вінці Гуцули в пишних строях, потім Доляняни, міщани, за ними студенти університету, а наконець знов читальники з парастасом. За ними ішло духовенство у сьвітлих ризах, а за духовенством склянний чотирокінний караван з відповідною службою. За караваном ішли члени руських товариств і багато черновецької інтелігенціі нашої, німецької і польської.

За весь час походу від дому до катедральної церкви пригравала військова музика, а перед церквою депутациі з вінцями і музика зробили шпалір для духовенства і для тіла, несеного до церкви.

В церкві відправили похорон, потім о. Із. Воробкевич мав промову, в першій части патріотичну а в другій похоронну; опісля по посліднім цілованю всі сьвященники відслужили парастас — і цілий похід рушив на кладовище „Горечу“. Дорогою з катебри до кладовища музика йшла, але нічого не грала, бо інструменти на сильнім морозі замерзли.

На кладовищи серед великої студени і метелиці відправили сьвященники панахиду. Потім про-

мовляли ще голова „Руської Бесіди“ Єротеї Пігуляк і член „Союзу“, студент Григ. Ганкевич. За той час мулярі замурували в гробі на віки першого поета Буковини.

Перший се раз в Чернівцях несено вінці і велике то зробило вражіє. Цілий похоронний обряд відбув ся тільки по руськи. Коли виносили домовину з церкви, відспівали Русини надгробну пісню „Тихий вітер“ з новим текстом. Над могилою буквально розщипано цвіти з вінців „на памятку“. Також знято всі ленти.

Так відбув ся похорон Федьковича. Очевидно при такій нагоді не обійшло ся без споминів про поета. І так один селянин на похорні оповідав таку історію: Федькович, будиши офіциром, мав до послуги вояка із Заставної, на Буковині... Сей вояк пішов на відпустку, оженив ся в Заставній і там проживав, а пок. Федькович жив у Путилові. Раз дають кривняки сего вояка знати Федьковичеви до Путилова, що він умер. Федькович приїхав зза 20 миль до Заставної на похорон свого вірного слуги, а підчас похорону за домовиною ніс деревляний хрест.¹⁾

Минув ся похорон і тепер треба було пожурити ся тим, хто його має заплатити. А коштував він більше як 500 зр. Тут незаможну громаду виручив пок. поет, по котрім ще стілько маєтку лишило ся, що стало і на похорон і на скромний памятник. Поет сам собі все заплатив і громада не мала журби...

Маєток по поеті—як записано в актах спадкових — оцінено на 2336 зр. 86 кр. Були се готові гроші і невеликий дохід з продажу інвентаря по нім та малої бібліотеки, зложеної переважно з німецьких книжок. Із сих грошей треба

¹⁾ Се певно було на похорні Мих. Дутчака. Пор. тут на стор. 337 і 435.

було поплатити деякі Федьковичеві довги; решту призначив поет своєму слугі Мельникови; не гадав мабуть про те, хто заплатить похорон і пам'ятник... При спадковій розправі свідок Шавди казав, що чув такі слова поета перед смертю: „Пам'ятайте, панове, по моїй смерті мій цілий маєток єсть мого Михася. Це моя ціла фамілія, це моя дитина; дивіть ся, аби його ніхто не скривдив“. (Очевидно Ф-ич називав Михася своєю дитиною так, як його називали татком). Свідок поліцай Андронік повторив слова поета так: „Аби-сте були свідки, що мій цілий маєток по моїй смерті буде мого Михася. Я жадної фамілії не маю, це єсть моя дитина“. Свідок поліцай Жемна чув таке саме. А два иньші свідки, Матвій Плетня і Іля Руснак, що служили у Ф-ча давнійше, не чували таких слів Ф-ча. На сій основі суд признав спадщину Михасеви Мельникови, з чого ріжні правдиві і неправдиві свояки Ф-ча, в роді Огоновського, що по смерті поета числами „доказували“, як вони помагали йому, були дуже невдоволені. Вони мабуть гадали, що Ф-ич лишив справди значний маєток; тимчасом, коли з його спадщини заплатили довги, похорон і пам'ятник, мало що й Мельникови лишило ся...

Із сих зізнань свідків у суді довідуємо ся, хто то ще бував у поета перед смертю. Се його давні сусіди із стрілецької улиці, неосв'ічені передміщани. Перед ними то, а не перед „панамі“, сказав поет свою послідну волю; їх то просив він пильнувати, щоби хто його Михася не скривдив...

В літі 1888. р. поставлено Федьковичеві пам'ятник, зовсім не такий, як він бажав собі 1873. р. Посв'ячене його відбуло ся в присутности членів черновецьких товариств і відпоручників поблизких читалень дня 25. червня. Обряд посв'ячення відправили протоєреї о. Попескул і о. Из. Воробкевич. Потім виголосив о. Воробкевич в щирих

словах нагробне слово, а хор відспівав пісню: „Тихий вітер повіває“. Товариства і патріоти руські зложили на могилу кобзаря хороші вінці. Пам'ятник з твердого матеріялу. На плиті стоїть



Пам'ятник на могилі Федьковича.

досить високий куб; на всіх чотирьох сторонах вложені чорні, мармурові таблиці з написами. На переді: „Юрій Федькович, *27. липня 1834, †11.

січня 1888“. По правій стороні: „Бо я для України лиш жию, Єї і душу й тіло завдаю, За ню років козацка моя кров, Се моя заповідь. — Ю. Федькович“. На задній стороні: „За теж ти честь і слава, витязю, Не тільки тут, але й по цілім світі, Не тільки нині, але й поки світа, І хто сьвятую Русь лиш спомяне, То й твою честь і славу не мине. — Ю. Федькович“. — По лівій стороні: „Спи ти, руский соловію, я за тебе тужу, а як тутки зазоріє, я тебе пробужу. — Ю. Федькович“.

На кубі стоїть обеліск, на нїм вибитий лавровий вінок, а у вінок вложений портрет поета з 1884. р. на порцеляні.

Була прегарна літна днина, як із кладовища вертали ся черновецькі громадяни до дому.¹⁾ Всі згадували лютий мороз і бурю в день похорону поета та порівнювали їх із сею тихою і ясною літною дниною. Вечером зійшли ся ще руські родини і гості-селяни на вечерниці в огороді „Народного дому“. З нагоди посвячення памятника прийшли також привітні телеграми і листи. Більше, поки що, буковинська Русь не могла дати свому першому поетови...

Смерть Федьковича відбила ся широким гомоном по ріжних наших і чужих часописах. Небавом появили ся і деякі спомини та характеристики поета, але все те було звичайно непевне і недосказане; не тільки загал, навіть історики літератури не знали поетового житя в-повні і вірно. Таким загадковим чоловіком був він ще довгі літа, поки призбирали ся матеріяли, на основі котрих можна було скласти його повну і правдиву житєпись.

Так само не скоро зібрано й видано всі його писаня. Зараз по смерти поета мав сим заняти

¹⁾ Се посвячене памятника описане в „Буковині“ 1888, ч. 12.

ся проф. Стоцкий,¹⁾ але справа відволікла ся; 1892. заповіджено, що вже сего року (!) почнуть видавати,²⁾ але се лишило ся також обіцянкою; 1897. р. др. В. Шурат видав один випуск поезий Ф-ча і на сім видавництво знову спинило ся. Тільки коли виданєм писань Федьковича заняло ся 1902 року Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, діло пішло гладше, хоч також не скоро, бо тягло ся десять років.

8. Закінчене.

На остатку було би найрозумнійше подивити ся на ціле житє Федьковича очима досвідченого лікаря і з лікарського становища оцінити його поступки і „загадковість“. Материялу до такої оцінки в житєписи Ф-ча досить, але я не лікар і тому від лікарського розбору душі поета мушу здержати ся. Все-ж таки, заким хтось з лікарів напише свою думку, хотів би я сказати ще кілька, хоч не фахових слів.

У нас пробували пояснити поступки Ф-ча хлопоманьством, якимсь незвичайним демократизмом. Хто прочитав цілу житєпись поета, той зрозуміє, що всего самим хлопоманьством не можна витолкувати; богато ще лишить ся такого, що нас дивує або разить. Тимчасом порівнанє житя цілого ряду поетів наводить і нелікаря на думку, що сих людей треба судити осторожно, бо робить ся їм кривду необдуманими докорами. Вони не все можуть відповідати за свої поступки, за свої чудацтва і т. п. У них бувають вроджені або набуті прикмети, які їм самим є тягаром, яких би вони нераз хотіли спекати ся, але не мають сили.

Федькович був у своєї матери девятою з черги дитиною; се, на думку лікаря, має свій

¹⁾ „Буковина“ 1888, чч. 2 і 4.

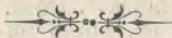
²⁾ „Буковина“ 1892, ч. 2.

вплив на здоров'я дитини. А про Федьковичевого батька можемо сміло сказати, що він своєму синові передав багато зі своїх прикмет. Потім його незгідливе жите з жінкою і острє відношенє до сина витворило сю сліпу ненависть, що нас так разить у поета. Цікаво читати у лікарських студиях, що се не лише Ф-ич, але багато иньших поетів ненавиділо своїх вітців;¹⁾ прочитавши се, треба стримати ся з замітками на тему злого вихованя, неделікатности або й дикуньства Федьковича. Всі дальші житєві пригоди і поступки його: мелянхолія, „хлопське“ жите, п'ятика, непосидючість і охота до вандрівки, любов до мужчин, містицизм і астрольогічні занятя — се, певно скажуть лікарі, цілком звичайні обяви у неврастеніків і Федькович є лише клясичним прикладом такого хорого.

Федькович справди дуже нагадує Гайнріха Кляйста. Кляйст служив також у війску і покинув його; потім не посидів довше на ніякій посаді; зміняв гадо місце побуту; переважно був невдоволений собою і тасмничий; не привязував ся тривко до дівчат (не попрошав ся зі своєю судженою на відході, так як і Ф-ич); протратив маєток і для себе на будуче видумував найчуднійші пляни; потрафив довго і понад силу працювати; був дуже честилілюбний, хотів дорівнати Гетому (Федькович — Шевченкови) і тяжко відчував невдачі; не терпів батька і боготворив матір; в сексуальних справах виразно хилив ся до мужчин; шукав завсїгда чогось незвичайного: „братньої“ душі, „правдивого“ щастя, „правдивої“ любови, „правдивої“ вірности; не знав міри в нічим; в товаристві був непривітний і тупий; хотів виречи ся всего і стати хлопом; свої видумки відчував, як правдиві події; мав багато жіночого в собі, шукав рівноваги для своєї душі у матема-

¹⁾ Пише про се др. Вільгельм Штекель у своїй студії: *Dichtung und Neurose. Bausteine zur Psychologie des Künstlers und des Kunstwerkes.* Wiesbaden, 1909.

тиці, філософії і фізиці (Ф-ич в астрології) і т. д. Коли читати лікарську студию д-ра Задгера про Кляйста,¹⁾ то приходиться ся що хвилини скрикувати: „Зовсім так, як у Федьковича!“ Дійсно, в життю сих обох поетів стільки однакових або дуже подібних поступків, що можна чудувати ся. Тільки Ф-ич прожив о 20 років довше, як Кляйст, і ще сильнійше розвинув у собі всі ті хоробливі душевні прикмети, які мав спільні з Кляйстом. Лікар найшов би ту вдячне поле для порівняної студії і нове жерело до аналізу душ неврастеніків. Наш поет і своїм житєм і своїми писаннями справди потверджує ці незвичайно інтересні спостереження новітніх лікарів, які вони роблять на різних геніяльних людях.²⁾ Читаючи такі спостереження, приходиться ся хіба жалувати сих нещасливців, що свою славу здобувають собі дійсно коштом свого здоровля, тілесними і душевними муками. В такому лікарському освітленю Федькович уже нас нічим не дивує і не разить; навпаки будить глибокий жаль своєю незавидною долею. З такого становища не треба й не можна було промовчувати в його житєписи того, що може для ширшого загалу не має значіння, але для аналізу душі його безпечно дає ширшу основу. З того становища і писаня Федьковича (н. пр. Три як рідні брати, безнастанні любовні теми, посвяти поем воякам, Довбуш і и.) дістають иньше освітлене. Але все те вимагає окремих студій, до житєписи належить тільки посередно — і тому я на сім слові й кінчу свою працю.



¹⁾ Heinrich von Kleist. Eine pathographisch-psychologische Studie von Dr. I. Sadger. Wiesbaden, 1910.

²⁾ У Вісбадені (Verlag von I. F. Bergmann) виходить бібліотека п. з. Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens, в якій говорить ся часто і про письменників. Названі мною дві студії взяті із сего видавництва.

ДОПОВНЕННЯ

до показчика на сторони 25 — 32.

Підчас друку сеї житєписи появили ся ще такі три статі про Федьковича:

Незвісні поезії О. Ю. Федьковича. Подав Кирило Студинський — в „Руслані“ 1911, ч. 105. Є се чотири німецькі поезії, з них одна, „Ruine Nyamz“, написана мабуть ще коло р. 1851. підчас побуту Ф-ча в Нямц. (Пор. тут на стор. 71. і д.).

Юрій Федькович в світлі нових матеріалів. Написав М. Євчан — в Літ. Наук. Вістнику 1911, книжка IX. за вересень, стор. 279—290. Статя написана головно на основі матеріалів, виданих мною, також статі Лукіяновича „Спірні питання“ і переписки Драгоманова.

Спірні і сумнівні питання в житю Федьковича. Написав Денис Лукіянович — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ 1911, том CIV. стор. 123—173. I. Походжене Ф-ча. II. Побут Ф-ча в Молдаві. III. Роля Ф-ча в сервітутовім процесі. Перші два уступи не дають нічого нового до житєписи Ф-ча; третій був мені відомий і я з нього скористав. (Пор. тут на стор. 339—348. — (В цитаті на стор. 339, в 11 рядку з низу замість том CIII. має бути том CIV. Так само на стор. 348, в 4 рядку з низу).

Про трагедію „Мазепа“ (пор. стор. 517). Від впорядчика оригінальних театр. творів Федьковича, проф. Ол. Колесси, я довідаю ся, що йому оригін. трагедія Ф-ча п. з. Мазепа невідома, і рукописи єї він не має. Мій здогад, що се не переклад з Готшала, лише оригін. праця, опертий на листах. До Найбавера писав Ф-ич 1877: „Сего року скінчив я трагедію „Мазепа“ і саме тепер переписую її. Коли з тим упораю ся, то знову буду Вас мучити і просити о Вашу ласкаву оцінку“. (Мат. 285). На український переклад Ф-ич чейже не просив би у Німця оцінки. Так само інші уступи з листів (Мат. 291, 297, 299, 303, 306 і 329), порівнане того, що директор театру Бачинський пише, з перекладом „Мазепи“, слова поета, що його фантазія, що тичить ся „Мазепи“, ялова і и., свідчать, що се була оригінальна трагедія. Здаєть ся, рукопись Ф-ча закинула ся, але Бачинський мав відписану сю трагедію (Мат. 299).

З М І С Т.

СТОРОНА

Передмова V.

Оцінка жерел до житєписи Федьковича.

Три автобіографії поета і їх оцінка: — Що писав і говорив Федькович про своє походжене, родину, хлопячі літа і 1848|9 рік. — Про побут у Молдові. — Про військову службу. — Про дальше житє від 1863. р. — Біографічні студії Івана Франка, Олександра Колесси і Романа Заклинського. 1—24

Показчик друкованих уже статей про Федьковича 25—32

I. Родина Федьковича і його хлопячі літа.

Родовід Гординських-Федьковичів. — Адальберт Гординський і його карієра. — Анна Дашкевичева і єї родина. — Женитьба Адальберта з Анною. — Нещасливе позжитє обоїх і причини того. — Адальберт Гординський мандатором до 1848. р. — Осип Гординський, його уродини і житє в родині. — Його наука дома і в Чернівцях. — Свїдоцтва з низшої реаль-

ної школи. — Виїзд Адальберта Гординського до Черновець. 33—68

II. Федькович у Молдові.

1848/9 рік. — Побут Федьковича у Молдові. — Спомини Р. Роткеля. 69—83

III. Федькович у війську 1852—1859. р.

Пожите батька і матері за час від 1848—1863. — Поворот Осипа з Молдови. — Служба його в канцелярії купця Добрянського. — Бранка Федьковича до війська і його військова кар'єра. — Похід у Семигород 1853. р. — Перші літа служби. — Приставане з простими вояками. — Побут у Чернівцях 1854. р. Роки 1855—1859 у Семигороді. — Принагідні німецькі вірші Ф-ча і народні пісні. — Зневіра його 1858. р. — Побут у Відні і похід в Італію 1859. р. — Іменоване офіциром. Перший український віри. — Поворот до Черновець. — Стріча батька з сином; характеристика обох. 84—112

IV. Федькович у Чернівцях 1859—1861. р.

Федькович у Чернівцях від літа 1859. до лютого 1861. р. — Його нові знайомі: Е. Найбавер, А. Кобилянський і К. Горбаль; короткі життєписи їх і характеристика. — Спомини Горбала про жите в Чернівцях коло 1860. р., про Л. Лукашевича, про Кобилянського і його знайомість з Федьковичем і про сходини у панні Марошані. — Що Федькович читав. — Федькович і Емілія Марошані. — Федькович

і Семен Нарівняк. — Брошури А. Кобилянського: *Slovo na slovo і Holos na holos.* 113—162

V. Федькович у Семигороді 1861—1863. р.

Відхід Федьковича до Семигороду. — Недуга його. — Неприємности у службі. — Намір покинути військо і шукати нової служби. — Гуцульська одежа. — Знаєми А. Кобилянського і Федьковича з Б. Дідицьким. — Поезії Федьковича у „Слові“ 1861. р. — Окреме видане поезій. — Думка Дідицького про них. — Непорозуміння Федьковича з Дідицьким і А. Кобилянським. — Біографічні моменти в поезіях Федьковича з 1861. р. 163—201

Остатній рік служби Федьковича у війську. — Здоровле його у 1862-ім році. — Плани, як уладити собі життя. — Федькович читає твори Шевченка, Квітки, Марка Вовчка і Куліша. — Житє його і поведене з вояками. — Некористні обставини до писаня. — Різдво 1863. р. — Тяжка недуга і обяви меланхолії в початках 1863. р. — Поміч зі Львова. — Відпустка. — Федькович у Чернівцях від кінця лютого 1863. р. — Перехід на православіє і імя Юрій. — Осідок у Путилові. — Біографічні моменти в творах Федьковича з 1862. і початку 1863. р. 202—240

VI. Суспільне житє на Буковині в роках 1848—1884.

Про часи на Буковині по прилученю до Австрії. — Збірник пісень І. Велегорського. — Давні повісти. — Г. Продан. — В. Ферле-

евич. — 1848. рік і суперечка Волохів з Русинами. — Роки 1849—1861. — Пробуджене 1861. р. — Дописи у львівськiм „Слові“. — Поминки Шевченка 1864. — Думка про свою часопись 1864. — В. Продан і М. Коморошан. — Думка Галичан про Буковину. — Суперечки Русинів з Волохами. — Основане „Руської Бесіди“ і єї дальший розвій. — Москвофільський напрям. — Основане університету в Чернівцях 1875. р. — Житє молодєжи. — Національний напрям бере перевагу 1884. р. 241—315

**VII. Федькович у Сторонци-Путилові
1863—1872. р.**

1. Ф-ич замешкав в родинній хатї. — Перші вражїня. — Проба оженити ся. — Житє його 1863. і 1864. р. — Смерть матери. — Карїєра батька. — Ф-ич пішов у пенсію. 316—339
2. Ф-ич заступником і оборонцем громад довгопільського околу в сервітутовім процесї. 339—348
3. Ф-ич і Павліна Волянська 349—355
4. Ф-ич двірником (начальником) громади Сторонця-Путилова. — Його стараня про громаду. — Домашнє житє. — Кандидатура на посла. 356—367
5. Розрив Федьковича з Галичанами. — Ф-ич зложив офіцирську рангу 1868. р. 367—379
6. Педагогічна діяльність Ф-ича. 379—422
7. Літературні праці Федьковича в роках 1863—1872. 422—446

VIII. Федькович у Львові 1872—1873. р.

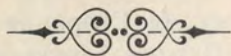
Умова Ф-ча з „Просвітою“ і „Руською Бесідою“ у Львові. — Як відносився Ф-ч до Львовян. — Ф-ч учить ся грати на лірі. — Великдень у Дмитровичах. — Завіщане Ф-ча. Знайомість з Драгомановом. — Поворот до Сторонця. — Праці Ф-ча у Львові для „Просвіти“ і для „Руської Бесіди“. 447—483

IX. Ф-ч знову в Путилові 1873—1876.

Проба Ф-ча погодити ся з батьком. — Як жив тепер. — Драгоманів у Путилові і видане оповідань Ф-ча. — Смерть батька. — „Довбуш“ і „Дикі думи“. 484—514

X. Федькович у Чернівцях 1876—1888. р.

1. Про роки 1876—1884. 515—520
2. Масткові відносини Федьковича 520—529
3. Федькович астрологом 529—547
4. Суспільні відносини на Буковині у 1880. роках. — Федькович навертає ся до громади 548—562
5. Ювілей Федьковича 562—571
6. Праці Федьковича з 1886—1887. р. 571—573
7. Недуга і смерть Ф-ча. Похорон і пам'ятник на могилі 573—581
8. Закінчене 581—583
- Доповнення : 584



ОБРАЗКИ.

	Стор
1. Портрет Федьковича з 1884. р.	V.
2. Гора Соکیلський	53
3. Долина між Підзахаричем і Розтокама	55
4. Краєвид з Устя Путилови	57
5. Великий камінь (Погар, Бісків) за Устем Путилови	59
6. Краєвид із Дихтинця	61
7. Скалиста стіна над Путилівкою в Киселицях	63
8. Родинна хата Федьковича (найдавніший образок)	65
9. Теперішня церква в Сторонці	67
10. Портрет Рудольфа Роткеля	72
11. Портрет Федьковича (у військовім мундурі) з 1859—1860. р.	109
12. Портрет Е. Р. Найбавера	116
13. Портрет Антона Кобилянського	124
14. Портрет Емілії Марошані	135
15. Портрет Федьковича (у війск. мундурі) з 1862. р.	216
16. Загальний вигляд Сторонця-Путилова	319
17. Сторонець-Путилів і околиця	325
18. Частина Сторонця-Путилова аж до школи	331

Стор.

19. Сторонець-Путилів з північної сторони	334
20. Гуцули із Сторонця-Путилова	340
21. Родинна хата Ф-ча і стара церква	358
22. Автограф Ф-ча на фотографії хати	359
23. Скеля над Путилівкою перед хатою Ф-ча	361
24. Портрет Ф-ча в гуцульськiм строю	366
25. " " " "	367
26. " " " "	387
27. " " " "	489
28. Портрет Адальберта Гординського-Федь- ковича	490
29. Портрет Ф-ча (з рисунку В. Гехта)	557
30. " " (з образу Ю. Пігуляка)	562
31. Могила Федьковича і пам'ятник	579







В-4124
1992

В 4.124

УКР-РУСЬКА
БІБЛІОТЕКА

VII.

О.МАКОВИЙ

ЖИТТІСЬ
ФЕДЬКОВИЧА